ALİ AKYILDIZ

KRAL ÖLDÜ YAŞASIN KRAL

OSMANLI'DA CÜLUS, VERASET VE MEŞRUİYET

TİMAŞ TARİH

ALİ AKYILDIZ

KRAL ÖLDÜ YAŞASIN KRAL

TİMAŞ TARİH

KRAL ÖLDÜ, YAŞASIN KRAL

Ali Akyıldız

TİMAŞ YAYINLARI | 5378
Osmanlı Tarihi Dizisi | 130

EDİTÖR
Zeynep Berktaş
Bilal Keskin

KAPAK TASARIMI
Yasin Çetin

MİZANPAJ
Hüseyin Özkan

1. BASKI
Ekim 2021, İstanbul

ISBN
ISBN 978-605-08-4285-2

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Matsis Matbaacılık
Tevfikbey Mahallesi
Dr. Ali Demir Caddesi No:51 Sefaköy/ İstanbul
Telefon: (0212) 624 21 11
Matbaa Sertifika No: 40421

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Ali Akyıldız

Kral Öldü, Yaşasın Kral

OSMANLI'DA CÜLUS, VERASET ve MEŞRUİYET

TİMAŞ TARİH

Ali Akyıldız: 1 Aralık 1963 tarihinde Rize'de doğdu. 1985'te Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1987'de *İzmir-Aydın Demiryolu* konulu teziyle yüksek lisansı, 21 Temmuz 1992'de de *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1836-1856)* başlıklı teziyle doktorayı tamamladı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde iki yıl Uzman Yardımcısı olarak çalıştıktan sonra, 1 Şubat 1989'da Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Yakınçağ Tarihi Araştırma Görevlisi; 12 Ekim 1995'te Doçent; 28 Mart 2001'de ise Profesör oldu. Aynı zamanda 1997'den beri Türkiye Diyanet Vakfı'nın çıkardığı *İslâm Ansiklopedisi*'nin Türk Tarihi ve Medeniyeti Heyeti'nde müellif-redaktör olarak görev yapmaktadır. Ocak 2014'te Marmara Üniversitesi'nden emekli oldu. Hâlen İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı olarak görevini sürdürmekte olup aynı zamanda Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) asli üyesidir.

1995'te İngiltere ve İskoçya'da araştırma ve incelemeler yaptı. Temmuz-Ağustos 2000 tarihlerinde *London School of Economics and Political Sciences* ve *School of Oriental and African Studies*'de misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Eylül 2001'de *Islamic Area Studies* projesi kapsamında Tokyo Üniversitesi'nde bir hafta sürcyle dersler verdi.

1995'te *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform* isimli kitabıyla Türk Tarih Kurumu Teşvik Ödülü'nü aldı. 2002'de, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Avrupa Bankacılar Birliği [EABH] ve Tarih Vakfı'nın ortaklaşa düzenlediği Bankacılık ve Finans Tarihi Yarışması'nda *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum* isimli eseriyle kitap dalında birinci oldu. 2010'da ilk defa düzenlenen ve akademik çalışmaların tamamına verilen Uluslararası Halil İnalcık Tarih Ödülü'ne ve 2011'de

Elginkan Vakfı tarafından düzenlenen ve yine akademik çalışmaların bütününe verilen Türk Kültürü Araştırma Ödülü'ne lâyık görüldü. Aynı sene Marmara Üniversitesi 129. Yıl Sosyal Bilimler Atıf Ödülü'nü ve 2015'te de Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'nın beş yılda bir verdiği Türk Kültürüne Hizmet Şükran Ödülü'nü kazandı. 2001 Aydın Doğan Tarih Ödülü; 2004, 2006 ve 2008 yıllarında düzenlenen Uluslararası Bankacılık ve Finans Tarihi Yarışması ile Türk Tarih Kurumu'nun 2011 yılında 80. kuruluş yılı münasebetiyle düzenlediği Türk Tarih Kurumu Bilim ve Teşvik Ödülleri jürilerinde yer aldı.

ESERLERİ: *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993; *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, İstanbul 1996; *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, İstanbul 1998; *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri,* (Türkçe-İngilizce), İstanbul 2001; *Para Pul Oldu*, İstanbul 2003; *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004; *Anka'nın Sonbaharı: Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İstanbul 2005; *Haliçte Seyrüsefer: Haliç Vapurları Şirketi*, İstanbul 2007; *Sürgün Sefir: Sadullah Paşa*, İstanbul 2011; *Namık Kemal'den Mektup Var*, İstanbul 2013 (A. Özcan'la birlikte); *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, (Z. Kurşun'la birlikte) İstanbul 2015; *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, İstanbul 2015 (Genişletilmiş Baskı); *Haremin Padişahı: Valide Sultan, Haremde Hayat ve Teşkilat*, İstanbul 2017 (Orta ve Büyük Boy); *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş*, Ankara 2018; *Yapay Tarihin Esirleri*, İstanbul 2018; *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, İstanbul 2018 (Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı); *Saray, Harem ve Mahrem*, İstanbul 2019; *Osmanlıda Ulaşımın Modernleşmesi*, İstanbul 2019; *Nazime, Aydın ve Dindar Bir Sultan*, İstanbul 2020.

İçindekiler

Önsöz 13
Giriş 17
Osmanlı Veraset Sisteminin Gelişimi 17

Birinci Bölüm
CÜLUS ve CÜLUS TÖRENLERİ: SANCAĞA ÇIKILAN DÖNEM

Sancağa Çıkılan Dönem Cülusları 30
II. Mehmed: Kardeş Katlinin Meşrulaşması 38
I. Selim'in İktidar Mücadelesi 45
Alternatifsiz Tahta Çıkmak 49
Veliaht Şehzade ve Şehzade Kıyımı 59
Padişah Ölümlerinin Gizlenme Nedeni 66

İkinci Bölüm
CÜLUS ve CÜLUS TÖRENLERİ: ŞİMŞİRLİK DÖNEMİ

İhtilâl Cülusları 75
Şimşirlik Psikolojisi: Ölüm Korkusu ve Kaygı 85
Cülus ve Biat Töreni 89
Modern Cüluslar: Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz 96
Modern Cüluslar: İhtilâlde Cülus ve Biat 100
Sultan Vahideddin ve Son Cülus Töreni 114
Kılıçsız Biat: Halife Abdülmecid 117
Tahttan İndirilenlerin Âkıbeti 122
Eski Padişahların Defni ve Cenaze Alayı 127

Üçüncü Bölüm

CÜLUS ve SARAY

Eski Padişahın Hareminin Eski Saray'a Gönderilmesi 141
Valide Alayı 143
Hanedan Üyeleri ve Cülus 147
Padişahın Sakal Bırakması 150
Hazine-i Hümayun'un Teslim Alınması 155
Kâbe Örtüsünün Değiştirilmesi 158
Cülusa Tarih Düşülmesi 162
Yazıcızade'nin *Muhammediye*'sinin Saraya Getirilmesi 168
Allah'ın ve Hz. Peygamber'in Manevi Huzurlarına Tazarru 171

Dördüncü Bölüm

CÜLUS ve İÇ KAMUOYU

Cülus ve Meşruiyet 181
Taşrada Cülus Kutlamaları 192
Hutbenin Yeni Padişah Adına Okunması 199
Sikkenin Yeni Padişah Adına Basılması 207
Cülusun Tabi Hükümetlere Duyurulması 215
Kaşgar Hanlığı ve Osmanlı Himayesi 220

Beşinci Bölüm

CÜLUS ve DIŞ KAMUOYU

Cülusun Avrupa Devletlerine Duyurulması 226
Cülusun Müslüman Hükümdarlara Duyurulması 232
Modern Nameler: İçeriğin Değişmesi 238
Sadrazamın Yazdığı Cülus Mektubu 243
Name-i Hümayunların Gönderilmesi 246
Yabancı Hükümdarların Cülus Tebriki 259
Darbe, Uluslararası Kamuoyu ve Meşruiyet 277

Altıncı Bölüm

TÜRBELER ZİYARETİNDEN KILIÇ ALAYINA

Sorun: Kılıç Kuşanmanın Anlamı 286
Kılıç Alayı Ne Zaman Başladı? 291
Kılıç Kuşanmanın Amacı 306
Alayın Düzeni 310
Kılıçsız Padişah: V. Murad 324
II. Abdülhamid'in Kılıç Alayı 326
Meşrutiyette Kılıç Kuşanmak: Mehmed Reşad 333
Son Alay: Vahiddeddin'in Kılıç Kuşanması 339
Alay İçin Yapılan Hazırlıklar 345
Alayın Seyri için Sefirlerin Davet Edilmesi 349
Kılıç Alayının Düzeni 352
Kılıç Kuşanma Merasimi 355
Kılıç Alayı Vesilesiyle Dağıtılan İhsanlar 359

Yedinci Bölüm

CÜLUS ve BÜROKRASİ

Yeni Padişahın Acemilik Dönemi 365
Taht Değişikliği ve Sadrazam 371
Cülus Bahşişi 381
Beratların Yenilenmesi 397
Bürokratik Kadroların Yenilenmesi 412
Tutukluların Salıverilmesi 422
Gayrimüslimlere Kıyafet Yasağının Yenilenmesi 425

Sekizinci Bölüm

MODERN CÜLUSLAR ve BÜROKRATİK TEAMÜLLER

Cülus Hatlarının Hükümet Programına Dönüşmesi 429
Cülus Yıldönümü Kutlamaları 441

Sonuç ve Değerlendirme 469
Kaynakça 476
Dizin 489

Aile olmanın erdem ve anlamını
beraberce yaşadığımız
ağabeyim
İSMAİL AKYILDIZ'a...

ÖNSÖZ

"Taht-gâh anlara dü câ oldı
Birine rû-şenâ birine dücâ
Şeh-Selîm'in makarrı zîr u zemîn
Hân Murad'ın makamı fevk-ı ulâ
Birisi mürde birine müjde
Biri taht aldı biri taht-ı serâ
Böyledir hâl-ı âlem ey gafil
Kimine hande kimisine büka"

Âli[1]

Mustafa Âli'nin II. Selim'in ölümü ve III. Murad'ın tahta geçişi vesilesiyle zikrettiği bu şiir, esasında her cülusta yaşanan doğal durumlara işaret eder. Şairin vurguladığı gibi, her taht değişikliğinde birileri sevinirken birileri üzülür; bu değişmez kural, hanedan ve çevresi için âdeta doğal bir döngü olarak hükmünü sürdürür durur. Kısa bir süre öncenin muktediri II. Selim'in mekânı toprağın altı olurken oğlu Murad yükseğin en yükseğine, tahta çıkar; biri tahtı altına, diğeri toprağı üzerine alır; kiminin payına sevinç kimininkine de hüzün düşer. Bu durum sadece kendileriyle sınırlı değildi elbette, çevreleri de taht değişikliğinden aynı şekilde etkilenir, eski padişahın çevresi iktidarın ve imkânların uzağına savrulurken yeni padişah ve ekibi devletin ve nimetin kalbine yerleşirdi.

Bu ikili durumdan hareketle kitabın adı *Kral Öldü, Yaşasın Kral: Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet* olarak belirlendi. Zaman zaman farklı örnekler olmakla beraber genelde padişah ölümlerinde ölenin yakın çevresi dışında fazla bir üzüntü gösterilmez; saray ve bürokrasi hızlı bir biçimde yeni

[1] Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, haz. Faris Çerçi, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000, II, 227.

şartlara ve yeni hükümdarın yönetimine intibak ederdi. Gerek taşradan gerekse de çevreden ve tabi hükümdarlardan yeni padişaha gönderilen yazılarda eski padişahın ölümünden duyulan üzüntüye nadiren yer verilir, bu mesajlarda ağırlıklı olarak yeni padişahın iktidarı tebrik edilirken, yeni şartlara uygun bir vaziyet alma durumu söz konusu olurdu. İleride açıklanacağı üzere, bazı yabancı seyyahların Topkapı Sarayı'nda ağlamanın yasak olduğunu ve bu yasağa uymayanların cezalandırıldığını belirtmeleri bu bağlamda daha da anlam kazanmaktadır. İçteki yazışmaların içeriği bu şekilde olduğu hâlde yabancı hükümdarların yeni Osmanlı padişahına gönderdikleri taziye ve cülus tebriki namelerinde önceki padişahın ölümünden duyulan üzüntüyü vurgulamaları ilginçtir.

Her şeyin olduğu gibi bu kitabın da bir hikâyesi vardır. Kitabın ana fikri Ekim[2] ve Kasım[3] 2017'de düzenlenen iki sempozyumda vermiş olduğum tebliğlere dayanmaktadır. Bu bildirilerde devletin son döneminde tahta geçen padişahların iş başındaki sadrazamlara hitaben yazdıkları cülus hatları kullanılarak birincisi, bu metinlerin zaman içerisinde genel bir hükümet programına ve anayasal metne dönüşme süreci ve ikincisi de yine aynı metinlere dayanılarak zaman içerisinde ortaya çıkan bürokratik değişikliklerin ve reformlar sonucunda oluşan yeni yaklaşımların neticesinde padişahların iktidarlarını dayandırmak zorunda kaldıkları meşruiyet temelleri analiz edilmişti. Bildiriler sayesinde cülus konusunun daha esaslı bir biçimde ele alınması gerektiği kanaati oluştuğu ve konunun bir kitaba dönüştürülmesine karar verildiği için o dönemde yayımlanmayan bahse konu tebliğler birer alt başlığa dönüştürülerek kitabın kurgusuna dahil edildi.

Bununla birlikte Osmanlı padişahlarının ölüm ve cülus törenlerinin daha önce iki müstakil çalışmaya konu edilmiş olduğunun altının çizilmesi gerekir. Bunlardan ilki Zeynep Tarım'ın doktora tezinin kitaplaştırılmış hali olan *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus ve Cenaze Törenleri* (Ankara 1999) başlıklı çalışmasıdır. 16. yüzyıl padişah ölüm ve cülus törenleri üzerinde yoğunlaşan ve birinci el ve özellikle de minyatür gibi tarihçilerin bir veri kaynağı olarak ihmal ettiği kaynaklara dayanan bu kitap aynı zamanda konuyu bağımsız olarak ele alıp gündeme getiren ilk araştırma olma şerefini de üzerinde taşımaktadır. Bu eserden yaklaşık dört yıl sonra yayımlanan ve Nicolas Vatin ile Gilles Veinstein tarafından ortaklaşa kaleme alınmış olan *Le Sérail ébranlé: Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans Ottomans, XIVe-XIXe siècle* (Paris 2003) isimli kitap, ağırlıklı olarak imparatorluğun başlangıcından II. Mahmud dönemine kadar tahta geçen padişahların

[2] Afyon'da düzenlenen Türklerde Devlet Sempozyumu, 19-21 Ekim 2017.

[3] İstanbul Haliç Kongre Merkezi'nde düzenlenen 2. Uluslararası Osmanlı Coğrayası Arşiv Kongresi, 20-24 Kasım 2017.

hastalıkları, tahttan çekilmeleri, ortaya çıkan siyasi krizler ve padişah ölümleri üzerinde yoğunlaşır; Osmanlı kroniklerine dayalı olan eserde padişah cülusları bir bölümle temsil edilir.

Bu kitapta ise zaman zaman temas edilmekle beraber padişahların ölümleri ve hastalıkları değil, ölümle birlikte başlayan süreç esas alınmaktadır. Dolayısıyla padişahın ölümünün veya tahttan indirilmesinin, yani doğal veya cebrî yollardan saltanatın sona ermesinin ardından ortaya çıkan genel uygulamalar, müracaat edilen meşruiyet referansları, saltanat değişikliğinin iç ve dış kamuoyuna duyurulması, cülus vesilesiyle yapılan törenler, bürokratik ritüeller ve tarihî süreç içerisinde bütün bu geleneklerde meydana gelen değişim ve dönüşümler, imparatorluğun başından sonuna kadar bir bütünlük içerisinde ve bir süreç olarak ele alındı. Bu yapılırken zaman zaman temsil kabiliyeti yüksek bazı olay ve törenlere mercek tutulduğunun ve yakın plana alındığının da ifade edilmesi gerekir.

Kitabın girişinde Osmanlı veraset sisteminin mahiyeti ve gelişimi; birinci bölümde, sancağa çıkılan dönemin ve ikinci bölümde de Şimşirlik dönemi cülus ve biat törenleri ile padişahların cenaze törenleri; üçüncü bölümde, cülus sonrası eski padişahın harem ve Enderun halkının saraydan çıkarılması, valide alayı ve cülus vesilesiyle yapılan bazı uygulamalar; dördüncü bölümde, yeni padişahın cülusunun iç kamuoyuna duyurulup taşrada kutlamaların yapılması ile sikkede ve hutbede yeni padişah adının yer alması; beşinci bölümde, cülusu duyurmak üzere yabancı hükümdarlara name gönderilmesi; altıncı bölümde, padişahlığın kamuoyu nezdindeki meşruiyetini sağlayan kılıç alayı ve kılıç kuşanma töreni; yedinci bölümde, yeni padişahın göreve alışma süreci, cülus bahşişi, beratların ve bürokratik kadroların yenilenmesi ve sekizinci ve son bölümde de cülus hatlarının hükümet programına dönüşmesi ve cülus yıldönümü kutlamaları ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Kitapta yer alan hicrî tarihlerle ilgili bir soruna dikkat çekip bazı hatırlatmalar yapmakta yarar vardır; zira cülus ve kılıç alayları gibi önemli tarihlerle ilgili kaynaklarda yer alan bazı hicrî tarihler ile bizim verdiğimiz tarihî karşılıkları arasında bir günlük bir farkın olduğu görülecektir. Bu durum, hicrî tarihlerde bazen bir bazen de iki günlük bir sapma olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, V. Murad, II. Abdülhamid ve Mehmed Reşad'ın cülus ve V. Murad dışındaki diğer padişahların kılıç kuşanmalarına dair Osmanlı kaynaklarının verdiği tarihlerin vakıaya uymadığı ve olayın tarihiyle arada genelde bir günlük bir farkın olduğu görülür. Bu gibi durumlarda eğer olayın haftanın hangi günü olduğu biliniyorsa gün bilgisinin bilinmiyorsa da o zaman zorunlu olarak kaynaklarda verilen hicrî tarihlerin esas alınması yönüne gidildi. Söz konusu örnekler üzerinden gün bilgisi esas

alındığında ortaya çıkan tarihlerin vakıaya uygun olduğu görüldü.[4] Bununla birlikte bu sorunun sadece 19. yüzyılla sınırlı olmadığı ve önceki dönemlere ait bazı olayların tarihlerinde de benzer sorunların olduğu görüldüğü için bu çalışmada önceki dönemlerdeki bazı olaylara ait gün bilgisi biliniyorsa hicrî tarihin değil de gün bilgisinin esas alındığını belirtmemiz gerekir.

Metinde geçen Osmanlı döneminde kullanılan parasal ölçülerin günümüz okuyucusu için bir anlam ifade edebilmesi amacıyla kuruş, akçe, lira cinsinden verilen rakamların yanında ve parantez içerisinde 1998 tarihi itibariyle ABD doları cinsinden olan güncel değerlerine işaret edildi; bu konuda değerli iktisat tarihçisi Şevket Pamuk'un hazırlamış olduğu *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998* (Ankara 2000) başlıklı eserindeki listeler kullanıldı.

Bu kitabı hazırlarken pek çok kişinin yardımlarına müracaat edildi. İsmail Kara, kendi koleksiyonunda bulunan Osmanlı dönemine ait bir sakal duasını ve görüntüsünü kullanmamıza izin verdi. Zekeriya Kurşun, her zaman olduğu gibi Arapça ibarelerin tercümesinde yardımcı oldu. Hacer Topaktaş, İngiltere ve Polonya arşivlerinden almış olduğu bazı name-i hümayun görüntülerini bizimle paylaşmanın yanı sıra bazı görüntülerin temininde de yardımlarını esirgemedi. Abdullah Güllüoğlu, F. Giese'nin konuyla ilgili Almanca makalesinin tercümesini yaptı. Bazı arşiv belgelerinin ve kaynakların temininde Mehmet Korkmaz, Ömer Faruk Bölükbaşı, Hasan Ali Çakmak, Kübra Fettahoğlu, Cengiz Yolcu, Sinan Kaya, Oğuz Satır, Arzu Güldöşüren, Mesut Sayan ve Mehmet Akbulut gibi genç meslektaşlarımın yardımlarına sıklıkla başvuruldu. Amsterdam'daki Rijksmuseum'un yetkilileri koleksiyonlarında bulunan Vanmour'un tablolarının görüntülerini göndermenin yanı sıra bu görüntüleri kullanmamıza da izin verdi. Aynı şekilde Varşova'daki Wilanow Sarayı Müzesi Direktörü Pawel Olaf Jaskanis müzede bulunan Piotr Potocki'nin elçiliğine dair iki resmi kullanmamız için gerekli olan izni ve resimleri bekletmeksizin gönderme nezaketinde bulundu. Timaş Yayınları'nın editörlerinden Zeynep Süslü Berktaş ve Selim Ahmetoğlu kitabın en güzel biçimde basılabilmesi için ellerinden gelen gayreti gösterdiler. Hepsine teşekkür ediyorum.

Her zaman olduğu gibi en büyük teşekkür destek ve sevgilerini daima arkamda hissettiğim aileme... Eşim Semra, kızlarım Zeynep Aybike ve Melis Eylem ile oğlum Âmil Alper'e...

Ali Akyıldız
Maltepe, 2021

[4] Bu tarihlerle ilgili sorunlar ve çözüm önerileriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, "19. Yüzyıl Belgelerinde Hicrî Takvim Sorunu: Hicrî Tarihler Doğru Zamanı mı Gösterir?", *Toplumsal Tarih*, Sayı 326 (Şubat 2021), s. 50-55.

GİRİŞ

OSMANLI VERASET SİSTEMİNİN GELİŞİMİ

"Mâzi ile müstakbele sarf eyleme ömrü
Hâl ehli için hiçbiri maksud değildir"

Lâ-edrî

Osmanlı Devleti'nde ülke hanedanın ortak malı olarak telakki edildiği için hanedanın her erkek üyesinin iktidar üzerinde eşit pay sahibi olduğu düşünülür; bu anlayıştan hareketle meşru hükümdar öldüğünde yerine geçecek kişiyi işaret etmiş olsa dahi geride kalan hanedan üyelerinin her biri iktidar üzerinde hak iddiasında bulunabilir; sonuçta ortaya çıkan yeni durum, ilahi takdirin bir tecellisi olarak kabul edildiği için siyasi veya fiilî mücadelenin nihayetinde tahtı ele geçiren hanedan üyesinin meşruiyeti tartışma konusu yapılmazdı.[5] Joseph von Hammer, her ne kadar Osmanlılarda Cengiz Han ve Moğol geleneğinden gelen bir ekberiyet sisteminin olduğu tezini savunursa da Friedrich Giese bu görüşe esastan itiraz ederek Moğollarda ve Osmanlılarda böyle bir taht veraseti usulünün olmadığını ve ekberiyet sisteminin ancak 1876 Kanun-i Esasisi ile hukuki bir kurala dönüşebildiğini belirtir; o döneme kadar özelde Osmanlılarda ve genelde ise Türklerde taht intikalini düzenleyen herhangi bir veraset sisteminin bulunmadığını ifade eder.[6]

Gerçekten de eski Orta Asya Türk-Moğol geleneğinin de bir yansıması olarak iktidarın intikalini düzenleyen bir veraset hukukunun belirlenmemiş olduğu

[5] Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIV/1, Ankara 1959, s. 69-73.

[6] Friedrich Giese, "Das Seniorat im osmanischen Herrscherhause", *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II (1923-1926), s. 248-49.

Osmanlı hanedanının kurucusu Osman Bey'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi
(TSMK, Hazine, nr. 1896)

söylenebilir. Kaldı ki önceki Türk devletlerinde hükümdarların zaman zaman kendilerinden sonra tahta geçecek kişiyi, yani veliahdı işaret etmelerine rağmen ölümünden sonra diğer hanedan üyelerinin bu vasiyeti kabul etmeyip fiilî olarak iktidarı ele geçirdiği durumlarda hükümdarın işaretinin anlamını yitirdiğine dair farklı Türk devletlerinden sayısız örnek verilebilir; zira hükümdarın veliahdı belirlemesi, diğer hanedan üyelerince kendi hukukunun çiğnenmesi olarak görülürdü.[7]

Geleneksel devletlerde hükümdar ve hanedan ilahi bir kökene dayandırılır; yönetme erkinin veya diğer bir ifade ile *kut*un Tanrı tarafından verildiğine inanılırdı. Bu bakış açısına göre, soyluluk önemli olduğu için 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı tarih yazarları tarafından hanedanı Oğuz Han'a ve onun büyük oğlu Gün Han'ın oğlu Kayı Han'a bağlayan şecerelerin düzenlendiği ve II. Murad döneminde paraların üzerinde Kayı boyunun damgalarının bastırıldığı görülür.[8]

Osmanlı uygulamasında da özellikle 17. yüzyıla kadar zaman zaman padişahların kendi yerlerine geçmesini istedikleri kişileri bir şekilde işaret ettikleri ve bunlardan I. Murad'ın oğlu Yıldırım Bayezid'i ve I. Mehmed'in oğlu II. Murad'ı veliaht olarak belirlediği, başarılı olan bu örneklere karşılık II. Bayezid'in oğlu Ahmed'i tercihinden rahatsız olan I. Selim'in babası ile merkezdeki bazı bürokratların rol aldığı bu oyunu bozduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Osmanlı uygulamasında veliahtlık müessesesinin kök salamadığı ve tahtın intikali sorununun imparatorluğun sonuna kadar tartışma konusu olduğu görülür.

7 İnalcık, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usûlü", s. 82, 85-87.

8 İnalcık, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usûlü", s. 75, 78.

Osmanlı hanedanında I. Ahmed'in iktidarının sonuna kadar taht babadan oğula (*evladiyet*) geçer ve Çelebi Mehmed ile I. Selim hariç, padişahların büyük oğulları (*primogeniture*) tahta sahip olur. İktidarın şehzadeler ve şehzade sancakları vasıtasıyla bütün Anadolu'ya yayılmasının ve II. Bayezid ile Kanuni Sultan Süleyman örneklerinde olduğu gibi daha padişahın sağlığında şehzadeleri arasında devletin parçalanmasına neden olabilecek büyük mücadelelerin ortaya çıkmasının yarattığı trajik tecrübe, II. Selim'den itibaren bazı tedbirlerin alınmasını gerektirir. Bu dönemden itibaren yetişkin şehzadeleri sancağa çıkarma geleneğinden vazgeçilerek sadece büyük şehzadenin sancağa gönderilmesi yönünde bir uygulama devreye sokulur ve Manisa veliaht şehzade sancağı konumunu kazanır. III. Mehmed ise büyük şehzadenin sancağa gönderilmesi uygulamasını da kaldırarak büyük şehzadeye Anadolu'da bir sancak verilmesi ve bu sancağın da bir vekil aracılığıyla yönetilmesi[9] gibi dostlar alışverişte görsün misali tuhaf bir uygulamayı devreye sokar. Böylece II. Selim'den itibaren veliaht şehzade dışındakilerin sarayda alıkonulmasıyla birlikte daha sonraki yıllarda şehzadelerin yaşama biçimlerini doğrudan etkileyecek olan Şimşirlik uygulamasının da temelleri atılmış olur.

İktidar, I. Ahmed'den itibaren babadan oğula değil de hukuki bir kurala bağlı olmaksızın fiilî olarak hanedanın yaşça en büyük olanına (*ekberiyet*, *senioratus*) intikal eder. İleride açıklanacağı gibi, I. Ahmed'in kardeşi Mustafa'yı öldürmeme nedeni, o sırada 13 yaşında olan Ahmed'in henüz çocuğu olmadığı için kısır çıkması durumunda hanedanın sona erme tehlikesinin bulunması ve tahta geçtikten kısa bir süre sonra hem padişahın hem de kardeşi Mustafa'nın ağır bir hastalık geçirmesiydi. İktidar çevreleri ve bürokrasi bu yüzden Mustafa'nın öldürülmesine izin vermez. Böylece saltanatın intikali konusunda ortaya çıkan bu fiilî durum, sonraki yıllarda hukuki bir kural halini alamasa dahi zamanla bir teamül ve geleneğe dönüşür.

Burada bir parantez açarak Osmanlı hanedanının Türk-Moğol devlet geleneğinden ayrılan başarılı bir yönüne vurgu yapılması uygun olacaktır; Osmanlı tecrübesi, her şehzadenin taht üzerinde hak sahibi olmasına imkân tanımasına rağmen sonuçta iktidara sahip olan yeni padişah her seferinde toprakların tamamını tek yönetim altında birleştirerek ülke bütünlüğünü korumayı başarır; böylece taht değişikliklerinde toprakları hanedan üyeleri arasında paylaştırıp ülkeyi parçalanma tuzağına düşüren eski gelenekten ayrılarak başarılı bir model ortaya koyar. II. Mehmed'in kardeş katlini meşru sayan düzenlemesi ise bu anlayış ve yaklaşımı sistemleştirir; hükümranlığın ve ülke

[9] İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 120.

topraklarının hanedanın tek erkek üyesine intikaline zemin hazırlayan bu *unigeniture* ilkesi,[10] imparatorluğun sonuna kadar uygulama alanı bulur.

Zaman zaman geçerliliği konusunda bazı tereddütler yaşansa[11] da fiilî olarak uygulanan ekberiyet sistemi, önceki dönemin taht mücadelelerine nazaran daha istikrarlı ve toplumsal anlamda da daha az yıpratıcı bir uygulama olarak öne çıkar. Fütuhat döneminin cengâver, savaş ve mücadelelerle pişmiş, sancağa çıkma uygulaması sayesinde hayata ve ülkeyi yönetmeye hazır hükümdarları bu yeni dönemde belki yoktu; ama toplum da önceden olduğu gibi artık enerjisini iç mücadelelerle tüketmiyordu. Şehzadelerin sancağa çıktığı dönemde ülke geneline yayılmış olan iktidar aktörlerinin bu yeni dönemde Topkapı Sarayı'nda toplanmış olması, İstanbul'u ve sarayı kaçınılmaz olarak iktidar oyununun aktif bir arenası haline getirdiği için bu yeni dönemde, saray görevlileri, harem kadınları ve ağalar, bu oyunun hiç olmadıkları kadar güçlü birer aktörü haline gelirler.[12]

Bununla birlikte ekberiyet usulü de iktidarın intikali ve veraset sistemi etrafındaki tartışmaları sonlandırmaya yetmez. Nitekim Sultan Abdülmecid'in 1850'lerin başlarından itibaren oğlu Mehmed Murad'ı kardeşi Abdülaziz'in yerine veliaht olarak atama çabaları, her ne kadar bir sonuca ulaştırılamaz ise de 25 Haziran 1861 tarihinde vefat ettiğinde yerine kimin geçeceği konusunda üst düzey bürokratların zihinlerinde yine de belli bir kafa karışıklığı ve soru işareti yarattığı açıktır. Pertevniyal Valide Sultan'ın Abdülaziz'i tahta geçirmek üzere dairesine gelen Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa, Kaptan-ı Derya Mehmed Ali Paşa ve Serasker Rıza Paşa'dan oluşan heyete oğlunu vermek istemediği iddiaları ve cülus töreni için teşrifattan yazılan pusulalarda yeni padişahın isim yerinin boş bırakılıp daha

[10] Cemal Kafadar, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, İki Cihan Âresinde*, çev. Ceren Çıkın, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010, s. 207, 229.

[11] F. Giese'nin ileri sürdüğü, 1687 yılında IV. Mehmed tahttan indirildiğinde yerine geçecek kişiyi belirlemek amacıyla devlet adamlarının gündeme aldıkları alternatiflerden birinin kardeşi Süleyman ve diğerinin de büyük oğlu Mustafa olduğu ve yapılan müzakereler sonucunda II. Süleyman lehine karar verildiği yönündeki iddia eğer doğru ise ekberiyet usulünün hâlâ bir kural haline gelememiş olduğu söylenebilir (F. Giese, "Das Seniorat im osmanischen Herrscherhause", s. 255). Dimitri Kantemir ise II. Süleyman'ın ölümü üzerine kardeşi Ahmed ile yeğeni Mustafa arasında böyle bir tercih ikilemi yaşandığını belirtir (*Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, III, 208, 242). Benzer rivayet ve iddialar sonraki dönemlerde de devam eder. Nitekim III. Mustafa'nın oğlu Selim'i I. Abdülhamid'in yerine veliaht ilan etme ve tahta çıkarma niyetinin olduğu iddia edilir (Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, s. 4).

[12] Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 23, 31-33.

Çelebi Mehmed'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

sonra doldurulduğu gerçeği, bu tartışmalar bağlamında değerlendirilmelidir. Bütün bu tereddütler üst düzey bürokrasinin iki şehzade arasında kalmış olmasından kaynaklanır. Nitekim Şehzade Murad'ın tarafını tutan Serasker Rıza Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in cülusundan kısa bir süre sonra biraz da aşağılanarak görevinden uzaklaştırılması, bu tercihi ve taraf olmasıyla alâkalıdır.[13]

Cevdet Paşa'nın padişah adının geçtiği yerin sonradan doldurulduğunu belirttiği ve diğer kaynakların da doğruladığı davet pusulasının metni, "Abdülmecid Han hazretleri vâsıl-ı rahmet-i rahman olarak '*Abdülaziz*' Han efendimiz hazretleri taht-ı âlî-baht-ı Osmânî'ye cülûs etmekle Kubbe-altında bî'at resminin icrâsı ve Hâkaan-ı mağfurun na'şının îdâd olunan türbeye nakl ü irsâli zımnında şimdi Kubbe-altında mevcud bulunmak" şeklindedir.[14]

Şimşirlik uygulaması başladıktan sonra şehzadelerin çocuk sahibi olmalarına izin verilmediği için Sultan Abdülmecid'in varlığını bildiği hâlde göz yumduğu, kardeşi Abdülaziz'in 11 Ekim 1857 tarihinde doğmuş olan oğlu Yusuf İzzeddin Efendi, Sultan Abdülaziz padişah olduktan, yani doğduktan ancak dört sene sonra şehzade olarak ilan edilebilir.[15] Sultan Abdülaziz döneminden itibaren şehzadelerin çocuk sahibi olmalarına tekrar izin verilir. Sultan Abdülaziz'in 1863'te yaptığı Mısır seyahati sonrasında bu sefer kendi oğlu Yusuf

[13] Geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, "Osmanlı Saltanat Veraset Usulünü Değiştirme ve Sultan Abdülaziz'in Yusuf İzzeddin Efendi'yi Veliaht Yapma Çabaları". *Saray, Harem ve Mahrem*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 205-10.

[14] Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 140.

[15] Ali Akyıldız, "Yusuf İzzeddin Efendi", *DİA*, İstanbul 2013, c. 44, s. 13.

Osman Gazi'nin hükümdar olması vesilesiyle yapılan tören
(*Hünername*, I, vr. 49a)

İzzeddin Efendi'yi Murad Efendi'nin yerine veliaht olarak atama gayretine düştüğü, buna rağmen onun da amacını gerçekleştiremeden bir ihtilâl neticesinde tahtından indirilip yerine V. Murad'ın geçirildiği bilinmektedir.[16]

1850'li yıllarda Sultan Abdülmecid'in girişimleri sonucunda tekrar alevlenen veraset ve veliaht belirleme tartışmaları, gizli veya açık olarak imparatorluğun sonuna kadar gündemdeki varlığını sürdürür. Yüzyıllardan beri teamül olarak uygulanagelen ekberiyet ilkesi, II. Abdülhamid'in tahta geçmesi üzerine ilan edilen 1876 Kanun-i Esasi'nin 3. maddesi ile ilk defa hukuki bir mahiyet kazanır. "Saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye, hilâfet-i kübrâ-yı İslâmiyyeyi hâiz olarak sülâle-i âl-i Osman'dan, usûl-i kadîmesi vechile, ekber evlâda âiddir"[17] şeklindeki bu madde, esasında "usûl-i kadîmesi vechile" ibaresinin de ifade ettiği gibi, fiilî durumu hukuki bir metin haline getirir.

Bu açık anayasal hükme rağmen tartışmaların yine de sürdüğü ve 1904 yılından itibaren II. Abdülhamid'in çok sevdiği oğlu Burhaneddin Efendi'yi kardeşi Mehmed Reşad'ın yerine veliaht olarak atamak istediği söylentileri iç ve dış piyasada tedavüle girer.[18] Sonraki yıllarda da devam ettiği anlaşılan bu rivayetler her ne kadar Osmanlı makamları tarafından yalanlanırsa[19] da bu çabaların konunun tartışılmasını önleyemediği açıktır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen 1909 Kanun-i Esasi değişiklikleriyle birlikte ekberiyet usulünü tahkim eden 3. maddenin metnine "zât-ı hazret-i padişahî hîn-i cüluslarında Meclis-i Umûmî'de ve Meclis müctemi' değilse ilk ictimâ'ında, 'şer'-i şerîf ve Kanûn-i Esâsî ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadâkat edeceğine' yemîn eder" şeklinde bir ilave yapılır.[20] Bu değişiklikle beraber padişaha da anayasaya uyacağına dair siyasi mahfiller ve kamuoyu önünde anayasal bir sorumluluk yüklenmiş olur.

18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa devletleriyle artık daha sıkı siyasi ve iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi neticesinde telaffuz edilmeye başlanan veliahtlık kurumu, açıklanan sürecin sonucunda 1876 yılına kadar bazen açık bazen de gizli olarak siyasi mahfillerin ve kamuoyunun gündemini meşgul eder. Hem toplumun hem de hanedan üyelerinin üzerindeki baskılardan dolayı bu

[16] A. Akyıldız, "Osmanlı Saltanat Veraset Usulü", s. 213vd.

[17] *Osmanlı Anayasası, Kanun-ı Esasi*, haz. Filiz Karaca, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009, s. 33.

[18] A. F., "Veraset-i Saltanat Meselesi", *İctihad*, Mayıs 1905, nr. 6, s. 83.

[19] Ruhat Alp, "Osmanlı Devleti'nde Veliahtlık Kurumu (1908-1922)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1918, s. 80-81.

[20] *Osmanlı Anayasası, Kanun-ı Esasi*, s. 34.

tür tartışmalara zorunlu bir ara verilen II. Abdülhamid döneminde veliahtlıkla ilgili tartışmalar daha ziyade yurt dışındaki muhalif basın organları ve ülkeden kaçmış olan aydınlar tarafından dile getirilir.

II. Meşrutiyet'le birlikte Kanun-i Esasi'nin zikredilen 3. maddesi gereğince veliahtlık bir kurum olarak idari yapıdaki yerini alır. Bu madde tanımına uyan hanedanın en büyük erkek üyesi, modern devletlerde olduğu gibi, veliaht olarak öne çıkar, Veliahd-ı Saltanat Dairesi'nde oturur, veliaht olarak ayrı ve tanımlanmış maiyeti teşekkül eder, resmî bütçeden pay alır, uluslararası merasimlerde ülkeyi ve padişahı temsil eder, resmî törenlere ve yurt içi gezilerine katılır, sivil toplum örgütlerine hamilik edip devlet organlarını denetler ve kendisini gelecekteki görevine, yani padişahlığa hazırlar. Hatta bu dönemde ikinci veliahtlık dahi siyasi literatüre girer; Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi, Vahideddin Efendi'nin ikinci veliahtlık iddialarından ciddi bir biçimde rahatsız olur.[21]

Sultan Mehmed Reşad döneminde veliahtlık statüsünün hukuki altyapısı da hazırlanır. 1911 tarihinden itibaren yapılan düzenlemelerle veliahtın yabancı elçileri kabul şeklinin belirlenmesinin yanı sıra "usûl ve teamül-i mahsus-i kadîmi veçhile vâris-i saltanat olacak olan şehzade 'veliahd' unvanını ihraz eder" şeklinde veliahtı tanımlayan 1913 tarihli Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi, ayrıca veliahtın devlet törenlerine katılımı, yabancı sefir ve devlet adamlarının resmî ziyaret hakkını haiz olduğu tespitini yapar.[22] Bütün bu düzenlemelerle veliahdın sistem içerisindeki yeri tanımlanarak saltanatın intikal şekline hukuki bir mahiyet verilmiş olur.

Osmanlı hanedanı 600 yılı aşan tarihi içerisinde pek çok kriz ve belki hanedanın sonlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına rağmen bütün bu sıkıntı ve buhranları atlatmanın bir yolunu bulur. İlk bakışta her ne kadar alternatifsiz gibi görünse de kriz dönemlerinde öfkeli kalabalıkların ve gayrimemnun kitlelerin Osmanlı hanedanının yerine ikame etmek amacıyla pek çok farklı aktörü dile getirdiği veya hanedanın alternatifsiz olmadığı fikrini bir şekilde iktidar odaklarıyla hanedan üyelerine ilettiği bilinmektedir.

II. Murad dönemi gibi daha henüz Osmanlı Devleti'nin teşekkül safhalarında başlayan bu arayışlarda, bazen kuruluş dönemlerinin önemli aileleri Mihaloğulları ve Evranosoğulları, bazen III. Mehmed döneminde olduğu gibi Şeyhülislam Sunullah Efendi, bazen 1703 Edirne Vakası sırasında isyan elebaşlarından Çalık Ahmed'in dile

[21] Ruhat Alp, "Osmanlı Devleti'nde Veliahtlık Kurumu (1908-1922)", s. 87-133. Bu konularla ilgili tezin ilerleyen sayfalarında bilgi vardır.

[22] Ruhat Alp, "Osmanlı Devleti'nde Veliahtlık Kurumu (1908-1922)", s. 133vd.

getirdiği öne sürülen cumhur cemiyeti ile İbrahimhanzâdeler, bazen II. Mahmud'a alternatif aranırken söz konusu edilen kız-kardeşi Esma Sultan ve Konya'daki Mevlevî çelebisi gibi farklı figürler alternatif olarak gündeme getirilir. Ancak bunlar arasında şüphesiz ki en çok söz konusu edileni, en güçlü ve devlet geleneğine de uygun olanı, Âl-i Cengiz, Cengizoğulları ve daha açık bir ifade ile Kırım hanlarıdır.[23] Hemen her kritik dönemde bu hanedanın ismi gündeme getirilirse de Osmanlı hanedanının her defasında bu krizlerden başarılı bir şekilde sıyrılma ve varlığını devam ettirme becerisini gösterdiğini biliyoruz.

[23] Feridun M. Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018, s. 37-61.

BİRİNCİ BÖLÜM

Cülus ve Cülus Törenleri
Sancağa Çıkılan Dönem

"Cihân-ı bî-bakadan rûh-i pâki rıhlet itdükde
Dimiş Sultân Süleyman pend idüp oğlı Selim Han'a
Sakın mağrur olup bu devlet-i dünyaya aldanma
Ne Afrîdun'e kalmışdur ne hôd Sam u Nerimân'a
Selim'üın adl ü dâd it sana bizden bu yeter târîh
Bilürsin kalmadı baki cihân mülki Süleymân'a" (974)

Mevlânâ Cevherî Efendi[1]

Arapça bir kelime olan cülus, sözcük olarak oturmak; ıstılahî olarak ise hükümdarın tahta geçmesi anlamında kullanılır. Cülus ve cülus törenleri başlığı iki bölüm hâlinde ele alınacaktır. Birinci bölümde kuruluştan 17. yüzyılın başlarına kadar ve ikinci bölümde de bu dönemden itibaren olan kısım, daha açık bir ifade ile şehzadelerin Topkapı Sarayı'ndaki Şimşirlik Dairesi'nde alıkonulduğu dönemin öncesi ve sonrası olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir. Konunun böyle bir tasnife tabi tutulma nedeni, hem devletin teşekkül ve gelişme dönemi olması hem de hanedan ve şehzadeler açısından yetişkinliğe adım attıkları yaşlardan itibaren sancağa çıkma ve devlet yönetiminde rol alma gibi uygulamalar bakımından birinci dönem ile ikinci dönem arasında derin ve belirgin farklılıkların bulunmasıdır. Bu açıdan şehzadelerin tahta çıkışı bu iki ana eksende ele alınacaktır.

[1] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, I, 63-64.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, tahtın hanedan üyelerine intikali, yani veraset sistemi belli kurallara bağlanmadığı ve dolayısıyla her şehzadenin taht üzerinde aynı derecede pay sahibi olduğu anlayışından hareketle birinci dönemdeki taht intikallerinin ikinci döneme göre daha kanlı bir sürecin sonucunda gerçekleştiğini biliyoruz. Özellikle Fatih Sultan Mehmed'in yaptığı hukuki düzenlemelerle tahta geçen kişinin kamu düzenini sağlayabilmek adına kardeşlerini veya diğer iktidar ve taht paydaşlarını öldürmesine imkân sağlanması, hanedan üyeleri açısından bu süreci daha da kanlı bir hâle getirir. Veraset sistemi, hukuki olarak değil, teamül olarak biraz daha yerleşmiş olduğu için hanedan içi kavga ve kanlı hadiseler tamamen ortadan kalkmasa dahi ikinci dönemde biraz daha seyrekleştiği ifade edilebilir.

Şehzadelerin sancağa çıktığı devirle ilgili belirtilmesi gereken diğer bir husus da bu dönemin, yürürlükte olan veraset sisteminin, yani hanedanın her erkek üyesinin potansiyel olarak boşalan iktidarda hakkı olduğu anlayışının doğal bir sonucu olarak büyük ölçüde iktidar mücadeleleri ile kardeş katli paralelinde geliştiğidir.

SANCAĞA ÇIKILAN DÖNEM CÜLUSLARI

"Sığar dar yere sigar ü kibâr
Sığamaz bir ile iki şehriyâr"

İbn Kemal[2]

Tarihî verilerin yetersizliğinden dolayı ilk dönem padişahlarının tahta geçiş tarihleri ve cülus ritüelleriyle ilgili bilgilerin oldukça sınırlı olduğunun belirtilmesi gerekir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu tarihi ile Osman Bey hakkındaki bilgiler, genel itibariyle sonraki dönemlerde yazılan eserlerde söz konusu edilen rivayet ve efsanelerle iç içe geçmiş, çelişik ve tartışmalı veriler olduğu için güvenilir olmaktan uzaktır. Bu duruma, kuruluş dönemlerinin gerek teşkilât gerekse teşrifat yönünden kuralların henüz teşekkül etmemiş olma ihtimali de eklenince incelenen konuyla ilgili önümüzdeki tablo biraz daha silikleşir. Dolayısıyla bu dönem cüluslarının teşrifat ve kurallar açısından zayıf olmalarının yanı sıra siyasi olaylar ağırlıklı olacağı ifade edilebilir.

Osmanlı beyliğinin kuruluşu ve Selçuklulardan bağımsız bir hâle geliş tarihi tartışmalıdır. 1299 yılı devletin kuruluş tarihi olarak modern literatürde büyük bir kabul görmekte olduğu hâlde İnalcık'ın son dönemlerde ortaya attığı bağımsızlığın 27 Temmuz 1302 tarihli Bapheus (Koyunhisar) savaşıyla kazanıldığı, Osman Bey'in hanedan kurucu rolünü üstlendiği ve bölgede şöhretinin yayıldığı iddiası dikkate değerdir. Bununla birlikte ilk dönemlerle ilgili bilgiler veren sonraki dönemlerde yazılmış çoğu rivayetlerden oluşan bazı eserler 1299 tarihi

[2] İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, IV. Defter*, haz. Koji İmazawa, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 6.

üzerinde dururlar. Bu iddialardan hangisi doğru olursa olsun, konumuzu ilgilendiren esas husus Osman Bey'in bir kurucu olarak adıyla anılan hanedan devletinin temellerini atıp ölünceye kadar yönettiği ve daha başlangıçta fikir ayrılığına düştüğü amcası Dündar Bey'i iktidarını sağlamlaştırma adına öldürdüğüdür.[3]

Babası döneminde seferlere katılıp bazılarına bizzat komuta eden Orhan Bey, askerî mücadelelerde tecrübe kazanmış bir devlet adamı olarak babasının vefatından sonra Mart 1324 (Rebiülevvel 724) tarihinde artık sınırları biraz daha genişlemiş olan beyliğin başına geçer. Önce Bursa'yı, ardından Kocaeli ve İznik'i fethetmesi bölgede tutunmasını sağladığı gibi yeni beyliğin gücünü ve şöhretini de iyice arttırır. Dönemden kalma vakfiye metinleri, Selçuklulardan devraldıkları birikimin de etkisiyle Orhan Bey zamanında beyliğin iyi bir bürokratik sisteme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. 1337 tarihli Şehadet Camii kitabesinde "el-emîrü'l-kebîri'l-muazzam el-mücâhid sultânü'l-guzât... şücâü'd-dünya ve'd-dîn... bahâdır-ı zamân Orhan b. Osman", yani büyük emir, mücahid, gaziler sultanı, dünya, din ve zamanın yiğit ve bahadırı Osman oğlu Orhan olarak tanımlanır. Öte yandan 1324 yılında vermiş olduğu bir berat

Orhan Bey'in cülusunu tasvir eden sonradan çizilen minyatür
(*Hünername*, I, vr. 62a)

[3] H. İnalcık, "Osman I", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 448-49; Aynı mlf., *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, I, 16-17.

I. Murad'ın cülus törenini gösterir minyatür. Padişahın solundaki kırmızı kaftanlı kişi muhtemelen sadrazam olup biat eden kişiyi padişaha takdim etmektedir (*Hünername*, I, vr. 75b)

metninde kendisinin hüdavendigâr unvanıyla anıldığının da ifade edilmesi gerekir.[4]

Her ne kadar Osman Bey döneminde bağımsızlığın en önemli göstergelerinden biri olan sikkenin basılmış olduğuna dair bazı işaretler varsa[5] da genel kabul ilk Osmanlı sikkesinin Bursa'nın fethinden sonra 1327 yılında Orhan Bey döneminde bastırılmış *akçe* denilen gümüş para olduğu yönündedir.[6]

Mart 1362'de babası Orhan Bey'in vefatı üzerine tahta geçen I. Murad, devlet artık varlığını etrafa iyice kabul ettirmiş ve toprakları da genişlemiş olduğu için "bey", "emir-i a'zam", "han", "hüdavendigâr", "padişah", "sultanü's-selâtin" ve "melikü'l-mülûk" gibi unvanlarla anılır.[7] Babasının yerine geçtiği sırada taht üzerinde hak

4 H. İnalcık, "Orhan Bey", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 376, 383.

5 İbrahim Artuk, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1980, s. 27-33. Ayrıca bkz. Hakan Yılmaz, "Osman Gâzi'nin Kayıp İkinci Sikkesi ve Osmanlı Kuruluş Tartışmalarına Etkisi", *Âb-ı Hayat'ı Aramak: Gönül Tekin'e Armağan*, haz. Ozan Kolbaş-Orçun Üçer, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 763-788; Aynı mlf., "Osman Gazi'nin 700/1300-1301'de Yenişehir'de Bastırdığı Üçüncü Sikkesi", *Vakanüvis, Söğüt Özel Sayısı*, c. IV (Aralık 2019), s. 81-120.

6 Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 33-36; İ.H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 33-36.

7 H. İnalcık, "Murad I", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 156.

Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'ın 1411'de Edirne'de bastırmış olduğu gümüş sikkenin ön ve arka yüzü
(*Saltanatın İki Yüzü*, s. 30)

iddia eden diğer iki kardeşi Şehzade Halil ile İbrahim'i öldürdüğü anlaşılıyor.[8]

Döneminde yaptığı fetih ve faaliyetlerle devletin Rumeli'de iyice tutunup kök salmasını sağlayan ve Kosova Savaşı'nda bir Sırp tarafından yaralanıp ardından vefat eden I. Murad'ın vasiyeti üzerine 27 Ağustos 1389 (4 Ramazan 791) tarihinde tahta geçen oğlu Yıldırım Bayezid, herhangi bir taht iddiası ortaya koymadığı hâlde o sırada kaçan düşmanı kovaladığı için gelişmelerden haberdar olmayan tek kardeşi Yakup Çelebi'yi geri çağırtıp savaş meydanında öldürtür.[9] Kosova'da tahta çıkan Yıldırım Bayezid'in biat töreni de burada yapılır.[10]

Yıldırım Bayezid'in 1402 Ankara Savaşı'nda yenilip esir düşmesi ve daha sonra vefat etmesi üzerine Osmanlıların fethettiği toprakları eski sahipleri olan Anadolu beylerine iade eden Timur, ülkenin geri kalanını da Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında paylaştırır. Savaşın ardından yanında

8 İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, I, 160; Ahmedî, *Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman*, *Osmanlı Tarihleri I*, haz. Çiftçioğlu N. Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, s. 15.

9 Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 127-30; Atsız, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 68; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese Neşri, haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 29; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1279, I, 124-25.

10 J. W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, I, 203.

yeniçeri ağası ve Veziriazam Çandarlı Ali Paşa olduğu hâlde Bursa'ya gelerek hazine ve arşivlere, yani devletin mirasına el koyduktan sonra Bizans'la anlaşan Yıldırım'ın oğullarından Emir Süleyman, Edirne'ye geçerek hükümdarlığını ilan eder; dönemin tarihçisi Ahmedî'nin "Mîr Süleyman oldı-anun yerine şâh" şeklindeki ifadesi de devletin ana iskeletine Süleyman'ın sahip olduğunu ortaya koymaktadır.[11] Amasya ve Sivas yöresinde hükümran olan Yıldırım'ın diğer oğlu Çelebi Mehmed, daha sonra İsa ve Musa Çelebi'nin bir süre üzerinde mücadele verdikleri Bursa'ya, ağabeyi İsa Çelebi'yi mağlup ederek sahip olur. İsa Çelebi, Emir Süleyman ile Anadolu beylerinin destekleriyle tekrar Çelebi Mehmed'in karşısına çıkarsa da yenilir ve yakalanarak boğdurulur.

Burada ayrıntısına girilemeyecek olan birtakım siyasi gelişmelerin sonucunda Çelebi Mehmed'in desteğini alarak mağlup ettiği Emir Süleyman'ı 18 Mayıs 1410'da boğduran Musa Çelebi, Çelebi Mehmed'e verdiği sözü tutmayıp Edirne'de hükümdarlığını ilan eder. Nihayet Samakov yakınlarındaki Çamurlu ovasında karşılaşıp yendiği Musa Çelebi'yi 5 Temmuz 1413'te boğdurtan Çelebi Mehmed, böylece yaklaşık 11 yıl süren ve *fetret devri* olarak adlandırılan bir mücadele sürecinin ardından bütün Osmanlı topraklarının hâkimi olur.[12] Bu süreçte Çelebi Mehmed'in yanı sıra[13] yaklaşık 8 yıl Edirne'de hüküm süren Emir Süleyman ile 3 yıla yakın bir süre bağımsız olan Musa Çelebi'nin Edirne'de kendi adlarına sikke bastırıp hutbe okuttuklarını biliyoruz.[14] Ancak Çelebi Mehmed'in 1403 tarihli ilk sikkelerinde aynı zamanda Emir Timur'un isminin de yer alması,[15] şehzadeyi bu dönemde Timurlulara bağımlı bir bey olarak değerlendirmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çelebi Mehmed'in tahta geçtikten sonra her tarafa yazılar göndererek "benüm altında olanlar hep gelsünler bunda göreyin kimlerdür, tâbi'ler midür bilem" diye beylerbeyi ve sancakbeyi gibi görevlileri Edirne'ye çağırdığı ve taşra yöneticilerinin bizzat gelerek veya adamlarını göndererek bu

[11] Ahmedî, *Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman*, s. 23. Yine döneme yakın tarihçilerden Şükrullah da Süleyman'ın hanlık tahtına oturduğunu (*Behcetüttevârîh, Osmanlı Tarihleri I*, çev. Çiftçioğlu N. Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, s. 58); Âşıkpaşaoğlu da Çelebi Mehmed'in Emir Süleyman'a bir elçi ile iki at gönderip "ağabeyim sağ olsun. Babamız gittiyse ağabeyim bize bahadır" dediğini ve Emir Süleyman'ın da kardeşine oğlan ve cariyeler gönderdiğini belirtir (*Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 86).

[12] Fahamettin Başar, "Fetret Devri", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 480-82.

[13] Ali, "İsa Çelebi Sikkeleri", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sayı 85, 1 Mart 1341, s. 101-106.

[14] Ali, "Emir Süleyman Han Sikkeleri", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sayı 83, 1 Teşrinisânî 1340, s. 353-57; İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, II, 459-60.

[15] İbrahim ve Cevriye Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, II, 459.

çağrıya uyduğu yönünde *Oruç Bey Tarihi*'nde geçen bir ayrıntı önemlidir. Bu vesileyle söylenen "âdet ve kanun üzerine almada vermede eksik komadılar" şeklindeki[16] taşra görevlilerinin padişaha hediyeler getirip ondan hediyeler kabul ettiklerine dair ibare, daha sonraki cülüslarda görülen hediyeleşme geleneğinin köklerine ışık tutması açısından mühimdir. İleride görüleceği üzere daha sonraki cülüslarda da taşra görevlilerinin merkeze çağrıldığı ve zamanla bunun bir geleneğe dönüştüğü anlaşılıyor.

Amasya sancakbeyi olan Şehzade Murad, bir süreden beri rahatsız olan babası Çelebi Mehmed'in isteği ve vasiyeti üzerine hemen Bursa'ya doğru harekete geçerse de henüz yolda olduğu sırada 26 Mayıs 1421 (23 Cemaziyelevvel 824) tarihinde padişah vefat eder.[17] Bizans'ın elinde bulunan Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi'nin (*Düzmece*) serbest bırakılıp taht mücadelesine girişmemesi için Murad'ın gelip tahta oturmasına kadar padişahın ölümü kamuoyundan saklanır. Netice itibariyle

Çelebi Mehmed'in cülus törenini tasvir eden minyatür (*Hünername*, I, vr. 112b)

devlet ricali ile bir kısım yeniçerinin Bursa'ya intikal etmiş olan II. Murad'a 25 Haziran 1421 (23 Cemaziyelahir 824) tarihinde biat etmesi[18] üzerine uzun süreden beri bekletilen Çelebi Mehmed'in naaşı defnedilir; bu vesile ile padişahın ruhu için fakir, yetim ve dullara

[16] "Her taraftan beğlerbeği olanlar sancak beği olanlar hâllü hâlince yollu yolunca geldiler. Gelmeyenler dahi adamların gönderdi" (*Oruç Bey Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 46).

[17] İ.H. Uzunçarşılı, "Sultan II. Murad'ın Vasiyetnamesi", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler*, s. 93. Selanik'te tutulmuş bir anonim günlüğün padişahın ölüm tarihini 21 Mayıs olarak verdiği ifade edilir (Ferhan K. Mollaoğlu, "Chalkokondyles'in Anlatımına Göre Sultan II. Murad'ın Tahta Çıkışı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 47, Ankara 2010, s. 219).

[18] H. İnalcık, "Murad II", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 164.

II. Murad'ın cülus törenini tasvir eden minyatür
(*Hünername*, I, vr. 132b)

sadakalar dağıtılarak ziyafetler verilir; ayrıca yeni padişah adına sikke kesilip[19] hutbe okunur. Bizans İmparatoru Manuel, elçilerini gönderip yeni padişahın cülusunu tebrik eder.[20] Bizans tarafından serbest bırakılan ve Edirne'de hükümdarlığını ilan edip adına sikke bastıran Mustafa Çelebi'nin (*Düzmece*) yaklaşık bir buçuk yıl kadar süren Rumeli'deki hakimiyeti, II. Murad tarafından ancak 1422 yılında bertaraf edilebilir.[21]

Bu önemli kozunu kaybeden Bizans, bu sefer Hamideli sancakbeyi iken kardeşinin tahta geçmesi üzerine öldürülmekten korktuğu için Karamanoğlu'na sığınan II. Murad'ın kardeşi Mustafa Çelebi'yi destekler. Padişah ordusuyla birlikte İstanbul kuşatmasında bulunduğu sırada önce Bursa'yı, ardından da İznik'i kuşatan ve II. Murad'ın kale muhafızına gönderdiği talimat doğrultusunda İznik'i sulh yolu ile teslim alan Mustafa Çelebi, İstanbul kuşatmasından dönen II. Murad'ın adamları tarafından ele geçirilip boğdurulur. Bu olaylar üzerine Tokat kalesinde tuttuğu diğer kardeşlerinin gözlerine mil çektirtip Bursa'ya getirten II. Murad,[22] böylece tam iktidarı önündeki engelleri ortadan kaldırmış olur.

[19] Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârih*, I, 304-5.

[20] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, 378.

[21] Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 100-06; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 376-388; Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 236-40.

[22] Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 240-42, 245; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 390-93.

II. MEHMED: KARDEŞ KATLİNİN MEŞRULAŞMASI

"Göz yum cihandan aç gözüni kendü hâlüne
Sen göz yumub açınca bu âlem gelür gider"[24]

II. Murad, bugün dahi nedenleri tartışılan ve tarihi tam olarak bilinmeyen bir kararla tahtı 13 yaşındaki oğlu II. Mehmed'e bırakır. Osmanlı kaynaklarının bir kısmı her ne kadar nedenini kendi sağlığında oğlunu tahta geçirip nasıl padişahlık yaptığını görmek olarak verirlerse de[23] işin aslı biraz daha farklı olmalıdır; zira hem vezirleri arasındaki siyasi çekişmelerin hem de çok sevdiği ve muhtemelen kendi yerine hazırladığı oğlu Alâeddin'in Amasya'da ansızın vefat etmesinin padişahın düşünce dünyasında bıraktığı derin izlerin tahtı terk etme olayında etkili olduğu düşünülebilir.[25] Tarihçilerin bazılarının 1444 yılının Ağustos ayında[26] ve bir kısmının da Kasımda veya Aralık ayı başında[27] gerçekleştiğini belirttiği bu iktidar değişikliği etraftaki hükümdarlara da haber verilir.[28]

[23] Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 142; Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 270; Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1991, s. 207.

[24] İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, haz. Şefaettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 24.

[25] Feridun M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019, s. 101.

[26] Halil İnalcık, "İstanbul'un Fethinden Önce Fâtih Sultan Mehmed", *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 102; F. M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453*, s. 104.

[27] Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınevi, İstanbul 2003, s. 55.

[28] Halil İnalcık, "İstanbul'un Fethinden Önce Fâtih Sultan Mehmed", s. 107.

II. Mehmed'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

II. Murad'ın pek ender rastlanan bu davranışının iktidar parçalanmasına neden olduğu, padişah olarak II. Murad'ı gören dönemin üst düzey bürokratlarının bir kısmının ister istemez en küçük bir problemde iki padişah arasında bir mukayese yaptığı ve iktidar alternatifi olarak eski padişahı yedekte tuttuğu anlaşılıyor. Böyle bir ortamda ağzıyla kuş tutsa dahi kendini bürokrasiye ve askerlere beğendirmesi mümkün olmayan II. Mehmed, dönemin tarihçisi Tursun Bey'in de vurguladığı gibi "bir memlekette fitne olur iki pâdişâh" fehvasınca devlet mekanizması üzerinde otoritesini bir türlü kuramaz. Öte yandan bu ilginç taht değişikliği, içki meclislerinde ve avam arasında ağır bir biçimde eleştirilir: "Getürüp on iki yaşar tanayı, Geçürüp yirüne kömiş ittün", yani '12 yaşındaki danayı manda yerine koydun' diyerek II. Murad'ın aldığı kararın yanlışlığına dikkat çekilir.[29]

Başından beri padişahın görevi bırakma kararına karşı olan ve gerek Balkanlarda meydana gelen kıpırdanmalar gerekse maaşlarını alamayan yeniçerilerin çıkardığı sorunlar üzerine II. Murad'ı tekrar Edirne'ye ve tahta davet eden Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın, tahtı terk etmeme ihtimaline karşı II. Mehmed'i av bahanesiyle Edirne'den uzaklaştırdığı rivayet edilir; eski padişahın başkente gelip yönetimi ele almasının halkı ve yeniçerileri memnun ettiği anlaşılıyor.[30] Her ne kadar döneme yakın bazı kaynaklarda II. Mehmed'in kendi rızasıyla iktidarı babasına teklif ettiği belirtilirse[31] de görev yeri olan Manisa'ya gittikten sonra 1448'de Ayasoluğ'da kendi adına bakır para bastırması, II. Mehmed'in padişahlıktan

[29] Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977, s. 34-35. İki başlı yönetimin yarattığı tereddüt ve sorunlar için bkz. İnalcık, "İstanbul'un Fethinden Önce Fâtih Sultan Mehmed", s. 80vd.

[30] F. Babinger, *Fatih Sultan Mehmed*, s. 58-59.

[31] Behiştî Ahmed Çelebi, *Târih-i Behiştî, Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı Osmânî (791-907/1389-1502)*, haz. Fatma Kaytaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 233. "babalarının rızâ-yı hâtırını ri'âyet ve âmme-i Müsliminün siyânet-i havâtırı içün tekrâr emâret ihtiyâr idüp Ma'nisâ'ya gitdiler" (Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, haz. M. Hüdai Şentürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, II, 1).

kendi rızasıyla ayrılmadığının bir işareti olarak değerlendirilebilir.[32] Öte yandan dönemin kaynaklarından Kâşifî'nin II. Murad'ı geniş yetkileri kullanan *Sultan* ve II. Mehmed'i de *Padişah* olarak niteleyerek iktidar konusunda âdeta ikili bir yapı olduğunu ve II. Mehmed'in padişahlıktan feragat etmediğini zımnen belirtmesi anlamlı olmalıdır.[33]

II. Mehmed, babasının 3 Şubat 1451 (1 Muharrem 855) tarihinde vefat etmesi üzerine Manisa'dan yola çıkarak 18 Şubat 1451 (16 Muharrem 855) tarihinde Edirne'de yeniden Osmanlı tahtına oturur; öteden beri yapılageldiği üzere şehzade gelip tahtı sahiplenineceye kadar II. Murad'ın vefatı kamuoyundan gizlenir. Yeni padişahın yaptığı ilk işlerden biri henüz bir bebek olan kardeşi Ahmed'i öldürmek olur. Bizans İmparatoru Konstantin gönderdiği bir elçi ile yeni padişahın cülusunu tebrik eder.[34] Âli, II. Mehmed'in her iki cülusunda da halka ve yöneticilere pek çok ihsanlarda bulunulduğunu;[35] İdris-i Bitlisî ise ihsanlara ek olarak cülus törenine katılan devletin önde gelenleriyle valilerin padişahın elini öpüp biat ettiğini ve ardından eğlenceler düzenlendiğini belirtir.[36] O zamana kadarki padişah cüluslarında olduğu gibi II. Mehmed'in cülus töreni ve ritüelleri hakkında da dönemin kaynaklarına yansıyan fazla bir ayrıntı yoktur.

Babasının eşlerini birer vesile ile saraydan çıkartan II. Mehmed, öldürttüğü kardeşi Ahmed'in annesi ve İsfendiyar Bey'in kızı olan analığını Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa'yla zorla evlendirdiği gibi diğer analığı Sırp Despotu Georg'un kızı Mara Brankoviç'i de hediyeler vererek ve gelirler tahsis ederek Sırbistan'a gönderir.[37] Aşağıda açıklanacağı üzere padişahın bu davranışı daha sonra eski padişah eşlerinin Eski Saray'a gönderilerek saraydan çıkarılması yönünde bir geleneğe dönüşür.

---

[32] Halil İnalcık, "İstanbul'un Fethinden Önce Fâtih Sultan Mehmed", s. 105. II. Murad'ın tahtı iki kere oğluna terkettiğini belirten Uzunçarşılı, birinci taht değişikliğinin Ocak 1445'te olduğunu ve oğlunu Manisa'ya gönderdiğini; bir seneye yakın saltanatta kaldıktan sonra Kasım veya Aralık 1445'te ikinci kere tahttan çekilip iktidarı oğluna verdiğini ve II. Mehmed'in bu iktidarının da birkaç ay sürdüğünü, Mart 1446'da Edirne'de önce büyük bir yangın ve ardından da yeniçeri isyanının çıkması üzerine tekrar görevi oğlundan devraldığını ifade eder ("Sultan II. Murad'ın Vasiyetnamesi", s. 99-100).

[33] "Kâşifî'nin *Gazânâme-i Rûm* Adlı Farsça Eseri ve Türkçe'ye Tercüme ve Tahlili", haz. M. Ebrahim M. Esmail, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 6, 44.

[34] Halil İnalcık, "İstanbul'un Fethinden Önce Fâtih Sultan Mehmed", s. 109-10, 114; *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 152-53; *Oruç Bey Tarihi*, s. 69-71; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 2-9; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârih*, I, 405-8; F. Babinger, *Fatih Sultan Mehmed*, s. 74, 79. Enverî, II. Mehmed'in tahta çıkış tarihini 18 Muharrem 855 olarak verir (*Düstûrnâme-i Enverî*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2012, s. 40).

[35] Âli, II. Mehmed'in öldürdüğü kardeşinin adını Hasan olarak verir (Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, II, 1) ki yanlıştır.

[36] İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt, VII. Ketîbe, Fatih Sultan Mehmed Devri, 1451-1481*, çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, II, 13-15.

[37] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, 594.

II. Mehmed'in konumuzu ilgilendiren en önemli faaliyeti, kardeş katli hususunda zaten var olan uygulamaları hukuki bir zemine oturtmuş olmasıdır. Bir süreden beri tartışılan ancak yeni nüshalarının bulunmasıyla birlikte sıhhati etrafındaki şüphe bulutları biraz daha dağılan Fatih Kanunnamesi'ndeki (*Kanunnâme-i Âl-i Osman*) "ve her kimesneye ki evlâdumdan saltanat müyesser ola, karındaşlarun nizâm-ı âlem için katl itmek münâsibdür. Ekser-i ulemâ dahi tecviz itmişdür. Anunla âmil olalar" şeklindeki hüküm[38] ile kardeş katli konusunda *fiil*den *kuvve*ye gidilmiş ve fiilî uygulamalara hukuki bir mahiyet kazandırılmış olur. Bugün dahi tartışılan ve saltanat üzerinde şehzadelere eşit hak sağlayan bu hüküm padişahın ölümünden sonra tahtın kimin hakkı olduğu hususunda bir kural getirmediği için çatışmalar ve kardeş katli uygulamaları sonraki dönemlerde de varlığını sürdürür.

Bir rivayete göre hasta olduğu hâlde sefere çıkan ve 3 Mayıs 1481'de (4 Rebiülevvel 886) Gebze'de vefat eden Fatih Sultan Mehmed'in ölümü benzer durumlarda olduğu gibi kamuoyundan saklanır ve naaşı hemen İstanbul'a götürülürse de gizlilik konusunda pek başarılı olunamaz. Ayaklanan ve Karamanî Mehmed Paşa'yı feci bir şekilde öldürerek ve kafasını bir mızrağın ucuna geçirerek sokaklarda gezdiren yeniçeriler, devlet ileri gelenlerinin konaklarını,[39] şehirdeki Yahudi ve Hıristiyanların evleri ile Venedikli ve Floransalı

II. Mehmed'in tahta çıkış törenini tasvir eden minyatür (Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları I. Minyatür*, s. 181)

[38] Fatih Sultan Mehmed, *Atam Dedem Kanunu, Kanunnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdülkadir Özcan, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013, s. 18.

[39] Sydney Nettleton Fisher, *Sultan Bayezid Han, 1481-1512*, çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 19; Giovan M. Angiolello, *Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor. Fatih Sultan Mehmed*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 121-23, 173; Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, çev. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser, II, 370.

tüccarların dükkân ve depolarını yağmalarlar.[40]

Amasya'da bulunan Şehzade Bayezid ile Konya'da görev yapan Şehzade Cem'e haberciler gönderilir; ayrıca merkezdeki bazı güçlü bürokratların da etkisiyle İstanbul'a geldiğinde tahtı ona terk etmek üzere Bayezid'in oğlu Şehzade Korkut babasına vekil olarak atanır. Netice itibariyle kendisine gönderilen ulak yolda yakalanıp yok edildiği için Cem'in gecikmesi üzerine 19 Mayıs 1481 (20 Rebiülevvel 886) tarihinde İstanbul'a gelerek tahtı devralan[41] Bayezid'in yaptığı ilk şey cenaze namazına katıldığı babası Fatih Sultan Mehmed'in naaşını defnetmek olur. Yeni padişah üç gün boyunca siyah matem elbiseleri giyerek babasının yasını tutar.[42] 17. yüzyıl tarihçilerinden Müneccimbaşı, Fatih'in cenazesini Şeyh Vefa'nın kıldırdığını ve II. Beyazid'in babasının tabutunu bir süre taşıdığını söylerse de[43] Batılı kaynaklar padişahın Fatih Camii yanındaki türbesine kadar babasının cenaze alayıyla gitmiş olduğunu belirterek yeniçerilerin yaptıklarından dolayı sorumlu tutulmayacaklarına dair yeni padişahtan söz aldıklarını yazarlar.[44]

15 ve 16. yüzyıl metinlerinde genellikle siyahın, nadir olmasa da diğer koyu renklerin matem işareti olarak kullanıldığını biliyoruz. Gerek tarihî metinlere ve gerekse minyatürlere yansıyan veriler, siyah, mavi, koyu mavi, mor, menekşe, lacivert, gri, yeşil ve kahverengi gibi koyu renk elbiselerin matem tutmak amacıyla giyildiğini gösteriyor. Bunların dışında süslü ve gösterişli elbiselerden arınmak ve eski ve yoksulların giyebileceği giysileri tercih etmek de bir matem göstergesiydi. Bununla birlikte bu konuda genelgeçer bir kuralın bulunmadığı, zaman zaman *şemle* denilen başlığa sarılan bir örtünün de yeterli olabildiği, 17. yüzyıldan sonra padişah cenazelerinde giyilen matem kıyafeti ve alametlerinin giderek sadeleştiği ifade edilebilir. 18. yüzyılda yas kıyafeti giyme adetinin olmadığını belirten Mouradjea d'Ohsson, siyah veya kahverengi keçe elbise giyilip sarığın sağ tarafını bir şemle ile örtmenin yeterli olduğuna vurgu yapar.[45]

[40] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 341-42.

[41] Selâhattin Tansel, *Sultan II. Bâyezid'in Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 22-23. Matrakçı Nasuh (*Tarih-i Sultan Bayezid*, haz. Reha Bilge, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 2015, s. 169) ve Hoca Sadeddin (*Tâcü't-tevârih*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1280, II, 5) Bayezid'in tahta çıkış tarihini 21 Rebiülevvel, İbn Kemal, 22 Rebiülevvel (*Tevârih-i Âl-i Osman, VIII. Defter*, haz. Ahmet Uğur, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 2), Oruç Bey ve Gelibolulu Mustafa Âli, 19 Rebiülevvel (*Oruç Bey Tarihi*, s. 116, 118; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, haz. Ahmet Uğur ve diğerleri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997, I/II, 696, 698) ve Behişti Ahmed Efendi ise 27 Rebiülevvel (*Târih-i Behişti*, II, 334) olarak verir. II. Bayezid'in tahta çıkışı konusunda farklı tarihler veren dönemin kaynaklarıyla ilgili değerlendirme için bkz. Şehabeddin Tekindağ, "Bayezid II.'in Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", *Tarih Dergisi*, Sayı 14, s. 89-90.

[42] İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt, VII. Ketibe*, s. 265; Behişti Ahmed Çelebi, *Târih-i Behişti*, II, 333-34.

[43] *Müneccimbaşı Tarihi*, II, 372.

[44] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 342.

[45] Padişahların vefatındaki yas tezahürleri ve matem giysileri hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Nicolas Vatin-Gilles Veinstein, "II. Meh-

Döneme ait kaynaklarda padişahın ölümü üzerine üzüntüden çadırların siyaha boyandığı, atların kuyruklarının kesilip yayların kırıldığı,[46] cenaze alayının önünde ters eyerlenmiş atların yürütüldüğü, kırılmış yaylar ile padişahın sarığının tabutun üzerine konulmuş olduğu söz konusu edilir.[47] Esasında o dönemde devlet hizmetinde olan ve Fatih'in oğlu Mustafa Çelebi'nin cenaze alayına katılan Angiolello "Atlılar selelerini [eyer] ters koymuşlar ve atların kuyruk uçlarını boyamışlardı. Atların gözlerine bile toz sürülmüştü ve hepsi ağlıyor gibiydiler" şeklinde bu cenazede gösterilen matem alametlerine işaret eder.[48]

Dönemin kaynakları II. Bayezid'in cülusu vesilesiyle devlet adamlarıyla halkın para ve ihsanlarla sevindirildiğini, eski padişah döneminde rencide edilerek ülkeyi terketmiş olan bazı âlimlerin cülus haberiyle birlikte geri döndüğünü ve hutbenin yeni padişahın ismiyle okunup sikkenin de adına kesildiğini belirtir.[49] Ayrıntıları hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız bu merasim, aslında Topkapı Sarayı'nda ve dolayısıyla İstanbul'da yapılan ilk cülus töreni[50] olma özelliğini taşımaktadır.

Babasının vefatı haberini aldıktan sonra Bursa'ya gelip şehirde kontrolü sağlayan Şehzade Cem, kendi adına hutbe okutup sikke bastırır, diğer bir ifadeyle hükümdarlığını ilan ederse de Yenişehir'de karşılaştığı Bayezid'in kuvvetleriyle yaptığı mücadeleyi kaybeder; Konya'ya döndükten ve burada yaşayan ailesini alıp önce Mısır'a ve oradan da hacca gittikten sonra tekrar Kahire'ye geri döner.[51] Cem'in bundan sonraki mücadelesi, Rodos şövalyelerine ilticası, Avrupa'ya gidişi ve vefatı, incelediğimiz konunun dışındadır; ancak önce Cem'in oğlu Oğuz Han'a dokunmayan II. Bayezid'in, Cem'in mücadele yolunu seçmesi üzerine 1482 yılında yeğenini öldürttüğünü biliyoruz.[52]

med'den I. Ahmed'e Osmanlı Padişahlarının Cenaze Törenleri (1481-1616)", *Osmanlı ve Ölüm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 260-64; Serpil Bağcı, "İslam Toplumlarında Matemi Simgeleyen Renkler: Mavi, Mor ve Siyah", *Cimetières et traditions funéraires dans le monde Islamique/İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, eds. Jean-Louis Bacqué-Grammont et Aksel Tibet, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, II, 163-68.

46 Kemal, *Selâtîn-nâme (1299-1490)*, haz. Necdet Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 2001, s. 189.

47 M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Fatih'in Ölümü Meselesi", *Tarih Dergisi*, Sayı 21, s. 106.

48 Giovan M. Angiolello, *Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor*, s. 78.

49 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, VIII. Defter*, s. 4-6.

50 Zeynep Tarım Ertuğ, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus ve Cenaze Törenleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 145.

51 Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 336-40; *Tevârih-i Âl-i Osman, VIII. Defter*, s. 11vd; Behiştî Ahmed Çelebi, *Târih-i Behiştî*, II, 336vd.

52 Aldığı bu haberle çok üzülen Cem, oğlu Oğuz Han için bir mersiye yazar (Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, Eren Yayınevi, İstanbul 1997, s. 69-71).

II. Bayezid'in cülus törenini tasvir eden minyatür. II. Bayezid İstanbul'da (Topkapı Sarayında) tahta çıkan ilk padişahtır
(*Hünername*, I, vr. 178a)

I. SELİM'İN İKTİDAR MÜCADELESİ

Yaşadığı sağlık sorunları yüzünden devlet işleriyle gereği gibi ilgilenemeyen II. Bayezid'in son yılları, hastalığının ortaya çıkardığı iktidar boşluğunu doldurmak isteyen oğulları arasındaki iktidar mücadeleleriyle geçer. Kendisinin dışta kalma ihtimalinin olmadığı bu gerilimli ortam, esasında hanedan ve iktidar çevrelerinde hem o döneme kadar var olan hem de o dönemden sonra var olmaya devam edecek olan iktidarın doğasında mevcut bir beşerî durumdu. En büyük şehzade olup ilimle iştigal eden ve babası tahtı devralıncaya kadar yerine vekâleten atanan Korkut, kendi üzerinde ittifak edilmesinin en doğal hakkı olduğu kanaatinde ise de padişahın ve vezirlerin bir kısmının gönlü Amasya'da görev yapan Şehzade Ahmed'den yanaydı. Trabzon gibi iktidar merkezine uzak bir coğrafyada gelişmeleri yakından izlediği anlaşılan Selim, babasının Ahmed'le ilgili planlarının da farkında idi.

Bu planları bozmak amacıyla pek çok girişimde bulunan Selim, elini güçlendirebilmek adına artık sancakbeyi olma yaşına gelmiş olan oğlu Süleyman için Şebinkarahisar sancağını ister; ancak Şehzade Ahmed, Şebinkarahisar'a kendi sancağı olan Amasya'ya yakın olduğu ve ardından istediği Bolu'ya da İstanbul yolu üzerinde bulunduğu gerekçeleriyle itiraz eder. Neticede Süleyman'a Kırım'da Kefe sancağı verilir. Selim, burada ayrıntısına girilemeyecek olan Kefe'ye oğlunun yanına gitmesi, Rumeli'de bir sancak talep edip kuvvetleriyle buraya geçmesi, oğluna karşı harekete geçen II. Bayezid'in Rumeli'deki Semendire sancağını Selim'e vermesi, sağlığında kimseyi veliaht olarak atamayacağına dair Selim'le anlaşmasına rağmen Ahmed'i İstanbul'a davet etmesi, Selim'in Karıştıran ovasında karşılaştığı padişahın kuvvetlerine yenilip

Kefe'ye kaçması, Ahmed'in ordusuyla Maltepe'ye geldiğini duyan ve Selim'i isteyen yeniçerilerin ayaklanarak Ahmed taraftarı ricalin evlerini yağmalaması üzerine padişahın Selim'i İstanbul'a çağırarak orduya serdar olarak atama kararı alması[53] gibi bir dizi gelişme sonucunda iktidarın en güçlü adayı hâline gelir.

Yanındaki kuvvetlerle birlikte İstanbul'a gelen Selim, Edirnekapı civarındaki Yenibahçe'de otağını kurar. Osmanlı kaynakları her ne kadar ertesi gün II. Bayezid'in tahtı sorunsuz bir şekilde oğluna devrettiğini yazarsa[54] da durum böyle değildir; babası ile görüşen Selim, padişahın tahttan inmek istemeyip ayak dirediğini görür; ancak yeniçerilerin Selim konusunda ısrarcı olmaları üzerine zorunlu olarak taht değişikliğine rıza gösteren ve 24 Nisan 1512 (7 Safer 918) tarihinde iktidarı oğluna devretmek zorunda kalan II. Bayezid, önce Eski Saray'a geçer, daha sonra da ikamet yeri olan Dimetoka'ya doğru giderken yolda şüpheli bir biçimde aniden vefat eder.[55]

Yavuz Sultan Selim'in cülus töreni hakkında sınırlı veriler sunan dönemin kaynakları, törenin ayrıntıları ve biatın nerede olduğu konusunda dahi suskunluklarını korurlar. Bununla birlikte Celâlzâde Mustafa esas şenliklerin Yenibahçe'de yapıldığını[56] ve Gelibolulu Âli de cülusun Yenibahçe'deki otağın önünde taht kurularak gerçekleştirildiğini belirtir; konuyla ilgili görsel malzeme üzerinde çalışan Tarım'ın büyük bir otağın önünde kurulmuş bir tahtın üzerinde tebrikleri kabul eden padişahı tasvire yönelik görsel bulguları da bu iki kaynağı destekler; zira minyatürde, cülusun açık bir alanda resmedilmesi Yenibahçe ihtimalini güçlendirir. Burada değerli bir halının üzerine kurulmuş altın veya altın yaldızlı bir tahtın üzerinde oturan Selim, sakalsız, başında sorguçlu beyaz bir sarık, üzerinde

[53] Bu siyasi olayların ayrıntısı için bkz. Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016, s. 42vd; Z. T. Ertuğ, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s. 6vd.

[54] Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârih*, II, 201-3; *Adâ'i-yi Şirâzî ve Selim-nâmesi*, haz. Abdüsselam Bilgen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 49-54. "Tâc u tahtın ana teslim eyledi, Allah Allah gör ne ta'zîm eyledi" (Şükrî-i Bitlisi, *Selim-nâme*, haz. Mustafa Argunşah, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997, s. 105). Müneccimbaşı, II. Bayezid'in oğluna nasihatler edip elini öptürdüğünü ve tahta oturttuğunu belirttikten sonra "saltanatı kendi arzularıyla veya mecbur kalarak" Selim'e bıraktığını ifade ile ihtirazî bir kayıt koyar (*Müneccimbaşı Tarihi*, II, 439-40). Olayların şahidi olan Menavino'nun taht değişikliğiyle ilgili anlatısı için bkz. Giovan Antonio Menavino, *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Harun Mutluay, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 129-33.

[55] Şahabeddin Tekindağ, "II. Bayezid'in Ölümü Meselesi", *Tarih Dergisi*, Sayı 24, İstanbul 1970, s. 8-10. II. Bayezid'le Dimetoka'ya doğru yola çıkan yakın hizmetçilerinden Menavino, çok açık bir şekilde padişahın oğlu Selim tarafından Usta Rabi isimli bir Yahudi hekime zehirletilmiş olduğunu belirtir (G. A. Menavino, *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine*, s. 134-35).

[56] Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 98. Müneccimbaşı da vezirler ve diğer ileri gelenlerin I. Selim Yenibahçe'ye döndükten sonra biat ettiklerini belirtir (*Müneccimbaşı Tarihi*, II, 439).

desenli beyaz iç ve desenli kırmızı dış kaftanı olduğu hâlde devlet adamlarının biat ve tebriklerini kabul eder.[57] O sırada sarayda ve padişahın hizmetinde olup II. Bayezid'le birlikte Dimetoka'ya gidenler arasında bulunan Menavino'nun, babası İstanbul'dan hareket edinceye kadar Selim'in beş gün sarayın dışında kaldığını belirtmesi de cülusun Yenibahçe'de vukubulduğu tezini destekler.[58]

Yeni padişah, Kefe'de bulunan oğlu Süleyman ile Rumeli'deki beylere birer mektup göndererek cülus tebriki ve biat için İstanbul'a çağırır. Muhtemelen Şehzade Ahmed'in kontrolünde olduğu için Anadolu beylerine benzer bir davetiye gönderildiğine dair dönemin kaynaklarında herhangi bir bilgiye tesadüf edilmez. Şehzade Süleyman İstanbul'da büyük törenlerle karşılanırken, davete icabet eden Rumeli beyleri de çeşitli inam ve ihsanlarla taltif edilir.[59]

Yavuz Sultan Selim, tahta çıktıktan sonra, babasının şüpheli ölümünün yanı sıra kendisine karşı mücadele edip hükümdarlık iddiasını sürdüren kardeşleri Ahmed[60] ve Korkut ile 4 yeğeni ve 4 de yeğeninin oğlu

I. Selim'in Yenibahçe'de çadırın önünde kurulan tahta oturması ve cülus törenini tasvir eden minyatür (*Hünername*, I, vr. 201a)

57 Z. Tarım, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s. 44, 47.

58 G. A. Menavino, *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine*, s. 133.

59 "İshak Çelebi ve Selim-nâmesi", haz. Hamdi Savaş, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1986, s. 250, 259, 262.

60 Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 3vd.

olmak üzere toplam 10 şehzadeyi muhtemelen dedesi Fatih Sultan Mehmed'in kanunnamesine dayanarak "ıslah-ı âlem ve nizâm-ı umûr-i benî âdem içün" öldürtür.[61] Yeni padişahın haraç vermeleri için elçiler gönderdiği civar hükümdarlardan Eflak, Boğdan ve Venedik gibi bazılarının bu isteğe olumlu cevap verdiğini ve önceki anlaşmaları yenilemek amacıyla gelen Macar elçisini alıkoyduğunu belirten İdris-i Bitlisi, Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin hem mevcut anlaşmaları yenilemek hem de cülusu tebrik etmek amacıyla elçisini zengin hediyeler eşliğinde İstanbul'a gönderdiğini yazar.[62]

[61] M. Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, s. 76-82.

[62] İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, çev. Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 116-17.

ALTERNATİFSİZ TAHTA ÇIKMAK

Yavuz Sultan Selim vefat ettiğinde tek oğlu olan Şehzade Süleyman, "vâris-i mülk-i saltanatta dürr-i yektâ ve bî-hemtâ",[63] yani eşsiz, benzersiz ve alternatifsiz olduğu için cülusunda babasının karşı karşıya kaldığı iktidar mücadele ve sorunlarının hiçbirini yaşamaz; ne üst düzey bürokrasinin ne de II. Bayezid döneminde olduğu gibi padişahın tercihleri devreye girer. Bu durum dönemin kaynaklarına da yansır. Nitekim Matrakçı Nasuh'un eserine aldığı

> "Zihî devlet olasun dökmeden kan
> Tekellüfsüz cihân mülkine sultân
> Ne âzâr-ı peder ne cevr-i mâder

Ne katl ü ceng ve gavgâ-yı birâder"[64] şeklindeki dizeler, yeni padişahın aile baskısı, kardeş kavgası ve kardeş katli olmaksızın tahta geçmesine yapılan bir güzellemedir. Öte yandan kardeşler arasındaki bu mücadeleler kamuoyunu da ciddi bir biçimde rahatsız ediyor olmalı ki söz konusu sorunlar bir şiirle de olsa dile getirilir.

Edirne'ye gitmek üzere yola çıkan ve Çorlu civarındaki Sırt köyü yakınlarında otağını kuran Yavuz Sultan Selim, rahatsızlığı ilerlediği için daha ileriye gidemeyip nihayet 22 Eylül 1520 (9 Şevval 926) tarihinde vefat eder. Veziriazam Pirî Mehmed

[63] Solakzade Mehmed Hemdemi, *Solakzade Tarihi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1297, s. 432.

[64] "Matrâkçı Nasûh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)", haz. Davut Erkan, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 10. Diğer tarihlerde de Süleyman'ın iktidarı ihtilâl ve ihtilâfsız devraldığına (Seyyid Lokman, *Hünername*, TSMK Hazine nr. 1524, II, vr. 31a) ve bunu yaparken günahsız şehzadelerin öldürülmediğine vurgu vardır (Peçuylu İbrahim, *Tarih*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283, I, 3).

Paşa, bir yandan hemen Manisa'daki oğlu Süleyman'a haber gönderirken bir yandan da fırsatı ganimet bilip sorun çıkarabileceklere imkân vermemek adına vefat haberini askerden ve kamuoyundan saklar. Hatta hiçbir şey yokmuş havasını verebilmek amacıyla bir yandan orduda şenlik ve eğlenceler düzenlenirken diğer yandan da Topkapı Sarayı temizlenerek cülus töreni için hazırlanır. Şehzade Süleyman'ın İstanbul'a geldiği haberini aldıktan sonra veziriazamın ölüm olayını açıkladığı askerler büyük bir üzüntü yaşar, feryad ü figân ederek başlıklarını yere çalar, iplerini kesip çadırları yere düşürür ve bu arada padişahın naaşı İstanbul'a doğru yola çıkarılır.[65]

Pirî Mehmed Paşa, cülus ve biat töreni için gerekli hazırlıkları yapmak amacıyla önceden İstanbul'a doğru hareket eder. Önce Üsküdar'a ve oradan da denizyoluyla İstanbul'a gelen Süleyman, şehirde bulunan devlet erkânı, yeniçeriler ve saray halkı tarafından karşılanarak alayla saraya girer. Kaynaklarda bir açıklık olmamasına rağmen, burada küçük bir cülus töreni yapılmış olmalıdır; zira İbn Kemal, şehzadenin saraya gelip tahta oturduğunu belirtir. Esas cülus töreni ise ertesi sabah, yani 30 Eylül 1520 (17 Şevval 926) tarihinde yapılır.[66] O tarihe kadar tahta çıkan Osmanlı padişahları içinde hakkında en fazla bilgiye sahip olduğumuz bu cülus ve biat törenidir.

Tören için saraya gelen devlet adamları ve davetliler Bâb-ı Hümayun'dan Bâbüssaade'ye kadar sarayın avlularını doldurur; üzerinde matem elbiseleri olduğu hâlde Bâbüssaade önünde altın işlemeli bir halı üzerine konulan altın tahta oturan yeni padişaha, önce şeyhülislam, Veziriazam Pirî Mehmed Paşa, müşirler, kazaskerler, defterdarlar, reisülküttap, defter emini, diğer ileri gelen devlet adamları ve rical el öperek biat ederler. Vezirler ve devlet erkânının bir kısmı I. Selim'in naaşının İstanbul'a nakliyle ilgilendikleri ve şehir dışında oldukları için biat töreninde hazır bulunamazlar. Bu sırada bir yandan sarraçlar ve at oğlanları süslenmiş fil ve zürafalarla gösteri yaparken bir yandan da müzika takımı ezgiler terennüm eder. Cülus ve biat törenini gösteren ayrıntılı bir minyatür, Bâb-ı Hümayun'un dışında toplanan halkın uzaktan da olsa bu coşkuya katıldığını ortaya koymakta; ayrıca konuyla ilgili diğer bir minyatürde sahnenin sağında elinde açık bir defterle duran görevlinin, tören düzeninin idare ve sevkiyle ilgili olabileceği düşünülmektedir.[67] Celâlzade Mustafa'nın

[65] Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, s. 220-21; Celâlzâde Mustafa, *Tabakatül-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, yay. Petra Kappert, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1981, vr. 24b; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, I/II, 1191-92; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, II, 394. İbn Kemal, padişahın ölüm tarihini 8 Şevval olarak verir (İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, haz. Şefaettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 19). Ayrıca bkz. F. M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 356-57.

[66] "Matrakçı Nasûh'un Süleymân-nâmesi", s. 7-8; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, s. 22-23, 30; Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, s. 221; Z. Tarım, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s. 47-48.

[67] Z. Tarım, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s. 49, 52-53;

bu cülus törenini anlatırken kullandığı "adet-i kadime olduğu üzere" ibaresi,[68] bu cülus bilgilerinin önceki padişahlar için de bir dereceye kadar belli bir temsil kabiliyetinin olduğunu göstermektedir.

Halka ve devlet görevlilerine zengin ihsanlarda bulunulduğu için şehirde dilenci ve fakir kalmadığını mübalağalı bir şekilde aktaran İbn Kemal, civardaki hükümdarların, I. Selim'in ölümünden dolayı taziye ve I. Süleyman cülus ettiği için de tebrik görevlerini yerine getirmek üzere elçilerini eşsiz, değerli ve nadir hediyelerle birlikte İstanbul'a gönderdiklerine işaret eder.[69]

Matem giysileri içindeki I. Süleyman, siyah elbiseleri giyinmiş olan erkân ve sipahilerin önde olduğu[70] babasının cenaze alayını karşılamak amacıyla öğle saatlerinde atına binerek Edirnekapı'ya gider; babasının naaşı, Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından türbe için hazırlanan ve Mirza Sarayı denilen yere defnedildikten sonra taziyeleri kabul eder. Daha sonra türbe yapılacak olan mezarının üzerine bir çadır kurulur, fakirlere yemek ve sadakalar dağıtılır, hafızlar mezarda gece gündüz Kur'an-ı Kerim okur.[71] Bazı kaynaklarda padişahın babasının naaşının önünde defnedileceği yere kadar yaya olarak yürüdüğü belirtilir.[72]

Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusunu tasvir eden minyatür (*Tulips, Kaftans and Levni*, s. 51)

II. Selim, Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatı üzerine babası gibi rakipsiz olarak

Celâlzade Mustafa, *Tabakatü'l-Memâlik*, vr. 25b-26a; Seyyid Lokman, *Hünername*, II, vr. 23a-26b.

68 Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, s. 221.

69 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, s. 31-32.

70 "Matrakçı Nasûh'un Süleymân-nâmesi", s. 8-9.

71 Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, s. 222; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, s. 24; Şükrî-i Bitlisî, *Selim-nâme*, s. 305-306.

72 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese Neşri, s. 140.

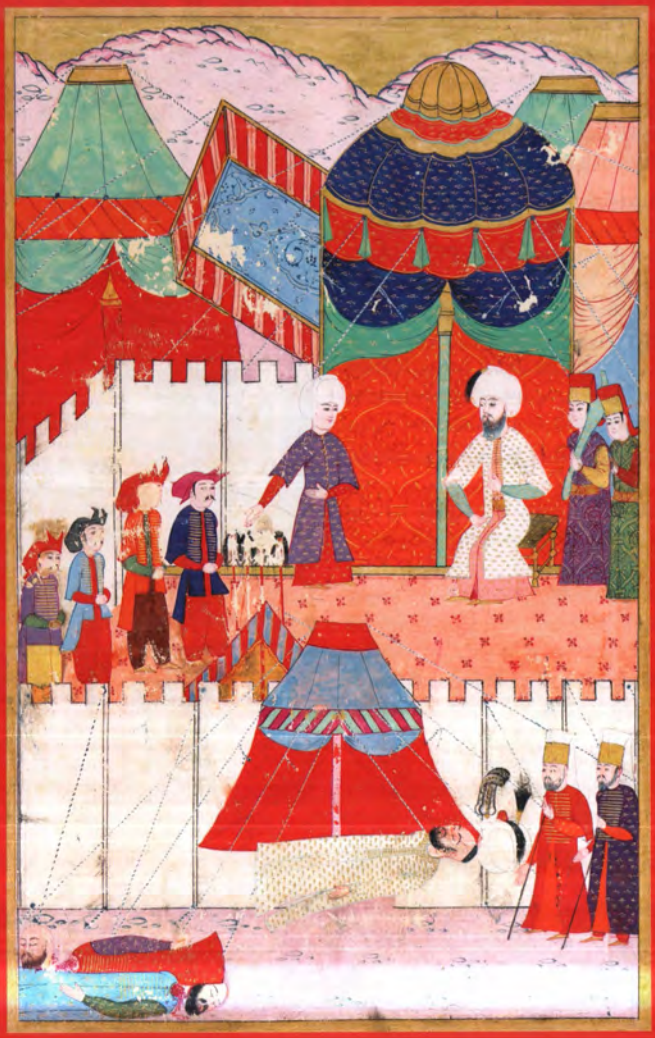

Kanuni'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın öldürülmesini tasvir eden minyatür
(*Hünername*, II, vr. 168b)

Osmanlı tahtına oturur; ancak onun saltanat mücadelesini esasında babasının sağlığında vermiş olduğu söylenebilir. II. Selim'in tahta geçiş süreci, bu dönem cülus-larının yapısını ve cülustan önceki siyasi mücadelelerde mevcut padişahın, haremin, sarayın ve bürokrasinin rolünü açık bir şekilde ortaya koyan güzel bir örnektir. Gelibolulu Mustafa Âli, bu aktörlerin ve taraflarının geleceğin iktidarının tesisinde ve iktidar oyununda aldıkları hayatî rolleri şu şekilde anlatır: Kanuni ve Hürrem Sultan ile özellikle damatları Rüstem Paşa Şehzade Bayezid'in; askerler, bazı şeyhler ve ulema Şehzade Mustafa'nın; harem ve Enderun ağaları ise Şehzade Cihangir'in tarafını tutmakta olup iktidar oyununda Şehzade Selim'in esamisi dahi okunmaz ve tahtın varisleri arasında ismi dahi zikredilmezdi.[73] Bununla birlikte, babası I. Süleyman, annesi Hürrem Sultan, Rüstem Paşa ve merkezde görevli bazı üst düzey bürokratların uğraşları sonucunda farklı sebeplerle de olsa iktidarının önündeki engeller birer birer ortadan kaldırılan Selim, birdenbire taht oyununda tamamen rakipsiz kalır.

Bu ilginç süreç şu şekilde gelişir: 27 Aralık 1522'de Cem Sultan'ın oğlu Murad ile onun oğlu Cem'i boğdurtan Kanuni Sultan Süleyman, daha sonra kendi oğlu Şehzade Bayezid'i tahta geçirmek isteyen eşi Hürrem Sultan ile damadı Rüstem Paşa'nın yönlendirme ve oyunları sonucunda 6 Ekim 1553'te oğlu Mustafa'yı ve Mayıs 1554'te de Mustafa'nın oğlu Mehmed'i haksız yere öldürtür; ağabeyi Mustafa'nın öldürülmesinden yaklaşık bir buçuk ay sonra Şehzade Cihangir de Halep'te eceliyle vefat eder. Hürrem Sultan'ın 1558'deki ölümünden sonra 30 Mayıs 1559'da Konya'da Selim'i destekleyen kuvvetlere karşı yaptığı savaşı kaybeden ve İran'a sığınan diğer oğlu Bayezid ile Bayezid'in dört oğlunun 23 Temmuz 1562 tarihinde Kanuni'nin girişimleri sonucunda İran'da boğdurulması ve Bayezid'in üç yaşındaki diğer oğlu Murad'ın da daha sonra öldürülmesi[74] neticesinde Şehzade Selim tahtın yegâne vârisi hâline gelir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 7 Eylül 1566 (21 Safer 974) tarihinde vefat etmesinin ertesi günü Sigetvar kalesinin fethi, ölüm olayının saklanması için bir kamuflaj vesilesi olur. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, kalenin alındığının duyurulması için hazırlanan fetihnameyi Bağdat beylerbeyine götürmekle görevlendirdiği ulağın Kütahya'ya da uğrayıp tahta davet haberini Şehzade Selim'e iletmesi yönünde bir plan yapar.[75] Sokullu Mehmed Paşa ile önde gelen devlet adamlarının, bozulmaması için tahtın altına gömdürerek muhafaza ettikleri padişahın naaşı ile ölüm haberini yaklaşık

[73] Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, haz. Faris Çerçi, II, 1.

[74] Bu hadiselerin ayrıntıları için bkz. M. Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, s. 83-98.

[75] Z. Tarım, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s. 31; Selânikî, *Tarih*, I, 39-40; Feridun Ahmed Bey, *Nüzhetü'l-Esrâril-Ahbâr der Sefer-i Sigetvar*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine nr. 1339, vr. 55b-56a-b.

bir buçuk ay gibi uzun bir süre askerlerden gizleyebilmeleri tam bir başarı öyküsüdür; zira bu süre zarfında hiçbir şey olmamış gibi yazısı padişahın hattına benzeyen Has Odalı Cafer Ağa'ya emirler yazdırılır, divanlar toplanıp kararlar alınır, savaşta yararlılıkları görülenler ödüllendirilir, atamalar yapılıp hilatler giydirilir;[76] özetle padişahın sağlığında ne yapılıyorsa eksiksiz bir şekilde yerine getirilir.

Haberi alır almaz maiyetiyle birlikte İstanbul'a doğru yola çıkan Selim'in, 24 Eylül 1566 (9 Rebiülevvel 974) tarihinde başkente varması[77] üzerine gemilerden toplar atılarak ve tellallar çıkarılarak cülus haberi şehre duyurulur. Padişah, hazineye dokunmayıp cülus için harcamak üzere kendisini hasretle karşılayan kızkardeşi Mihrimah Sultan'dan 50.000 altın borç alır. Her ne kadar ordu ve üst düzey bürokrasinin önemli bir kısmı İstanbul'da olmasa da aynı gün sarayda bir cülus töreni yapılır; ileride açıklanacağı gibi, gelenek olduğu üzere Eyüpsultan'dan başlayarak atalarının türbelerini ziyaret edip ihsanlarda bulunur; ardından orduya erişmek üzere süratle Belgrad'a gider; esas amacı seferi sürdürmek olduğu anlaşılan yeni padişah, sefer mevsiminin sonunun yaklaştığını belirten Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın önerileri doğrultusunda İstanbul'a geri dönülmesi kararını alır; bu arada Kanuni'nin vefat etmiş olduğu haberi de orduda duyulur.[78]

Ordu ve Kanuni'nin naaşı ile birlikte Belgrad'a doğru yol alan ve gönderdiği bir yazı ile cülus ve biat töreni hazırlıklarıyla ilgili olarak yeni padişahı bilgilendiren Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa, İstanbul'dan getirilen tahtın padişahın otağı önünde ve tuğlar arasında kurulması, gelenek olduğu üzere devlet ricali ile yeniçerilerin biat ettikten sonra padişahın cülus bahşişi ile ilgili olarak "cümlesi verilsün makbulümdür" diye askerlere söz vermesi, daha sonra cenaze namazının kılınıp taziye töreninin yapılması ve ertesi gün de divanın toplanıp devlet ileri gelenlerine hilat giydirilmesi hususundaki geleneksel uygulamaları hatırlatır.[79]

Sokullu Mehmed Paşa ve üst düzey bürokrasinin uyarılarına rağmen üzerinde matem elbiseleri bulunan II. Selim'in babasının cenaze namazının ardından cülus bahşişiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmaksızın doğrudan otağına girip tebrikleri

[76] Z. Tarım, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s. 151; Feridun Ahmed Bey, *Nüzhetü'l-Esrâr*, vr. 89a-b; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, 587-89.

[77] "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târih-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)", haz. Abdurrahman Sağırlı, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 257. Selim'in İstanbul'a geliş tarihi için dönemin kaynaklarında 6 Rebiülevvel ("Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selim-nâme'si", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, haz. Necdet Öztürk, Sayı 50, s. 73), 8 Rebiülevvel (Feridun Ahmed Bey, *Nüzhetü'l-Esrâr*, vr. 71a-b) ve 14 Rebiülevvel (Selâniki, *Tarih*, I. 42) gibi farklı tarihler verilir. Bu konuda bkz. Feridun Emecen, "Selim II", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 416.

[78] Selâniki, *Tarih*, I, 41-44.

[79] Selâniki, *Tarih*, I, 48-49.

II. Selim'in cülus ve biat törenini tasvir eden minyatür
(Metin And, *Minyatür*, s. 183)

kabul etmesi, Belgrad'da tahtın kurularak yapılması tasarlanan cülus töreninin gerçekleşmediğini göstermektedir. Bu arada üst üste toplanan divanda görevlerinde bırakıldıklarına dair devlet ricaline hilatler giydirilir;[80] ileride açıklanacağı üzere, padişahın bahşişle ilgili bu tutumu asker ve bürokrasi arasında huzursuzluk yaratır; cülus bahşişleri eksik verildiği gerekçesiyle yeniçeriler tarafından saraya sokulmayan II. Selim, bahşişin eksiksiz verileceğini açıkladıktan sonra sarayına girebilir.

[80] Z. Tarım, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s. 62, 64; Selânikî, *Tarih*, I, 50-51.

Tablo I. Padişahların Cülus Tarihleri

Padişahın Adı	Cülus Tarihi Hicrî	Miladî	Kaynak
Osman Bey	30 Zilkade 701	27 Temmuz 1302	İnalcık, "Osman I", *DİA*, XXXIII, 449.
Orhan Bey	Rebiülevvel 724	Mart 1324	İnalcık, "Orhan Bey", *DİA*, XXXIII, 376.
I. Murad	Cevvel 763	Mart 1362	İnalcık, "Murad I", *DİA*, XXXI, 156.
Yıldırım Bayezid	4 Ramazan 971	27 Ağustos 1389	Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 130.
I. Mehmed	5 Rebiülahir 816	5 Temmuz 1413	İnalcık, "Mehmed I", *DİA*, XXVIII, 391.
II. Murad	23 Cahir 824	25 Haziran 1421	İnalcık, "Murad II", *DİA*, XXXI, 164.
II. Mehmed	Cevvel 848	Ağustos 1444	İnalcık, "Mehmed II, *DİA*, XXVIII, 395.
II. Murad	Cevvel 850	Ağustos 1446	İnalcık, "Mehmed II, *DİA*, XXVIII, 396.
II. Mehmed	16 Muharrem 855	18 Şubat 1451	İnalcık, "İstanbul'un Fethinden Önce", s. 110.
II. Bayezid	20 Rebiülevvel 886	19 Mayıs 1481	Tansel, *II. Bâyezit'in Siyasi Hayatı*, s. 22-23.
I. Selim (Yavuz)	7 Safer 918	24 Nisan 1512	Tekindağ, "II. Bayezid'in Ölümü Meselesi", s. 8-10.
I. Süleyman (Kanuni)	17 Şevval 926	30 Eylül 1520	Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, s. 221.
II. Selim	9 Rebiülevvel 974	24 Eylül 1566	F. Emecen, "Selim II", *DİA*, XXXVI, 416.
III. Murad	8 Ramazan 982	22 Aralık 1574	Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, II, 90; *Hasanbeyzade*, II, 246.
III. Mehmed	16 Cevvel 1003	27 Ocak 1595	*Hasanbeyzade*, III, 427-28.
I. Ahmed	18 Receb 1012	22 Aralık 1603	*TSMAd*, nr. 34, vr. 234a.
I. Mustafa	23 Zilkade 1026	22 Kasım 1617	Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 500.
II. Osman	1 Rebiülevvel 1027	26 Şubat 1618	*Hasanbeyzade*, III, 918; *Topçular Kâtibi Abdülkadir*, I, 670.
I. Mustafa	9 Receb 1031	20 Mayıs 1622	Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, II, 481-82.
IV. Murad	14 Zilkade 1032	9 Eylül 1623	Peçuylu, *Tarih*, II, 398; *Hasanbeyzade*, III, 978.

Padişahın Adı	Cülus Tarihi Hicrî	Miladî	Kaynak
Sultan İbrahim	16 Şevval 1049	9 Şubat 1640	Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 826.
IV. Mehmed	18 Receb 1058	8 Ağustos 1648	Karaçelebizade, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 5.
II. Süleyman	2 Muharrem 1099	8 Kasım 1687	Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, s. 254.
II. Ahmed	25 Ramazan 1102	22 Haziran 1691	Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, s. 395.
II. Mustafa	22 Cahir 1106	7 Şubat 1695	Silahdar, *Nusretname*, s. 66; Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, s. 518.
III. Ahmed	10 Rebiülahir 1115	23 Ağustos 1703	Silahdar, *Nusretname*, s. 774.
I. Mahmud	19 Rebiülevvel 1143	2 Ekim 1730	*Subhî Tarihi, Sâmi ve Şâkir Tarihleri*, s. 33.
III. Osman	28 Safer 1168	14 Aralık 1754	Hakim, *Tarih*, I, 181; *Vâsıf ve Mehâsinü'l-Âsarı*, s. 47.
III. Mustafa	16 Safer 1171	30 Ekim 1757	*An Ottoman Protocol Register*, s. 67.
I. Abdülhamid	8 Zilkade 1187	21 Ocak 1774	BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 9, hüküm 32.
III. Selim	11 Receb 1203	7 Nisan 1789	BOA, HAT, 180/8169.
IV. Mustafa	21 Rebiülevvel 1222	29 Mayıs 1807	BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 10, hüküm 65.
II. Mahmud	4 Cahir 1223	28 Temmuz 1808	*An Ottoman Protocol Register*, s. 173.
Sultan Abdülmecid	18 Rebiülahir 1255	1 Temmuz 1839	BOA, *A.d*, nr. 365, s. 91; BOA, C.SM, 53/2670.
Sultan Abdülaziz	16 Zilhicce 1277	25 Haziran 1861	BOA, HR.SFR.3, 59/14, lef 3; BOA, A.MKT.NZD, 424/69.
V. Murad	6 Cevvel 1293	30 Mayıs 1876	8 Cemaziyelevvel 1293, *Sabah*, nr. 83, s. 1; *Vakit*, nr. 234, s. 1.
II. Abdülhamid	10 Şaban 1293	31 Ağustos 1876	31 Mayıs 1876, *Vakit*, nr. 304, s. 1; *İstikbal*, nr. 172, s. 1.
V. Mehmed Reşad	6 Rebiülahir 1327	27 Nisan 1909	BOA, HR.MTV, 193/61; 193/74; 194/9.
Mehmed Vahideddin	25 Ramazan 1336	4 Temmuz 1918	5 Temmuz 1918, *İkdam*, nr. 7689, s. 1; *Takvim-i Vekayi*, nr. 3285, s. 1.
Halife Abdülmecid	28 Rebiülevvel 1341	18 Kasım 1922	BOA, Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu 202, Gömlek 379, Sıra 18.

III. Murad'ın Manisa'dan gelip gece yarısı Topkapı Sarayı'na girişini gösteren minyatür
(Lokman, *Şehinşahname*, İ.Ü Kütp., F.1404, vr. 8a)

VELİAHT ŞEHZADE ve ŞEHZADE KIYIMI

Kanuni Sultan Süleyman ile oğlu II. Selim'in tek vâris olarak tahta geçmelerinden sonra incelenen birinci dönemin son iki hükümdarının tahta geçiş süreçleri hanedan tarihi açısından trajik olaylara sahne olur. Sarayda düştükten sonra yaklaşık iki ay humma ve mide zafiyeti rahatsızlıklarıyla uğraşıp divan toplantılarına katılamayan II. Selim'in 13 Aralık 1574 (28 Şaban 982) Pazartesi günü vefat etmesi üzerine[81] eşi Nurbanu Sultan ile Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, bir yandan padişahın naaşını saraydaki buzlukta muhafaza altına alıp vefat olayını kamuoyundan gizlerken bir yandan da Manisa'da görev yapan büyük Şehzade Murad'a haber gönderirler. Haberi alır almaz maiyetiyle birlikte yola çıkan ve kötü bir havada ve dalgalı bir denizde gemiyle yapılan rahatsız edici bir yolculuk sonucunda Mudanya'dan İstanbul'a geçen Murad, 22 Aralık 1574 (8 Ramazan 982) gecesi sabaha doğru saraya girerek tahta oturur;[82] asıl cülus ve biat töreni ise sabahleyin yapılır. Murad'ın saraya girişini tasvir eden minyatürde kapıcıların ellerinde meşalelerin bulunması da yeni padişahın geceleyin saraya ulaştığı bilgisini destekler.[83]

II. Selim'in Topkapı Sarayı'nda vefat eden ilk Osmanlı padişahı olduğunun da bu vesileyle altının çizilmesi gerekir; zira

[81] "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 334. Ölüm tarihleriyle ilgili kaynakların verdiği farklı bilgiler için bkz. F. Emecen, "Selim II", *DİA*, 417.

[82] Selânikî, *Tarih*, I, 98-100; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, II, 90; *Hasanbeyzade*, II. 246; "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 334.

[83] Z. Tarım, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s. 72-73.

III. Murad'ın cülus törenini gösterir minyatür
(Lokman, *Şehinşahname*, İ.Ü Kütp., F.1404, vr. 11b-12a)

ifade edildiği gibi, Fatih Sultan Mehmed, Gebze'de; II. Bayezid, Dimetoka'ya gitmek amacıyla çıktığı yolda Edirne yakınlarında; Yavuz Sultan Selim, Çorlu civarında ve Kanuni Sultan Süleyman da Sigetvar'daki otağında vefat etmişti.

İstanbul'a gelip iktidarı teslim alma sürecinde Şehzade Murad'ın ciddî tereddütler geçirdiği, iktidara sahip olma ve öldürülme ihtimalleri arasında gidip gelen en uç duyguları, umut, kaygı ve korkuları bir arada yaşadığı anlaşılıyor. Çünkü annesi ve Sokullu tarafından davet gelmesine gelmişti, ama saraya girdiğinde her türlü olasılıkla karşılaşması yine de ihtimal dahilindeydi. Bu açıdan, iktidarı devralma sürecinin sonuna kadar kesinlikle yanından ayrılmamaları ve babasının ağalarının kendisine hizmet etmelerini engellemeleri hususunda Manisa'dan getirdiği sadık adamlarını kesin bir dille uyarır. Nitekim saraya gelip Has Oda'da tahta oturduktan ve biraz dinlendikten sonra annesi Nurbanu Sultan'ı görmek amacıyla hareme girmek isteyince adamları da aldıkları

III. Murad'ın II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

emir gereği olarak padişahın peşinden gider; saray görevlilerinin kurallara aykırı olan bu durumu engelleme çabalarına rağmen yanında adamları olduğu hâlde hareme giren Murad'ın, annesinin sesini duyup herhangi bir tehlikenin bulunmadığına kanaat getirinceye kadar adamlarını yanında tutması,[84] iktidar oyununda dengelerin ne kadar hassas, zeminin ne derece kaygan ve güvenilmez olduğuna işaret etmenin yanı sıra padişahın içinde bulunduğu ruhsal durumu göstermesi açısından da dikkate değer bir keyfiyettir.

Durumunu garanti altına almak ve kendisini iktidarın tek alternatifi hâline getirmek isteyen III. Murad, insanlar cülus töreni için daha henüz saraya gelmeden önce beş kardeşini öldürtür. Sabahleyin gelenek olduğu üzere Bâbüssaade önünde tahtın kurulması ve hazırlıkların tamam olduğunun haber verilmesi üzerine matem elbiseleri içerisindeki ricali selamlayıp tahta oturan III. Murad, önce Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, daha sonra rütbelerine göre vezirler, Rumeli Beylerbeyi Siyavuş Paşa, Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa, Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri, Lala Cafer Bey, başdefterdar, Anadolu defterdarı, Nişancı Feridun Bey, şıkk-ı sâni defterdarı, şehremini, reisülküttap, cebecibaşı, Şeyhülislam Hamid Efendi, İstanbul kadısı, yeniçeri ağası, yeniçeriler ve diğer ricalin biat ve tebriklerini kabul eder.[85] Bürokrasi, ulema ve askerler şeklindeki biat sıralaması ilginç olup niçin böyle bir sıra izlendiğine dair kaynaklarda herhangi bir işaret yoktur.

III. Murad tahta geçtiği sırada İstanbul'da bulunan Stephan Gerlach, padişahın hükümdarlığının onaylanacağı divan toplantısının (muhtemelen biat töreni kastediliyor) at üstünde yapılacağını belirterek bunun nedenini de yeni padişahın iktidarına karşı herhangi bir karışıklık veya isyan

[84] Peçuylu, *Tarih*, I, 27-28.

[85] Selâniki, *Tarih*, I, 100-101; "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 337.

çıkması durumunda devlet büyüklerine kaçabilme imkânı tanınması olarak açıklar;[86] her ne kadar zikre değer olsa da bu iddia ve gerekçesinin diğer kaynaklar tarafından desteklenmediğinin belirtilmesi gerekir.

Cülus töreni için saraya gelen devlet erkânı gelenek olduğu üzere bir darp veya başka bir müdahale sonucu ölüp ölmediğini anlamak amacıyla eski padişahın naaşını muayene eder, cülus töreninden sonra camilerden salalar okunur, hem II. Selim'in öldüğü hem de yeni padişahın tahta cülus ettiği münadiler aracılığıyla şehir halkına duyurulur.[87] III. Murad, babasının ve öldürttüğü kardeşlerinin cenaze işlerinde hizmet eden görevlilere 200 altın inamı bizzat kendi hazinesinden öder.[88]

Şeyhülislam Hamid Efendi'nin kıldırdığı II. Selim'in cenaze namazına katılan III. Murad, namaz ve duaların ardından hareme girer; padişahın naaşı, oluşturulan cenaze alayı eşliğinde götürüldüğü Ayasofya Camii yanında hazırlanan mezarına defnedilir, mezarın üzerine çadır kurulur, daha sonra beş şehzadenin cenaze namazı kılındıktan sonra "ma'sûmların tabutların âh u nâleler" arasında çadıra götürülüp ertesi gün babalarının ayakları ucuna defnedilir. Ölülerin 40'ı çıkıncaya kadar çadırda Kur'an-ı Kerim okunur, devlet ileri gelenleriyle ulema ve şeyhler bu süre zarfında mezarı ziyaret eder; cülustan üç gün sonra matem elbiseleri çıkarılır ve bu vesile ile tekrar padişahın huzuruna çıkan rical bir yandan hilat giyerken bir yandan da sadrazam tarafından padişaha tanıştırılmış olur.[89]

Hastalığı yüzünden bir süreden beri devlet işlerini aksatan ve devlet adamlarının arzlarına cevap veremeyen III. Murad'ın 17 Ocak 1595 (6 Cemaziyelevvel 1003) tarihinde vefatı, gelenek olduğu üzere kamuoyundan hatta vezirlerden dahi gizlenir; III. Murad'ın eşi ve Şehzade Mehmed'in annesi Safiye Sultan, sarayda ve padişahın yanında olduğu için kayınvalidesi Nurbanu Valide Sultan'ın yaptığı gibi bu değişiklikte kilit bir rol üstlenir; Sadaret Kaymakamı Ferhat Paşa'ya dahi haber vermeksizin Bâbüssaade Ağası Gazanfer Ağa ile istişare ederek durumu belirtir bir mektubu Bostancıbaşı Ferhat Ağa ile Manisa'daki şehzadeye gönderir; zira zikredildiği gibi, bu dönemde sadece büyük şehzade sancağa çıkmakta olup diğerleri sarayda alıkonulurdu. Bu açıdan *Hasanbeyzade*'nin Şehzade Mehmed'i "Şehzâde-i âzâde", yani bağımsız şehzade olarak nitelemesinin diğer kardeşlerinin konumuna bakarak yaptığı bir tanımlama olduğu açıktır.

Önce Vezir İbrahim Paşa'nın, ardından Ferhat Paşa'nın durumu öğrenmeleri üzerine onların da birer adamını göndererek

[86] Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü, 1573-1576*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, I, 160.

[87] Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, II, 90.

[88] *TSMA.d*, nr. 34, vr. 21a.

[89] Selâniki, *Târih*, I, 101-103; "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 334-35.

III. Mehmed'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

şehzadeyi İstanbul'a davet etmelerinin, geleceğin padişahı için yapılan masum bir bilgilendirmeden ziyade, iktidar oyununda geride kalmamak amacıyla başvurulan bir girişim olarak değerlendirilmesi daha uygun olur. Öte yandan Ferhat Paşa'nın padişahın vefatını öğrenme şekli ilginçtir. Etrafta bir şeylerin döndüğünü fark eden ve iki telhis yazarak saraya gönderen Ferhat Paşa, gelen cevaplardaki yazıların padişaha ait olmadığını görünce durumu anlar.[90] Venedik'in İstanbul'daki balyosu Marco Vernier'in, Bostancıbaşı Ferhat Ağa'nın Manisa'ya giderken III. Murad'ın ve Safiye Sultan'ın altın mühürlerini de yanında götürdüğünü belirtmesi, muhtemelen ölüm ve cülus haberinin inandırıcılığını arttırmaya yönelik bir tedbir olsa gerektir.[91]

Haberi alan ve maiyetiyle birlikte ağır kış şartlarında hemen yola çıkan Şehzade Mehmed, Tersane'den Mudanya'ya gönderilen bir kadırga ile 27 Ocak 1595'te (16 Cemaziyelevvel 1003) Cuma namazından önce İstanbul'a ulaşır; Vernier, padişahın kendisi için getirilmiş olan ata binmeyip yürüyerek saraya girdiğini ve 12 yıldan beri görmediği[92] annesiyle görüşüp hasret giderdiğini belirtir. Daha sonra babasının naaşını görüp ruhu için dua eder; o gün atılan toplarla ve çıkarılan tellallarla cülus olayı şehir halkına duyurulur,[93] Cuma namazında hutbe yeni

[90] Selânikî, *Tarih*, I, 425-26; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, haz. Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, III, 425-27; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmazer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, I, 52-53; Kâtib Çelebi, *Fezleke, Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)*, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, I, 62-63.

[91] Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 62.

[92] Vernier, geldiği gemideki bütün esirlerin özgürlüklerini bağışlayan yeni padişahın kadırganın da koruma altına alınmasını emrettiğini belirtir (T. Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*, s. 62-63). III. Mehmed annesi Safiye Sultan ile dört kadınına cülus vesilesiyle ihsan ve in'amlarda bulunur (*TSMA.d.* nr. 34, vr. 180b).

[93] Selânikî, *Tarih*, II, 433; *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 427-29.

padişah adına okunur. Ancak o sırada orduyla birlikte seferde olan dönemin tarihçisi Talikîzâde, padişahın namaza gitmediğini ve cülusla Cuma'nın aynı zamana denk gelmesi durumunda dinen cülusa öncelik verilmesi gerektiğini belirtir; Şeyhülislam Bostanzade Mehmed Efendi'nin, Cuma namazının padişahın mevcudiyetine bağlı bir ibadet olduğu için biatın Cuma'dan önce geldiğine dair fetva verdiğine vurgu yapar:

> "Cülûs ile cem' olsa cum'a eger,
> Kitâb anda iclâsı takdim ider.
> Şehândur çü cum'a ikamet iden
> Olur bey'at-i âm ehemm cum'adan".[94]

Namazın ardından Bâbüssaade önünde taht kurularak matem elbiseleri içindeki üst düzey bürokratlar padişaha biat edip eteğine yüz sürerler. Burada da aşağı yukarı babasının cülusunda olduğu gibi, önce sadrazam, vezirler, kadıaskerler, defterdarlar, daha sonra Şeyhülislam Bostanzade Mehmed Efendi, ulema, yeniçeri ağası ve rical biat eder ve ardından padişah kalabalığı selamlayıp içeri girer.

III. Murad'ın cenaze namazı için ayrıca sala okunmayıp Cuma salasıyla yetinilir; cülus töreninden sonra Helvahane önünde kurulan musallaya konulan naaşı, III. Mehmed'in de katıldığı ve şeyhülislam kıldırdığı cenaze namazının ardından oluşturulan alay eşliğinde babası II. Selim türbesinin bahçesine götürülerek defnedilir. Ertesi gün, III. Mehmed'in katlettirdiği 19 şehzadenin tabutlarının her birini dörder kişinin taşıdığı cenaze katarı içeriden çıkar ve namazları aynı yerde, yine şeyhülislam tarafından kıldırıldıktan sonra götürülüp babalarının ayakları ucunda toprağa verilir.

Selânikî, "bu ateş ile yanmadık ciğer kalmadı" ve *Hasan Bey-zâde* de şehzadelerin "bilâ-cürm ü istihkak", yani suçsuz oldukları ve hak etmedikleri hâlde öldürüldükleri şeklindeki ifadeleriyle tepkilerini dile getirirken bu meşum olaya "şühedâ-i Âl-i Osmân" (1003) şeklinde anlamlı bir tarih düşürülür; ayrıca ruhları için fakirlere yemekler verilir, sadakalar dağıtılır, hafızlar Kur'an okur. Ertesi gün matem elbiseleri çıkarılıp sevinç giysileri giyilir, bahşiş ve terakki alanlar padişahın huzuruna çıkıp etek öper,[95] hiçbir şey olmamış gibi hayat kaldığı yerden devam eder. Eski padişah

[94] Christine Woodhead, *Talîki-zâde's Şehnâme-i Hümâyûn. A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-94*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1983, s. 374.

[95] Selânikî, *Tarih*, II, 434-36; *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 429-35; "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 443. Kutsal Roma İmparatoru II. Rudolf'un (s. 1576-1612) İstanbul'a gönderdiği elçilik heyetinde eczacı olarak bulunup o sırada İstanbul'da olan Friedrich Seidel, III. Mehmed'in cülusundan sonra doğan iki kardeşini öldürüp babasının hamile eşlerini denize attırdığını rivayeten kaydeder (*Sultanın Zindanında, Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü, 1591-1596*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 61). Zinkeisen de bu görüşü destekler ve padişahın babasının hamile olan 7 cariyesini öldürttüğünü belirtir (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, 427).

ile şehzadelerin kırkı çıktıktan sonra aynı şekilde ruhları için yemekler pişirilip fakir ve muhtaçlara dağıtılır, sadakalar verilir ve başmimar Davud Ağa tarafından mezarın üzerinde yapılacak türbenin inşasına başlanır.[96] Öte yandan öldürttüğü 19 kardeşinin teçhiz, tekfin ve tedfini için gerekli olan parayı ve masrafları, Namık Kemal'in dediği gibi, "rakib ölsün de Mevlâ cennet-i a'lâda yer versin" misali,[97] babasının kendi kardeşlerine yaptığı gibi, III. Mehmed'in bizzat kendi hazinesinden karşılaması da olayın diğer bir veçhesini oluşturur.[98]

[96] Selânikî, *Tarih*, II, 457.

[97] Feyziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969, II, 37.

[98] Cenaze masrafları için 600 filori ve 18.000 akçe (6.300 $) harcanır (*TSMA.d*, nr. 34, vr. 180a).

PADİŞAH ÖLÜMLERİNİN GİZLENME NEDENİ

Buraya kadar görülen ve bundan sonra da görülecek olan padişah ölümlerinde ölüm hadisesinin askerlerden, bürokrasiden, kamuoyundan ve hatta saraydakilerden dahi gizlendiğini biliyoruz. Bunun en önemli nedeni iktidar değişikliği sırasında bir yönetim boşluğunun doğmaması ve bu ara dönemi değerlendirmek isteyecek birtakım odaklara fırsat verilmemesidir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üzerine İstanbul'da yaşanan olaylar, bu vesile ile nelerin yapılabileceği konusunda öğretici bir örnekti.

Gerlach, padişah ölümlerinin gizlenmesinin nedenlerini şu ilginç cümlelerle açıklar: "yeniçerilerin ve acemi oğlanlarının kargaşa çıkarmalarını önlemek için, Galata ve Konstantinopolis'in önemli yerlerine birçok nöbetçi yerleştirildi. Yahudiler daha birkaç gün öncesinden evlerindeki değerli eşyalarını toprağa gömmüşlerdi. Şehrin ileri gelen zenginleri de para ve mücevherlerini Bezesten'e götürdüler. Çünkü eskiden beri, padişahın öldüğü duyulduğunda sipahiler, yeniçeriler, acemi oğlanlar ve bunlar gibi serseri takımı ortaya dökülür ve değerli eşyalara sahip olduklarını tahmin ettikleri Yahudilerin, tüccarların evlerini basar, ne bulurlarsa alıp götürürlermiş, hatta paşalar bile bundan kendilerini koruyamazlarmış."[99] Zaman zaman tekrarlandığı üzere Osmanlı kaynakları da Gerlach'ın bu analizlerini desteklemektedir.

Bununla birlikte padişah ölümünü iç ve dış kamuoyundan gizleme çabalarının ne derece başarılı olduğu hususu tartışma götürür. Kanuni'nin ölümünde olduğu gibi,

[99] S. Gerlach, *Türkiye Günlüğü, 1573-1576*, I, 159.

çoğu kere bu konuda gayet başarılı örnekler sergilenirken bazen de II. Mehmed'in vefatında olduğu gibi gizlemede başarılı olunamayıp sonuçta trajik olayların yaşanmasına neden olunabilir veya III. Murad'ın vefatında olduğu gibi durumun farkında olmasına rağmen İstanbul halkı herhangi bir taşkınlık göstermeyebilirdi. O dönemde İstanbul'da görev yapan Venedik Balyosu Marco Vernier'in, kamuoyunun durumu bilmesine rağmen isyan veya herhangi bir olay meydana gelmediğini ve ev ve dükkânların soyulmadığını belirtmesi ilginçtir.[100]

Şehzadenin gelip tahtı devralıncaya kadar padişahın ölümünün gizlenmesi, sadece iç politika ile de sınırlı değildi; diğer devletler de ortaya çıkabilecek iktidar boşluğunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isterlerdi. Bu anlamda ölümün saklanmasının dış politika boyutunu, haberin gizli tutulma gerekçesini ve haklılığını III. Mehmed'in cülusu vesilesiyle öğreniyoruz. İstanbul'daki casusları aracılığıyla III. Murad'ın öldüğü haberini alan ve o sırada Osmanlı Devleti ile savaşan Avusturya tarafındaki Hıristiyan unsurlar büyük bir moral ve cesaret kazanırken, etrafa yayılan bu dedikodular serhat boylarındaki Müslümanlar ile ordu üzerinde tam aksi bir etki yapar.

Düşmanın Osmanlı topraklarını vurmak amacıyla hazırlıklar yaptığını haber alan Macaristan cephesindeki Veziriazam Koca Sinan Paşa, hem bu moral bozukluğunu ortadan kaldırmak hem de düşman toprakları üzerine akınlar düzenlemek ve esirler almak görüntüsü vermek amacıyla atlanıp askerleriyle birlikte Belgrad'dan ayrılır; şehirdeki Hıristiyanların bu haberi hemen Avusturya tarafına uçurmaları üzerine savunma pozisyonu alan düşman kuvvetleri Osmanlı topraklarına saldırmaya cesaret edemez;[101] Sinan Paşa'nın bu yanıltma operasyonunun devlete kazandırdığı zaman zarfında yeni padişah da gelip Osmanlı tahtına oturur.

Bu örnek olay sadece içteki askerler ile diğer bazı unsurların değil, dış güçlerin de bu tür krizleri fırsata çevirmeye çalıştıklarını, Sokullu Mehmed Paşa ve Koca Sinan Paşa gibi gün görmüş vezirlerin aldığı tedbirlerin, bu tür dönemleri değerlendirmek isteyen iç ve dış fırsatçılara bu zaafı kullanma imkânı vermediğini ortaya koyuyor.

[100] T. Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*, s. 62.

[101] C. Woodhead, *Tâ'liki-zâde's Şehnâme-i Hümâyûn*, s. 362-63.

İKİNCİ BÖLÜM

Cülus ve Cülus Törenleri
Şimşirlik Dönemi

"Ne acebdür zamânenün hâli
Nicesi itmesün kişi âhı
Gâh harâmîyi pâdişâh eyler
Gâh harâmîye döndürür şâhı"[1]

Tahta çıktığı sırada 19 kardeşini ve ölmeden yaklaşık 7 ay önce de oğlu Mahmud'u öldürten III. Mehmed'in beklenmedik ölümü, Osmanlı Devleti'nde o zamana kadar uygulanan kuralların radikal bir biçimde değişmesine ve hanedan ve devlet açısından ileride olumsuz sonuçlar doğurabilecek yeni uygulamaların devreye girmesine sebep olur. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasındaki en önemli neden, şehzadeleri kişilik ve devlet adamı olarak geliştiren ve bürokratik kadro ve harem mevcudu açılarından da hayata ve iktidara hazırlayan bir sistem olan sancağa çıkma uygulamasında meydana gelen kırılmaydı.

Önceki dönemlerdeki iktidar değişikliklerinde de önemli görev ve sorumluluklar yüklenen ilmiye, askeriye, kalemiye ve ricalin bu yeni dönemdeki iktidar değişikliklerinde daha fazla öne çıktığı ve önemli roller üstlendiği görülür. Ricalin yükümlülüklerinden biri de hanedanın devamlılığını sağlama görevidir. Bu anlamda I. Ahmed'in kardeşi Mustafa'yı öldürmesini önlemeleri

[1] Celâl-zâde Sâlih Çelebi, *Hadikatü's-Selâtîn*, s. 201.

Topkapı Sarayı Şimşirlik Dairesi'nin dıştan görünüşü (*Padişahın Evi Harem*, s. 21)

önemli ve yeni bir devrin başlangıcının işaretidir. Aşağıda açıklanacağı üzere, hem I. Mustafa[2] gibi aklî melekelerinde sorunlar bulunan hem de I. Ahmed, IV. Murad ve IV. Mehmed gibi yaşı küçük olan padişahların tahta çıkışlarında ricalin önemli bir hakemlik rolüne soyunduğu görülür.

17. yüzyılda vuku bulan taht değişikliklerinde her ne kadar harekât merkezi yeniçeri karargâhı olsa da İstanbul'daki güç odaklarıyla saray ve valide sultan arasında arabulucu rolünün rical tarafından yerine getirildiği ve ihtilâllerin meşruiyetinin de yine bu grup tarafından sağlandığı söylenebilir. İktidara karşı harekete geçen gruplar varlıklarını meşru bir kılıfa büründürebilmek amacıyla kendilerini "cumhur" olarak nitelemekte ve bu sihirli kelime çoğu kere iktidar kilidini açabilmekteydi.[3]

[2] Solakzade, I. Ahmed'in vefatı üzerine yerine "rey-i reisü'l-ulemâ ile" kardeşi I. Mustafa tahta geçirildiğini (*Solakzade Tarihi*, s. 698) ve yaklaşık üç ay sonra tahttan indirilmesinin de "ittifak-ı ekâbir ve esagir ile" olduğunu belirtir (s. 699).

[3] Nicolas Vatin, Gilles Veinstein, *Le Sérail ébranlé: Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans Ottomans, XIVe-XIXe siècle*, Fayard, Paris 2003, s. 193vd.

Babası vefat ettiği sırada 13 yaşında olan III. Mehmed'in büyük oğlu Ahmed, henüz sancağa çıkmadığı gibi sünnet dahi olmamıştı. Bu ise şehzadenin henüz saltanata hazır olmadığı anlamına gelmekteydi. Çünkü kendinden önceki şehzadeler gibi sancakta askerî, mali ve idari anlamda tecrübe kazanma imkânına sahip olmayan küçük şehzade, babasının haremini oluşturan kadınları geleneğe uygun olarak Eski Saray'a gönderdiğinde koskoca sarayda kendini annesi Handan Valide Sultan'la birlikte yapayalnız ve dahi padişah olarak bulur; zira ne haremde ne de selamlıkta selefleri gibi daha önce tecrübe ettiği ve güvenebileceği insanlara sahipti. O tarihe kadar böyle küçük ve sünnet dahi olmamış bir padişahın Osmanlı tahtına geçmediğinin de belirtilmesi gerekir.

Bu yeni dönemde artık sancaklardan davet edilip getirtilecek şehzadeler olmadığı için şehzade sancaklarına kadar yayılmış olan iktidar imkânları bir yerde ister istemez Topkapı Sarayı'nda toplanır. Zira bir yandan bu yeni dönemle birlikte şehzadeler artık saraydaki Kafes veya Şimşirlik denilen yerde tutuldukları ve diğer yandan da o döneme kadar Eski Saray'da ikamet eden padişahın kadın ve çocukları özellikle III. Murad'dan itibaren Topkapı Sarayı'nda yaşamaya başladıkları için hanedanın kadın ve erkek üyeleri haremde toplanmış ve böylece saltanat değişikliğine dair kulis ve faaliyetler de sarayın ve haremin dar koridorlarına sıkışmış olur.

Her ne kadar harem kadınları ve saray ağaları III. Murad döneminden itibaren ön plana çıkmaya ve iktidar oyununda önemli roller üstlenmeye başlarlarsa da 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan bu yeni durum harem ve saray kadınları açısından farklı bir mahiyet kazanır. Bu dönemde de yine valide sultanlar ile saray kadınları ön plandadır, ancak yeni dönemdeki durum artık bir tercihten değil, bir zorunluluktan kaynaklanır; zira I. Ahmed'den itibaren yaşı küçük veya aklî dengesi bozuk padişahların tahta geçmesi, bürokrasinin muhatabı olarak valide sultanları ve saray ağalarını ister istemez ön plana çıkarır.

Yeni dönemin ilk taht değişikliği olan ve 22 Aralık 1603 (18 Receb 1012) tarihinde gerçekleşen I. Ahmed'in cülusu ilginçliklerle doludur. III. Mehmed'in ani ölümü üzerine büyük oğlu Ahmed, Bâbıâli'ye haber vermeksizin tahta çıkar. Divan toplantısı için sabah erkenden saraya gelen ve hiçbir şeyden haberi olmayan Sadaret Kaymakamı Kasım Paşa, kendisine gönderilen "sen ki, Kasım Paşa'sın, babam, Allah emri ile gitdi ve ben

I. Ahmed'in cülus törenini gösterir minyatür (İstanbul Üniversitesi, T.6624, vr. 1b-2a)

tahta cülus eyledüm. Şehri önât gözleyesin. Bir fesâd olursa, senün başını keserüm" şeklindeki hatt-ı hümayundan hiçbir şey anlamaz; zira gelen hattın yazısı III. Mehmed'in el yazısına benzemediği gibi, metinde geçen "babam" nitelemesini de III. Mehmed'in babası vefat etmiş olduğu için anlamlandırmakta güçlük çeker. Öte yandan III. Mehmed'in bilinen bir hastalığı olmadığı için şaşkınlığı daha da artan Kasım Paşa, dârüssaade ağasına bir yazı göndererek durumu öğrenmek isterse de davet edildiği Arz Odası'nda genç padişahı tahtta oturur görünce meseleyi anlar. Böylece önceki cülusların aksine yeni padişah tahta oturduktan sonra bürokrasi konudan haberdar olur; diğer bir ifade ile, özellikle merkezdeki devlet adamlarının başrolü oynadığı eski taht değişikliklerinden bu yönüyle ayrılır.

Kasım Paşa, bir yandan saraya gelmesi için çavuşbaşını Şeyhülislam Mustafa Efendi'ye gönderirken bir yandan da III. Mehmed'in cenaze merasimi

ile cülus ve biat töreni hazırlıklarıyla ilgilenerek törende bulunması gerekenleri saraya davet eder. Gelenek olduğu üzere Bâbüssaade önünde taht kurulduktan ve şeyhülislam, divan üyeleri, vüzera ve rical yerlerini aldıktan sonra başında Yusufî destar olduğu hâlde içeriden çıkan 13 yaşındaki yeni padişah herkesi selamlayıp tahta oturur. Alkış ve duaların ardından öncelikle şeyhülislam, daha sonra diğer hazır bulunanların sırayla biat ettiği padişah törenin sona ermesiyle birlikte katılımcıları selamlayıp hareme geçer.[4] Cülus ve biat töreninin ertesi günü tekrar divan toplanarak biat törenine katılamayan rical, ulema ve diğer ileri gelenler için ikinci bir biat töreni düzenlenir[5] ve 23 Ocak 1604 Cuma günü, yani cülustan yaklaşık bir ay sonra padişah sünnet edilir.[6]

Bir süreden beri mide rahatsızlığı çeken I. Ahmed'in 22 Kasım 1617'de genç yaşta vefat etmesi üzerine yerine kardeşi I. Mustafa geçirilir. Mehmed b. Mehmed, ilginç bir şekilde o döneme kadar babadan oğula geçen padişahlığın, I. Ahmed'in çocuklarının küçük olması hasebiyle devlet işlerinde tecrübesiz ve saf bir insan olarak nitelediği Şeyhülislam Hocazade Esad Efendi'nin ısrarı ve devlet adamlarının da onun görüşlerine katılmaları neticesinde I. Mustafa'nın tahta geçirildiğini iddia eder.[7] Dönemin diğer kaynakları da aşağı yukarı aynı şekilde, ancak biraz daha genel ifadelerle, yani "ashâb-ı hall ü akd"in I. Mustafa üzerinde karar kıldığını, gelenek olduğu üzere tahtın kurulup cülus ve biat töreninin gerçekleştirildiğini ve cülusun şehre duyurulduğunu belirtir.[8]

---

4 *Hasan Bey-zâde Târihi*, III, 797-804, 810-11; Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrar*, Bulak Matbaası, Bulak 1248, s. 497-98. Ayrıca bkz. "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 557-58.

5 "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 559.

6 "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 563.

7 "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmi(Edirneli)'nin Târih-i Âl-i Osman", s. 13.

8 *Hasan Bey-zâde Târihi*, III, 892, 915; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 500.

İHTİLÂL CÜLUSLARI

17. yüzyıl, pek çok ihtilâlin meydana geldiği, kanlı saltanat değişikliklerinin yaşandığı, baliğ ve reşid olmayan padişahların tahta çıkarıldığı, neredeyse iktidarın her seferinde zorla el değiştirdiği ilginç bir dönemdir. Dârüssaade Ağası Mustafa Ağa, I. Mustafa'nın ilgili kısımda açıklanan garip davranışlarının artık kamuoyuna kadar yansımış olduğu ve padişah iktidarda kaldığı sürece hazinenin telâfisi mümkün olmayacak derecede zarar göreceği hususlarında şeyhülislam ve sadaret kaymakamını uyarır. Soruna çare arayan devlet adamları, 26 Şubat 1618 (1 Rebiülevvel 1027) tarihinde devlet ileri gelenlerini ulûfe dağıtılması bahanesiyle divana çağırır ve aldıkları ortak bir kararla I. Mustafa'yı kansız ve sivil bir darbe sonucunda tahtından indirip yerine I. Ahmed'in büyük oğlu II. Osman'ı geçirir. Şeyhülislam Esad Efendi, vezirler ve Enderun ağaları öncelikle biat ettikten sonra gelenek olduğu üzere Bâbüssaade önünde taht kurularak genel biat töreni gerçekleştirilir; I. Mustafa ise ağabeyinin iktidarında yaklaşık 14 yıl yaşamış olduğu Şimşirliğe geri gönderilir. Yeni padişahın tuğrası Tevkiî Hükmî Efendi tarafından tasarlanır, ayrıca padişahın altın mühürleri de hazırlanır.[9]

[9] Peçuylu, *Tarih*, II, 362; *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 670.

Tablo II. Tahttan İndirilen Padişahlar ve Halife

Padişahın Adı	Hal' Tarihi Hicrî	Miladî	Kaynak
II. Mehmed	Cemaziyelevvel 850	Ağustos 1446	İnalcık, "Mehmed II", *DİA*, XXVIII, 396.
II. Bayezid	7 Safer 918	24 Nisan 1512	Tekindağ, "II. Bayezid'in Ölümü Meselesi", s. 8-10.
I. Mustafa	1 Rebiülevvel 1027	26 Şubat 1618	*Hasanbeyzade*, III, 918; *Topçular Kâtibi Abdülkadir*, I, 670.
II. Osman	9 Receb 1031	20 Mayıs 1622	Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, II, 481-82.
I. Mustafa	14 Zilkade 1032	10 Eylül 1623	Peçuylu, *Tarih*, II, 398; *Hasanbeyzade*, III, 978.
Sultan İbrahim	18 Receb 1058	8 Ağustos 1648	Karaçelebizade, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 5.
IV. Mehmed	2 Muharrem 1099	8 Kasım 1687	Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, s. 254.
II. Mustafa	10 Rebiülahir 1115	23 Ağustos 1703	Silahdar, *Nusretname*, s. 774.
III. Ahmed	19 Rebiülevvel 1143	2 Ekim 1730	*Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri*, s. 33.
III. Selim	21 Rebiülevvel 1222	29 Mayıs 1807	BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 10, hüküm 65.
IV. Mustafa	4 Cemaziyelahir 1223	28 Temmuz 1808	*An Ottoman Protocol Register*, s. 173.
Sultan Abdülaziz	6 Cemaziyelevvel 1293	30 Mayıs 1876	*Sabah*, nr. 83, 8 Cemaziyelevvel 1293, s. 1; *Vakit*, nr. 234, s. 1.
V. Murad	10 Şaban 1293	31 Ağustos 1876	*Vakit*, nr. 304, 31 Mayıs 1876, s. 1; *İstikbal*, nr. 172, s. 1.
II. Abdülhamid	6 Rebiülahir 1327	27 Nisan 1909	BOA, HR.MTV, 193/61; 193/74; 194/9.
Mehmed Vahideddin	27 Rebiülevvel 1341	17 Kasım 1922	BOA, Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu 202, Gömlek 379, Sıra 18; 51-0-0-0/ Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 13, Gömlek 113, Sıra 66.
Halife Abdülmecid	26 Receb 1342	3 Mart 1924	*Tevhid-i Efkâr*, nr. 3997, 4 Mart 1924, s. 1.

Tahttan indirilen II. Osman'ın Yedikule'ye sevkini veya daha doğru bir şekilde ölüme götürülüşünü tasvir eden gravür
(Eldem, *İstanbul'da Ölüm*, s. 113)

Aklî melekelerinde sorun olan I. Mustafa'nın ikinci cülusu, II. Osman'ın feci bir şekilde öldürülmesiyle sonuçlanan kanlı bir ihtilâl neticesinde vuku bulur. Yaptığı icraatlarının ve gerçekleştirmek istediği bazı projelerinin çıkarlarına dokunacağını anladıkları II. Osman'dan rahatsız olan yeniçeri ve sipahilerin 19 Mayıs 1622 günü saraya baskın yaptıkları sırada fiilî olarak ortaya çıkan I. Mustafa'yı tekrar tahta geçirme düşüncesi bir anda isyanın ve baskının ana amacına dönüşür. Asiler, kaldığı yerin tavanını delerek iple yukarı çektikleri eski padişaha Arz Odası'nda biat ederler. Öte yandan Mehmed b. Mehmed, asilerin I. Mustafa ile birlikte hizmetindeki cariyeleri

de iple yukarı çektiklerini belirtir.[10] İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Thomas Roe ise II. Osman'ın, isyan başladıktan sonra amcası Mustafa ile yanındaki iki cariyeyi aç ve susuz bırakarak ölüme terkettiğini, asilerin şehzadeyi perişan bir vaziyette bulduklarını ve şehzadenin kendilerinden öncelikle su istediğini iddia eder.[11]

Aracılık yapmak amacıyla gelen ve I. Mustafa'nın psikolojik sorunlarına dikkat çekerek yaptıkları işin yanlışlığı konusunda asileri uyarmaya çalışan Şeyhülislam Esad Efendi ile bazı üst düzey ulema tehdit edilerek olan bitenin çok da farkında olmayan I. Mustafa'ya biata zorlanır. Bir harem arabasına bindirilerek önce Eski Saray'a, ardından da yeniçeri kışlalarının içindeki camiye götürülüp güvence altına alınmak istenen I. Mustafa, ertesi gün burada ayrıntısına girilemeyecek olaylar neticesinde Topkapı Sarayı'nda tahta oturtulurken II. Osman ise nakledildiği Yedikule'de korkunç bir şekilde katledilir.[12]

Esasında bu olay yeni bir dönemin başlangıcına ve bir kırılma anına işaret ediyor. O döneme kadar belki birilerinin akıllarından geçse dahi değil icra etmeye, kimsenin dillendirmeye bile cesaret edemediği bu olay vuku bulur ve bir Osmanlı padişahı bir hanedan üyesi tarafından değil, asilerce öldürülür. Bu, bir yerde hanedanın ve hanedan mensuplarının kutsal ve dokunulmaz olma anlayışının da sonunu getirir. Zira artık bu olaydan sonra hem tahta çıkan padişahlar hem de onlarla sorunu olan rical ve asiler önemli bir problem gündeme geldiğinde padişahın hayatının dahi söz konusu olabileceğinin farkındadırlar. Dolayısıyla artık hiçbir şey eskisi gibi değildi. Nitekim bu olaydan sonra süreç içerisinde tahta çıkan 21 Osmanlı padişahından 10'u tahttan indirilir ve son padişah Mehmed Vahideddin ise tahtını bırakıp yurt dışına kaçar. Tahttan indirilen padişahlardan Sultan İbrahim yaklaşık 10 gün, III. Selim 14 ay ve IV. Mustafa da yaklaşık 3,5 ay sonra öldürülür; Sultan Abdülaziz ise tahttan indirildikten beş gün sonra bugün dahi tartışılan şüpheli bir ölümle hayata veda eder.

Garip davranışları zamanında halk arasında bir nevi ermişlik ve keramet olarak değerlendirilen I. Mustafa ikinci kere tahttan indirilip yerine IV. Murad'ın geçirilmesinden sonra yeğeni II. Osman'ın âkıbeti gibi olumsuz bir netice ile karşılaşmaz; bu durum, biraz da taht için potansiyel bir tehlike olarak görülmemesiyle alakalı olmalıdır.

---

[10] "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Târih-i Âl-i Osman", s. 14-15.

[11] Bu olayların İstanbul'daki İngiltere Sefiri Thomas Roe'nin gözünden anlatımı için bkz. "İngiltere'nin İstanbul Elçisi Thomas Roe'nun Diplomatik Yazışmaları (1621-1628)", haz. Ahmet Büyükaksoy, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 77-89.

[12] Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme*, haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 50vd.; *Hasan Bey-zâde Târihi*, III, 944-49; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 554-62.

Yeni dönemin en önemli sorunlarından biri padişahların küçük yaşta tahta geçmeleriydi. Bu, esasında Şimşirlik sistemine geçişle birlikte başlayan bir sorundu; zira Şimşirlik'te tutulan şehzadelerin çocuk sahibi olmalarına müsaade edilmezdi. Mouradgea d'Ohsson, verilen bazı içeceklerle şehzadelerin hizmetindeki cariyelerin kısırlaştırıldığını, buna rağmen hamile kalırlarsa ebenin göbeğini bağlamamak suretiyle doğan çocuğu ölüme terk ettiğini belirtir;[13] ancak yöntem ne olursa olsun bu hususta şimdilik bilinen I. Abdülhamid ile Sultan Abdülaziz'in şehzadeliklerinde doğan çocukları dışında bu doğum yasağına uyulduğudur. Sadece tahta geçen padişahın çocuk sahibi olabildiği Şimşirlik sisteminde padişahın çocuğunun olmaması veya erken vefat etmesi, hanedanın inkırazı tehlikesini doğurabilirdi. Nitekim hanedanın tek erkek çocuğu olarak kalan Sultan İbrahim ve II. Mahmud dönemlerinde hanedan çevrelerinde bu tehlike ve tedirginlik derin bir biçimde hissedilir.

Babası III. Mehmed öldüğü sırada henüz 13 yaşında bulunan I. Ahmed, amcası I. Mustafa ikinci kere tahttan indirildiğinde 11 yaşında olan IV. Murad ve babası Sultan İbrahim tahttan indirildiği zaman henüz 6,5 yaşında olan IV. Mehmed'in küçük yaşta tahta geçmeleri ve henüz reşit olmayan çocukların halifeliği hususu dönemin aydınları ve din adamları arasında tartışma konusu olur.

Kaynaklar, Sultan İbrahim'in saltanatına son verip 6,5 yaşındaki oğlu Mehmed'i tahta geçirmek isteyen yeniçeriler ve ulema ile oğlunun tahttan indirilmesi konusunda ikna etmeye çalıştıkları Kösem Valide Sultan arasında geçen ilginç bir tartışmayı bize aktarır. Yedi yaşındaki bir çocuğun padişahlığının mümkün olup olmadığı yönünde Kösem Sultan'ın sorduğu can alıcı soru, eski Anadolu Kadıaskeri Hanefî Efendi'nin dillendirdiği "kebîr-i muhtellü'l-aklın saltanatı câ'iz değildir, sabiyy-i âkilin câ'izdir", yani yaşça büyük olup aklî melekelerinde sorun olan bir kişinin saltanatının uygun olmadığı, buna karşılık yaşı küçük olduğu hâlde aklı yerinde olanın hükümdarlığının caiz olduğu yönünde Hanefi âlimlerine dayandırdığı fetva ile cevap bulur;[14] bu yanıt valide sultanı ikna eder veya valide sultan ikna olmuş gibi görünür.

Bu taht değişikliğinde askerler ile onlarla iş birliği içinde olan ve valide sultanla bu konudaki müzakereleri sürdüren üst düzey ulema başta olmak üzere devlet ricali, kendilerini "cumhûr" veya "cümle", daha açık bir ifade ile toplumsal iradenin temsilcileri; taht değişikliği olayını da "maslahat-ı *cumhûr*" olarak niteler ve alınan kararın "*cümle*nin ittifakı" ile olduğuna vurgu yapar.

[13] Friedrich Giese, "Das Seniorat im osmanischen Herrscherhause", s. 254.

[14] Naima Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, III, 1164.

Saraya yönelik ayaklanmaların odağı olan Sultanahmet Meydanı, Jean Baptiste Vanmour
(Rijksmuseum, Amsterdam, Envanter nr. SK-A-1998-00)

Gönderilen ulema heyeti, hâl' kararının ortak bir karar olduğunu ve "*cumhur*a muhâlefet[in] câiz" olmadığını Kösem Sultan'a bildirir. Valide sultan tarafından saraya çağrılan şeyhülislam, ulema ve isyanın diğer önderleri burada Kösem Sultan ile görüşüp sıkı bir müzakereden sonra kararlarının kesin olduğunu ve taht değişikliği olmazsa kan dökülebileceğini belirtmeleri üzerine valide "ikna" olur.

Burada önemli olan diğer bir husus da alınan kararın ve yapılan işin ulema ve asi liderleri tarafından şeriatın gereği olarak sunulmasıdır. Nitekim kararın padişaha tebliği esnasında Sultan İbrahim'in Şeyhülislam Abdurrahim Efendi'ye dönerek "bre Abdurrahim, ben seni müftî etmedim mi? Şimdi sen bana kasd edersin" dediğinde, "hayır beni sen müftî etmedin. Allah te'âlâ eyledi" cevabını alması, ardından Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin "hilâfetin şer'î

değildir" şeklinde padişaha açıkça meydan okuması,[15] kendilerini artık meşruiyetin kaynağı ve ölçütü olarak gören bu yeni üst sesin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

I. Mustafa'nın ilk saltanatından beri iktidar değişikliklerinde ciddi bir rol üstlenen "cumhur"un ve tabiiki üst düzey ulemanın kullanmış olduğu meşruiyet ölçülerinin kendi siyasi çıkarlarını gözetme adına zamana ve zemine göre değişebildiği görülüyor. Bu açıdan söz konusu fetva, "cumhur"un kendi veya "devlet" menfaatlerini koruma konusunda başvurduğu bir hile-i şer'iye olarak da değerlendirilebilir; zira çok değil, yaklaşık 26 yıl önce aklî melekeleri yerinde, cevval, çalışkan ve ülke sorunlarına kafa yoran bir padişah olan II. Osman tahttan indirilip öldürülürken, yerine geçirdikleri I. Mustafa'nın ciddi aklî problemlerinin olması "cumhur" için bir sorun teşkil etmez. Nitekim ilk iktidarında psikolojik sorunlarının hazineye ve ülkeye zarar verdiği gerekçesiyle tahttan indirilen I. Mustafa, üstelik ruhsal durumunda herhangi bir düzelme ve iyileşme olmadığı hâlde akıllı ve cevval bir padişah indirilerek hilâfet ve saltanat tahtına çıkarılır.

I. Mustafa'nın aklî durumunda bir düzelme olmadığı hâlde ikinci kere tahta geçirilmesinde herhangi bir meşruiyet sorunu ve sakınca görmeyen ulema ve "cumhur", ondan çok daha akıllı ve muhakeme kabiliyeti yerinde olan Sultan İbrahim'i aklî melekelerinin yerinde olmadığı gerekçesiyle tahtından indirir. Yerine tercih ettikleri kişi ise henüz 6,5 yaşındaki bir çocuktu. Bu durumu da yukarıda zikredilen fetva ile tevil edebildiler. Dolayısıyla Hanefi Efendi'nin Kösem Valide Sultan'a fıkıhtan getirdiği söz konusu delilin, yani fetvanın bu bakış açısıyla değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Tahta çıkarılan çocuk sultan IV. Mehmed'in cülus ve biat töreninin hayli ilginç geçmiş olduğu tahmin edilebilir. Zira genelde cülus merasimlerinde padişahların başlarına giydiği Hz. Yusuf'a nispetle *Yusufî destar* olarak adlandırılan başlık, muhtemelen kafasına büyük geleceği gerekçesiyle bu cülusta kullanılamaz, onun yerini yeni padişaha uygun olarak yaptırılmış olan *mücevveze* denilen başlık alır. Diğer bir yeni uygulama da şeyhülislam, vezir, ulema ve ricalin önde gelenlerinin biat ettikten sonra çocuk sultan korkmasın diye geri kalan kalabalığın etek öpüp biat etmesine izin verilmemesidir. Biat töreninin ardından küçük padişaha ve devlet işlerine nezaret etme görev ve sorumluluğunun resmen Kösem Sultan ile bostancıbaşıya havale edilmesi de ilginç ve yeni bir uygulama olarak kayda değerdir.[16] Bu

[15] Naima, *Tarih*, III, 1150-66; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 984-87; N. Vatin, G. Veinstein, *Le Sérail ébranlé*, s. 197-201.

[16] Naima, *Tarih*, III, 1165. Batılı kaynaklar da çocuk padişahın biat töreni esnasında korkup kaçmaya çalıştığını ve Kösem Sultan'ın çabalarıyla sakinleştirilebildiğine işaret ederler (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 560-61).

Cülus törenlerinde padişahların giydiği Hz. Yusuf'a nispet edilen sarık, (H. Aydın, *Hırka-i Saadet Dairesi*, s. 156-57)

olayların içinde aktif olarak rol alanlardan biri olan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, Kösem Sultan'ın gelenek olduğu üzere Eski Saray'a çekilmek istediğini, ancak Hatice Turhan Sultan'ın "âlemden bî-haber", yani genç ve tecrübesiz olmasının devlet idaresinde doğurabileceği sakıncalar göz önünde bulundurularak bir süre daha "hidmet-i terbiye ve nezaretde ibka" olunduğunu belirtir.[17]

Yine bir ihtilâl neticesinde tahta geçirilen ve hapis bulunduğu Şimşirlik'ten çıkarılıp başında Yusufî destar ile üç sorguç olduğu hâlde tebrikleri kabul eden II. Süleyman'a öncelikle gelenek olduğu üzere havuz başında Has Odalılar; dışarıda taht kurulduktan sonra da sırasıyla nakibüleşraf, sadaret kaymakamı, nişancı, Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri, şeyhülislam, ulema, sekbanbaşı, ocak ileri gelenleriyle mataracıbaşıya varıncaya kadar asilerin önderleri biat ederler. Daha sonra hazır bulunanları selamlayan padişah, Has Oda Köşkü'ne geçer; havuz başında Has Oda dışındaki Enderun ağalarının biatlarını kabul eder, ardından kardeşi Ahmed ile Şehzade Mustafa'yı Şimşirliğe gönderir.[18]

III. Ahmed'in genel biat ve cülus töreni tahta geçtikten bir gün sonra yapılabilir. Tahta geçtiği 23 Ağustos 1703 günü Kafes'ten çıkarılıp Has Oda'ya getirildikten sonra Hırka-i Saadet Odası'na geçip tahta oturur, ardından iki rekât şükür namazı kılar ve önce silahtar, ardından Fındıklılı Mehmed Ağa, Has Odalılar, kapı oğlanları ile içoğlanları biat eder.[19] Padişah, ertesi gün Hırka-i Saadet Odası'na gidip padişahlara mahsus samur kapaniçe ve üç sorguçlu Yusufî destarı giyer, bilinen genel cülus prosedürü uygulanır, ardından kösler çalınarak program tamamlanmış olur.[20]

17 Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, haz. Nevzat Kaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 13.

18 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928, II, 297-98; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 254.

19 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, haz. Mehmet Topal, TÜBA Yayınları, Ankara 2018, s. 774, 776.

20 Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasib Efendi, *Ravzatü'l-Küberâ*, haz. Mesut Aydıner, Türk Tarih Kuru-

İhtilâl günleri olduğu ve kendilerini güvende hissetmedikleri için önde gelen bazı isyancı liderlerin silahları üzerlerinde olduğu hâlde biat törenine katılmaları önemli bir ayrıntı[21] olarak zikre değerdir.

1730 ihtilâli neticesinde yerini yeğeni I. Mahmud'a bırakan III. Ahmed, yeni padişaha biat eden ilk kişi olur. Mahlû' padişah yeğenine kendi halinden ibret alıp vezirlere teslim olmaması, sadrazamı 5-10 sene gibi uzun süreli olarak görevde tutmaması, sözlerine güvenmemesi, merhametli ve cömert olması, başkasına güvenmeyip kendi işini kendisinin görmesi, devlet işlerini akıllı, bilgili, dindar, tecrübeli insanlara danışarak yürütmesi, sırrını herkese ve hatta evladına dahi açmaması yönünde nasihat eder; ardından evlatlarını da Allah'ın emaneti olarak yeni padişaha teslim ettikten sonra "makam-ı kadimine", yani daha önce de yaşamış olduğu Şimşirlik'e geri döner.[22] Bu arada Hırka-i Saadet Odası'nda

III. Ahmed ve şehzadesi, Levnî
Metin And, *Minyatür*, s. 155)

Enderun mensuplarının biat töreni gerçekleştirilip ilgililere hilat giydirilir; şeyhülislam ve diğer ileri gelenler arza girer ve bir hatt-ı hümayun kaleme alınıp Sultanahmet Meydanı'ndaki asilere gönderilir; padişah, bir süre daha Hırka-i Saadet Odası'nda kalıp ibadet ve dua ile zaman geçirir.[23]

mu Yayınları, Ankara 2003, s. 112; Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 815.

21 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 248.

22 *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1943, s. 41-42; *Destârî Salih Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, AÜ.DTCF Yayınları, Ankara 1962, s. 18-19.

23 *Destârî Salih Tarihi*, s. 19.

Bu cülusta dikkat çeken bir husus da Et Meydanı'ndaki asilerin sarayda kendilerine tuzak kurulmuş olabileceği gerekçesiyle silahlı adamları ve silahları yanlarında olduğu hâlde yeni padişahın biat törenine katılmaları[24] ve kendi geleceklerini garanti altına almaları için yaptıklarından dolayı ileride sorumlu tutulmayacakları konusunda padişahtan hüccet ve hatt-ı hümayun almış olmalarıdır.[25] Öte yandan padişah değişikliğine ve dolayısıyla I. Mahmud'un tahta geçmesine neden olan "cumhur", bu durumu sık sık yeni padişahın başına kakmayı ve sahip olduğu konumu kendilerine borçlu olduğunu padişaha hatırlatmayı ihmal etmez; nitekim huzurda görüşlerine sürekli itiraz eden ve "Sultan Ahmed Han'ın hâl'ine ve senin cülûsuna ruhsat vermişidik" şeklinde nezaketsiz bir dil kullanan Şeyhülislam Paşmakçızade Abdullah Efendi'nin kabalıklarına ancak on ay dayanabilen I. Mahmud, "cumhur şeyhülislamı"nı görevden alır.[26]

[24] *Şemdânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi. Mür'i't-Tevârih*, haz. Münir Aktepe, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, I, 11; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte, 1730-1744*, haz. Mesut Aydıner, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 34; *Destârî Salih Tarihi*, s. 20-21.

[25] *Şemdânî-zâde Tarihi*, I, 12; *Abdi Tarihi*, s. 48.

[26] *Şemdânî-zâde Tarihi*, I, 26-27.

ŞİMŞİRLİK PSİKOLOJİSİ: ÖLÜM KORKUSU ve KAYGI

I. Ahmed'in sancağa çıkmaksızın tahta geçmek zorunda kalması fiilî olarak yeni bir dönemin de başlangıcı olur. Kardeşi Mustafa ne sancağa gönderilir ne de babası III. Mehmed'in 19 kardeşine yaptığı gibi öldürülür, sarayda alıkonulur. Bunun bir nedeni, tahtın henüz kısır olup olmadığı dahi belli olmayan 13 yaşındaki bir çocuğa kalmış ve diğeri de cülustan iki buçuk ay sonra hem genç padişahın hem de kardeşi Mustafa'nın ağır bir hastalık geçirmeleri neticesinde hanedanın ciddi bir biçimde sona erme tehlikesiyle karşılaşmış olmasının devlet ricali üzerinde yarattığı endişe olmalıdır.[27] Bu korku ve endişe şehzadelerin yaşamında ve hanedan tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına neden olur.

Yeni dönemde sıkı bir gözetim altında âdeta bir hapis hayatı yaşayan şehzadelerin dışarıyla irtibatları son derece sınırlı olduğu için Şimşirlik'te geçirdikleri her günü ölüm korkusuyla yaşar ve bu ağır vasat ister istemez psikolojilerini de etkilerdi. Nitekim Şimşirlik döneminin ilk hükümdarı olan I. Mustafa'nın ciddi ruhsal sorunlarının nedeni olarak uzun süren Şimşirlik hayatını gösteren dönemin tarihçileri, aklının noksanlığına[28] ve türbeleri gezip denizde balıklara altın atmak, yollarda para saçmak veya vezirler arza girdiğinde başlıklarına vurup düşürmek gibi garip davranışlar sergilediğine dikkat çekerler.[29]

[27] Günhan Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Krizi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 26 (2009), s. 86-93.

[28] *Hasan Bey-zâde Târihi*, III, 915-16, 919, 976; Peçuylu, *Târih*, II, 361.

[29] Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, 507. Ayrıca bkz. Peçuylu, *Tarih*, II, 361.

I. Mustafa'nın II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

I. Mustafa'dan sonra küçük yaşta tahta geçtikleri için Şimşirlik'te fazla kalmayan II. Osman ile IV. Murad'ın dışında, kardeşleri Bayezid, Kasım ve Süleyman'ı öldüren IV. Murad'ın kılıcının gölgesinde ve ölüm korkusu içinde uzun süre hapis hayatı yaşayan Şehzade İbrahim, ağabeyinin ölümü üzerine kendisini tahta geçirmek amacıyla hücresine gelen görevlilerin IV. Murad tarafından kendisini denemek amacıyla gönderildiklerini zannettiği için gelenlere "bana taht ü saltanat gerekmez, karındaşım sağ olsun" cevabını verir; kendisini ikna etmeye çalışan annesi Kösem Sultan'a dahi inanmaz, yapılan yeminlere ve ısrarlara rağmen yine de uzun süre direnerek kaldığı yerden çıkmak istemez; neticede annesi ve kapı ağasının yardımıyla padişahın naaşının olduğu yere getirtilip ağabeyinin cesedi kendisine gösterilir. İkna olup Taht Odası'na doğru ilerlerken tekrar şüpheye düşmesi ve kapıdan geri dönerek bir kere daha cesedi inceledikten sonra rahatlayarak Taht Odası'na geçmesi,[30] her günü ölüm korkusu ile yaşamasının sinirlerinde yapmış olduğu tahribatın derecesini göstermesi bakımından önemlidir. Osmanlı kaynaklarının vermiş olduğu bu bilgiler Batılı kaynaklar tarafından da desteklenir. Nitekim Du Loir, yeni padişahın biat töreni esnasında bile ölüm korkusuyla baygınlık geçirdiğini belirtir.[31]

"Mukteza-yı cibiliyyeti iyş u işret ve taife-i nisvanla ülfet ve hem sohbet",[32] yani yaradılışı icabı içkiye, eğlenceye ve kadınlarla ülfete yatkın olan ve bu davranışları kamuoyunun tepkisini çeken Sultan İbrahim'in bir ihtilâl neticesinde tahtından indirilerek yerine geçirilen oğlu IV. Mehmed 6,5 yaşında tahta çıktığı için Şimşirlik'te

[30] Naima, *Tarih*, II, 941-42.

[31] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 369.

[32] Dönemin tarihçilerinden Vecihî, devlet işlerini savsaklayıp eğlenceye dalan padişahın harem kadınlarından 8'ini haseki olarak belirlediğini ve getirisi yüksek hasları paşmaklık olarak verdiğini belirtir ("Vecihî, Devri ve Eseri", haz. Ziya Akkaya, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1957, s. 81). Vecihî'nin padişahın eşlerinin sayısıyla ilgili verdiği bilgiler dönemin belgeleri tarafından da doğrulanır (BOA, *D.BŞM.MTE.d*, nr. 10521, s. 22).

hiç yaşamadı. 39 yıl gibi uzun süren bir saltanatın ardından 1687'de Mohaç'ta yenilen yeniçerilerin maaşlarının ödenmediği gerekçesiyle isyan ederek Siyavuş Paşa'yı sadrazamlığa getirtmeleri ve padişahı tahttan indirmek amacıyla İstanbul'a doğru ilerlemeleri üzerine tahtı kaybedeceğini ve son pişmanlığın fayda etmediğini anlayan IV. Mehmed'in sadrazama hitaben yazdığı hatt-ı hümayunda yerine oğlu Mustafa'nın geçirilmesini önermesi, "cumhur"un yaklaşık 70 yıldan beri fiilî olarak uyguladığı ekberiyet sisteminin hanedan tarafından içselleştirilmediğini göstermesi açısından önemlidir. Küçük oğlu Ahmed'i de Allah'ın bir emaneti olarak askerlere bıraktığını belirten IV. Mehmed, Allah'ın bir isminin de *kahhâr* olduğunu vurgulayarak onları kahretmesi yönünde beddua eder.

"Sen ki Veziriâzam Siyavuş Paşa'sın,

Cümle ocak ağaları ve ihtiyar kullarıma selam ve dua ederim. Üç defadır hatt-ı şerif gönderdim, Belgrad ile Edirne arasın kışla tayin ettim. Muradınız her ne yüzden ise gerek ulûfe ve gerek gönderdiğiniz defterde mesturü'l-esami olan devlet hayinlerin tutup irsalini vaad eyledim. Asla mültefit olmayıp hatt-ı şeriflerime itaat ve inkıyad etmediğinizden fikriniz belli oldu. Muradınız beni tahttan indirmek ise *oğlum Mustafa size Allah emaneti olsun, yerime geçirip beni kendi halime koyasız* ve küçük Ahmed'i dahi size Allah emaneti eyledim. Bundan sonra *bana zarar kastmda iseniz şerrinizden Allah'a sığındım. Hak celle ve alâ hazretlerinin bir ism-i şerifi dahi kahhârdır, dilerim Allah'tan ki cümleniz kahrolasız.*"[33]

IV. Mehmed'in uzun süren iktidarı boyunca Kafes'te yaşamak zorunda kalan Sultan İbrahim'in diğer oğulları Süleyman ve Ahmed'in içinde bulunduğu zor şartların ağırlığının psikolojilerine de yansıdığı görülür. Ağabeyi tahttan indirildiği zaman cülus için tahta davet amacıyla yanına gelen dârüsaade ağasına inanmayan ve aynen babası Sultan İbrahim'in yaşadığı tereddütleri yaşayan Şehzade Süleyman, kendisine bir tuzak kurulduğunu düşünerek Şimşirlik'ten çıkmak istemez. Ağa, her ne kadar öldürmek amacıyla değil, tahta çıkarmak için geldiğini yeminlerle anlatmaya çalışırsa da ikna edilemeyen şehzade, "izalemiz emrolundu ise söyle iki rek'at namaz kılayım, andan [sonra] emri yerine getür, sabavetimden beri kırk yıldır hapis çekerim, her gün ölmekten ise

Ermeni Ressam Rafayel'in 1773'te yaptığı Şehzade (III.) Selim'in yağlıboya resmi (G. Kürkman, *Ermeni Ressamlar*, II, 72I)

[33] *Silahdar Tarihi*, II, 291.

bir gün evvel ölmek yeğdir, bir can için ne bu çektiğimiz korku" şeklinde feveran edip ağlar.

Bir yandan ağanın bir yandan kardeşi Şehzade Ahmed'in ikna çabaları sonucunda sakinleşen şehzade hücresinden çıkmaya razı olur; ancak haremde Arslanhane[34] denilen yerin karanlık koridorlarından geçerken korkusu yeniden depreşerek "beni bunda mı öldürürsünüz" diye sormaktan kendini alamaz. Şehzade Süleyman'ın bu insani davranışları Kafes'te tutulan şehzadelerin nasıl bir psikoloji içerisinde günlerini geçirdiğini göstermesi açısından ibret vericidir. Bu, madalyonun bir yüzüdür; diğer yüzünde ise Şimşirlik'te tutulan şehzadelerin içinde bulundukları şartlar vardır. Şöyle ki şehzade neticede hücresinden çıkmaya ikna edilir; ancak bu sefer de üzerindeki eskimiş elbiselerin insan içine çıkmaya elverişli olmadığı görülür. Padişah, bu yüzden dârüssaade ağasının getirdiği kendi kürklerinden birini giydikten sonra ancak ricalin karşısına çıkabilir.[35]

Sorun bu kadarla da bitmez. Dimitri Kantemir'in, II. Süleyman'ın biat töreni sırasında da garip davranışlar sergilediği, tören esnasında yerinden fırlayarak tahttan kalktığı, abdest alıp geldikten sonra tekrar tahta oturmak istemediği, kendisini tahta davet edenlere parmağıyla sus işareti yaptığı ve ısrarlar üzerine tahta oturduktan sonra merasimin tamamlanabildiği yönündeki iddiaları,[36] Osmanlı kaynaklarının verdiği yukarıdaki bilgilerle birleştirildiğinde daha da anlam kazanır. Dönemin kaynaklarıyla da uyum içerisinde olan bu iddialara inanmak gerekirse uzun süren Şimşirlik döneminin padişahın sinirlerinde yapmış olduğu tahribatın boyutu daha iyi anlaşılabilir.

Önceki dönemlere göre çok daha müsait şartlar altında Şimşirlik'te yaşayan III. Selim, yine de Kafes yaşamından şikâyetçidir. Divan sahibi şair sultan yaşadığı o günlerin psikolojisini ve şartlarını dizelerine yansıtır. Hayli uzun bir süreden beri kafes hayatının kendisi için bir hüzün kulübesine ve Kafes'in gönül kuşunun yuvasına döndüğünü belirten şair şehzade, felekten feryadını duyup merhamet etmesini ister:

"Hayli demdir ki dönüp külbe-i ahzâne kafes
Bais olup bize bu mertebe ahzâne kafes
N'ola rahm etse felekler feryadımdan
Oldu Bülbül gibi mürg-i dilime lâne kafes".[37]

[34] Cevdet Paşa, Hırka-i Saadet Odası'nın dış tarafını niteleyen ve padişahların telhisleri kabul edip cevaplarını verdikleri yer olduğu için Arzhane de denilen bu mekânın zamanla Arslanhane'ye dönüştüğünü belirtir (Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Osmaniyye, Dersaadet 1309, VIII, 310).

[35] *Silahdar Tarihi*, II, 296-298. Cülusun farklı bir anlatımı için bkz. D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, III, 165-66.

[36] D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, III, 166.

[37] Enver Ziya Karal, *Selim III.'ün Hatt-ı Humayunları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1942, s. 9.

CÜLUS ve BİAT TÖRENİ

Osmanlı kültüründe önemli işlere başlamanın en uğurlu ve uygun zamanını belirleme işine *eşref saat* veya daha doğru bir ifade ile *eşref-i saat* veya *vakt-i muhtar* denirdi. Esasında aynı coğrafyada yaşamış önceki kültürlerden devralınan bu uygulamanın kökeninin Sümerlere kadar dayandığı ifade edilir. Yıldızların ve gök cisimlerinin hareket ve konumları yorumlanarak bazı hükümler çıkarılır, yeni girişilecek önemli işler için en uğurlu an tespit edilmeye çalışılır, bu iş için saraylarda istihdam edilen müneccimler etraflarından saygı görürdü. Osmanlı sarayında da cülus, savaş ilanı, yeni bir binaya taşınma, ordunun harekete geçmesi, ziyafet verilmesi, denize gemi indirilmesi, donanmanın denize açılması, sultanların düğün vaktinin belirlenmesi veya padişahın altın mührünün sadrazama verilmesi gibi önemli olaylar için müneccimbaşının belirlediği eşref saate göre hareket edilirdi.[38]

Her ne kadar elde yeterli veri olmasa da konumuzu ilgilendiren padişah cüluslarında vakt-i muhtarın ve eşref saatin ilk dönemlerden itibaren uygulandığı tahmin edilebilir. Bu konuyla ilgili mevcut veriler şimdilik Kanuni Sultan Süleyman'ın,[39] hatta Yıldırım Bayezid'in cülusuna[40] kadar indirilebilmektedir. Bununla birlikte son dönemlere doğru gelindikçe bu hususla ilgili

[38] Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 369-72; BOA, HAT, 1383/54683; 1387/55070; 474/23220; 469/22902.

[39] "...yevmü'l-ahadın *saat-i saidinde* serîr-i saltanata cülus eyleyip..." (Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, Dârü't-Tıbaati'l-Âmire, İstanbul 1274, I, 502).

[40] "...eve-i serir-i saltanata sa'âdetle *eşref sâ'at*de ve *eymen vakt*de" (Behişti Ahmed Çelebi, *Târih-i Behişti*, II, 78).

II. Mahmud'un ve Sultan Abdülmecid'in cülus zayiçeleri (BOA, YEE, 37/79)

veriler daha da artar. III. Selim'in cülusunda belirlenen eşref saatin ayrıntılarıyla ilgili bilgilere sahibiz. Güneş doğduktan bir saat 46 dakika sonra Hırka-i Saadet Odası'nda saray ağaları; 3 saat 53 dakika sonra da Bâbüssaade önünde yapılan törende bütün bürokrasi ve ilgililer yeni padişaha biat ederler.[41] Sultan II. Mahmud ile oğlu Sultan Abdülmecid'in cülus zayiçelerinin de mevcut olması,[42] her cülusta bu uygulamaya başvurulduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Sarayda normal taht değişikliklerinde yapılan cülus töreninin önceki dönemlere nispeten daha ayrıntılısını Sultan İbrahim'in cülusu vesilesiyle öğrenebiliyoruz. Padişahın ölümü veya tahttan indirilmesi neticesinde herhangi bir yönetim boşluğunun yaşanmaması için önce cülus töreni yapılır, ardından davetliler vefat etmiş olan padişahın cenaze törenine katılırlardı. Tören için önceden davetiyeler gönderilir, sabahleyin haremde saray ağaları; daha sonra Bâbüssaade önünde kurulan tahta oturan padişaha önce Sadrazam Mustafa Paşa, sonra sırasıyla vezirler, Şeyhülislam Yahya Efendi, kadıaskerler, İstanbul kadısı, eski kadıaskerler, yeniçeri ağası, ocak ağaları, rikâp ağaları, defterdarlar, divan hâceleri, eminler, bölük ağaları ve diğer katılanlar biat eder, tören tamamlandıktan sonra padişah davetlileri selamlayıp hareme girer.[43] Oysa II. Osman'ın cülusunda Enderun'da önce şeyhülislamın, ardından vezirler ile Enderun ağalarının biat ettiği ve diğerlerinin ise dışarıda, Bâbüssaade önünde yapılan normal törende biatlerini sunduğu görülmektedir.[44]

[41] İlgili belgede padişahın başındaki Yusufî başlığın üzerinde saf pırlanta elmas ile süslü bir sorguç, sırtında beyaz çuha üzerine samur kapaniçe olduğu ve sağ tarafında dârüssaade ve sol tarafında da bâbüssaade ağaları bulunduğu hâlde gelip tahta oturduğu gibi bazı teşrifatî ayrıntılar da vardır (TSMA.e, 756/113).

[42] BOA, YEE, 37/79.

[43] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, II, 1133-34.

[44] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 670.

II. Süleyman'ın 22 Haziran 1691 tarihinde Edirne'de vefat etmesi üzerine tahta geçen kardeşi II. Ahmed'e önce Has Oda Köşkü'nde Has Odalılar biat eder. Bu arada bir yandan törene katılması gereken rical saraya davet edilirken diğer yandan da genel biat töreni için Bâb-ı Hümayun'un dışında taht kurulur. Hz. Yusuf'a isnad edilen Yusufî başlık İstanbul'da kaldığı için üzerine iki büyük zümrüt sorguç takılan yeni bir başlık hazırlanır ve padişah üzerinde turuncu sofa kaplı bir kürk olduğu hâlde dışarı çıkıp tahta oturur. İmam Ali Efendi'nin ettiği duanın ardından önce Nakibüleşraf Paşmakçızade Ali Efendi, sonra sırasıyla Sadaret Kaymakamı Ali Paşa, Nişancı Vezir Elmas Mehmed Paşa, Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri, defterdar, müderrisler, Şeyhülislam Feyzullah Efendi, divan üyeleri, yeniçeri ağası sırayla biat eder. Biat için yanına gelen nakibüleşraf, sadaret kaymakamı, şeyhülislam gibi üst düzey görevlileri kendisini Şimşirlik'te unuttuklarını söyleyerek birer birer paylayan yeni hükümdar, törenin bitiminde Hırka-i Saadet Odası'na geçip ziyaret ve dua eder.[45]

Vatin ve Veinstein, her ne kadar Hırka-i Saadet'in ilk defa bu cülusta yer aldığını belirtirlerse[46] de önceki padişahların cülus ritüelleri içerisinde de Hırka-i Saadet'in yer aldığı bilinmektedir. Nitekim ilgili kısımda da belirtildiği üzere, bu anlamda cülusla irtibatlı olarak belirleyebildiğimiz en erken tarihli örnek IV. Murad'ın kılıç kuşanma töreninin ardından Hırka-i Saadet Odası'na geçip Hırka'ya yüz sürmesi ve Hz. Yusuf'a nispet edilen Yusufî destarı başına koyarak iki rekât şükür namazı kılmasıdır.

II. Mustafa da selefi gibi Edirne Sarayı'nda tahta geçer. Hasta olmasına rağmen, devlet işlerinin aksamaması için dört gün divan toplantılarının sürdürülmesini isteyen II. Ahmed'in ölüm döşeğinde olduğu haberini Divan-ı Hümayun esnasında ve vefat ettiğini de divan bitip sarayına döndüğünde alan Veziriazam Sürmeli Ali Paşa, bir yandan bu haberin gizli tutulup etrafa duyurulmamasını isterken bir yandan da şeyhülislam, ulema, sivil ve askerî bürokrasinin önde gelenlerini saraya çağırır. Bulunduğu daireden alınıp Has Oda'ya getirilen ve önce Hırka-i Saadet Dairesi'ne geçip iki rekât şükür namazı kılan II. Mustafa, başında murassa sorguçlu küçük bir destar olduğu ve sağ koltuğunda dârüssaade ağası ve solunda ise bâbüssaade ağası bulunduğu hâlde içeriden çıkıp Bâb-ı Hümayun'un önünde kurulan tahta oturur. Önce nakibüleşrafın, daha sonra vezirler, âlimler, askerler, divan üyeleri ve diğer davetlilerin; ardından geçtiği Has Oda Köşkü'nde Has Odalılar ile Enderun halkının biat ettiği yeni padişah, atına binerek II. Ahmed'in cenaze namazına

[45] *Silahdar Tarihi*, II, 573-74; Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 395.

[46] N. Vatin, G. Veinstein, *Le Sérail ébranlé*, s. 295.

Levni'nin çizdiği II. Mustafa minyatürü (*Tulips, Kaftans and Levni*, s. 93)

katılmak üzere Alay Köşkü'ne geçer.[47] Jorga, Sadrazam Sürmeli Ali Paşa'nın II. Ahmed'in yerine Mustafa'yı değil, II. Ahmed'in 3 yaşındaki oğlunu tahta geçirmek istediğini iddia ederse de[48] diğer kaynaklarda bu konuyla ilgili herhangi bir veriye rastlanamadığının belirtilmesi gerekir.

Her ne kadar bu devirlere nazaran geç sayılabilecek bir döneme ait olsa da bazı veriler sadrazam ve şeyhülislamın biat töreni esnasında sadece etek öpme veya toprağına yüz sürme hareketleriyle yetinmeyip padişaha hitaben bazı temenni ve dualarda da bulunduklarını ortaya koyuyor. Nitekim III. Selim'in cülusunda Sadaret Kaymakamı Salih Paşa ile Şeyhülislam Kâmil Efendi'nin biat töreninde padişah ve saltanatının devamı için birtakım dua ve temennilerde bulunduklarını biliyoruz.[49] Bununla birlikte her görevlinin biat esnasında padişaha iyi temennilerini iletmesine ve nispeten daha düşük rütbeli görevlilerin bu şekilde doğrudan padişaha hitap etmelerine izin verilmediği açıktır.

Biat Töreninin Düzeni

Cülus ve biat töreni hakkındaki en geniş ve ayrıntılı bilgiyi Osmanlı teşrifatının en olgun halini aldığı 18. yüzyılda buluruz. Dolayısıyla biat töreninin düzeni bahsini dönemin padişahı III. Mustafa özelinde açıklamak uygun olacaktır. 30 Ekim 1757 Pazar akşamı III. Osman'ın vefat ettiği haberi Bâbıâli'ye ulaşınca cenaze ve cülus hazırlıkları için sadaret kethüdası ile reisülküttabı görevlendiren ve vakit kaybetmeksizin Topkapı Sarayı'na geçen Sadrazam Ragıp

[47] "Teşrîfâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrîfâtı", haz. Halil Mercan, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996, s. 6-13; Silahdar, *Nusretname*, s. 66-67; Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 517-18; *Anonim Osmanlı Tarihi*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 107.

[48] Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, IV, 243.

[49] E. Z. Karal, *Selim III.'ün Hatt-ı Humayunları*, s. 19.

Mehmed Paşa, Enderun'da dârüssaade ağasıyla görüşür, ayrıca saraya gelmeleri için Şeyhülislam Damatzade Feyzullah Efendi ile kaptan-ı deryaya adamlar gönderir.

Bu arada reisülküttap, sadaret kethüdası ve çavuşbaşı, cülus ve cenaze hazırlıklarını planlamak amacıyla Bâbıâli'de bir toplantı yapar; bir yandan da nakibüleşraf, ilmiyenin ve müderrislerin ileri gelenleri, kapıkulu ocak ağaları, kapıcıbaşı, miralem, defterdarlar, defter emini, tevkiî ve törende bulunması gereken diğer ricale sabah erkenden tören elbiseleriyle saraya gelmeleri için davetiyeler gönderilir. Bâbıâli'nin yanı sıra ayrıca saraydan da davetiye yollanan Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri, nakibüleşraf ve ocak ağaları, gece yarısı saraya gelip Sünnet Odası'na geçerler. Daha sonra bir yanında dârüssaade ağası diğer yanında silahtar olduğu hâlde Sünnet Odası'na giren III. Mustafa, burada rical tarafından karşılanır. Padişahın hazır bulunanları selamlamasının ardından, önce sadrazam, sonra sırasıyla şeyhülislam, kaptan-ı derya, Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri ile yeniçeri ağası yeni padişaha biat eder.

Daha sonra padişah adına Sadrazam Ragıp Mehmed Paşa'ya, şeyhülislama ve kaptan-ı deryaya değerli kürkler giydirilir. Bu törenin ardından padişah Hırka-i Saadet Dairesi'ne geçerken odada bulunan rical dışarı çıkar. O sırada davetiye gönderilenler de saraya gelip Bâbüssaade önünde kurulan tahtın çevresinde biat töreni için yerlerini alırlar. Hazırlıkların tamam olduğu haberi Enderun'a gittikten sonra sabah namazı kılınır, padişah içeriden çıkıp tahta oturur ve alkışın ardından nakibüleşraf biat edip duaya başladığı sırada kapıcılar kethüdası, sadrazamı; pişkeşçi de şeyhülislamı davet için Kubbealtı'na gider.

Önce biat eden sadrazam, ayağını öpeceği sırada padişah ayağa kalkar, sadrazam biatın ardından tahtın sağ tarafında ayakta durur; şeyhülislam padişahın eteğini öptükten sonra padişah ayağa kalkar ve bu sırada sadrazamda olduğu gibi alkış yapılır, yani divan çavuşları tarafından "padişahım çok yaşa" veya benzeri cümlelerle yüksek sesle dualar dillendirilir; şeyhülislam, biatın ardından sadrazamın sağındaki yerini alır; aynı şekilde kaptan-ı derya yeri ve Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri de padişahın eteğini öperek biat ederler. Padişah bu hareketlerin ardından her seferinde ayağa kalkar ve o sırada alkış olur. Daha sonra sırasıyla ilmiye ricali, müderrisler, defterdar, divan hâcegânı, miralem, kapıcıbaşılar, mirahurlar, şikâr-i hümayun ağaları, müteferrikalar, sipahi, silahtar ve bölükât-i erbaa ağaları, yeniçeri, cebeci, tophane ve top arabacıları ocak ileri gelenleri, gedikli çavuşlarla birlikte çavuşbaşı ve kapı kethüdası ve maiyeti biat eder. En son biat eden teşrifatî efendinin törenin sona erdiğini söylemesiyle birlikte padişah ayağa kalkıp hazır bulunanları selamlayarak içeri girer.

Bu esnada önceden gerekli emirler gönderilmiş olan Sarayburnu, Tophane, Tersane, Kızkulesi ile Yedikule'den toplar atılır;

şehirde tellallar gezdirilip yeni padişahın cülus ettiği haberi İstanbul halkına duyurulur;[50] yani yeni padişahın cülus haberi, biat merasimi gerçekleştikten ve iktidar boşluğu ortadan kalktıktan sonra ilan edilir ve ilgili kısımda izah edildiği gibi, biat töreninde hazır bulunanlar merasimden sonra dağılmayıp vefat eden padişahın cenaze törenine ve alayına katılmak amacıyla sarayda beklerlerdi.

1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken tahta geçen I. Abdülhamid'in cülus ritüelinin önemli bir parçası olan Hırka-i Saadet Dairesi ziyareti vesilesiyle yaptığı duanın önemli bir kısmının devam eden savaşa ve ordunun muzafferiyetine dair olabileceğini tahmin etmek güç değildir. Padişah burada düşmanın kahrı, işgal altındaki yerlerin kurtuluşu ve düşmanın yenilgisi için Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden yardım diler.[51] Ardından 21 Ocak 1774 tarihinde gelenek üzere Bâbüssaade önünde taht kurularak rutin biat töreni gerçekleştirilir.[52]

Cevdet Paşa'nın, I. Abdülhamid'in vefatı üzerine kendisini tahta davet etmek için kaldığı daireye giden Dârüssaade Ağası İdris Ağa'nın III. Selim'e söylediğini iddia ettiği sözler, konumları ve ifadelerin içeriği göz önünde bulundurulduğunda biraz kurgusal ve didaktik bir metin gibi gözükürse de üzerinde durulmaya değerdir. Ağa, önce I. Abdülhamid'in cenazesini gösterdikten sonra yeni padişahı Hırka-i Saadet Odası'na götürmek ister. Göstermek amacıyla cesedin yüzünü açtığında padişahın dehşete kapılarak geri çekilmesi üzerine, biraz önce padişah olan I. Abdülhamid'in cesedi üzerinden dünyanın geçici olduğu fikrini yeni padişaha aşılamak ve dünün muktedirinin konumundan ders ve ibret almasını sağlamak amacıyla nasihatlerde bulunur; baki olan Allah'tan korkup O'ndan yardım dilemesi ve halka merhamet ve adaletle davranması yönünde öğüt verir; ardından yeni padişahı koltuklayarak cülus töreni için Hırka-i Saadet Odası'na geçirir.[53]

Amcası I. Abdülhamid'in vefatı üzerine 7 Nisan 1789 tarihinde Osmanlı tahtına

[50] Cülusu toplarının atılması ve şehirde tellal dolaştırılması için bostancıbaşı, topçubaşı ve hassa tellalbaşısına buyuruldu gönderilirdi (30 Ekim 1757, *An Ottoman Protocol Register, Containing Ceremonies from 1736 to 1808: BEO Sadaret Defterleri 350 in the Prime Ministry Ottoman State Archives*, İstanbul, ed. Hakan T. Karateke, The Ottoman Bank Archive and Research Centre, İstanbul 2007, s. 66-70; Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, Tıpkıbasım, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012, vr. 1b-4b). Ayrıca bkz. s. 104-105. Neredeyse aynı ritüellerle yapılan (TSMA.e, 546/46; *Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrîfât-ı Kadîmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşrîfât*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Miraç Tosun, Serdal Soyluer, Okur Kitaplığı, İstanbul 2012, s. 143-47) III. Selim'in cülus töreninde kullanılan yeni içki topların daha sonra padişahın emri üzerine gemilere yerleştirilmesi kararlaştırılır (BOA, HAT, 191/9249).

[51] BOA, C.SM, 8/365.

[52] "Vekayi'nüvis Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)", haz. Hikmet Çiçek, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2018, s. 396-97.

[53] Cevdet Paşa, *Tarih*, IV, 236.

Cülus törenlerinin de gerçekleştirildiği Bâbüssaade önünde yapılan ve Kapıdağlı Kostantin'e atfedilen III. Selim dönemi bayram merasimini gösterir resim

oturan III. Selim, Hırka-i Saadet Odası'nda kendisine biat eden Sadaret Kaymakamı Salih Paşa, Şeyhülislam Esseyyid Mehmed Efendi ve Kaptan-ı Derya Hasan Paşa'ya hilatler giydirir; ardından gelenek olduğu üzere Bâbüssaade'nin önünde kurulan tahta oturarak önce Nakibüleşraf Mehmed Derviş Efendi, ardından Şeyhülislam Mehmed Kâmil Efendi, Salih Paşa, kaptan-ı derya, rical, ulema, askerler ve diğer memurların biatlerini kabul eder.[54]

[54] "Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîh'i", haz. Ali Osman Çınar, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 119-21; *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, haz. Feridun M. Emecen, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, I, 358-59.

MODERN CÜLUSLAR: SULTAN ABDÜLMECİD ve ABDÜLAZİZ

II. Mahmud'un cebrî taht değişiklerinin baş aktörü yeniçeri ocağını bütün türev ve bağlantılarıyla birlikte ortadan kaldırması ve Osmanlı merkez bürokrasisini baştan aşağı Avrupaî bir anlayışa ve yeni usullere göre radikal bir biçimde değiştirmesi,[55] doğal olarak cülus törenlerinin katılımcılarını ve içeriğini de belli ölçülerde farklılaştırır. Bu açıdan II. Mahmud'un 1 Temmuz 1839 tarihindeki ölümüyle birlikte tahta geçen oğlu Sultan Abdülmecid'in cülusu bazı yönleriyle öncekilerden farklı olduğu için buna ayrı bir bahis açmakta yarar vardır.

Beylerbeyi Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na gelerek Bâbüssaade önünde kurulan tahta cülus eden Sultan Abdülmecid'in biat törenine iştirak edenler önceki uygulamaların aksine günlük elbiseleriyle (*adi kıyafet*) merasime katılırlar. Yeni padişahın eteğini öperek biat eden nakibüleşrafı sadrazam değil, artık onun yerini almış olan başvekil ile şeyhülislam izler. Çünkü II. Mahmud sadrazamlığı kaldırarak yerine nezaretler arasında koordinasyonu sağlamakla görevli Başvekâlet'i kurar. Genel biat töreninin ardından Arz Odası'na ve oradan da Hırka-i Saadet Dairesi'ne geçen Sultan Abdülmecid'e saray ağaları ile mabeynciler biat eder; Oysa dikkat edileceği üzere, zaman zaman farklı olsa da önceki cülüslarda genelde önce mabeyn erkânı, sadrazam, şeyhülislam ve kaptan-ı derya Hırka-i Saadet Dairesi'nde padişaha biat ettikten sonra genel biat törenine geçilirdi. Burada tam tersi bir uygulama söz konusudur.

Farklılıklar bunlarla da sınırlı değildi; saray teşkilâtında, Bâbıâli'de ve diğer merkez bürokrasisindeki pek çok eski kurum

[55] Bu konularla ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018; A. Akyıldız, *Saray, Harem ve Mahrem*, s. 53-78.

temsilcilerinin yerlerini artık yenileri almıştı. Nitekim bu cülus töreninde, yeniçeri ağası, sekbanbaşı, silahtar ağa, sır kâtibi, reisülküttap, sadaret kethüdası, çavuşbaşı, defterdarlar ve merkez ve saray bürokrasisinin yüzyıllardır belkemiğini oluşturan bunun gibi diğer bazı birimler artık yoktu. Onların yerine kurulan yeni birimlerin ve nezaretlerin temsilcileri bu törende arz-ı endam ederler. Doğal olarak bürokratik değişimlerin sürmesine paralel olarak klasik dönemlerden intikal eden birçok birim tarihe karışarak sonraki cüluslarda da yerlerini yeni birimlere bırakırlar.

İlgili kısımda açıklandığı gibi, eski padişahın cenaze ve defin alayı sonrasında Bâbıâli'ye geçilir ve burada sadrazam tarafından askerî, ilmî ve sivil bürokrasinin önde gelenlerine umumi hilat giydirme töreni yapılırdı. Sultan Abdülmecid'in cülusunda II. Mahmud'un defni sonrasında böyle bir törenden ve hilat giydirme merasiminden bahsedilmez.[56] Bunun nedenleri arasında 11 Nisan 1829'da çıkarılan Elbise Nizamnamesi'yle memurların kıyafetlerinin yeniden düzenlenmesi ve memurlara hilat giydirme geleneğinden vazgeçilmesi,[57] bu tarihten sonra hilat yerine giydirilen *harvani*lerin padişah giysisi sayıldığı gerekçesiyle 1837'den itibaren memurlara yasaklanması, onun yerine *nevresim* ve kolsuz ve yakası kürklü Avrupaî bir giysi olan *şinel*in giyilmesi ve harvanilerin yerine memuriyet nişanlarının takılması yönünde II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen bir dizi düzenleme sayılabilir.[58] Bununla birlikte hilat giydirme geleneği tamamen ortadan kalkmamış, bazı özel durumlarda sembolik ve seremonik olarak giydirilmiş ve varlığını devletin sonuna kadar sürdürmüş olduğunun da belirtilmesi gerekir.

Bu cülustaki diğer bir yenilik de 1826 yılında yeniçeri ocağıyla birlikte kaldırılan ve yüzyıllardan beri bu tür törenlerde terennüm eden mehterin yerini artık Avrupaî bandonun almış olmasıdır. Cülus esnasında sarayda veya yeni padişahtan mühr-i hümayunu alan sadrazam saraydan Bâbıâli'ye döndüğünde burada çalınan mehter ve "tabl ü alem" 1828'den itibaren yerini bandoya bırakır. Nitekim Sultan Abdülmecid'e Başvekâlet'i ortadan kaldırtan ve kendisini tekrar padişahın mutlak vekili ve sadrazam olarak tayin ettirten Hüsrev Paşa, saray dönüşü Bâbıâli'de iki tabur asker tarafından bando mızıka eşliğinde karşılanır.[59]

Biat töreninin ve II. Mahmud'un defin alayının ardından sadaret hazinesinden mahiyeti ve boyutu belli olmayan ihsanların yapıldığı anlaşılıyor. Öte yandan gelenek olduğu üzere törenden sonra cülusun ilanı için şehre tellallar çıkarılır, İstanbul'un farklı

[56] BOA, *A.d*, nr. 365, s. 91. Ayrıca bkz. Gültekin Yıldız, "Yeniçerisiz Tahta Çıkmak: Kadîm ve Cedîd Arasında Sultan Abdülmecid'in Cülûsu", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, İstanbul 2008, s. 333-36.

[57] Filiz Karaca, "Osmanlılarda Hil'at", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 27.

[58] A. Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 53.

[59] 3 Temmuz 1839, BOA, *A.d*, nr. 365, s. 92; Gültekin Yıldız, "Yeniçerisiz Tahta Çıkmak", s. 339.

yerlerinden toplar atılması için ilgililere buyuruldular yazılır ve II. Mahmud'un cenaze töreni için selâtin camilerinden salalar verilir.[60]

Cülus haberinin ulaştığı taşra valileri, toplum önderleri ve halk grupları, padişahı tebrik etmek amacıyla gönderdikleri yazılar, bu önemli olaya düşürdükleri tarihler ve mesajlarını İstanbul'a ve padişaha iletmek üzere görevlendirdikleri kişiler aracılığıyla seslerini merkeze duyurmaya çalışırlardı. Yeniçeriliğin kaldırılmasından ve Bektaşiliğin takibata uğramasından sonra merkezî hükümet nezdindeki ağırlığı giderek artan Konya'daki Mevlevî çelebisi, taht değişikliği dolayısıyla yenilenmesi gereken şeyhlik beratı ve diğer tahsisat belgelerinin bizzat İstanbul'a gelerek mi yoksa bir adamını göndererek mi yenilemesi gerektiğini hükümetten sorar. Çelebi efendinin bizzat gelerek biat etmesi fikrine sıcak bakılırsa da cülusun yarattığı iş yoğunluğu yüzünden bu sembolik ziyaret ileri bir tarihe ertelenir ve bir adamı aracılığıyla göndereceği beratının yenilenmesini isteyen Sadrazam Hüsrev Paşa'nın önerisi padişah tarafından da uygun bulunur.[61]

Mevlevî çelebilerinin sonraki cüluslarda da İstanbul ile olan iyi ilişkilerini sürdürdüklerini görüyoruz. Nitekim V. Murad'ın cülusu haberini alır almaz Hz. Mevlâna'nın huzurunda yeni padişahın ömrü ve saltanatı için mukabele, âyin ve dua ettiğini belirterek biat ve bağlılıklarını ilettiği yeni padişahı gönderdiği bir yazı ile tebrik eden[62] Mahmud Sadreddin Çelebi, üç ay sonra da bu sefer V. Murad'ın yerine geçen II. Abdülhamid için biat ve bağlılık dileklerini içeren yeni bir mektubu İstanbul'a gönderir.[63]

Taşra valileri bir yazıyı veya sadık adamlarından birini İstanbul'a göndererek II. Mahmud'un ölümünden duydukları üzüntüyü ve kendisinin tahta çıkmış olmasından hissettikleri sevinci ve bağlılık dileklerini yeni padişaha iletirler.[64] Sadece resmî görevliler değil, Müslüman gruplar ile gayrimüslim unsurlar da yeni padişaha olan bağlılıklarına dair düzenledikleri Türkçe ve Rumca ortak dilekçeleri İstanbul'a gönderdikleri adamları aracılığıyla Bâbıâli'ye iletirler.[65] Hükümetin, ister resmî ister gayriresmî olsun bu tür tebrik yazılarının her birine padişah adına uygun ve gönül alıcı cevaplar yazması usuldendi.

Sultan Abdülaziz de gelenek olduğu üzere Topkapı Sarayı'nda Bâbüssaade önünde kurulan tahta 25 Haziran 1861 tarihinde cülus eder. Rical, bir kısmının üzerinde üniformaları bir kısmında ise günlük kıyafetleri olduğu hâlde biat törenine katılır. Padişah törenin ardından Dolmabahçe Sarayı'na dönerken devlet ricali, ulema ve diğer ileri gelenler Sultan Abdülmecid'in cenaze töreni için Kubbealtı'nda ve saray bahçesinde

[60] BOA, *A.d*, nr. 365, s. 91.

[61] 7 Ağustos 1839, BOA, İ.DH, 1/20.

[62] 14 Haziran 1876, BOA, İ.DH, 724/50516.

[63] 4 Ekim 1876, BOA, İ.DH, 733/60063.

[64] 23 Eylül 1839, BOA, İ.DH, 2/89; 6/241; BOA, HAT, 1623/38.

[65] 21 Kasım 1839, BOA, İ.HR, 1/32; BOA, HAT, 1623/38 BOA, İ.DH, 6/241.

bekleşirler. Olayın tanığı olan Cevdet Paşa'nın "resm-i bi'at bitti. Pâdişâh-ı cedid Dolmabağçe Sarayı'na gitti. Ekser-i vükelâ ve ulemâ ve rical-i devlet Hâkaan-ı merhumun cenâze namâzını kılmak ve cenâze alayında bulunmak üzere kimi Kubbe-altında ve kimi haricindeki avluda sandalyeler ile öbek öbek" oturduğunu belirtmesi, Sultan Abdülaziz'in ağabeyinin cenaze namazına katılmadığına işaret etmektedir. *Takvim-i Vekayi*'deki haber bu hususu sessiz geçerse de *Tercüman-ı Ahval* gazetesindeki ifadeler Cevdet Paşa'nın verdiği bilgileri destekler niteliktedir. Oysa önceki padişahların vefat eden padişahların en azından sarayda kılınan cenaze namazlarına katıldıklarını ve daha sonra hareme geçtiklerini biliyoruz.

Cevdet Paşa, bir gün önce padişah olan Sultan Abdülmecid'in cenaze namazında imamın namazı "er kişi niyetine" kıldırmasını ve namazın ardından cemaatten padişah için helâllik istemesini bir ibret vesikası olarak sunar; zira bir gün öncenin muktediri bir gün sonra hiçbir imtiyazı olmayan sıradan bir insan derecesine indiği gibi, bir gün önce ihsan ve inayet istenen şahıs bir gün sonra cemaatin tezkiye ve helâlliğine muhtaç bir hâle gelir. Padişahın naaşı, namazın ardından oluşturulan alay ile Yavuz Sultan Selim türbesinin yanında hazırlanan türbesine gömülür.[66]

Yukarıda ifade edildiği gibi, Cevdet Paşa'nın, I. Abdülhamid'in ölümü üzerine tahta geçecek olan III. Selim'e amcasının naaşını gösteren dârüssaade ağası üzerinden ibret ve ders vermeye çalıştığı kurgu, Sultan Abdülmecid'in vefatı ile ilgili kaleme aldığı bu satırlarla birlikte daha bir anlam kazanır.

[66] Cevdet Paşa, çok sevdiği Yavuz Sultan Selim'in türbesinin yanında kendine türbe yaptıran Sultan Abdülmecid'in, Yavuz'unkinden yüksek olduğu gerekçesiyle türbeyi yıktırıp yeniden yaptırdığını belirtir (*Tezâkir 13-20*, s. 140-42. Ayrıca bkz. *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, haz. Münir Aktepe, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, IX, 173; 21 Zilhicce 1277, *Takvim-i Vekayi*, nr. 614, s. 1; 19 Zilhicce 1277, *Tercüman-ı Ahval*, nr. 46, s. 1.

Dolmabahçe Sarayı Mabeyn Dairesi girişi

MODERN CÜLUSLAR: İHTİLÂLDE CÜLUS ve BİAT

"Mey o mey, sâki o sâki, hâlet o hâlet değil"
Lâ-edrî

Olağanüstü bir durumda ve yine bir isyan sonucunda tahta çıkmış olan IV. Mustafa, 29 Mayıs 1807 tarihinde III. Selim'in asiler tarafından tahttan indirilmesiyle padişah olur. İktidar değişikliği öncesinde kendisine karşı ayaklanmış olan Kabakçı Mustafa, yeniçeriler ve asi liderlerinin Şehzade Mustafa ile Şehzade Mahmud'u korumaları altına almak amacıyla bir heyeti saraya göndermeleri çocuk sahibi olamayan III. Selim'i ziyadesiyle üzer; padişah, "Benim zürriyetim yoktur, şehzadeler benim evlâdım ve nûr-i aynımdır. Maazallah ben onlara su-i kasd ile silsile-i pâkize-i Osmaniyye'nin inkırazına ve Devlet-i Âl-i Osman'ın izmihlâline sebep olmak hiç hayal ve hatıra gelir şey midir? Allah o günleri göstermesin. Cenab-ı Bârî onların ömrünü rûz-i efzûn eylesin",[67] yani evladı ve gözünün nuru olarak tanımladığı şehzadeleri öldürmek gibi, Osmanlı hanedanının ve devletin sonunu getirecek bir girişimde bulunabileceğinin nasıl akla getirilebildiği sorusunu sorduğu bir hatt-ı hümayunu Bâbıâli'ye gönderir.

Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Topal Ataullah Efendi'nin işbirliği yaptığı asilerin kendisini değil, IV. Mustafa'yı istediğini anlayan III. Selim'in, "bu zemâne halkına Pâdişâh olmakdan [ise] inzivâda olmak bin evlâdır" diyerek yanına gittiği IV. Mustafa'ya "buyurun oğlum

[67] Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 170.

padişahım" deyince öldürüleceğini sanıp korkudan bayılan şehzadenin ayılınca "kerem eyle, bana kıyma" dediği ve buna karşılık olarak padişahın "yok oğlum, sen bana kıyma" "sen de beni şunda birkaç sene besleyemez misin" diye sorduğunda şehzadenin tekrar bayıldığı, ayıldıktan sonra III. Selim'in yeni padişaha biat ettiği ve daha sonra normal biat törenine geçildiği rivayet edilir.[68]

Normal cülus larda biat edecek olanların tören elbiseleriyle merasime katılmaları gelenek olduğu hâlde, bu cülus "aceleye tesadüf eylediği" için ilmiye, sivil bürokrasi ve ocakların ileri gelenleriyle rical, üzerlerindeki günlük elbiseleriyle törene katılırlar. Genel biat töreninden önce içeride biat eden şeyhülislam, sadaret kaymakamı, dârüssaade ağası ve silahtara samur kürkler giydirilir. Daha sonra Bâbüssaade önünde kurulan tahta oturan padişahın genel biat töreni yapılır.

IV. Mustafa'nın biraz da aceleye getirilen biat töreninde ilgili kaynakta sebebine işaret edilmeksizin vüzeradan kimsenin bulunmadığı ifade edilirse de bir kısmının o sırada devam eden Osmanlı-Rus Savaşı için ordu ile birlikte cephede olduğu söylenebilir. Cülusun ertesi günü Bâbıâli'ye gönderilmesi gereken hatt-ı hümayunun da bir gün gecikmeli ve daha sade bir teşrifat ile gönderildiği anlaşılıyor. Öte yandan biat töreninin ardından şehre tellallar çıkarılarak ve İstanbul'un farklı yerlerinden toplar atılarak yeni padişahın cülusunun halka duyurulması geleneği de bu cülus vesilesiyle biraz değiştirilir. Biat töreninin sonunda teşrifat gereği saraydan, şehrin farklı yerlerinden ve gemilerden toplar yine atılır; ancak ilave olarak biat töreninden sekiz gün sonra, 6 Haziran 1807 tarihinde çıkarılan bir emirle Topkapı, Tophane, Tersane, Humbarahane, Kurşunlu Mahzen ve şehrin farklı yerlerinden yedi gün boyunca topların atılarak cülusun duyurulması istenir. Yedi günün sonunda top atışları tamamlandıktan sonra Enderun'da mehter müziği çalınır.[69]

İhtilâlden kurtulabilen Nizam-ı Cedit ricali tarafından III. Selim'i tekrar tahta geçirmesi için ikna edilen ve bu amaçla kuvvetleriyle birlikte İstanbul'a gelen Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa, IV. Mustafa'nın hem mahlû' padişahı hem de kendi kardeşi şehzade Mahmud'u öldürtmek isteyip birincisinde başarılı olması ve saraydaki bazı adamlarının yardımıyla çatıya çıkarılan Mahmud'un kendisi için öngörülen akıbetten kurtulması neticesinde 28 Temmuz 1808 (4 Cemaziyelâhir 1223) tarihinde IV. Mustafa'yı tahtından indirip yerine II.

[68] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sânî)*, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, I, 140.

[69] 29 Mayıs 1807, *An Ottoman Protocol Register*, s. 154-56, 158. Ayrıca bkz. *Câbî Tarihi*, I, 140. Cülus şenliklerinde atılan topların barutu Cebehane'den verilirdi (11 Şubat 1774, BOA, AE.SABH.I, 247/16521; BOA, C.SM, 39/1980).

Mahmud'u geçirir. İncelenen konu açısından çok da anlamlı olmadığı için bu olayların ayrıntısına girilmeyecektir. Hırka-i Saadet Dairesi'ne girip tahta oturan yeni padişah Dârüssaade Ağası Mercan Ağa'yı görevinde bırakır, ayrıca Seferli Kethüdası Receppaşazade Mehmed Bey'i silahtarlığa getirip hilatlerini giydirir; ardından gelenek olduğu üzere saraydan toplar atılarak taht değişikliği İstanbul halkına duyurulur. Bu olay karşısında bir yanda ikbal beklentisiyle sevinenlerin diğer yanda ise imkân ve pozisyonlarını kaybettikleri için büyük bir üzüntüyle ağlaşanların mevcudiyeti,[70] hemen her iktidar değişikliğinde yaşanan veya yaşanması muhtemel olan doğal bir tablodur.

II. Mahmud'un tahta geçmesiyle sonuçlanan ihtilâlde o zamana kadar olagelen iktidar değişikliklerinin baş aktörleri olan ulema, asker ve bürokrasinin önde gelenlerini, yani "cumhur"u değil, o döneme kadar bu tür olaylarda yer almayan yeni bir aktörü, âyanı görüyoruz. İfade edildiği gibi, Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa ordusuyla birlikte III. Selim'i tahta çıkarmak amacıyla İstanbul'a gelir. Dolayısıyla bu hareket, amacının başta belli olması yönüyle önceki isyanlardan ayrılır; zira 17. yüzyıldan beri taht değişikliklerine neden olan önceki isyanlar başka bir amaç ile başlar, önce birkaç bürokratın veya padişahın çevresinden bazılarının kelleleri istenir, daha sonra isyan taht değişikliğine doğru evrilirdi. Oysa bu son olayda harekâtın amacı baştan bellidir: III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak. Böylece âyan ilk ve son kez iktidar değişikliği operasyonunun içinde aktif bir şekilde rol almış olur.[71]

II. Mahmud, kendisini tahta çıkaran Alemdar'ı önce sadaret kaymakamlığına getirir; bu arada öncelikle Enderun ağalarının biat etmesi gerektiği hâlde akşam yaklaştığı için Bâbüssaade önünde yapılması gereken genel biat ve cülus töreni öne çekilir. Bâbüssaade önünde kurulan tahtta devlet ileri gelenlerinin biatlerini kabul eden padişah, törenin ardından gittiği Arz Odası'na giren Alemdar Mustafa Paşa'nın, divan üyelerinin kendisini sadrazam olarak görmek istediklerini söylemesi üzerine zorunlu olarak onu sadarete getirir; daha sonra Hırka-i Saadet Dairesi'ne geçerek Enderun ve saray ricalinin tebriklerini kabul ederse de muhtemelen kendisini güvende hissetmediği için hareme girmeyip o geceyi Sünnet Odası'nda geçirir; zira henüz boşaltılmamış olan haremde hâlâ IV. Mustafa'nın ekibi vardı;[72] dolayısıyla o gece başına gelebilecek kötü bir olay eski padişahı tekrar tahtın vazgeçilmezi hâline getirebilirdi.

[70] *Saray Günlüğü (1802-1809)*, haz. Mehmet Ali Beyhan, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2007, s. 231-35; *Câbi Tarihi*, I, 175-78.

[71] Burak Onaran, *Padişahı Devirmek, Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, çev. Saadet Özen, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 74.

[72] *Saray Günlüğü (1802-1809)*, s. 235.

Normalde cülusun ardından namazı kılınıp defnedilmesi gereken III. Selim'in naaşı, cülus günü geç kalındığı için ancak ertesi gün kaldırılabilir ve yeni padişahın emri üzerine babası III. Mustafa'nın yanına defnedilir. II. Mahmud gelenek olduğu üzere öncelikle saray görevlilerini değiştirir; Abdipaşalı Hüseyin Ağa'yı annesi Nakşidil Valide Sultan'a kethüda olarak atar. Bir gün önce görevinde bıraktığı Mercan Ağa'yı azlettikten sonra Balıkhane'de katlettirip yerine hazinedar Kasım Ağa'yı getirir. Bir yandan III. Selim'in öldürülmesinde rol aldığını düşündüğü kişileri birer birer cezalandırırken bir yandan da bürokratik âdabı bilmeyen Alemdar'ın kabalıklarıyla uğraşmak zorunda kalır. Nitekim Ağa Bahçesi'nde halvet, yani ikilinin başbaşa görüşmesi teklifine, "ehl-i islamın dîni âşikâr olduğu gibi sohbeti ve her birer husûsu dahi âşikârdır, halvet istemez" cevabını veren sadrazamı ile aleni görüşme yapan II. Mahmud, tahta geçtiğinin dördüncü günü babası I. Abdülhamid'in türbesini ziyaret eder.[73]

II. Mahmud'un ve oğlu Sultan Abdülmecid'in iktidarları, herhangi bir sorun olmaksızın doğal bir ölümle tamamlanırsa da aynı yıl içerisinde üç padişahın saltanat sürdüğü 1876 yılında önce Sultan Abdülaziz, 30 Mayıs 1876 tarihinde Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve bir grup ihtilâlcinin gerçekleştirdiği bir darbe neticesinde tahtından indirilerek yerine V. Murad geçirilir. Dâr-ı Şûra-yı Askerî Başkanı Redif Paşa'nın başkanlığındaki 8 taburdan dördü şehrin kritik noktalarına yerleştirilirken diğer dördü ile de Dolmabahçe Sarayı kuşatılır. Serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından dairesinden alınan ve Beyazıt'taki Seraskerlik Dairesi'ne götürülen Şehzade Murad'a vükelâ, ulema ve diğer hazır bulunanlar tarafından biat edilir. Bu arada durumdan haberdar edilen Sultan Abdülaziz, çocukları, Pertevniyal Valide Sultan ile yakın maiyeti, yağmurlu bir havada kayıklara bindirilerek Topkapı Sarayı'na intikal ettirilir.

V. Murad, Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Mehmed Rüşdi Paşa, Midhat Paşa ve Seraskerlik'te bulunan diğer üst düzey yöneticiler, mahlû' padişahın sarayı terk ettiği haberi Beyazıt'a ulaşır ulaşmaz arabalarla ve toplanmış olan halkın tezahüratları arasında önce Sirkeci'ye ve oradan da kayıklarla Dolmabahçe Sarayı'na intikal eder. Müzika-i hümayunun çaldığı müzik eşliğinde sarayda ikinci bir biat töreni düzenlenir.[74] Yeni padişah yağan yağmurdan ve muhtemelen ihtilâl şartlarının ağırlığı ve tedirginliğinden dolayı bu gibi önemli törenlerde kullanılan altın taht Topkapı Sarayı'ndan getirilemediği için hem Seraskerlik'teki hem de Dolmabahçe Sarayı'ndaki cülus

[73] *Saray Günlüğü (1802-1809)*, s. 236-38, 240.

[74] 31 Mayıs 1876, *Vakit*, nr. 234, s. 1-2; 8 Cemaziyelevvel 1293, *Sabah*, nr. 83, s. 1-2. *Vakit*'te ayrıca kamuoyunun (*efkâr-ı umumiye*) gücüne dair ilginç bir yazı yer alır.

V. Murad'ın ve Mehmed Reşad'ın cülus ve biat töreninin yapıldığı Beyazıt'taki Seraskerlik Dairesi girişi
Arka planda Seraskerlik Dairesi görülmektedir (Fruchtermann, II, 542, nr. 1483)

törenlerinde yaldızlı bir koltuk üzerinde biat ve tebrikleri kabul eder.[75]

V. Murad'ın mabeyn başkâtipliğine getirilmiş olan Sadullah Paşa, o günlerde cülus tebriki için saraya gelenleri ve sarayın atmosferini şu şekilde anlatır: "Cülus tebriklerinin hadd ü hesabı yok idi. Yüzlercesi geliyor, yüzlercesi gidiyordu. Ve büyük büyük tepsiler içine mevzu ve bazısı altın saat, bazısı murassa yüzük veya başka bir kıymetli şeyi hâvi bulunan mahfazalar bu tebrikçilerin önünden geçirilerek herkes de bir tanesini alıp cebine indiriyordu. Bu hâl nazar-ı dikkatimi celbetti ve vaktiyle yeniçerilere verilen cülûs bahşişlerini ihtâr eyledi."[76] Sadullah Paşa'nın söz konusu ettiği bu mücevher ve değerli eşyaların Sultan Abdülaziz'den intikal ettiği ve herkese değil de belki üst düzey yöneticilere verilmiş olduğu tahmin edilebilir.

Bu arada şehre tellallar çıkarılarak ve toplar atılarak padişah değişikliği haberi halka duyurulur, cami minareleri, resmî binalar ve savaş gemileri kandillerle donatılır, ayrıca hem şehirde hem de ülkenin her yerinde üç gün üç gece kutlama ve şenliklerin

[75] Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz, Hayatı, Hal'i, Ölümü*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2011, s. 110.

[76] Mehmed Galib Bey, *Sadullah Paşa yahud Mezardan Nidâ*, haz. Nazir Akalın, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s. 93-94.

yapılması kararlaştırılır.[77] İhtilâlin gerçekleştirildiği günün akşamı İstanbul'da hava yağmurlu olduğu için özellikle ilk gün akşam şenlikleri gereği gibi yapılamazsa da son iki gün hava düzelir. Şenliklerin yanı sıra halkın belli bir kesimi vapur ve kayıklarla Dolmabahçe Sarayı önlerine giderek yeni padişah lehine tezahürat ve gösteriler yapar.[78] Bu sırada esham-ı umumiye fiyatlarının %59 oranında artmış olması, piyasaların da bu taht değişikliğine olumlu bir cevap verdiğini göstermektedir.[79]

Bütün bunlar olurken bir yandan da kamuoyunun nabzını tutmaya ve yönlendirmeye çalışan ihtilâlciler, o sırada Topkapı Sarayı'nda tutulan Sultan Abdülaziz'in yeğenine bir mektup yazarak padişahlığını tebrik ettiği ve Avrupa'daki finans ve diplomatik çevrelerin de bu taht değişikliğinden çok memnun olduğu yönünde halkı teskin edebilecek haberlerle kamuoyunu beslemeyi ihmal etmez.[80] Bu hususta en ikna edici girişimleri ise Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin vermiş olduğu hal' fetvasını kamuoyuyla paylaşmalarıydı.[81] Öte yandan gazetelerde taht değişikliğinin "vak'a-i hayriye" olarak nitelendirilmesi, yeniçeriliğin kaldırılmasının toplumsal hafızadaki olumlu çağrışımları kullanılarak ihtilâlin meşruiyet zeminini tahkim çalışması olarak okunabilir.[82]

İlgili kısımda geniş olarak incelendiği üzere, kamuoyunun yakından takip ve merak ettiği cülus hatt-ı hümayunu taht değişikliğinin üçüncü günü ancak ilan edilebilir. 1 Haziran 1876 tarihinde vükelâ, görevde bulunan veya azledilmiş olan memurlar ve taht değişikliğiyle birlikte iyice gözden düşmüş olan Mahmud Nedim Paşa dahi davet edilerek ve gruplar hâlinde padişahın huzuruna çıkılarak üçüncü bir biat töreni düzenlenir.[83] İstanbul'da bulunan şeyhler, bankerler ile diğer toplum önderlerinin saraya gelerek padişahı tebrik ettikleri haberlerinin basında yer alması,[84] resmî biatın dışında toplumda temsil kabiliyeti olan farklı cemaat önderlerinin de yeni padişaha itaatlerini sunduklarını göstermektedir. Cülus gibi vesileleri değerlendirmek isteyen bazı Avrupalıların birtakım eserler takdimiyle ihsan veya madalya almaya çalıştıkları öteden beri bilinen bir husustur. Avusturya imparatoriçesinin müzik mürettipi Profesör

77 31 Mayıs 1876, *Vakit*, nr. 234, s. 1-2; 8 Cemaziyelevvel 1293, *Sabah*, nr. 83, s. 1-2.

78 2 Haziran 1876, *Vakit*, nr. 236, s. 3.

79 8 Cemaziyelevvel 1293, *Sabah*, nr. 83, s. 2.

80 1 Haziran 1876, *Vakit*, nr. 235, s. 1; nr. 236, s. 4.

81 Fetva metni: "Emirü'l-müminîn olan zeyd-i muhtelli'ş-şuur umur-i siyasiyyeden bi-behre olup emvâl-i miriyeyi mülk ü milletin takat ve tahammül edemeyeceği mertebe masarıf-ı nefsaniyesine sarf ve umur-i diniye ve dünyeviyeyi ihlâl ve teşviş ve mülk ü milleti tahrip edip bekası mülk ü millet hakkında muzır olsa hal'i lazım olur mu? El-cevap olur. Ketebehû el-fakîr Hasan Hayrullah ufiye anhu" (2 Haziran 1876, *Vakit*, nr. 236, s. 1).

82 2 Haziran 1876, *Vakit*, nr. 236, s. 1; *Vakit*, nr. 238, s. 3.

83 2 Haziran 1876, *Vakit*, nr. 236, s. 1.

84 4 Haziran 1876, *Vakit*, nr. 238, s. 1.

Luigi Sandri'nin askerî bandonun çalması için bir marş tertip ederek padişaha göndermesi[85] de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Cülusun olmazsa olmaz ritüellerinden biri olan yeni padişahın Hırka-i Saadet Dairesi'ni ziyaretleri ancak 2 Haziran 1876 Cuma günü, yani cülusun üçüncü günü mümkün olabilir. Zira Sultan Abdülmecid'in Dolmabahçe Sarayı'na taşınmasıyla birlikte mukaddes emanetler Topkapı Sarayı'nda kaldığı için bu geleneksel törenin gerçekleştirilmesi ayrı bir organizasyonu gerektirir. Nitekim vükela ve ulema yanında olduğu hâlde karayoluyla Topkapı Sarayı'na giderek gerekli törensel ziyareti yapan V. Murad, Ayasofya Camii'nde Cuma namazını kıldıktan sonra denizyoluyla Dolmabahçe Sarayı'na geri döner.[86]

Ohannes Onnik'in çizdiği V. Murad portresi (G. Kürkman, *Ermeni Ressamlar*, II, 548)

İlgili kısımda açıklandığı üzere, yaşanan siyasi karışıklıklar ve cinayetler neticesinde psikolojik sorunlar yaşayan V. Murad, yaklaşık üç ay süren sorunlu bir saltanatın ardından, hükümranlığın halk nezdindeki en önemli meşruiyet ritüeli olan kılıç alayı dahi yapılamadan yerini kardeşi II. Abdülhamid'e bırakmak zorunda kalır.

Hem İstanbul'daki doktorların hem de Avusturya'dan getirtilen Dr. Leidersdorf'un kanaati V. Murad'ın kısa sürede iyileşemeyeceği yönünde olunca Sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa, Midhat Paşa ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, 28 Ağustos 1876 tarihinde şeyhülislamın Kuruçeşme'deki konağında toplanarak bir durum değerlendirmesi yaparlar.[87] Muhtemelen bu toplantıda artık işin bu şekilde sürdürülemeyeceği yönünde bir kanaat ortaya çıkmış olmalı ki sadrazam, askerî, ilmî ve sivil bürokrasinin önde gelenlerini Topkapı Sarayı'nda bir toplantıya çağırır. 31 Ağustos 1876 Perşembe günü Kubbealtı'nda toplanan Meclis-i Umumî, Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin "İmamü'l-müslimîn cünûn-ı mutbik ile mecnun olmakla imametten maksud fevt olsa uhdesinden akd-i imamet münhall olur mu? El-cevap beyan buyurula: Allahu a'lem olur, Ketebehû

[85] 25 Haziran 1876, BOA, HR.TO, 516/86.

[86] 3 Haziran 1876, *Vakit*, nr. 237, s. 1.

[87] 29 Ağustos 1876, *Vakit*, nr. 302, s. 1.

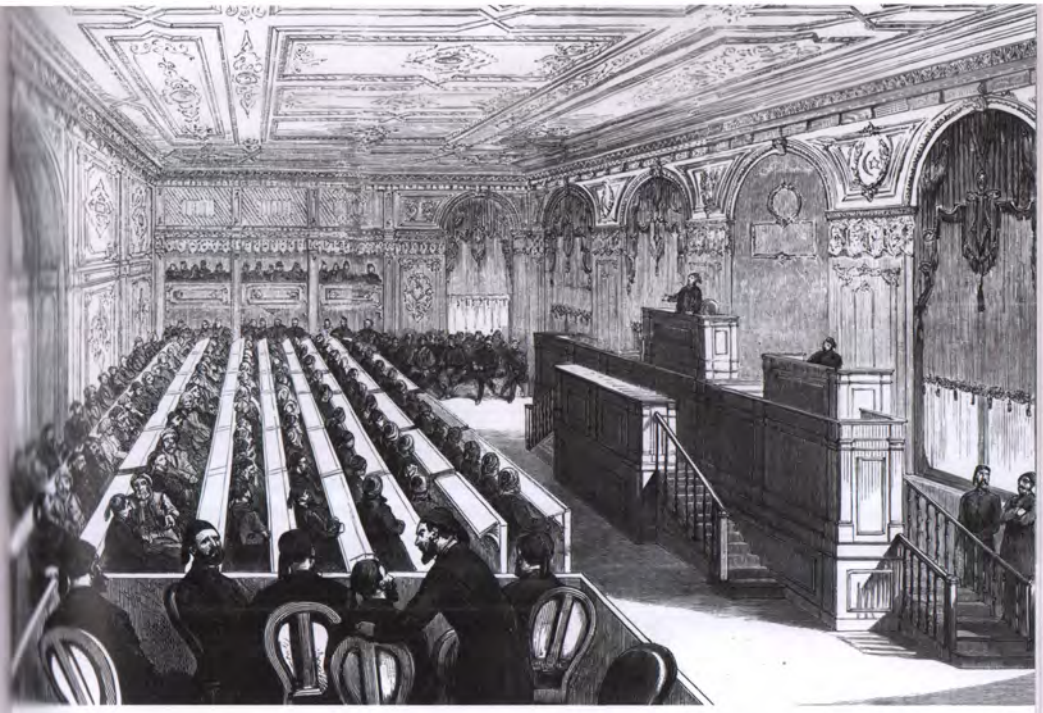

II. Abdülhamid'in cülusundan sonra açılan Meclis-i Mebusan'ın 1877'de Darülfünun binasındaki çalışma yerinde yaptığı ilk toplantı (*l'illustration*, nr. 1780, 7 Nisan 1876, s. 213)

el-fakir Hasan ufiye anhu" şeklindeki fetvasına dayanarak V. Murad'ın yerine kardeşi Abdülhamid'in geçirilmesini uygun bulur.[88]

Mehmed Rüşdi Paşa, Midhat Paşa ve Hasan Hayrullah Efendi, bunun üzerine Topkapı Sarayı'nda meclisin kararını bekleyen Abdülhamid'in yanına giderek ve fetvayı göstererek meclisin oy birliği ile kendisinin tahta geçmesine karar verdiği haberini iletir. V. Murad taraftarlarının Bâbüssaade önünde yapılacak cülus törenlerini basma ihtimali gerekçe gösterilerek merasimin Arz Odası'nda yapılması yönündeki teklifler, böyle bir uygulamanın geleneğe aykırı olduğu

[88] Ahmed Saib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, Hindiye Matbaası, Kahire 1326, s. 8-10; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Hususiyye ve Siyasiyyesi*, Kitaphane-i İslam ve Askerî, İstanbul 1327, I, 99. Ahmet Mithat Efendi, fetva metniyle birlikte doktorların raporuna da yer verir (*Üss-i İnkılab*, haz. İdris Nebi Uysal, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, 271-72).

gerekçesiyle sadrazam tarafından reddedilir.[89]

Neticede yeni padişahın tahta oturmasından sonra sırasıyla nakibüleşraf, sadrazam ve diğer üst düzey görevliler yeni padişaha biat ederler. Hem cülustan önce hem de sonra Hırka-i Saadet Dairesi'ne gidip dua ve Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden istimdad eden II. Abdülhamid, daha sonra yanında Cemile Sultan'ın eşi Damad Mahmud Celâleddin Paşa olduğu hâlde tören düzeninde sıralanmış olan askerlerin arasından Yalı Köşkü'ne iner ve denizyoluyla Dolmabahçe Sarayı'na geçer. Topkapı Sarayı'ndaki cülusun ardından gelenek olduğu üzere şehrin farklı yerlerinden ve savaş gemilerinden toplar atılarak ve şehirde tellallar dolaştırılarak cülus haberi birkaç aydan beri diken üstünde olan İstanbul halkına duyurulur.[90] Yaklaşık üç ay önce tahttan indirilip şüpheli bir şekilde vefat etmiş olan Sultan Abdülaziz'in oğulları Yusuf İzzeddin ile Mahmud Celâleddin'in cülusun ertesi günü saraya giderek yeni padişahı kutlamaları, yaşananlar bağlamında değerlendirildiğinde daha bir anlam kazanır.[91]

Topkapı Sarayı'nda biraz da alelacele bir biçimde gerçekleştirilmiş olan cülus ve biat töreninden birkaç gün sonra 4 Eylül 1876 Pazartesi günü Dolmabahçe Sarayı'nda genel bir biat töreni düzenlenir. Bu törene mabeyn görevlilerinin yanı sıra üst düzey ilmiye mensupları, vezirler, en yüksek rütbeli komutandan binbaşıya kadar olan askerler, sadrazamdan ikinci rütbeye kadar olan mülkiye memurları, gayrimüslim unsurların ruhani liderleri, bankaların temsilcileri, Rumeli demiryolu direktör ve memurları katılır.

II. Abdülhamid, cülus tebriki sırasında, hahambaşı, patrikler ve banka yöneticilerine, din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın bütün tebaaya eşit davranılacağını ve ülke servetinin en önemli unsuru olan bankaların önemini bildiğini; Rumeli demiryolları direktörüne de memleketin imarının esası olan tarım ve ticaretin gelişmesinin ancak yol ve köprülerin varlığı ve gelişmişliğiyle mümkün olabileceğini belirterek onlarla duymak istedikleri bir dille konuşmayı tercih eder. Müzika-i Hümayun heyeti törenin devam ettiği iki saat boyunca arka planda müzik terennümünü sürdürürken, Rum patriki, gayrimüslimlerin ruhanî liderleri adına Rumca bir konuşma yaparak yeni padişahı tebrik eder.[92]

Bu arada yeni padişah adına sadrazama hitaben kaleme alınan ve bu dönemlerde âdeta genel bir hükümet programına ve

[89] Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1326, I, 170.

[90] 1 Eylül 1876, *Vakit*, nr. 305, s. 1; 14 Şaban 1293, *İstikbal*, nr. 173, s. 1; Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, s. 276-77.

[91] 2 Eylül 1876, *Vakit*, nr. 306, s. 1; 15 Şaban 1293, *İstikbal*, nr. 174, s. 2.

[92] 5 Eylül 1876, *Vakit*, nr. 309, s. 1; *İstikbal*, nr. 174, s. 2; nr. 175, s. 2; nr. 177, s. 1-2; Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, s. 277-78.

Meclis-i Mebusan'ın ilk toplantısı sırasında bahçede bekleşen araba ve kalabalığı gösterir gravür
(*l'illustration*, nr. 1780, 7 Nisan 1876, s. 223)

padişahın iç ve dış kamuoyuna vermiş olduğu kalıcı bir anayasal mesaja dönüşen cülus hattının gecikmesi, kamuoyunda bazı dedikodulara vesile oluyor olmalı ki aynen V. Murad'ın kılıç alayı haberlerinde olduğu gibi, gazetelerde gecikmeyle ilgili olarak çeşitli bahaneler ileri sürülerek bir iki güne kadar ilan edileceği yönünde haberler yapılır.[93] Oysa esas sorun ve gecikmenin nedeni, bu metne girecek olan ilkeler hususunda ihtilâlci ekip ile II. Abdülhamid arasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarıydı. Nitekim bu anlaşmazlıklar neticesindedir ki Sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa, hastalığını bahane ederek kılıç alayına dahi katılmaz. Nihayet söz konusu hatt-ı hümayun padişahın cülusundan 11 gün sonra 11 Eylül 1876 tarihli olarak Bâbıâli'ye iletilebilir.[94]

II. Abdülhamid'in 33 yıl süren iktidarı, önce 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte ciddi bir yara alır; ardından *Volkan* gazetesi ile Derviş

[93] 5 Eylül 1876, *Vakit*, nr. 309, s. 1; nr. 313, s. 1; nr. 314, s. 1.

[94] 11 Eylül 1876, *Vakit*, nr. 315, s. 1.

Milli Meclis'in toplandığı Yeşilköy Yat Kulübü
(Fruchtermann, III, 995, nr. A23)

Vahdetî'nin tahriklerinin de etkisiyle Taşkışla'da bulunan Avcı Taburlarının çıkardığı 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) adıyla bilinen isyanı izleyen gelişmeler neticesinde de tamamen sona erer. Bu isyanı bastırmak amacıyla Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun Yeşilköy'de (*Ayastefanos*) karargâh kurması ve 22 Nisan 1909 günü buraya gelen Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan üyelerinin Meclis-i Umumî-i Millî adıyla Küçük Said Paşa'nın başkanlığında Yat Kulübü'nde toplanması, sonun başlangıcı olur. O sırada padişahın tahttan indirileceğine dair söylentiler de yavaş yavaş basında dillendirilmeye başlanır.

Neticede burada ayrıntısına girilemeyecek bir sürecin sonunda 24 Nisan'da İstanbul'a giren ve ertesi gün biraz kanlı da olsa şehirde kontrolü sağlayan Mahmud Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu sıkıyönetim ilan eder.[95] Ordunun güvenliği sağlaması üzerine İstanbul'a dönmüş olan 240 mebus ve 34 âyanın 27 Nisan sabahı Ayasofya Camii'nin yanındaki parlamento

[95] Olayların ayrıntısı için bkz. Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1993, s. 23-94; *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Beyin Yazlekesi*, haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

Tahttan indirildiği haberinin II. Abdülhamid'e verildiği anı gösteren Halife Abdülmecid'in çizdiği tablo
(Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu, Envanter nr. 11/1270)

binasında yaptığı toplantıda oluşan hava, padişahın tahttan indirilmesi yönündeydi. Ortaya çıkan bu ortak iradenin hukuki alt yapısını oluşturmak amacıyla Şeyhülislam Mehmed Ziyaeddin Efendi'den alınan bir fetvaya dayanılarak II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve kardeşi Mehmed Reşad Efendi'nin V. Mehmed unvanıyla yerine geçirilmesi kararı oybirliği ile kabul edilir.[96]

Bu gelişmeler üzerine biri tahttan indirildiği kararını II. Abdülhamid'e bildirmek üzere Yıldız Sarayı'na ve diğeri de tahta cülus haberini Mehmed Reşad Efendi'ye iletmek üzere Dolmabahçe Sarayı'na gönderilmek üzere iki heyet oluşturulur. Dolmabahçe'ye gönderilen ekipte yer alan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Edirne Mebusu Talat Bey, İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi, Tekirdağ Mebusu Agop Babikyan ve İzmir Mebusu Aristidi Paşa'nın görevi, cülus haberini verdikten sonra şehzadeyi alıp törenin yapılacağı Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'ne getirmekti.

Âyan ve Mebusan meclislerinin başkan ve üyeleri de bu arada Beyazıt'taki Harbiye

[96] *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 21-27; Z. Türkmen, *Ordu-Siyaset Çatışması*, s. 94.

Nezareti'ne intikal eder. Heyet üyeleri, kardeşi Vahideddin Efendi, oğulları Ziyaeddin Efendi, Necmeddin Efendi ve Ömer Hilmi Efendi yanında olduğu hâlde bir istimbot ile geçtiği Sirkeci'de askerler tarafından karşılanan Mehmed Reşad, Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile aynı arabaya binerek alayla Harbiye Nezareti'ne gider. Heyet daha Dolmabahçe Sarayı'nda olduğu sırada 101 pare top atılarak cülus ilan edildiği için yol boyunca sıralanan halk ve askerler yeni padişaha alkış ve tezahüratlar yapar; böylece İstanbul'da günlerdir devam eden gergin hava bir nebze de olsa yumuşamış olur.[97] O gün padişahın başında kırmızı bir fes ve üzerinde de siyah bir redingot vardı.[98]

Sadrazam, hükümet üyeleri, Âyan Meclisi ile Mebusan Meclisi başkanları tarafından karşılanan yeni padişaha yapılacak cülus töreni için seçilen yer, Seraskerliğin üst katında bulunan Hünkâr Dairesi'ydi. Cülus esnasında maarif nazırı olarak orada bulunan Abdurrahman Şeref, Mebusan Meclisi Başkanı Ahmed Rıza Bey'in Sultan Mehmed Reşad'a "padişahım usûl-i meşrutiyyet iktizasındandır. Teb'a efendilere bî'at ve sadakatle yemin edecekleri gibi, taraf-ı hümâyûnunuzdan dahi Kanun-ı esâsî'ye ve milletlerine sadâkate yemin etmek icâb ediyor" dediğini ve padişahın da bu isteğe uyarak yemin ettiğini belirtir.[99] Ahmed Rıza'nın önerisi, 21 Ağustos 1909 tarihli anayasa değişiklikleri esnasında Kanun-i Esasi'nin 3. maddesine yapılan "zât-ı hazret-i pâdişâhî hîn-i cülûslarında Meclis-i Umumî'de ve Meclis müctemi' değilse ilk ictimâ'ında, 'şer'-i şerîf ve Kanun-i Esâsî ahkâmına riâyet ve vatan ve millete sadakat edeceğine' yemin eder" şeklindeki ilave hükme dayanmaktaydı.[100]

Yeminden sonra Şerif Ali Haydar Bey'le başlayan biat merasimi, Sadrazam Tevfik Paşa, Şeyhülislam Mehmed Ziyaeddin Efendi, Âyan Meclisi Başkanı Said Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Ahmed Rıza Bey, vükelâ, ilmî, askerî ve mülki rical ve âyan ve mebusların biatiyle devam eder; ardından yangın kulesine saltanat bayrağı çekilir, bir yandan cülusu müjdeleyen toplar atılırken bir yandan da arka planda müzik terennüm eder.

Törenden sonra biraz dinlenen padişahın ilk icraatlarından biri, yeni kurulan Tevfik Paşa kabinesini onaylayıp yeni hükümet üyelerini kabul etmek olur. Alayla Topkapı Sarayı'na geçip Bağdat Kasrı'nda biraz dinlendikten ve ikindi namazını kıldıktan sonra Hırka-i Saadet Dairesi'ni ve mübarek emanetleri ziyaret eder; buradaki görevlilere ihsanlarda bulunmasının ardından şehzade olarak çıktığı Dolmabahçe Sarayı'na bu

[97] Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 28-29.

[98] A. R., *Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri, Hayat-ı Maziyye ve Hususiyyesi*, Kütüphane-i İslam ve Askerî, İstanbul 1324, s. 22.

[99] Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 29.

[100] *Osmanlı Anayasası, Kanun-i Esasi*, s. 34.

Mehmed Reşad'ın Meclis-i Mebusan'da yemin edişini tasvir eden kartpostal
(Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi, s. 6)

sefer Meşrutiyet'in ilk padişahı olarak dönen[101] Mehmed Reşad'ın, dönemin ruhuna uygun bir biçimde "hür milletin ilk hür padişahı olmakla müftehirim" dediği ifade edilir.[102]

[101] Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 29-30. Ayrıca bkz. A. R., *Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri*, s. 23-26.

[102] 11 Rebiülahir 1327, *Ceride-i Sufiye*, nr. 6, s. 1. Bir başka yerde de padişahın "hakkımda izhar olunan hüsn-i kabul-i umumiden dolayı çok teşekkürler ederim. Asıl hürriyetin ilk padişahı olduğumdan dolayı müftehirim, benden sonra gelen ikincisi olacaktır" dediği ifade edilir (A. R., *Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri*, s. 22-23).

SULTAN VAHİDEDDİN ve SON CÜLUS TÖRENİ

Sultan Vahideddin'in cülusu Birinci Dünya Savaşı devam ederken vuku bulduğu için savaş şartlarının olumsuz ortamında gerçekleşir. Biat törenine katılacak olanlara önceden törenle ilgili bilgiler, törende giyecekleri elbiseler ile takacakları nişanlara dair kural ve yönlendirmelerin yer aldığı davetiyeler gönderilir; ayrıca modern dönemin yeni iletişim araçlarından biri olan basın aracılığıyla da kamuoyuna gerekli duyurular yapılır.[103]

Bütün taşra yöneticileri ile Mekke emirliğine çekilen telgraflarda ertesi gün yapılacak olan biat töreni için saat 10'da 101 pare top atılarak cülusun ilan edileceği belirtilir; bütün ülkede aynı saatte topların atılarak yeni padişahın cülusunun duyurulması istenir.[104] Cülusun bu şekilde taşraya aynı anda bildirilmesi yeni ve modern bir uygulama olup telgrafın yaygınlaşması sonucunda ortaya çıkan bir imkândı. Çekilen telgraflarda Sultan Mehmed Reşad'ın hastalığıyla ilgili ayrıntılı bilgilerin yer alması da aynı şekilde yeni bir uygulamaydı.

4 Temmuz 1918 Perşembe günü gelenek olduğu üzere Topkapı Sarayı'nda biat merasimi yapılan Sultan Vahideddin, o gün sabah saat 10'da maiyetiyle birlikte Söğütlü vapuruna binerek Sarayburnu'na ve mülki ve askerî erkânın burada yaptığı karşılamanın ardından arabalarla saraya geçer. Sarayda gelenek olduğu üzere Hırka-i Saadet Dairesi'ni ziyaret eden yeni padişah, burada dua ve Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden

[103] 4 Temmuz 1918, *Takvim-i Vekayi*, nr. 3284, s. 1.

[104] 3 Temmuz 1918, BOA, DH.KMS, 48/10.

istimdat ettikten sonra Bağdat Köşkü'nde bir süre dinlenir.

Taht, Bâbüssaade önünde bir halı üzerine kurulur ve davetliler teşrifat kurallarına göre kendileri için belirlenmiş olan yerlerini alır. Padişahın maiyeti, polis ve zaptiye memurları ile itfaiye kıtaları, sarayın Ayasofya tarafında olan ana giriş kapısı ve Orta Kapı'dan Bâbüssaade'ye kadar olan alanda tören düzeni üzere sıralanır. Veliaht Abdülmecid Efendi, şehzadeler, sadrazam, şeyhülislam, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa, vükelâ heyeti tahtın etrafında sıralanır; bunların dışında mülki ve askerî erkân, gayrimüslim cemaatlerin ruhanî liderleri, mebuslar, Âyan Meclisi üyeleri, ilmiye ricali, nezaretlerin müsteşar ve müdürleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenleri, kamuya yönelik hizmet veren büyük şirketlerin yöneticileri, o sırada İstanbul'da bulunan Azerbaycan, Şimalî Kafkasya, Gürcistan ve Ermenistan heyetleri de törene katılırlar.

Tören hazırlıklarının tamam olduğunun haber verilmesi üzerine üzerinde müşir üniforması ve yanında veliaht Abdülmecid Efendi ile teşrifatçılar olduğu hâlde Bağdat Köşkü'nden hareketle tören alanına gelen ve askerî kıtalar tarafından selamlanan yeni padişah, Seyyid İbrahim Efendi'nin nakibüleşrafa vekâleten yaptığı duanın ardından tahta oturur. Daha sonra kıdem ve teşrifat sırasına göre törene katılanlar yeni padişaha biat ederler. Topkapı Sarayı'nda yapılan bir cülus törenine ilk kez katılan gayrimüslim cemaatlerin ruhani liderleri adına Rum Patrik vekili ve Kayseri metropolidi, Rumca bir dua ile birlikte bir de tebrik konuşması yapar. Bu sırada 101 pare top atılarak yeni padişahın cülusu İstanbul halkına duyurulur; ayrıca resmî daireler, kurumlar ve gemiler de bayraklarla süslenir.

Sultan Vahideddin, bir saat süren biat töreninin ardından gelenek olduğu üzere ağabeyinin cenaze namazına katılmak üzere Hırka-i Saadet Dairesi önüne giderek Mehmed Reşad'ın ruhu için bir Fatiha okur.[105] Bu vesile ile teşrifat ve gelenek kurallarının giderek unutulduğunu gösteren bir uygulamaya da işaret etmek gerekir. Normalde Hırka-i Saadet Dairesi önünde kurulan musallaya konulmuş olan eski padişahın naaşı önünde saygı gereği müzik çalınmaz ve tahta oturmak üzere Bâbüssaade'den çıkan yeni padişah sadece hassa hademeleri tarafından alkışlanarak selamlanırdı. Bu incelikler artık unutulduğu için Sultan Vahideddin müzika takımı tarafından selamlanır ve biat töreninin sonuna kadar da müzik çalınmaya devam eder. Türkgeldi, biat töreninde gelenek olmadığı hâlde, muayede merasimlerinde olduğu gibi, saçak öptürüldüğüne vurgu yapar.[106]

[105] 5 Temmuz 1918, *İkdam*, nr. 7689, s. 1. Biat töreninin daha kısa bir anlatımı için bkz. 5 Temmuz 1918, *Takvim-i Vekayi*, nr. 3285, s. 1; "Topkapı Sarayı'nda Cülus-i Hümayun", *Harp Mecmuası*, Sayı 27 (Haziran 1334), s. 418-19.

[106] Ali Fuad Türkgeldi, *Görüş İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 139.

Bu son cülus töreninin hareketli görüntüleri (*film*) mevcut olduğu için önceki cülus törenlerine göre bazı ayrıntılar tespit edilebilmektedir. Ancak ifade edildiği gibi, bu dönemde gelenekten önemli ölçüde uzaklaşılmış olduğu için verilecek bilgilerin önceki dönemler açısından temsil kabiliyeti olmayabilir. Görüntülerde, padişah Bâbüssaade'den çıktığında şeyhülislam dahil herkesin temenna ettiği, biat töreni başlamadan önce birkaç kişinin padişahın paçasına el sürüp başına götürerek eteklediği, askerlerin temenna etmeksizin asker selamı verdikten sonra başmabeyncinin elindeki saçağı öptüğü ve padişahın her biat edeni elini başına götürerek selamladığı görülmektedir.[107]

5 Temmuz tarihi itibariyle yeni padişahın cülusunu tebrik etmek üzere saraya gelenler için bir defter açılır; askerî ve mülki erkân, âyan, mebuslar, sefaret tercümanları, gazeteciler ve diğer ziyaretçiler cülusu tebrik etmek amacıyla isimlerini bu deftere yazdırırlar.[108]

[107] Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 34-35.

[108] 6 Temmuz 1918, *İkdam*, nr. 7690, s. 2; nr. 7691, s. 2.

KILIÇSIZ BİAT: HALİFE ABDÜLMECİD

Mehmed Vahideddin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihinde bir kanun çıkararak hilâfet ve saltanatın birbirinden ayrıldığını ve saltanatın kaldırıldığını ilan etmesinin ardından 17 Kasım günü bir İngiliz gemisine binerek ailesiyle birlikte yurt dışına kaçar. TBMM, bunun üzerine 18 Kasım 1922 tarihli oturumunda oybirliği ile Vahideddin Efendi'yi hilâfet makamından hâl' edip Veliaht Abdülmecid Efendi'yi yeni halife olarak seçer. Mustafa Kemal'in 19 Kasım tarihli yazısıyla Abdülmecid Efendi'ye iletilen meclisin bu kararına, Vahideddin'i hilâfet makamından indirip yerine bir başkasının seçilmesine imkân tanıyan Şer'iye ve Evkaf Vekili Mehmed Vehbi Efendi'nin fetvasının metni ile hilâfet makamına geçiş tören programının daha

Halife Abdülmecid Efendi

sonra belirlenip ayrıca bildirileceği hususları da ilave edilir.[109]

Dahiliye Vekâleti, aynı gün, düşmanın Müslümanların mahvına neden olacak tekliflerini zorunlu olmadığı hâlde kabul eden Vahideddin'in Müslümanların hukukunu koruma iradesini gösteremediğini ve yabancı himayesine girerek ve kaçarak boşalttığı hilâfet makamına TBMM tarafından Abdülmecid Efendi'nin seçildiğini içeren şu metni kamuoyuna duyurur:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi, Umur-i Dahiliye Vekâleti

İdare-i Umumiye Müdiriyet-i Umumiyesi, Hususî 1542, Umum 28917

Vahideddin Efendi'nin düşmanın umum Müslimîn aleyhinde mucib-i mahv olan tekâlif-i şedidesini bilâ-zaruretin kabul ile hukuk-i İslamiyeyi müdafaadan aczini izhar ve Müslimînin müdafaa-i mücâhedelerinde düşmana muvafakatle Müslimînin ihtilâl ve intikâsini mucip harekâta fiilen teşebbüs ve harekât-ı ihtilâlkârâneye devam ve ısrar ve badehu ecnebî himayesine iltica ederek makam-ı hilâfeti terk ve firar ile hilâfetten bilfiil feragat etmekle ba-fetvâ-yı şer'î münhali' olduğundan makam-ı muallâ-yı hilâfete Büyük Millet Meclisi'nce Abdülmecid Efendi hazretlerinin intihap buyurulmuş oldukları tamimen tebliğ olunur. 29 Rebiülevvel sene 1341 ve 19 Teşrinisâni sene 338.

Dahiliye Vekili"[110]

İslam dünyasına da tebliğ edilen bu karara özellikle Mısır ulemasından büyük bir destek gelir; İskenderiye'den hayli kalabalık şeyh ve âlimlerden oluşan bir grup, "halifetü'l-Müslimîn" olarak niteledikleri Abdülmecid Efendi'ye 15 Aralık 1922 tarihli bir telgraf çekerek onu halife olarak tanıdıklarını ve biat ettiklerini bildirir. Bununla birlikte bütün İskenderiye meşayih ve uleması "zât-ı hilâfet-penahi hazretlerine bi'at ile ellerinizi pûs edip Cenab-ı Hakk'a tazarru ve ibtihâl ve İslamiyet'in izz ü nusret ile *emirü'l-Müminîn efendimiz*in Hazret-i Resulullah'ın vâris-i hilâfet olmasına bi'at ile temenni ve tahmîd ediyorlar" yönündeki ifadelerinde vurgulu olarak belirtilen ve saltanatı çağrıştıran ibare, ilginçtir. Bunu, söz konusu

[109] Fetva sureti: "İmam-ı Müslimîn olan zeyd, düşmanın umum Müslimîn aleyhinde mucib-i mahv olan tekâlif-i şedidesini bilâ-zaruretin kabul ile hukuk-i İslamiyeyi müdafaadan aczini izhar ve Müslimînin müdafaa-i mücahedelerinde düşmana muvafakatle Müslimînin ihtilâl ve intikâsını mucip harekâta fiilen teşebbüs ve harekât-ı ihtilâlkârâneye devam ve ısrar ve badehu ecnebi himayesine iltica ederek makam-ı hilâfeti terk ve firar ile hilâfetten bilfiil feragat etmekle şer'an münhali' olur mu? El-Cevap, Allahu a'lem bi's-savap, olur.
Ketebehû el-fakir afâ-anhü'l-gani Mehmed Vehbi
Bu surette hukuk ve menafi-i İslamiyeyi siyaneten makam-ı hilâfete layık bir zâta erbab-ı hal ü akd tarafından bi'at olunmak vacip olur mu? El-Cevap, Allahu a'lem olur. Ketebehû el-fakir Mehmed Vehbi" (BOA, Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu 202, Gömlek 379, Sıra 18; BOA, Cumhuriyet Arşivi, 51-0-0-0/Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 13, Gömlek 113, Sıra 66). İç ve dış kamuoyunun bu önemli olaya vermiş olduğu tepkiler için bkz. Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2008, s. 172-79.

[110] BOA, Cumhuriyet Arşivi, 51-0-0-0/Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 13, Gömlek 113, Sıra 62.

Halife Abdülmecid Efendi'nin Topkapı Sarayı'nda yapılan cülus merasimini gösterir fotoğraf
Halife, hükümetle anlaştığı gibi cülus süresince tahta oturmaz ve tahtın yanında ayakta durur
(Murat Bardakçı koleksiyonu)

âlimler ve şeyhlerin saltanatın kaldırıldığının hâlâ farkında olmadığı şeklinde mi yoksa bilerek böyle bir ifade kullandıkları biçiminde mi değerlendirmek gerektiğini bilemiyoruz. Bununla birlikte halifenin Seryaveri Şekip Hakkı'nın yazdığı 23 Aralık tarihli cevabî mektupta bu ifadelere yer verilmez.[111]

Abdülmecid Efendi'nin hilâfetini büyük bir sevinçle kabul ve tebrik ettiğini ve "bütün umur-i diniye ve mesail-i şer'iyede makam-ı hilâfete sadık" kalacaklarını belirten Finlandiya Müslümanları, dinî ibadetlerini yerine getirebilmek için halifeden resmî izin isterler. Telgrafın altında Finlandiya Müslümanları İmamı Vali Ahmed Hâkim, muhtesibi Lütfi İshakî ile Türk-Tatar Millet Meclisi Üyesi Ayaz İshakî ve birkaç kişinin ismi vardır. Halife ise bu mektuba bizzat cevap verir; nadir ve hayli ilginç bir metin olduğu ve halifenin kendisini nasıl tanımladığını gösterdiği için bu mektubun metnini aynen buraya almakta yarar görüyoruz:

"Helsingford'da Bütün Finlandiya Müslümanları İmamı Vali Ahmed Hâkim ve Rüfeka-yı Muhteremesine,

[111] BOA, MB, 1137/39.

Makam-ı hilâfete intihabımdan dolayı umum Finlandiya Müslümanları namına vuku bulan tebrikâtınız bilhassa mahzuziyetimi mucip oldu. Şems-i tâbân-ı hilâfetten istinâre eden bir tehaccüm-i kutsî gibi aktar-ı şimâliyede ilâ-kıyamü's-saa neşr-i envâr-ı hidayete muvaffakiyetinizi ve bi'n-netice dâreynde izz ü saadete mazhariyetinizi Cenab-ı Hak'tan tazarru ederek Kitab-ı Mübin'imizin ahkâm-ı münifesini telkîne imamınızın devam-ı memuriyetini tasdik eylerim.

Fî 4 Cemaziyelevvel sene 1341 ve fî 23 Kânunievvel 1338.

Halife-i Resul-i Rabbü'l-âlemîn"[112]

Görüldüğü gibi, seleflerinden farklı olarak elinde kalmış olan hilâfetin aslî anlamına uygun bir biçimde Allah'ın Resulü'nün halifesi olarak kendini tanımlayan Abdülmecid Efendi, Finlandiya Müslümanları imamının talep ettiği izin belgesini de bizzat kendi ifadesiyle vermiş olur.

Bütün bu sancılı süreçler içerisinde halife ile yapılan görüşmeleri hükümetin İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa yürütür. Abdülmecid Efendi, normalde yapıldığı gibi, Topkapı Sarayı'nda Akağalar Kapısı (Bâbüssaade) önünde kurulacak olan tahta törenle oturma ve ayrıca bir alay eşliğinde Eyüp'e gidilip kılıç kuşanma hususlarında ısrarcı olur; hükümet ise bu iki törenin saltanata özgü olduğunu belirterek bu isteğe mesafeli yaklaşır. Neticede halifenin istediği gibi Topkapı Sarayı'nda Bâbüssaade önünde tahtın kurulması, ama halifenin tahta oturmayıp yanında ayakta durarak tebrikleri kabul etmesi şeklinde bir orta yol bulunur.[113]

24 Kasım 1922 Cuma günü yanında Refet Paşa olduğu hâlde araba ve alayla Topkapı Sarayı'na gelen Abdülmecid Efendi'nin üzerinde bir İstanbulin vardı. Zira Büyük Millet Meclisi, kendisinin istediği Fatih Sultan Mehmed'in kıyafetini veya askerî üniformayı giymesine izin vermemişti. Bağdat Köşkü'nde kabul ettiği Müfid Efendi başkanlığındaki Büyük Millet Meclisi heyeti tarafından halife seçildiğine dair mazbata kendisine verilir. Daha sonra Hırka-i Saadet Dairesi'ne geçilerek burada mukaddes emanetlerin anahtarı Müfid Efendi tarafından yeni halifeye takdim edilir.

Buradaki tören ve duaların ardından biat ve tebrik merasimi için Bâbüssaade önünde kurulan tahtın yanında altın yaldızlı bir minderin üzerinde ayakta duran halife, Nakibüleşraf Muhtar Efendi'nin yaptığı duanın ardından yaklaşık 200 kişi civarındaki davetlilerin tebriklerini, şehzadeler, Refet Paşa ve meclis heyetinden başlayarak kabul eder. Bu törenin ardından Fatih Camii'ndeki Cuma selamlığı merasimi için otomobiller, maiyet süvari bölüğü, 13 araba, harbiye öğrencileri, mızraklı süvariler, yanında Refet Paşa olduğu hâlde dört atlı bir arabaya binmiş olan halife ve şehzade arabaları

[112] BOA, MB, 1137/40.

[113] İsmail Baykal, "Abdülmecid Efendi ve Sarayında Cereyan Eden Bazı Olaylar", *Yakın Tarihimiz*, Türkpetrol Yayınları, İstanbul ty, IV, 277-78.

sırasıyla tertip edilen alay yola çıkar.

Öğle ezanı okunduğu sırada şehrin değişik yerlerinden 101 pare top atışı yapılır. Halife ve yanındakiler namazı halkın arasında kılar ve daha önce hazırlanmış olan Türkçe Cuma hutbesi heyet başkanı Müfid Efendi tarafından okunur. Halife namazın ardından sırasıyla Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Sultan Abdülmecid, II. Mahmud ve babası Sultan Abdülaziz türbelerini ziyaret ve dualar ettikten sonra saraya geri döner.[114] Halifenin seçilmesi nedeniyle taşrada da 101 pare top atışı yapılması kararı bağlamında Edirne'ye gönderilen topların Yunanlıların eline geçmesi ve yapılan girişimlerin sonucunda iadesi yapılan topların 15 Aralık 1922 Cuma günü biraz gecikmeli de olsa atılmış olması ilginç bir ayrıntı olarak zikre değerdir.[115]

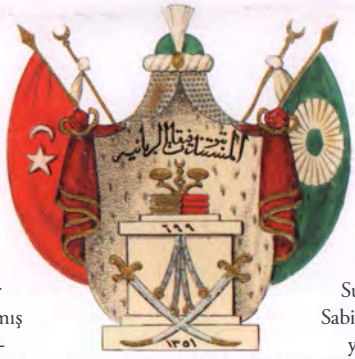

Üzerinde "el-Müstenid bi-tevfikati'r-Rabbaniyye, 1351" ibaresi bulunan Halife Abdülmecid Efendi'nin kullandığı hilâfet arması
(Murat Bardakçı koleksiyonu)

Bu arada yurt dışına kaçmış olan sabık Sultan Vahideddin, kızı Sabiha Sultan'a bir mektup yazarak halifeliğe seçilmiş olmasından ötürü Abdülmecid Efendi'yi tebrik eder. Eski padişahın, halifenin başarılı olması için dua edeceğini ve İstanbul'da kalan ailesini halifeye emanet ettiğini belirtmesi, Sabiha Sultan'a yazdığı diğer bir mektupta da aktif siyasetten çekilip kalan ömrünü münzevi bir şekilde geçirmek istediğini söylemesi[116] ve yabancı ülke temsilcilerinin halifeye tebrik ziyaretinde bulunması,[117] TBMM hükümetinin İstanbul'daki adamları tarafından günü gününe Ankara'ya rapor edilir ve bütün bu faaliyetler hükümet tarafından dikkatli bir biçimde izlenir.

[114] Halit Eken, "Abdülmecid Efendi'nin Halifeliğe Seçilmesi", Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990, s. 70 vd.; Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, s. 156-159; Lâle Uçan, "Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Hayatı -Şehzâdelik, Veliahtlık ve Halifelik Yılları-, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019, s. 113-117; *Vakit*, nr. 1779, 25 Kasım 1922, s. 1. TBMM'nin belirlediği mukaddes emanetlerin devir teslim ve Cuma selamlığı töreni programı için ayrıca bkz. 21 Aralık 1922, BOA, Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu 202, Gömlek 379, Sıra 19.

[115] 11 Aralık 1922, BOA, Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu 202, Gömlek 379, Sıra 24.

[116] 2 Mayıs 1923, BOA, Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu 202, Gömlek 380, Sıra 9; Kutu 202, Gömlek 379, Sıra 2.

[117] 8 Aralık 1922, BOA, Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu 202, Gömlek 379, Sıra 23.

TAHTTAN İNDİRİLENLERİN ÂKIBETİ

"Yapılmış hâzır olmuş senden evvel cümlenin kârı
Senin tedbîrine ey çerh, zahmet çekme hâcet yok"[118]

Tahtından indirilen padişahların kafalarındaki en önemli soru, şüphesiz ki sonlarının ne olacağı ve sağ konulup konulmayacakları yönündeki can yakıcı ihtimaldi. İki kere tahta çıkan ve ikisinde de tahtından indirilen I. Mustafa, muhtemelen sağlam bir iktidar alternatifi olmadığı için öldürülmeyip her seferinde Şimşirlik Dairesi'nin yolunu tutarsa da yeğeni II. Osman onun kadar şanslı değildi; zira tahttan indirildikten sonra türlü hakaretlerle nakledildiği Yedikule'de feci bir şekilde öldürülür; hatta türbesinin tamiri esnasında açılan kabrinde cesedinde kafa kısmının olmadığı görülür. Bu durum, dönemin kaynaklarının, öldüğüne ikna edilebilmesi için eski padişahın kulağının ve burnunun kesilip I. Mustafa'nın annesine götürüldüğü yönündeki şahitliklerinin çok ötesine geçildiğine ve kafasının da koparılmış olduğuna işaret etmektedir.[119]

Sultan İbrahim, tahttan indirilme kararını kendisine tebliğ edenlerle ve özellikle de Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'yle ciddi ciddi tartışıp çok makul karşılıklar verirse de kaderini değiştiremez; sadece yemek sahanı girebilecek büyüklükte bir yer bırakılmış ve

[118] Nâbi'nin bu beyti *Âsım Tarihi*'nde geçer (Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmazer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2015, II, 806).

[119] Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 73-74.

II. Osman'ın II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

pencereleri duvarla örülmüş bir odaya konularak hizmetine verilen iki cariye ile birlikte âdeta diri diri toprağa gömülür.[120] Tahttan indirilme kararına karşı olan isyanını daha sonra da sürdüren padişahın uğradığı bu hakaretin ve zulmün bir şekilde dışarıya ve şehre yansıyıp tekrar tahta geçirilme söylentilerinin dile getirilmeye başlanması üzerine Şeyhülislam Abdurrahim Efendi'den alınan bir fetvaya dayanılarak iktidarı kaybetmesinden 10 gün sonra öldürülür. Burada dikkat çeken husus tahttan indirilme olayının hukuki boyutunun ve meşruiyetinin şehirde ve asker arasında Sultan İbrahim lehinde başlayan kıpırdanmalardan sonra hazırlanmasıdır. Fetvaya temel teşkil eden suçlama ise askerî ve ilmî makamları ehline değil, para ve rüşvetle liyakatsiz kişilere vererek düzenin bozulmasına neden olmaktı.[121]

1687 tarihinde bir isyan sonucu tahtını kaybeden IV. Mehmed'in, önce asilerin sadarete getirdiği Siyavuş Paşa'ya hitaben kaleme aldığı hatt-ı hümayunda "beni kendi halime koyasız"[122] cümleleriyle canına dokunmamalarını istemesi ve ardından kendisini Şimşirlik'e davet eden saray görevlilerine "bize katl var mı" diye sorması,[123] içinde bulunduğu ruhsal durumu, can korkusunu ve geleceğiyle ilgili kaygıyı göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan asilerin Edirne'de tahttan indirdiği II. Mustafa, tahtı kardeşi III. Ahmed'e devrederken annesi Gülnuş Valide Sultan'a çocuklarıyla hassa cariyelerini kardeşine emanet ettiğini söyler. Kardeşi padişah olduğu için annesi Gülnuş Sultan'ın valide sultan olarak görevini sürdürmesi, hem II. Mustafa'nın hem de şehzadelerinin nispeten daha iyi şartlarda Şimşirlik'te ikamet etmelerine imkân tanır ve valide sultan, 31 Aralık 1703'teki vefatına kadar oğlu II. Mustafa'yla rahatça görüşebilir.[124]

1730 ihtilâlinin patlak vermesinden sonra sancak-ı şerif çıkarılmasına rağmen kimsenin etrafında toplanmadığı sıkıntılı bir sürecin sonunda tahtı yeğeni I. Mahmud'a terk eden ve saltanatın artık kendisine ağır

[120] Karaçelebizade, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 7-8.

[121] "Manâsıb-ı ilmiyye ve seyfiyyeyi ehline vermeyip rüşvetle nâ-ehle tevcih etmekle nizâm-ı âleme halel veren padişahın hal' u izâlesi câiz olur mu? Olur" (Naima, *Tarih*, III, 1165-697.

[122] *Silahdar Tarihi*, II, 291.

[123] *Silahdar Tarihi*, II, 298.

[124] A. Akyıldız, *Valide Sultan*, s. 84.

geldiğini belirten III. Ahmed, tahttan feragat kararını olgunlaştırmadan önce asilerden kendinin ve evlatlarının canına dokunulmayacağına dair garanti ister; asilere gönderilen aracılar onlardan bu konuda yemin aldıktan sonra saltanattan feragat eder; kendisi alnından ve oğulları da ellerinden öperek yeni padişaha biat ettikten sonra oğullarıyla birlikte Şimşirlik'in yolunu tutar.[125]

I. Mahmud'dan itibaren III. Selim'in saltanatının sonuna kadar taht doğal süreci içerisinde el değiştirir. Görünürde Kabakçı Mustafa ve küçük bir grup yeniçerinin başlattığı Nizam-ı Cedit karşıtı hareket, üst düzey bürokrasiden de destek aldığı ve padişah çevresindekiler taraf ından yanlış yönlendirildiği için kısa sürede büyüyerek III. Selim'e tahtını kaybettirecek bir mahiyet kazanır. III. Selim, asilerin Sultanahmet Meydanı'ndan kalkıp sarayın kapılarına dayanması, Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin bir yandan padişahı yanlış yönlendirirken bir yandan da içeriden asileri desteklemesi, şeyhülislamın padişahın azline fetva vermesi ve asilerin Şehzade Mustafa cülus etmedikçe dağılmayacaklarına dair gönderdikleri tezkirenin kendisine ulaşması üzerine tahttan feragat ederek IV. Mustafa ile bulundukları konumlarını değiştirirler;[126] yani Şehzade Mustafa tahta çıkarken, III. Selim de Şimşirlik'e intikal eder; netice itibariyle en azından bu ilk dönemde mahlu' padişahın canına dokunulmaz. Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği gibi, tahta davet ettiği Şehzade Mustafa'nın öldürüleceğini sanarak "kerem eyle, bana kıyma" diye yalvarması üzerine, III. Selim'in "yok oğlum, sen bana kıyma" "sen de beni şunda birkaç sene besleyemez misin" şeklinde karşılık vermesi, hanedanın erkek üyelerinin nasıl bir ateşten gömlek giydiğini ve her an öldürülme kaygısıyla yaşadığını göstermektedir.

Asi önderlerinin önemli makamlara getirilmesi ve bu ihtilâl neticesinde devletin düştüğü durumu şair padişah III. Selim sitemle karışık bir üslupla şu şekilde tasvir eder:

> "Cünbişinden duyarız vaz'-ı sitem-pîşesini
> Biz ferâgatle fakat meşgaleden mesrûruz
> İktirâb itmededir vaz'ını çarhın idrâk
> Katre-i eşk gibi gerçi nazardan dûruz
> Millet ü devlete lâyık mı bu vaz'-ı nâ-sâz
> Bunun encâmını tefhîme Selîm mecbûruz".[127]

III. Selim, bu büyük badireden sadece tahtını kaybederek çıkarsa da kılıç artığı Nizam-ı Ceditçilerin Alemdar Mustafa Paşa'yı III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak amacıyla ordusuyla birlikte İstanbul'a gitmeğe ikna etmeleri üzerine gelişen olaylar zinciri sonucunda hayatını da kaybeder. Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'yı görevden uzaklaştırdıktan ve padişahın mührünü aldıktan sonra saraya giden Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'i

[125] *Şem'dânî-zâde Tarihi*, I, 6-11; Subhî Mehmed, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri*, s. 33.

[126] *Âsım Efendi Tarihi*, II, 801-10; Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 172-75.

[127] Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi. Târih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, III, 69.

tahta çıkarmak üzere geldiğini dârüssaade ağası aracılığıyla padişaha iletir. Adamlarıyla konuyu istişare eden IV. Mustafa, III. Selim'in ve Şehzade Mahmud'un öldürülerek tahtın tek meşru varisi olarak kalmanın kendilerince çıkar yol olduğu sonucuna vardığı için III. Selim'i öldürtürse de içerideki bazı kişilerin yardımıyla dama çıkarılan Şehzade Mahmud yaralı olarak kurtulur. Bu esnada içeriden beklediği haberin gecikmesinden kuşkuya düştüğü için Bâbüssaade'yi kırıp içeriye giren ve II. Mahmud'u tahta geçiren Alemdar, yeni padişaha sadrazam olur.[128]

Tahttan indirilen IV. Mustafa her ne kadar Şimşirlik'e gönderilerek bu krizde canını kurtarırsa da yeniçerilerin üç buçuk ay sonra Alemdar Mustafa Paşa'yı Bâbıâli'de öldürmeleriyle sonuçlanan isyan esnasında kendisinin III. Selim'i öldürttüğü, yani tahtın tek meşru varisi kalması sağlanarak asilerin kendisine mecbur olmalarını hedefleyen mantıktan hareket eden kardeşi II. Mahmud tarafından öldürtülür. II. Mahmud'un amacı tahakkuk eder ve asiler, sadrazamı ortadan kaldırmalarına rağmen, hanedanda başka erkek üye kalmadığı için kendisine dokunamazlar. Yeni padişah bu hareketiyle hem tahtın tek varisi olarak kalmış hem de kendisini tahta çıkarmış olmasına rağmen, neticede bir âyan, yani merkezî idarenin gözünde bir mütegallibe, bir zorba olan Alemdar Mustafa Paşa'nın tasallutundan kurtulmuş olur.

30 Mayıs 1876 tarihinde Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa ve Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa'nın önderliğinde gerçekleştirilen bir ihtilâl sonucunda tahttan indirilen Sultan Abdülaziz, ailesiyle birlikte önce Topkapı Sarayı'na götürülürse de ertesi gün yeğeni V. Murad'a başvurarak başka bir yere naklini istemesi üzerine 1 Haziran'da Fer'iye Sarayı'na gönderilir.[129] Saraya taşındıktan üç gün ve tahttan indirilmesinden altı gün sonra, 4 Haziran 1876 tarihinde odasında bir makasla el bilekleri kesilmiş olarak bulunur. İhtilâlciler tarafından planlanan bir cinayet mi yoksa onuru zedelenmiş bir hükümdarın intiharı mı olduğu hususları hâlen tartışmalı olan bu vefat olayı, netice itibariyle aydınlatılması zor, şüpheli bir ölüm vakası olarak tarihin kayıtları arasındaki yerini alır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, 31 Ağustos 1876 Perşembe günü Topkapı Sarayı'nda toplanan Meşveret Meclisi, V. Murad'ın tahttan indirilerek yerine kardeşi II. Abdülhamid'in geçirilmesini kararlaştırır. Sadrazam Mehmed Rüşdi Paşa, yeni padişah henüz Topkapı Sarayı'nda iken toplantı sonucunda alınan hâl' kararını V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Valide Sultan'a bildirmekle Rıza Paşa, Namık Paşa, İstanbul Kadısı Halid Efendi, Mabeyn Başkâtibi Sadullah Bey ile Valide Sultan Kethüdası Salih Efendi'den oluşan bir heyeti görevlendirir.

[128] *Âsım Efendi Tarihi*, II, 1197-1208; Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 304-12; Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, III, 71-79.

[129] Amca yeğen arasındaki yazışma metinleri için bkz. Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 55-56.

Aldığı haberden ötürü üzülüp ağlayan valide sultan, buna rağmen hazırlıkları tamamlayarak büyük bir ihtimalle bu naklin ne anlama geldiğini bilemeyecek derecede hasta olan oğlu, ailesi ve maiyetinin kısa bir süre içerisinde uzun yıllar kalacakları Çırağan Sarayı'na naklini sağlar. Bir arabaya bindirilen V. Murad'ın ve maiyetinin saraydan ayrıldığı haberinin sadrazama iletilmesi üzerine II. Abdülhamid Dolmabahçe Sarayı'na intikal eder.[130] *Sabah*'ın, Şevkiefsar Valide Sultan'ın, oğlunun hastalığının devlet işleriyle uğraşmasına engel olduğu gerekçesiyle yerine II. Abdülhamid'in geçirilmesi yönündeki önerisini bir yazı ile Bâbıâli'ye ilettiğini rivayeten yazması ilginç[131] olsa da doğru değildir. Netice itibariyle en azından bu badireden hayatını kurtarabilen V. Murad, her ne kadar çok sıkı bir denetim ve olumsuz şartlar altında olsa da vefat edeceği 1904 senesine kadar 28 yıl Çırağan Sarayı'nda yaşamını sürdürme imkânına kavuşur.

Osmanlı tarihinde tahttan indirilen son hükümdar olan II. Abdülhamid, burada ayrıntısına girilemeyecek olan II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayıp 31 Mart Olayı'yla devam eden ve Mahmud Şevket Paşa kumandasındaki Hareket Ordusu tarafından bu isyanın bastırılmasıyla gelişen olaylar zinciri sonucunda 27 Nisan 1909'da Meclis-i Umumî-i Millî adı altında toplanan parlamentonun iki kanadının aldığı bir karar doğrultusunda tahttan indirilerek yerini kardeşi Mehmed Reşad'a bırakır. Eski Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa, Aram Efendi, Selanik Mebusu Emanuel Karasu ve Draç Mebusu Esad Toptani'den oluşan bir heyet meclisin kararını padişaha bildirmekle görevlendirilir. II. Abdülhamid, fetvaya istinaden tahttan indirildiğini ve hayatının emniyette olduğunu bildiren heyete Çırağan Sarayı'nda ikamet etmek istediğini belirtirse de eski padişahın İstanbul'da kalmasını siyaseten uygun bulmayan İttihatçılar, onu kendi nüfuzları altındaki Selanik'e göndererek Alatini Köşkü'nde ikamete mecbur ederler.[132]

Bununla birlikte Balkan savaşlarının Osmanlı orduları aleyhinde gelişmesi ve Selanik'in işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalması üzerine II. Abdülhamid ile maiyetinin daha güvenli bir yere nakilleri gündeme gelir. Önce Bursa'daki padişah kasrında ikameti düşünülürse de binanın hem küçük hem de onarıma muhtaç olması bu ihtimali devre dışı bırakır; netice itibariyle eski padişah 2 Kasım 1912'de maiyetiyle birlikte getirtilip yerleştirildiği Beylerbeyi Sarayı'nda 10 Şubat 1918 tarihinde eceliyle vefat eder.[133]

[130] 13 Şaban 1293, *Vakit*, nr. 306, s. 1; M. Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, I, 170-171; Ziya Şakir, *Çırağan Sarayında 28 Sene Beşinci Murad'ın Hayatı*, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul 1943, s. 111-112.

[131] 13 Şaban 1293, *Sabah*, nr. 163, s. 1.

[132] François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Homer Kitabevi, İstanbul 2006, s. 485-86; Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 79-85. Bu olayların ayrıntısı için ayrıca bkz. Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 21-24, 28-30.

[133] İsmail H. Uzunçarşılı, "II. Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 601-606.

ESKİ PADİŞAHLARIN DEFNİ ve CENAZE ALAYI

Padişah ölümlerinde hüzün ve sevinç duyguları birbirine karışır; bir yandan yeni padişahın cülus bir yandan da vefat eden padişahın cenaze merasimlerinin hazırlıkları ile ilgilenilir; her ne kadar İslamî geleneklere göre ölen insanın bekletilmeksizin bir an önce defnedilmesi gerekirse de ölüm sonucu gerçekleşen taht değişikliklerinde evvela cülus ve sonra da cenaze törenleri yapılırdı. Böyle davranılmasının nedeni, padişahın ölümünün ardından yönetimde bir iktidar boşluğunun oluşmaması ve herhangi bir karışıklığın yaşanmamasıydı. Bu yüzden zaman zaman ifade edildiği gibi, yeni padişah tahta cülus edinceye kadar padişah ölümleri iç ve dış kamuoyundan ve askerlerden gizlenirdi. Eski padişahın defni ve ölümünün kamuoyuna ilanı ise yeni padişahın sancaktan gelip veya Şimşirlik'ten çıkarılıp iktidarı devralmasına bağlıydı. Dolayısıyla bu süre dönemin şartlarına ve mesafeye göre uzayıp kısalabilirdi. Bununla birlikte tahtın varislerinin artık Topkapı Sarayı'nda yaşadığı Şimşirlik dönemi taht değişikliklerinde de bu geleneğin, yani önce cülus töreninin yapılıp sonra eski padişahın cenazesinin defnedilmesi, esas amacın iktidar boşluğunun yaşanmaması olduğunu ortaya koymaktadır.

Hâl böyle olduğu için cülus törenine katılan rical sarayı hemen terk etmez ve eski padişahın cenaze namazı kılındıktan sonra alayla götürülüp defni gerektiği için naaşın içeriden çıkarılmasını beklerdi. Teçhiz ve tekfinden sonra saray görevlilerinin haremden dışarı çıkardığı eski padişahın naaşı vüzeranın omuzlarında divan meydanında hazırlanmış olan musallaya konulur; eğer geçerli bir mazereti yoksa yeni padişahın da katıldığı cenaze namazını genelde şeyhülislam kıldırır, ardından padişah hareme geçerdi.

Kanuni Sultan Süleyman'ın naaşı, Nakibüleşraf Esseyyid Muhterem'in kıldırdığı cenaze namazının ardından daha önce yaptırmış olduğu camiin avlusuna defnedilir; gelenek olduğu üzere ulema, şeyhler, hafızlar tarafından 40 gün boyunca kabri başında Kur'an-ı Kerim okunur[134] ve daha sonra mezarın üzerine Mimar Sinan tarafından güzel bir türbe yapılır. III. Mehmed'in naaşı törenle götürüldüğü Ayasofya Camii avlusundaki II. Selim'in türbesinin bahçesine defnedildikten sonra mezarın üzerine bir otağ kurulur, ruhu için Kur'an okunur, yemek ve sadakalar dağıtılır.[135] Mezarı başında 40 gün süreyle Kur'an okunduktan sonra türbesinin hazırlanması için mimarlar ve burada görev yapacak olan türbedarlar atanır.[136]

Bir süreden beri mide rahatsızlığı çeken I. Ahmed'in 22 Kasım 1617'de "mülk-i fânii âlem-i bâkiye tebdil" ve "taht-ı saltanatı tahta-i tâbûta... tahvil" eylemesi, yani vefat etmesi üzerine herkes matem işareti olarak şemleler sarınır ve matem elbisesi giyer; haremde yıkanıp teçhiz ve tekfini yapılan naaşı Şeyhülislam Esad Efendi tarafından kıldırılan cenaze namazının ardından Et Meydanı'nda daha önce yaptırmış olduğu camiin bahçesindeki türbesine defnedilir. Aynı şekilde 40 gün süreyle mezarında Kur'an okunur, ruhu için sadakalar dağıtılarak fakir, yetim ve dullara sevindirilir.[137]

Kaynaklarda bazen vefat eden padişahla ilgili ilginç uygulama ve verilere rastlanır. Şöyle ki IV. Murad'ın cenaze alayı esnasında padişahın sağlığında sefere çıkarken binmiş olduğu atlara ters eyer vurulup naaşının önünde mezara kadar alayla götürüldüğünü görüyoruz.[138] Hatırlanacağı üzere böyle bir uygulamaya Fatih Sultan Mehmed'in oğlunun cenaze töreninde de rastlanmakta olup bunun bir Türk geleneği olduğu vurgulanır. Öte yandan bu geleneğe 16. yüzyıl şairlerinden Nev'î'nin "Hing-i çarha ol seher *ma'kus eyer* urdi güneş, Nısf-ı kursından pes-i hâne göründi âşikâr"[139] şeklindeki beytinde de rastlanmaktadır.

II. Süleyman'da olduğu gibi padişahın Edirne'de vefat etmesi, ister istemez daha farklı bir prosedürün izlenmesini gerektirirdi. Edirne Sarayı'nın harem kapısı içinde bulunan Dârüssaade Odası önünde yıkanıp kefenlenen padişahın naaşı Alay Köşkü'nde kurulan musallaya konulur ve II. Ahmed'in katılımıyla cenaze namazı kılınır. İstanbul'a gönderilecek olan naaşın etrafı pamuklar ve buz parçalarıyla desteklenerek kokmaması için gerekli tedbirler alınır. Tabutunun

[134] "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 258.

[135] *Hasan Bey-zâde Târihi*, III, 806-807.

[136] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 373.

[137] "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 660-61.

[138] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Târihi*, II, 1134; Naima, *Tarih*, II, 943.

[139] Erol Çöm, "Nev'i Divanı'nda Günlük Hayat", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11, Konya 2002, s. 221.

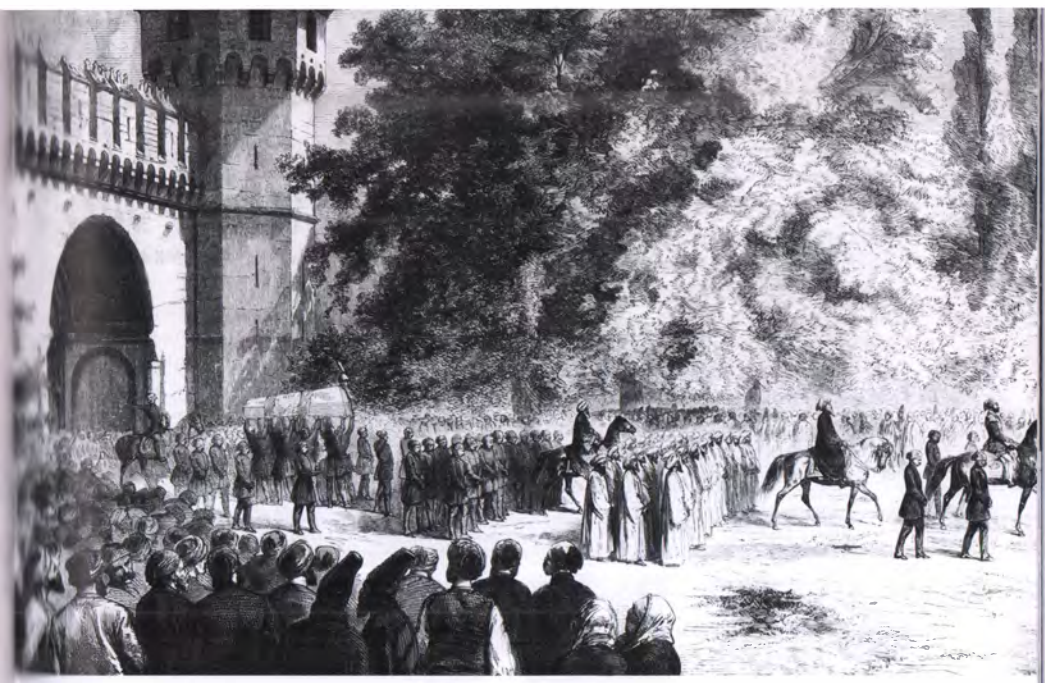

Sultan Abdülmecid'in cenaze alayının Topkapı Sarayı'ndan çıkışını tasvir eden M. Montani'nin krokisinden hazırlanmış gravür
(*Illustration*, nr. 962, 3 Ağustos 1861, s. 68)

başında bir Fatiha okuduğu ağabeyinin Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'ne defnini emreden II. Ahmed, ölen padişahın ruhu için yol üzerindeki fakirlere dağıtılmak üzere bir miktar da para ayırtır. İstanbul kaymakamı, müderrisler ve yeniçeriler tarafından Topkapı dışında Takkeci Camii yakınlarında karşılanan padişahın naaşı söz konusu türbeye defnedilir.[140] 7 Şubat 1695 tarihinde yine Edirne'de vefat eden ve İstanbul'a gönderilip Kanuni Sultan Süleyman türbesine defnedilen II. Ahmed'in cenazesinde de aynı prosedürler uygulanır.[141]

Eski padişahın defin ve cenaze alayıyla ilgili o döneme kadarki en geniş bilgiyi 24 Haziran 1736 tarihinde sağ tarafına felç inmesi sonucu vefat eden III. Ahmed'in ölümü vesilesiyle buluyoruz. Gelenek olduğu üzere Ayasofya, Fatih Sultan Mehmed, Süleymaniye ve Sultanahmet camilerinden

[140] *Silahdar Tarihi*, II, 574, 577.

[141] Silahdar, *Nusretname*, s. 66-68. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, padişahın Sultanahmet Camii haziresinde gömülü olduğunu yazar (*Zübde-i Vekayiât*, s. 518-19).

sala okunarak padişahın vefat haberi İstanbul halkına duyurulur.[142]

Tahttan indirilmiş olan padişahın cenaze töreninde bulunması gereken şeyhülislamdan, nakibüleşraf, İstanbul kadısı ve mazüllerine kadar ilmiye mensupları, kapıcıbaşılar, defterdarlar, tevkiî, defter emini, sekbanbaşı ve ocak ileri gelenlerine davetiyeler gönderilerek tören elbiseleriyle Bâbıâli'ye gelmeleri istenir; bu sırada defterdar vekili, şehremini ve mimar ağa mezarın kazılması çalışmalarını denetler, defterdar yapılan çalışmaları görüp kontrol ettikten sonra tekrar Bâbıâli'ye geri döner. Vaktin tamam olduğuna dair haber gelmesi üzerine heyet hep birlikte saraya doğru hareket eder.

Sadaret kaymakamı, reisülküttap ve çavuşbaşı vekilleri donanmış atlarına ve ata binemeyecek derecede ayaklarından rahatsız olan şeyhülislam ise arabasına binerek alayı takip eder. Vefat eden padişahın ölümüyle ilgili herhangi bir şüpheye yer bırakılmaması ve doğal bir ölüm olduğunun anlaşılması için bürokrasinin ileri gelenlerinin cesedi muayene edip ikna olması öteden beri padişah ölümlerinde uygulanagelen bir usuldü.[143] Yıkanmak üzere harem kapısının karşısındaki çatının altına konulmuş olan naaşı muayene etmek üzere dârüssaade ağası, sadaret kaymakamı, şeyhülislam, ulema, ocak ağaları, defterdar, reisülküttap ve çavuşbaşı vekilleri gidip cesedi gördükten sonra cenaze yıkanır. Yıkama işleminin ardından sadaret kaymakamı, şeyhülislam, kadıaskerler ve diğer ricalin müezzinlerin tekbirleri eşliğinde cenazeyi bulunduğu yerden omuzlayarak Bâbüssaade önünde hazırlanan musallaya nakletmeleri gerekirdi. Şeyhülislam rahatsızlığı nedeniyle söz konusu nakil ve cenaze namazında imamlık görevlerini yerine getiremediği için cenaze namazını padişahın imamı ve aynı zamanda Anadolu kadıaskeri olan Mehmed Sahip Efendi kıldırır.

Amcasının cenaze törenine katılan I. Mahmud, cemaatten ayrı olarak Arz Odası önünde namaza durur. Namazın ardından şeyhülislam, dârüssaade ağası, sadaret kaymakamı ve rical, naaşı musalladan alıp en önde hassa müezzinleri olduğu hâlde sarayın Orta Kapı'sına kadar ilerler, bu sırada sekbanbaşı ve ocak ağaları Yenicami'ye giderek alayın gelişini orada beklerler. Orta Kapı önünde atlara binilerek cenaze alayı oluşturulur.[144]

Cenaze alayının tertip ve diziliş ayrıntılarını ise III. Osman'ın cenaze alayı vesilesiyle öğreniyoruz. En önde divan çavuşları,

[142] Müezzinlere gönderilen buyuruldu metni için bkz. *An Ottoman Protocol Register*, s. 67. Sala okuyan müezzinlere atiyye verilmesi gelenekti (18 Aralık 1754, BOA, C.SM, 52/2610). III. Osman'ın vefatı vesilesiyle müezzinlere gönderilen buyuruldu için bkz. Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, vr. 6a.

[143] III. Osman'ın ölümüne ait bir teşrifat kaydında bu uygulamanın İstanbul'un fethinden beri sürdürüldüğüne vurgu yapılarak bu görevin yeni padişahın emri üzerine yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kul kethüdası tarafından yerine getirildiği ve cenazeyi yıkama işinin dârüssaade ağasının nezaretinde gerçekleştirildiği belirtilir (30 Ekim 1757, *An Ottoman Protocol Register*, s. 70).

[144] *An Ottoman Protocol Register*, s. 173-74.

ondan sonra sırasıyla ocak kethüda ve kâtipleri, hâcegân (*abasız*), ocak ağaları, kapıcıbaşı ağalar, hâcegân (*abalı*), ulema, kaptan paşa, çavuşbaşı, reisülküttap, sadrazam, şeyhülislam, hizmetçileri, dârüssaade ağası ve maiyeti, Eski Saray hademeleri ile baltacılarının elleri üzerinde padişahın naaşı şeklinde sıralanan alayın en arkasında bir harem ağası etrafa para saçarak ilerler. III. Osman'ın tabutunun üzerine birkaç parça Kâbe örtüsü, Yusufî denilen başlık şeklinde küçük bir selimî kavuk ve bir siyah sorguç konulur. Mezara gelindiğinde herkes atından inip yaya olarak naaşı karşıladıktan sonra defin işlemleri tamamlanarak alay dağılır.[145] Sadrazam, defin töreninden sonra dua ve taziye dileklerini içeren bir yazıyı dârüssaade ağası aracılığıyla padişaha iletir;[146] ilgili kısımda açıklandığı gibi, cenazenin defninin ardından Bâbıâli'ye geçilerek umumî hilat giyme töreni yapılırdı.

Hanedan Cenaze Törenlerinin Düzenlenmesi

Sultan Mehmed Reşad döneminde, 22 Şubat 1914 tarihinde yapılan bir düzenlemeyle hanedandan vefat edenlerin cenaze törenlerinde uyulacak teşrifat kuralları yeniden belirlenir. Yeni talimata göre hanedan cenazeleri, katılımcıların niteliği ve sayısı göz önünde bulundurularak en önemliden önemsize doğru birinci, ikinci ve üçüncü sınıf olmak üzere üç kategoriye ayrılır. Bir hanedan üyesinin cenazesinde uygulanacak teşrifatın derecesinin padişahın iradesi ile belirlenmesi ve bu talimatın şehzadeler, kadınlar, padişah veya şehzade kızları (*sultanlar*), sultan çocukları ve şehzade eşlerine uygulanması kararlaştırılır.

Ölüm haberiyle törenin şekli konusunda sadaretten teşrifat ve polis umum müdürlüklerine kadar resmî bürokratik birimleri, mabeyn Başkitabeti'nin; seryaverlikten dârüssaade ağalığına ve padişahın imamına kadar olan saray erkânını, başmabeyncinin ve basını da Teşrifat Umum Müdürlüğü'nün bilgilendirmesi talimat gereğiydi. Cenaze hazırlıkları ve bu hazırlıkları yapacak sorumlu birimler en ince ayrıntısına kadar belirlenir. Ancak burada konu, söz konusu talimat olmadığı için bunun ayrıntısına girilmeyecek ve esas konuyu ilgilendiren padişahların vefatlarında uygulanan birinci sınıf cenaze merasimi söz konusu edilecektir.

Birinci sınıf cenaze merasimine doğal olarak bütün bürokratik birimlerin üst düzey bir katılımı söz konusudur. Törene, hanedan üyeleri, damatlar ve mabeyn ileri gelenlerinden uygun görülenlerin yanı sıra sadrazam, şeyhülislam, Âyan ve Mebusan

[145] 30 Ekim 1757, *An Ottoman Protocol Register*, s. 71; Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, vr. 6a-7a; Ahmed Vâsıf Efendi, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar ve Hakayiku'l-Ahbar'ı*, haz. Nevzat Sağlam, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 104. I. Abdülhamid'in cenaze alayı tertibi için bkz. s. 124.

[146] *Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrîfât-ı Kadîme'si*, s. 147-48.

meclis başkanları, vükelâ, kadıasker, reisülulema, nakibüleşraf, İstanbul valisi, şehremini, teşrifat ve polis umum müdürleri yer alır; ayrıca sivil bürokrasi, ilmiye, askeriye ve meclis üyelerinden bulunması gerekenleri sadrazam, şeyhülislam, harbiye nazırı ve Âyan ve Mebusan meclisleri başkanları davet ederdi.

Cenaze alayının dizilişi de teşrifatî olarak belirlenir. Buna göre, tabutun önünde tehlil, yani kelime-i tevhidi nöbetleşe tekrarlamak üzere padişah ve Enderun müezzinleri, Mekke ve Medine ahalisi, şeyhler, dervişler, dârüssaade ağası, Hazine-i Hassa umum müdürü, Hazine-i Hümayun kethüdası, Müzika ve Hademe-i Hümayun kumandanı, ellerinde buhurdan olan iki Enderun hademesi, tabutun etrafında Hazine-i Hümayun ve Enderun hademeleriyle harem ağaları, zülüflü ve yakalı baltacılar, tabutun iki tarafında sıra hâlinde padişahın hademeleri, daha sonra şehzade ve damatlar, mabeyn görevlileriyle şehzade ve sultan temsilcileri, en sonda ise sadrazam, şeyhülislam, Âyan ve Mebusan meclis başkanları, vükelâ, kadıasker, nakibüleşraf, İstanbul valisi, şehremini ve diğer önemli kişiler yer alır; ayrıca tören elbiseleri içerisinde ve kumandanlarının emri altında törenin güvenliğini sağlamak üzere yeterli miktarda asker, polis ve belediye çavuşu bulundurulurdu.

Askerler ile ilmiye mensupları dışındaki katılımcıların törende redingot giymeleri teşrifatî bir zorunluluk olup merasimin sıra ve düzeninden Teşrifat Umum Müdürlüğü sorumluydu. Cenaze namazının kıldırılması şeyhülislamın, şeyhülislamın geçerli bir mazereti olması durumunda ise kadıaskerin göreviydi. Tören, evkaf nazırının denetiminde yapılan defin işlemlerinin tamamlanması ve Kur'an okunup duaların edilmesiyle sona ererdi. Sadrazam ve vükelânın törenin ertesi günü padişaha taziyelerini bildirmek üzere saraya gitmeleri ve bunların dışında padişaha taziyelerini iletmek isteyenler için de sarayda bir taziye defterinin açılması talimat gereğiydi.[147]

II. Abdülhamid'in Cenaze Alayı

Bu talimat, tahttan indirilen eski bir padişah olarak II. Abdülhamid'e ve bu düzenlemenin altında imzası bulunan ve padişah olarak vefat eden Sultan Mehmed Reşad'a uygulanır. Sultan Mehmed Reşad, 10 Şubat 1918 tarihinde vefat eden ağabeyi II. Abdülhamid için doktorlar tarafından gerekli muayeneler yapıldıktan ve raporlar hazırlandıktan sonra[148] "birinci sınıfın fevkinde muhteşem" bir cenaze alayının düzenlenmesini ister. Gerçekten de bu cenaze merasimi için talimatta belirtildiği gibi Mabeyn

[147] *Osmanlı Hanedanı Defterleri (1909-1922)*, Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2018, s. 55-59. 22 Haziran 1915'te yapılan bir düzenleme ile Bahriye Nezareti ile bahriye askerleri de tören düzenine dahil edilir (s. 62-63; BOA, MB, 909/79).

[148] Doktor raporları için bkz. Uzunçarşılı, "II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair", s. 605-12. Raporlar basın aracılığıyla kamuoyuna da duyurulur (12 Şubat 1918, *İkdam*, nr. 7546, s. 1-2).

Başkitabeti'nden şehzadeler ile damatlardan uygun görülenlere davetiyeler gönderilerek şehzadelerden askerî tören ve damatlardan da büyük üniformalarını giymiş ve nişanlarını takmış olarak Topkapı Sarayı'nda hazır bulunmaları istenir; ayrıca gerekli hazırlıkları eksiksiz olarak yerine getirmeleri için de saray ve mabeyn erkânı uyarılır.

Gönderilen yazılarda tören programının genel hatları da açıklanır. 11 Şubat Pazartesi sabahı padişahın naaşının Beylerbeyi Sarayı'ndan deniz yolu ile Topkapı Sarayı'na nakli ve gelenek olduğu üzere Hırka-i Saadet Dairesi önünde yıkanıp cenaze namazı kılındıktan sonra alay ile dedesi II. Mahmud türbesine defni kararlaştırılır;[149] ayrıca eski padişahın vefat ettiği, cenaze programının ayrıntıları ve törene kimlerin katılacağı konuları dönemin basınında yayımlanan resmî bir tebliğ ile kamuoyuna da açıklanır.[150]

Padişahın cenaze alayıyla ilgili olarak basına yansıyan bilgiler, törenin kardeşi Mehmed Reşad'ın istediği gibi muhteşem olduğuna işaret ediyor. Sabah Beylerbeyi Sarayı'ndan bir botla Sarayburnu'na getirilen ve burada Hazine-i Hümayun ileri gelenleri tarafından karşılanan eski padişahın naaşının teçhiz ve tekfini sarayda yapılır; ardından Hırka-i Saadet Dairesi önünde cenaze namazı kılınır. Harem-i Şerif-i Hazret-i Nebevî örtülerine sarılı olan tabutu, harem ağalarıyla zülüflü baltacıların elleri üzerinde alayla Topkapı Sarayı'ndan çıkarılır.

Alay, süvari ve inzibat askerleri, bahriye müzikası, bahriye muhafız taburu, topçu okulu öğrencileri, itfaiye alayı, harbiye müzikası, dârüssaade ağası, harem ağaları, şeyhler, dedeler, eski padişahın bazı hizmetlileri, padişah müezzinleri, padişahın naaşı, padişah imamları, Hazine-i Hassa ve Hazine-i Hümayun memurları, teşrifat müdürü, Veliaht Vahideddin Efendi, şehzadeler, II. Abdülhamid'in oğulları, hanedan damatları, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa, Sadrazam Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, eski Şeyhülislam Hayri Efendi, Âyan ve Mebusan meclis başkanları, mabeyn görevlileri, yabancı ülke sefirleri, gayrimüslim cemaatlerin ruhanî liderleri, büyük şirketlerin temsilcileri, askerî, ilmî ve sivil bürokrasinin ileri gelenleriyle sivil toplum örgütlerinin temsilcileri şeklinde sıralanır.

II. Abdülhamid'in naaşı Divanyolu üzerinden alayla getirildiği II. Mahmud türbesine defnedilir. Hafızlar Kur'an-ı Kerim okuyup eski padişahın ruhuna Fatihalar gönderdikten sonra oğullarına taziye dileklerinin iletilmesiyle tören sona erer. Sadrazamın vekili ve vükelâ ertesi gün Dolmabahçe Sarayı'na giderek Mehmed Reşad'a taziyelerini iletir, ayrıca taziye için saraya gidenlerin duygularını kaydetmeleri için de modern bir gelenek olarak talimatta belirtildiği gibi bir taziye defteri açılır.[151]

[149] BOA, MB, 1092/56 ve 58.

[150] 11 Şubat 1918, *İkdam*, nr. 7545, s. 1.

[151] 12 Şubat 1918, *İkdam*, nr. 7546, s. 1-2.

Sultan Mehmed Reşad'ın cenaze alayı
(*Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, s. 199)

Sultan Mehmed Reşad'ın Cenaze Alayı

Mehmed Reşad'ın vefatı ve Sultan Vahideddin'in cülusu bağlamında önceki dönem kaynaklarına pek yansımayan bir uygulamanın varlığından haberdar oluyoruz. Bu döneme ait bir belgede Topkapı Sarayı'nda Bâbüssaade ile Arz Odası arasındaki duvarda bulunan ve üzerinde önceki padişahların isimleriyle saltanat yılları yazılı olan bir levhadan söz edilir. Padişahların isimlerinin yazılı olduğu iki levhayı buraya Sultan Abdülmecid'in astırdığı ve yeni isim yeri kalmadığından dolayı Sultan Mehmed Reşad'ın bunlara bir üçüncüyü ilave ettiği

bilinmektedir.[152] Yeni padişahın ismiyle cülus tarihinin ve Sultan Mehmed Reşad'ın saltanat yıllarının levhaya yazılması vesilesiyle düzenlenen ve Hazine-i Hassa'ya yazılan bu belgede söz konusu uygulamanın "usul-i kadîmeden olduğu"nun ifade edilmesi ilginçtir;[153] zira ifade edildiği gibi, bu, modern bir uygulama olup Sultan Abdülmecid döneminde başlatılır. Halihazırda söz konusu yerde olmayan bu levhaların ne zaman kaldırıldığını ve şu anda nerede bulunduklarını bilemiyoruz.

Modern dönem padişahlarının vefatlarında İstanbul'un önde gelen doktorlarının hazırladığı ölüm raporunun kamuoyuna duyurulması uygulamasına Sultan Mehmed Reşad'ın vefatında da başvurulduğu ve artık bunun bir geleneğe dönüştüğü anlaşılıyor. 3 Temmuz 1918 tarihinde vefat eden padişahın ölüm nedeni uzun süreden beri uğraştığı şeker hastalığı olarak açıklanır. Cenaze ve biat törenlerini organize etmek üzere Kolordu Kumandanı Mehmed Ali Paşa, Merkez Kumandanı Cevat, Emniyet-i Umumiye Müdürü Aziz ile mülki ve askerî teşrifat memurlarından bir komisyon oluşturulur; ayrıca askerî ve mülki erkân ile törenlere katılacaklara teşrifat gereği davetiyeler gönderilmesinin yanı sıra basın yoluyla da duyurular yapılır; törende yabancı elçiler ile sefaret ileri gelenleri için özel bir yer ayrılmış olduğu hususu da bu duyuruda yer alır;[154] İstanbul'un çeşitli semtlerinde dağınık olarak yaşayan şehzadelerle damatlara da ölüm ve cülus olayı haber verilir.[155]

Cenaze ve biat törenlerinin yapıldığı gün bütün devlet daireleri tatil edilir. Mehmed Reşad'ın naaşı, Yıldız Sarayı'ndan Çırağan Sarayı rıhtımına ve oradan da Bahriye Nezareti'nin hazırladığı iki botun birine padişahın cenazesi, diğerine de iki oğlu, yakın hizmetlileri (*bendegân*), harem ağaları ve mabeyn memurları bindirilerek getirildiği Sarayburnu'nda Hazine-i Hümayun, Hazine-i Hassa ve Enderun ileri gelenleri tarafından karşılanır. Naaşı, nakledildiği Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi'ndeki özel yerde bir yandan Kur'an-ı Kerim okunurken bir yandan Ayasofya şeyhi tarafından yıkanıp kefenlenir. Üzeri Kâbe puşidesiyle örtülü ve hanedana ait değerli kemerlerle bağlı olan tabut, musallaya konulur ve toplanan cemaat önce cenazeyi tezkiye eder. Sultan Vahideddin, biat töreninin ve Bâbüssaade'nin dışında Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi tarafından kıldırılan cenaze namazının ardından ağabeyinin cenazesini Bâb-ı Hümayun'a kadar uğurlar.

Önde maiyet-i seniye süvari bölüğü, süvari polisler, şeyhler ve Mevlevî dedeleri,

[152] Abdurrahman Şeref, "Topkapı Saray-ı Hümayunu", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sayı 7, 1 Nisan 1327, s. 397; Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *İstanbul Sarayları*, TBMM Milli Saraylar Yayınları, İstanbul 2014, s. 23.

[153] 14 Temmuz 1918, TSMA.e, 1296/127.

[154] 4 Temmuz 1918, *İkdam*, nr. 7688, s. 1-2; 4 Temmuz 1918, *Takvim-i Vekayi*, nr. 3284, s. 1.

[155] 3 Temmuz 1918, BOA, MB, 1094/59.

padişahın hademe ve müezzinleri olduğu hâlde oluşturulan alayın önünde ve arkasında bir üzüntü işareti olarak silahlarının namluları yere doğru eğilmiş olduğu hâlde askerler ve onların da önünde Kolordu Komutanı Mehmed Ali Paşa yer alır. Ayrıca teşrifat genel müdürü, Veliaht Abdülmecid Efendi, şehzadeler, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa, vükelâ, yabancı sefirler, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan üyeleri, askerî erkân, ilmiye ve mülkiye ricali, sivil toplum örgüt yöneticilerinin bulunduğu cenaze alayının Bâbüssaade'den Orta Kapı'ya kadar olan kısmına katılan yeni padişah Vahideddin, daha sonra Bağdat Köşkü'ne döner. Ayasofya ve Salkımsöğüt üzerinden Sirkeci iskelesine ulaşan alay, oradan istimbotlarla Eyüp'e intikal eder.

Sultan Vahideddin, veliaht, şehzadeler, Abbas Hilmi Paşa, vükelâ, sefirler ve diğer ileri gelenler otomobillerle Eyüp'e geçer. Naaşın karaya çıkarılacağı iskeleden Eyüpsultan türbesine kadar olan yolun iki tarafında polis ve askerler sıralıydı. Kur'an-ı Kerim, Fatiha ve dualar eşliğinde Bostan iskelesinde daha önce inşa ettirdiği türbesine defnedilen Mehmed Reşad'ın ruhu için gelenek olduğu üzere fakirlere sadakalar dağıtılır. Cenaze töreninin ve taziyelerin ardından halkın yoğun tezahüratları arasında otomobil ile Topkapı Sarayı'na dönen Sultan Vahideddin, Bağdat Köşkü'nde bir süre dinlendikten sonra Söğütlü vapuruyla Dolmabahçe Sarayı'na gider.[156]

Padişahlar genelde eski padişahın cenaze namazını kıldıktan sonra cenaze alayına ve defin törenine katılmaz; hareme geri dönerlerdi. Belirleyebildiğimiz kadarıyla bunun üç istisnası vardır. Birincisi, yukarıda zikredildiği gibi, babasının cenaze töreni için Fatih Camii'ne kadar cenaze alayıyla giden II. Bayezid; ikincisi, babasının naaşını Edirnekapı'da karşılayıp Fatih Camii'nde namazını kıldıktan sonra defnini takip ve taziyeleri kabul eden Kanuni Sultan Süleyman ve üçüncüsü de ağabeyinin Eyüp'teki defin törenine katılan Sultan Vahideddin'dir. Vahideddin, ayrıca ertesi gün Dolmabahçe'deki Bezmialem Valide Sultan Camii'nde gerçekleştirilen ilk Cuma selamlığında çalınması gelenek olan müziğe ağabeyinin hatırasına duyduğu saygıdan dolayı izin vermez, bunun yerine sadece padişahı selamlama havası çalınır.[157] Mehmed Reşad'ın vefat haberinin duyulmasının ardından özellikle müttefik devletlerin hükümdarları, kurumları ve matbuatı yeni padişaha taziye mesajları göndermeyi ihmal etmezler.[158]

Vefat haberini ilgili ülkelere duyurmaları için yabancı ülkelerde görev yapan Osmanlı sefirleri ayrıca bilgilendirilir; ilgili ülkelerin hariciye nazırları da taziye mesajlarını yine sefirler aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne

[156] 5 Temmuz 1918, *İkdam*, nr. 7689, s. 1. Cenaze töreninin kısa bir anlatımı için bkz. 5 Temmuz 1918, *Takvim-i Vekayi*, nr. 3285, s. 1.

[157] 6 Temmuz 1918, *İkdam*, nr. 7690, s. 2.

[158] 6 Temmuz 1918, *İkdam*, nr. 7690, s. 2; nr. 7691, s. 2.

Mehmed Reşad'ın cenaze kortejinde yer alan Mevlevî dervişleri
(Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi, s. 192)

intikal ettirir;[159] ölüm ve cülus haberlerini alan ordu komutanları, Almanya, Avusturya ve Bulgaristan karargâhlarında görev yapan askerî uzmanlar ve sefaretlerin ataşemiliterleri Mehmed Reşad'ın vefatından dolayı taziye duygularının yanı sıra cülus tebriklerini de Mehmed Vahideddin'e iletirler.[160]

[159] BOA, HR.MTV, 242/1.

[160] BOA, MB, 1094/83.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Cülus ve Saray

"Kendi elimle kesip yâre verdiğim kalem
Fetvâ-yı hûn-i nâ-hakkını yazdı ibtidâ"

Nevres-i Kadîm

Bu bölümde cülus sonrası sarayda ve padişahın etrafında yapılan bazı tören ve ritüeller, yani ilk olarak II. Selim'in ailesiyle harem kadınlarına uygulanan eski padişahın eşleri, kızları ve cariyelerinin Eski Saray'a gönderilmesi, burada yaşamını sürdürüp saltanat sırası oğluna gelen eski padişah eşinin 17. yüzyılın başlarından itibaren valide alayı denilen bir törenle Topkapı Sarayı'na getirilmesi, cülusun ardından hanedan üyelerinin yeni padişaha değerli hediyeler ve mektuplar gönderip tebrik etmesi, tahta çıkan padişahın törenle sakal bırakması, kutsal emanetlerin ve hanedana ait değerli mücevher ve eşyaların bulunduğu Hazine-i Hümayun'un yeni padişah tarafından törenle teslim alınması, cülus vesile edilerek Kâbe'nin örtüsünün değiştirilmesi, dönemin şairlerinin cülus olayına tarih düşürmesi ve muhtemelen 18. yüzyılın sonlarından itibaren tahta çıkan padişahların Yazıcızade Mehmed Efendi'nin 15. yüzyılın ortalarında yazmış olduğu *Muhammediye* isimli dinî ve tasavvufî kültürün oluşmasında önemli metinlerden biri olan eserin türbedarları tarafından İstanbul'a getirilip padişaha sunulması gibi bazı gelenek ve uygulamalar ele alınıp incelenecektir.

ESKİ PADİŞAHIN HAREMİNİN ESKİ SARAY'A GÖNDERİLMESİ

Padişahların eşleri, çocukları, cariyeleri yani kısaca ailesi, Fatih Sultan Mehmed'in Beyazıt'ta bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yerde yaptırmış olduğu Eski Saray'da yaşardı. Daha sonra yaptırdığı Saray-ı Cedit, Yeni Saray veya daha yaygın bilinen adıyla Topkapı Sarayı hareminde ise 16. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar daha ziyade padişah ile padişahın hizmetinde olan çocuksuz cariyeleri bulunur; o dönemde sarayın haremi küçük olduğu için hamile kalan cariyeler, padişah ailesinin yaşadığı Eski Saray'a gönderilirdi. Bu durum Hafsa Sultan'ın 1534'teki vefatına kadar böyle devam eder, kayınvalidesinin ölümünün ardından Topkapı Sarayı'na, eşinin yanına yerleşen Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan, padişahın ailesinin yavaş yavaş Yeni Saray'ın haremine taşınması sürecini başlatır, bu süreç genelde ikametgâh olarak Topkapı Sarayı'nı kullanan II. Selim'in hasekisi Nurbanu Sultan tarafından daha da hızlandırılır.[1]

Padişahın kadınları, çocukları ve cariyelerinin bu şekilde Topkapı Sarayı'nda toplanması, padişah değişikliklerinde eski padişahın kadın, kız ve cariyelerinin eşyalarıyla birlikte saraydan çıkarılarak Eski Saray'a nakledilmesi uygulamasını da beraberinde getirir. Bu büyük dönüşümde harem mevcudunun yanı sıra Enderun'daki ağalar da çeşitli görevler verilerek veya başka taraflara aktarılarak saraydan çıkarılır; böylece yeni padişah hem haremde hem de Enderun'da kendi güvenebileceği ekibini oluştururdu.

Eski padişahın eş, kız ve cariyelerinin Eski Saray'a gönderilmesi, ilk olarak 13 Aralık 1574 tarihinde vefat eden II. Selim'in

[1] Bu süreçle ilgili olarak bkz. A. Akyıldız, *Valide Sultan*, s. 49-55.

haremine uygulanır. Tahta geçtiğinde küçük yaştaki beş kardeşini öldürten III. Murad, artık II. Selim'in hasekiliğinden valide sultanlığa terfi etmiş olan annesi Nurbanu Sultan dışındaki II. Selim'in bütün kadın ve kızlarını Eski Saray'a gönderir.[2] Böylece bu olay, bundan sonraki taht değişikliklerinde sürekli başvurulacak olan yeni bir uygulamanın ve geleneğin başlamasına da temel oluşturur.

Topkapı Sarayı haremini hacim ve fonksiyon olarak genişleten ve söz konusu geleneği başlatan III. Murad'ın vefatı üzerine eşleri, 27 kızı, cariyeleri ve çocuklarının dayeleri, III. Mehmed'in cülusunun ertesi günü Saraçhane'den getirtilen sandık ve sepetlere doldurulan eşyalarıyla birlikte arabalarla Eski Saray'a gönderilir; böylece bu uygulamayı başlatan III. Murad'ın haremi de aynı geleneğin nesnesi olmaktan kurtulamaz. Vaktini büyük ölçüde haremde geçiren ve 100'ün üzerinde çocuğu olduğu ileri sürülen III. Murad vefat ettiği sırada 20'si şehzade ve 27'si sultan olmak üzere çocuklarından 47'si hayatta olduğu gibi, yedi cariyesi de hamile idi.[3]

Bu taht değişikliğinin yaşandığı dönemde İstanbul'da görev yapan ve Eski Saray'a gönderilen III. Murad'ın kadın ve kızlarının burada istedikleri kadar ağlayabileceklerini belirten Venedik Balyosu Marco Vernier, Topkapı Sarayı'nda ağlamanın yasak olup ağır bir cezaî müeyyideyi gerektirdiğini ve ayrıca eski padişahın o sırada hamile olan cariyelerinin de çocuklarını doğuruncaya kadar Topkapı Sarayı'nda tutulduklarını belirtir.[4] Bunun muhtemel nedeni, eski padişahın eşlerinin doğumunun yeni idarenin sıkı gözetimi altında vuku bulması, doğan bebeğin şehzade olması durumunda "gerekli tedbirler"in geciktirilmeksizin alınması ve neticede bu konuyla ilgili kafalarda herhangi bir şüphenin ve soru işaretinin kalmamasıdır.

Aşağıda açıklandığı gibi, tahta geçtikten sonra bürokraside büyük bir operasyon başlatan III. Mehmed, cülustan on gün sonra da bu sefer eski padişahın Enderun'daki odalarda görev yapan içoğlan, danışman ve yakın hizmetkârlarını, "kanûn-i kadîm-i Osmânî üzre" birer görev vererek, bölüklere dağıtarak veya emekli ederek Enderun'dan çıkartır. Bu operasyona tabi olan görevli sayısının 1.270 kişiye ulaşması, yapılan işin boyutları hakkında bir fikir verebilir.[5] İlk olarak II. Selim'in kadınlarına, harem halkına ve Enderun mevcuduna uygulanan bu sistem, daha sonra her padişah değişikliğinde tatbik edilerek 19. yüzyıla kadar varlığını sürdüren yaygın bir geleneğe dönüşür.[6]

2 S. Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, I, 159-60.

3 Selânikî, *Tarih*, II, 436; T. Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*, s. 63.

4 T. Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*, s. 63.

5 Selânikî, *Tarih*, II, 440-41.

6 IV. Mehmed'in Enderun halkı II. Süleyman (*Silahdar Tarihi*, II, 302-303), II. Süleyman'ınkiler kardeşi II. Ahmed (Defterdar, *Zübde-i Vekayiat*, s. 398) ve I. Abdülhamid'in harem halkı da III. Selim (Cevdet Paşa, *Tarih*, IV, 264) tarafından çıkarılıp başka görevlere atanır veya harem mevcudunda olduğu gibi Eski Saray'a gönderilir.

Eski Saray

VALİDE ALAYI

Yeni padişahın cülus sonrası yaptığı ilk işlerden biri uzun yıllardan beri ayrı kaldığı ve özlediği annesini *valide alayı* denilen bir alayla Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na veya Edirne'yi ikametgâh olarak kullanan bazı 17. yüzyıl padişahlarının yaptığı gibi, Edirne Sarayı'na getirtmeleridir. Şimşirlik döneminde ümitle padişahlık sırasının oğullarına gelmesini gözleyen şehzade annelerinin bekleme süresi, II. Mustafa'nın eşleri Saliha Sultan ve Şehsüvar Sultan'da olduğu gibi âdeta bir ömür uzunluğunda olabilirdi. Nitekim eşi II. Mustafa'nın 23 Ağustos 1703 (10 Rebiülahir 1115)'te tahttan indirilmesi üzerine Eski Saray'a gönderilmiş olan Saliha Valide Sultan, oğlu I. Mahmud'un 1730'da padişah olmasına kadar 27 yıl ve Şehsüvar Valide Sultan da oğlu III. Osman'ın 1754'te tahta geçmesine kadar 51 sene bitmeyen bir ümitle Eski Saray'da hayatını sürdürür.

İlk valide alayının ne zaman yapıldığı konusunda literatürde farklı tarihler dile getirilirse de daha önce yazdığımız bir kitap ile Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na getirtilen ilk valide sultanın I. Mustafa'nın ismini bilmediğimiz annesi olduğu, hakkında ayrıntılı bilgi olmasa dahi 9 Eylül 1623'te tahta geçen IV. Murad'ın Eski Saray'da bulunan annesi Kösem Sultan'ın Topkapı Sarayı'na getirtildiği ve kaynaklarda açıkça zikredilen ilk valide alayının ise II. Süleyman'ın annesi Saliha Dilaşub Valide Sultan için yapıldığı, delilleriyle birlikte ortaya konuldu. I. Ahmed'in 1617'deki beklenmedik ölümü ve kardeşi I. Mustafa'nın onun yerine geçmesi üzerine annesi Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na getirtilirse de tarihî kaynaklar bu intikal şeklinin ne zaman ve nasıl olduğuna dair herhangi bir ipucu sunmazlar.

Valide sultan alayını gösterir gravür

IV. Murad'dan sonra kardeşi Sultan İbrahim tahta çıktığında annesi Kösem Sultan ve Sultan İbrahim tahttan indirilip yerine IV. Mehmed geçtiğinde de annesi Hatice Turhan Sultan Topkapı Sarayı'nda bulunduğu için valide alayının yapılmasına zaten gerek yoktu. Dolayısıyla kaynaklarda açıkça zikredilip ayrıntısı verilen ilk valide alayının IV. Mehmed'in 8 Kasım 1687'de tahttan indirilmesi üzerine yerine geçen kardeşi II. Süleyman'ın annesi Saliha Dilaşub Sultan için yapılan alay olduğu ifade edilebilir.

II. Mustafa, 6 Şubat 1695'te Edirne'de tahta geçtiği zaman bir yandan tahta çıktığını bir hatt-ı hümayunla Eski Saray'da oturan validesi Gülnuş Emetullah Sultan'a müjdelerken bir yandan da annesini Edirne'ye getirmesi için dârüssaade ağasını ve alayın muhafazasıyla da Sadaret Kaymakamı Elmas Mehmed Paşa'yı görevlendirir. Gülnuş Emetullah, valide alayı ile Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na nakledildikten sonra düzenlenen büyük bir alay ile Edirne'ye doğru yola çıkar. Gümüşten yapılmış bir arabayı annesini karşılamak için Hafsa'ya gönderen II. Mustafa, kendisi de sadrazam, şeyhülislam ve diğer ileri gelenlerle birlikte İskenderköyü civarına kadar giderek uzun yıllardan beri görmediği annesini karşılar; Hafsa'da sadrazama ve İskenderköyü'nde ise sadrazam ile şeyhülislama samur

kürkler giydirir. Annesiyle hasret giderip verilen ziyafetlerin ardından alaydan farklı bir yolu izleyerek Edirne'ye dönen padişah, bu vesile ile şenlikler yaptırır, kurbanlar kestirip fakirleri doyurur.

Valide sultanlar genellikle arabayla nakledilirse de III. Osman'ın annesi Şehsüvar Sultan'ın 19 Aralık 1754'te yapılan valide alayında tahtırevan kullanılır. Dönemin kaynaklarının valide sultanın bütün müminlerin annesi olduğu (*ümmü'l-mü'minât*) ve Hz. Peygamber'in geride bıraktığı eşleri gibi Müslümanlara nikâhı düşmeyeceği gerekçesiyle bu tören için yüzünü kapamayarak ve halkı selamlayarak geçmesi gerektiği yönünde halkta bazı taleplerin olduğunu belirtmesi ilginçtir.[7]

Sık yapılan bir tören olmadığından dolayı valide alayının düzeni için teşrifat kayıtlarına müracaat edilir; alayın gün ve saati yeni padişah tarafından belirlenirdi. 11 Nisan 1789'da cülusun beşinci günü gerçekleştirilen III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan'ın valide alayı hem teşrifat hem de bilgi olarak tekemmül etmiş bir örnek olduğu için alayın tertip ve düzenini bu uygulama üzerinden açıklamak anlamlı olabilir. Alaydan bir gün önce katılımcılara davetiyeler gönderilerek belirlenen vakitte *mücevveze* ve divan elbiseleriyle Eski Saray'ın önünde bulunmaları istenir; ayrıca yol boyunca güvenlik tedbirleri alınarak yola yakın karakollardaki askerler belirli noktalara yerleştirilir.

En önde divan çavuşları ve daha sonra sırasıyla kapıcıbaşı ağalar, miralem, şikâr-ı hümayun ağaları, rikâb-i hümayun ağaları, Haremeyn hademeleri, rütbe sırasına göre padişah kızlarının kethüdaları, padişah vakıflarının mütevellileri, harem ağaları, elinde büyük topuzuyla valide kethüdası ile dârüssaade ağası atlı olarak ve onun arkasında valide sultanın arabası olduğu hâlde alay düzenlenir; teberdarlar, Haremeyn hademeleri, hassa kapıcıları, hassa peykleri ve hassa solakları valide sultanın arabasının etrafında yaya olarak yürür; arabanın arkasında ise padişah kızlarıyla valide sultanın Topkapı Sarayı'na naklini uygun gördüğü cariyelerin arabaları sıralanır ve alay bu tertip üzere hareket eder.

Yol boyunca sıralanan askerlere valide sultan adına zengin hediyeler verilir, Beyazıt karakolu önünde selam duran yeniçeri ağasına ve ağa seferde ise vekâlet görevini yürüten sekbanbaşıya valide sultan adına hilat giydirilir, ayrıca valide sultanın baş ağası bir boyamanın içine koyduğu 200 altını sekbanbaşıya verir. Alay, Cebehane önüne geldiğinde cebecibaşı valide sultanı selamlar ve bir boyama içerisine konulmuş olan 100 altınlık ihsanını alır. Padişahın annesini Has Fırın önünde karşıladığı sırada çavuşlar alkış yapar ve araba Orta Kapı'dan geçtikten sonra alay dağılıp tören sona ererdi. Saray görevlileri alayın geçtiği güzergâh boyunca yolun her iki tarafına sıralanmış olan halka çil paralar saçardı.[8]

[7] Geniş bilgi için bkz. A. Akyıldız, *Valide Sultan*, s. 210-14.

[8] *An Ottoman Protocol Register*, s. 125-28; "Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Tarih'i", s. 125-27; İ.H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 154-56.

IV. Mustafa'nın annesi Ayşe Sineperver Valide Sultan'ın alayı esnasında haseki başı ile dârüssaade ağasına dağıtılmak üzere 50.500 kuruşun (171.195 $) verilmiş olması dağıtılan paraların boyutu hakkında bir fikir verebilir.[9] Valide alayına katılan Haremeyn hademeleri, divan çavuşları, kapıcı, hassa peyk ve solakları, Eski Saray şeyhi, Enderun ve Bîrun görevlilerine verilecek ihsanlar valide sultan tarafından daha sonra belirlenirdi.

Valide kethüdası, alay günü bazı Eski Saray görevlilerine görev ve statülerine göre değişiklikler gösteren telli hatayi ve diba gibi farklı kumaşlar ile valide sultan baş ağasına donanmış bir at hediye eder; ayrıca törende görev yapan teşrifatî efendi ile yardımcılarına da kumaş bedelini nakden bölüştürürdü.

1807'de IV. Mustafa'nın tahta cülusu üzerine valide alayından önce cülus tebriki için sadaret kaymakamı, şeyhülislam ve kaptan-ı derya adına annesi Ayşe Sineperver'e meyve ve çiçek gönderilir; ancak bunun bir gelenek mi yoksa söz konusu devlet adamlarının yeni bir gelenek icadı mı olduğu hususu açık değildir; bununla birlikte önceki dönemlerde böyle bir uygulama yapıldığına dair elimizde herhangi bir verinin olmadığının da belirtilmesi gerekir. Ayşe Sineperver'in valide alayının cülustan on gün sonra yapılmasının, bir ihtilâl sonucunda tahta geçen oğlunun ve dönemin bürokrasisinin yapacak çok daha önemli işlerinin olmasıyla ilgili olduğu düşünülebilir.

Alayın ertesi günü bir hükümle birlikte bir samur kürk ile hançeri Bâbıâli'ye gönderen valide sultanın hediyelerini getiren heyet, sadrazamın kapı kethüdası, selam ağası ve bölükbaşısı tarafından Divanhane merdiveninde ve sadrazam tarafından da Arz Odası önünde karşılanır; kürkü giyip hançeri kemerine takan sadrazam, hükmü ayakta okuduktan ve ikramlar yapıldıktan sonra hediyeleri getiren kişiye samur kürk, donanmış bir at ile 1.000 altın verir; maiyetine de nakdî ihsanların yanı sıra hilatler giydirirdi. Eğer sadrazam İstanbul dışındaysa merkezdeki temsilcisi olan sadaret kaymakamına verilen hediyelerin sadrazama da gönderilmesi gerekirdi.

İmparatorlukta icra edilen son valide alayı, 8 Ağustos 1808 Pazartesi günü yapılan II. Mahmud'un annesi Nakşidil Valide Sultan'ın alayıdır.[10] II. Mahmud'un ölümü üzerine tahta çıkan Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan, o sırada eşi II. Mahmud ile birlikte sarayda yaşadığı ve bu yüzden valide alayına gerek olmadığı için bu önemli alay fiilî olarak sona ermiş olur. Bu durum ilgili teşrifat kaydında "valide-i müşarünileyhâ hazretleri nezd-i meâli-vefd-i şehinşâhide bulundukları cihetle icab etmeyeceğinden afv ve terk olunarak" şeklinde geçer.[11]

9 *TSMA.d*, nr. 118, vr. 10a.

10 III. Osman'ın annesi Şehsüvar Valide Sultan'ın sadrazamın yanı sıra şeyhülislama da kürk gönderir ve bu uygulama daha sonra geleneğe dönüşür. Geniş bilgi için bkz. A. Akyıldız, *Valide Sultan*, s. 214-20.

11 BOA, *A.d*, nr. 365, s. 98.

HANEDAN ÜYELERİ ve CÜLUS

Yeni padişahın tahta cülusu öteden beri hanedanın kadın ve erkek üyeleri tarafından bir tebrik mektubu yazılarak ve hediyeler gönderilerek kutlanırdı. Nitekim Yavuz Sultan Selim tahta çıktığında kızkardeşleri Aynişah Sultan[12] ile İlaldı Sultan'ın[13] ve kendisinin de eşit hak sahibi olduğu iktidarı kardeşine kaptıran Şehzade Korkut'un yazdıkları birer mektupla, babalarının yerine tahta çıkan kardeşleri Selim'i kutlayıp sadakatlerini bildirirler.[14] Bu noktada hanedan üyelerinin konuyla ilgili dile getirdikleri duygularda ne derece samimi olduklarını bilemeyiz; ancak isteyerek veya istemeyerek de olsa yazdıkları birer mektup ile iktidara gelen padişahı tebrik ettiklerini, yeni padişaha değeri yüksek hediyeler verdiklerini ve bu geleneğin imparatorluğun sonuna kadar gelişerek devam ettiğini biliyoruz.

Hanedan üyelerinin padişah değişikliğini bildirmek veya hanedan içindeki söylemiyle "müjdelemek" amacıyla gelen haberciye çeşitli hediyeler vermeleri usuldendi. Nitekim Beyhan Sultan, üvey ağabeyi III. Selim'in tahta çıktığı müjdesini getiren ağaya eyerli ve zırhlı bir at hediye etmenin yanı sıra bir de değerli kürk giydirir.[15] Beyhan Sultan'ın amcasının oğlu II. Mahmud'un tahta geçtiği haberini getiren Ali Ağa'ya da bir kürk giydirmesi[16] ve buna mukabil at

12 TSMA.e, 749/36.

13 TSMA.e, 856/69.

14 TSMA.e, 750/60.

15 TSMA.e, 175/25.

16 Burçak Ersöz, "III. Mustafa'nın Kızı Beyhan Sultan ve Hayatı (1766-1824)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020, s. 115.

II. Abdülhamid'i tahta çıktığı dönemde tasvir eden gravür (*l'illustration*, nr. 1750, 9 Eylül 1877)

veya at takımıyla ilgili herhangi bir bilginin olmaması, bu konuyla ilgili bir kuralın olmadığının bir işareti sayılabilir.

Tahta cülus eden ağabeyi III. Selim'e elmas, pırlanta, yakut ve zümrütlerle süslü çok değerli bir altın sorguç hediye eden Beyhan Sultan'ın satın aldığı sorguçun bedelinin sultanın yıllık gelirlerinin %7'sine denk gelmesi ve bu tür pahalı hediyelerin genellikle piyasaya borçlanılarak yapılması, taht değişikliklerinin hanedan üyelerinin bütçelerinde yarattığı tahribatın büyüklüğünü göstermesi bakımından önemlidir.[17] Padişah olan veya tahttan indirilen kişinin hanedan üyesine yakınlığının derecesi önemli değildir, hanedan üyeleri arasında *kral öldü yaşasın kral* anlayışı üzere iktidar oyunu hükmünü sürdürür; dolayısıyla tahta geçenin kimliğine bakılmaksızın hanedan içi görevlerin yerine getirilmesi beklenirdi. Netice itibariyle sık sık ziyaret ettiği için kendisine gayet düşkün olduğu anlaşılan ağabeyi III. Selim bir ihtilâl neticesinde tahttan indirilip yerine amcasının oğlu IV. Mustafa geçirildiğinde Beyhan Sultan belki bağrına taş basarak ve toplam bedelleri 24.300 kuruş (82.377 $) tutan altı cariye ve bir at satın alarak yeni padişaha hediye eder; ayrıca muhtemelen yine padişaha hediye etmek üzere 25.000 kuruşa (84.750 $) mücevherli bir hançer yaptırır.[18]

Beyhan Sultan'ın II. Mahmud'un tahta geçmesi vesilesiyle de ciddi sayılabilecek harcamalar yaptığı görülüyor. Sultanın yeni padişaha hediye etmek üzere bu sefer iki cariye satın aldığı, ayrıca muhtemelen kendi dairesinde çil paralar saçtığı ve hediyeler dağıttığı anlaşılıyor.[19]

[17] Sorguç, Yenihan'da mücevherci Tatyos'a 24.202 kuruşa (203.296 $) yaptırılır (B. Ersöz, "Beyhan Sultan ve Hayatı", s. 165, 240-41).

[18] B. Ersöz, "Beyhan Sultan ve Hayatı", s. 113.

[19] B. Ersöz, "Beyhan Sultan ve Hayatı", s. 115.

Görüldüğü gibi, hanedanın kadın ve erkek üyeleriyle valide sultanın taht değişiklikleri veya kılıç kuşanma törenleri gibi önemli olaylar vesilesiyle kendi aralarında verdikleri hediyeler doğal olarak mücevher veya değerli kumaş gibi maddi açıdan yekûn tutabilen şeyler olup[20] çoğu kere bu hediyeleri alabilmek için piyasaya borçlanırlardı. Bu yüzden kendi kılıç kuşanma töreninde bu geleneğin uygulanmasına karşı çıkan II. Abdülhamid, tören için Topkapı Sarayı'na davet ettiği hanedanın kız üyeleriyle (*sultanlar*) kadınefendileri hediye getirmemeleri konusunda uyarır ve bu gibi durumlara kesinlikle rızasının olmadığını belirtir.[21]

Padişah sadece hanedan üyelerini değil, tören için davetiye gönderilenlerin tamamını bu konuyla ilgili ikaz eder.[22] Kişisel hayatında tutumlu bir insan olan yeni padişahın böyle davranmasının bir nedeni de muhtemelen hanedan üyelerinin bu tür gelenekler dolayısıyla ağır mali yükümlülükler altına girmelerini istememesiydi. Bununla birlikte hanedan üyeleri arasındaki bu tebrik ve hediyeleşme geleneğinin imparatorluğun sonuna kadar devam ettiği söylenebilir.

[20] TSMA.e, 1121/6.

[21] 6 Eylül 1876, BOA, MB.İ, 32/9; TSMA.e, 668/13.

[22] 16 Şaban 1293, TSMA.e, 666/38; BOA, MB.İ, 32/9.

PADİŞAHIN SAKAL BIRAKMASI

Osmanlı sarayında hanedanın erkek üyelerinin şehzadeliklerinde sakal bırakmaları yasaktı; zira sakal bırakma, sadece padişaha ait bir imtiyazdı. Tahta çıkan yeni padişahın sakal bırakması *tesrih-i lihye* veya *irsal-i lihye* denilen bir törenle olurdu. Hanedanın diğer erkek üyelerinin sakal bırakma yasağının ve törenle sakal bırakma geleneğinin ne zaman başladığını ve hangi padişahtan itibaren bu törenin yapıldığını bilemiyoruz. Bununla birlikte eldeki verilere göre törenle sakal bırakma ritüelini şimdilik 17. yüzyılın sonlarına kadar indirebiliyoruz.

Padişahların Hz. Peygamber'in bir sünneti olarak uyguladıkları sakal bırakma töreninin yeri ve zamanı konusunda belirlenmiş bir kuralın olmadığı ve tahta çıkanın tercihlerine göre değişebildiği anlaşılıyor. II. Süleyman, tahta geçtikten iki gün sonra 10 Kasım 1687 günü, II. Ahmed ise tahta çıktığı gün "sünnet-i seniyye-i lihye-i mübareklerin icra" buyurur, yani Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olarak sakal bırakır.[23] Halefi II. Mustafa'nın sakal bırakma töreni ise tahta çıktıktan dört gün sonra, kılıç kuşanma töreninden bir gün önce yapılır.[24] III. Ahmed ise tahta çıktığı gün Edirne'de sakal bırakır.[25]

Sonraki veriler padişahın sakal bırakma töreninde görev alanlara ihsanlarda bulunup hediyeler verdiğini ortaya koyuyor. Nitekim III. Mustafa, Sünnet Odası'nda yapılan sakal bırakma töreninden sonra berber İbrahim Ağa'ya 2.500 kuruş (36.000 $) ihsan ve ayrıca bir kürk ile mücevherlerle süslü bir hançer hediye eder.[26] I. Abdülha-

[23] *Silahdar Tarihi*, II, 298, 574.

[24] Silahdar *Nusretname*, s. 69.

[25] Silahdar, *Nusretname*, s. 774.

[26] *TSMA.d*, nr. 1061, s. 3.

mid, tahta geçtiğinin altıncı günü ve kılıç alayından bir gün önce sakal bırakır.[27]

III. Selim'in sakal bırakma töreni de kılıç alayından öncedir. Saray hocaları, Galata Sarayı hocaları, Bolulu Mustafa Efendi ile Eyüp Şeyhi Yahyazade Sadeddin Efendi'nin katılımlarıyla gerçekleşen törende şehzadeliğinde berberbaşısı olan Ali Efendi Sünnet Odası'nda padişahı tıraş eder; daha sonra padişahın da geçtiği Hırka-i Saadet Dairesi'nde Kur'an okunup duaların yapılmasının ardından törene katılanlara padişah tarafından kürkler giydirilerek[28] berberlere ve Has Oda mensuplarına toplam 1.150 kuruş (9.660 $) ihsanda bulunulur;[29] ayrıca silahtarın, hatta padişahın kendi elleriyle altınlar saçtığı ve Enderun ağalarını sevindirdiği görülür.[30]

Yine Sünnet Odası'nda yapılan IV. Mustafa'nın sakal bırakma töreninde berberbaşıya hilat giydirilir, ayrıca hem berberbaşıya hem de berberlere nakit paralar verilir. Törenin ardından Hırka-i Saadet Dairesi'ne giden padişah, burada Kur'an okuyan saray hocalarıyla Eyüp şeyhine hilat giydirip paralar ihsan eder; Has Odalılarla kütüphanedeki üç hafız-ı kütüp ve diğer görevlilere de nakdî hediyeler verir.[31]

İş, sarayda yapılan bu tören ve verilen hediyelerle de bitmez; sakal bırakma töreninin bir de Bâbıâli boyutu vardı. 4 Haziran 1807 tarihinde yapılan IV. Mustafa'nın sakal bırakma töreninin ardından berberbaşı, padişahın saçının kılını gümüş bir tepsinin üzerine yerleştirilmiş olan mücevher bir kutuya koyup üzerini süslü bir örtü ile örter ve maiyetiyle birlikte törenle ve at üzerinde Bâbıâli'ye götürür. Arz Odası dışında berberbaşını karşılayan sadaret kaymakamı elindeki tepsiyi alıp öper, reisülküttabın hazırladığı cevabî yazı (*telhis*) bir yastık üzerine konulur, kahve, çubuk ve şerbet ikram edilen berberbaşı, törenin ardından saraya döner. Sadaret hazinesinden kendisine bir erkân samur kürkün ve hademelerine de hilatlerin giydirilmesinin ve berberbaşıya 1.500 (5.085 $) ve maiyetine de 250 kuruş (847,5 $) atiyye verilmesinin gelenek olduğu belirtilir. Berberbaşının getirdiği tepsi, mücevher kutu ve örtü daha sonra saraya geri gönderilir, ancak padişahın saç kılı sadaret nezdinde alıkonulurdu.[32]

Cülusundan dört gün sonra 1 Ağustos 1808 tarihinde sakal bırakma töreni yapılan II. Mahmud, bu vesile ile Enderun'un ileri gelenlerine hilatler giydirir ve IV. Mustafa'nın yaptığı gibi ihsanlarda bulunur.[33] Berberbaşı ve maiyeti Bâbıâli'ye giderek padişahın sakal bıraktığı haberini sadrazama

[27] F. Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 7.

[28] *TSMA.d*, 721/460; "Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târih'i", s. 122; *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi*, s. 362-63.

[29] *TSMA.d*, nr. 116, s. 1.

[30] *Taylesani âde Hafiz Abdullah Efendi Tarihi*, s. 363.

[31] *TSMA.d*, nr. 118, vr. 9a-b.

[32] 4 Haziran 1807, *An Ottoman Protocol Register*, s. 158; BOA, *A.d*, nr. 357, s. 38.

[33] *TSMA.d*, nr. 118, vr. 28b; *Saray Günlüğü (1802-1809)*, s. 237; Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 324; Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, III, 85.

Tahta yeni geçen Sultan Abdülaziz'in gravürü
(*Le Monde illustré*, nr. 224, 27 Temmuz 1861, s. 469)

iletirse de IV. Mustafa'da olduğu gibi padişahın saçı berberbaşı tarafından törenle Bâbıâli'ye götürülmediği için Bâbıâli'deki karşılama ve uğurlama törenleri yapılmaz. Buna mukabil berberbaşı ile maiyetine verilen hediyelerin IV. Mustafa döneminde verilenlerden fazla olduğunu belirtmemiz gerekir.[34]

Sultan Abdülmecid'in sakal bırakma töreni ise 5 Temmuz 1839'da cülusun beşinci Cuma günü Sünnet Odası'nda yapılır. Bu tören vesilesiyle berberbaşı, padişah imamları, kütüphane hocası, Hırka-i Saadet, Hazine-i Hümayun, Bâbüssaade ve Matbah-ı Âmire hademeleri ile hassa baltacılarına kürk bedeli ve ihsan olarak toplam 66.850 kuruş (64.176 $) verilir.[35]

Sultan Abdülaziz'in sakal bırakma töreni kılıç alayından döndükten sonra Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Saadet Dairesi'nde dualar eşliğinde yapılır; padişah, duanın ardından törene katılan bazı üst düzey saray görevlilerine zengin ihsanlarda bulunur.[36] 14 Eylül 1876 Perşembe günü deniz yoluyla Topkapı Sarayı'na geçen II. Abdülhamid, burada bir süre dinlendikten sonra Atik Ali

[34] BOA, *A.d*, nr. 357, s. 110.

[35] *Sultan Abdülmecid Ataya Defteri*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. T.8901, vr. 6b-7a.

[36] Sultan Abdülaziz'in bu vesileyle dağıttığı ihsanlar 153.450 kuruşa (65.983,5 $) ulaşır (BOA, Y.PRK. HH, 1/16, lef 1; *TSMA.d*, nr. 7767/3; Arzu T. Terzi, "Sultan Abdülaziz'in Kılıç Kuşanma Merasimi", *Osmanlı'nın İzinde, Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, haz. Feridun M. Emecen vd, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, II, 478).

Paşa civarındaki Hırka-i Şerif Camii'ne giderek Hz. Peygamber'e nispet edilen hırkayı ziyaret ettikten sonra sakal duasını yaptırır. Törenin ardından gittiği Seraskerlik'te devlet ricali ile yemek yedikten ve huzurunda Meclis-i Has toplandıktan sonra karayolu ile Dolmabahçe Sarayı'na geri döner. Eğinli Said Paşa ile Ahmet Mithat Efendi'nin, bir padişahın vükelâ ile bu şekilde yemek yemesinin Osmanlı tarihinde ilk defa vuku bulduğunu belirtmeleri,[37] şüphesiz bir abartı sayılmalıdır. Padişahın dört gün sonra bu sefer Tersane'yi ziyaret edip aynı şekilde oradaki komutanlarla da yemek yemesi,[38] ileride yaman bir denge politikası yürütecek olan padişahın uygulayacağı siyasetinin ilk işaretleri olarak da değerlendirilebilir.

İlgili kısımda da belirtildiği ve Sultan Mehmed Reşad'ın yaptığı gibi, bazen sakal bırakma duasının kılıç kuşanma törenleri esnasında yapıldığı da olurdu. Bu kuraldan âzade olarak sakal bırakmaksızın tahta geçen padişahlar da vardı. Sakal bırakma kuralının şimdilik bilinen iki istisnası, Yavuz Sultan Selim ile son padişah Mehmed Vahideddin'dir.[39]

Vahideddin'in sakal bırakmama konusundaki ısrarının saray çevrelerinde ve kamuoyunda da söz konusu edildiğini ve bu hususun kendisine de sorulduğunu söyleyen Baş mabeynci Lütfi Simavi, bu soruyu soranlara Yavuz Sultan Selim'i örnek gösterir ve yeni padişahın böyle davranarak "sakallarını kimsenin eline vermek niyetinde" olmadığı yönünde esprili bir cevap verdiğini belirtir.[40]

Atalarının geleneğine uygun davranan Halife Abdülmecid ise halifeliğe seçildiği haberini aldıktan sonra bir daha tıraş olmaz[41] ve kendisini irsal-i lihye törenine hazırlar. 8 Aralık 1922 Cuma günü Sultan Selim Camii'ndeki Cuma selamlığı öncesinde yanında hükümetin temsilcisi Refet Paşa ve arkasında yaverleri ile maiyeti olduğu hâlde bir otomobil konvoyu eşliğinde Topkapı Sarayı'na giden halife, Bağdat Kasrı'nda biraz dinlendikten sonra geçtiği Hırka-i Saadet Dairesi'nde birinci imamı Şevket Efendi'nin yaptığı hatim duasının ardından Nakibüleşraf Muhtar Bey'in irsal-i lihye duasını okumasıyla birlikte sakal bırakma ritüelini tamamlamış olur. Oğlu Ömer Faruk Efendi, damatlar Ahmed Zülküf Paşa ve Ali Halid Paşa da bu törende hazır bulunurlar.[42]

37 26 Şaban 1293, *Sabah*, nr. 175, s. 1; *II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtırâtı (1876-1880)*, haz. Davut Erkan, Bengi Yayınları, İstanbul 2011, s. 83; Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, s. 281.

38 Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, s. 282.

39 Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtırâtı, Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim*, haz. Osman Selaheddin Osmanoğlu, YKY, İstanbul 2004, s. 83; *Servet-i Fünun, Tevcihat ve Havadis Kısmı*, 23 Rebiülevvel 1327, nr. 936, s. 175.

40 Lütfi Simâvî, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin*, III, 597, 599.

41 İsmail Baykal, "Abdülmecid Efendi ve Sarayında Cereyan Eden Bazı Olaylar", IV, 278.

42 9 Aralık 1922, *Vakit*, nr. 1793, s. 2; İ.. Uçan, "Son Halife Abdülmecid Efendi", s. 118.

Sakal Duası
(İsmail Kara koleksiyonu)

can vermeyi nasip etsin ve cennet ve cemaliyle hepimizi sevindirsin.[43]

Doğal olarak daha farklı çeşit ve metinleri bulunabilirse de sakal duasının bazı ortak kültürel kodlarının olduğu ifade edilebilir. Bunlardan biri sakalı zemzem suyu ile yıkamak,[44] yani sakal bırakan kişinin hacca gidecek imkânlara kavuşup Hac farizasını yerine getirme temennisidir. Sakalı zemzem suyuyla yıkamak şeklindeki bu geleneksel dua halk arasında da yaygın bir biçimde kullanılırdı.

Bu hususla ilgili bahsi, Osmanlı dönemine ait bir sakal bırakma duasının içeriği ile tamamlayabiliriz: Yedi kat göğün, zemin ve zamanın yaratıcısı olan Allah cümlemizin yardımcısı olsun; sakal bırakan kişinin sakallarını uğurlu, mübarek ve Hz. Peygamber'in nice nice sünnetini yerine getirmeye muvaffak eylesin. Allah, mukaddes beldelere gidip yüz sürmeyi, sakalını zemzem suyuyla yıkamayı, dünyaya ve ahirete yönelik murat ve isteklerimize ulaşmayı; ömrümüzü bereketli, rızkımızı geniş, vücudumuzu sağlıklı, iki cihanımızı selametli, çocuklarımızla yakınlarımızı uzun ömürlü kılmayı nasip etsin. Padişahımızı şeriata hizmetkâr, semavî ve dünyevî âfetlerden muhafaza edip daima sağlıklı kılsın. Son nefesimizde iman kurtuluşu ve kolaylıkla

[43] "*Elhamdülillâhi ve kefâ ve selamun alâ ibâdihi'llezine'stafâ. Vemâ tevfîkî ve'tisâmî illâ billâh, aleyhi tevekkeltü ve ileyhi ünîb.* Ol Hâlik-ı heft-âsümân ve îcâd-künende-i zemin ü zeman olan Cenab-ı Yezdân cümlemize inayet ü ihsan eyleye. İrsal-i lihye eyleyen kesanın Mevlâ lihyelerin müteyemmen ve mübarek eyleye. Nice nice sünnet-i seniyye-i Muhammediyenin icra ve ihyasına Cenab-ı Hak muvaffak eyleye. Şebeke-i Resûllullah ve Beyt-i Şerif'e varup yüzünü sürüp âb-ı zemzem-i şerifle yıkamasını Rabbim nasib u mukadder eyleye. Dünyevî ve uhrevî murad ve maksudlarımıza vâsıl u nail eyleye. Ömrümüze bereket ve rızkımıza vüs'at, vücudumuza sıhhat u afiyet, dâreynde selamet Cenab-ı Mevlâ inayet ü ihsan eyleye. Evladlarımızı ve sair akraba-i taallukatlarımızı Mevlâ atvel-i ömürle muamner eyleye. Padişahımızı [şeriat-ı] garrâya hâdim ve âfât-ı semaviye ve arziyeden sâlim ve serîr-i afiyette dâim eyleye. Ömrümüz âhir oldukta selamet-i iman, sekerât-ı mevtimizi âsân eyleye. Cennet ve cemaliyle cümlemizi şâd u handân eyleye." Bu belge İsmail Kara koleksiyonundadır.

[44] Muharrem Varol, *Tekkede Zaman, Üsküdar'da Rifâi Sandıkçı Dergâhı ve Vukuât-ı Tekâyâ*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 192.

HAZİNE-İ HÜMAYUN'UN TESLİM ALINMASI

Cülus sonrası yapılan uygulamalardan biri de Hz. Peygamber'e, dört reşit halifeye ve diğer İslâm büyüklerine ait olduklarına inanılan, önemli bir kısmı Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır'ın fethi sonrasında İstanbul'a getirtilen ve bir bölümü de sonradan satın alınan mukaddes emanetler ile hanedana ait değerli eşyaların muhafaza edildiği Hazine-i Hümayun'un cülusun 15. günü padişah tarafından denetlenip teslim alınması vesilesiyle yapılan törendir. Bu merasimlerin ne zamandan itibaren yapıldığını bilemiyoruz; ancak bu daire öteden beri Yavuz Sultan Selim'in mührüyle mühürlenirdi.

Merasimin yapılacağı gün öğle namazı Hazine-i Hümayun'da cemaatle kılınır. Törende dârüssaade ağası, silahtar, çukadar, rikâptar, hazinedar, hazine vekili, müezzinbaşı, kahvecibaşı, sarıkçıbaşı, tüfenkcibaşı, baş lala, bâbüssaade ağası baş kapıgulamı, musahipler, tülbent ağası, arz ağaları, has odabaşı, hazinedarbaşı, kilercibaşı, saray ağası, saray kethüdası, Hazine-i Hümayun başkâtibi, baş kullukçu ve diğer saray ağaları tören elbiseleriyle sıralanırdı. Hazine kethüdası, diğer mabeyncilerle beraber padişahın yanında daireye gelir; Hazine-i Hümayun'un kapısında bulunan balmumu mühür padişahın huzuruyla sökülerek kapı açılır, birkaç mabeyncisiyle birlikte içeri giren padişah, Hazine-i Hümayun baş yazıcısının hazırladığı defteri incelerdi.

Padişah defterde yazılı eşyalardan herhangi birini görmek isterse hemen getirtilir, eğer mütalaa uzun sürecekse deftere kaydedilir, hemen iade edildiği taktirde kaydı düzeltilirdi. Dairenin dışındaki davetliler ise yere serilen şiltelerin üzerine rütbelerine uygun bir şekilde oturur, kendilerine tatlı,

Topkapı Sarayı Hazine Dairesi
(Fruchtermann, II, 428, nr. 1243-44)

kahve ve şerbet ikram edilir ve mukaddes emanetleri ziyaret izni çıktıktan sonra içeri girilip eşyalar görülür; Hazine-i Hümayun kethüdasına ve diğer görevlilere padişah adına hilatler giydirilip ihsanlarda bulunulduktan sonra tören sona ermiş olurdu.[45]

I. Abdülhamid, tahta geçmesinin ardından yapılan teslim-tesellüm töreni esnasında, doğal olarak hemen hepsi değerli olan puşide, inci işlemeli saat kesesi, üzerinde tasvir bulunan atlas perde, atlas bohça, kâse, seccade, kuşak, leğen, fincan, ibrik, köşe şiltesi, kürk ve bardak gibi 36 kalem eşyanın hazine mevcudundan eksik çıkması üzerine "ihsan-ı hümayunum olmağla mahallerine şerh verile" şeklindeki bir hatt-ı hümayun ile söz konusu eksik eşyaları bağışlar.[46]

[45] Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, I, 354-56.

[46] Şubat 1774, TSMA.e, 526/45.

Hazine-i Hümayun'la ilgili bu uygulamanın imparatorluğun sonuna kadar devam ettiği anlaşılıyor. Sultan Mehmed Reşad da tahta geçtikten yaklaşık iki hafta sonra, 13 Mayıs 1909 Perşembe günü, yanında oğulları, vükelâ, Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmed Rıza Bey, Meclis-i Âyan Başkanı Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve mabeyn ileri gelenleri olduğu hâlde Topkapı Sarayı'na giderek hazineyi kontrol eder, ilgisini çeken eşyalar hakkında hazine yetkililerinden bilgi alır, ardından Bağdat Köşkü'nde biraz dinlendikten sonra geldiği gibi Sarayburnu'ndan saltanat kayığına binerek Dolmabahçe Sarayı'na geri döner.[47]

Hazine-i Hümayun, mukaddes emanetlerin yanı sıra hanedana ait mücevherler, sanat eserleri, kitaplar ile değerli eşyaların saklandığı bir mekân ve hazine olduğu için padişahlar vefat ettiklerinde diğer hükümdarların kendilerine hediye olarak göndermiş olduğu nişanlar, kılıçlar, mücevherler ve diğer değerli eşyalar "usul ve emsali vehicle", yani gelenek olduğu üzere hazine envanterine kaydedilirdi. Nitekim Sultan Mehmed Reşad vefat ettiğinde bu geleneğe uygun olarak yabancı hükümdarların verdiği nişanların, Alman imparatorunun hediye ettiği kılıcın ve Avusturya-Macaristan imparatorunun armağanı olan âsanın Hazine-i Hümayun kethüdasına teslim edildiğini görüyoruz.[48]

[47] Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 142-43.

[48] 14 Temmuz 1918, BOA, MB, 1095/1.

KÂBE ÖRTÜSÜNÜN DEĞİŞTİRİLMESİ

Padişahların cülustan sonra yaptıkları önemli işlerden biri de Kâbe'nin örtüsünün değiştirilmesi ve eski örtünün törenle İstanbul'a getirtilmesiydi. Cahiliye döneminden beri var olduğu bilinen Kâbe örtüsü zamanla güneşin altında kavrulup solduğu için halife, hükümdar veya valilerce değiştirilir, iç örtüsü güneş ve dış etkilerden uzak kaldığı için daha fazla dayanırdı. Yenilendikçe çıkarılan eski örtü parçalar hâlinde Mekke halkına ve hacılara dağıtılır, hatta satılırdı. Yavuz Sultan Selim'den sonra Kâbe örtülerinin değiştirilmesi görevini padişahlar üstlenir; Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri dış örtüsü Mısır ve iç örtüsü de İstanbul'da hazırlanırsa da III. Ahmed'den itibaren her ikisinin de İstanbul'da hazırlanması yönünde bir gelenek oluşturulur.[49]

Bu gelenek bağlamında Mekke'deki kutsal yerler gözden geçirilip onarılır ve Kâbe örtüleri yenilenirdi. II. Selim, cülusunun ardından Kâbe'nin iç örtüsü ile Kâbe'nin içindeki Hannan, Mennan ve Deyyan isimlerini taşıyan direklerin örtülerinin eskiyip neredeyse parçalanmaya yüz tuttuğunu duyduğunu belirterek bunun doğru olup olmadığını Mekke kadısından sorar.[50] II. Süleyman, cülusunu takip eden günlerde biraz gecikmeli de olsa Kâbe'nin içinde bulunan söz konusu direklerin örtülerinin değiştirilip yenilenmesini ve Kâbe yakınında bulunan ve o sırada eskimiş olan Hz. İbrahim'in makamının çatısının onarılmasını ve yapılacak yenileme ve onarımlar için gerekli olan 300 altının gelenek olduğu üzere Mısır

[49] Sadettin Ünal, "Kâbe", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 17-18.

[50] BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 7, hüküm 893.

hazinesinden verilmesini kararlaştırır.[51]

II. Mahmud'un iktidarının son senesinde İstanbul'da yaptırılan Kâbe örtüleri değiştirilirse de eski örtüler İstanbul'a ulaşmadan önce padişah vefat eder. Bu yüzden Sultan Abdülmecid döneminde örtülerin değiştirilmesine gerek kalmaz; ancak eski perdeler karayoluyla geldiği için Ayrılık Çeşmesi'nde törenle karşılanır, bu vesile ile dualar edilir, istikbal töreni için önceden burada çadırlar kurulur; hatta yeni padişah Abdülmecid de karşılama ve ihtiram amacıyla Üsküdar Tophanelioğlu'nda bulunan Osman Paşa Kasrı'na kadar gider. Törenin ardından vapurla karşıya ve oradan da Topkapı Sarayı'na geçilir, bu esnada şehrin farklı yerlerinden toplar atılır, perdeler daha sonra devlet adamlarının ziyaretlerine açılır.[52]

Sultan Abdülaziz'in cülusunun ilk haccı vesilesiyle Kâbe örtüsü değiştirilir. İlgili belgede geçen "bu sene-i mübareke Hacc-ı şerifi veli-nimet-i bî-minnetimiz hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerifeyn efendimiz padişahımız hazretlerinin zaman-ı ma'delet-iktiran-ı hümayunlarının ilk senesi olmak hasebiyle Hacc-ı Ekber vukuunda icra olunageldiği gibi sene-i müteyemmine-i cülus-i hümayun mevsim-i Haccında tebdil kılınan perde-i şerife"

Kâbe'nin kapı perdesi
(H. Aydın, *Hırka-i Saadet Dairesi*, s. 183)

[51] BOA, *A.DVNSMHMd*, nr. 69, hüküm 262.

[52] 7 Temmuz 1839, BOA, *A.d*, nr. 365, s. 93-96.

ibaresinden, padişahın tahta geçtiğinin ilk haccında Kâbe örtülerinin değiştirildiği anlaşılıyor.

Değiştirilen eski örtü, Mekke şerifi tarafından gönderildiği İstanbul'da törenle karşılanır. Tören için gerekli hazırlıklara yeterli zaman kalması amacıyla örtüyü getiren gemi Çanakkale Boğazı'ndan girdiği anda İstanbul'u telgrafla bilgilendirmesi için Biga mutasarrıfı önceden uyarılır. Resmî elbiseleri içindeki vükelâ, rical ve ulema tarafından Bahçekapı'da karşılanan örtü, önde teşrifat memurları, miralaylar, mirlivalar, birinci rütbenin birinci sınıfında bulunan rical, ferikler, İstanbul kadısı, padişahın birinci imamı, bâlâ rütbesinde bulunan rical, yüksek ulema, vükelâ, şeyhülislam, sadrazam, evkaf memurları, padişah müezzinleri, Kâbe örtüsü, İstabl-ı Âmire müdürü sırasıyla oluşturulan alay ile Hırka-i Saadet Dairesi'ne nakledilir. Günlük elbiseleri içerisindeki görevde olmayan (*mazül*) vezirler Hazine-i Hümayun kethüdası dairesinde toplanıp Kâbe örtüsünün ziyaret edildiği esnada padişahın birinci imamı, Bâbıâli duacısı ve Hırka-ı Saadet imamı Kur'an-ı Kerim okur ve ziyaretin ardından Bâbıâli duacısı dua eder. Töreni izleyen üç gün içerisinde isteyenlerin perdeyi ziyaret etmesine imkân tanınır.[53]

Bu törenin ve gösterilen ihtiramın da ortaya koyduğu gibi, perdeler Hazine-i Hümayun'da saklanır; Ertuğrul Gazi,[54] Fatih Sultan Mehmed,[55] V. Murad,[56] şehzadeler,[57] sultanlar,[58] kadınefendiler,[59] Mesnevi şârihi İsmail Efendi,[60] Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi'nin oğlu[61] gibi farklı kesimlere mensup nüfuzlu insanların tabutlarının üzerine örtüden birer parça kesilerek konulur ve doğal olarak bütün bu tahsislerin kararını dönemin padişahı verirdi.[62] Kutsal sayılan Kâbe örtüsünün sadece türbelerde naaşın üzerine serilmediğini, bazen de ziyaret etmeleri için sakal-ı şerifle birlikte farklı Müslüman cemaatlere gönderildiğini biliyoruz.[63]

Saltanat değişikliklerinde yapılan önemli işlerden biri de Medine'de bulunan Hz. Peygamber'in kabrinin (*hücre-i mukaddese-i Nebevî*) duvarının kisvesinin değiştirilmesiydi. Şeyhülharem-i Hazret-i Nebevî'nin uyarısı üzerine III. Murad'ın cülusundan dört yıl sonra da olsa bu kisvenin yenilenerek bedelinin Mısır hazinesinden ödenmesine karar verilir. Bu vesile ile babası

[53] Duacı, padişahın müezzinleri ve törende hizmeti geçenlere 3.500 kuruş (1.680 $) ihsanda bulunulur (23 Temmuz 1862, BOA, İ.DH, 1291/101553).

[54] 28 Ekim 1757, BOA, C.EV, 526/26591; TSMA.e, 1097/14, lef 8.

[55] TSMA.e, 804/8. Belge I. Abdülhamid dönemine aittir.

[56] TSMA.e, 1097/14, lef 11, 12.

[57] 13 Nisan 1868, TSMA.e, 601/75; 627/78.

[58] 15 Şubat 1880, TSMA.e, 623/35.

[59] 22 Şubat 1886, TSMA.e, 595/25; 1097/14, lef 10.

[60] 15 Nisan 1883, BOA, Y.PRK.HH, 10/40.

[61] 9 Haziran 1890, TSMA.e, 541/61.

[62] 22 Şubat 1886, TSMA.e, 626/76.

[63] 1893 yılında Kazan Müslümanlarına Kâbe örtüsü ve sakal-ı şerif gönderilir (12 Ekim 1893, TSMA.e, 606/97).

zamanında yapılan yenilemede İstanbul'dan 18.720 dirhem gümüş gönderildiği belirtilir.[64] III. Murad, ayrıca cülusunda her yıl Mısır'dan gönderilmek üzere Medine halkı için vakfetmiş olduğu bulgurun üçte birini daha sonra Hz. Hüseyin'in sülalesinden gelenlere tahsis eder.[65]

[64] 2 Kasım 1578, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 35, hüküm 849.

[65] 14 Eylül 1577, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 31, hüküm 589.

Kâbe örtüsü
[illegible]
Dairesi, s. 184-85)

CÜLUSA TARİH DÜŞÜLMESİ

Eski kültürde hatırlanması istenen önemli olaylara *ebcet hesabı*yla tarih düşürme geleneği vardı. Dolayısıyla Arap harflerinin rakamsal karşılığıyla bir olayın tarihini mısra, beyit ve ibare içerisinde belirtme sanatı olan tarih düşürmenin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinemese de 12. yüzyılda önce İranlılar tarafından kullanıldığı ve daha sonra onlardan Türklere ve Türkler vasıtasıyla da Araplara geçtiği tezi genelde kabul edilir.[66]

Özellikle hanedanı ve padişahı ilgilendiren, padişahın bir çocuğunun doğması, bir savaşın kazanılması, önemli ve büyük bir mimarî eserin inşası, padişahın kızını evlendirmesi veya oğlunu sünnet ettirmesi gibi mühim olaylar için çoğu genellikle bürokraside yer alan dönemin şairleri tarafından düşürülen tarihler önce Bâbıâli'ye iletilir, sayıları bazen yüzleri, hatta binleri bulabilen şiirler arasında takdime değer olanlar saraya sunulur; padişah da bu şairleri takdir bağlamında ihsanlarda bulunurdu.

Dönemin şairlerinin tarih düşürdüğü en önemli olaylardan biri doğal olarak padişahların tahta çıkış, yani cülus tarihleridir. İlk dönemlerden itibaren padişahlar adına bu tarihlerin düşürüldüğünü biliyoruz; arşiv belgelerine yansıyan ilk cülus tarihi olarak şimdilik belirleyebildiğimiz Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışına yazılan tarih olduğu söylenebilir.[67] Bununla birlikte ilk dönemlerden itibaren yazılan tarih

[66] Turgut Karabey, "Tarih Düşürme", *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, s. 80.

[67] TSMA.e, 364/25. Bu olaya düşülen tarihler için ayrıca bkz. Celâlzâde Mustafa, *Tabakatü'l-Memâlik*, vr. 28b-29a.

Sultan Abdülaziz'in 1873 senesi cülus yıldönümü cülusiyesi

eserleriyle kroniklerde arşiv belgelerinin daha nadir olduğu ilk devirlere ait pek çok tarih örneğinin olduğunun ve burada daha ziyade belgelere yansıyanlar üzerinde durulduğunun ifade edilmesi gerekir. Her hâlde bunların en ilginçlerinden biri, "Müdmin-i hamr" (974) şeklinde, yani kendilerini 'içki içmeye devam eden' olarak tanımlayan işret erbabının II. Selim'in cülusuna düştüğü[68] tarih olmalıdır. Bu tarihi zikreden *Selânikî*,

68 Selânikî, *Tarih*, I, 62.

muhtemelen padişahın şehzadeliğinden beri içkiye olan düşkünlüğüne de imada bulunmak istemiştir.

Padişahların cülusları konusunda yazılan güzellemelere *cülusiye* adı verilir[69] ve divanlar ile kroniklere geçmiş olanların yanı sıra Osmanlı arşivlerinde farklı tasnifler altında da bulunabilen bu şiirlerin, o dönemde yaşayan neredeyse bütün önemli şairleri toplu olarak ortaya koyma potansiyeli taşıdıkları için edebiyat tarihi açısından da çok önemli veriler olduğu ve edebiyat tarihçilerinin bunlar üzerine yapacağı çalışmaların ilginç sonuçlar vereceği açıktır. II. Ahmed,[70] I. Mahmud,[71] III. Osman,[72] III. Selim,[73] IV. Mustafa,[74] II. Mahmud,[75] Sultan Abdülmecid,[76] Sultan Abdülaziz[77] ve II. Abdülhamid'in[78] cülus tarihleri, bu konuda arşiv belgelerine yansıyan birkaç örnek olmak üzere zikredilebilir. Muhtemelen dikkat çekmek amacıyla bunların kimi gayet süslü[79] kimi ise sade[80] ve şiiri ön plana çıkarmayı tercih eden metinlerdi.

I. Mahmud'un cülusuna düşürülen tarihlerden birinde şair, Kur'an'daki Haşr Suresi'nin "fa'tebirû yâ uli'l-ebsar" (ey akıl sahipleri ibret alın) şeklindeki 2. ayetini bölerek istihraç usulüyle padişahın cülus ettiği 1143 tarihini bulması[81] veya Sultan Abdülaziz'in cülusuna tarih düşen Feyyaz isimli bir şairin her beyitte kastettiği amacı beyitlerin üzerinde kırmızı mürekkeple açıklayarak ve tarih beytinin ebcet hesabıyla rakamsal karşılıklarını ayrıca vererek toplam 1277, yani padişahın cülus tarihini bulması[82] ilginç tarih örnekleri olarak zikredilebilir. Diğer bir ilginç tarih de Dersaadet Ordusu sağ kol ağası (ön yüzbaşı) Hilmi Bey'in Sultan Abdülaziz'in tahta geçmesiyle birlikte valide sultan olan annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın valideliğine özel olarak tarih düşürmesidir. Tarih mısraı "Kıldı Hak Pertevniyal'i ehlen ümmü'l-mü'minîn" şeklindedir.[83]

---

69 I. Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed ve oğlunun cülusu vesilesiyle Safiye Sultan'a yazılan, dönemin şairlerinin divan ve eserlerine yansıyan cülusiye metinleri için bkz. Fatih Özer, "16. Yüzyıl Türk Edebiyatında Manzum Cülûsiyyeler", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, I/1, Kış 2017, s. 1-14.

70 TSMA.e, 360/4.

71 TSMA.e, 365/19, 20, 24, 40, 44, 46, 62, 65, 70; 366/3.

72 BOA, C.MF, 160/7988.

73 TSMA.e, 360/17.

74 TSMA.e, 452/36.

75 TSMA.e, 47/5; 366/13, 14, 15, 16, 17, 18, 19.

76 TSMA.e, 369/2.

77 BOA, A.MKT.UM, 415/72.

78 TSMA.e, 860/13; BOA, Y.PRK.AZJ, 1/68. BOA, MB, 999/19. Hüseyin el-Cisr'in düştüğü Arapça tarih için bkz. BOA, Y.PRK.AZJ, 1/28. Tarih düşürme ve cülusiye metinlerinin yanı sıra Mekteb-i Sultanî Hocası Hüseyin Hüsnü Efendi de II. Abdülhamid'in kılıç alayı için 18 beyitlik bir methiye yazar (21 Şaban 1293, *İstikbal*, nr. 179, s. 2-3).

79 TSMA.e, 364/57; 364/68; 365/24, 40, 44, 46, 70; 366/3, 14, 16; 360/17.

80 TSMA.e, 365/12; 365/20, 62.

81 İstihraç şöyleydi: fa'tebirû=760, yâ uli=58, el-ebsar=325=1143 (TSMA.e, 365/65).

82 BOA, MB, 934/55, lef 4.

83 BOA, MB, 934/55, lef 1.

III. Selim'in cülusunda bir kısmı Bâbıâli'ye bir kısmı da şeyhülislamlığa takdim edilen tarihlerin seçilip ayrı ayrı saraya sunulan iki defteri, tarih şiirlerinin tamamına yer verilmediği ve sadece tarih beyitlerinin gönderildiği gerekçesiyle geri çeviren ve şiirlerinde İlhamî mahlasını kullanan şair pâdişah, şiirlerin olduğu gibi kendisine takdim edilmesini ister; ayrıca şairlerin atiyyelerinin de daha sonra verilmesini kararlaştırır.[84] Divan sahibi padişah, muhtemelen bu tarihleri sadece cülusuna yapılan bir güzelleme ve tespitten ziyade şiirsel açıdan da değerlendirmek amacıyla böyle bir istekte bulunmuştur.

IV. Mustafa'nın cülusu vesilesiyle tarih takdim edenlere verilen ihsanların eşit değil, şairlerin "hâl ve kabiliyeti" göz önünde bulundurularak dağıtıldığını görüyoruz. Devrin bilinen ulema ve şairlerinin şiirleri seçilerek aynen, diğerlerinin ise fazla zamanını almaması için sadece tarih beyitleri padişaha sunulur. Bu cülus vesilesiyle öğrendiğimiz diğer önemli bir husus da bazı fakir ve yoksulların tarih düşürme geleneğini bir fırsat ve ganimet olarak değerlendirdiği, şiirimsi bir şeyler karalayarak takdim ettiği ve böylece dağıtılacak ihsan ve paralardan pay almaya çalıştığıdır. Bu gibi kişilerin ayrı bir kategoride değerlendirildiği sadaret arzında fakir ve düşkün oldukları gerekçesiyle "sadaka-i ser-i şevket-efser-i şahane", yani padişahın başının sadakası olmak üzere onlara da yardım edilmesi istenir. Bununla birlikte bunların şiirleri veya tarih beyitleri değil, sadece isimleri saraya iletilir. Padişah neticede hepsine ihsanda bulunmaya karar verir.[85]

II. Abdülhamid'in cülusu münasebetiyle Trablusşamlı Hüseyin el-Cisr'in yazdığı Arapça kaside (Y.PRK.AZJ, 1/28)

[84] BOA, HAT, 179/7984.

[85] Şiirleri beğenilmediği hâlde ihsanda bulunulan kişilerin sayısı 93'tü (BOA, HAT, 1358/53291).

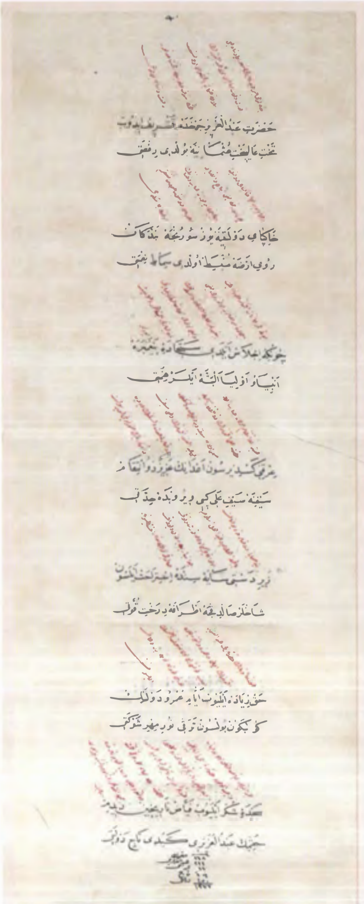

Feyyaz isimli şairin her beyitte kastettiği anlamı beyitlerin üzerine açıkladığı ve Sultan Abdülaziz'in cülusuna düştüğü ilginç tarihi (BOA, MB, 934/55, lef 4)

Sultan Abdülmecid'in cülusu dolayısıyla Bâbıâli'ye sunulan toplam 738 tarih şiirinden sadece 48'i saraya takdime değer görülür; geri kalan 690 şiirle ilgili IV. Mustafa'nın cülusunda olduğu gibi, bir ihsanda bulunulmasını önermeyen ve bu şiirlerin sadece tarih mısralarını saraya sunan Sadrazam Hüsrev Paşa, ilginç bir şekilde takdime değer olanlar arasından dürüst ve ilim sahibi olduklarını söylediği Vakanüvis Esad Efendi ile Meclis-i Vâlâ Üyesi Ziver Efendi'nin ödüllendirilmesi için özel bir istekte bulunarak padişahtan kendilerine 5-6.000 kuruş (4.800-5.760 $) değerinde birer mücevher kutu vermesini talep eder. Bu istekleri kabul eden padişah, rütbe ve derecelerine göre aralarında bölüştürülmek üzere diğer tarih sahiplerine de toplam 50.000 kuruş (48.000 $) ihsanda bulunur.[86] Esasında yazdığı üç farklı tarih şiiri daha önce saraya gönderilen Ziver Efendi'ye Hüsrev Paşa tarafından zaten imtiyazlı davranılmış olduğunu biliyoruz.[87]

Tarih takdimi, merkez veya taşra bürokrasisinin ciddiye alması gereken bir işti. Valiler, taşra bürokrasisi, eşraf veya başka bir sosyal gruba mensup birilerinin cülusa düşürdüğü tarihleri merkeze ulaştırmakla yükümlüydü. Tarih takdimi, sadece ihsan kültürünün bir yansıması değildi, taşra

86 Belgenin ekinde saraya sunulan tarih mısralarıyla şairlerinin isimlerini belirtir bir liste vardır (29 Temmuz 1839, BOA, İ.DH, 1/15; BOA, *HH.d*, nr. 3753, s. 2).

87 BOA, İ.DH, 8/372.

eşrafından biri tarih düşürdüğünde, bu, bir anda yörenin merkeze bağlılığını güçlendirecek siyasi bir araca da dönüşebilirdi. Nitekim Beyrut Nakibüleşraf Kaymakamı Abdurrahman Nühasî Efendi ile Bağdat Meclis-i Kebiri Üyesi Abdülbaki Efendi'nin Sultan Abdülaziz'in cülusuna düştüğü Arapça tarihleri İstanbul'a ileten mahallî yöneticiler, bu kişilerin Arap coğrafyasının Beyrut ve Bağdat gibi iki büyük ve önemli şehrinin ileri gelenlerinden olduklarını belirterek padişahın gönderilen şiirlerden çok memnun kaldığı yönünde kendilerine bir cevap yazılması taleplerini de yazılarına eklemeyi unutmazlar.[88]

19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren basının devreye girmesiyle birlikte şairlerin cülus olayına düşürdükleri tarih şiirleri gazetelerde yer almaya ve kamuoyuyla da paylaşılmaya başlar.[89] Gazeteler, imparatorluğun sonuna ve son cülusa kadar bu şekilde devam eden[90] bu gelenek sayesinde yeni padişahı öven bu şiirleri yayımlayarak bir yandan iktidarla ilişkilerini iyi tutarken bir yandan da iktidar lehinde bir kamuoyu oluşmasına vesile olurlar.

[88] 31 Temmuz 1861, BOA, İ.DH, 475/31876. Ayrıca bkz. BOA, A.MKT.UM, 415/72.

[89] Padişahların cüluslarına tarih düşürmelere sayısız örnek verilebilir. Bir örnek olmak üzere V. Murad için düşülen tarihler için bkz. 9 Cemaziyelevvel 1293, *Vakit*, nr. 235, s. 3; nr. 236, s. 3; nr. 237, s. 4; 238, s. 3-4; nr. 239, s. 4; nr. 240, s. 3-4; nr. 241, s. 3-4; nr. 244, s. 3-4; nr. 245, s. 3-4; nr. 247, s. 3-4; nr. 248, s. 3-4.

[90] Sultan Vahideddin'in cülusuna düşülen tarihlere birkaç örnek için bkz. *Ceride-i İlmiye*, nr. 37, Zilkade 1336, s. 1103-1104.

YAZICIZADE'NİN *MUHAMMEDİYE*'SİNİN SARAYA GETİRİLMESİ

Son dönem cülus larında programa ilginç bir ritüel eklenir; bu, Yazıcızade Mehmed Efendi'nin Ağustos 1449 tarihinde tamamlamış olduğu *Muhammediye* isimli dinî ve tasavvufi kültürün oluşmasında[91] ve halkın İslam anlayışının teşekkülünde çok esaslı bir yeri olan eserinin cülus için Gelibolu'daki türbesinin türbedarları tarafından İstanbul'a getirilip saraya takdim edilme ritüelidir.

19. yüzyılın başlarındaki cülus larda geleneksel bir uygulama olarak bahsedilen bu ritüelin ne zaman başladığı hususu açık değilse de bu tarihin iddia edildiği gibi çok da eski olmaması gerekir. IV. Mustafa'nın cülusuyla ilgili metinde bu durum "*Muhammediyye*yi beher cülus-i hümâyûn akîbinde müteveffâ-yı müşârün-ileyhin tekyeleri şeyhi Esseyyid Mehmed Emin Efendi -an evlâd-ı müteveffâ-yı müşârünileyh- zikr olunan manzûm-i nefîsi ziyaret için Der-i aliyyeye getirmesi âdet-i kadîme-i müstahseneden", yani *Muhammediye*'nin her cülustan sonra Yazıcızade'nin soyundan gelen tekke şeyhi tarafından İstanbul'a getirilmesinin güzel bir gelenek olduğu şeklinde ifade edilir. Eseri getirip Enderun'a takdim eden şeyh ile yanındakilere padişah ve Ayşe Sineperver Valide Sultan tarafından toplam 2.000 kuruş (6.780 $) ihsan edilir.[92]

Her ne kadar ne zaman başladığı hususu açık değilse de bu geleneğin III. Selim'in merakı üzerine başladığını tahmin ediyoruz; zira III. Selim öncesinde böyle

[91] Mustafa Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 586-87.

[92] 16 Ekim 1807, *An Ottoman Protocol Register*, s. 173; TSMA.e, 208/41.

bir uygulamanın olduğuna dair şimdilik herhangi bir veri veya işarete rastlanılamadı. Öte yandan bu konuyla ilgili olarak ilk rastladığımız belge olan III. Selim'in hatt-ı hümayununda bu hususun geçmişine ve bir geleneği olduğuna dair yapılan herhangi bir atıf da yoktur. Sadaret arzında bu husus, Yazıcızade'nin "kendi hattıyla muharrer nüsha-i nefisenin *ziyareti mukaddemce hatır-güzâr-ı şâhâneleri olduğu*ndan tahrirat irsaliyle nüsha-i mezkûre talep olunmuşidi", yani müellif hattıyla yazılı olan bu nefis nüshayı padişahın görmek istediği şeklinde ifade edilir; dolayısıyla bu eserin önceki cüluslarda da aynı şekilde İstanbul'a getirildiğine dair herhangi bir geçmiş vurgusu yoktur. Hatt-ı hümayunda kitabın silahtar ağaya gönderilmesi istenir.[93]

Yazmayı getiren ve Yazıcızade'nin ahfadından olan iki türbedarın, daha önce tahsis edilen pirinç dışında zaviyenin herhangi bir gelirinin olmadığını belirterek yıllık yağ tahsisatı istemesi ve Yazıcızade'nin ruhaniyetine hürmeten bu isteklerinin karşılanması,[94] daha sonra da kendilerine ayrıca *vazife* denilen maaşlar bağlanması,[95] aynı zamanda önceki dönemlerde cülusla ilgili böyle bir uygulamanın olmadığının bir kanıtı olarak da değerlendirilebilir. Zira eğer daha önce böyle bir uygulama olsaydı, merkezî idare unutsa dahi türbedarlar her cülusta bunu bir şekilde onlara hatırlatırlardı. Nitekim I. Ahmed'in cülusunda Ayasofya yakınında bulunan Şeyh Sinan Erdebilî Zaviyesi şeyhinin, yazdığı bir yazı ile padişah cüluslarında zaviyelerine ihsanda bulunmanın öteden beri bir gelenek olduğu ve bu cülus vesilesiyle kendilerinin unutulmaması gerektiği hususlarını saray çevrelerine hatırlattığını[96] biliyoruz. Diğer yandan önceki cüluslarda eğer böyle bir uygulama ve gelenek olsaydı, tekkenin sadece pirinç tahsisatı değil, III. Selim sonrasında yapıldığı gibi padişah, saray kadınları veya diğer üst düzey görevliler tarafından tahsis edilen daha düzenli gelirlerinin olması gerekirdi. Yani hem tekkeye hem de türbedarlara daha sonra yapılan ihsanlar da bu geleneğin III. Selim'in merakı üzerine başladığını ortaya koymaktadır.

II. Mahmud'un cülusunda da eserin türbedar Mehmed Emin Efendi tarafından İstanbul'a getirilip yeni padişaha sunulduğu görülüyor. İtibar ve hürmete layık bir eser olduğunu ve içine konulduğu sandık, bohça ve örtünün yenilenmesi gerektiğini belirten II. Mahmud, yenileme işlemi tamamlanıncaya kadar eseri inceleyeceğini ifade eder; ayrıca Mehmed Emin Efendi'ye annesi Nakşidil Valide Sultan'la birlikte toplam 3.000 (10.290 $), diğer türbedarlara ise 1.500 kuruş (5.145 $) ihsanda bulunur.[97]

[93] BOA, HAT, 1392/55627.

[94] Türbeye günlük yaklaşık 2,5 kg yağ tahsis edilir (BOA, HAT, 1396/55985).

[95] 8 Nisan 1792, BOA, C.EV, 250/12518.

[96] BOA, AE.SAMD.I, 1/6.

[97] BOA, HAT, 644/31585.

Sultan Abdülmecid'in cülusunda *Muhammediye*'nin getirilmiş olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanılamadı. Bununla birlikte Sultan Abdülaziz'in cülusunda kendilerini hatırlatmak amacıyla zaviyenin görevli ve türbedarlarının ortak dilekçesinde durum iyice abartılır ve Sultan Abdülmecid dönemine kadar 400 seneden beri cüluslarda *Muhammediye*'nin getirtilip ziyaret edildiği belirtilerek yeni padişahın cülusunda da İstanbul'a getirtilebilmesi için Gelibolu Mutasarrıfı Şakir Paşa'ya emir yazılması istenir. Bu başvuru üzerine konunun teşrifattan sorulması ve önceki kayıtların çıkarılması, Sultan Abdülmecid döneminde de bu ritüelin yerine getirildiğinin ip uçlarını veriyor. Neticede gelenek olduğu üzere kitabın saraya getirtilmesi için irade çıkar.[98]

Şakir Paşa, ortak dilekçede belirtildiği gibi, kitabı göndermesi için kendisine yazı yazılması[99] üzerine türbedarlardan biriyle eseri İstanbul'a gönderir; ayrıca taltif ve ihsan sırasında unutulmamaları için diğer türbedar ve görevlilerin isimlerini de yazısına ekler. Sultan Abdülaziz, kitapla birlikte İstanbul'a gelen türbedara beş gün sonrasına randevu verir.[100] İlgili kayıt, *Muhammediye*'nin İstanbul'a getirilip takdim edilmesi vesilesiyle Sultan Abdülaziz'in 10.500 (4.515 $), Pertevniyal Valide Sultan'ın 5.250 (2.257,5 $) ve sadrazamın da 3.500 kuruş (1.505 $) olmak üzere toplam 19.250 kuruş (8.277,5 $) gibi muazzam bir ihsanı üç türbedar ile dervişlere vermeleri gerektiğine işaret ediyor.[101] Sonraki cüluslarda bu ritüelin yerine getirildiğine dair herhangi bir işarete rastlanılamadığını da belirtmemiz gerekir.

98 24 Temmuz 1861, BOA, İ.DH, 475/31854.

99 1 Ağustos 1861, BOA, A.MKT.MHM, 228/61.

100 23 Ağustos 1861, BOA, İ.DH, 475/31938. Ayrıca bkz. *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, haz. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, X, 25.

101 24 Temmuz 1861, BOA, İ.DH, 475/31854. Zaviyenin şeyhinin türbe ve zaviyenin onarılması için hükümete başvurması (22 Ekim 1861, BOA, MVL, 375/84) üzerine 6.000 kuruşa (2.580 $) tamir ve tefrişleri kararlaştırılır (2 Eylül 1862, BOA, *EV.d*, 17841).

ALLAH'IN ve HZ. PEYGAMBER'İN MANEVİ HUZURLARINA TAZARRU

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ilginç bir uygulama da tahta çıkan bazı padişahların hem Kâbe'ye hem de Hz. Muhammed'in Ravza-i Mutahharasına ve manevi huzurlarına yönelik olarak birer tazarrunâme, yani kibirden arınma ve yakarış metni olarak tanımlayabileceğimiz belgeler kaleme almalarıdır. Osmanlı padişahları arasında cülus esnasında Kâbe'ye veya Ravza-i Mutahhara'ya arzuhal takdimine dair böyle bir geleneğin mevcudiyeti hakkında şimdilik fazla bir veriye sahip değiliz. Nitekim cülusundan itibaren Sultan Abdülmecid'in kaleme almış olduğu hatt-ı hümayunların toplandığı defter elimizde bulunmasına rağmen[102] bunlar arasında böyle bir hatta rastlanmamaktadır.

Her ne kadar önceki padişahların bu yönde bir girişimlerinin olup olmadığı konusunda fazla bir veriye sahip değilsek de olma ihtimalini yine de saklı tutmak gerekir; nitekim II. Bayezid dönemi gibi hayli erken sayılabilecek bir devirde, tahta çıkan yeni padişahın Hacca giden bir kişiyi Hz. Peygamber'in Ravza-i Mutahharasına yüz sürmek, O'na selam göndermek ve huzurunda dua etmekle görevlendirip aracı kılması, bu yönde yeni verilerin ortaya çıkma ihtimaline açık olmamız gerektiğine işaret etmektedir. Erken tarihli uygulamaya dair güzel bir örnek olduğu için bu ilginç metne biraz daha yakından bakmak yararlı olabilir:

[102] Bu defterin translitere edilmiş şekli için bkz. "Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümâyûnları", haz. Güller Karahüseyin, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

II. Bayezid'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

"Ya Resûlullah ümmetinden memleket-i Osmaniye'ye halife olan Sultan Bayezid ibn Sultan Mehmed Han sana selam-i fırâvân ve tehâyâ-yı bî-pâyân edüp senin nihayetsüz lütfundan ve gayetsüz ihsanından isti'ânet ve istimdâd ve istişfâ' ve istigase eder ki dünyada sıhhat ve selametle serîr-i saltanatta icra-i ahkâm-ı şer'iye edüp ömrü ve devleti ziyade ola ve ahirette liva-i hamdunla senünle bile haşr ola. İlâhi, Habib'in Muhammed el-Mustafa hürmetiçün padişahımızın bedenine sıhhat ve âfiyet verüp ömrünü uzun eyle ve cemi' muradlarına ve maksudlarına yetiştirüp âhirini ve âkıbetini hayreyle deyüp kaside okuyup tazarru'larla tamam ettikten sonra..."[103]

Haccı yapan kişi tarafından kaleme alınan bu metnin içeriği, aşağıda incelenecek olan Sultan Abdülaziz ve V. Murad'ın kendi ağızlarından ifade edilen metinlerin muhtevasıyla neredeyse aynıdır. Yeni tahta çıkan II. Bayezid'in selamlarının iletilmesinin ardından Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden yardım dilenmesi, dünyada sağlıklı bir şekilde devleti yönetip ömrünün ve devletinin

[103] TSMA.e, 968/104.

uzun olması, ahirette Hz. Peygamber'in sancağının altında toplanılması, padişahın ideallerini gerçekleştirmesi ve sonunun hayırlı olması dua ve temennilerini içeren bu metni aşağıdakilerden ayıran diğer bir husus da II. Bayezid'in girişiminin görevlendirilen bir hacı aracılığıyla uygulamaya geçirilmesidir. Söz konusu iki padişahın kaleme aldırmış olduğu metinler çok yüksek ihtimalle kutsal topraklara gönderilmemiştir. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında bu tür sembolik metinlerin kaleme aldırılıp daha sonra ilgili şahsın terekesinden çıktığı örneklerin varlığını biliyoruz.[104]

Böyle bir uygulamaya Sultan Abdülaziz ile halefi V. Murad'da rastlanır; daha sonra göreve gelen padişahların cüluslarında böyle bir mektup yazıldığına dair bir işaret yoktur. Eğer gerçekten durum böyle ise bu yeni davranış biçiminin Sultan Abdülaziz'in kendi kişisel hassasiyetlerinden kaynaklandığı, takipçisi olan yeğeni V. Murad'ın da genelde taht değişikliklerinde yapıldığı gibi, önceki uygulamalar örnek alınarak aşağıda metinleri verilen iki tazarrunameyi kaleme aldırmış olduğu ve ondan sonra yine karışık bir ortamda iktidara gelen II. Abdülhamid'in o kargaşa içerisinde gözden kaçırdığı bu teamülün yaklaşık 33 yıl süren uzun iktidarının ardından da tamamen unutulduğu düşünülebilir.

Günümüzde Hırka-i Saadet Dairesi'nde saklanan ve güzel ve harekeli nesih bir hatla yazılan Sultan Abdülaziz'in hazırlatmış olduğu tazarruname uslûp ve içerik açısından ağır bir metindir. Padişah zarfın üzerine kendi el yazısı ve rika olarak "Bismihi Teâlâ. Hazret-i Fahr-i Kâinât Sallallahü Aleyhi ve Sellem Hazretlerinin Ravza-i Mübârekeleri'ne takdim" diye yazdıktan sonra isminin baş harfi olan Ayn harfi ile parafe eder. Bu metnin orijinalinin niçin sarayda bulunduğunu bilemiyoruz. Ancak saray arşivi yerine mukaddes emanetlerin bulunduğu Hırka-i Saadet Dairesi'nde saklanması, gönderilmek için değil de sembolik bir söylemle hazırlanarak Hz. Peygamber'e ait olduğu iddia edilen bazı kutsal emanetlerin de bulunduğu bu dairede muhafaza edildiği ihtimalini akla getirir. Öte yandan aşağıda açıklanan V. Murad'ın hazırlatmış olduğu metinlerin orijinallerine değil, deftere kaydedilmiş olan suretlerine sahip olduğumuzu belirtmemiz gerekir.

"Âlemleri senin için yarattım" hadis-i kutsîsine muhatap olan Hz. Peygamber'e salat ve selam ile hitabına başlayan padişah, hicap ve hürmet ile yüce ve güzel kokulu huzuruna arzuhal takdimine cüret ettiğini,

[104] Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultan'ın hastalığından kurtulması için Sünbül Efendi'ye, Hz. Ali'ye, Hz. Peygamber'in Ravza-i Mutahharasına Türkçe ve Arapça arizalar yazar; Hz. Allah'a ise Arapça manzum münacaatta bulunur; ayrıca hastalıktan kurtulursa vereceği hediye ve adaklarını yazılı olarak sıralar. Bütün bu metinlerin tamamı Refia Sultan'ın terekesinden çıkar (Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 166-179).

V. Murad'ın Kâbe'ye sunulmak üzere kendi ağzından kaleme aldırdığı tazarru'name
(BOA, *YEEd*, nr. 1093, s. 2)

kalben, malen, bedenen ve irsen müminlerin kıblesi olan Kâbe'nin hizmetkârlığı göreviyle şereflendiğini ve bütün inananların kendisine Allah'ın bir emaneti olduğunu belirtir; münkir ve zındıkları kahretme ve Hz. Peygamber'in getirdiği dini doğru yol olarak kabul ve muhafaza etme görevinde Allah'ın yardımı ile başarılı olduğunu söyleyerek hesap günü Resûlullah'ın şefaatine mazhar olmayı diler; kendisini mücrim ve asi olarak tanıtan padişah, merhamet kapısı olan Hz. Peygamber'in huzuruna arzuhal sunmaya cesaret ettiğini vurgulayarak ve günahlarına tövbe ederek Haremeyn'in hizmetkârı, Müslümanların hâmisi ve kâfirlerin kahredicisi olarak Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden istimdat eder.

Hz. Peygamber'in şeriatini büyük bir özenle uygulayarak kalp huzuruna ulaşma, Allah'ın ve insanların hukukuna riayet etme, devlet hazinesini (*beytülmal-i müslimîn*) israfa düşmeden harcama, geri kalan ömründe Allah'ın rızasına uygun işler yapma ve iki cihanın sıkıntılarından emin olma amacıyla Hz. Peygamber'in yardımını ister; ayrıca kendisini boş göndermemesi, devlete ve dine düşmanlık edenlerin başarısız ve ordunun düşmanlara karşı her zaman muzaffer olması duasında bulunur. Son nefesini kelime-i şehadet getirerek vermeyi ve Arasat günü kurtuluşa vesile olacak şefaatine nail olmayı Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden talep eder; Resûlullah'a, Fatımatüzzehra'ya, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e selam yolladıktan sonra Fatiha ile metne son verir. Metnin altında ise kendisini Hz. Peygamber'in yardım ve şefaatine muhtaç, zayıf ve günahkâr bir kul ve Gazi Mahmud Han oğlu Abdülaziz Han olarak tanımlar.[105]

V. Murad da ihtilâlin o karışık ortamında bile tahta oturur oturmaz biri Allah'ın manevi huzurlarına olmak üzere Kâbe-i Muazzama'ya ve diğeri de Hz. Muhammed'in ruhaniyetine olmak üzere kabrinin bulunduğu Ravza-i Mutahhara'ya hitaben ve ruhaniyetlerinden istimdaden iki tazarruname kaleme aldırır.

V. Murad adına yazılan söz konusu belgelerde tarih yoktur; ancak sırasıyla deftere yazılmış oldukları göz önünde bulundurularak bunların 1 Haziran 1876 (9 Cemaziyelevvel 1293)'da kaleme alınmış olan cülus hatt-ı hümayunundan önce yazılmış oldukları tahmin edilebilir. Allah'ın en yakınındaki meleklerin (*kerûbiyân*) isteği üzerine bütün canlıların ve insanların kıblesi olan Kâbe'ye hizmet etme şerefine ve Hz. Muhammed'in halifeliği makamına nail olmasından dolayı teşekkür hisleriyle söze başlayan padişah, âcizlik ve alçak gönüllülükten başka bir sermayesinin olmadığını, insanlara hizmet edip kalplerini kazanmak ve din düşmanlarının kalplerine korku salmak amacına yönelik olarak yapacağı bu görevin

[105] Hilmi Aydın, *Hırka-i Saadet Dairesi ve Mukaddes Emanetler*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 272-75.

kendisine iki cihanda mutluluk getirmesini ve ilâhi hazinesinde bolca bulunan zaferlerden kendisine tattırmasını dileyerek bu arzıhali Allah'ın manevi huzuruna takdim ettiğini belirtir. Önemine binaen bu nadir ve emsalsiz metni aynen buraya aktarıyoruz:

"Bi-ismike yâ erhame'r-rahimîn,

Nuhbetü'l-âmâl-i kerûbiyân ve kıbletü'l-ikbal-i ins ü cân olan Beyt-i Muazzama'nın hizmet-i celilesine ve Resül-i Ekrem'in hilâfet-i aliyyesine nailiyet-i âcizanemin teşekkürünü lisanımla etsem bu lisan dahi zât-ı ulûhiyyetinin ihsanı olduğu cihetle bu dahi başkaca bir teşekküre muhtaç olarak bu bâbda acz u iftikardan başka bir sermayem olmayıp ibâd-ı kibriyyâna hüsn-i hizmet ve kalplerini bu kuluna muhabbet-i tâmmeye muvaffakiyet ve a'dâ-yı kelâm-ı mecîdin kalblerine ilka-yı ru'b u haşyet buyurarak ihsan buyurduğun bu hizmet dâreynde mucib-i saadetim olmasını ve hazine-i gaybiyye-i ilâhiyyende olan enva-ı fevz u nusret ile bu abdına ikram buyurmanı dua ve istirham ma'razında işbu arzıhalim terkim ve atebe-i aliyye-i beyt-i mükerremene takdim kılındı."[106]

İkinci metin ise Hz. Muhammed'e hitaben Ravza-i Mutahhara'ya takdim edilmek üzere hazırlanan bir arzıhaldi. Metne "biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" âyetine mazhar olan Allah'ın Resülüne salât ve selamla başlayan V. Murad, Allah'ın söz konusu hitabına mazhar olan Hz. Muhammed'in bir âciz kölesi olarak onun halifeliği makamına lâyık görülmekten dolayı hissettiği şükran duygularını ifadede kaleminin âciz kaldığının ve akşam sabah şükür secdesi ettiğinin Hz. Peygamber'in ruhaniyetlerine malûm olduğunu belirtir; ilk dört halifeye yaptığı gibi kendisine de yardım etmesini ve Allah'ın rızasını kazanıp ümmetin kalplerine muhabbet ve düşmanlarınınkine korku salmasını Hz. Peygamber'den istirham eder; ayrıca halifelik görevinin iki cihanda kurtuluş ve saadetine ve nice başarılara vesile olması için şefaatini talep etmek üzere bu arzıhali Ravza-i Mutahhara'ya takdim ettiğini belirtir. Bu ilginç metin şu şekildeydi:

"Essalâtü ve's-selamü aleyke yâ Resülellah,

'*Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn*'[107] hitab-ı celiline mazhar olan zât-ı risaletpenahilerinin bu âciz bendesi hakkında olan enva-ı eltâf-ı celilesinden olarak bu

[106] BOA, *YEE.d*, nr. 1093, s. 2. Padişahın hatt-ı hümayunlarını kaydetmek için hazırlanan bu altın varaklı defterde V. Murad'ın dört hatt-ı hümayunu vardır. Bunlardan ikisi, söz konusu tazarrunameler; üçüncüsü, Sadrazam Mehmed Rüşdi Paşa'ya hitaben yazılan cülus hattı ve dördüncüsü de Dârüssaade Ağalığı'na getirilen Süleyman Ağa'ya yazılan hatt-ı hümayundur.

[107] "(Resûlüm) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" (*Kur'an*, 21/107). Âyetin tercümesinde *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli* (haz. Ali Özek, Hayreddin Karaman, vd., Medine-i Münevvere 1992) esas alınmıştır.

def'a hilâfet-i aliyye-i nübüvvetpenahilerine lâyık ve seza görmüş olduklarının teşekkürünü îfadan takat-ı kalem âciz olduğu gibi şâm ü seher secde-i teşekküre vaz-ı cebhe-i ibtihâl olunarak enva-ı tesliyye ile lisanen dahi arz-ı şükraniyyet etmekte olduğum rûhaniyet-i peygamberilerine mâlûmdur. Hulefâ-yı Râşidîn'e olan iane-i resul-i ekremileri gibi iane buyurularak cenab-ı Rabbü'l-âlemînin rıza-yı âlîsini celb ve ümmet-i Muhammediyyelerinin kulûbüne muhabbet ve a'dâ-yı dîn-i mübînleri kalblerine ilka-yı ru'b u haşyet buyurulmasını ve bu hizmet dâreynde mucib-i saadetim olması şefaatini ve enva-ı tevfikat-ı seniyyeye nailiyetimi atebe-i risaletpenahilerinden niyaz ve istirham ma'razında işbu arzıhal-ı zarâ'at-meâlim Ravza-i Mutahhara ve hücre-i mu'attara-i cenab-ı şefaatpenahilerine takdim kılındı."[108]

Netice itibariyle bu başlık altında incelenen konu, Osmanlı padişahlarının Hz. Peygamber'in halifeliği makamına çıktıklarında bu görevin ağırlığını üzerlerinde hissettiklerini ve başarılı olmaları için ilk dönemlerden itibaren bu anlamda Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden istimdat ve yardım dilediğini ortaya koyuyor. Nitekim ilk defa burada söz konusu edilen II. Bayezid'in kutsal topraklara giden bir hacı aracılığıyla ilettiği istimdat mesajını, oğlu I. Selim'in kutsal emanetleri İstanbul'a ve Topkapı Sarayı'na getirmesinden ve özel bir dairede muhafaza altına almasından sonra tahta geçen padişahlar, Hırka-i Saadet Dairesi'nde Hz. Peygamber'e isnat edilen hırkayı ziyaret ederek ve Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden yardım isteyerek bizzat kendileri verirler. Gerek tahta çıktıktan gerekse de kılıç alayından sonra Hırka-i Saadet Dairesi'ne yaptıkları ziyareti ve duaları bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Sultan Abdülaziz ve V. Murad ise Hırka-i Saadet'te yaptıkları sözlü duaların yanı sıra dua, hissiyat, tazarru ve niyazlarını yazılı olarak da kaleme alarak bu emsalsiz metinleri tarihe intikal ettirirler.

[108] BOA, *YEEd*, nr. 1093, s. 3.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Cülus ve İç Kamuoyu

"Ne kadar olsa da herhem-zede-i fitne âvam
Yine tedbir ile ıslahları kabildir
Vükelâ hâin olunca ana güçtür çâre
İllet-i sadra tedâviyle şifâ müşkildir"

Namık Kemal[1]

Bu bölümde ister doğal sürecin sonunda bir vefat isterse bir isyan veya ihtilâl neticesinde cebrî olsun meydana gelen taht değişikliğinin ve cülusun taşraya ve sadarete bildirilme şekil, usul ve gelenekleri üzerinde durulacaktır. Cülus haberi öteden beri padişah adına gönderilen bir ferman ile bütün taşraya ve tâbi hükümetlere bildirilirdi. Bunun en önemli nedeni, hem bu mühim olayı bütün ülkeye duyurmak hem de İslam dünyasında hâkimiyet alametleri olarak bilinen sikkede ve hutbelerde de yeni padişahın isminin kullanılmasını ve bu vesile ile bütün ülkede bir şekilde şenlikler yapılmasını sağlamaktı. Bu tür fermanlar hazırlanırken genellikle önceki cüluslara ait metinler esas alınır, bazen de günün koşullarına uygun güncellemeler yapılır, örneğin savaş durumu söz konusu ise fermanın sonunda askerlerin zaferi ve düşmanın kahrı için dua edilmesi istenirdi.

Taşraya gönderilecek ferman müsveddesi kaleme alındıktan sonra padişahın onayına sunulur, yeni padişah metni onayladıktan sonra Anadolu ve Rumeli'deki vilayet/eyalet merkezlerine gönderilir, buralarda şehir ileri gelenleri toplanıp fermanın içeriği kendilerine aktarıldıktan sonra, metnin birer sureti bağlı sancaklara ve oralardan da kazalara iletilir, böylece bu önemli haber köylere kadar bütün ülkeye duyurulmuş olurdu.[2]

1 Önder Göçgün, *Namık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 376.

2 III. Selim'in cülus fermanı taslağı ve onaylayan hatt-ı hümayunu için bkz. BOA, HAT, 180/8169. Taşraya gönderilen metin için bkz. BOA, C.SM, 167/8396.

CÜLUS ve MEŞRUİYET

Cülus ve meşruiyet başlığı iki esas üzerine oturtulacaktır; birincisi, bu başlık altında incelenecek olan taşraya gönderilen cülus fermanları ve ikincisi de padişahların sadrazamlara hitaben kaleme aldıkları cülus hatlarındaki meşruiyet vurguları analiz edilecektir. Cülusun iç kamuoyuna duyuruluş biçimi siyasi olayların gelişimine paralel olarak zaman içerisinde değişiklikler gösterir. İlk devirlerden 17. yüzyılın başlarına kadar dönemin anlayışının da bir sonucu olarak padişahların tahta çıkışlarını herhangi bir meşruiyet zeminine oturtma ihtiyacı duymadıkları anlaşılıyor. Taht değişikliklerindeki kanlı iktidar mücadeleleri devlet kurulduğundan beri var olmasına ve I. Ahmed'den sonra tahtın fiilî olarak hanedanın ekber üyesine ait olduğu şeklinde bir teamül geliştirilmesine rağmen 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi'ye kadar bu konunun hukuki bir forma kavuşturulamadığını biliyoruz.

17. yüzyıla kadar taşraya gönderilen cülus fermanlarında genel itibariyle bir meşruiyet vurgusuna pek rastlanmazken bu yüzyıldan itibaren küçük yaştaki veya zihnî melekeleri sorunlu padişahların tahta geçmesi neticesinde kamuoyu nezdinde imametleri tartışmalı hâle geldiği için tahta çıkıştaki meşruiyet zemini giderek genişler ve meşruiyete vurgu yapma ihtiyacı artar. Bu yüzyılın başından itibaren şehzadelerin sancağa çıkarılmayarak saraydaki Şimşirlik Dairesi'nde hapis hayatı yaşamak zorunda bırakılması, Şimşirlik'te çocuk sahibi olmalarına izin verilmemesi ve ancak tahta çıktıktan sonra çocuk sahibi olmaları gibi nedenlerden dolayı zorunlu olarak küçük yaştaki şehzadelerin tahta geçmesi, saltanat

Levnî'nin çizdiği I. Mustafa minyatürü (*Tulips, Kaftans and Levnî*, s. 87)

ve hilâfetin meşruiyet temellerinin sorgulanması sonucunu doğurur.

Bazı kronik yazarlarının 13 yaşında tahta çıkan I. Ahmed'in yaşını büyük gösterme, yani padişahın çocuk olmadığını ispat etme gayretlerinin de bu sorgulama ve endişelerle ilgili olduğu düşünülebilir.[3] Yine I. Ahmed'den ve oğlu II. Osman'dan sonra iki kere tahta çıkan I. Mustafa'nın zihnî sorunları gerekçesiyle ikinci kere tahttan indirilerek yerine geçirilen 11 yaşındaki IV. Murad'ın "imameti"nin meşruiyeti sorgulandığı ve bâliğ olmayan çocuğun imameti tartışmalı olduğu için padişahlığının "icmâ ve ittifâk-ı nâs" ile vuku bulduğuna vurgu yapılmasının[4] söz konusu kaygı ve meşruiyet tartışmalarıyla ilgili olduğu açıktır.

Hükümdarlığın artık daha geniş bir meşruiyet zeminine dayandırılma zorunluluğuna işaret ettiği için bu vurgular önemlidir. 17. yüzyıldan itibaren tahta geçen padişahların genel itibariyle gerek yabancı hükümdarlara gönderdikleri cülus namelerinde gerekse de iç kamuoyuna duyurdukları fermanlarda bu geniş mutabakat zeminine vurgu yaptıkları görülür.

17. yüzyıl öncesindeki taht değişikliklerinde bu yönde bir çaba ve gayret görülmez. Babası Yavuz Sultan Selim'in ölümü üzerine tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman'ın Mısır Valisi Hayır Bey'e gönderdiği cülus tebliğinde herhangi bir meşruiyet vurgusu yoktur;

[3] Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları*, İSAM Yayınları, İstanbul 2016, II, 133-134.

[4] F.M. Emecen, *Osmanlı Sultanları*, II, 254.

"bi-inâyeti'l-lahi Meliki's-Samed cülus-i hümayun-ı serîr-i saltanat cenâb-ı şerîf-i saadet-nisabıma nasip oldu" sözleriyle Allah'ın iradesiyle tahta geçtiğini belirten padişah, valiyi, Hz. Peygamber'in soyundan gelenler ile diğer Müslüman önderleri toplayıp bütün camilerde babası Yavuz Sultan Selim'in ruhu için namaz kılmak, kendi iktidarının devamı için dua etmek ve halka adaletle davranıp itaatlerini ve düzeni sağlamakla görevlendirir.[5]

17. yüzyılda yaşanan iktidar sorunları yüzünden taht değişikliklerinde meşruiyet krizinin ortaya çıkması üzerine tahta çıkan padişahların iç kamuoyuna yönelik olarak yayımladıkları cülus fermanlarında genelde "ittifak-ı ârâ ve rey ve şûra-yı vüzerâ-yi izâm ve ulemâ-i kiram ve icma ve ittirâd-ı cümle-i havass ü avâm", yani halkın bütün kesimlerinin ortak kararı ve yüksek ulema ile vezirlerin oy birliği ile tahta çıktıklarına dair geniş bir meşruiyet vurgusu yer alır; hutbede ve sikkede yeni padişahın adının zikredilip kullanılması için cülus haberinin bağlı kazalar ahalisine de duyurulması ve kalelerden topların atılarak şenliklerin yapılması fermanın diğer önemli unsurlarıydı. Nitekim I. Mahmud'un cülus fermanı bütün bu unsurların tamamını içermektedir.[6]

Aşağıda izah edileceği üzere, tahta çıkış hadisesini sadece Allah'ın takdirine dayandıran II. Ahmed'in[7] cülus fermanı her ne kadar açıklanan bu genel yapıya uymazsa da bu örnek bir istisna gibi duruyor; zira kendisinden sonraki padişahların hemen hepsi cüluslarını aynı meşruiyet zeminine oturturlar. Nitekim III. Osman,[8] III. Mustafa,[9] III. Selim[10] ve IV. Mustafa'nın[11]

5 Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, I, 503-506.

6 3-13 Ekim 1730, *Adana Şer'iyye Sicilli*, nr. 129, hüküm 43; BOA, C.SM, 110/5529; BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 136, hüküm 891 ve 960, 962.

7 "Takdir-i hüdâ-yi müte'âl ve inâyet ve mevhibet-i mâliki'l-mülk-i lâyezâl ve mahz-ı fazl-ı cenâb-ı vâhibü'l-âmâl ile serîr-i mu'allâ-pâye-i saltanat ve cihânbâniye cülus-i hümâyûnum müyesser..." (İzzet Sak, *37 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1102-1103/1691-1692, Transkripsiyon ve Dizin)*, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya 2010, s. 11-12). Ayrıca bkz. BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 101, hüküm 282.

8 "İttifak-ı ârâ-yı vüzerâ-yı izâm ve icmâ'-i ulemâ-yı kirâm ve inkıyâd-ı cümle-i havâss ü avâm ile..." (6 Ocak 1755, *Adana Şer'iyye Sicilli*, nr. 133, s. 110-11, hüküm 122; Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166,1180/1752-1766)*, haz. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2019, I, 217-18).

9 III. Mustafa'nın Özi Valisi Muhsinzade Mehmed Paşa ile eyalette bulunan kadı ve naiplere gönderdiği fermanda neredeyse III. Osman'la aynı meşruiyet ibarelerini kullanır (TSMA.e, 338/13). Bu fermanın bir sureti için bkz. *Halep Şer'iyye Sicilli*, nr. 41, s. 47, hüküm 52).

10 "Envâr-ı kabiliyet ü isti'dâd muktezâsınca nevbet-i tasarruf-ı saltanat-ı cihândârî bi'l-irsi ve'l-istihâl cenâb-ı hilâfet-meâbıma intikâl etmekten nâşî ittifâk-ı ârâ-yı vüzerâ-yı izâm ve icmâ'-ı ulemâ-yı a'lâm ve inkıyâd-ı havâss u a[vâ]m ile cenâb-ı nâsırü'l-müslimîninin eltâf-ı mâ-lâ nihâyesinden istid'â-yı fevz ü nusret ve ricâ-yı feyz ü bereket olunarak yevm-i mezkûrda evreng-i hilâfet-penâhî ve erîke-i şefkat-i destgâhiye cülus-ı hümâyûn-ı meymenet-makrûnum vâki' olup" (*Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri, Amid Mahkemesi*, ed. Ahmet Zeki İzgöer, haz. Mehmet Y. Okutan vd., Dicle Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2015, V, 523 ve 577).

11 *Halep Şer'iyye Sicilli*, nr. 31, s. 36-37, hüküm 29.

hemen aynı ibarelerle cülus haberini taşraya duyurdukları görülür.

Özellikle merkeze uzak yerlerle haberleşmenin zor olması ve dönemin şartlarından dolayı zaman alması, cülus haberi gibi acil konuların iletilmesinde sıkıntı yaratabiliyordu. III. Mustafa'nın cülus fermanının Mısır'a gönderilmesinde böyle bir sorun yaşanır. Fermanı karayoluyla Mısır Valisi Said Mehmed Paşa'ya götürmekle görevlendirilen ve posta tatarlarına göre daha yavaş gideceği düşünülen kapıcıbaşının haberi iletmekte geç kalabileceği öngörüsünden hareketle normal cülus fermanının içeriğine göre daha kısa ve sadece cülus haberini içeren bir metnin önceden sadaret tatarlarıyla Mısır'a gönderilmesi kararlaştırılır.[12] Öte yandan cülus haberini acil olarak bütün ülkeye ileten tatarların yol masraflarının ciddi bir yekûn tuttuğunun da belirtilmesi gerekir.[13]

Dönemin koşullarında taşraya gönderilen görevlilerin güvenliğinin sağlanması da önemli bir sorundu. Taşraya iletilen emirleri getiren ulakların kendi bölgelerindeki ıssız ve tehlikeli yerlerden geçerken güvenliklerinin sağlanması konusundaki sorumlulukları zaman zaman taşra yöneticilerine hatırlatılırdı.[14]

I. Abdülhamid, tahta çıktığı esnada 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı devam ettiği için bir yandan tahta geçtiğini ve savaşla ilgili görevlerini aksatmamaları gerektiğini taşra yöneticilerine hatırlatırken bir yandan da "ilan-ı cülus-i hümayunumu mübeyyin iktiza eden" emrin yakında gönderileceğini belirtir. Durumu bildiren bu kısa fermanda "karındaşım hüdâvendigâr-ı sâbık Sultan Mustafa Han âzim-i dâr-ı cinân olup nevbet-i tasarruf-i hilâfet ve saltanat bi'l-irsi ve'l-istihâl cenâb-ı hilâfet-meâbıma intikal eylediğine binaen *ittifak-ı ârâ ile* işbu bin yüz seksen yedi senesi Zilkadetü'ş-şerifesinin sekizinci mübârek Cuma günü taht-ı âli-baht-ı Osmanî üzere cülus"unun vuku bulduğunu söyler.[15]

İttifak-ı ârâ ile başlayan kısmı iyice genişleterek "ittifak-ı ârâ-yı vüzera-yı izâm ve icmâ'-ı ulemâ-i a'lâm ve inkıyad-ı cümle-i havass ü avâm ile" tahta geçtiğine vurgu yapan III. Selim, bu haberin köylere varıncaya kadar bütün ülkeye duyurulmasını, topların atılarak şenliklerin yapılmasını ve ordunun başarısı için dua edilmesini ister;[16] ancak söz konusu meşruiyet vurgusunun ordu komutanı ile askerlere gönderilen emirlerde bulunmadığı, "bi'l-irsi ve'l-istihkak", yani soydan gelen bir hak ile Osmanlı tahtına oturmuş olduğu belirtilerek daha ziyade

12 BOA, AE.SOSM.III, 51/3663.

13 Sultan Abdülmecid'in cülus haberi için gönderilen tatarların yol masrafı 31.924 (31.647 $) kuruşa ulaşır (2 Temmuz 1839, BOA, C.DH, 13/603).

14 14 Aralık 1617, BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 82, hüküm 45.

15 *Halep Şer'iyye Sicilli*, nr. 11, s. 69-70, hüküm 83-84.

16 BOA, HAT, 180/8169; BOA, C.SM, 167/8396.

askerî konulara ve askerleri teşvik hususlarına yoğunlaşıldığı görülür.[17]

II. Mahmud'un cülus fermanı ihtiva ettiği unsurlar itibariyle öncekilerden bazı noktalarda ayrılır; âdeta bir cülus hattı gibi, kendisine iktidar yolunu açan Alemdar Mustafa Paşa'yı "istiklâl-i tâm ve ruhsat-ı kâmile" ile sadarete atadığını belirtir. Esas konumuzu oluşturan meşruiyet vurgusu daha sade olup "bi'l-irsi ve'l-istihkak taht-ı âli-baht-ı Osmanî üzere" cülusunun gerçekleştiğini ifade eder. Yeni padişah taht değişikliğinin duyurulmasını isterse de şenlikler yapılıp top atılması gibi klasik cülus fermanı unsurlarına müracaat etmez; ayrıca büyük küçük herkesin üzerine düşen görevleri yapması ve Allah'ın emaneti olan halkın korunup kollanması gerektiği konularında görevlilere karşı sert sayılabilecek tehditkâr bir lisan kullanır.[18] II. Mahmud'un cülus fermanı, daha sonra ortaya çıkan yeni dönemin de bir habercisi gibidir.

Normal geleneksel çizgiyi izleyen Sultan Abdülmecid'in cülus fermanında babasınınkinde olan huşunet ve sertlik yoktur. II. Mahmud'un ölümü üzerine vükelâ ve vezirlerin oy ve yüksek ulemanın fikir birliği ile toplumun bütün kesimlerinin kabulü üzerine Osmanlı tahtına geçtiğini belirten yeni padişah, cülus haberinin bütün kaza ve köylere kadar duyurulup İstanbul'da yapıldığı gibi, kalelerden topların atılarak ve şenliklerin yapılarak kutlanmasını ister.[19]

Hemen hemen aynı kelimelerle tahta çıkış meşruiyetini formüle eden ve cülus haberinin yine kasaba ve köylere kadar duyurulmasını isteyen Sultan Abdülaziz, gönderilen fermanın mahkeme sicillerine kayd ve topların atılıp kendisine dua edilmesi ve ülkede düzenin sağlanıp halka adaletli davranılması konularında taşra yöneticilerini uyarır.[20]

Hükümranlığın Meşruiyet Referanslarında Değişim

Bu başlık altında Osmanlı padişahlarının tahta çıktıklarında sadrazama hitaben yazdıkları cülus hatlarında tahta çıkışlarının meşruiyet temellerini nasıl tanımladıkları ve hangi referanslara başvurdukları söz konusu edilecek; özellikle II. Mahmud döneminden itibaren devletin merkezî yapısında gerçekleştirilen büyük bürokratik değişimin neticesinde padişahın elindeki muhteşem gücün farklı aktörler tarafından üstlenilmesi süreciyle zikredilen belgelerde vuku bulan tegayyürün ilişkisine dair bazı sonuçlar tartışılacaktır. Şunu ifade etmek gerekir ki tahta geçen padişahın taşraya gönderdiği fermanlarda mevcut olduğu yukarıda açıklanan geniş meşruiyet vurgusunun muhtemelen muhatabının kimliğinden dolayı

[17] BOA, C.DH, 319/15949.

[18] *Halep Şer'iyye Sicilli*, nr. 31, s. 132, hüküm 107; TSMA.e, 682/11; 704/2.

[19] *Erzincan-Eğin (Kemaliye) Şer'iyye Sicilli*, nr. 4, s. 42, hüküm 97.

[20] *Halep Şer'iyye Sicilli*, nr. 60, s. 84.

hatt-ı hümayun metinlerinde olmadığı, zamanla hem söz konusu bürokratik değişimlerin hem de kamuoyunun önem kazanıp bu metinlerin basın aracılığıyla kamuoyuna da duyurulması nedeniyle meşruiyet vurgusunun giderek genişlediği görülür.

Burada incelenecek olan konu, taht değişikliklerinde yeni padişahın sadrazama hitaben yayımladığı hatt-ı hümayunlardaki meşruiyet zemini değişimidir. Klasik dönem hatlarında böyle bir meşruiyet vurgusuna rastlanmadığı ifade edilebilir. Her padişahın tahta çıktığı şartlar aynı olmasa da geleneklere uygun davrandıkları, yayımladıkları hatlarda belli unsurları dile getirdikleri, özellikle modernleşme döneminde yapılan reformların bir sonraki padişahın yayımladığı cülus hattına referans olduğu ve bürokratik dönüşümün padişahların yaklaşım ve tutumlarına da yansıdığı açıktır. Dolayısıyla bu konunun ister istemez modernleşme dönemi cülus hatları bağlamında inceleneceği ifade edilebilir.

Ülkede olağanüstü şartların hüküm sürdüğü ve savaşların devam ettiği bir dönemde tahta geçen I. Abdülhamid, III. Selim ve IV. Mustafa'nın cülus hatları daha ziyade savaşlarla ve ordunun durumuyla ilgili olup bu başlık altında incelenen konu açısından fazla bir önem taşımazlar. Yeni tahta geçen I. Abdülhamid'in Muhsinzade Mehmed Paşa'ya gönderdiği cülus hattında, kardeşi III. Mustafa'nın vefatı üzerine "bi'l-irsi ve'l-istihkak", yani soydan gelen bir hukuk ile tahta cülusunun gerçekleştiği ve kendisini "bi'l-istiklâl" sadaret görevinde bıraktığı söz konusu edilerek[21] klasik meşruiyet vurgularına başvurulduğu görülür.

I. Abdülhamid'in hem bu beyaz üzerine hatt-ı hümayununun hem de yeni padişah olarak kazınan altın mührü ile kılıç ve kendi samur kürklerinden birini daha sonra sadrazama göndermesine dair olan beyaz üzerine diğer bir hattının saraydaki bir görevli tarafından yazılmış ve üzerinin yeni padişah tarafından "işbu hatt-ı şerifim mucebince amel oluna" şeklinde bir hatt-ı hümayun ile onaylanmış olması ilginçtir.[22] Zira çocukluğundan itibaren çok uzun süre kaldığı Şimşirlik'te iyi bir eğitim alamayan I. Abdülhamid'in[23] yazısı akıcı olmadığı gibi kalemi tutuk, imlası ve kaligrafisi bozuk, hatta kötüdür. Dolayısıyla söz konusu iki uzun metni padişahın kendisinin kaleme alması hem hayli vakit alıcı hem de meşakkatli olacağı düşüncesinden hareketle böyle bir yönteme başvurulmuş olduğu anlaşılıyor.

---

[21] TSMA.e, 806/5, lef 2. Bir sureti için bkz. "Vekayi'nüvis Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)", haz. Muharrem Saffet Çalışkan, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 449-450.

[22] TSMA.e, 806/5, lef 1 ve 2; "Vekayi'nüvis Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildi", s. 400-02, 406-07.

[23] 5 yaşından itibaren 44 yıl gibi uzun bir süre Şimşirlik'te kalan I. Abdülhamid, burada sadece okuma yazmayı öğrenecek kadar bir eğitim alabilir (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 7).

III. Selim, Yusuf Paşa ile vezirler ve ordu komutanlarına gönderdiği hatt-ı hümayunda, amcası I. Abdülhamid'in ölümü üzerine hilâfet ve saltanat nöbetinin "bi'l-irsi ve'l-istiklâl" kendisine intikal ettiğini ve Yusuf Paşa'yı "bi'l-istiklâl" sadarette bıraktığını belirtir.[24] Bu metinde hilâfet ve saltanatın ayrı ayrı zikredilmesi dikkat çeker ki bu ikili vurguda, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Kırım'ın idari açıdan muhtariyeti ve dinî açıdan Osmanlı hilâfetine bağlı kalması esaslarıyla başlayıp Rusya'nın ilhakıyla devam eden sürecin etkili olduğu düşünülebilir.[25] Bu durum, bir yandan hilâfetin evrenselliğini gündeme getirirken bir yandan da 19. yüzyılda imparatorluğun gayrimüslim unsurlarının yavaş yavaş bağımsızlığa doğru evrilen taleplerinin önünü kesebilmek amacıyla Osmanlı padişahının şahsında birleşen hilâfet ve saltanat erklerinden birincisinin, yani daha ziyade Müslümanları ilgilendiren hilâfetin geri plana çekilerek daha toparlayıcı ve gayrimüslimleri de kucaklayıcı olduğu düşünülen saltanatın ön plana çıkarılması yönünde yeni bir siyasa takip sürecinin ilk işaretleri olarak da değerlendirilebilir.

Kabakçı Mustafa isyanı neticesinde tahta çıkan IV. Mustafa'nın o sırada Rusya'ya karşı savaşan ordunun başında bulunan İbrahim Hilmi Paşa'ya gönderdiği kısa hatt-ı hümayun tamamiyle ordu ve savaşla ilgili olup konumuz bağlamında fazla bir ip ucu taşımaz ve cülusla ilgili herhangi bir meşruiyet zeminine vurgu yapmaz. İfade aynen "cülus-i hümayunum vâki olup" şeklinde gayet kısa ve açıktır.[26] Yine olağanüstü şartlarda tahta geçen II. Mahmud, Alemdar Mustafa Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümayunda "takdir-i Sübhâni ile cülus"unun vukubulduğunu belirtir.[27]

II. Mahmud'un ölümünün ardından 16 yaşında tahta geçen oğlu Sultan Abdülmecid, tecrübesizliğinden ve gençliğinden yararlanarak kendisini sadrazam ve vekil-i mutlak olarak tayin ettirmeyi başaran Hüsrev Mehmed Paşa'ya hitaben kaleme aldığı hatt-ı hümayunda hilâfetin "bi'l-irsi ve'l-istihkak" kendisine intikal ettiğini vurgular.[28]

Sultan Abdülmecid'in ölümü üzerine 25 Haziran 1861'de tahta geçen Sultan Abdülaziz, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'ya hitaben yazdığı cülus hattında "Cenâb-ı Mâlikü'l-mülkün irade-i lemyezeliyesiyle", yani Allah'ın iradesiyle "ecdâd-ı izâm"ları tahtına oturduğunu belirtir.[29]

---

[24] 8 Nisan 1789, TSMA.e, 874/7; E. Z. Karal, *Selim III.'ün Hatt-ı Humayunları*, s. 21-22.

[25] Bu dönemde yapılan hilâfet tartışmaları için bkz. Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilafeti (1725-1909)", *Hilafet ve Saltanat, II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2016, s. 49-57.

[26] *Âsım Efendi Tarihi*, II, 845.

[27] Cevdet Paşa, *Tarih*, VII, 361-62. Eksik bir sureti için bkz. TSMA.e, 751/24. Cevdet Paşa, çoğu kere yaptığı gibi bu metne de müdahale edip yer yer kısaltmıştır.

[28] 11 Temmuz 1839 (28 Rebiülâhir 1255), *Takvim-i Vekayi*, nr. 181, s. 2.

[29] BOA, İ.DH, 474/31794; 1 Temmuz 1861 (22 Zil-

Görüldüğü gibi, sadrazamlara hitaben yazılan ve daha ziyade "bi'l-irsi ve'l-istihkak", yani soydan gelen bir hak ve Allah'ın ezelî iradesi sayesinde Osmanlı tahtına oturulduğu düşüncesi öne çıkarılan bu döneme kadarki cülus hatlarında neredeyse herhangi bir meşruiyet vurgusu yoktur. Bununla birlikte V. Murad'dan itibaren meşruiyet zemini ciddi bir biçimde genişlemeye başlar. V. Murad hem şahsi görüşlerinin hem de Yeni Osmanlıların beklentilerinin bir tezahürü olarak tahta çıkış hadisesinde Allah'ın ezelî iradesine bir de taşraya gönderilen cülus fermanlarında olduğu gibi, "bilcümle tebaa"nın "icma ve arzusu"nu, yani bütün toplumun ortak isteğini de ilave ederek meşruiyet zeminini ciddi anlamda genişletir.[30] Böyle geniş bir meşruiyet vurgusunda Tanzimat dönemi bürokratik reformlarının yarattığı beklentilerin yanı sıra V. Murad'ın bir ihtilâl neticesinde tahta çıkmış olmasının da etkili olduğu şüphesizdir.

II. Abdülhamid'in cülusu, biraz da siyasi şartların sonucu olarak bürokratik düzenlemelerin ve toplumun geçirdiği siyasi değişimin izlerini daha belirgin bir şekilde ortaya çıkarır. Nitekim Sadrazam Mehmed Rüşdi Paşa'ya hitaben kaleme aldığı cülus hattında Allah'ın takdiri ve ağabeyi V. Murad'ın saltanat ve hilâfetten el çektirilmesi ile "ber-mûceb-i kanun-i Osmanî ecdâd-ı izâm"ları tahtına cülus ettiğini bildirir.[31] Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren ekiple yaptığı müzakereler neticesinde Kanun-i Esasi'yi ilan etme karşılığında tahta çıkarılan II. Abdülhamid'in meşruiyet vurgusu hem Allah'ın takdirine hem de kanunlara referans verir. V. Murad'ın cülusunda bütün halkın ve kamuoyunun fikir birliği ve isteği ön plana çıkarılırken üç ay sonra tahta geçen II. Abdülhamid'in cülusunda tebaanın arzusundan ziyade kanun ve hukuk vurgusu vardır.

Yine bir ihtilâl neticesinde tahta çıkan Mehmed Reşad'ın Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdiği cülus hattında bu durum, "biraderim Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî'nin *cümleye mâlûm olan esbâbdan dolayı* taraf-ı şer'-i âliden sadır olan fetvâ-yı şerife ahkâmına ve bilcümle teb'amızın arzusuna tevfikan Meclis-i Umumî-i Millî'ce bi'l-ittifak ittihaz edilen karar vechile makam-ı hilâfet

hicce 1277), *Ceride-i Havâdis*, nr. 1046, İlave-i Ceride-i Havâdis; *Düstûr*, I. Tertip, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289, I, 14-15.

30 2 Haziran 1876, BOA, İ.DUİT, 190/42; BOA, *YE-E.d.* nr. 1093, s. 4-5; 2 Haziran 1876 (10 Cemaziyelevvel 1293), *Vakit*, nr. 236, s. 1; 10 Cemaziyelevvel 1293, *Sabah*, nr. 85, s. 1; Ahmed Saib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, s. 75-77.

31 13 Eylül 1876 (23 Şaban 1293), *Takvim-i Vekayi*, s. 1-2, BOA, HR.SFR. 1, 67/84; 12 Eylül 1876, BOA, Ali Fuad Türkgeldi Evrakı (HSD.AFT), 3/64; 22 Şaban 1293, *Vakit*, nr. 315, s. 1; 23 Şaban 1293, *Sabah*, nr. 171, s. 1-2. Cülus hattının tarihinde çelişki vardır. Cülus tarihi, devletin resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekayi*'de 21 Şaban, Ali Fuad Türkgeldi'nin kopyasını çıkarttığı metin ile *Vakit* gazetesinde yayımlanan nüshada 22 Şaban ve *Sabah* gazetesi ile muhtemelen yabancı basın ve kamuoyu için matbu olarak bastırılan hatt-ı hümayunda 23 Şaban olarak verilmektedir. Biz resmî gazete olan *Takvim-i Vekayi*'deki tarihi esas aldık.

ve saltanattan hâl'i vukuuna mebni cenâb-ı Mâlikü'l-mülkün irade-i ezeliyesi ve *Kanun-i Esasimiz ahkâmı ve ale'l-umum millet-i Osmaniyye'nin icmâ' ve arzusu üzerine* ecdâd-ı izamımız tahtına cülusumuz vukubuldu." cümleleriyle ifade edilir.

Bu cümlede hem eski padişahın tahttan indirilmesinin, yani şeyhülislamın hâl' fetvası ve bütün tebaanın isteğine uygun olarak Meclis-i Millî'nin oybirliğiyle aldığı kararın hem de yeni padişahın tahta geçme nedenlerinin meşruiyetine vurgu vardır. Hemen bütün padişahların başvurduğu Allah'ın iradesinin yanı sıra meşruiyet referansı olarak II. Abdülhamid'in söz konusu ettiği "kanun-i Osmani" vurgusu, kendi döneminde yapılan bürokratik düzenlemelerin ve II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin de bir sonucu olarak Mehmed Reşad'ın hattında biraz daha somutlaşarak "Kanun-i Esasi" ahkâmına, yani anayasa hükümlerine dönüşür; ayrıca ilk defa olmak üzere bütün "millet-i Osmaniye'nin", yani var olduğu düşünülen Osmanlı milletinin görüş birliği ve isteği üzerine tahta geçtiği vurgulanır.[32] Mehmed Reşad, bu ifade ile Kanun-i Esasi'nin 3. maddesi gereğince tahta çıkmış bir meşrutiyet hükümdarı olduğunu beyan eder.

Tahta yeni çıkan Mehmed Reşad (*Le Petit Journal Supplément Illustré*, no. 964, 9 Mayıs 1909, kapak resmi)

[32] Hatt-ı hümayun 2 Mayıs 1909 tarihlidir (19 Nisan 1325, *Takvim-i Vekayi*, nr. 198, s. 1).

Aynı şekilde Allah'ın iradesi ve "Kanun-i Esasi" "ahkâmına tevfikan" ecdatlarının tahtına cülus ettiğini belirten son padişah Mehmed Vahideddin, Sadrazam Mehmed Talat Paşa'ya hitaben kaleme aldığı cülus hattında Mehmed Reşad'ın devlet ve milletin selametinin tek dayanağı olan meşrutiyetin istikrarı için gösterdiği çabalara da değinerek en büyük emelinin Kanun-i Esasi ile kanunların uygulanması olduğuna vurgu yapar.[33]

Cüluslarla ilgili meşruiyet vurguları ve bu vurguların modern merkezî devletin tesis edilme çabalarıyla birlikte uğradığı değişiklik süreci bu şekilde özetlenebilir.

II. Abdülhamid döneminin dış politika söylemi olarak pan-İslamist siyaseti istisna edilirse 19. yüzyılda sadece Müslümanlar açısından anlamlı olan hilâfetin biraz daha geri planda tutularak özellikle Tanzimat'la birlikte geliştirilen Osmanlılık projesinin de bir gereği olarak padişahın bütün tebaayı kuşatan sultan kimliğinin hem söylem hem de eylem olarak ön plana çıkarıldığı görülür. Bu durum cülus hatları üzerinden de takip edilebilir. Nitekim yazdığı hatt-ı hümayunlarda güçlü bir İslamî söylemi olduğu bilinen II. Mahmud'un ve daha sonra oğlu Sultan Abdülmecid'in cülus hatlarında saltanat ve hilâfete herhangi bir vurgu yoktur. Sultan Abdülaziz ile V. Murad'da sadece tahta geçtiklerini ifade ile "bilâ-istisnâ" bütün tebaanın refah ve rahatlarının temini söz konusu edilir; V. Murad'da ayrıca vatan ve millet gibi yeni kavramlar ile bütün tebaanın vatan, millet ve devlet sevgisi etrafında birleşme temennisi gündeme getirilir.

II. Abdülhamid ve Mehmed Reşad, hilâfet ve saltanatı kendilerinden önceki padişahın tahttan indirilişi vesilesiyle zikrederler; her iki padişah da ayrım yapmaksızın bütün tebaanın rahatının ve güvenliğinin sağlanmasının en önemli görevleri olduğunu vurgular. Mehmed Vahideddin ise her iki makamı da söz konusu etmez. Görüldüğü gibi, II. Mahmud döneminden itibaren tahta geçen sultanlar tebaa arasında ayırımı ortaya çıkarma potansiyeli olan hilâfeti iç kamuoyunda vurgulamaktan mümkün mertebe kaçınırken istisnasız bütün tebaanın emniyet ve rahatlarını sağlamanın en önemli görevleri olduğunu belirtirler.

Esasında bu sonuç, devletin bu yüzyılda yaşadığı fiilî çözülmenin durdurulabilmesi için devlet adamlarının Müslim ve gayrimüslim tebaadan "Osmanlı milleti" adıyla bir bütün oluşturabilme çabalarının bir yansımasıdır. II. Mahmud'un idari düzenlemeleri ve Tanzimat reformlarıyla başlayan bu yaklaşım, 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin "zât-ı hazret-i pâdişâhî, *hasbe'l-hilâfe dîn-i İslâm'ın hâmîsi* ve *bi'l-cümle tebaa-i Osmâniyye'nin hükümdar ve padişahıdır*"[34] şeklin-

[33] Hatt-ı hümayun 8 Temmuz 1918 tarihlidir (BOA, BEO, 4524/339227; 9 Temmuz 1918, *Takvim-i Vekayi*, nr. 3289, s. 1).

[34] *Osmanlı Anayasası, Kanun-ı Esasi*, s. 34.

deki 4. maddesiyle de anayasal bir hüviyete bürünür.

Burada kanun yapıcıların maddenin birinci fıkrasında çok özenli bir dil kullanmış oldukları tezi ileri sürülebilir; zira biraz dikkatli bakıldığında padişahın halifelik görevinin İslam dininin himayesiyle sınırlı olduğu ve diğer coğrafyalarda yaşayan Müslümanların himayesini kapsamadığı görülür. Oysa yaklaşık yüz yıl önce imzalanan 1779 tarihli Aynalıkavak Tenkihnamesi'nde halife sultanın bütün Müslümanların halifesi olduğuna, üstelik uluslararası bir metinde dikkat çekilir.[35] Muhtemelen dünya Müslümanlarının himayesi görevinin anayasal olarak halifenin yükümlülükleri arasına sokulmasının, uluslararası siyaset nokta-i nazarında yaratacağı ciddi sonuçlar düşünülerek böyle bir madde kaleme alınmıştır. Eğer himaye Müslümanlara inhisar etseydi, bu durumda başta İngiltere olmak üzere sömürgeci Batılı devletler buna itiraz edebilirlerdi; zira kendi sömürgelerinde yaşayan milyonlarca Müslüman'ın manevi ve dinî olarak halifeye bağlı olmaları kendileri açısından kabul edilebilir bir durum değildi. Muhtemelen büyük devletleri rahatsız etmemek ve kulaklarına kar suyu kaçırmamak amacıyla böyle özenli bir dil kullanılarak himaye görevi dinin kendisi ile sınırlandırılır.

Esasında bu endişelerin hiç de yersiz olmadığı kısa bir süre sonra ortaya çıkar; zira hem bu şekilde hilâfetin anayasal bir mahiyete bürünmesi hem de Hindistan Müslümanlarının 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı gösterdikleri ilgi ve yaptıkları yardımlar İngiltere'yi harekete geçirir; zira bu gelişmelerin hemen akabinde İngiltere'de Osmanlı hilâfetinin meşruiyetinin tartışmaya açılması, tesadüfle izah edilemez. Hilâfetin Kureyşlilere ait olduğu ve Osmanlı halifelerinin Kureyş soyundan gelmediği tezini işleyen ve Osmanlı hilâfetinin meşru olmadığı fikrini 1879'dan itibaren Arap aydınları arasında yaymaya çalışan İngilizler,[36] bu konuda hayli mesafe katederler.

[35] T. Buzpınar, "Osmanlı Hilafeti (1725-1909)", s. 55-56.

[36] T. Buzpınar, "Osmanlı Hilafeti (1725-1909)", s. 72-73.

TAŞRADA CÜLUS KUTLAMALARI

Cülusu bildirmek amacıyla taşraya gönderilen emirler şehir ve kasaba merkezlerinde mülki ve askerî yetkililer, ulema, imamlar, hatipler, şeyhler ve yörenin ileri gelenlerinin huzurunda yüksek sesle okunup tebliğ edildikten sonra kadı sicilline kaydolunur; böylece bu önemli haber taşranın en uzak köşesine ve her bir cami hatibine kadar duyurulmuş olurdu. Davetli olduğu hâlde mazeretsiz bir şekilde cülus fermanlarının tebliğ edildiği bu toplantılara katılmamak önemli bir ihmal olarak değerlendirilip cezai bir soruşturmayı gerektirirdi.[37]

Kaza kadılarıyla taşra yöneticilerinden kendilerine gelen fermanla ilgili bölgelerinde nelerin yapılmış olduğuna dair merkeze bir ilâm ve yazı göndermeleri beklenir[38] ve bu geri dönüşler ilgili yörenin yeni padişaha bir nevi biatı sayılırdı. Önceki yüzyıllarda bu vazifenin beylerbeyi ve vali gibi taşra görevlileri tarafından yerine getirildiği ve söz konusu yerel yöneticilerin cülus tebriki için bazen adamlarını meramı anlatan bir yazı ile birlikte İstanbul'a gönderdiği anlaşılıyor.[39] Özellikle halk kitlelerinin aynı yolu

[37] Konya'da yapılan törene katılmayan Miralay Süleyman Bey ve diğer kumandanların İstanbul'a getirtilip cezalandırılması ve yerlerine yeni komutanların atanması istenir (15 Temmuz 1861, BOA, A.MKT. NZD, 358/32).

[38] BOA, AE.SABH.I, 50/3560; BOA, AE.SSLM.III, 212/12501; 212/12500; BOA, C.SM, 12/602; 159/7994.

[39] Van Beylerbeyi Hasan Paşa, Sultan İbrahim'in cülusunda hutbenin yeni padişah adına okunduğunu ve şenlikler yapılarak iktidar değişikliğinin kutlandığını belirtir; ayrıca İran şahı hakkında da İstanbul'u bilgilendirir (TSMA.e, 794/105).

deneyip cülus tebriki için İstanbul'a adam yollamaları her ne kadar iyi bir jest gibi görünürse de gelenlerin geri dönüşlerinin hazine ve hükümet için belli bir iş ve maddî yük oluşturduğunun da ifade edilmesi gerekir.[40]

Bu tür cülus ferman ve emirlerinin okunduğu toplantıya 19. yüzyıldaki gelişmelerin bir sonucu olarak taşranın önemli merkezlerinde bulunan yabancı ülke konsolosları da davet edilirdi. Ayrıca Sultan Abdülaziz'in cülusu nedeniyle gönderilen fermanın okunduğu törene katılan farklı din adamlarının kendi inançları doğrultusunda yeni padişaha dua etme ritüeli de önceki cüluslarda rastlanan bir durum değildi. Kalelerden 101 ve gemilerden de 21 pare top atışı yapılır, geceleri havai fişek şenlikleriyle şehrayinler düzenlenir, ziyafetler verilir, kutlamaların sonunda toplum önderleri tarafından düzenlenen teşekkür ve tebrik *mahzar*ları (ortak dilekçe) merkezî hükümete gönderilirdi.[41]

Topların da atıldığı Medine'deki törene katılan sâdât-ı beni Aleviye'den, yani Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerin Sultan Abdülaziz'e biat ettiklerini belirtir bir ortak dilekçe ile Nakibüleşraf ve Şeyhü's-sâdâtü'l-Aleviye Mehmed Cemal el-Leyl Efendi'nin bir yazısını temsilci seçtikleri Abdurrahman Cemal el-Leyl ile İstanbul'a göndermeleri, doğal olarak padişahı ve hükümeti ziyadesiyle memnun eder; sâdâta hitaben gönül alıcı bir yazı kaleme alındığı gibi, Abdurrahman Cemal'e de 20.000 kuruş (9.600 $) verilmesi kararlaştırılır.[42]

Şer'iye sicilleri üzerinde yaptığımız araştırmalarda V. Murad, II. Abdülhamid, Mehmed Reşad ve Mehmed Vahideddin'in cüluslarında taşraya gönderilmesi gelenek olan cülus fermanlarına rastlayamadığımızı belirtmemiz gerekir. Bu durumun Sultan Abdülmecid döneminde 1855'ten itibaren telgrafın devreye girerek yaygınlaşmış ve cülus haberlerinin telgraf vasıtasıyla taşraya iletilmiş olmasıyla bir ilgisi olabilir. Nitekim 30 Mayıs 1876'da gerçekleştirilen bir darbe ile Sultan Abdülaziz'e tahttan el çektirilerek yerine V. Murad'ın geçirilme kararı, aynı gün Mekke emiri, Mısır hıdivi ile taşra vali ve mutasarrıflarına çekilen "mukadderat-ı ilahiyyeden olarak bu kere ittifak-ı umumî ile Sultan Abdülaziz hazretleri hâl' ile vâris-i meşru-i saltanat olan Sultan Murad-ı Hâmis hazretleri bugün taht-ı âli-i Osmanî'ye cülus buyurmuşlardır. Cenab-ı Hak cümleye müteyemmin ve mesud buyursun. Bu vechile hemen ilan oluna. Fî 7

[40] III. Selim'in cülusunu tebrik için Hicaz'dan gelen iki kişiye 100'er kuruş (840 $) ve kumanya verilir (17 Şubat 1790, BOA, AE.SSLM.III, 3/118). Yine cülus tebriki için gelenler konusunda bkz. 12 Aralık 1839, BOA, HAT, 1623/22.

[41] Sultan Abdülaziz'in cülusu için Biga'da (BOA, A.MKT.UM, 485/22), Cezayir-i Bahr-i Sefid'de (BOA, A.MKT.UM, 485/81) ve bazı yerlerde (BOA, A.MKT.UM, 485/49, 61, 63) kutlamalar yapılır.

[42] 12 Şubat 1862, BOA, İ.DH, 485/32742. Müsveddesi için bkz. BOA, A.MKT.UM, 544/81.

Cemaziyelevvel sene 93 ve fi 18 Mayıs 92" şeklinde, şartların da etkisiyle biraz aceleye getirildiği anlaşılan bir telgraf ile bütün ülkeye duyurulur.[43]

Cülus haberinin ulaştığı Mısır'da kalelerden 101 pare top atılarak yeni padişahın tahta çıkışı kutlanır; Hıdiv İsmail Paşa, ayrıca üç gün boyunca Kahire, İskenderiye ve diğer şehir ve kalelerden toplar atılarak ve geceleri de devlet daireleri ile binalar kandillerle aydınlatılarak cülusun kutlandığını İstanbul'a iletir.[44] Gönderdiği diğer bir yazı ile tebrik, biat ve saltanata olan bağlılık duygularını, hutbenin yeni padişah adına okunduğunu ve sikkede tuğrasının kullanıldığını belirterek yeğeni ve aynı zamanda Mustafa Fazıl Paşa'nın oğlu olan Osman Bey için vezirlik talebinde bulunur. Bu yaklaşımı ve bağlılığı sarayda memnuniyet yaratan İsmail Paşa'nın vezaret isteği kabul edilir; ancak İstanbul'a gelip padişahı tebrik talebi ise ileride uygun bir tarihe ertelenir.[45]

V. Murad'ın cülusu vesilesiyle yurt dışı temsilcilikleriyle yurt dışında yaşayan Osmanlı uyrukluların ve devletle iş yapan bankerlerin nabzını tutabilecek verilere sahibiz. Sadaretten ve Hariciye Nezareti'nden gönderilen ve taht değişikliğini bildiren telgraflara verdikleri cevaplarda yeni padişaha "sadakat ve ubudiyet-i kâmilelerini" ve bağlılıklarını ileten sefirlerden bazıları olayı görev yaptıkları ülkenin basınına da bildirirler. Brüksel ve Paris'te yaşayan bazı Osmanlılar iktidar değişikliğinden duydukları sevinci vurgularken, Paris'tekiler cülus olayını "vak'a-i hayriye" olarak nitelendirirler. Bank-ı Osmanî'nin İngiliz ve Fransız komite üyeleri ile Roma'da bulunan Maronit Mektebi piskoposu cülus olayından duydukları memnuniyeti dile getirir; Banker Camondo da "Saltanat-ı Seniyye'nin husul-i refah ve saadet-i hâlini arzu eden vatanperverlerin muntazır olduğu" bu haberden duyduğu sevinci paylaşır.[46]

II. Abdülhamid'in cülusu 31 Ağustos 1876 tarihli bir yazı ve basın aracılığıyla kamuoyuna duyurulur. Bu vesile ile bütün ülkede üç gün boyunca namaz vakitlerinde 21 pare top atılması ve geceleri de kamu binalarıyla halktan istekli olanların evlerinin bahçelerinde kandillerin yakılarak şehrayin ve şenlikler yapılması kararlaştırılır.[47] Bu doğrultuda o dönemde hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Mısır'da Kahire ve İskenderiye ile diğer kalelerden ve limanlardaki savaş gemilerinden kutlamalar kapsamında 101'er pare top atılır; kamu binaları ile tüccar ve zenginlerin ev ve köşkleri yakılan kandillerle süslenir, geceleri

[43] 1 Haziran 1876 (8 Cemaziyelevvel 1293), *Vakit*, nr. 234, s. 1; 8 Cemaziyelevvel 1293, *Sabah*, nr. 83, s. 1.

[44] 7 Haziran 1876 (14 Cemaziyelevvel 1293), *Vakit*, nr. 240; nr. 245, s. 2.

[45] 6 Temmuz 1876, BOA, MB.İ, 31/136; BOA, A.MTZ(05), 13/27; 21/926.

[46] 8 Haziran 1876, BOA, İ.HR, 271/16297.

[47] 2 Eylül 1876 (13 Şaban 1293), *Vakit*, nr. 305, s. 1; 14 Şaban 1293, *İstikbal*, nr. 173, s. 1.

şehrayinlerle ateş oyunları yapılır ve Âbidin Sarayı meydanında konserler düzenlenir.[48]

İstanbul'da ise limanda bulunan gemiler bayraklarla ve geceleri de kandillerle donatılarak, minareler aydınlatılarak ve havai fişekler atılarak yapılan şenlikler gece yarılarına dek sürer. Üç günün ardından cülusun dördüncü günü yeni padişahın bir kızının doğduğu, beşinci günü padişahın doğum günü olduğu ve yedinci günü de kılıç alayı yapıldığı için neredeyse bir hafta boyunca şehirde şenlik ve eğlenceler düzenlenir.[49] Sadrazamın, padişahın doğum günü vesilesiyle şenliklerin yapılıp namaz vakitlerinde topların atılması ve şeyhülislam ve vükelâ ile sarayda bir rikâp töreni düzenlenmesi yönündeki önerisi, ilginç bir şekilde padişah tarafından gereksiz bulunmasına rağmen, istemem yan cebime koy misali kabul edilir.[50]

Sıkıntılı dönemlerde gerçekleşen taht değişiklikleri doğal olarak olağanüstü uygulamaları da beraberinde getirdiği için 27 Nisan 1909 tarihinde yapılan bir operasyonla II. Abdülhamid'in yerine tahta geçirilen Mehmed Reşad'ın cülusu sıkıyönetim şartlarında vuku bulur; hükümet, cülus şenliklerinin yapılabilmesi ve halk arasındaki gerilimin biraz olsun hafifletilebilmesi için bazı sıkı uygulamaları gevşetmek zorunda kalır; cülusun ertesi günü bütün devlet daireleri tatil edildiği gibi, akşam hava kararduktan bir saat sonra başlayan sokağa çıkma yasağı da sadece o geceye mahsus olmak üzere iki saat geç başlatılır. Cülus kutlamaları esnasında ev ve binaların süslenip aydınlatılabileceği, ancak silah kullanmanın kesinlikle yasak olduğu hususlarında kamuoyu uyarılır.[51] Zira atılan silahlardan çıkan kurşunlar bazen kazaen[52] ve bazen de bilerek[53] yaralanmalara neden olurdu.

V. Murad'ın cülusu vesilesiyle atılan silahlar da bazı problemlere neden olur. Nitekim taşraya gönderilen emirlerde cülustan dolayı üç gün üç gece şenlikler yapılması isteği üzerine Girit'te Müslümanların attığı mermilerden korkan bazı Hıristiyanlar Hanya'daki İngiltere ve Rusya konsoloslarına başvurarak şikâyetçi olurlar. Konsolosların gayrimüslimlerin şikâyetlerini mahallî yetkililere iletmelerinin ve Kandiye'de silah seslerinden korktukları için bazı kişilerin

[48] 7 Eylül 1876 (17 Şaban 1293), *Vakit*, nr. 310, s. 1; nr. 317, s. 1; 19 Şaban 1293, *İstikbal*, nr. 178, s. 1.

[49] Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, I, 101; 16 Şaban 1293, *Vakit*, nr. 309, s. 1; nr. 310, s. 1.

[50] 6 Eylül 1876 (16 Şaban 1293), BOA, İ.DH, 731/50936.

[51] 27 Nisan 1909, BOA, ZB, 602/44. Taht değişikliğinden iki gün önce İstanbul, Çatalca, İzmit, Adalar, Kartal, Gebze, Beykoz ve Çekmece'de sıkıyönetim ilanı için bkz. 25 Nisan 1909, BOA, DH.MKT, 2797/23.

[52] Kesriye'de atılan mermilerden bir kadın kazaen yaralanır (28 Nisan 1909, BOA, TFR.I.MN, 189/18828).

[53] Rumeli'de Gilan'da yapılan kutlamalar esnasında aralarında husumet olan iki kişi işi cülus kutlamaları kapsamına sokarak ve kaza süsü vererek birbirlerini yaralar (29 Nisan 1909, BOA, TFR.I.KV, 220/21926).

dükkânlarını açmadığının anlaşılması üzerine gerekli tedbirler alınarak sorun tatlıya bağlanır.[54] Bununla birlikte bu olayı, muhtemelen o dönemde artık adayı ciddi olarak Yunanistan'a bağlama arzusunu ortaya koyan ve kutlamalardan hoşlanmayan Hıristiyan ahalinin sorun çıkarması olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Beyrut Valisi Edhem Bey, uluslararası ticari ilişkilerin gelişkin olduğu bir yer olan Beyrut'ta mahallî ileri gelenlere cülus kutlamaları kapsamında bir ziyafet verilmesi için merkezî hükümetten izin isterse de diğer vilayetlerden de benzer tekliflerin gelebileceği ve bunun da bütçede karşılığı olmayan 4-5.000 liralık (224.000-280.000 $) bir harcamaya neden olacağı gerekçesiyle bu öneriye sıcak bakılmaz; bunun yerine talep ettiği 15.000 kuruşun (8.400 $) belediye bütçesinden karşılanması, eğer bu da mümkün değilse ziyafet düşüncesinden vazgeçilmesi tavsiye edilir.[55] Diğer taraftan cülus için çok para harcandığını belirten Hazine-i Hassa Nezareti de ülkedeki bütün Emlâk-i Hümayun şubelerine birer yazı göndererek veznelerde mevcut paraların acil olarak merkeze gönderilmesini ister.[56]

Mehmed Vahideddin'in cülusuna dair ayrı bir fermanın hazırlanıp hazırlanmadığını bilemiyoruz; ancak yeni padişahın görevinde bıraktığı Sadrazam Mehmed Talat Paşa'ya hitaben kaleme aldığı 8 Temmuz 1918 tarihli hatt-ı hümayunun metni, aynen amcası Sultan Abdülaziz döneminde yapıldığı gibi, cülus mesajı olarak telgrafla taşraya da iletilir. Muhtemelen bununla yetinilmiş olmalıdır. Hattın içeriğinin memurlar ile halka duyurulduğunu ifade eden Beyrut Valisi İsmail Hakkı'nın cevabî telgrafından cülus bildirimi için bu hatla yetinilmiş olduğu izlenimi doğuyor.[57]

Her ne kadar özel bir statüleri olsa da cülus haberi gönderilen birer fermanla Eflak ve Boğdan voyvodalarına da bildirilirdi. Sultan Abdülmecid'in hem söz konusu voyvodalara hem de taşraya gönderilen cülus fermanı, klasik meşruiyet vurgularının tamamını ihtiva eder. Nitekim padişah, "ittifak-ı ârâ-yı vükelâ-yı fihâm ve vüzerâ-yi izâm ve icma-i ulemâ-yi a'lâm ve inkıyad-ı cümle-i havass ü avâm ile bi'l-irsi ve'l-istihkak taht-ı âli-baht-ı Osmanî ve erîke-i saltanat ve cihanbaniye cülus"unun gerçekleştiğini belirterek bu haberin hakimiyeti altındaki yerlere bildirilip bağlılıklarının sürdürülmesini ve iktidarı için dua edilmesini ister. Aşağı yukarı aynı ferman bütün valiler ile askerî kumandanlara, özetle bütün taşraya gönderilir.[58]

[54] 6 Haziran 1876, BOA, A.MKT.MHM, 480/78.

[55] 9 Mayıs 1909, BOA, BEO, 3546/265906.

[56] 2 Mayıs 1909, BOA, ML.EEM, 744/51. II. Abdülhamid'in cülusunda da artan giderleri karşılamak için para istenir (19 Eylül 1876, BOA, İ.MMS, 55/2461).

[57] BOA, BEO, 4524/339227.

[58] 3-13 Temmuz 1839 (Evahir-i Rebiülâhir 1255), BOA, C.SM, 53/2699; 53/2670.

Padişah adına taşraya gönderilen cülus fermanlarının yanı sıra sadrazamların da aşağı yukarı aynı içerikli bir emri ilgililere iletmeleri öteden beri uygulanan bir usuldü.[59] Sadrazamların taşraya gönderdikleri cülus emirleri de II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde yapılan bürokratik reformların bir sonucu olarak Sultan Abdülaziz döneminden itibaren bazı değişikliklere uğrar. Nitekim Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın taşraya gönderdiği yazıda, "vâris-i meşru-i saltanat-ı uzma" olarak tanımlanan Sultan Abdülaziz'in "bi'l-istihkak" tahta çıkmış olduğu vurgulanır; ayrıca bütün tebaanın emniyet ve rahatının sağlanması, halka karşı adil olunması, memurların görevlerini lâyıkıyla yapması ve padişaha dua edilmesi gibi hususlar söz konusu edilir.[60]

Beyrut'ta Cülus Kutlaması: Sultan Abdülaziz

1856 Islahat Fermanı'nın bazı hükümleri, Müslümanlar ile diğer milletler arasında yüzyıllar içerisinde oluşmuş olan dengeleri esastan sarstığı için fermanın ilanının ardından ülkenin değişik yerlerinde sorunlar ve farklı inanç grupları arasında istenmeyen olaylar vukua gelir. 1860 yılında da önce Lübnan'da Maruniler ile Dürziler arasında çatışma çıkar; ardından bu olayların tetiklemesi üzerine Şam'da da Müslümanlar ile Hıristiyanlar çatışır. Osmanlı Devleti, her ne kadar Hariciye Nazırı Keçecizade Mehmed Fuad Paşa'yı bölgeye gönderip zamanında olaylara müdahale ederse de sorunun uluslararası bir mahiyet kazanmasına engel olamaz.[61]

Bu olayları yatıştırmak amacıyla bölgeye giden Fuad Paşa'nın Beyrut'ta bulunduğu sırada merkezde taht değişikliği olur. Cülus haberinin bölgeye iletilmesiyle birlikte Beyrut'ta bulunan Osmanlı ve yabancı uyruklu gemiler süslenip donatıldığı gibi kışla ve gemilerden toplar atılır; kışla önündeki meydana yerleştirilen kara ve deniz askerleri alkış yaparken şehrin sokaklarında tellallar dolaştırılarak cülus haberi halka duyurulur.

İstanbul'dan gönderilen cülus fermanını ilan töreni için Beyrut Tophane Meydanı'nda büyükçe bir çadır kurulur; askerler, zabitler, memurlar, hakimler, müftü, meclis

[59] Bu belgede hem III. Mustafa'nın hem de Sadrazam Mehmed Ragıp Paşa'nın Özi Valisi Muhsinzade'ye göndermiş oldukları ferman ve emirleri vardır (TSMA.e, 338/13). II. Mahmud'un cülusu üzerine Alemdar Mustafa Paşa'nın taşraya gönderdiği emir suretleri için TSMA.e, 682/11; 704/2 ve Sultan Abdülmecid'in cülusuyla ilgili de *Eğin Şer'iyye Sicilli*, nr. 4, s. 42, hüküm 98'e bakılabilir.

[60] 26 Haziran 1861, BOA, A.MKT.UM, 478/95; 479/2. Mısır ve Tunus valiliklerine gönderilen yazılar için bkz. BOA, A.MKT.UM, 494/31.

[61] Bu olaylar hakkında geniş bilgi için bkz. Adil Baktıaya, "19. Yüzyıl Suriyesinde Hıristiyan-Müslüman İlişkilerinde Değişim: 1860 Şam Olayları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 58, Sayı 2, İstanbul 2008, s. 23-44; Haluk Ülman, *1860-61 Suriye Bunalımı: Osmanlı Diplomasisinde Bir Örnek Olay*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.

üyeleri, dinî cemaatlerin ruhani liderleri, halkın ileri gelenleri ve konsoloslar hazır olduğu hâlde fermanın içeriği hem Türkçe hem de Arapça olarak okunur; müftü, padişahın ömrünün ve saltanatının devamı için dua eder. Beyrut ve Şam halkı şehrayin ve şenlikler yapmak istedikleri için üç gece çarşı pazar açık tutulur, evler ve daireler aydınlatılır, etrafa padişahın isminin yazılı olduğu afişler asılır, her etnik grup kendi geleneksel sanat ve oyunlarını icra eder, "Şam'da ve Beyrut'ta İslam ve Hıristiyan sabahlara kadar kol kol ve taraf taraf gezerek" eğlenir. Verilen bu propagandist malumata halktan pek çok kişinin çektiği teşekkür telgraflarının Bâbıâli'ye iletildiği bilgisi de ilave edilir.[62]

Sultan Abdülaziz'in cülus haberinin Beyrut'a ulaşması üzerine limanda bulunan Osmanlı, Fransız, İngiliz ve Rus gemilerinden topların atılarak cülus hadisesinin kutlanması,[63] esasında o dönemde artık oluşmaya başlayan uluslararası hukukun ve diplomatik nezaketin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Zira aynı şekilde Sünne civarına ulaşan cülus haberi üzerine limanda bulunan Osmanlı gemileriyle Fransa ve İngiltere beylik gemileri süslenerek ve top atışları yaparak şenliklere katılır. Buna rağmen, haber verildiği hâlde ertesi güne tesadüf eden İngiltere Kraliçesi Victoria'nın (saltanatı [s.] 1837-1901) cülus yıldönümü için top atışı yapmayan Osmanlı gemisinin kumandanı Yahya Kaptan'ın görevden alınması amacıyla İngiliz kaptanların şikâyetçi olması,[64] tarafların bu konuya verdikleri önemi ve hassasiyeti ortaya koymaktadır.

[62] BOA, A.AMD, 94/22.

[63] 4 Ağustos 1861, BOA, İ.DH, 475/31894.

[64] 18 Temmuz 1861, Deniz Tarihi Arşivi, *Meclis-i Bahriye Defterleri* (*MB.d*, nr. 52, s. 202A).

HUTBENİN YENİ PADİŞAH ADINA OKUNMASI

İslam ülkelerinde Cuma ve bayram namazlarında bir hükümdar adına hutbe okunması, o hükümdarın bağımsızlığının işareti sayılırdı. Esasında ilk dönemlerde hutbeyi halife okuyup Cuma namazını da yine halife kıldırırken, sonraları bu işler için görevliler atanmaya başlar, hakimiyet ve bağımsızlığın bir alameti olarak halifenin adı hutbelerde zikredilir, halkın hutbede adı geçen isme herhangi bir tepki göstermemesi ise o hükümdara biat ettiği anlamında değerlendirilirdi.[65] Osmanlı padişahları da önceki İslam devletlerinden miras aldıkları bu uygulamayı sürdürür; hatta, 1876 Kanun-i Esasi'sinin 7. maddesi, hutbelerde isminin zikredilmesini padişahın mukaddes hukukunun bir parçası olarak anayasal garanti altına alır.[66]

Kanuni Sultan Süleyman ülkenin her yanına gönderdiği emirlerde babasının yerine tahtın yeni sahibi olduğu için artık hutbelerde kendi isminin anılmasını emreder.[67] Öte yandan babası Kanuni Sultan Süleyman'ın öldüğü haberini alıp Kütahya'dan İstanbul'a doğru hareket edecek olan Şehzade Selim'in yolda rastladığı şehzade sarayı yakınındaki Hisarbeyi Camii Hatibi Feyzullah Fakih'e babasının öldüğünü ve hutbeyi artık kendi adına okuması gerektiğini bildirmesi, yani kendisi tahta geçip iktidar değişikliğinin şartları henüz oluşmadığı hâlde bu derece acele etmesi, iktidar çevrelerinde bu hususun ne derece önemsendiğini göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan ismi verilmeyen bir şair bu olaya "hutbe ve sikke munkalib oldı" (974) mısraıyla, incelediğimiz

[65] Mustafa Baktır, "Hutbe", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 426.

[66] *Osmanlı Anayasası, Kanun-ı Esasi*, s. 34.

[67] Celâlzâde Mustafa, *Tabakatü'l-Memâlik*, vr. 26b; Feridun Ahmed Bey, *Münşeatüs-Selâtin*, I, 502.

I. Ahmed'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

konuyla alakalı güzel ve anlamlı bir tarih düşer.[68]

I. Ahmed de tahta geçtikten sonra Silistre sancağı kazalarına gönderdiği bir emir ile hutbelerde artık kendi adının zikredilmesini ister.[69] "Sâhib-i hutbe vü sikke olmak davası"na, yani adına sikke bastırıp hutbe okutma isteğine sahip olmak, bu dönemde ve esasında her dönemde meşru iktidara isyan, bağımsızlık ve saltanat davası gütmek anlamına gelirdi. Nitekim I. Ahmed'in sadrazamı Nasuh Paşa, bu isnat ile suçlanarak katledilir. Öte yandan Canpulatoğlu'nun isyan amacı da aynı ibarelerle, "hutbe ve sikke sahibi olurum itikadı ile" şeklinde tanımlanır.[70] Bu konuyla ilgili güzel bir yorum yapan Kâtip Çelebi, Canpulatoğlu için "hutbe ve sikkede şirket da'vâ" etmek, hutbe ve sikkeye, yani iktidara ortak olmak, yani bağımsızlık davası gütmek anlamına gelen ilginç bir ibare kullanır.[71]

Öte yandan Kırım hanının kendi ülkesindeki ve iç işlerindeki bağımsız pozisyonunu tanımlamak amacıyla atalarının zamanından beri "hutbe (ve) sikke sâhibi" olduğuna vurgu yapılması[72] aynı anlamı içerir. Bu anlayış daha sonraki dönemlerde de varlığını sürdürür.[73]

Özel statüsü ve Müslümanların gönlünde çok seçkin bir yeri olan Mekke ve kutsal mekânlarda hutbenin yeni padişah adına okunması doğal olarak ayrı bir değeri haiz olduğu için gönderilen hükmün içeriğinin yerine getirildiği, bölgede huzur ve güvenin hüküm sürdüğü, hacılar arasındaki anlaşmazlıkların giderildiği ve hutbenin adına okunduğu haberlerinden ve gösterdiği sadakatten dolayı çok memnun olan I. Ahmed gelenek olduğu üzere Mekke Şerifi İdris'e kendi kürklerinden birini gönderir.[74] Zira

68 Selânikî, *Tarih*, I, 40, 63.

69 TSMA.e, 888/47.

70 *Hasan Bey-zâde Târihi*, III, 862n, 887-88.

71 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, 398.

72 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, 48.

73 Fındıklılı, *Nusretname*, s. 924.

74 24 Şubat 1605, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 75, hüküm 645. II. Mustafa'nın cülusu üzerine gönderilen name için bkz. BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5,

zaman zaman buradaki şeriflerin kendi aralarındaki mücadeleler yüzünden yeni padişah adına hutbe okunmasının aksayabildiği ve bu mücadeleyi yürütenlerin padişah adına hutbe okumayı bu mücadelenin bir aracı olarak kendi lehlerine kullanabildiği durumlar da olurdu.[75]

Yeni padişahın isminin hutbede zikriyle ilgili bazen çok ilginç ve nadir uygulamalara da rastlanırdı. Şöyle ki Sultan İbrahim, tahta çıktığının ertesi günü okunan ilk Cuma hutbesinde kendi isminden sonra vefat eden ağabeyi IV. Murad'ın adının da zikredilmesine izin verir. Muhtemelen iktidara ulaşmanın vermiş olduğu sevinç ve hazzın geçici bir yansıması olarak kayıtlara geçen yeni padişahın bu tutumuna benzer bir duruma ne kendisinden önceki ve ne de daha sonraki tarihlerde rastlanır. Bununla birlikte bu ilginç uygulamada asıl rolün IV. Murad'ın sadrazamı olup yeni padişah döneminde de görevini sürdüren Kemankeş Mustafa Paşa'ya ait olduğu söylenebilir. Zira "yarın Cuma günüdür, Cuma namazı kılınır ve hutbe nam-ı hümayunlarına okunur, ba'dehu merhum ve mağfur Sultan Murad Han namı dahi hutbede anılmak münasip görülür. İzn-i hümayunları inayet buyurulursa şimdiden hatiplere tenbih olunmak iktiza eder" yönündeki önerisi Sultan İbrahim'in "emrimle eksinler [etsinler]" şeklinde bozuk bir hattıyla kabul edilir.[76]

Cülus haberiyle birlikte hutbenin yeni padişah adına okunması emri, bütün taşranın yanı sıra Kırım gibi tabi hükümetlere de iletilirdi. Nitekim babası Yavuz Sultan Selim'in ölümü üzerine tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman, Kırım Hanı Mehmed Giray'a gönderdiği bir yazıda hutbenin artık kendi adına okunmasını ister.[77] III. Ahmed'in hakkındaki iyi duyguların bir nişanesi olarak kendi değerli samur kürklerinden birini hana[78] ve III. Selim'in de ufak tefek uyarlamalarla aynı içerikli bir name ile hilatı Mekke Şerifi Galib'e göndermesi, bu konudaki geleneğin ve kuralların sürekliliğine işaret eder.[79] Bu emir Beytullah'ta toplanan Haremeyn'in önde gelenleri huzurunda okunduktan sonra hazır bulunanların hep birlikte padişaha dualar etmesiyle tören tamamlanırdı.[80]

Hutbenin yeni padişah adına okunma prosedürü şu şekilde işlerdi: sadrazam, Cuma ve bayram namazlarında hutbenin yeni padişah adına okunması için cülus haberini içeren *buyuruldu*nun İstanbul'daki camilere ve bütün taşraya duyurulması amacıyla padişahın iznine başvurur; gerekli

hüküm 76.

75 BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 108, hüküm 241.

76 TSMA.e, 799/15. Bu hatt-ı hümayun arşivde yanlışlıkla IV. Mehmed'e ait olarak gösterilmiştir. II. Ahmed'in cülusunda gönderilen hüküm için bkz. 23 Haziran 1691, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 102, hüküm 13 ve 14; nr. 101, hüküm 282.

77 Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, I, 502.

78 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 12.

79 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 9, hüküm 230.

80 BOA, HAT, 1389/55294. Bu belgeden Vehhabiliğin kurucusu Abdülvehhab'ın faaliyetlerinden yavaş yavaş rahatsızlık duyulmaya başlandığı anlaşılıyor.

ruhsat verildikten sonra hazırlanan buyuruldu ve emirler taşraya ve İstanbul'daki camilere iletilir;[81] bazen de bu izin III. Selim'de olduğu gibi taşraya gönderilecek cülus müjdesi fermanını onaylayan hatt-ı hümayunda sadrazam tarafından söz konusu edilmeden de verilebilirdi.[82]

Her padişah değişikliğinde uygulanan bu prosedürler, modernleşme döneminde de herhangi bir değişikliğe uğramaksızın sürdürülür. Sultan Abdülmecid[83] ile Sultan Abdülaziz'in[84] birer hatt-ı hümayunla hatiplere gerekli izni vermeleri bir iki örnek olmak üzere zikredilebilir. Öte yandan 19. yüzyılda hutbe için padişahtan izin alma işlemlerinin konunun ve camilerle imamların esas muhatabı olan Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından başlatıldığı görülüyor.[85]

Sultan Abdülaziz'in verdiği izin üzerine gerek İstanbul'daki gerekse taşradaki kadı ve naiplere yazılan yazıda o güne kadar olan emirlerde rastlayamadığımız halife adına verilen bu ruhsatın mahiyetiyle doğrudan ilişki kurup hutbe okumayı Hz. Peygamber'in sünneti olarak değerlendiren ve bu görevin hatipler tarafından vekâleten yürütüleceğine vurgu yapan bir yaklaşım mevcuttur. Nitekim söz konusu yazı, "biat-ı umumiye resm-i celili icra olunduğu misillü *sünnet-i seniyye-i seyyidi'l-mürselinden olan kıraat-ı hutbe* kaide-i mübareke ve müteyemminesinin *taraf-ı eşref-i hilâfet-penahilerinden bi'l-vekâle ifa olunması emrinde huteba-yı kirama mezuniyeti havi*", yani, yeni padişaha biat edildiği gibi Hz. Peygamber'in sünneti olan hutbenin padişah halifeye vekâleten okunması için büyük hatiplere izin veren hatt-ı hümayun şeklinde tanımlanır.[86]

V. Murad ile II. Abdülhamid adına hutbe okunmasına dair izin yazılarında da Sultan Abdülaziz için hazırlanan bu müsvedde kullanıldığı için aynı yaklaşım bu iki cülusta da mevcuttur; zira her seferinde önceki padişahın isim yeri karalanıp yerine yeni

[81] "Bu âvân-ı sa'd-iktiranda cülus-i meymenet-menus-i cenab-ı hilâfet-penâhileri şeref-vuku olmasiyle bilcümle menâbir-i cevâmi-i şerifede hutbe-i münife nâm-ı nâmi ve ism-i sâmi-i hazret-i mülûkânelerine kıraat olunmak üzere hutebâya izn-i celil-i hümayunları erzani buyurulduğunu havi Dersaadet ve Bilâd-i Selâse'de kâin cevâmi-i şerife için buyuruldu tastiri ve memâlik-i mahruse-i şâhânelerine dahi evamir-i aliye neşr ve tesyirine müsaade-i seniye-i cenab-ı padişahileri istid'asına ibtidar olunduğu muhat-ı ilm-i âlem-şumûl-i hazret-i şehriyâri buyuruldukta her hâlde emr ü ferman şevketlü" (BOA, A.AMD, 94/43; 94/44).

[82] BOA, HAT, 180/8169.

[83] Sadaretten yazılan tezkirenin üzerine "benim vezirim, işbu takririn mucebince izn-i hümayunum olmuştur" şeklindeki Sultan Abdülmecid'in hatt-ı hümayununa (BOA, HAT, 1632/4) istinaden taşraya yazılan hükme (BOA, C.SM, 53/2670) Anadolu ve Rumeli'nin farklı kazalarından verilen cevaplar için bkz. BOA, C.SM, 62/3132; 29/1478; 86/4327; C.DH, 7/332.

[84] Sultan Abdülaziz'in hatt-ı hümayunu 28 Haziran 1861 tarihlidir (BOA, İ.DH, 474/31784). Bigâda yapılan cülus kutlamalarıyla ilgili sancak meclisinin yazısı için bkz. BOA, A.MKT.UM, 485/22.

[85] BOA, A.AMD, 94/43.

[86] 28 Haziran 1861, BOA, A.MKT.NZD, 356/72. Matbu olarak bastırılıp taşraya gönderilen emir metninde de benzer ifadeler geçer (BOA, A.MKT. UM, 481/18). Emirlerin gereği yerine getirildiğine dair taşradan gelen yazılar için bkz. BOA, A.MKT. UM, 485/22; 485/49; 485/61; 485/63.

IV. Murad'ın II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

padişahın ismi yazılır ve böylece üç padişah için aynı müsvedde kullanılmış olur.[87]

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve yerine V. Murad'ın geçirilmesi üzerine hutbenin yeni padişah adına okunması için durumun sadaretten gönderilen bir telgrafla taşraya bildirildiği ve Sultan Abdülmecid döneminden itibaren kullanılan ve giderek yaygınlaşan telgrafın devreye girmesiyle birlikte cülus fermanlarının yapısında ciddi bir dönüşümün yaşandığı ve cülus haberinin telgrafla verilmeye başlandığı anlaşılıyor. Nitekim V. Murad'ın cülusu telgrafla taşraya bildirildikten sonra hutbelerin kendi adına okunması için gerekli olan *izn-i hümayun* da yine telgrafla taşraya iletilir: "dünkü gün telgrafla ilan ve iş'ar olunduğu üzere Sultan Murad Han efendimiz hazretlerinin cülus-i hümayunları meymenet-efzâ ve vuku' olup cevâmi ve mesâcid-i şerifede salat-ı Cuma'nın edası için bilcümle hutebaya *izn-i hümayun* i'ta buyurulmağla keyfiyet-i mezuniyetin lâzım gelenlere heman telgrafla bildirilmesi mahsusen tavsiye olunur." Bu telgrafın gereğini yerine getirip içeriğine uygun davranılması için valiler uyarılır.[88]

Bu dönemde merkezle bağı hayli gevşemiş olan Mısır'da hutbenin yeni padişah adına okunma ritüeli doğal olarak merkezî hükümet tarafından önemsenir ve hem V. Murad[89] hem de II. Abdülhamid tahta çıktığında buradaki bütün camilerde hutbenin yeni padişah adına okutulması emri cami hatiplerine duyurulur.[90]

İktidar değişikliklerinde hutbelerin kendi adına okunabileceğine dair padişahın verdiği ruhsatı içeren söz konusu yazının (*mezuniyet-i seniyye*) gecikmesi veya taşraya ulaşmaması, halk nezdinde yeni iktidarın meşruiyetiyle ilgili ciddi soru işaretleri ve sıkıntılar yaratabilirdi. Nitekim Sultan

87 BOA, A.MKT.NZD, 356/69. Tunus vilayetinde hutbenin II. Abdülhamid adına okunduğuna dair yazı için bkz. 18 Eylül 1876, BOA, YEE, 103/2.

88 31 Mayıs 1876, *Urfa Şer'iyye Sicilli*, nr. 211, s. 197.

89 12 Temmuz 1876, BOA, A.MTZ.(05), 13/27.

90 14 Eylül 1876, *Vakit*, nr. 317, s. 1; 14 Şaban 1293, *İstikbal*, nr. 173, s. 1.

Mehmed Reşad'ın vermesi gereken vekâlet izni, muhtemelen ihtilâl ortamında unutulmuş veya bazı yerlere iletilememiş olduğu[91] için bir an önce konuyla ilgili bir açıklama yapılması amacıyla ve acil kaydıyla taşradan merkeze yazılar yazılır; zira taşra yöneticileri de muhataplarının kendilerine sordukları soruları cevaplamakta zorlanırlar.

Lazkiye ve Mardin sancaklarından bu yönde taleplerin geldiği, her ne kadar o sırada buralarda hutbe yeni padişah adına okunuyor olsa da gerekli iznin gönderilmemiş olmasının halkın zihninde heyecan ve kuşku yarattığı ifade edilir. Bununla birlikte merkezî hükümetin verdiği cevaplarda "hutbenin Sultan Mehmed Han-ı Hâmis adına okunması tabiidir" denilerek böyle bir soru sorulmasının yersizliğinin vurgulanması,[92] dönemin bürokrasisinin gelenekten ne derece kopmuş olduğunu ortaya koyar. Öte yandan merkezin bu yaklaşımına diğer taşra birimlerinden bu yönde bir soru gelmemesini, yani, diğer bölgelerin bu konuda sessiz kalmalarını yaptıkları yanlışa dayanak ve gerekçe göstermeleri de ilginçtir. Oysa benzer bir isteğin geldiği Musul vilayetine de aynı cevabın verilmesi ve konunun esas muhatabı olan Evkaf Nezareti'nin konuyla ilgili olarak bilgilendirilmesi, taşranın değişik bölgelerinde benzer kafa karışıklıklarının yaşandığını göstermektedir.[93]

Bu konuda 18 Haziran 1909 tarihli bir iradenin çıkarılmış olması, cülusun üzerinden neredeyse iki ay geçtiği hâlde hutbeyle ilgili sorunların sürdüğüne işaret eder. İrade ile "selâtin-i izam-ı Osmaniye hazeratının âdat-ı seniyeleri üzere cülus-i humayunlarında bu hususa izn-i hümayunları maruf ve mukarrer ve binaen-aleyh el-yevm ikame olunan Cuma namazları"nın sahih olduğu, yani yeni padişahın cülus etmesi hutbelerin artık onun adına okunması iznini de içerdiği için kılınan Cuma namazlarının sıhhatinde bir sorun olmadığı hususu taşra görevlilerine bildirilir. Mahkeme-i Teftiş'in içtihadı üzerine yapılan bu açıklamanın da ne derece muğlak olduğu bu alıntıdan anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu karışıklığın bir nedeni de ilgili kısımda açıklandığı üzere, bu cülus vesilesiyle beratların yenilenmemiş olmasıdır.[94] Hatiplerin beratları bu karar kapsamında yenilenmediği için öteden beri yapılagelen izin uygulamasının sekteye uğradığı ve bunun da taşrada kafaları karıştırdığı söylenebilir.

Hutbe sorunu bu bilgilendirme probleminin çözülmesiyle de sona ermez. Çözülme döneminde bir ihtilâl sonucu gerçekleşen

[91] Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref, bu iznin 29 Nisan 1909 tarihinde taşraya iletildiğini ve padişahın unvanının "Essultan ibnü's-sultan Mehmed Hân ibnü'l-gazi Abdülmecid Hân ibnü's-sultan el-gazi Mahmud Hân" şeklinde olduğunu belirtir (*Tarih*, s. 58).

[92] 29 Nisan 1909, BOA, DH.MKT, 2797/61; 2804/9; BOA, DH.ŞFR, 412/26.

[93] 13 Mayıs 1909, BOA, DH.MKT, 2810/57.

[94] 18 Haziran 1909, BOA, İ.EV, 49/60. Bu irade, ifade bozukluklarının ve tarihinde yanlışlıkların olduğu ilginç bir metindir. Mabeyn Başkâtibi Halid Ziya'nın imzasını taşıyan irade metninin altında bulunan tarih 29 Cemaziyelevvel 1327 yerine yanlışlıkla 29 Cemaziyelevvel 1325 olarak yazılmıştır.

bu iktidar değişikliğinin, özellikle siyasi sorunların yaşandığı imparatorluk taşrasının bazı bölümlerinde problem yarattığı ve bir egemenlik sorununa dönüştüğü anlaşılıyor. Nitekim *Frankfurter Zeitung* isimli Alman gazetesi, 16 Mayıs 1909 tarihli sayısında, mebus Celal Bey ile Hasan Bey'in kışkırtmaları neticesinde Arnavutların hutbelerde yeni padişah Mehmed Reşad'ın yerine II. Abdülhamid'in ismini okuduklarını iddia ederse[95] de bu söylentileri reddeden hükümet haberi yalanlamakla Berlin sefaretini görevlendirir.[96]

Bir diğer Alman gazetesi *Berliner Tageblatt* ise 31 Temmuz 1909 tarihli sayısında, Arap şeyhlerinden İdris'in pek çok kabilenin desteğini alarak 100.000 kişilik bir kuvvetle Menaha üzerine yürüdüğünü ve Arabistan camilerinde hutbenin II. Abdülhamid adına okunduğunu iddia eder. Hükümet, haberin hemen tekzip edilmesi için yine Hariciye Nezareti'ni görevlendirirse de[97] bu iddianın tamamen temelsiz olmadığı anlaşılıyor. Nitekim daha sonra hükümet kuvvetleriyle Şeyh İdris arasında mutabakat sağlandığına dair belgede geçen "İdris'in davveti üzerine Sabya'ya azimetle nam-ı hümayuna hutbe okunduğu" şeklindeki ifade, söz konusu haberin içeriğinin doğru olduğunu gösterir. Neticede anlaşma sağlanarak hutbenin yeni padişah adına okunmasıyla sorunun çözülmüş olduğu[98] bilgisi hükümeti ve sarayı memnun eder.[99]

Bir yanda Osmanlı ülkesinin bir parçası olduğu hâlde Sultan Mehmed Reşad'ın tahta geçmesine tepki olarak hutbeyi yeni padişah adına okumamak için ortaya çıkan bu tür hareketlerin, diğer yanda ise Osmanlı Devleti'yle sınırdaş olmadığı hâlde İstanbul'daki halife ile manevi bağlar kurmak isteyen dünya Müslümanlarının varlığı ilginç bir çelişki olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Güney Afrika'nın Port Elizabeth şehrindeki Aziziye Camii Baş İmamı Abdülvehhap Salih'in yeni padişahın isminin hutbede zikri için gerekli olan yazılı iznin gönderilmesi amacıyla İstanbul'a başvurduğu, Şeyhülislam Sahip Molla Efendi'nin izin belgesini hazırladığı ve Hariciye Nezareti'nin de belgeyi Güney Afrika'ya ulaştırması için Londra sefaretini görevlendirdiği görülüyor.[100]

Sultan Mehmed Reşad'ın cülusunda taşranın hutbe konusunda bilgilendirilmesinde yaşanan sorunlardan ders aldığı anlaşılan hükümet, gelenek olduğu üzere yeni padişahın verdiği ruhsat üzerine şeyhülislamlık aracılığıyla bütün taşra merkez müftülüklerine birer telgraf göndererek Mehmed Reşad'in vefat ettiğini ve artık Cuma ve bayram namazlarında hutbelerin yeni padişah Mehmed Vahideddin adına okunması

[95] BOA, HR.SYS, 4.3/31.

[96] 24 Mayıs 1909, BOA, HR.TH, 376/25.

[97] BOA, HR.SYS, 107/12.

[98] 28 Mart 1910, BOA, BEO, 3724/2792.38.

[99] 16 Şubat 1910, BOA, İ.MBH, 1/50.

[100] 4 Temmuz 1909, BOA, HR.TH, 377/21; BOA, HR.SFR(3), 606/5.

gerektiğini bildirir; bu metin ayrıca basın yoluyla da kamuoyuna duyurulur.[101]

Yukarıda açıklandığı gibi, 17 Kasım 1922 günü Sultan Vahideddin'in bir İngiliz gemisiyle yurt dışına kaçması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ertesi gün Abdülmecid Efendi'yi yerine halife olarak atama kararı iç ve dış kamuoyuna duyurulur. Taşraya gönderilen bir emir ile ortaya çıkan bu yeni durumun müftülükler aracılığıyla bütün imam, hatip ve köylere varıncaya kadar duyurulması ve açıkça ifade edilmese de böylece hutbenin yeni halife adına okutulması istenirse de[102] bu durum fazla uzun sürmez.

3 Mart 1924'te hilâfetin kaldırılıp hanedan üyelerinin yurt dışına sürülmesi kararı üzerine bu konu tekrar gündeme gelir. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Türkiye Cumhuriyeti hükümeti 5 Mart'ta "ba'dema hutbelerde isim zikredilmeksizin 'millet ve cumhuriyetin selamet ve saadetine' dua edilmesi takarrür etmiş ve bu kararın bilcümle vilâyata tebliği Dahiliye Vekâleti'ne havale edilmiştir" şeklinde bir kararname çıkarır[103] ve hutbenin bir şahıs adına okunması uygulamasını kaldırarak millet ve cumhuriyetin geleceğine dua edilmesi şeklinde anonimleştirir.

Bu kararname üzerine "halife ve hilâfetin adem-i vücuduna binaen",[104] yani halifeliğin kaldırılmasından dolayı "hutbelerde millet ve cumhuriyetin selamet ve saadetine dua edilecektir. Süratle lazım gelen tenbihatın merkez ve mülhakatta icap edenlere tebliği" mesajı, "aceledir" koduyla ertesi günün tarihiyle taşraya iletilir;[105] bununla da yetinilmez ve 'alınan kararı duymamıştım', 'haberim yoktu' şeklinde ileride ileri sürülebilecek mazeretlerin önünü almak amacıyla imam, hatip ve müezzinlere "işbu kararnameyi gördük, ona göre hareket olunacaktır" şeklinde tebellüğ metni imzalatılır;[106] bir yandan da hassasiyetinden dolayı yanlış yorum ve hareketlere meydan verilmemesi için konunun uygun bir dille cemaate açıklanması istenir.[107] Birkaç ay sonra da Diyanet İşleri Reisliği'nin bir genelgesiyle hutbelerde siyasi konulara girmemeleri hususunda imam ve hatipler uyarılır.[108]

[101] 5 Temmuz 1918, *İkdam*, nr. 7689, s. 2; *Takvim-i Vekayi*, nr. 3285, s. 1; BOA, DH.KMS, 48/10.

[102] 1 Ocak 1923, BOA, Cumhuriyet Arşivi, 51-0-0-0/ Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 2, Gömlek 4, Sıra 3.

[103] 5 Mart 1924, BOA, Cumhuriyet Arşivi, 30-18-1-1/ Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu 9, Gömlek 15, Sıra 13.

[104] 6 Mart 1924, BOA, Cumhuriyet Arşivi, 51-0-0-0/ Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 2, Gömlek 12, Sıra 8.

[105] 6 Mart 1924, BOA, Cumhuriyet Arşivi, 51-0-0-0/ Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 2, Gömlek 4, Sıra 7.

[106] 7 Mart 1924, BOA, Cumhuriyet Arşivi, 51-0-0-0/ Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 2, Gömlek 12, Sıra 8.

[107] 7 Mart 1924, BOA, Cumhuriyet Arşivi, 51-0-0-0/ Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 2, Gömlek 1, Sıra 30.

[108] 22 Temmuz 1924, BOA, Cumhuriyet Arşivi, 51-0-0-0/Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 5, Gömlek 43, Sıra 9.

SİKKENİN YENİ PADİŞAH ADINA BASILMASI

Sikke, Emevilerden itibaren İslam dünyasında hükümdarlar açısından bağımsızlığın ve egemenliğin sembollerinden biri olarak değerlendirildiği için[109] ister bir ihtilâl neticesinde isterse normal bir sürecin sonunda tahta geçmiş olsun yeni padişah öncelikle hem merkez hem taşra bürokrasisine sikkenin kendi adına kesilmesi için gerekli emirleri gönderir; bu emrin uygulanması ve İslam devletlerinde en önemli hakimiyet alametlerinden biri olan sikkenin yeni padişah adına kesilmesiyle birlikte önemli hükümranlık ritüellerinden biri tamamlanmış olurdu.

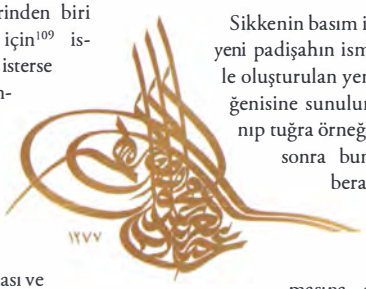

Sultan Abdülaziz'in cülusu vesilesiyle muhtemelen Abdülfettah Efendi'nin tasarladığı tuğra görseli (BOA, PLK.p, nr. 1076)

Sikkenin basım işine geçilmeden önce yeni padişahın isminin yerleştirilmesiyle oluşturulan yeni tuğra padişahın beğenisine sunulur; bu süreç tamamlanıp tuğra örneği uygun bulunduktan sonra bunun hem ferman ve beratların hem de bir dönemden sonra da sikkelerin üzerinde kullanılma aşamasına geçilirdi.[110] Bununla birlikte Kafes hayatından beri bu tür tasarım konularında

[109] Oğuz Tekin, "Sikke", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 179.

[110] I. Abdülhamid (BOA, HAT, 26/1277), IV. Mustafa (BOA, HAT, 1362/53740) ve Sultan Abdülmecid (BOA, C.SM, 29/1456) için hazırlanan tuğralar padişahlar tarafından beğenildikten sonra kullanım aşamasına geçilir.

II. Bayezid'in tahta cülus ettiği yılın (1481) tarihini taşıyan Serez'de basılmış altın sikkesinin ön ve arka yüzü
(*Saltanatın İki Yüzü*, s. 44)

hassasiyeti olduğu ifade edilen[111] III. Selim örneğinde olduğu gibi tahta geçmenin verdiği ilk heyecan, karmaşa ve aceleden dolayı hızlıca alınan karardan pişman olunabilir ve ilk anda hazırlanan tuğra beğenilmeyerek daha sonra yenisinin tasarlanması yoluna gidilebilirdi. Böyle olduğunda eski tuğra ile hazırlanmış olan padişahın altın mühürleri de (*mühr-i hümayun*) yenileriyle değiştirilirdi.[112] Eğer ordu seferdeyse hem cülus hattı hem de mutabık kalınan tuğranın bir sureti yazışmalarda kullanılması için sadaret tatarları vasıtasıyla ordudaki reisülküttaba da gönderilirdi.[113]

Osmanlı padişahlarının önceki hükümdarlardan devraldığı İslami bir gelenek olduğu için sikkelerin yenilenmesi yönündeki emirlerin ilk dönemlerden itibaren padişahlar tarafından taşraya gönderilmiş olduğu fikri kabul edilebilir. Bu emirler Kırım gibi tabi hükümetlerin yöneticilerine de gönderilirdi. Nitekim tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman, Kırım hanına[114] ve ülkenin dört bir tarafına altın ve gümüş sikkelerin kendi adıyla basılması hususlarını içeren emirler

[111] E. Z. Karal, *Selim III.'ün Hatt-ı Humayunları*, s. 10.

[112] "... cülus-i hümayunumda mühür icaleten yapılmağla tuğrası fena yapılmış idi. Şimdi yeni bir mühür yaptırdım, telhis içindedir. Götürene tenbih eyle ondaki eski mühür gelecektir" (BOA, HAT, 1385/54944).

[113] 3 Haziran 1807, BOA, HAT, 1366/54118; 1361/53576.

[114] Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, I, 502.

iletir.[115] Öte yandan Mısır Beylerbeyi Hayır Bey'e gönderdiği cülus tebliğinde sikkenin kendi adına basılmasını söz konusu etmemesine rağmen Hayır Bey'in yazdığı cevapta sikkenin yeni padişah adına kesildiği ve hutbenin de adına okunduğu belirtilir.[116]

III. Mehmed'in tahta çıktığını öğrenen Macaristan cephesindeki Sadrazam Koca Sinan Paşa, III. Murad'ın ruhu için verdiği sadaka ve ihsanlarla fakirleri sevindirmenin yanı sıra kuruşları erittirip yeni padişah adına sikke kestirir; ayrıca ulaklar göndererek iktidar değişikliğini etrafa haber verir.[117] Aynı şekilde babasının ölümü üzerine genç yaşta tahta geçen I. Ahmed de Silistre sancağı kazalarına bir hüküm göndererek Darphane olan yerlerde sikkelerin artık kendi adıyla basılmasını ister.[118]

Bu normal rutinin dışında bazen de IV. Murad'ın cülusunda olduğu gibi zorunluluk ve ihtiyaçtan dolayı paraların hemen basılması gerekebilirdi. Altı yıl gibi kısa bir süre içerisinde dördüncü cülusun yaşanması ve her bir taht değişikliği için cülus bahşişi ödenmesi hazineyi çok zor duruma düşürdüğü için IV. Murad'ın cülusunda kapıkulları bahşiş almayacaklarına dair söz verirler; ancak daha sonra cülus bahşişi talep etmeleri üzerine çaresiz kalan devlet adamları sarayda bulunan altın ve değerli eşyaları eriterek sikke bastırır ve kapıkullarının cülus bahşişleri ancak bu şekilde ödenebilir.[119]

Sultan İbrahim'in tahta çıkmasıyla birlikte sık tağşişlerden dolayı artık değeri ve satın alma gücü iyice düşmüş olan sikkeler yenilenerek bastırılır. Vecihî ve Naima'nın bu vesile ile sikke ve hutbenin hakimiyet ve bağımsızlık sembolü olmasıyla ilgili yapmış oldukları şu değerlendirme anlamlı, açıklayıcı ve ilginçtir: "selâtîn-i pîşîn-i adl-âyînin umûmen halk-ı âlem ve kâffe-i benî âdemden imtiyâz ü rüchânı hutbe ve sikke olmakla", yani padişahları halktan ayıran en önemli özelliğin kendi adına hutbe okutmak ve sikke bastırmak imtiyazı olduğu vurgulanır.[120]

Esasında merkez bürokrasisinin padişah değişikliklerinde sikke basımı hususunda biraz hızlı davrandığı dahi söylenebilir. Hemen yeni padişahın adını taşıyan örnek sikkeler bastırılıp padişaha sunulurdu. Nitekim babası Sultan İbrahim'in yerine tahta geçmiş olan 6,5 yaşındaki IV. Mehmed adına cülusun beşinci günü bastırılmış olan sikkelerden örnek bir kese sikke Sadrazam Sofu Mehmed Paşa tarafından padişaha arz edilir ve bu tören vesilesiyle sadrazamına âlâ

115 Celâlzâde Mustafa, *Tabakatü'l-Memâlik*, vr. 26b.

116 Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, I, 503-06.

117 C. Woodhead, *Tâliki-zâde's Şehnâme-i Hümâyûn*, s. 364.

118 TSMA.e, 888/47. Ayrıca bkz. *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 373.

119 Naima, *Tarih*, II, 514.

120 "Vecihî, Devri ve Eseri", s. 46. Naima, yeni paraların değer kazanmasına rağmen alım güçlerinin düştüğünü veya tersinden bir ifade ile fiyatların daha fazla arttığını belirtir (*Tarih*, II, 947).

bir samur kürk giydiren[121] padişah, sunulan sikke örneklerini beğenmesi durumunda o nümuneler üzerinden sikke basımının sürdürülmesini isterdi.[122]

Tahta geçen her padişah merkez ve taşra birimlerine gönderdiği emir ve hükümlerde hemen aynı ifadelerle sikkeye kendi adının konulmasını emreder;[123] ancak taşraya gönderilen emirler genel olduğu için emirde geçen sikkenin yeni padişahın adıyla basılması hususu Darphane bulunan yerlerdeki idarecileri ilgilendirir; bu emirler, diğer şehir ve kasabalar için sadece bir bilgilendirme işlevi görürdü. Darphane bulunan yerlerin yöneticileri ise Tunuslu Hayreddin Paşa'nın II. Abdülhamid'in cülusunda yaptığı gibi, "hutbe ve sikkeler ism-i sami-i hazret-i padişahî ile tezyin" edilmiş olduğu ve paralarda padişahın tuğrasının kullanıldığı konusunda merkezi bilgilendirirdi.[124]

Yeni padişah adına hazırlanmış olan sikke kalıplarının taşra darphanelerine merkezden gönderildiği ve bunun ayrıca ciddi bir prosedürünün olduğu anlaşılıyor. III. Osman'ın cülusu üzerine I. Mahmud adına olan sikkelerin toplanması ve eritilip tekrar basılmak üzere İstanbul'a gönderilmesi Mısır valisinden istenir;[125] ardından farklı değerdeki sikkelerin yeni padişah adına hazırlanan kalıpları Kahire'ye gönderilir. Esasında normal koşullarda Kahire'ye 40 çift tam, 30 çift yarım *zer-i mahbub* (sevilen altın) ile 50 çift de Mısır'da kullanılan mahallî bir para olan *pare* kalıbının hazırlanıp gönderilmesi gerekirdi; ancak tamamının hazırlanması vakit alacağı için kalıpların tamamlandıkça peyderpey gönderilmesi yönüne gidilir.[126] Bilindiği gibi zer-i mahbub, ilk defa II. Mustafa döneminde bastırılmış olup piyasada çok tutulduğu için bu isimle anılırsa da zaman içerisinde değerini koruyamaz ve hazinenin müdahaleleriyle içeriğindeki değerli maden miktarını giderek kaybeder.[127]

III. Mustafa'nın cülusunda da aynı şekilde kalıplar hazırlandıkça Kahire'ye gönderilir; öncelikle III. Osman döneminde yapıldığı gibi üç çift tam, iki çift yarım zer-i mahbub ve beş çift de yeni *pare* kalıplarının birkaç gün içerisinde hazır edilip gönderilmesi kararlaştırılır.[128] Sikkelerin III. Mustafa adına kestirilmesine dair emrin tahta

[121] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'-nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]*, haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 9.

[122] TSMA.e, 797/51. II. Ahmed'in bu konuyla ilgili taşraya gönderdiği ferman metni için bkz. BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 101, hüküm 282; *37 Numaralı Konya Şer'iyeSicili*, s. 11-12. Ayrıca bkz. Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 398.

[123] 23 Haziran 1691, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 102, hüküm 13 ve 14.

[124] 18 Eylül 1876, BOA, YEE, 103/2.

[125] 28 Kasım 1755, BOA, *D.DRB.d*, nr. 164. Defterde sayfa numarası yoktur.

[126] 30 Ekim 1757, BOA, *D.DRB.d*, nr. 164.

[127] İbrahim Artuk, "Zer-i Mahbûb", *DİA*, İstanbul 2013, c. 44, s. 281.

[128] 5 Kasım 1757, BOA, AE.SOSM.III, 54/3661. Yanlışlıkla III. Osman adına tasnif edilmiş olan bu belge, III. Mustafa'nın cülusuna aittir.

I. Mustafa'nın 1617'de birinci saltanatı münasebetiyle Mısır'da basılan altın sikkenin ön ve arka yüzü
(*Saltanatın İki Yüzü*, s. 64)

geçtiği günün, yani 30 Ekim 1757 (16 Safer 1171) tarihini taşıması[129] taht değişikliğinde sikke tecdidinin ne derece önemsendiğini ortaya koymaktadır.

"İnşaallahu Teâlâ mashûben bi's-selame mahalline îsal ve teslim eylediğinde" şeklindeki ifadeden sikke örnek ve kalıplarının sağ salim yerlerine ulaştırılmalarını çok önemsediği görülen merkezî hükümet, kalıpları bir görevli aracılığıyla ve mühürlü olarak Kahire'ye gönderir; ayrıca emanetlerin yerine ulaştırıldığına dair validen bir yazı alınarak merkeze iletilmesini ister; bu süreç öteden beri bu şekilde uygulanırdı.[130]

Kendi adına olan yeni sikkelerde basıldığı yeri gösterir ibare olarak I. Abdülhamid döneminde yapıldığı gibi Kostantiniye'nin değil, "duribe fî İslambol" ibaresinin kullanılmasını isteyen III. Selim, "Kostantiniye lafzı tahrir olunmaya" şeklinde kesin bir emir verir.[131] Bununla birlikte III. Ahmed ve I. Mahmud gibi önceki padişahların da paraların üzerinde İslambol ifadesini kullanmış olduğunu[132] belirtmemiz gerekir.

IV. Mustafa, kendisi için hazırlanan tuğrayı beğendikten sonra usul üzere yeni tuğranın sikke basımı ve diğer muamelelerde

[129] BOA, *D.DRB.d*, nr. 164. Defterde sayfa numarası yoktur.

[130] 5 Kasım 1757, BOA, AE.SOSM.III, 54/3661; Evahir-i Safer 1171, BOA, *D.DRB.d*, nr. 164. Defterde sayfa numarası yoktur.

[131] BOA, HAT, 181/8231.

[132] İ. Artuk, "Zer-i Mahbûb", s. 281.

kullanılmasına izin verir. Cülusunun ardından yeni tuğra ile sikke basım aşamasında tekrar aynı konu gündeme gelir ve sadrazam, basılacak sikkelerde basım yeri olarak babası I. Abdülhamid dönemi sikkelerinde olduğu gibi Kostantiniye'nin mi yoksa İslambol ibaresinin mi yer alması gerektiğini sorduğu yeni padişah, "Kostantiniye olarak bu minval yazıla" şeklinde bir hatt-ı hümayunla babası dönemindeki kullanımı tercih ettiğini belirtir.[133]

Hazırlanan tuğra formunu onayladıktan sonra kendi adına basılacak olan sikkelerin Darphane Müşiri Hasip Paşa tarafından hazırlanan örnekleri Sultan Abdülmecid'in beğenisine sunulur. Hasip Paşa, 20'lik altından üç, altılıktan iki ve yarımlıktan da bir nümune hazırlayarak padişaha takdim eder. Sade resimli ve "mahlas-i âli", yani padişahı tanımlayan kısmı çiçeklerle süslü olan örneği beğenen padişah, sikkelerin basılmasına onay verir.[134]

Sultan Abdülaziz, hazırlanan tuğrayı onayladıktan[135] ve bu örneğe göre bastırılıp kendisine takdim edilen 50.000 kuruşluk (21.500 $) altın ve gümüş (*beyaz*) sikkeyi gördükten sonra basılmalarına izin verir.[136]

Sultan Abdülaziz'in bir ihtilâl ile tahttan indirilmesi sonucunda yerine geçirilen V. Murad, dönemin aydınlarının büyük umutlar beslediği bir padişahtı. Üç ay süren kısa saltanatı yaşanan kanlı olayların ve padişahın psikolojik rahatsızlığının gölgesinde geçmesine ve üst düzey bürokrasinin devlet işlerine eğilmek için zaman bulamamalarına rağmen yeni sikke basım işi yine de aksatılmaz. İstanbul ve Mısır darphanelerinde V. Murad adına altın ve gümüş paraların ufaklıkları ile Tunus darphanesinde de riyalin basıldığını biliyoruz.[137] Görevliler, kılıç alaylarında yeni padişah adına bastırılmış olan yeni sikkelerden dağıttığı için para basımı taht değişikliğinin ardından yapılan ilk işlerden biri olurdu.[138]

Sultan Mehmed Reşad'ın Darphane tarafından altın mühürlerine benzer bir şekilde kompoze edilen tuğrasının hazırlanmasının ardından sıra yeni sikkelerin basılmasına gelir. Gelenek olduğu üzere Meskûkât Müdüriyeti'nin süratli bir şekilde kalıplarını tasarladığı dört çeşit sikke örneği Maliye Nezareti aracılığıyla önce sadaretin ve ardından da padişahın beğenisine sunulur. Yetkililer, artık meşrutiyet ilan edildiği ve Mehmed Reşad da bu yeni yönetimin ilk padişahı olduğu için sikkelerdeki sembolleri de bu yeni duruma göre uyarlamayı tasarlar. Nitekim gönderilen yeni tarz altın para tasarımının bir yüzünde "Devlet-i

133 BOA, HAT, 1362/53740.

134 8 Temmuz 1839, BOA, C.SM, 29/1456.

135 Sultan Abdülaziz'in tuğrasının güzel bir örneği için bkz. BOA, İ.DLK.p, nr. 1076.

136 10 Temmuz 1861, BOA, HH.İ, 218/32.

137 Kaan Uslu, Fatih Beyazıt, Tuncay Kara, *Osmanlı İmparatorluğu Madeni Paraları*, Mas Matbaacılık, İstanbul 2007, s. 76-77.

138 2 Haziran 1876 (9 Cemaziyelevvel 1293), *Sabah*, nr. 84, s. 3.

Meşruta-i Osmaniyye" ibaresi, altında eski sikkelerde olduğu gibi defne dalları, üst kısmında ise paranın kıymetini belirtir rakam ile "guruş" kelimesi ve altında da baskı tarihi vardı. Her iki tarafının kenarları kordon ile çevrili olan paranın kenarı tırtıllı olup diğer yüzünde ise padişahın tuğrası, defne dalları ile padişahın cülus tarihi mevcuttu. Eski paralardaki yıldızlar ile kavis şeklindeki tırtıllar ise kaldırılır.

Gönderilen nümunelerin uygun bulunması durumunda hemen basım işlemine geçilebileceğini belirten meskûkât müdürü, bu örneklerin beğenilmemesi durumunda bir yarışmanın düzenlenerek kazanacak örneğin kalıplarının hazırlanması veya eski örnekler üzerinden gidilmesi şıklarından birinin tercih edilebileceğini belirtir. Yeni tarz sikke kalıpları hazırlanmasının vakit kaybına ve fazladan masrafa neden olacağını belirterek "şekl-i kadîmin muhafazası"nı uygun bulan Sultan Mehmed Reşad, paraların gönderilen eski kalıp ve örneklere uygun olarak basılmalarını kararlaştırır.[139] İlk etapta basılan çeyrek ve 1 liralık altın ile çeyrek ve ikilik gümüş sikkelerin örnekleri Maliye Hazinesi'ne teslim edilir.[140]

Aşağıda açıklanacağı üzere, her cülus yıldönümünde sikkeler yeniden basılır ve o yılın padişahın kaçıncı cülus yıldönümü olduğu paraların üzerlerine işaret edilirdi. Sikkenin yeni padişah adına bastırılmasıyla ilgili ifade edilmesi gereken bir husus da gerek cülus gerek cülus yıldönümü vesilesiyle veya daha sonra ihtiyaç duyuldukça Darphane'de basılan paralardan padişahın ve eğer sağ ise valide sultanın aylık bir gelirinin olduğuydu. Sarraflar aracılığıyla piyasadan toplanan hurda altın ve gümüş veya değerli maden külçelerinin Darphane'de işlenip paraya dönüştürülmesi işleminden elde edilen ve *faiz* denilen darp gelirlerinden padişahın aylık 3.500 kuruşluk (79.800 $) bir payı vardı. Bu meblağ her ay padişahın Ceyb-i Hümayun denilen hazinesine aktarılırdı.[141]

Padişahların para basım işlerinden aldıkları bu gelirlerinin son döneme kadar devam ettiği anlaşılıyor. Cülus dönemlerinde bütün sikkeler yenilenmeye çalışıldığı ve basılan paranın hacmi de çok büyük olduğu için ortaya çıkan faiz miktarı da diğer dönemlerle kıyaslanamaz derecede büyük olurdu. Örneğin Sultan Abdülmecid'in cülusunda ilk bir buçuk ay içerisinde basılan paralardan ortaya çıkan "faiz-i hümayun"un yaklaşık 309.000 kuruşa (296.640 $) ulaşması, cülus veya cülus yıldönümü dolayısıyla sikkeleri yenilemenin, verdiği siyasi mesajın yanı sıra padişah açısından ciddi bir maddî anlam ifade ettiğinin de belirtilmesi uygun olacaktır. Para basımından gelen bu toplu paranın, aynen cülüslarda berat yenilenmesinden alınan harçlar gibi,

[139] 21 Mayıs 1909, BOA, İ.ML., 84/25; BOA, BEO, 3555/266584.

[140] 13 Mayıs 1909 (30 Nisan 1325), *Kadıköyü*, nr. 2, s. 4; nr. 1, s. 3-4.

[141] A. Akyıldız, *Valide Sultan*, s. 312.

yeni padişahın cülus harcamalarına kaynak teşkil ettiği söylenebilir.

Yeni padişah adına kesilen sikkelerle ilgili ifade edilmesi gereken diğer bir husus da Sultan Abdülmecid döneminde yeni sikke örneklerinin hem yabancı sefirlere hem de Mısır vilayetine gönderildiğidir. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Bâbıâli nezdinde bulunan kapı kethüdası aracılığıyla talep ettiği altı çeşit yeni paranın (toplam 4.550 kuruş/4.368 $) Mısır'a ve aynı şekilde yabancı ülke temsilcilerine (toplam 4.000 kuruş/3.840 $) gönderilmek üzere Bâbıâli'ye iletildiğini biliyoruz.[142]

[142] BOA, *HHd*, nr. 3753, s. 1-2.

CÜLUSUN TABİ HÜKÜMETLERE DUYURULMASI

Yeni padişahın cülus haberi, ilk dönemlerden itibaren etraftaki beylere ve tabi hükümetlere de bildirilirdi. İlk dönemlerdeki meşruiyet vurgularının 17. yüzyıldan sonra ortaya çıkan yeni gelişmelerin neticesinde oluşan meşruiyet kodlarından hayli farklı olduğu anlaşılıyor. Nitekim babası II. Mehmed'in ölümü üzerine 22 Mayıs 1481'de İstanbul'a gelip tahta geçen II. Bayezid'in, aynı zamanda kayınpederi de olan Dulkadirli Beyi Alaüddevle'ye gönderdiği cülus namesinde tahta geçişini "mahruse-i Kostantiniye'ye gelinup serîr-i saltanat şeref-i cülusum ile müşerref olup erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat evlâd ü ahfâd ve ecnâd-ı emcâd ahşam-ı encüm-ihtişam bi-temâmihim mutî' ve munkad oldular" şeklinde izah eder.[143] Görüldüğü gibi, bu namede her hangi bir meşruiyet vurgusu olmadığı gibi, sadece İstanbul'a gelip saltanat tahtının cülusuyla şereflendiğine ve devletin ve toplumun önde gelenleriyle hanedan üyelerinin kendisine itaat ettiklerine vurgu vardır.

Kırım Hanı

Cülus haberi, Kırım hanı, Mekke emiri, Şirvan hanı ve Erdel hâkimi gibi Osmanlı Devleti'ne tabi olup özel statüleri bulunan hükümetlere de birer name gönderilerek bildirilirdi. Aşağıda izah edileceği üzere, bu nameler de 17. yüzyıldan sonra konumuz açısından önemli değişikliklere uğrar. Elde mevcut veriler 17. yüzyıl öncesinde yeni padişahın kendisini herhangi bir meşruiyet zeminine oturtmadığını gösteriyor. Nitekim babası Yavuz Sultan Selim'in ölümü üzerine 30 Eylül 1520'de tahta geçen

[143] Feridun Ahmed Bey, *Münşeatüs-Selâtin*, I, 290.

II. Mustafa'nın II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

ve "bi-irâdeti'llahi'l-Meliki'l-Müste'ân taht-gâh-ı mevrûsîye erişüp mâh-ı mezbûrun onyedisi[nde] vâki' olan yevmü'l-ehadın saat-i sa'îdinde serîr-i saltanata cülus eyle"diği şeklindeki bir formülasyonla cülus haberini Kırım Hanı Mehmed Giray'a ileten Kanuni Sultan Süleyman, cülus haberinin bütün Kırım'a duyurulup babası için gıyabî cenaze namazı kılınmasını ve şenlikler yapılıp kendisine dua edilmesini ister.[144] Burada da herhangi bir meşruiyet vurgusu olmayıp sadece Allah'ın iradesiyle eşref saatte tahta çıkmış olduğu belirtilir.

17. yüzyıldan itibaren bu tür namelerde de meşruiyet referansları genişletilir ve "ittifak-ı ârâ ve re'y-i şûrâ-yı vüzerâ-yı izâm ve ulemâ-yı kirâm ve icmâ' ve ıttırâd-ı cümle-i havâss u avâm" ile "bi'l-istihkak" tahta cülus edildiği, yani yüksek ulema ve vezirlerin oybirliği ve bütün halkın icmaı neticesinde soydan gelen bir hukukla Osmanlı tahtına oturulduğu, sikkelerde yeni padişahın isminin kullanıldığı ve hutbelerin de onun adına okunduğu belirtilir; Kırım hanından, cülus hadisesini Kırım diyarında duyurmak amacıyla kalelerden toplar attırtıp şenlikler yaptırması istenir. Bu namenin yanı sıra sadrazam da aşağı yukarı aynı anlamda bir yazı kaleme alarak hana gönderir;[145] han da içeriğinin yerine getirildiği ve canla başla padişahın hizmetinde olacağı yolunda bir cevap verirdi.[146]

144 Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, I, 502.

145 II. Süleyman'ın tahta geçmesi üzerine Kırım Hanı Selim Giray'a gönderilen 8 Kasım 1687 tarihli name-i hümayun (BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 1-2; "Viyana Avusturya Kütüphanesi nr. H.O.180D'de Kayıtlı Münşeât-ı Divân-ı Hümâyûn (Nâme-i Hümâyûn Sûretleri) (Muharrem 1099-Cemaziyelâhir 1108/Kasım 1687-Ocak 1697) (İnceleme-Metin)", haz. Nihal Metin, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 91-93). III. Ahmed (BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 12), I. Mahmud (BOA, C.SM, 118/5934; BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 2, hüküm 1), III. Osman ve III. Mustafa'nın (BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 2, hüküm 57, 61) cülus nameleri de aşağı yukarı aynı meşruiyet unsurlarını ihtiva etmekteydi (*Kırım Hanlarına Nâme-i Hümâyûn, 2 Numaralı Name Defteri*, haz. Murat Cebecioğlu vd., Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 15-16, 121-122, 128-129).

146 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 12.

Zaman zaman belirtildiği üzere bir istisna olarak herhangi bir beşerî meşruiyet referansına müracaat etmeksizin Allah'ın yardımıyla Osmanlı tahtına geçtiğini belirten II. Ahmed'in[147] ve yine II. Mustafa'nın[148] cülus haberleriyle sefer görev emirleri ve sefer hazırlıklarına başlama istekleri aynı name ile verilir.

1774 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 3. maddesiyle bağımsızlığı tanınan Kırım'ın 1783'te Ruslar tarafından işgal ve ilhak edilmesi Osmanlı bürokrasisi ve aydınları üzerinde sarsıcı bir etki yaratır ve Osmanlı tarafı bu oldubittiyi bir türlü kabul etmek istemez. Bu açıdan 1787'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nın en önemli nedeni ve amacı bir Müslüman toprağı olan Kırım'ı geri almaktı. Osmanlı devlet adamları bu anlamda önce Şehbaz Giray'ı ve Şubat 1789'dan sonra da Bahtı Giray'ı Bucak Türklerinin başında Osmanlı ordusunda Rusya'ya karşı savaştırıp han olarak tanırlarsa da savaşın sonunda imzalanan 1792 Yaş Antlaşması ile Turla'ya kadar olan araziyi Ruslara bırakmak zorunda kalırlar.[149]

III. Selim'in tahta geçtiği haberi, hassa silahşörlerinden Hacı Ali Ağa aracılığıyla iletilen bir name ile Kuban hanı olarak kabul edilen Bahtı Giray Han'a da duyurulur. Meşruiyet vurguları diğer tabi hükümetlere ve iç kamuoyuna gönderilen namelerle aynı olup hutbelerde kendi adının zikredilmesi, sikkeye isminin yazılması, berat ve hükümlere tuğrasının çekilmesi ve cülus haberinin Kuban ve Bucak taraflarındaki halka duyurulması söz konusu edilir; ayrıca gelenek olduğu üzere hana bir de hilat gönderilir. Bu name doğal olarak tepkisel bir metindir. III. Selim, Bahtı Giray Han'dan cülus haberini halka ilan etmesinin yanı sıra maiyetindeki beyler ve mirzalarla birlikte Özi ve İsmail taraflarında bulunan ordu ve vüzera ile irtibat kurarak düşmanın üzerine gitmesini ve atalarının memleketi olan Kırım'ı tekrar geri alması için gayret göstermesini ister.[150]

Mekke Emiri

Meşruiyet vurguları aşağı yukarı aynı olan bir name de Mekke emirine gönderilir ve emire cülus haberinin Mekke'de ve Hicaz'da duyurulması, hutbelerin yeni padişah adına okutulması ve bölgeye gidecek hacı, misafir, mücavir ve tüccarların rahat ettirilmesi gibi yükümlülükler yüklenir; ayrıca gelenek olduğu üzere bir de hilat gönderilirdi.[151]

---

147 BOA, *A.DVNSNMHd*, nr. 5, hüküm 56; "Viyana Avusturya Kütüphanesi nr. H.O.180D'de Kayıtlı Münşeât", s. 118-19.

148 BOA, *A.DVNSNMHd*, nr. 5, hüküm 75.

149 Halil İnalcık, "Kırım", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 453-54.

150 BOA, *A.DVNSNMHd*, nr. 9, hüküm 232; BOA, HAT, 267/15542.

151 II. Süleyman'ın Mekke Emiri Şerif Ahmed ibn Zeyd'e gönderdiği name-i hümayun (BOA, *A.DVNSNMHd*, nr. 5, hüküm 4; "Viyana Avusturya Kütüphanesi nr. H.O.180D'de Kayıtlı Münşeât", s. 94-95). I. Mahmud'un Şerif Abdullah'a gönderdiği

18. yüzyılda hac mevsiminin cülus tarihine yakın olması durumunda emirin namesinin surre eminiyle gönderildiği anlaşılıyor. III. Selim'in cülusunda namenin gönderilmesinin gecikmesi üzerine konuyla ilgili uygulamaları bilmeyen yeni padişahın kızarak "ben cülus edeli haylidir, bu Mekke fermanı niçün böyle geç kaldı, bu nasıl şeydir, tezce irsal edesin" şeklinde sadaret kaymakamını azarlarsa da[152] daha sonra bu hatt-ı hümayuna verilen cevap konuyu açıklığa kavuşturur. Sadaret kaymakamı, ortada bir gecikme olmayıp cülus haberinin özel ulaklarla ülkenin diğer yerleri gibi Mekke ve Medine'ye de iletildiğini, namelerin ise diğer hükümdarlarınkilerle birlikte henüz gönderildiğini ve Haremeyn'de hutbenin o sırada yeni padişah adına okunduğunu belirtir.[153]

19. yüzyılın ikinci yarısı, Mekke ve Medine'ye gönderilen cülus fermanıyla ilgili daha net bir tablo ortaya koyar. Cülus haberi bu dönemde de hem name-i hümayun hem sadaret yazısı ile Mekke emirine iletilir, Hicaz valisine de ayrıca ferman gönderilir ve cülusla ilgili kutsal beldelerde yapılanlar da aynı şekilde iki kanaldan İstanbul'a aktarılır. Cülus haberinin ilanı için vali, yöre eşrafı, sâdât, ulema, ileri gelenler ve halk Beytullahülharam'da toplanır, fermanın içeriği ilan ve padişaha dualar edilerek 21 pare top atışı yapılır; ayrıca cülus haberi, Mekke emiri tarafından Arap kabile ve aşiret önderlerine iletilir; Mekke eşrafı, sâdât ve ileri gelenler tarafından hazırlanan ve yeni padişaha biatı içeren ortak dilekçe Şerif Abdullah Paşa'nın bir yazısıyla birlikte İstanbul'a gönderilir.[154]

Şerif Abdullah Paşa'nın "fiilen ibraz-ı ubudiyet"inin, biat ve bağlılığının bir nişanesi olarak göndermiş olduğu kardeşi Şerif Ali Paşa ile yardımcısı Zeki Paşa, İstanbul'a ulaşmalarından dört gün sonra Sultan Abdülaziz tarafından kabul edilir.[155] Şerif Ali Paşa'ya 75.000 (32.250 $) ve Şerif Abdullah Paşa'ya da 45.000 kuruş (19.350 $) değerinde olan ve üzerlerinde padişahın tuğrası bulunan birer murassa kutu hediye etmesi,[156] Sultan Abdülaziz'in Haremeyn'e ve kutsal topraklara verdiği değerin bir ifadesi olarak da değerlendirilebilir. II. Abdülhamid'in cülusunda da benzer bir prosedür uygulanır ve Mekke'deki törenlerle ilgili emirin yazdığı mektuba yapılanların padişahı çok memnun ettiği yönünde cevap verilir.[157]

name de hemen hemen aynı unsurları ihtiva eder (BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 7, hüküm 144; BOA, C.SM, 95/4759).

152 BOA, HAT, 189/9077.

153 BOA, HAT, 191/9224.

154 9 Eylül 1861, BOA, İ.DH, 477/32067; 479/32208. Medine'de yapılan kutlamalar da hem Şeyhülharem ve Medine muhafızı hem de Hicaz valisi aracılığıyla İstanbul'a iletilir (BOA, A.MKT.MHM, 480/97).

155 12 Ekim 1861, BOA, İ.DH, 479/32204; BOA, MB.İ, 16/57.

156 18 Ekim 1861, BOA, İ.DH, 479/32237.

157 6 Ağustos 1876, BOA, MB.İ, 32/2.

Diğer Tâbi Hükümdarlar

II. Süleyman'ın Erdel hâkimine[158] ve I. Mahmud'un Şirvan hanına gönderdiği nameler de aşağı yukarı aynı meşruiyet vurgularını içerir; her iki yöneticiden de cülus haberiyle sikke ve hutbe ile ilgili bilgileri Erdel ve Şirvan çevrelerine duyurmaları istenir.[159] Yeni padişahın, Kırım hanına, Mekke emirine, Erdel hâkimine ve Şirvan hanına olan güveninin ve görevde bırakıldıklarının bir işareti olarak birer hilat göndermesi gelenekti. 19. yüzyılda II. Mahmud'un cülusu vesilesiyle Şirvan hanı ve Dağıstan hanlarına gönderilen cülus namesinde, haberin "cemi' müminîne" bildirilmesi, bölgelerinde hutbenin kendi adına okunması ve Rusya'ya karşı yapılan savaşta devlete yardımcı olmaları istenir; Allah'ın isminin yüceltilmesi (*i'lâ-yı kelimetullah*) için gaza ve cihada özen göstermelerine vurgu yapılırsa da onlara hilat gönderildiğine dair bir bilgiye sahip değiliz.[160]

Bununla birlikte Kırım hanına ve Mekke emirine gönderilen cülus namelerinde yukarıda zikredilen geniş mutabakat ve meşruiyet zeminine vurgu yapmanın bir kural olmadığı anlaşılıyor. Nitekim II. Süleyman'dan dört yıl sonra Edirne'de tahta geçen kardeşi II. Ahmed'in namelerinde bu derece geniş bir meşruiyet zemini yoktur. Bu metinlerde sadece Allah'ın takdiri zikredilirse[161] de bunun biraz da II. Ahmed'le ilgili bir durum olduğu anlaşılıyor. Buna rağmen aynı padişahın cülusuyla ilgili olarak İstanbul kaymakamıyla kadısına gönderilen hükümde, saltanatın "ittifak-ı ârâ ile" kendisine verildiğinin söz konusu edilmesi ilginç ve II. Ahmed'in diğer cülus belgelerinde olmayan bir meşruiyet formülüdür.[162] Öte yandan III. Ahmed,[163] III. Mustafa,[164] I. Abdülhamid[165] ve III. Selim'in Mekke emirine yazmış oldukları name-i hümayunlardaki meşruiyet vurguları II. Süleyman'ın name formuyla tamamen aynıdır.[166] Bu durum farklı makamlara yazılan hükümlerde değişik meşruiyet vurgularının kullanılabildiğini gösteriyor.

158 II. Süleyman'ın Erdel hâkimi Apafi Mihal'e gönderdiği name-i hümayun (BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 5; "Viyana Avusturya Kütüphanesi nr. H.O.180D'de Kayıtlı Münşeât", s. 95-96).

159 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 7, hüküm 145.

160 6-16 Nisan 1810, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 10, hüküm 108.

161 "Takdir-i Hudâ-yı müte'âl ve inâyet ü mevhibet-i mâlikü'l-melik-i lâ-yezâl ve mahz-ı fazl-ı Cenâb-ı vâlihübü'l-âmâl celle şânühu ile serîr-i mu'allâ-pâye-i saltanat ü cihân-bâniye cülus-i hümâyûnum müyesser" ("Viyana Avusturya Kütüphanesi nr. H.O.180D'de Kayıtlı Münşeât", s. 118, 143).

162 BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 102, hüküm 13.

163 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 11.

164 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 8, hüküm 300.

165 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 9, hüküm 32.

166 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 9, hüküm 230.

KAŞGAR HANLIĞI ve OSMANLI HİMAYESİ

19. yüzyılda hilâfetin ve hilâfet vurgusunun almış olduğu yeni ve evrensel mahiyet, dünyanın farklı yerlerindeki Müslüman emirlik ve toplulukların gözlerini İstanbul'a çevirmelerine neden olur; zira bulundukları coğrafyalarda üzerlerine abanan emperyalizme karşı durabilmek veya en azından üzerlerindeki baskıları biraz olsun hafifletebilmek amacıyla böyle bir manevi desteğe ihtiyaçları vardı. Nitekim bulunduğu coğrafyada Rus, Çin ve İngiliz sömürge güçlerine karşı var olma mücadelesi veren ve üzerindeki baskıyı hafifletebilmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne başvurup himaye talep eden Kaşgar Hanı Yakup Han,[167] 1872'den itibaren sikke ve hutbelerde Sultan Abdülaziz'in adını kullanmaya başlar.[168]

Göndermiş olduğu 12 Ağustos 1875 (10 Receb 1292) tarihli bir name-i hümayunla Osmanlı sancağını değiştirmeksizin ülkesinde aynen kullanmasını isteyen ve Kaşgar ve civarının Yakup Han ile neslinden gelenlere ait olduğunu onaylayan Sultan Abdülaziz'in bu desteği sayesinde Kaşgar Hanlığı teorik ve manevi olarak Osmanlı hilâfetine bağlanmış olur.[169] Bununla birlikte bu manevi bağın maddî unsurlarının da teşekkül ettiği, sadece hutbenin padişah adına okunmasıyla yetinilmeyip hanlığın

[167] Serhat Doğan, *Yakup Bey ve Kaşgar Hanlığı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s. 68.

[168] Keith Hitchins, "Kaşgar", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 8.

[169] Sultan Abdülaziz'in Kaşgar Hanı Yakup Han'a gönderdiği 12 Ağustos 1875 tarihli name için bkz. BOA, A.DVN.NMH, 22/8.

kullandığı paraların da Sultan Abdülaziz adına bastırıldığı anlaşılıyor. Nitekim bu dönemde basılan bakır paraların bir yüzünde "Abdülaziz Han" yazısının bulunduğunu biliyoruz.[170]

Sultan Abdülaziz devrinde kurulan bu irtibat sayesinde gönderilen bir name ile V. Murad'ın cülus haberi Yakup Han'a da duyurulur. Bu metinde Sultan Abdülaziz'in geniş bir mutabakatla tahttan indirildiği ve kendisinin "bi'l-irsi ve'l-istihkak taht-ı âlibaht-ı Osmanî ve dîhîm-i hilâfet-vesîm-i cihanbaniye cülus"unun vuku bulduğu belirtilerek sikke ve hutbelerde yeni padişahın tuğra ve isminin kullanılması istenir.[171] V. Murad'ın saltanatı üç ay gibi kısa bir süre devam ettiği ve bu sürenin büyük bir kısmı da padişahın psikolojik rahatsızlığının gölgesinde geçtiği için muhtemelen sikkeler yeni padişah adına basılamadan taht değişikliği vuku bulur. Dolayısıyla Kaşgar'da V. Murad adına para basıldığına dair şimdilik herhangi bir veriye sahip değiliz.

Kısa bir süre sonra V. Murad'ın yerine tahta geçen II. Abdülhamid'in cülusu vesilesiyle aynı içerikte bir namenin gönderildiği Yakup Han usul üzere bu nameye cevap verir.[172] Ayrıca yeni padişah adına da burada paraların basılmış olması,[173] bu ilişkilerin geçici bir heves olmadığını ve Yakup Han'ın bu himaye işini ciddi olarak benimsediğini göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte Yakup Han'ın ölümünden sonra oğulları babalarının başlattığı her iki tarafın da menfaatine olan bu iyi ilişkileri sürdürememiş ve Çin'in bu coğrafyayı işgalini önleyememiştir.

[170] Kaan Uslu vd, *Osmanlı İmparatorluğu Madeni Paraları*, s. 67.

[171] Kaşgar hanına name veya name ile birlikte ferman gönderilmesi şıklarını oylayan hükümet, name ile yetinilmesi şıkkını oybirliği ile kabul eder (11 Temmuz 1876, BOA, İ.HR, 271/16299; BOA, A.DVN.NMH, 22/8).

[172] 9 Eylül 1876, BOA, İ.HR, 271/16353; BOA, YEE, 91/11.

[173] Kaan Uslu vd., *Osmanlı İmparatorluğu Madeni Paraları*, s. 94.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Cülus ve Dış Kamuoyu

"Pençe-i şîr olsa pençen âhir eylerler şikest
Bu mesel meşhûrdur "der-dest ber-bâlâ-yı dest"
Nev'î[1]

Hükümdar değişikliklerinin öteden beri dost ve civar hükümdarlara bildirilmesi ve tahta çıkan hükümdarın yeni dönemde seleflerinin izinden gideceğini ve ülkelerine karşı muhataplarından herhangi bir saldırı gelmediği takdirde önceki hükümdarların yapmış olduğu anlaşmalara saygılı davranacağını belirtmesi, yüzyıllar içerisinde oluşan uluslararası teamüllerin ve hukukun bir gereğiydi. Osmanlı padişahları da diğer devletlerin hükümdarları gibi bu kurallara uyarak cebrî veya doğal yollardan meydana gelen iktidar değişikliklerini uzak yakın demeden mümkün mertebe diğer hükümdarlara iletmeyi atalarından devraldıkları bir gelenek olarak sürdürürler. Padişahların diğer hükümdarlara gönderdiği mektuplara *name* veya tam ifadesiyle *name-i hümayun* denilirdi.

30 Eylül 1520 tarihinde tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman'ın cülus haberinin iç kamuoyunun yanı sıra Kızıldeniz'den İran körfezi, Cezayir, Hind Denizi, Macar, Habeş, Hicaz, Yemen, Rusya, Deşt-i Kıpçak ve Avrupa'ya kadar dünyanın bilinen yerlerinde mevcut hükümdarlar ile tâbi hükümetlerin yöneticilerine müjdeciler ve ulaklar gönderilerek iletildiğini biliyoruz.[2] İlgili ve özellikle de Osmanlı ülkesine sınırdaş olan hükümdarların kendilerine iletilen namelere karşılık muteber adamlarıyla padişaha tebrik mektubu göndermeleri usuldü.[3] Kanuni'nin cülusunu tebrik

---

1 "Der-dest ber-bâlâ-yı dest", el elden üstündür (*Müntehabât-ı Mesâri' ve Ebyât*, der. Bursalı Mehmet Tahir, haz. Orhan Kemal Tavukçu, Erzurum 1997, s. 22).

2 Bostan Çelebi, *Cülusname-i Sultan Süleyman*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan nr. 1283, vr. 4b; Seyyid Lokman, *Hünername*, II, vr. 27b; Celâlzâde Mustafa, *Tabakatü'l-Memâlik*, vr. 26b.

3 Sultan İbrahim'in cülus namesine karşılık seçkin adamlarından birini tebrik mektubuyla birlikte İstanbul'a gönderen Polonya kralı, IV. Murad dönemindeki ahitnamenin yeni padişah tarafından da kabul edilmesini ister (Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, Dârü't-Tıbaati'l-Âmire, İstanbul 1275, II, 529-32). Venedik'in gönderdiği name ve elçi için bkz. TSMA.e, 794/3; 799/16.

Kanuni Sultan Süleyman'ın II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

amacıyla İran şahının gönderdiği elçi ve 500 kişiyi bulan kalabalık maiyetinin şehre girişi muhtemelen güvenlik gerekçesiyle uygun görülmediği için Üsküdar'da ikamet ettirilen heyetten seçilen 20 kişinin İstanbul'a geçmesine izin verilir. Üç tuğlu paşalara denk tutulan "Han" sıfatlı İran elçileri için İstanbul'da büyük törenler yapılırdı.[4]

III. Mehmed'in cülus haberi de Haremeyn Hakimi İbn Ebi Nümey, Maveraünnehr, Semerkand ve Buhara Hâkimi Abdullah Han, İran Şahı I. Abbas Mirza (s. 1587-1629), Gürcistan hakimleri, Kırım Hanı II. Gazi Giray (s. 1588-1596; 1596-1607) ile Fransa, Venedik, İngiltere, Dubrovnik hükümdarlarıyla Osmanlı ülkesine tabi hükümetlere ve beylerbeyilerine duyurulur.[5] Yeni padişahın diğer ülkelere göndermiş olduğu cülus namelerinin mahiyeti, ilgili ülkenin uluslararası gücü ve etkinliği ile Osmanlı Devleti karşısındaki konumu esas alınarak belirlendiği için gönderilen her namenin içeriği aynı olmazdı. Aşağıda yapılacak olan değerlendirmelerin en azından modernleşme dönemine kadar olan zaman diliminin bu bakış açısıyla ele alınması uygun olacaktır.

4 Mübahat S. Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Armağan*, XXVII/1-2, Ankara 1989, s. 212-13.

5 Selâniki, *Tarih*, II, 443.

CÜLUSUN AVRUPA DEVLETLERİNE DUYURULMASI

Cülus olayının birer name ile yabancı hükümdarlara bildirilmesi de geleneksel devlet döneminde farklı ve modern devletin teşekkül döneminde farklı referanslara istinad edip değişiklikler gösterirdi. Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkilerinin düzeyi ve mahiyeti doğal olarak namenin içeriğini de belirlediği için ülkelere gönderilen padişah mektuplarını farklı kategorilere ayırma ihtiyacı doğdu. Daha açık bir ifade ile her devlete aynı içerikte cülus namesinin yazılmadığı anlaşılıyor. Bununla birlikte uluslararası teamüllerin tam da oturmadığının ve aynı devlete farklı dönemlerde farklı içerikli namelerin gönderildiğinin de ifade edilmesi gerekir.

I. Mustafa'nın ilk saltanatında Kutsal Roma (Habsburg) imparatoruna yazılan ve gayet sade bir metin olan name-i hümayunda, kardeşinin ölümü üzerine tahta geçtiği, sikkenin adına kesilmesi ve hutbede adının zikredilmesi için cülus haberinin ülke içinde duyurulduğu, ülkeleri arasındaki dostluktan dolayı imparatora da bir temsilcisi ile name gönderildiği, Habsburg tarafı bir sorun çıkarmadığı takdirde kendilerinin o ana kadar oluşan barış şartlarına uyacağı, henüz üzerinde uzlaşılamayan konuların ise İstanbul'a bir temsilci gönderilerek ve Budin Muhafızı Hasan Paşa'yla görüşülerek çözümlenmesi gerektiği, biraz da üst bir perdeden söz konusu edilir.[6] Özellikle iki devlet arasındaki diplomatik sorunlara da değinen bu metinler, bir yerde yeni padişahın uluslararası diplomasiye attığı ilk adımlar olarak da değerlendirilebilir.

I. Mustafa'nın ikinci saltanatında Venedik docuna gönderilen name ilginç ayrıntıları içerir. Ağabeyi I. Ahmed öldüğünde kısa bir süreliğine de olsa kendisinin tahta çıkmış

[6] Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, II, 433.

III. Ahmed'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

olduğundan ve psikolojik rahatsızlığı sonucunda tahttan indirildiğinden hiç bahsetmeksizin hakkı olduğu hâlde tahtın elinden alınıp I. Ahmed'in oğlu II. Osman'a verildiğini belirterek 20 Mayıs 1622 tarihinde hakkı olan Osmanlı tahtına oturmuş olduğuna vurgu yapar. İkinci ilginç ve önemli husus ise Venediklilerin önceki padişahlara itaat ve inkıyad ettikleri vurgulandıktan sonra "cibiliyetinizde merkûz olan kemal-i sadakat ve ihlâs ve *ecdad-ı izâmımıza eylediğiniz itaat ve ihtisas muktezasınca cülus-i hümayunumuz ihbarını taht-ı hükümetinizde olan kıla' ve büldâna i'lâm*" eylemelerinin Venedikli yetkililerden istenmesidir; ayrıca ahitname koşullarına uyulacağı ve "şerayit-i emn ü amanı"n korunacağı da ifade edilir.[7]

Bununla birlikte III. Ahmed'in[8] veya onun ardından tahta geçen I. Mahmud'un[9] cülus haberini duyurmak için Venedik'e gönderilen namelerde bu konuda herhangi bir işaret ve vurgu yoktur. Her iki metinde de geniş bir mutabakatla tahta çıkıldığı ve Osmanlı Devleti'yle barış içinde olan hükümdarlara cülus haberini verme yönündeki eski geleneğe uygun olarak haberin duyurulduğu belirtilir. Ancak III. Ahmed tarafından Leh Kralı II. Augustus'a (s. 1697-1733) gönderilen namede cülus haberinin idaresi altında olan "hükkâm-ı memleket ve âyan-ı vilâyet"e bildirilmesi istenir.[10] III. Mustafa'nın tahta çıktığını haber vermek üzere kendisine gönderilen Osmanlı Elçisi Hacı Mehmed Ağa'yı kabul törenini yeni padişaha hikâye eden III. Augustus'un (s. 1734-1763), cülus haberini geciktirmeksizin duyurabilmek amacıyla ülkesinin bütün rical ve ileri gelenleri hazır olduğu hâlde elçinin davet edildiğini belirtmesi, bu bağlamda ilginç olmalıdır.[11]

7 Padişah, namenin Venedik'e ulaştığına dair İstanbul'un bilgilendirilmesini ister (Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, II, 481-82).

8 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 26, 29.

9 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 7, hüküm 150.

10 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 31. Aynı ibare I. Mahmud'un Leh kralına ve Avusturya imparatoruna gönderdiği namelerde de vardır (BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 7, hüküm 146.

11 13 Nisan 1758, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 17, hüküm 54.

Bu yönde bir vurgunun yapıldığı ülkelerden biri de Kutsal Roma İmparatorluğudur. I. Mahmud'un vefatı üzerine 14 Aralık 1754 (28 Safer 1168) tarihinde tahta çıkan III. Osman'ın Kutsal Roma İmparatoriçesi Maria Theresa'ya (s. 1740-1780) gönderdiği name, bu konuda önemli bir metindir. Kardeşi I. Mahmud'un ölümü üzerine Allah'ın yardımı ve Hz. Muhammed'in mucizesi bereketiyle saltanat ve hilâfet tahtının "bi'l-irsi ve'l-istihkak" kendisine nasip olduğunu belirten yeni padişah, normalde bir yabancı hükümdarı pek de ilgilendirmeyecek olan, camilerde hutbenin kendi adına okutulması, paraların adına basılması, adaletin ülkenin her tarafında hükümran olması gibi hususları söz konusu eder; ayrıca cülus haberinin dost devletlere bildirilmesinin "âdet-i kadîme-i eslâf", yani atalarının eski bir geleneği olduğu gerekçesiyle namenin Divan-ı Hümayun hâcegânından Hacı Halil ile gönderildiğini belirtir.

İki ülke arasındaki dostluk ve anlaşmalar gereğince cülus haberini sevinçle karşılayıp "taht-ı hükûmetinizde olan hükkâm-ı memleket [ve] a'yân-ı vilâyetinizde iş'ar edüp" ifadesiyle hâkimiyeti altındaki memleketlerin idarecileriyle valilerine duyurulması dileği ve Habsburg tarafı sulhu bozmadığı sürece kendilerinin de iki ülke arasındaki dostluk ve anlaşmalara sadık kalacağı yönündeki niyeti Viyana'ya iletilir.[12] Bununla birlikte yaklaşık 67 yıl önce II. Süleyman'ın tahta cülusu münasebetiyle Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold'a (s. 1658-1705) gönderilen namede bu yönde bir vurgunun olmadığını da belirtmemiz gerekir.[13]

Venedik ile Kutsal Roma İmparatorluğu'na yazılan bu name formunun hemen hemen aynı ibarelerle Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya da yazıldığı görülüyor. Nitekim II. Süleyman'ın[14] ve I. Mahmud'un[15] cülusu vesilesiyle gönderilen namelerde geçen "taht-ı hükümetinizde olan âyan-ı memleket ve hükkâm-ı vilayetinize iş'ar" edilme ibaresi, bu ülkelerin de diğer ikisi ile aynı kategoride değerlendirildiğini ve I. Mahmud'un tahta çıkışı münasebetiyle bu ülkelere Rusya'nın da ilave edildiğini görüyoruz.[16] Bu ibareyi içeren namelerin sonuncuları III. Selim,[17] IV. Mustafa ve II. Mahmud'un Fransa'ya yazıp aynı metnin üzerinden çıkartılan kopyalarının diğer devletlere de gönderildiği namelerdir.[18] Netice itibariyle Sultan Abdülmecid'den itibaren diğer hükümdarlara gönderilen namelerde bu ifadeler yer almaz.

12 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 8, hüküm 267; *Hâkim Efendi Tarihi*, I, 211-13.

13 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 24.

14 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 9; "Viyana Avusturya Kütüphanesi nr. H.O.180D'de Kayıtlı Münşeât", s. 102-103.

15 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 7, hüküm 147. Leh kralına gönderilen namenin aslı için bkz. Biblioteka Czartoryskich, Krakov, rkps. 608.

16 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 7, hüküm 148.

17 III. Selim'in İngiltere Kralı III. George'a (s. 1760-1820) yazmış olduğu namede de bu ibare geçmektedir (The National Archives (NA), Foreign Office (FO), 95/496).

18 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 10, hüküm 65 ve 94.

I. Mahmud'un II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

İlk bakışta Osmanlı padişahlarının kendilerini diğer hükümdarların üzerinde gördüklerinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilecek olan bu ifadenin uluslararası bir teamül mü yoksa sadece Osmanlı padişahlarının kullandıkları bir form mu olduğu araştırıldığında ise ilginç bir sonuçla karşılaşılır. Diğer büyük devletlerin hükümdarlarının Osmanlı padişahlarına gönderdikleri tahta çıkış nameleri incelendiğinde böyle bir vurgunun ve Osmanlı tarafından böyle bir isteklerinin olmadığı görülür. Nitekim İngiltere Kraliçesi Anna'nın (s. 1702-1714) vefatı üzerine tahta geçen I. George'nin (s. 1714-1727)[19] ve I. George'nin ölümü üzerine tahta çıkan oğlu II. George'nin (s. 1727-1760),[20] I. Petro'nun (s. 1682-1725) ölümü üzerine yerine geçen Çariçe I. Katerina'nın (s. 1725-1727),[21] İsveç Kraliçesi Elenora'nın (s. 1718-1720)[22] ve 14 Aralık 1788'de İspanya kralı olan IV. Carlos'un (s. 1788-1808) gönderdiği[23] veya 8 Haziran 1837'de İngiltere kraliçesi olan Victoria'nın (s. 1837-1901) II. Mahmud'a yazdığı namelerde[24] böyle bir istek ve vurgunun olmaması, Osmanlı uygulamasını daha da ilginç ve anlamlı kılmaktadır.

---

19 17-27 Aralık 1715, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 216-217.

20 15 Şubat 1728, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 7, hüküm 109.

21 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 7, hüküm 66. Rus çarının tahta çıkışı dolayısıyla gönderdiği namede de böyle bir istek yoktur (11 Kasım 1740, TSMA.e, 457/18).

22 20 Ocak 1720, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 271.

23 "... vâlid-i müşeffikimiz dahi İspanya Kralı Üçüncü Karlo'nun [s. 1759-1788] rişte-i hayatı mah-ı Kânunievvel'in on üçüncü günü nısfü'l-leylde küsiste olmak vakıası sine-i mâtem-zedemizi gam-nâk ve hâk-çâk edip işbu hâl-i endûh-mealimizden hazret-i tâcdarileri dahi müteessir ve bu vechile dil-i gam-gînimize tesliyet-fermâ olacaklarına itimad-ı küllimiz ve cenab-ı hilâfet-meab-ı padişahanelerine olan hulûs ve safvetimizi tasdik ile hâlât-ı hayriye ve keyfiyat-ı müteyemmineye muvaffak olmaları ed'iyesiyle meşguliyetimiz derkâr idüği meczûm-ker-de-i mülûkânemiz olmak me'mul-i hâlisânemizdir. Bâki saadet ve şevket-i sermediye ile ber-devam olmaları hazret-i Halık'dan mütemennâdır" (BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 9, hüküm 236).

24 11 Haziran 1837, BOA, HAT, 1175/46432.

Namelerin pek çoğunda geçen bu ibare I. Mustafa adına Venedik'e gönderildiği yukarıda zikredilen namede geçen ifadelerle birleştirilince iki devlet arasında sanki bir tabiiyet-metbuiyet ilişkisi varmış gibi değerlendirilebilirse de durumun böyle olmaması icap eder. Zira ifade edildiği üzere bu ibareler Osmanlı Devleti'yle asla bu tür bir vasal ilişkisi olmayan İngiltere ve Rusya gibi devletlere gönderilen namelerde de geçtiği gibi, benzer ifadelerin Osmanlı Devleti'ne tabi hükümetlerin yöneticilerine gönderilen namelerde de zikredildiği görülür. Nitekim II. Mustafa'nın tahta geçişi münasebetiyle Kırım Hanı Selim Giray'a gönderilen namede geçen "cülus-i hümayun-i şevket-makrunumuz vukuunu havza-i hükümetinizde olan selâtin-i şecaat-şiar ve mirzayân ve ümera-i namdar ve tebâr-ı Tatar-ı adüvv-şikâr ve sair büldân ve emsâr ve etraf ve aktâra işaet ve iş'ar" ettirme ifadesi,[25] aşağı yukarı söz konusu hükümdarlara yazılan metinlerle aynı mantığı yansıtır.

Benzer bir ifade II. Mustafa'nın Mekke Şerifi Sa'd'a gönderdiği namede de geçer. Cülus haberinin "Haremeyn-i Şerifeyn ve makameyn-i münifeyn ve kalemrev-i hükümetinizde olan emkine ve aktar ve emsâr ve kura ve medayin-i Hicaziye'de sakin şürefa ve sâdât-ı kiram ve ulema ve meşayih-i izâm ve bilcümle tabakat-ı hâss ve âmme", yani hakimiyeti altındaki yerlerde yaşayan Hz. Peygamber'in soyundan gelenler ile ulema, şeyhler ve halkın bütün kesimlerine ilan edilmesi istenir.[26]

Bununla birlikte Osmanlı tarafının yazmış olduğu bu ifadelerin karşı tarafta bir rahatsızlık yaratıp yaratmadığı veya Osmanlı tarafının niçin böyle bir ifade kullandığı hususlarının daha derinliğine araştırılması gerekmektedir. Zira ifade edildiği gibi, yaptığımız araştırmalarda tahta çıkan diğer ülke hükümdarlarının padişahlardan böyle bir istekte bulunduklarına dair bir örnek veya işarete rastlanamadı.

Hem içten hem dıştan verilen bu örnekler göz önünde bulundurulduğunda namelerde böyle bir isteğin olmasının Osmanlı bürokrasisinin teamüllerinden kaynaklanmış olabileceği tezi ileri sürülebilir. Zira bu tür metinler hazırlanırken genelde önceki padişahların dönemlerinde yazılmış olan örnekler esas alınır ve böylece bir yandan geleneğin sürdürülmesi sağlanırken, diğer yandan da kullanılabilecek yanlış veya karşı tarafa imtiyaz sağlayabilme ihtimali olan ibarelerin metne girmesi engellenirdi. Bu durumda aynı devletin hükümdarlarına farklı dönemlerde yazılan namelerde bazen bu ibarelerin bulunup bazen bulunmaması hususu nasıl açıklanabilir sorusu önem kazanır. Bunun muhtemel sebebinin farklı dönemlerde farklı örneklerin kullanılmasıyla ilgili olduğu; daha açık bir ifade ile

[25] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 75. Benzer ifadeler III. Osman'ın cülusu üzerine Arslan Giray'a gönderilen namede de geçmektedir (16-26 Aralık 1754, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 2, hüküm 57).

[26] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 76.

zaman zaman bu ifadelerin geçtiği örneklerin bazen de geçmeyen metinlerin esas alınmasıyla alakalı olabileceği ihtimali akla geliyor. Bununla birlikte bu ilginç konunun ayrıntılı bir tahkike muhtaç olduğunu söyleyerek noktayı koyabiliriz.

IV. Mustafa'nın cülusunda çok ilginç bir gelişme olur ve Avusturya tarafı kendilerine gönderilen cülus namesini geri çevirir. Esasında böyle bir iade biçimi diplomaside pek rastlanan bir durum değildi; ancak konuya biraz daha yakından bakıldığında sorunun Avrupa'yı kasıp kavuran Napolyon'un bozduğu uluslararası dengelerden kaynaklandığı görülür. Zira kazandığı başarıların ardından 1804'te kendini imparator ilan eden Napolyon, 2 Aralık 1805'te Viyana yakınlarındaki Austerlitz'te Avusturya ve Rusya'ya karşı yaptığı Üç İmparatorlar Savaşı sonucunda Kutsal Roma İmparatorluğu'na son verir.[27]

Kutsal Roma'nın son imparatoru olan II. Franz (s. 1792-1806) bunun üzerine kendisini I. Franz (s. 1804-1835) adıyla Avusturya İmparatoru olarak ilan eder. İşte Avusturya'nın IV. Mustafa'nın cülus namesini iade nedeni I. Franz için kullanılmasını istediği "padişah", yani imparator unvanının namede yer almamış olmasıydı.[28] Reisülküttap her ne kadar "kabul etmedik Nemçe kralı olsun" diyerek bu diplomatik manevrayı önemsemediği mesajını verirse de[29] durum o kadar da basit değildi. Esasında Osmanlı Devleti, Avusturya'nın isteğini doğrudan reddetmediği ve sadece Napolyon'un unvanının uluslararası arenada onaylanmasına bağladığı anlaşılıyor. Napolyon'un unvanı onaylandığı hâlde Avusturya'ya gönderilen namede imparator unvanı yer almayınca bu sorun ortaya çıkar. Netice itibariyle o sırada İstanbul'da iktidara gelen ve zaten önceden de I. Franz (s. 1804-1835) için bu unvanın kullanıldığını belirten II. Mahmud, unvanı onaylayan bir hatt-ı hümayunla sorunu tatlıya bağlar.[30]

Cülus namelerinin cevabının geciktirilmesi veya cevaplandırılmaması, muhatap devletin hiç de memnun olmayacağı bir durumdu. Nitekim iki devlet arasındaki ilişkilerin gelgitler yaşadığı 19. yüzyılın başlarında Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart'ın (s. 1804-1814) II. Mahmud'un cülus namesinin cevabını geciktirmesi Osmanlı tarafınca hoş karşılanmaz. Fransa maslahatgüzarının, Napolyon'un 1810'da II. Franz'ın kızı Marie Louise ile yaptığı evliliğini tebrik etmek amacıyla padişahın bir name yazması yönündeki önerisi, cülusu bildiren "namenin cevabı aksetmemişiken tekrar taraf-ı şâhânelerinden name-i mahsus tahrir ve tesyîri", yani gönderilen namenin cevabı gelmeden padişahın yeniden name yazıp göndermesi uygun bulunmaz.[31]

[27] Murat Sarıca, *Siyasal Tarih*, Ar Basım Yayım ve Dağıtım, İstanbul 1983, s. 65-66.

[28] 14 Haziran 1808, BOA, HAT, 1279/49585.

[29] TSMA.e, 864/97.

[30] BOA, HAT, 1188/46808.

[31] TSMA.e, 444/31.

CÜLUSUN MÜSLÜMAN HÜKÜMDARLARA DUYURULMASI

Osmanlı padişahları gönderdikleri birer name ile Müslüman hükümdar ve emirlere de cülus haberini iletirlerdi. Bu namelerin Hıristiyan hükümdarlara gönderilenlerden bazı farklarının olduğu görülüyor. Farklılıklardan biri Müslüman hükümdarların hassas oldukları noktalara dikkat edilerek bu hassasiyetlere uygun bir dilin kullanılmasıdır.

II. Selim, tahta geçtiği haberini babasının vefat ettiği Sigetvar seferi bağlamında verir. İran Şahı I. Tahmasp'a (s. 1525-1576) gönderdiği namede, kardeşi Bayezid ile oğullarının İran'a sığınması olayı karşısında gösterdiği dostluk ve iş birliği yaklaşımına vurgu yaparak Sigetvar seferi ve Osmanlı Devleti'nin birleşik Avrupa'ya karşı yürüttüğü mücadele üzerinde yoğunlaşır. Bu arada Habsburg tarafının haraç ve hediye vermeyi ve itaat etmeyi kabul ettiğini belirtmeyi de ihmal etmez. Burada bütün bu kalelerin fethinin ve başarıların Hz. Peygamber'in yanı sıra Allah'ın Arslanı ve zülfikâr ile fetihlerin sahibi Hz. Ali'nin ruhaniyetleri sayesinde olduğunun vurgulanması, muhatabın hassasiyetlerine özen gösteren ince bir siyasi davranıştı.[32]

İran'a yazılan namede Hz. Ali'yi öne çıkaran Osmanlı bürokrasisi, Hindistan'da hüküm süren ve mezhep olarak sünni olan Babürlü Hükümdarı Şah Cihan'a (s. 1628-1658) Sultan İbrahim'in cülusu münasebetiyle gönderilen mektupta farklı bir lisan kullanır. Nitekim Sadrazam Mustafa Paşa'nın mektubundaki vurgu, ehl-i sünnet anlayışı ile mezhep birliği üzerinde yoğunlaşır. Osmanlı sultanları, bu metinde, cihat bayrağının taşıyıcısı, kâfirlerin kahredicisi,

[32] Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, II, 468-71.

Sultan İbrahim'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

Hz. Peygamber'in sünneti ile kutsal yerlerin koruyucusu ve Hz. Peygamber'in mezarının hizmetkârı olarak tanımlandıktan sonra IV. Murad'ın vefat edip yerine Sultan İbrahim'in geçtiği ifade edilir.[33]

Osmanlı sultanlarına yüklenen bu muazzam hilâfet vurgusunun, Sultan İbrahim'in cülusundan ve IV. Murad'ın Bağdat seferinden önce iki devlet arasında başlayan iyi ilişkilerin IV. Murad'ın bir davranışı üzerine ciddi bir soruna dönüşme süreci paralelinde değerlendirilmesi uygun olacaktır. Şöyle ki 1637 yılında bir elçi ile gönderdiği mektubunda IV. Murad'ı "Müslüman hükümdarların hakanı" olarak tanımlayıp yücelten Şah Cihan, Kandahar'ı İran'dan alabilmek amacıyla Osmanlı Devleti'yle İran'a karşı sünni bir blok oluşturmak ister. Cevabi mektubunda Babürlü kuvvetlerinin İran karşısında yetersiz kalacağını hissettirir bir dil kullanan ve kendisini sadece "Hint hükümdarı" olarak niteleyip âdeta küçümseyen IV. Murad'ın bu tutumundan ciddi bir biçimde rahatsız olan Şah Cihan, bu yüzden padişahın elçi olarak gönderdiği Arslan Ağa'ya karşı gerekli özeni göstermediği gibi, padişah için değersiz sayılabilecek hediyeler göndererek IV. Murad'a karşılık verir ve bir yerde bu şekilde onu aşağılamış olur.[34] Dolayısıyla IV. Murad'ın vefat etmesi üzerine tahta geçen Sultan İbrahim'in cülus haberi, bu gelişmelere bağlı olarak iki taraf arasında karşılıklı olumsuz metinlerin ve kendi saltanatlarının üstün olduğu yönündeki kabullerin teati edildiği kısır bir sürecin kurbanı olur.

Diğer bir farklılık da öteki hükümdarlara gönderilen namelerde geniş bir meşruiyet vurgusu varken İran şahına gönderilenlerde genelde daha sade ifadelerin yer almasıdır. Nitekim yukarıda zikredilen II. Selim'in İran şahına gönderdiği namede 16. yüzyıl namelerinin de bir özelliği olarak belirgin

[33] Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, II, 153-55.

[34] Geniş bilgi için bkz. Cihan Oruç, "Şah Cihan Döneminde Babürlü-Osmanlı Diplomatik İlişkileri", *Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2 (Güz 2017), s. 194vd.

II. Selim'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi
(TSMK, Hazine, nr. 1896)

bir meşruiyet vurgusu yoktur; tahta geçmesi, sadece "taht-ı âlî-bahtımıza cülus-i zafer-menûsumuz müyesser oldu" şeklinde bir ibare ile ifade edilir.[35]

I. Mustafa'nın ikinci saltanatı vesilesiyle İran Şahı I. Abbas'a (s. 1587-1629) gönderdiği name bu konuda açıklayıcı bir metindir. Nitekim cülus namesinde geçen "mesned-i müşeyyed-i hilâfet-i kübrâ ki, mahz-ı mevhibe-i Hudâ'dır, min-gayri talebin tevfîk ü inayet-i Rab ile mukadder ü mukarrer ve Yûsuf-tâli'-i sa'd-metali'-i gıyabe-i cübb-ı ibtilâdan hurûc ve serîr-i âlem-masîr-i i'tilâya urûc ile mübeşşer olmak müyesser oldu" şeklindeki ibare ile Allah'ın yardımları sayesinde hilâfet makamına oturduğu ve "merzbûm-ı hıtta-ı Rûm'da olan âmme-i meşâyih ü ulemâ ve kâffe-i mütecennide vü re'âyâ icmâ' ü itbâk-ı ((وقلوب العباد بين أصبعين من أصابع الرحمن يقلبه كيف يشاء)) iktizâsı üzre müttefiku'l-lafz ve'l-fehvâ bu ma'nâ üzre icmâ'[36] ü ittifâk etmeğin" şeklindeki ifade[37] ile de Anadolu'daki bütün reaya, asker, şeyhler ve ulemanın bu konuda fikir birliği içinde olduğu söz konusu edilir. Bu ise her hâlde Osmanlı bürokrasisi ve hikmet-i hükümeti açısından yeni bir döneme işaret eder; zira o döneme kadar bu derece geniş bir mutabakat zeminine işaret edildiğini bilmiyoruz. Bu namede ayrıca iki devlet arasındaki barışın korunması dileği de yer alır. I. Mustafa'nın söz konusu meşruiyet vurgusu, bu tür vurguların 17. yüzyılın başlarından itibaren yapıldığı yönündeki diğer cülus belgeleriyle de uyum içerisindedir.

II. Süleyman, Özbek hükümdarı Abdülaziz Han'a gönderdiği name-i hümayunda "ittifak-ı meşayih [ve] ulema ve etbak-ı tavayif-i mütecennide ve reaya ile" Osmanlı tahtına geçtiğini ve Haremeyn'e hizmet ve Hz. Peygamber'in şeriatını koruma şerefine nail olduğuna işaret ederek hilâfet müjdesini içeren namenin kendisine gönderildiğini

[35] Feridun Ahmed Bey, *Münşeatüs-Selâtin*, II, 469-70.

[36] Metinde ز ماع şeklindedir.

[37] Feridun Ahmed Bey, *Münşeatüs-Selâtin*, II, 340.

belirtir.[38] İran'a gönderdiği namede ise Allah'ın sayesinde tahta oturduğu şeklinde daha sade ve manevi bir meşruiyete vurgu yaparak "i'lâ-yi Kelimetullah", yani Allah'ın isminin yüceltilmesine, Hıristiyanlara karşı olan mücadeleye, "ittihad-i dinî"ye, iki devlet arasındaki din birliğine ve dostluğa dikkat çeker.[39] III. Ahmed'in cülusunda Özbek Hanı Muhammed Bahadır Han'a gönderilen namede vüzera ve ulemanın ittifakıyla tahta geçtiği, sikke, hutbe ve belgelerde kendi namının ve tuğrasının kullanıldığı vurgulanır.[40]

I. Abdülhamid'in İran'da Şah Vekili Abdülkerim Han'a (s. 1751-1779) gönderdiği namede geçen "evrenk-i hilâfet-i mevhûbe ve dîhîm-i saltanat-i mergube *bi'l-irsi ve'l-istihkak* vücud-i mehâsin-vüfûr-i şâhâne ve zât-ı şecâ'at-nümûd-i şehinşâhânemizle müzeyyen" olduğu şeklindeki ifade, geniş bir meşruiyete işaret etmez. Hutbe, sikke, ferman ve beratlarda yeni padişahın isim ve tuğrasının kullanılması yönündeki klasik söylemin yanı sıra İran ile olan din birliği vurgulanarak bir süreden beri Rusya'ya karşı yürüttükleri savaş kâfirlere karşı sürdürülen bir gaza olarak nitelendirilir; İslam sancağının zaferi için dua edilmesi talebiyle din birliğine, komşuluk hukukuna ve iki devlet arasında sağlanmış olan barışın sürdürülmesi gereğine işaret edilir.[41]

Meşhur şair Sünbülzade Vehbi ile gönderilen bu name ile sadrazamın yazısını alan ve durumu Osmanlı padişahından daha soğukkanlı bir şekilde karşıladığı anlaşılan Abdülkerim Han, Rusya ile olan savaşın barışla neticelenmesi temennisini dile getirdikten sonra Osmanlı görevlilerinin anlaşmalara aykırı olarak İranlı hacılara zorluk çıkarması, Nadir Şah'ın katlinde rol alıp Osmanlı Devleti'ne sığınanların iadesi, Bağdat ve Basra taraflarında vebadan vefat eden İranlı tüccar ve zenginlerin mallarının varislerine geri verilmesi gibi iki devlet arasındaki sorunları söz konusu ederek cülus tebriki için elçisini İstanbul'a gönderdiğini belirtir.[42] IV. Mustafa'nın cülusunda gönderilen elçiye verilen namelerde din ve iki devletin kader birliği çok daha üst bir perdeden ifade edilir.[43]

III. Selim'in Fas Hâkimi III. Mevlâ Muhammed bin Abdullah'a (s. 1757-1790) gönderdiği Arapça namede, I. Abdülhamid'in vefatı üzerine tahta cülus ettiği, iki

38 15 Ekim 1688, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 28.

39 27 Eylül 1688, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 29. II. Ahmed'in cülusu münasebetiyle İran'a gönderilen name metni için bkz. BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 70; Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, II, 515-19.

40 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 27.

41 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 9, hüküm 35, 42. Sultan Abdülmecid'in Muhammed Şah'a yazdığı cülus namesi de meşruiyet referansları itibariyle aşağı yukarı aynı ibareleri barındırır: "câh-ı azamet-penah-ı hilâfet ve emr-i celâlet-destgâh-ı saltanat zât-ı şevket-simat-ı mülûkânemize bi'l-irsi ve'l-istihâl müyesser" (TSMA.e, 513/24; BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 11, hüküm 255). Ayrıca bkz. hüküm 264.

42 BOA, HAT, 6/202.

43 BOA, HAT, 252/14301.

devlet arasındaki din birliği, kâfirlere karşı yapılan savaşın önemi ve Allah'ın isminin yüceltilmesi için çalışılacağı hususları söz konusu edilir.[44] Mevlâ Muhammed ise I. Abdülhamid'in öldüğü haberi kendisine ulaşmadan önce elçisi Muhammed ile muhtemelen o sırada devam eden savaşta kullanılmak üzere dört gemiyi, Mekke ve Medine fukaraları ile buralarda yaşayan mücavirlere peyderpey iletilmek üzere 5.000 altını ve kâfirlerin elinden kurtarılan 534 Müslüman esiri İstanbul'a gönderir.[45]

III. Selim'in yazdığı cevaptan Maltalılardan kurtarıldığı anlaşılan bu esirlerin memleketlerine ulaştırıldığı ve Fas hakiminin ayrıca savaşta kullanılmak üzere 1.000 kantar (56.400 kg) barut gönderdiği anlaşılıyor.[46] Kaderin bir cilvesi olarak ilginç bir şey olur ve III. Selim'in cülus namesi Fas'a ulaşmadan önce Mevlâ Muhammed vefat eder; yerine geçen oğlu Mevlâ Muhammed Yezid (s. 1790-1792), hem III. Selim'in cülusunu tebrik etmek hem de babasının vefatı üzerine tahta geçtiğini bildirmek amacıyla elçisi Seydi Muhammed'i 10 kişilik bir heyetle İstanbul'a gönderir.[47] Yeni hâkim, babası ile I. Abdülhamid'in adeta kardeş gibi olduklarını ve Fas'ın İspanya'ya karşı yürüttüğü savaş için dua beklediklerini belirterek babasının göndermiş olduğu paranın 1.000 altınını geri ister; talebine gerekçe olarak da söz konusu meblağı o yıl Haremeyn ahalisine kendisinin göndereceğini gösterir.[48]

Hem I. Abdülhamid'in hem Sultan Abdülmecid'in[49] hem de Sultan Abdülaziz'in cülusunu İran şahına bildiren namelerde din birliğine işaret vardır. Bu durum Sultan Abdülaziz'in İran şahına gönderdiği namede "*Devlet-i Aliyyemizle devlet-i fahîmeleri beyninde teyemmünen mevcud olan cihet-i câmia-i diniye*" ibaresiyle ifade edilir. Aynen diğer Hıristiyan hükümdarlarda olduğu gibi Sultan Abdülaziz döneminden itibaren İran şahına gönderilen nameler de klasik formdan ve üslûptan ayrılarak daha sadeleştirilir; ancak "cenâb-ı Rabbü'l-enâmın irade-i ilahiyesi ve Saltanat-ı Seniyyemizin usûl-i meşruası üzere ecdâd-ı izamımız tâbe serâhüm hazeratının *taht-ı saltanatlarına bi't-tevârüs vukubulan cülus*-i muhabbetânemiz" şeklindeki ifade, klasik dönemden intikal eden meşruiyet formülasyonuyla benzerlikler gösterir[50] ve geniş bir meşruiyete işaret etmez.

Bir ihtilâl neticesinde tahta geçen V. Murad'ın cülus namesi daha sade, ancak hemen hemen aynı meşruiyet formülünü içerir.

[44] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 9, hüküm 231.

[45] 15 Ekim 1789, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 4, hüküm 6. Fas hakiminin sadrazama gönderdiği yazı için bkz. hüküm 7.

[46] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 4, hüküm 22.

[47] 12 Kasım 1790, BOA, C.HR, 178/8858.

[48] 30 Kasım 1790, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 4, hüküm 54.

[49] TSMA.e, 513/24; BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 11, hüküm 255.

[50] BOA, A.AMD, 94/14. Cülus hadisesi, ayrıca, Buhara ve Hokand hâkimlerine de bildirilir.

Padişah, "bilcümle teb'a"nın "icmâ ve arzusu" üzerine amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiğini belirtirken geniş mutabakat zeminine vurgu yapar ve kendisinin "saltanat-ı seniyyemizin usûl-i meşruası vechile *ecdâd-ı izamımız tâbet serâhüm hazeratının taht-ı saltanatlarına bi't-tevârüs*" geçtiğini belirtir.[51] Burada söz konusu edilen halkın "icmâ ve arzusu"nun biraz da V. Murad'ın bir ihtilâl neticesinde tahta geçmesiyle ve dönemin koşullarıyla ilgisi vardır. İran şahının İstanbul'daki sefiri aracılığıyla kendisine iletilen bu nameye telgrafla verdiği cevapta kendisini, "hemcivar ve din kardaşı ve dost-i tabiî", yani komşu, din kardeşi ve doğal dost olarak tanımlaması ilginçtir.[52]

Görüldüğü gibi, klasik dönemden beri İran şahlarına gönderilen cülus namelerinde, diğer hükümdarlarınkilerde olduğu gibi, ulemanın, vüzeranın, halkın kabulü ve mutabakatıyla tahta geçtiği şeklindeki geniş meşruiyet zeminine fazla bir vurgu yoktur. Bunun bir nedeni, Osmanlı padişahları ve bürokrasisinin, ortak sınıra ve dine sahip olduğu bir Müslüman devletle meşruiyet konusunun gündeme getirilmesini veya tartışılmasını istememesi olabilir.

19. yüzyılın ikinci yarısındaki cülusla ilgili ortaya çıkan önemli gelişmelerden biri zaman zaman tekrarlandığı üzere dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan Müslümanların gözlerini İstanbul'a çevirmeleri ve buradaki gelişmeleri yakından takip etmeleriydi. Nitekim Bombay Müslümanlarının tahta geçen V. Murad'ın cülusunu kutlamaları bu bağlamda değerlendirilebilir. Böyle davranmalarının nedeni yaşadıkları coğrafyada emperyalizmin baskılarını daha fazla hisseden Müslüman grupların evrensel hilâfet söyleminin de etkisiyle İstanbul'u kendilerine sahip çıkacak bir güç olarak görmeleri ve imparatorluk merkeziyle kuracakları bu manevi bağın üzerlerindeki baskıyı azaltıcı bir etki yapacağını düşünmeleri olabilir.[53]

Farklı coğrafyalardaki Müslüman grupların bu tür önemli olayları vesile ederek İstanbul'la ilişki kurmaları sonraki cüluslarda da sürdürülür. Nitekim bu yönde kurulan diğer bir irtibat da Burma Müslümanlarının Sultan Mehmed Reşad'ın cülusunu bir telgrafla tebrik etmeleriydi. Halifeliğin evrensel ruhuna da uygun olan bu gibi manevi bağlılık tezahürleri halife padişahı memnun ettiği için bu tebrik telgrafına padişah adına güzel bir cevap yazılması kararlaştırılır.[54]

[51] BOA, A.AMD, 179/8. II. Abdülhamid'in cülusu benzer ifadelerle İran şahına duyurulur: "Cenâb-ı Rabbü'l-enâmın irade-i lemyezeliyesi ve Devlet-i Aliyyemizin kaide-i meşrua ve müstahsenesi üzere bi't-tevârüs ecdâd-ı izamımız eskenehümullahi fî dârü'n-na'îm hazeratının taht-ı hümayun-baht-ı saltanatlarına cülus-i muhabbetânemiz vukubulduğu" (BOA, A.AMD, 182/63).

[52] 8 Haziran 1876, BOA, İ.HR, 271/16294.

[53] 8 Haziran 1876, BOA, HR.TO, 122/55.

[54] 13 Mayıs 1909, BOA, İ.HUS, 174/54.

MODERN NAMELER: İÇERİĞİN DEĞİŞMESİ

Padişahın cülusunu yabancı hükümdarlara bildirme süreci de ilginç bir seyir arz eder. Sultan Abdülmecid döneminden itibaren değişmeye başlayan bu konudaki geleneksel tutum Sultan Abdülaziz'le birlikte radikal bir dönüşüme uğrar. Bunun nedeni Sultan Abdülaziz'in iktidarıyla beraber yeni bir dönemin başlamış olması değil, tam tersine o döneme kadar babası II. Mahmud ve ağabeyi Sultan Abdülmecid dönemlerinde yapılan bürokratik reformlar neticesinde modern merkezî bir devlet oluşturma noktasında ortaya çıkan hasıladır.

Geleneksel devletten modern bürokratik devlete doğru evrilme sürecinde Sultan Abdülaziz dönemi kritik bir eşik olarak öne çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle Sultan Abdülmecid döneminde Mustafa Reşid Paşa, Keçecizade Fuad Paşa ve Âli Paşa'nın çabalarıyla şekillenen güçlü bürokratik gelenek, yeni padişahın tahta çıkış sürecini de belirler ve bazı yeni uygulamaları devreye sokar. Bu, sadece cülusu dış kamuoyuna duyuran nameler açısından değil, aşağıda anlatılacağı üzere, sadrazama hitaben kaleme alınan cülus hatlarının içerik değişimi bakımından da böyledir. Nitekim cülus hatları, Sultan Abdülaziz döneminden itibaren dönemin yüksek bürokrasisinin beklentilerinin yansıdığı ve etkili olduğu bir hükümet programına ve hatta devletin genel siyasasının belirlendiği bir çeşit anayasal metne dönüştüğü görülür. Sultan Abdülaziz döneminde tezahür eden bu kritik eşik özellikle bürokrasinin ve bürokratik gelişmelerin çok etkin olduğu Sultan Abdülmecid döneminin ve daha doğru bir ifadeyle Tanzimat'ın oluşturmaya çalıştığı modern merkezî devlet projesinin bir yansımasıydı.

Yukarıda içeriklerine işaret edilen farklı devletlere gönderilen değişik name formları zamanla klasikleşerek II. Süleyman,[55] III. Ahmed,[56] I. Mahmud,[57] III. Osman, III. Mustafa,[58] I. Abdülhamid,[59] III. Selim,[60] IV. Mustafa[61] ve II. Mahmud[62] dönemlerinde de aşağı yukarı aynı içeriklerini muhafaza ederler. Yüzyıllardır esas unsurlarını koruyarak intikal eden bu geleneksel metinler Sultan Abdülmecid'in cülus namesiyle birlikte değişme emareleri gösterir. Sultan Abdülmecid'in cülus namesi geleneksel form ile modern devlete doğru evrilme noktasında bir geçiş metni özelliği taşır.

İngiltere Kraliçesi Victoria'ya (s. 1837-1901) gönderilen namede iki devlet arasındaki sıkı ilişkilere ve dostluğa dikkat çekilir; babası II. Mahmud'un vefatı üzerine "bi'l-irsi ve'l-istîhâl" hilâfet ve saltanatın kendisine müyesser olduğu ve "taht-ı âli-baht-ı Osmanî"ye cülus ettiği belirtilir. Ardından klasik form üzere hutbenin adına okunduğu ve tuğrasının paralara basıldığı söz konusu edilerek o sırada sefaretle Londra'da bulunan Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa aracılığıyla teslim edilmek üzere namenin gönderildiği ifade edilir. Yüzyıllardır yapıldığı üzere, iki ülke arasında o zamana kadar var olan iyi ilişkilerin sürdürüleceği ve ikili anlaşmalara uyulacağı mesajı verilerek kraliçeden de Osmanlı Devleti'ne karşı aynı siyaseti sürdürme beklentisi dile getirilir.[63]

Sultan Abdülaziz'in İngiltere Kraliçesi Victoria'ya ve diğer Avrupa hükümdarlarına gönderdiği cülus nameleri, biri dışında klasik name unsurlarından hemen hiçbirini taşımaz. Artık, esasında diğer hükümdarları çok da ilgilendirmeyen ve daha ziyade iç kamuoyuna yönelik olması gereken sikkenin yeni padişah adına kesilmesi, camilerde hutbenin adına okunması veya adaletin ülkenin her tarafında hüküm-ferma olması gibi, önceki namelerde var olan unsurlar bu namede yer almaz; metinde, ağabeyi Sultan Abdülmecid'in 25 Haziran 1861 tarihinde vefat edip tahta kendisinin geçtiği ve iki devlet arasında var olan iyi ilişkileri

55 "Viyana Avusturya Kütüphanesi nr. H.O.180D'de Kayıtlı Münşeât", s. 102-103.

56 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 14-17.

57 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 7, hüküm 143, 146, 147, 148.

58 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 8, hüküm 301; *Hâkim Efendi Tarihi*, I, 539-40.

59 Ocak 1775, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 9, hüküm 33. Kutsal Roma imparatoruna gönderilen name-i hümayun. Ayrıca hüküm 36 İspanya kralına gönderilen namenin suretidir.

60 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 9, hüküm 233. Fransa'ya yazılan name diğer Avrupa hükümdarlarına da gönderildi.

61 Avrupa hükümdarlarına gönderilen name metni için bkz. BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 10, hüküm 65; *Âsım Efendi Tarihi*, II, 851-853.

62 Fransa ve diğer devletlerin hükümdarlarına gönderilen name için bkz. BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 10, hüküm 94.

63 Mustafa Reşid Paşa'nın, sefaret uhdesinde kalmak kaydıyla cülus münasebetiyle geçici olarak İstanbul'a çağırıldığı hususu da namede yer alır (BOA, C.HR, 143/7136).

sürdürme kararlılığı gibi bir cülus namesinde olması gereken unsurlar yer alır.

Name-i hümayunlardaki dönüşümü gösteren bu metni önemine binaen buraya alıyoruz: "Birader-i muhabbet-eserim Sultan Abdülmecid Han hazretleri işbu bin iki yüz yetmiş yedi sene-i hicriyesi şehr-i Zilhicce'sinin on yedinci Salı günü irtihâl-i dâr-ı beka etmiş olduğundan işbu vak'a-i müellimeyi zât-ı haşmet-simat-ı hükümdarîlerine iş'ar ile beraber bundan hâsıl olan hüzn ü esefimizden cenâb-ı haşmet-meâblarının dahi hissemend olacaklarını ve müteveffa-yı müşârünileyh hakkında der-kâr olan efkâr-ı vidâdiyelerinin hakk-ı hâlisânemde dahi bî-diriğ tutulacağını me'mûl eylerim. *Bi't-tevârüs ecdâdımın tahtına cülus eylemiş olduğumdan* bilcümle mesâi ve mechûdatım Devlet-i Aliyyemizle devlet-i fahîmeleri beyninde cemî' zamanda mevcut olmuş olan münasebat ve revâbıt-ı hasenenin te'kid ve te'yidine ve zât-ı haşmet-penâhilerine der-kâr olan meveddet-i hâlisa ve hürmet-i fâikamın delâilini ibraza münhasır ve masruf olacaktır. Herhâlde zât-ı hükümrânîleri cenab-ı Hakk'ın savn-ı samedânîsinde bulunmaları eltâf-ı ilâhiyyeden mütemennadır. Fî 29 Zilhicce sene 1277".[64]

Namelerde ortaya çıkan bu içerik farklılaşması, aşağıda açıklanacak olan cülus hatlarının uğradığı değişim ve dönüşümle tamamiyle paralellik arz eder ve cülus hatları da Sultan Abdülaziz döneminde yeni bir form ve içerik kazanır. Geleneksel unsurlardan arındırılmış olan nameler, modern devletin gereği olarak ölüm ve cülus haberi ile ilgili başkentte görevlendirilecek sefire itimadı belirten uluslararası teamüllere uygun sade bir metin olarak bundan sonra tahta geçen V. Murad,[65] II. Abdülhamid, Mehmed Reşad ve Vahideddin tarafından kısmen daha da sadeleştirilerek kullanılır.

V. Murad, "bilcümle tebaamızın icma ve arzusu"[66] veya "bi't-tevârüs taht-ı saltanat-ı Osmaniye'ye";[67] II. Abdülhamid, "bi't-tevârüs ecdadımın tahtına";[68] Mehmed Reşad, ecdâdından "mevrus taht-ı Osmanî"ye[69] ve Mehmed Vahideddin de "birader-i muhabbet-eserim Sultan Mehmed Han-ı Hâmis hazretlerinin vuku-i irtihaliyle ecdadımızdan mevrus taht-ı Osmanî'ye"[70] cülusunun gerçekleştiğini belirtir.

[64] Belgenin ekinde yer alan aynı tarihli diğer bir name, Londra Sefiri Kostaki Musurus Bey'in görevinde bırakıldığına dair itimatnamedir (BOA, HR.SFR.3, 59/14, lef 2-3; BOA, A.AMD, 94/13).

[65] Bu name; İngiltere, Fransa, İran, Avusturya, Almanya, Prusya, İtalya ve Yunanistan başta olmak üzere 16 devlete gönderilir. V. Murad'a takdim edilen nameler, muhtemelen padişahın rahatsızlığından dolayı, ancak 15 gün sonra onaylanıp (24 Haziran 1876, BOA, İ.HR, 270/16282) ilgili ülkelere iletilebilir (8 Cemaziyelahir 1293, *Vakit*, nr. 260, s. 1).

[66] 24 Haziran 1876, BOA, İ.HR, 270/16282.

[67] BOA, A.AMD, 178/99.

[68] BOA, A.AMD, 182/61; 182/62; 182/64. II. Abdülhamid'in Fransa'ya gönderdiği iki name için bkz. 8 Eylül 1876, BOA, HR.SFR.4, 300/153, lef 4 ve 5.

[69] BOA, HR.MTV, 193/61; 193/74.

[70] BOA, İ.DUİT, 1/100, lef 3, 4. Ayrıca bkz. BOA, A.DVN.NMH, 37/10, lef 7, 9, 18.

II. Abdülhamid'in tahta çıkışı, törenin yapıldığı gün Hariciye Nezareti tarafından Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkeler nezdindeki sefirleri ile diğer ülkelerin İstanbul'daki elçilerine bildirilir;[71] ayrıca cülus haberini yabancı hükümdarlara ileten nameler yazılır ve taht değişikliği dolayısıyla bulundukları ülkelerin hükümdarlarına sunmaları gerekli olan itimatnameler Osmanlı sefirlerine gönderilir. Aşağıda açıklanacağı üzere, Sultan Abdülaziz ile V. Murad'ın cülusunda olduğu gibi, bu olayda da name gönderilen ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin[72] yer alması, bu ülkenin uluslararası siyasette yükselmeye başlayan ağırlığıyla ilişkili olduğu açıktır.

Hükümdarları tarafından name ve itimatnameleri gönderilen ve görevlerinde bırakılan Avusturya-Macaristan,[73] İtalya[74] ve Fransa[75] elçileri saraydan randevu alarak bu belgeleri padişaha bizzat takdim etmek isterler. Burada göze çarpan bir yenilik olarak elçilerin itimatnamelerini sunarken yapacakları konuşma metinlerinin önceden Osmanlı hükümetine iletilmiş olmasıdır.

Sultan Mehmed Reşad'ın İngiltere ve diğer ülkelere gönderdiği cülus namesi gayet sade bir metin olup 27 Nisan 1909 tarihinde tahta cülus ettiği, cülus haberini vermekle görevli heyeti oluşturan kişilerin tanımlandığı ve iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini sürdürme irade ve isteğinin ifade edildiği üç ana kısımdan oluşur.[76] Bu dönemde name gönderilenler arasına Papa'nın da katılmış olması, önceki cüluslarda rastlanmayan bir durumdu.[77]

Padişah değişikliğinden dolayı gelenek olduğu üzere Almanya, Avusturya, Rusya, İtalya, İspanya, Belçika, Romanya, Sırbistan, Yunanistan, Hollanda, Amerika, Fransa ve Karadağ başkentlerinde bulunan Osmanlı sefirlerinin görevlerinde bırakıldıklarına dair itimatnameler ilgili devletlerin hükümdarlarına iletilir. Bunların bir kısmı sefirler tarafından bizzat ve bir kısmı da hükümetleri aracılığıyla bilvasıta ilgili hükümdarlara takdim edilir.[78]

---

71 3 Eylül 1876 (13 Şaban 1293), *Vakit*, nr. 306, s. 1; 14 Şaban 1293, *İstikbal*, nr. 173, s. 1; nr. 179, s. 1.

72 7 Eylül 1876, BOA, İ.HR, 271/16346; 17 Eylül 1876, *Vakit*, nr. 321, s. 1.

73 16 Eylül 1876, BOA, HR.TO, 166/7; 166/10.

74 1 Kasım 1876, BOA, İ.HR, 272/16383.

75 20 Eylül 1876, BOA, HR.TO, 204/61.

76 Bu name, ayrıca, Almanya, Rusya, Avusturya, İtalya hükümdarlarıyla Papa'ya da gönderilir (30 Mayıs 1909, BOA, HR.MTV, 193/74). Taht değişikliği haberi, birer telgrafla Osmanlı Devleti'nin tüccar vekillerine de iletilir: "Sultan Abdülhamid Han hilâfet-i İslamiye ve saltanat-ı Osmaniye'den iskat ve veliahd-ı meşrû' Mehmed Reşad Efendi hazretleri Sultan Mehmed Han-ı Hâmis ünvanıyla makam-ı hilâfet ve saltanata is'âd ve iclâs eylediğinden mevaki-i mu'tâdeden yüzbir pare top endahtiyle cülus-i hümayunun ilan kılındığı" (BOA, HR.SFR.04, 835/33). Ayrıca, Sadrazam Tevfik Paşa da hemen aynı cümlelerle cülus haberini bir telgraf ile Bulgaristan komiserliğine bildirir (BOA, HR.SFR.04, 835/32).

77 BOA, HR.MTV, 193/74; 194/9.

78 11 Mayıs 1909, BOA, BEO, 3546/265880.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken tahta çıkan Mehmed Vahideddin'in cülus nameleri önce müttefiklerle sınırlı tutulursa da daha sonra bunlara bazı taraf sız devletlerin de eklendiği görülüyor. Name taslakları usul gereği olarak padişah tarafından görülüp onaylandıktan ve temize çekildikten sonra, aşağıda açıklanacağı gibi, heyetlerle Avusturya ve Almanya imparatorları ile Bulgar kralına gönderilir. Namede, Mehmed Reşad'ın metninde olduğu gibi, heyeti oluşturan kişiler ile devletler arasındaki ittifak ve dostluk ilişkileri söz konusu edilir.[79] Usul olduğu üzere Hüseyin Hilmi Paşa, Viyana ve Safa Beyefendi de Sofya sefaretlerinde bırakılıp itimatnameleri hazırlanır; o sırada vefat eden Berlin Sefiri İbrahim Hakkı Paşa'nın yerine ise Rifat Paşa atanır.[80]

[79] BOA, İ.DUİT, 1/100. Ayrıca bkz. BOA, A.DVN. NMH, 37/10.

[80] 7 Eylül 1918, BOA, İ.DUİT, 1/66, lef 1; BOA, A.DVN.NMH, 37/9.

SADRAZAMIN YAZDIĞI CÜLUS MEKTUBU

İfade edildiği gibi, padişahların cülus haberini bildirmek amacıyla yabancı hükümdarlara yazmış oldukları namelerin yanı sıra sadrazamların da aynı amaçla hem hükümdarlara hem de ilgili ülkede kendi seviyesindeki muhataplarına mektup göndermeleri âdetti. Gönderilen kişi ister bir hükümdar isterse Kırım hanı gibi tabi hükümetlerden birinin hâkimi olsun durum değişmezdi.[81]

Hükümdarlar padişahların yazdıkları namelere yaptıkları gibi, sadrazamların kendilerine gönderdikleri mektuplara da cevap verirlerdi. Nitekim Osmanlı sadrazamının İbrahim Ağa aracılığıyla kendisine gönderdiği mektuba cevap yazan Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold (s. 1658-1705), iki ülke arasında mevcut barışın devamı temennisini ve cülustan duyduğu sevinci dile getirdikten sonra, sözü, o sırada Fransa ile Polonya'nın desteğini alıp Macaristan'a dönen ve kendilerine karşı isyan eden Rakoczi Ferenc'in başlatmış olduğu harekete getirir. Barışı sürdürmek için kendi üzerlerine düşeni yapacaklarını ve sınırdaki görevlileri uyardığını belirterek Osmanlı tarafındaki memurların da isyancılara yardım etmemelerini talep eder.[82]

81 II. Süleyman'ın tahta çıkışı sırasında sadrazamın Kırım hanına gönderdiği mektup için bkz. BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 2; "Viyana Avusturya Kütüphanesi nr. H.O.180D'de Kayıtlı Münşeât", s. 93. III. Osman'ın tahta geçişi dolayısıyla gönderilen name ve mektup hususunda bkz. BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 17, hüküm 35. III. Selim'in tahta geçişi münasebetiyle Sadrazam Yusuf Paşa'nın Rusçuk'tan İngiltere Kralı III. George'a (s. 1760-1820) yazdığı mektubun orijinali için bkz. NA, FO, 95/496.

82 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 51. İmparatoriçe Maria Theresa'nın (s. 1740-1780) III. Osman'ın cülusu vesilesiyle sadrazama yazdığı mektup için bkz. BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 17, hüküm 38.

I. Leopold'un yanı sıra başvekili tarafından sadrazama gönderilen mektupta da aşağı yukarı aynı konular gündeme getirilir; öncelikle yeni padişahın cülusu tebrik edilir, ardından zor durumda oldukları Macaristan'daki asilerden uzak durulması ve yardımcı olunmaması yönündeki beklentiler sıralanır.[83] Diğer ülkelerde ortaya çıkan hükümdar değişiklikleri de benzer biçimde hem yeni hükümdar hem de başvekili tarafından sadrazama bildirilirdi.[84]

Daimî elçiliklerin kurulup gelişmesi ve uluslararası hukukun bir parçası hâline gelmesi de taht değişiklikleri ile doğrudan ilişkiliydi. Zira önceki hükümdar tarafından kabul edilmiş olan elçi, onun ölümüyle birlikte meşruiyetini yitirmiş sayıldığı için ilgili devletin yeniden onu veya bir başkasını önermesi ve yeni hükümdarın da onu veya yeni önerilen elçiyi onaylaması gerekirdi. III. Ahmed'in cülus haberinin iletilmesinin ardından[85] kural gereği gönderdiği bir name ile padişahı tebrik eden Venedik docu, ayrıca iki devlet arasındaki dostluğun güçlendirilmesi, "ikamet için" İstanbul'a atadığı elçisi Ascanio Giustinian'a güvenilmesi, Venedik tüccarlarının himaye edilmesi ve işlerin ahitnamelere uygun sürdürülmesi yönündeki talep ve beklentilerini İstanbul'a iletir. Venedik'e gönderilen cevabî name bu taleplerin kabulü yönündeydi.[86]

Venedik docunun, hem III. Ahmed'in cülusunu tebrik etmek hem kısa bir süre önce imzalanan anlaşmayı güçlendirmek hem de Carlo Ruzzini'yi tam yetki ile İstanbul'a "muayyen" veya bilinen adıyla daimî elçi olarak atama kararı, padişahın yanı sıra Sadrazam Mehmed Paşa'ya da bildirilir; bu itimatnameye Ruzzini'nin "kelimatına kendi cevabımız gibi itimat-ı küllî buyuralar", yani elçinin sözünü kendi sözü gibi kabul etme isteği de ilave edilir.[87] Öte yandan taht değişikliklerini çoğu kere bürokratik düzenlemeler izlediği için cülus haberini veren sadrazam, bazen ilgili hükümdara yazdığı mektubun cevabı gelmeden yerini bir başkasına terk etmiş olabilirdi.[88]

Rus Çariçesi I. Elizaveta (s. 1741-1762), kendisine bildirilen III. Osman'ın cülus haberi üzerine sadrazama yazdığı cevabî mektupta, güvenilir adamlarından olup ortaelçi olarak İstanbul'a gönderdiği Sergey Bulgarov'un sözlerine güvenilmesi gerektiğini

[83] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 52. Kutsal Roma imparatorluğu başvekilinin III. Osman'ın cülusu münasebetiyle sadrazama yazdığı mektup için bkz. 30 Ağustos 1755, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 17, hüküm 40.

[84] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 72-73.

[85] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 29.

[86] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 30.

[87] 16 Temmuz 1705, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 67. III. Osman'ın tahta geçmesi dolayısıyla Prusya Kralı II. Friedrich'in (s. 1740-1786) Sadrazam Ali Paşa'ya yazdığı benzer içerikteki mektubu için bkz. 18 Ocak 1755, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 17, hüküm 32.

[88] 3 Ağustos 1755, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 17, hüküm 35.

belirterek iki ülke arasındaki dostluk, barış ve ahitname şartlarına uyacağı sözünü verir.[89]

III. Mustafa'nın tahta geçiş haberini hemen ülkesine bildiren Danimarka elçisi, kralın kendisine itimadını içeren belgeyi gönderdiğini ve itimatname ile sadrazama yazdığı mektubu sunmak amacıyla Bâbıâli'ye gelmek istediğini belirterek randevu ister. [90] III. Selim'in iktidarının başlarına rastlayan bir olay, bu uygulamanın, yani doğrudan hükümdardan alınmış bir yetki belgesi ve itimatnameye sahip olmanın sefaret görevinin olmazsa olmaz bir kuralı olduğunu gösteriyor. İmparatordan itimatnamesi olmayan Kutsal Roma İmparatorluğu Elçisi Herbert, başvekilinin yazdığı yazıya dayanarak sefaret görevini sürdürmek isterse de buna izin verildiği takdirde diğer devletlerin de aynı yolu izleyeceği ve bu durumun uluslararası hukuka aykırı olduğu belirtilerek başvekilin verdiği belge Bâbıâli tarafından kabul edilmez.[91]

III. Selim tahta geçtiği zaman Fransa, mevcut elçisi Choiseul Gouffier'i görevde bırakma[92] ve Sicilyateyn kralı da yeni elçi atama itimatnamelerini oluşan bu uluslararası teamül ve kurallar çerçevesinde sadrazama iletirler.[93]

[89] 26 Temmuz 1755, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 17, hüküm 45. III. Mustafa'nın cülusu vesilesiyle Rusya Başvekili Voronçov'un sadrazama tebrik mektubu için bkz. 9 Ağustos 1758, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 17, hüküm 63.

[90] 28 Mart 1758, BOA, AE.SMST.III, 372/29461. Prusya Kralı II. Friedrich'in (s. 1740-1786) elçisi ile ilgili III. Mustafa'ya yazdığı itimatname için bkz. BOA, HAT, 8/298.

[91] 28 Ocak 1792, BOA, HAT, 131/5421.

[92] 11 Aralık 1789, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 4, hüküm 20.

[93] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 4, hüküm 51.

NAME-İ HÜMAYUNLARIN GÖNDERİLMESİ

Yabancı ülke hükümdarlarına yazılan nameler aynen iç kamuoyuna ilan edilen cülus fermanları gibi önce müsveddeleri hazırlanıp padişahın onayına sunulur,[94] tasdikten ve temize çekilip keselerine konulduktan sonra padişahın mührüyle mühürlenmeleri için tekrar padişaha arz edilir, kesenin ağzı kırmızı balmumu dökülerek kapatıldıktan sonra mumun üzeri mühürlenirdi.[95]

19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında bir yandan nameler tumturaklı ve şatafatlı ifadeler ile geleneksel unsurlardan arındırılırken bir yandan da cülusun duyurulma şekli giderek daha tekelliflü bir ritüele dönüşür. Nameler, önceleri Kutsal Roma, Rusya, Polonya gibi Osmanlı Devleti'ne sınırdaş ve yakın olan ülkelere önceleri genelde belirlenen bir görevli aracılığıyla, uzak ülkelerin hükümdarlarına ise İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla gönderilirdi. Bununla birlikte 20. yüzyılın başlarından itibaren bu iş için üst düzey ve temsil gücü yüksek heyetlerin görevlendirildiği görülüyor.

II. Süleyman'ın cülus namesi Kapıcıbaşı Ahmed Ağa aracılığıyla Kırım hanına;[96] III. Osman'ınki, Kapıcıbaşı Ziştovili Ali Ağa aracılığıyla Polonya (Leh), Divan Hâcegânından Derviş Mehmed Efendi vasıtasıyla Rusya, eski ikinci tezkireci Halil Efendi aracılığıyla Kutsal Roma ve İstanbul'daki elçileri aracılığıyla da İsveç, İngiltere, Venedik, Hollanda ve Fransa hükümdarlarına iletilir;

[94] BOA, HAT, 1363/53810; BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 10, hüküm 66 ve 86.

[95] BOA, HAT, 1362/53689; 1366/54079; 12 Ağustos 1839, BOA, İ.HR, 1/2.

[96] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 12.

III. Osman'ın II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

ayrıca nameyi götürecek kişinin kimliği name metninde zikredilirdi.[97]

Birbirine yakın olan ülkelerin hükümdarlarına yazılan nameler aynı görevliler tarafından götürülürdü. Örneğin Zülfikar Ağa ile Divan-ı Hümayun Baştercümanı İskerletoğlu Aleksandr'ın, II. Süleyman'ın cülus namesini hem Kutsal Roma'ya hem de Polonya'ya götürdüğünü biliyoruz.[98] Bu tür olağanüstü elçilik görevleri, bazen rutin bir uygulamanın çok ötesinde bir anlam taşıyabilirdi. Nitekim Zülfikâr Ağa'nın bir görevi de Habsburglara karşı uzun süreden beri sürdürülen savaşla ilgili barış imkânlarını araştırmaktı. Avusturya tarafından da barışı hedefleyen bazı işaretlerin gelmesi, cülus tebşiri görevinin bir yerde ikinci planda kalmasına ve bir kamuflaj aracına dönüşmesine neden olur.[99] Cülus namelerini ilgili hükümdara iletecek olan Osmanlı elçilerine yol ve seyahat masrafları için gideceği yerin uzaklığına göre muayyen bir harcırah verilir; ödenecek miktar önceki elçilerin tahsisatı ölçü alınarak belirlenirdi.[100]

Cülus namelerini yerlerine ulaştırmakla görevli olan olağanüstü elçiler, dönüşlerinde seyahatlerinin başından sonuna kadar olan gelişmelerle ilgili bir rapor hazırlar; ayrıca görevinin daha ayrıntılı bir anlatımını bazen bir *sefaretname* hâline getirerek ilgililere sunardı. Nitekim I. Mahmud'un cülus haberine dair nameyi Leh Kralı II. Augustus'a (s. 1697-1733) iletmekle görevli olan Mehmed Efendi yolculuğu hakkında hazırladığı sefaretnameyi[101] daha sonra hükümete

97 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 8, hüküm 267; BOA, HAT, 26/1280; *Hâkim Efendi Tarihi*, I, 211-13. III. Mustafa için gönderilen name ve elçiler için bkz. 539-40; *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar'ı*, s. 51-52.

98 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 5, hüküm 24 ve 25.

99 Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Zülfikâr Paşa'nın Viyana Sefâreti ve Esâreti, Ceride-i Takrirât-ı Zülfikâr Efendi (1099-1103/1688-1692)*, haz. Mustafa Güler, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

100 6 Şubat 1774, BOA, C.HR, 148/7380; 167/8336.

101 Mehmed Efendi, *Lehistan Sefaretnamesi*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat nr. 1641.

III. Mustafa'nın II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

takdim eder. Aynı şekilde III. Mustafa'nın cülusunu bildirmek amacıyla Viyana'ya giden Ahmed Resmî Efendi'nin dönüşte görevinin ayrıntılarına dair bir rapor sunduğunu[102] ve aşağıda da ifade edildiği üzere uygulamanın sonraki dönemlerde de aynen sürdürüldüğünü biliyoruz.

II. Augustus'a gönderilen Mehmed Efendi ayrıca takdim ettiği kısa takririnde, yetkililerden Galata'dan Lehistan'a kaçırılan iki Müslümanın geri verilmesini istediğini, o sırada Avusturya ile Fransa arasındaki savaş durumu hakkında bilgi edinmeye çalıştığını ve yolculuğu esnasında halkın kendisine intikal ettirdiği sorunları muhatapları nezdinde gündeme getirdiğini belirtir. Hatman Vekili Poniatowski'nin kendisine söylediği "iki devletin beyninde gelenlerden sual oluna gelmiştir, lisanen dahi sipariş var mı, her ne ise söyle" şeklindeki sözler,[103] gönderilen namenin yanı sıra elçilerin götürdüğü sözlü ve mahrem mesajların da diplomasideki önem ve ağırlığına işaret ediyor.

Cülüs tebşiri namesini göndermenin bazen bir haber iletmekten daha fazlası olduğunu gösteren örneklerden biri de IV. Mustafa'nın cülusunda yaşanır. Nameler gönderildiği sırada Rus savaşı devam ettiği ve hazinenin durumu iyi olmadığı için hükümet yaptığı seri toplantılarla maliyenin sorununu aşmanın çarelerini ararsa da herhangi bir ilerleme sağlayamaz. Şeyhülislamın konağında yapılan meşveret toplantısında gönderilecek cülus namesiyle birlikte Fas hakiminden veya Fransa'dan borç alınması şıkları da gündeme getirilir, Fas hakimine yazılacak Arapça name dahi kaleme alınarak padişahın onayına sunulur, ayrıca reisülküttap aracılığıyla Fransız elçisinin ağzı yoklanarak 20.000 kese (33.900.000 $) kadar bir borç verilebileceği şeklinde bir cevap alınırsa da IV. Mustafa'nın Fransa'ya güvenmemesinin yanı sıra bir Hıristiyan devletten borç alınmasının sıkıntı yaratma ihtimali bu tercihi

[102] *Hâkim Efendi Tarihi*, I, 560-74.

[103] TSMA.e, 456/27.

gündemden düşürür.[104] Her ne kadar gerçekleşmemiş olsa da cülus bildirimlerinin bu tür girişimler için bir fırsat ve imkân olarak da değerlendirilebildiğini göstermesi açısından bu teşebbüs önemlidir.

Cülusu bildirmekle görevli olağanüstü elçilerin ciddi bir maiyetle birlikte hareket ettikleri anlaşılıyor. Bu konuyla ilgili Viyana'ya gönderilen Ahmed Resmî Efendi ve maiyetindeki heyetin yapısı bu konuda bir fikir verebilir. 2 Aralık 1757'de III. Mustafa'nın cülus haberini ve namesini Viyana'ya götürmek üzere İstanbul'dan ayrılan Ahmed Resmî Efendi'ye kethüda, imam, mühürdar, hazinedar, çavuş, kâtip, hizmetkâr, tercüman, silahtar ve 30 kişilik bir yeniçeri bölüğünden oluşan ve toplam sayısı 60'ı aşan bir heyetin eşlik ettiğini biliyoruz.[105]

Modern Dönem

18. yüzyılda bir yandan daimî elçiliklerin daha kurumsal bir yapı kazanması, bir yandan uluslararası hukukun ve diplomasinin kurallarının nispeten yerleşmiş olması, cülusun duyurulması konusundaki teşrifatı biraz daha netleştirir. Sadrazam, cülus haberinin duyurulması için Divan-ı Hümayun tercümanını "**rüsum-i** mutâdeden", yani gelenek olduğu üzere İstanbul'daki yabancı ülke sefirlerine göndermek amacıyla III. Selim'in iznini ister; bu talebi onaylayan yeni padişah, tercümanın sefirlere cülus tebriki için elçi gönderilmemesi anlamına gelebilecek bir şey söylememesini, zira tarihî kayıtlarda ve gelenekte cülus tebşiri için yeni padişahın elçi ve name gönderdiğinin yazıldığını, dolayısıyla büyük devletlere birer elçi yollamanın hoş bir hareket olacağını belirtir.[106]

III. Selim'in cülus dönemine ait bir belgede, taht değişikliği olduğunda İstanbul'daki yabancı elçilerin iki kere resmen Bâbıâli'ye geldikleri ve bunlardan birincisinin cülus haberini duyduklarında iktidar değişikliğini tebrik etmek ve ikincisinin de kendi devlet başkanlarına ve başvekillerine gönderilecek olan name ve mektupları teslim almak üzere vuku bulduğu ve bunun "kaide-i kadîmeden", yani gelenek olduğu söz konusu edilir.[107] Bununla birlikte bu "kaide-i kadîme"nin çok da eski olmadığı söylenebilir; zira 1757'de tahta geçen III. Mustafa'nın cülus haberinin diğer hükümdarlara duyurulmasında hem elçilerin bir kısmı Bâbıâli'ye çağrılarak namelerin verildiğine hem de Rus çarı, Kutsal Roma imparatoru ve Leh kralına olağanüstü elçilerle name gönderildiğine, yani her iki usul birlikte uygulandığına göre bunun çok da eski bir başlangıcının olmaması gerekir.[108]

---

[104] BOA, HAT, 1358/53321.

[105] Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı, Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 53.

[106] BOA, HAT, 178/7848.

[107] BOA, HAT, 180/8101; *An Ottoman Protocol Register*, s. 138.

[108] Şehdî Osman Efendi, Rusya; Ahmed Resmî Efendi, Kutsal Roma İmparatorluğu ve Mehmed Efendi de

I. Abdülhamid'in II. Mahmud döneminde yaptırdığı resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

Esasında olağanüstü elçilerle name gönderme yerine elçilerin Bâbıâli'ye çağrılarak namelerin verilmesinin biraz da şartların zorlaması neticesinde I. Abdülhamid'in cülusunda uygulandığı ve daha sonra da bunun bir teamüle dönüştüğü anlaşılıyor.[109] I. Abdülhamid tahta geçtiğinde uzun süren savaşın ağırlığı ve işlerin yoğunluğu yüzünden tebrik için gelen elçilere kendi hükümdarlarına yazılan name ve mektuplar da verilir. III. Selim'in cülusu da hem devam eden savaşa hem de Ramazan ayına rastladığı için elçilerin tebrikiyle birlikte ordudan gelecek namelerin sefirlere verilmesi, kısaca cülus haberinin resmen elçi ve maslahatgüzarlara iletilmesi biraz gecikir. Sadrazam bunun üzerine I. Abdülhamid'in cülusunda yapılanlara işaret ederek iki törenin bir arada yapılabileceğini ve bunun geçmişte örneği olduğunu hatırlatır. Duruma göre hareket edilmesi gerektiğini belirten padişah,[110] elçilerin Pazartesi ve Perşembe günleri gelmelerine yönelik Bâbıâli'nin teklifini Pazartesi ile sınırlandırır;[111] böylece iki iş birden yapılarak name-i hümayunlar törenle elçilere veya tercümanlarına verilir.[112]

IV. Mustafa'nın cülusunda da hükümdarlara gönderilecek namelerin bir görevli aracılığıyla mı yoksa önceki iki taht

Leh Kralı III. Augustus'a (s. 1734-1763) elçi olarak gönderilir; Sicilyateyn, İsveç, İngiltere, Hollanda, Venedik, Fransa ve Danimarka hükümdarlarına yazılan nameler ise İstanbul'daki elçilerine verilir (BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 8, hüküm 301; *An Ottoman Protocol Register*, s. 77-78; *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar'ı*, s. 109).

109 "Gönderilecek name-i hümayunların bazısı Âsitânede mukim elçilere bâb-ı âlide teslim olunmak ve bazısı dahi Devlet-i aliyye tarafından mahsus elçi ile irsal olunmak de'b-i kadim olup ancak bu def'a cümlesi Âsitânede mukim elçilere teslim olunmak irade olunmağın" (*An Ottoman Protocol Register*, s. 138).

110 BOA, HAT, 180/8101.

111 "...düvel-i nasara taraflarına irsal ve tesyiri mutad olan name-i beşaret-allâme-i mülûkânelerin ahz içün Deraliyye'lerinde mukim bilcümle düvel-i nasara elçilerinin resmen Bâbıâli'ye gelmeleri kaide-i mer'iyeden olmağla..." (BOA, HAT, 179/8030).

112 *An Ottoman Protocol Register*, s. 138-39.

değişikliğinde yapıldığı gibi İstanbul'daki elçiler ve maslahatgüzarlar vasıtasıyla mı gönderilmesi gerektiği konusu gündeme gelir; birinci şıkkın masraflı ve zaman alıcı olacağı düşüncesinden hareketle elçiler aracılığıyla gönderilme şıkkı tercih edilir.[113] II. Mahmud'un tahta çıktığı haberi de resmî bir yazı ile İstanbul'daki elçi ve maslahatgüzarlara bildirilir.[114] Bu, gayet sade bir metin olup devletin bundan böyle de dostlarına karşı bilinen tutumunu ve hakkaniyetli tavrını sürdüreceğine vurgu yapılır.[115] Görüldüğü gibi I. Abdülhamid'in cülusunda zorunluluktan dolayı başlayan bir uygulama biraz da pratikliğinin sonucu olarak daha sonra yeni bir diplomatik geleneğin oluşmasına zemin hazırlar.

Bununla birlikte Osmanlı padişahının cülus ettiğine dair ilgili devletin İstanbul'daki elçisine teslim ettiği veya olağanüstü bir elçi ile gönderdiği nameler yerine ulaşmadan önce bir şekilde cülus olayından haberdar olan bazı hükümdarların padişahın namesinin gelmesini beklemeksizin kendi tebrik metnini hazırladığını ve elçisini görevlendirip normal seyrinde devam eden süreci hızlandırabildiğini görüyoruz. Nitekim Prusya Kralı Friedrich Wilhelm II (s. 1786-1797), III. Selim'in namesi kendisine ulaşmadan önce süreci başlatıp İstanbul'daki elçisini cülus tebriki için görevlendirir.[116] Öte yandan İngiltere,[117] Prusya,[118] Felemenk (Hollanda),[119] İspanya,[120] Venedik[121] ve Fransa[122] gibi devletler de padişaha ve sadrazama göndermiş oldukları name ve mektupları İstanbul'daki elçilerini aracılığıyla takdim ederler.

Hükümdarlarını temsilen geldikleri için mukim elçilerin Bâbıâli'ye yapmış oldukları bu resmî ziyaretlerin olağanüstü elçi prosedürüne tabi olduğu, bazılarının da görevlerinin mahiyetinden dolayı fevkalade elçilere uygulandığı gibi ziyaretlerin Divan-ı

[113] BOA, HAT, 1363/53810; 1362/53689; BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 10, hüküm 66.

[114] BOA, C.DH, 307/15328.

[115] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 10, hüküm 87.

[116] BOA, HAT, 266/15476.

[117] BOA, HAT, 212/11523.

[118] BOA, HAT, 192/9324; *An Ottoman Protocol Register*, s. 139-41. Prusya kralından gelen name metni için bkz. BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 4, hüküm 14.

[119] BOA, HAT, 273/16057. Hollanda cumhurundan gelen name metni için bkz. BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 4, hüküm 36.

[120] BOA, HAT, 212/11568; *An Ottoman Protocol Register*, s. 143-44. İspanya kralından gelen name metni için bkz. BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 4, hüküm 15; BOA, C.HR, 31/1545.

[121] BOA, HAT, 205/10699; *An Ottoman Protocol Register*, s. 145-46. Venedik cumhurundan gelen name metni için bkz. BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 4, hüküm 29. Venedik elçilerinin İstanbul'a geldiklerinde divanda hediyelerini verdikten birkaç gün sonra harem için getirdikleri hediyeleri Bâbıâli'ye takdim eder, buradan dârüssaade ağası eliyle hediyeler hareme iletilirdi. III. Selim'in cülus tebriki için görevlendirilen elçinin harem için getirmiş olduğu hediyeleri Bâbıâli'ye vermek amacıyla istediği izin verilir (BOA, HAT, 1411/57430; *An Ottoman Protocol Register*, s. 146).

[122] BOA, HAT, 185/8679; *An Ottoman Protocol Register*, s. 144-45.

Jean-Baptist Hilaire'in çizdiği Divanhane'de Avrupalı bir elçiye verilen ziyafeti tasvir eden resim (*İmparatorluğun Meselesi* / XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve İgnatius Mouradgea d'Ohsson s. 132)

Hümayun toplantısına denk getirilmeye çalışıldığı ve elçiyi ve nameyi kabulde padişahın yapacağı konuşma metninin Bâbıâli tarafından önceden hazırlanarak saraya gönderildiği anlaşılıyor.[123] Hükümdarı tarafından cülus tebrikiyle görevlendirilen elçi, bu durumu Bâbıâli'ye bildirir, İstanbul'a gelen olağanüstü elçilere yapıldığı gibi iskelede çavuşbaşı tarafından karşılanıp kalacağı yere kadar alay eşliğinde gidilmesi için talepte bulunur, bu törenden birkaç gün sonra da Bâbıâli'ye kabulü için başvurur ve bütün bu kabuller için teşrifatî törenler yapılırdı.[124]

Elçilerin name veya sadarete yazılan mektupları sunmak üzere resmen Bâbıâli'ye geldikleri ve törenle görevlerini yerine getirdikten sonra ayrıldıkları sırada padişahın izniyle sefaretlere ait beylik gemilerinden toplar atılabilirdi.[125] III. Selim, İspanya elçisinin cülus tebriki için geleceği zaman beylik gemisinden top atılmasına izin verirse de alkış yapılmasını istemez.[126] Buna rağmen gemiden hem top atılıp hem de alkış yapılması üzerine kızan padişah, böyle şeyleri istemediğini belirterek geminin geliş nedeninin araştırılmasını isterse de cülus tebriki için gelen İspanya elçisi ile kralın gönderdiği hediyeleri taşıyan bu geminin İstanbul'a girişine bizzat padişahın izin verdiği ortaya çıkar. Bunun üzerine alınan elçilerin sadece resmen Bâbıâli'yi ziyaretleri ile dönüşlerinde top atılması kararı elçiliklere bildirilir.[127]

II. Mahmud döneminde merkez bürokrasisinde yapılan düzenlemeler, Hariciye Nezareti'nin kurulup hariciye ve dahiliye memurlarının ayrılması ve uluslararası ilişkilerle diplomasinin öncesinde olmadığı kadar önem kazanması, bir yandan modern diplomasiyi geliştirirken bir yandan da bütün devletler ve özellikle de zayıf devletler için vazgeçilmez kılar. Dolayısıyla artık İstanbul'daki elçilerin muhatabı, her modern devlette olduğu gibi, dış işlerinin ve ilişkilerin sorumlusu olan hariciye nazırıydı. Sultan Abdülmecid'in tahta cülus ettiği haberi, Hariciye Nezareti tarafından resmî bir yazı ile İstanbul'daki elçi ve maslahatgüzarlara; onlar da üzüntü ve sevincin bir arada yaşandığı bu önemli olayı hızlıca devletleri tarafına iletirler.[128] Sultan Abdülaziz'in cülusunda da aşağı yukarı aynı prosedür uygulanır.[129]

Bu durum, cülus namelerinin gönderilmediği anlamına gelmez. İlgili kısımda da açıklandığı gibi, nameler hükümdarlara gönderilmeye yine devam eder. II. Mahmud

123 Prusya kralının gönderdiği name ve görevlendirdiği elçinin kabulü için bkz. BOA, HAT, 192/9324; 188/8996. Aşağıda izah edilecek olan İspanya kralının namesi ile hediyelerini bir beylik gemisi ile getiren elçisi (BOA, HAT, 179/8033) ile Venedik elçisi de divan günü kabul edilir (BOA, HAT, 1392/55539).

124 BOA, HAT, 205/10699.

125 BOA, HAT, 213/11587; 194/9617; 185/8679.

126 BOA, HAT, 212/11568.

127 BOA, HAT, 1387/55081.

128 21 Haziran 1839, BOA, HR.TO, 565/5.

129 26 Haziran 1861, BOA, HR.TO, 287/22; 297/51.

döneminden itibaren yabancı ülkelerdeki Osmanlı daimî elçilikleri tekrar kurulduğu için cülus namelerinin ilgili devlet başkanına tesliminde bu sefaretler de rol almaya başlar. Nitekim Sultan Abdülmecid'in tahta geçtiğini belirten namenin Viyana Sefiri Sadık Rifat Paşa aracılığıyla bizzat imparatora teslim edildiğini ve imparatorun cevabının da major generallerinden biri ile gönderildiğini biliyoruz.[130] İngiltere'ye gönderilen cülus namesi Londra Sefiri Reşid Paşa aracılığıyla Kraliçe Victoria'ya (s. 1837-1901) verilir[131] ve kraliçenin tebrik namesi ile itimatnamesi de İstanbul Sefiri Ponsonby vasıtasıyla Bâbıâli'ye iletilir.[132]

Sultan Abdülmecid'in cülus namesinin gönderildiği hükümdarlardan biri de II. Mahmud devrinde kurulmuş olan Yunanistan'ın kralı Otto'ydu (s. 1832-1862). "Haşmetlü Yunan kralı cenapları" ise Osmanlı padişahına yazdığı ilk cülus tebrik mektubunu özel ve üst düzey bir görevliyle, Yunan Hariciye Nazırı Constantin Zographo aracılığıyla İstanbul'a gönderir. Yunanistan maslahatgüzarı kralın böyle davranma nedenini Osmanlı Devleti'ni ve padişahını ne denli önemsediğini göstermek olarak belirtirse de nazırın esas geliş amacı iki ülke arasında bir ticaret anlaşmasının yapılmasıydı.[133] Bir beylik gemisiyle geldiği İstanbul'da iyi karşılanan Zographo'nun umduğu gibi iki devlet arasında bir ticaret antlaşması imzalanır[134] ve Rus sefirinin isteği üzerine[135] padişah tarafından kendisine pırlantayla süslü bir nişan verilir.[136]

Sultan Abdülaziz, ülkelerindeki Osmanlı sefirlerinin görevlerinde bırakıldıklarına dair itimatnameler ile yukarıda metni verilen nameyi bütün Avrupa hükümdarlarına gönderir.[137] Yaklaşık bir hafta sonra name gönderilen ülkelere yenileri eklenerek muhtemelen ilk defa olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri ile Brezilya hükümdarlarına da cülus namelerinin gönderilmesi kararı alınır; bu ülkelerin İstanbul'da temsilcileri olmadığı için Londra Sefiri Kostaki Musurus'a gönderilen nameler, oradaki diplomatik temsilcileri aracılığıyla ilgili ülkelere iletilir.[138]

Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph (s. 1848-1916), Kont Palffy'yi,[139] Rusya, General İgnatiev'i[140] ve Fransa da

[130] TSMA.e, 856/95. Rus çarı da taziye ve cülus tebrikine dair namesini muteber bir adamı ile gönderir (BOA, HR.MTV, 749/57.

[131] BOA, C.HR, 143/7136; TSMA.e, 873/46.

[132] TSMA.e, 855/4; 873/46.

[133] BOA, HAT, 1221/47762-M. Kralın gönderdiği namenin orijinali için bkz. BOA, HR.SYS, 1955/48; HR.MTV, 752/62.

[134] 19 Mart 1840, BOA, İ.MTZ(01), 1/6.

[135] 17 Ocak 1840, BOA, İ.MTZ(01), 1/1; 1/3.

[136] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 11, hüküm 286.

[137] 8 Temmuz 1861, BOA, İ.HR, 185/10315; BOA, A.AMD, 94/14.

[138] 13 Ağustos 1861, BOA, HR.SFR.3, 60/1; 29 Haziran 1876, BOA, İ.HR, 271/16298.

[139] 8 Temmuz 1861, BOA, İ.HR, 185/10313. Palffy'ye verilen itimatname için bkz. BOA, HR.TO, 161/31.

[140] 21 Temmuz 1861, BOA, HR.TO, 287/23; Ahmed Lütfi, *Tarih*, X, 23.

Kont Montebello'yu[141] cevabî namelerini iletmek ve cülus tebrikini yerine getirilmekle görevlendirir. Neticede sefirlerin bir kısmı olağanüstü tebrik görevi bir kısmı da hükümdarlarının kendilerine gönderdiği name ve itimatnameleri bizzat padişaha takdim etmek amacıyla huzura çıkma izni isterler. Sultan Abdülaziz 26 Ağustos 1861 Pazartesi günü farklı saatlerde olmak üzere Rus, Belçika ve İtalya sefirlerine randevu verir.[142]

Aşağıda açıklanacağı gibi, cülus tebriki için olağanüstü görevle İstanbul'a gelen elçilere padişaha karşı gösterdikleri bu özenden dolayı hediye veya nişan verilmesi usuldendi. Sultan Abdülaziz bu açıdan Fransa olağanüstü elçisi Kont Montebello'ya birinci dereceden bir Mecidiye Nişanı verir.[143] Bu bağlamda muhtemelen en büyük hediyeyi kraliçenin padişahı cülus tebrikiyle görevlendirdiği İngiliz General William Codrington almış olmalıdır; zira generalin kutsal emanetlerin de bulunduğu Hazine-i Hümayun'u gezme isteği padişah tarafından kabul edilir.[144] Böyle bir imtiyazın kaç yabancıya sağlanmış olduğu sorusu incelenmeye muhtaçtır.

[141] 31 Ağustos 1861, İ.HR, 187/10412.

[142] 24 Ağustos 1861, BOA, İ.HR, 187/10387. Uluslararası hukuka uygun olarak Avrupa devletlerinin İstanbul'daki sefirlerine yazılan takrirlere verilen bazı cevaplar için bkz. 12 Temmuz 1861, BOA, İ.HR, 186/10317.

[143] 31 Ağustos 1861, BOA, İ.HR, 187/10412; BOA, A.DVN.MHM, 33/94.

[144] 24 Ağustos 1861, TSMA.e, 573/56.

Cülus Namelerinin Heyetlerle Gönderilmesi

Yukarıda da ifade edildiği gibi, cülus nameleri önceleri özellikle Avusturya, Lehistan ve Rusya gibi Osmanlı Devleti'ne civar ve nispeten yakın ülkelere birer temsilci ve olağanüstü elçi ile gönderilirdi. 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ortaya çıktığı anlaşılan namelerin ilgili devletlerin İstanbul'daki elçi veya maslahatgüzarlarına verilerek gönderilmesi yönündeki uygulama, modern dönemde oluşan uluslararası teamüllerin de bir sonucu olarak temsil kabiliyeti yüksek devlet adamlarından kurulu heyetlerle gönderilmesi şeklinde yeni bir diplomasi kuralına dönüşür.

II. Abdülhamid'in iktidarının ardından 33 yıl gibi uzun bir süre sonra gerçekleşen Mehmed Reşad'ın cülusu bağlamında gönderilen nameler için olağanüstü heyetlerin oluşturulduğu görülüyor. Londra sefirliğine atanan eski sadrazamlardan Tevfik Paşa'nın başkanlığında Ticaret ve Nafıa Nazırı Gabriel Noradunkyan ile Birinci Ordu Erkân-ı Harp Başkanı Ferik Halil Paşa'dan oluşan heyetin Avusturya, Rusya, Almanya imparatorları için Viyana, Petersburg ve Berlin'e gitmesi; Berlin'de Tevfik Paşa'nın ayrılmasıyla birlikte başkanlığı Noradunkyan'ın üstlenmesi ve böylece temsil gücü azaltılan heyetin, bu yeni yapısıyla İsveç, Romanya ve Sırbistan krallarına nameleri iletmek amacıyla Stockholm, Bükreş ve Belgrad'a uğraması kararlaştırılır.

Sultan Mehmed Reşad'ın cülusunu İtalya, İngiltere ve Fransa'ya bildirecek heyetin başkanı Gazi Ahmed Muhtar Paşa

Âyan Meclisi Başkan Vekili Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın başkanlığında Başmabeynci Lütfi Bey ile Âyan Meclisi Üyesi Ferik Sami Paşa'dan oluşan ikinci heyetin İtalya, Fransa ve İngiltere hükümdarlarına nameleri iletmek üzere Roma, Paris ve Londra'ya gitmesi; Londra'da Ahmed Muhtar Paşa'nın ayrılmasıyla başkanlığı Lütfi Bey'in üstlenmesi ve daha küçük ve temsil kabiliyeti düşük olan bu heyetin Belçika Karadağ ve Yunanistan krallarına nameleri iletmesi kararlaştırılır.[145]

Daha sonra bir heyetin gönderilmesinin uygun olacağı düşünülmüş olmalı ki Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Galip Paşa'nın başkanlığında eski Londra Başşehbenderi Emin Efendi'den yeni bir heyet oluşturularak Papa nezdine gönderilir;[146] ayrıca cülus haberinin Amerika Birleşik Devletleri başkanına iletilmesinin "siyaseten" yararlı olacağı fikrinden hareketle eski maarif nazırlarından Ziya Paşa'nın başkanlığında Bahriye Albayı Mahmud Bey'den oluşan yeni bir olağanüstü heyet bu iş için görevlendirilir.[147]

Yaz ayları yaklaştığı ve hükümdarların başkentlerinden ayrılıp yazlık saraylarına gitme ihtimali belirdiği için heyetlerin hemen yola çıkarılmaları kararlaştırılır; 1 Haziran 1909 tarihinden itibaren gönderilen bu heyetler, planlandığı gibi görevlerini yapıp İstanbul'a geri dönerken, ilgili devletler de yeni padişahın cülusunu tebrik amacıyla kendi heyetlerini İstanbul'a gönderirler.[148]

145 24 Mayıs 1909, BOA, İ.DH, 1474/73; Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 59; BOA, HR.MTV, 193/74.

146 15 Haziran 1909, BOA, İ.HR, 417/62; BOA, BEO, 3577/268204; BOA, HR.M V, 194/9.

147 18 Haziran 1909, BOA, İ.HR, 417/64; BOA, BEO, 3577/268253; 3581/268547.

148 24 Mayıs 1909, BOA, İ.DH, 1474/73; Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 60.

Birinci Dünya Savaşı ortamında tahta çıkan Mehmed Vahideddin'in cülus haberinin duyurulması, dünya çapında uluslararası bir siyasal kutuplaşma dönemine denk geldiği ve Mehmed Reşad'ın cülus tebliğine göre daha sınırlı ve sönük kaldığı için ister istemez sadece müttefik ülkeler ile taraf-sız devletleri kapsar. Cülusu haber vermek amacıyla Almanya ve Avusturya imparatorları ile Bulgar kralına gönderilen ve Tevfik Paşa ile oğlu Damad İsmail Hakkı Bey'den oluşan fevkalade elçilik heyetine Şehzade Abdurrahim Efendi başkanlık eder.[149] Yaklaşık bir hafta sonra Harbiye Nezareti'nin isteği üzerine Almanya'daki temasları sırasında Zeki Paşa'nın, Viyana'da Pertev Paşa'nın ve Sofya'da da Ali Bey'in eşlik etmesine karar verilen[150] heyetin bu şekilde güçlendirilmesi yönüne gidilir.

Müttefiklere, daha sonra Danimarka, İsveç, Hollanda ve İsviçre gibi taraf sız devletlerin de eklendiğini görüyoruz. Danimarka ve İsveç kralları, Hollanda kraliçesi ve İsviçre cumhurbaşkanına ise padişahın yaver-i ekremi ve Âyan Meclisi Üyesi İzzet Paşa'nın başkanlığında, Başmabeynci Lütfî Bey, Mirliva Ziya Paşa ve kaptan Rauf Bey'den oluşan yeni bir heyet gönderilir. Heyetlere verilen namelerde Mehmed Vahideddin'in tahta cülus ettiği ve ilgili başkentlerde bulunan Osmanlı elçilerinin görevlerinde bırakıldıkları belirtildikten sonra ikili ilişkilerin daha da geliştirilerek sürdürülmesi gereği vurgulanır.[151]

Gönderilen heyetlerin, gelenek olduğu üzere, İstanbul'dan ayrıldıkları andan itibaren yolculuklarına, ilgili ülkelerde nasıl karşılandıklarına, muhataplarıyla yaptıkları sıradan veya siyasal görüşmelere, hükümdarlara takdim edilmelerine, aralarında geçen konuşmalara, namelerin sunulmasına, şereflerine verilen ziyafetlere, davetlere, aldıkları hediye ve nişanlara, devletlerarası ilişkilere ve dönüş yolculuklarına kadar olağanüstü sefaret sürecinde yaşadıklarını ayrıntılı bir şekilde rapor ettikleri görülüyor. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın raporunda Roma'da İtalya kralının II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden pek memnun olmadığını bizzat yüzüne karşı söylediğini bildirmesi ve Paris'te de Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'nun Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya fazla yaklaştığından şikâyetçi olması,[152] bu görüşmelerin çok da seremonik geçmediğinin açık bir ifadesidir.

[149] 21 Ağustos 1918, BOA, İ.DUİT, 1/100; BOA, MV, 259/109; Lütfi Simâvî, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, Milli Saraylar Yayınları, İstanbul 2017, III, 607.

[150] 28 Ağustos 1918, BOA, MV, 212/160.

[151] BOA, A.DVN.NMH, 37/10; BOA, MB, 1038/33, lef 3, 4.

[152] 22 Temmuz 1909 tarihli raporun bir sureti için bkz. Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 187-197. Heyette yer alan Lütfi Bey'in raporu ve seyahatin geri kalanında heyete başkanlık ettiği zamanı anlattığı diğer bir raporu için bkz. s. 197-203.

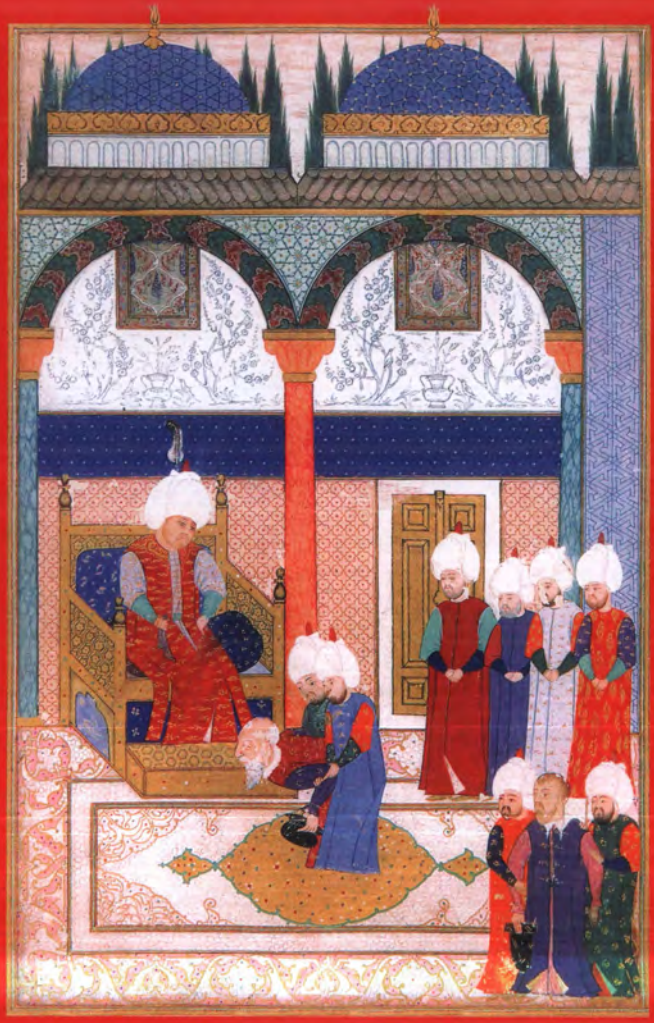

II. Selim'in Arz Odası'nda Avusturya Elçisi'ni kabulünü tasvir eden minyatür
(Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları I: Minyatür*, s. 211)

YABANCI HÜKÜMDARLARIN CÜLUS TEBRİKİ

Padişahın tahta çıktığını, hutbelerde adının okunduğunu, sikke ve belgelerde tuğrasının kullanıldığını, bir saldırı veya olumsuz bir tutum olmadığı sürece iki devlet arasındaki anlaşma ve dostluk ilişkilerinin sürdürüleceğini ve Osmanlı tarafının anlaşmalara sadık kalacağını belirtir bir nameyi olağanüstü bir elçi veya İstanbul'daki diplomatik temsilcileri aracılığıyla göndermelerinin ardından muhatap ülkenin hükümdarı da bir elçi veya İstanbul'daki sefiri aracılığıyla ilettiği cevabî bir name ile yeni padişahı tebrik ederdi.

Esasında hükümdarlar, kendi cevaplarını yeni Osmanlı padişahının namesini göndermiş olduğu elçiye vererek de iletebilirlerdi; ancak böyle bir durumun dönemin anlayışında pek tercih edilmediği anlaşılıyor; zira bunun, muhatabı önemsememek olarak değerlendirilme ihtimali olabilirdi. Her ne kadar gelen elçiye bir name verilirse[153] de esas cülus tebrik mektubu genelde güvenilir ve temsil gücü yüksek muteber adamlarından biri ile gönderilir; elçinin statüsü ilgili devlete verilen önemin de bir göstergesi sayılırdı.

III. Ahmed'in cülusu münasebetiyle name gönderildiği yukarıda belirtilen Özbek Hanı Muhammed Bahadır Han, yeni padişahı tebrik için Korucubaşı Küçük Hacı Ali'yi İstanbul'a gönderir. Ona verdiği namede yeni padişahın halifeliğine ve kâfirlere karşı giriştiği savaşa geniş vurgu yapılmasının yanı sıra "ehl-i İslam'ın birbiri ile ülfet ve muvafakati olsa din-i mübîn ve âyin-i şer'-i metîn revac ve revnak bulur" şeklindeki ifadeleriyle de Müslüman

[153] BOA, *A.DVNSNMHd*, nr. 6, hüküm 51 ve 58; 3 Ağustos 1755, nr. 17, hüküm 35 ve 54.

hükümdarlar arasındaki birlik ve dostluğun önemine ve beraberliğin onları daha da güçlü kılacağına işaret eder.[154] Aynı şekilde elçisi Muhammed Rıza'yı cülus tebriki için bir name ile İstanbul'a gönderen Harezm Hanı Bahadır Han Şadbaht, padişaha ayrıca Kur'an-ı Kerim, at, beygir, destar, kakum ve kumaşlar hediye eder.[155]

Kalmuk Hanı Eyüge'nin bir elçilik heyeti ile gönderdiği nameden, III. Ahmed'in cülus haberinin hana iletilmemiş olmasına rağmen haberi alır almaz ülkesindeki Müslümanların önde gelenlerinden Muhammed Ağa başkanlığında oluşturduğu elçilik heyetini İstanbul'a gönderdiği anlaşılmaktadır. Babası ve kardeşi dönemlerinden beri Osmanlı hanedanına bağlı olup itaat ettiklerini ve "Memalik-i Mahruse'nin bir köşesi" yakınına sığındıklarını belirten Eyüge Han, "her vechile emrinize muti' ve munkad olup ve gayibane hayırhahlık ve bendelik edip dururum, kadimi sadık kulunuzum eğer beni yine bendeliğe kabul buyurursanız evvelki ahdim ahd, kasemim kasemdir" diyerek Osmanlı Devleti'nin dostuna dost ve düşmanına düşman olacağına vurgu yapar; ayrıca usul olduğu üzere sadrazama da bir mektup gönderir. Sadrazamın verdiği cevapta, dostluk ve kulluk arz eden hiç kimse padişahın huzurundan geri çevrilmediği için himaye isteğinin kabul edildiği, artık verdiği sözleri pratiğe geçirme zamanının geldiği, bundan sonra Müslümanlarla barışık bir şekilde yaşayıp devletle olan ilişkilerini Kırım Hanı Selim Giray aracılığıyla yürütmesi gerektiği vurgulanır.[156]

Leh kralı, cülus duyurusuna dair sadrazamın yazıp eski Tersane Emini İbrahim Ağa ile gönderdiği mektuba verdiği cevapta, Osmanlı tarafının dostluğa ve iki devlet arasındaki anlaşmalara riayet edeceğine dair olan kararlılığından duyduğu memnuniyeti dile getirerek Kırım hanı tarafından ülkesine yapılan saldırıların önlenip alınan esirlerin geri verilmesini ve can düşmanı olarak tanımladığı İsveç kralına karşı Osmanlı Devleti'nin kendilerini desteklemesini talep eder.[157]

Kendisine nameyi getiren padişahın elçisi İbrahim Ağa'nın geç kalabilme ihtimalinden hareketle Michael von Talman'ı cülus tebriki için bir mektup ile "acilen" İstanbul'a gönderen Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold (s. 1658-1705), ayrıca "bilcümle umuru" kendi adına "ifade ve icra"ya yetkili olarak İstanbul'a "kapu kethüdası", yani mukim elçi olarak atadığı Talman'a ve önemli veya önemsiz konularda "arz ve ilâm eylediği ahvale itimad" edilmesini ister.[158]

[154] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 33. Özbek Hanı I. Mahmud'un cülusunda cülus tebriki için Yar Muhammed Bey'i İstanbul'a gönderir (BOA, C.HR. 162/8074).

[155] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 36. Han'ın sadrazama gönderdiği mektup için bkz. hüküm 37.

[156] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 45.

[157] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 40.

[158] 9 Ağustos 1704, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 41. İmparatorun aynı içerikte sadrazama

Cülus tebriki için İstanbul'a gelen Lehistan Elçisi Piotr Potocki heyetiyle birlikte Bâbıâli'de
(Wilanow Sarayı Müzesi, İtalyan ekolü, 1792 civarı, Envanter nr. Wil. 1182, Fotoğraf nr. C16108, Fotoğraf: Zbigniew Reszka)

Venedik Docu II. Alvise Mocenigo (s. 1700-1709), mukim elçisi ile gönderdiği cevapta, yeni padişahın, iki ülke arasındaki anlaşmalara ve barışa uyacağı ve Venedik tüccarlarına olan himayeyi sürdüreceği yönündeki niyetinden memnun olduğunu ve kendilerinin de bu ilkelerden ayrılmayacağını belirtir.[159] Avrupa devletlerinin bu tür taht değişikliklerinde en çok üzerinde durdukları konu yeni padişahın kapitülasyon da denilen ticarî ve hukuki imtiyazları yenileyip yenilemeyeceği hususu idi. Bu açıdan bakıldığında Venedik'in yenilenmesini istediği ahitname, onaylanarak Mocenigo'nun tam yetki ile İstanbul'a göndermiş olduğu elçisi Carlo Ruzzini'ye teslim edilir.[160]

Cülus gibi önemli vesileler, bazen iki devlet arasında önceki iktidar döneminden kalan bazı sorunların çözümü için bir fırsat ve yeni bir başlangıç olarak değerlendirilirdi. Nitekim Fransa Kralı XIV. Louis'in (s. 1643-1715) gönderdiği mektup, iki devlet arasındaki dostluk ve barışın sürdürülmesi yönündeki klasik temennilerin yanı sıra

yazdığı mektup için bkz. hüküm 42. III. Osman'ın cülusu vesilesiyle imparatorun namesi için bkz. TSMA.e, 421/8.

159 12 Temmuz 1704, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 48.

160 BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 63 ve 67; BOA, C.HR, 148/7383.

İstanbul'daki Fransa Elçisi Charles de Ferriol'un birkaç seneden beri çalıştığı hâlde Osmanlı tarafına kabul ettiremediği Kudüs'teki kutsal mekânlar ve ziyaret yerlerinin onarımı ile Sakız'daki bazı Latin kiliselerinin kendilerine verilmesi yönündeki isteklerinin bu yeni dönemde olumlu bir şekilde sonuçlanması dileklerini de içerir.[161]

Padişahın cülus haberinin duyurulması, I. Abdülhamid döneminde olduğu gibi bazen çok ilginç tesadüflerin yaşanmasına neden olabilirdi. Tahta çıktığı haberini Fransa Kralı XV. Louis'e (s. 1715-1774) ileten yeni padişaha cevap, torunu XVI. Louis (s. 1774-1792) tarafından verilir. Zira 10 Mayıs 1774 tarihinde XV. Louis vefat etmiş ve yerine torunu XVI. Louis geçmiş olduğu için yeni kralın yazdığı mektup hem I. Abdülhamid'in cülusunun tebrikini hem de kendi cülusunun tebşirini içerir. İki devlet arasındaki barış ve dostluğun sürdürülmesini isteyen ve İstanbul'da mevcut elçisini görevinde bıraktığını belirten yeni kral, ayrıca elçinin itimatnamesini Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'ya da iletir. Öte yandan kral değişikliğine paralel olarak Fransa başvekili de değişmiş olduğu için hem nameyi yazan kral hem sadrazamın mektubuna cevap veren başvekil farklı kişilerdi artık.[162]

Bazen Osmanlı başkentine daha önce elçi göndermeye karar verildiği ve elçinin İstanbul'a doğru yola çıktığı bir sırada cülus haberi alındığı için sonradan iki görevin bir elçide birleştirildiği durumlar da olabilirdi. Nitekim III. Selim'in cülusunda böyle bir durum yaşanır. Bozulmuş olan ilişkileri iyileştirmek amacıyla 10 Aralık 1788 tarihinde büyükelçi olarak İstanbul'a atanan Piotr Potocki'nin 4 Ağustos 1789'da görev yerine doğru yola çıktıktan sonra padişahın namesi ile Sadrazam Yusuf Paşa'nın mektubu Lehistan'a ulaşır. 29 Nisan 1790 tarihinde muhteşem bir alay eşliğinde Bâbıâli'ye giderek sadaret kaymakamı tarafından kabul edilen elçi getirdiği mektupları teslim eder. Lehistan Kralı Poniatowski (s. 1764-1795) ile Kançılar Malachowski'den gelecek olan cülus tebriki mektupları beklendiği için III. Selim tarafından kabul edilmesi ancak 10 Ağustos 1790 tarihinde gerçekleştirilebilir.[163]

III. Ahmed'in tahta çıktığı haberini Narva kalesi üzerine yapacağı seferin hazırlıkları esnasında alan Rus Çarı I. Petro (s. 1682-1725), iki devlet arasında mevcut barışa kesinlikle riayet edileceğini belirtir. Böyle sıkışık bir zamanda dahi nameyi getiren olağanüstü sefir Mustafa Ağa'yı kabul eden Petro'nun, name dışındaki şifahî

[161] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 49. Avusturya imparatorundan gelen namenin tercümesi için bkz. hüküm 50.

[162] 18 Haziran 1774, TSMA.e, 716/37; BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 9, hüküm 49; nr. 17, hüküm 137 ve 138. Fransa'da kralın değişmesinden dört gün sonra başvekillik görevine Jean-Frédéric Phélypeaux getirilir.

[163] Hacer Topaktaş, *Osmanlı-Lehistan Diplomatik İlişkileri, Franciszek Piotr Potocki'nin İstanbul Elçiliği (1788-1793)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 41-42, 51, 61.

Cülus tebriki için İstanbul'a gelen Lehistan Elçisi Piotr Potocki III. Selim'in huzurunda
(Wilanow Sarayı Müzesi, ressam: Michal Stachowicz, 1808, Envanter nr. Wil.5044, Fotoğraf nr. 61100, Fotoğraf: Wojciech Wolnicki)

bilgileri hükümet merkezine gidip başvekiline anlatmasını istediği Mustafa Ağa, ilginç bir şekilde ne hükümet merkezine gider ne de onların kendisini ziyaret etmelerine izin verir; bu şekilde davranma gerekçesini namenin içeriği dışında söz söyleme yetkisinin olmaması olarak açıklar.[164] Öte yandan Rus Çariçesi Anna İvanovna'nın (s. 1730-1740) I. Mahmud'un cülus namesine vermiş olduğu cevapta benzer dostluk duygularına vurgu yapması,[165] devlet adamlarının gerçek siyasi duygularını asla yansıtmayan bu metinlerin birer diplomatik prosedür vesikası olduğunu ortaya koyuyor.

[164] 25 Kasım 1704, BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 58.

[165] TSMA.e, 759/2. Keza Leh Kralı II. Augustus'un (s. 1697-1733) benzer bir namesi için bkz. 27 Şubat 1731, TSMA.e, 758/9.

Olağanüstü Elçilerin İhtiyaçlarının Karşılanması

Cülus tebriki için İstanbul'a gelen bu olağanüstü elçiler ile maiyetleri getirdikleri name, mektup ve hediyelerle birlikte padişahın ve sadrazamın huzurlarına ayrı ayrı kabul edilip ağırlanırlardı. Her iki tören esnasında da hem elçiler ile maiyetlerine hem de teşrifatîden çavuşlara, divan tercümanına ve yeniçeri çorbacısına varıncaya kadar törenlerde görev alan bütün memurlara farklı değer ve kalitede hilatler giydirilir, gelen heyetin büyüklüğüne göre hilat sayısı artıp azalabilirdi.[166]

Cülus tebriki için gelen bu olağanüstü elçi veya heyetler, sınırdan geçtikten sonra devletin misafiri sayıldıkları için Osmanlı sınırları içindeki her türlü ulaşım, yiyecek, içecek ve ikamet giderleri hazinece karşılanır;[167] heyetlerin günlük tahsisatları temsil güçlerine, yani büyük veya ortaelçi olmalarıyla temsilcisi oldukları devletin Osmanlı Devleti nezdindeki saygınlığına göre değişir; bu kurallar çerçevesinde elçinin kaldığı sürenin uzaması doğal olarak onu daha masraflı bir hâle getirirdi.[168] Elçi veya elçilik heyetine sınırdan girdikten itibaren bir mihmandar atanır, ayrıca heyetin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda önceden uyarılan güzergâh üzerindeki yerel yöneticilerin yapmış olduğu masraflar daha sonra merkeze ödeyecekleri vergiden düşülür ve gerekli harcamaları yapabilmesi için mihmandara önceden bir miktar avans verilirdi.[169]

Doğu'dan gelen elçiler İstanbul'dan gönderilen bir heyet tarafından Kartal veya Bostancı'da karşılanır, daha sonra gidilen Fenerbahçe'de ikinci ve daha kalabalık bir heyet tarafından istikbal edilen elçi şerefine ziyafet verilir, ardından heyetin birkaç gün kalacağı Haydarpaşa veya Üsküdar'da Mehterhane'nin kurduğu çadırlardan oluşan konaklama yerine geçilir ve heyetin güvenliği için bir veya iki yeniçeri ortası görevlendirilir; sadrazam, 30-40 tabla çiçek ve meyveyi hoş geldiniz mesajıyla birlikte heyete gönderirdi. Batı'dan karayoluyla gelen elçilere İstanbul'a yakın çiftliklerden birinde ziyafet verilir; deniz yoluyla gelen Venedik elçisi Bozcaada veya Boğazhisarları'nda gönderilen bir çekdirme ile karşılanır, aynı şekilde

[166] III. Osman'ın cülusunda gelen Rus heyetinin kabulünde toplam 102 (23 Mayıs 1756, BOA, C.HR, 93/4635) ve Polonya heyetinin kabulünde de toplam 80 adet hilat giydirilir (25 Mayıs 1756, BOA, C.HR, 93/4636).

[167] III. Osman'ın cülus tebriki için gelen Leh ortaelçisinin Karıştıran menzilindeki araba, tayinat ve bargir giderleri için bkz. 15 Mayıs 1757, BOA, AE. SOSM.III, 44/3179.

[168] I. Abdülhamid'in cülusunu tebrik için İstanbul'a gelen Venedik büyükelçisine günlük 80 (768 $) (BOA, C.HR, 139/6909), İsveç ortaelçisine de 60 kuruş (576 $) (BOA, C.HR, 161/8014) verilirken, Polonya elçisine günlük 301 kuruş (2.889 $) gibi muazzam bir tahsisat çıkarılır (BOA, HAT, 266/15476). III. Selim'in cülusu için görevlendirilen Venedik elçisine ise ev kirası ve tayinat bedeli olarak günlük 116 kuruş (1.113 $) tahsis edilir (27 Şubat 1790, BOA, C.HR, 185/92337; BOA, AE.SSLM.III, 340/19622).

[169] M. S. Kütükoğlu, "Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", s. 199, 201.

III. Selim'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

İstanbul'da birkaç gün dinlendikten sonra alay ile ikametine tahsis edilen konağa götürülürdü.[170]

Kısa süreli ikameti tercih eden ve İstanbul'da bir elçilik geleneği olmayan bazı tebrik heyetlerinin tahsisatları toptan ve muhtemelen bir kereye mahsus verilebilirdi. Nitekim Fas Hâkimi Muhammed Yezid'in hem babası Mevlâ Muhammed'in ölümüyle kendi cülusunu haber veren hem de III. Selim'in cülusunu tebrik etmek amacıyla İstanbul'a gelen elçisi Seydi Muhammed ile birlikte 11 kişiyi bulan heyete toplam 1.800 kuruş (15.120 $) tahsisat verilir.[171]

İlgili hükümdar, olağanüstü bir elçi göndermek yerine İstanbul'daki elçisini padişahın cülusunu tebrikle özel olarak görevlendirse dahi, sanki olağanüstü bir elçi gönderilmiş gibi görev süresi boyunca ikamet ve zorunlu harcamaları için elçiye günlük bir tahsisat verilirdi. Nitekim Prusya Kralı Friedrich Wilhelm II'nin (s. 1786-1797) görevlendirdiği İstanbul'daki elçisi ile ilgili belgede geçen "elçi-i mesfuru müceddeden bu hususa memur ve tayin kıldığından *bu makule tebrikname takdimine memuren Devlet-i Aliyyelerine varid olan elçilere müddet-i sefareti hitamına dek verilen tayinat ve hane-baha elçi-i mesfura dahi i'ta olunmak* iktiza ettiği", yani görev süresi sonuna kadar elçiye ev kirası ve tayinat verilmesi gerektiği şeklindeki ifade bu hususa açıklık getirir. Neticede kendisine günlük 200 kuruş (1.680 $) tahsisat verilmesi kararlaştırılır.[172]

Cülus tebriki için bazı elçilerin cülustan yıllar sonra geldiği durumlar da olurdu. Nitekim Buhara hanının elçisi II. Mahmud'un cülusundan yaklaşık 8 yıl sonra İstanbul'a gelebilir. Öte yandan elçinin maiyetinin kalabalık olması verilen tayinatın miktarının arttırılması için geçerli bir neden olarak

[170] M. S. Kütükoğlu, "Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", s. 212-15.

[171] BOA, C.HR, 178/8858.

[172] BOA, HAT, 266/15476; 14 Nisan 1790, BOA, C.HR, 63/3137.

kabul edilirdi. Maiyetinde 18 kişi olan önceki Buhara büyükelçisine günlük 50 ekmek verildiği hâlde, cülus için gelen ve maiyetinde 40 kişi bulunan yeni elçiye 125 ekmek ve ayrıca buna paralel olarak yağ, et, kahve, pirinç, sabun, şeker, un, zeytinyağı, nohut, tavuk, süt, yumurta, odun ve kömür gibi pek çok yiyecek ve içecek tahsis edilir.[173]

Gelen heyetlerin damak tadıyla İstanbul'daki yemek kültürünün uyuşmaması, zaman zaman problemlere neden olurdu. Nitekim elçi Muhammed Yusuf, aynî olarak verilen tahsisatın Buhara'da alışık oldukları yemek kültürüne uygun olmadığını belirterek aynî tayinat yerine bedelini talep eder; bu konuyla ilgili kararın biraz gecikmesi üzerine ikinci bir yazı daha yazarak yiyecek masraflarını kendi cebinden karşıladığı için mağdur olduğunu belirtir. Sonuçta isteği kabul edilerek tayinat bedeli olarak kendisine aylık 5.000 kuruşun (14.800 $) ödenmesi kararlaştırılır.[174] Bu tür tayinat farklılıkları elçi veya elçilik heyetinin Doğu'dan veya Batı'dan gelmesine göre değişiklikler gösterebilir, örneğin yeme içme alışkanlıklarına istinaden Avrupa elçilik heyetlerine şarap dahi verilirdi.[175]

Osmanlı Devleti, uluslararası hukukta böyle bir kural olmasa da 1794 yılına değin değil olağanüstü elçilere, ikamet elçilerine de sınırlarından içeri girdikleri andan itibaren geliş gidiş yol harçlıklarının yanı sıra ilk altı ay içerisinde tayinat vermeyi sürdürür. Buna karşılık 1793'ten itibaren bazı Avrupa başkentlerine atanan Osmanlı daimî elçilerinin aynı anlayışla karşılanmadığını görüyoruz. Londra büyükelçisi olarak atanan Yusuf Âgâh Efendi, her ne kadar İngiliz hükümeti kendisine yol harçlığı teklif ederse kabul etmemesi yönünde uyarılırsa da İngilizlerden kendisine böyle bir önerinin gelmediğini belirtmemiz gerekir.[176] Gördüğü bu karşılık üzerine söz konusu uygulamadan vazgeçen Osmanlı hükümeti, aldığı bu kararla tasarruf ettiği parayı yeni elçiliklerin finansmanında kullanır; bununla birlikte cülus gibi vesilelerle gelen olağanüstü elçilerin yol ve tayinat giderlerini eskiden olduğu gibi sonraki dönemlerde de ödemeyi sürdürür.[177]

III. Selim'in 11 Haziran 1794 tarihinde almış olduğu yabancı elçilere ödenen tayinatların kaldırılmasına dair bu karara rağmen olağanüstü elçilerin yanı sıra zaman zaman bazı istisnai durumlarda Avrupa devletlerinin elçilerine ve genelde de Doğu'dan gelenlere tayinat verme uygulamasını sürdürdüğü görülüyor. Sonraki dönemde

173 10 Haziran 1816, BOA, C.HR, 118/5889.

174 13 Kasım 1816, BOA, C.HR, 65/3207.

175 Karl Tebly, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, çev. Selçuk Ünlü, GK Yayınları, Konya 2013, s. 151-52; BOA, C.HR, 156/7787.

176 Ercümend Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faâliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1968, s. 15-16.

177 M. S. Kütükoğlu, "Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", s. 230-31.

Avrupa elçilerinden gelen tayinat taleplerinin, Yusuf Âgâh Efendi'ye İngiltere tarafından tayinat verilmediği gerekçesiyle geri çevrilmesi ilginçtir.[178]

Devletlerin ve özellikle de civar devletlerin cülus tebriki için güvenilir ve temsil kabiliyeti yüksek devlet adamlarını hükümdarlarını temsilen Osmanlı başkentine gönderme uygulaması modern dönemde de sürdürülür. Sultan Abdülaziz'in cülusunu tebrik etmek için İran şahı tarafından olağanüstü sefir olarak görevlendirilen Rahim Han, Hariciye Teşrifatçısı Kâmil Bey ile Divan-ı Hümayun Tercümanı Ârifî Beyefendi hazır olduğu hâlde padişah tarafından kabul edilip şahın namesini teslim eder; ardından Bâbıâli'ye giderek sadrazam, Hariciye Nazırı Âli Paşa, Meclis-i Vâlâ Başkanı Kâmil Paşa ve Seraskerlik'te de serasker ile görüşür.[179]

Avrupa'dan İstanbul'a gelen elçiler için 17. yüzyılın ortalarına kadar genellikle Çemberlitaş'taki Elçi Hanı tahsis edilir, bazı olağanüstü durumlarda Beyoğlu'nda kalmalarına izin verilir, zaman içerisinde duruma göre elçi ve maiyeti için konak, köşk ve evler kiralanır, elçi gelmeden önce gerekiyorsa giderleri hazine tarafından karşılanan ve gelen elçinin şanına uygun olarak onarım ve tefrişleri yapılan bu binaların kiraları hazineden ödenirdi.[180]

Hediyeli ve Hediyesiz Elçiler

Çeşitli vesilelerle belirtildiği gibi, olağanüstü elçiler, namelerin yanı sıra bazen hükümdarlarının gönderdiği zengin hediyeleri de padişaha takdim ederlerdi. İran Şahı I. Tahmasp (s. 1525-1576), II. Selim'in cülusunu tebrik etmek amacıyla Revan ve Nahcivan Hâkimi Şahkulu Han'ı zengin hediyelerle İstanbul'a gönderir; padişah Edirne'de olduğu için İstanbul'da Piyale Paşa tarafından karşılanıp ziyafetlerle ve hilat, at ve kumaş gibi hediyelerle ağırlanan elçi 7 Şubat 1568 tarihinde Edirne'ye ulaşır. Burada önce Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa tarafından ağırlanır; ardından divana gelip armağanlarını sunduğu yeni padişah da elçi ile maiyetine zengin hediyelerle mukabelede bulunur. İran elçisi dışında Macar, Fransa, Venedik, Dubrovnik, Polonya, Çek, Eflak, Boğdan ve Erdel elçileri de II. Selim'in cülusunu tebrik için Edirne'ye gelirler.[181]

III. Murad'ın cülusu, tabi hükümetler ile Avrupa hükümdarlarına haber verilirse de Osmanlı Devleti'nin doğu komşusu Safevi şahına bildirilmez. Name ile cülus

178 Osmanlı Devleti'nde yabancı elçilere tayinat ödenmesi ve bu uygulamanın kaldırılmasına dair ayrıntılar için bkz. Hacer Topaktaş, "Osmanlı Diplomasisinde 'Tayinat' Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, X/1 (2015), s. 31-49.

179 30 Aralık 1861 (27 Cemaziyelahir 1278), *Tercüman-ı Ahval*, nr. 124, s. 1.

180 M. S. Kütükoğlu, "Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", s. 203-209.

181 Selânikî, *Tarih*, I, 67-72. Ayrıca bkz. "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 266.

III. Murad'ın İran Elçisi Tokmak Muhammed Han'ı ve getirdiği zengin hediyeleri kabulü
(S. Bağcı vd, *Ottoman Painting*, s. 128)

haberi iletilen Venedik, Lehistan, Ragusa, Eflak, Boğdan ve Avusturya, cevabî namelerle birlikte hediyelerini de İstanbul'a takdim ederler. Bu arada cülus haberini ülkesine giden hacı ve tüccarlardan öğrenmiş olan Şah I. Tahmasp, Revan Hâkimi Tokmak Muhammedî Sultan'ı yeni padişahı tebrikle görevlendirir.

Elçi ve maiyetinin Osmanlı ülkesine girişinden itibaren masraflarının karşılanması ve kızılbaşlık hâlâ bir tehlike olarak görüldüğü için halkla irtibatının sınırlandırılması amacıyla elçinin geçeceği güzergâh üzerindeki yerel yöneticiler uyarılır. Maltepe'de Rumeli Beylerbeyi Siyavuş Paşa ve Üsküdar'da Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından karşılanıp gemilerden atılan toplarla selamlanan

elçi ve maiyeti, Et Meydanı civarındaki saraylara yerleştirilir; ayrıca heyetin güvenliğini sağlamak için 20 yeniçeri görevlendirilir. Elçi, öncelikle getirdiği çok güzel bir Kur'an-ı Kerim, kıymetli taşlar, inciler, çadırlar, yaylar, kürkler ve kumaşlardan oluşan zengin hediyelerini sadrazama sunar.

13 Mayıs 1576 tarihinde divan toplantısının olduğu gün padişahın huzuruna kabul edilen elçinin hem kendi hem Şah I. Tahmasp adına getirdiği hediyeler gerçekten çok zengin ve zikre değerdi. Altın ve gümüş direkler üzerine oturtulan ve ipleri ipekten yapılan 40 hazineli muhteşem bir çadır, halılar, 18 adet müzehhep Kur'an-ı Kerim, İranlı şairlere ait 60 civarında divan, Firdevsi'nin *Şehname* isimli şaheseri, 10.000 balıkçıl teli, *madenî mumya*,[182] değerli taşlarla dolu çekmeceler, hayvanlar, ok, yay ve kılıçlar bunlar arasında sayılabilir.

22 Mayıs'ta tekrar saraya gelip dönüş için izin alan ve onuruna ziyafet verilen İran elçisine, hilat, altın ve gümüş eyerli atlar (4 adet), değerli kumaşlar, gümüş kap-kacak ve nakit paralar verilir; maiyetine de hilat, hediye ve ihsanlarda bulunulur. Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa ve diğer vezirler, daha sonra veda için onuruna ziyafetler verip armağanlar sunarlar. Elçiye ayrıca şaha ulaştırılmak üzere köleler, altınla süslü çadırlar, Arap atları, 40 hazineli çadır, nakit para, değerli kitap ve kumaşlardan oluşan zengin hediyeler verilir. Elçinin Osmanlı ülkesindeki bütün yol giderleri karşılandığı gibi, sınıra kadar güvenli bir yolculuk edebilmesi için de gerekli tedbirler alınır.[183]

Venedik'in III. Mehmed'in cülusunu tebrik etmek amacıyla zengin hediyelerle İstanbul'a gönderdiği elçisi divan günü padişahın huzuruna kabul edilir, kendisine ve maiyetine hilatler giydirilip onuruna ziyafet verilir.[184] Aynı şekilde İran Şahı I. Abbas (s. 1587-1629) da hem babasının ölümünden dolayı taziye hem de tahta cülusunu tebrik dileklerini III. Mehmed'e iletmek üzere elçisi Erdebil Hanı Zülfikâr'ı zengin hediyeler ve 1.000 kişinin üzerindeki muazzam maiyetiyle birlikte İstanbul'a gönderir; devletin gücünü ve ihtişamını elçiye göstermek amacıyla İstanbul Muhafızı Hasan Paşa tarafından görkemli bir şekilde karşılanan elçi ve maiyeti, 14 Kasım 1596 tarihinde İstanbul'a gelerek Yusuf Paşa Konağı ile Pertev Paşa Kervansarayı'na yerleştirilir; elçi ve ilginç kıyafetler içerisindeki maiyetinin geçişi şehir halkının merakını mucip olur.

Divan günü çağrılan ve padişahın huzuruna çıkarılan elçi, getirdiği name ve hediyeleri sunduktan sonra onuruna ziyafet verilir.

[182] Madenî mumya, İran'da dağlarda kaya yarıklarından sızan çok nadir ve değerli saf bir zift olup kırık, çıkık, mafsal rahatsızlığı ve sinir bozukluğu tedavisinde kullanılır; İran şahları bu değerli nesneyi kendileri için ayırdığı gibi diğer hükümdarlara hediye olarak da gönderirdi (A. Akyıldız, *Valide Sultan*, s. 246).

[183] Bekir Kütükoğlu, "Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülus Tebriki", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 15, İstanbul 1960, s. 1-11.

[184] Selânikî, *Tarih*, II, 532.

Hollanda Elçisi Cornelis Calkoen'in 14 Eylül 1727 tarihinde III. Ahmed'in huzuruna kabul edilişi, Jean Baptiste Vanmour
(Rijksmuseum, Amsterdam, Envanter nr. SK-A-4078)

Elçinin getirdiği name vezirler tarafından elden ele uzatılarak sadrazama verilir ve o da padişahın yanına, tahtın üzerine koyardı. Yaklaşık iki buçuk ay sonra tekrar divana davet ile hediyeleri verilir; Sadrazam İbrahim Paşa da sarayındaki ziyafetin ardından elçi ile maiyetine çok zengin armağanlar sunar.[185]

Cülus tebriki için gelen her elçi padişaha ve devlet adamlarına hediye getirmezdi. 18. yüzyıl teşrifat metinleri cülus tebriki için hediyesiz gelen olağanüstü elçilerin veya ilgili hükümdarın cülus tebriki için görevlendirdiği İstanbul'daki sefirinin resmen değil, bi-lâ-resm kabul edildiğini bildirmektedir. Resmen gelmemesinin (*bi-lâ-resm*) anlamı, elçinin kendi maiyeti ve imkânları ile Bâbıâli'ye intikal etmesi ve burada yapılan name ve mektup teslim-tesellüm töreninin resmî prosedüre göre daha sade olmasıydı. İstanbul'daki Fransa, Hollanda, İsveç, Danimarka ve Sicilyateyn elçilerine Bâbıâli'de teslim edilen III. Mustafa'nın cülus namelerine ilgili hükümdarların göndermiş olduğu cevabî

[185] Selânikî, *Tarih*, II, 634, 638-40, 656-57, 675-76.

nameler yine elçileri vasıtasıyla Bâbıâli'ye ulaştırılır. Belgelerde hediye olmadan gelen tebrik namelerinin elçileri aracılığıyla "bi-lâ resm" Bâbıâli'de teslim alındığı ve bunun bir gelenek olduğu vurgulanır.

Hediyesiz gelen elçiler için uygulanan "bi-lâ resm" tören şu şekilde olurdu: kendi imkânlarıyla Bâbıâli'ye gelen elçi ve maiyeti misafir odasında dinlendikten sonra Arz Odası'na alınır, bu arada haber verilen sadrazam maiyetiyle birlikte içeri girdiği sırada elçi ayağa kalkarak sadrazamı selamlar, elçinin takriri Divan-ı Hümayun tercümanı aracılığıyla arz edilir, reisülküttap nameyi alıp bir yastık üzerine koyar, sadrazam ve elçiye peşkir, tatlı, kahve, şerbet ikram edilir; elçiye boyama ve yağlık ve maiyetine de birer boyama verilir, elçi ve maiyeti geldikleri gibi Bâbıâli'den ayrılır. Dolayısıyla bunların dışında bir teşrifat uygulanmaz, sadece Arz Odası'na keçe serilirdi.[186]

İlgili devletin İstanbul'daki diplomatlarının, geliş amacının gerçekleşebilmesi için elçilerin yanlarında değerli hediyelerle gelmeleri hususunda zaman zaman elçilerini uyardıkları görülüyor. Nitekim Lehistan elçisi Potocki'nin misyonunda olduğu gibi gerekli altyapı hazırlıklarını tamamlaması için önden İstanbul'a gönderilmiş olan Golkowski, yanında çok insan değil, pahalı ve değerli hediyeler getirmesini ve hediye getirmedikten sonra İstanbul'a gelmesinin çok da bir anlamının olmadığını elçiye bildirir. Hatta daha da ileri giderek "tekrar ediyorum, maiyetinize çok kişi almayın. Türkler burada elinizdeki hediyelerinize bakacaklar. Hediyeleriniz 1.000 kişi getirmekten daha etkili olacaktır. Fransız elçisi burada yüzyıllardır faaliyette ve maiyetinden birkaç kişiyi geri gönderdi ve toplamda 30 kişi var yok şimdi... kalacak yer de sorun olur. Verilecek tayinatın yetmeyeceğini ve açlık olacağını bilin. Benim görüşüm az kişiyle ve az eşyayla gelmek, diğer elçilerin yaptığı gibi. Görüşmelerde de seçkinliğiniz yarıya inecek, ölümsüz ün yapmak yerine. Zira *daha önceki elçiler yiyiciler olarak görüldü* ve ülkeleri için ne ticarî ne siyasi hiçbir antlaşma yaparak döndüler. İngiliz elçisi dedi ki hediye ile faaliyet göstermek Çar aleyhine faaliyet göstermekten daha etkilidir" şeklinde Potocki'yi uyarır.

Potocki gerçekten de Golkowski'nin önerilerini dinleyerek hediyelerle İstanbul'a gelirse de daha sonra getirtiği hediyelere biraz daha ilaveler yaparak saraya sunduğunu görüyoruz.[187] Öte yandan yukarıdaki metinde vurgulu olarak gösterilen ifadeler, Osmanlı yetkililerinin olağanüstü elçilik göreviyle gelip uzun süre İstanbul'da kalan ve zaman zaman sorunlara neden olan heyetleri nasıl gördüğünü göstermesi açısından da önemlidir. Ayrıca bu durumun İstanbul'daki diplomatlar arasında biliniyor

[186] *An Ottoman Protocol Register*, s. 79-81, 85-87.

[187] H. Topaktaş, *Osmanlı-Lehistan Diplomatik İlişkileri*, s. 44-45, 81-83.

Yağlık
(Can Önen, *Âsar-ı Âtika*, Müzayede Kataloğu, Sayı 11, İstanbul 2012, s. 196)

ve söz konusu ediliyor olması da dikkat çekilmesi gereken diğer bir husustur.

Buna karşılık hediyelerle gelen elçiler özel bir muamele görürdü. Nitekim hediyelerle ve büyükelçi sıfatıyla cülus tebriki için görevlendirilen İstanbul'daki Venedik balyosu, çavuşbaşı tarafından maiyetiyle birlikte karşılanarak ve donanmış atlarla ve törenle alınarak alay eşliğinde Galata'da kendisi için kiralanan eve götürülür, evde kahve ve şerbet içildikten sonra karşılama ekibi geri dönerdi. Kendisinin ve maiyetinin kira ve tayinat bedelleri kural gereği devletçe karşılanır; ayrıca Bâbıâli'ye takrir yolladığının ikinci günü Divan-ı Hümayun tercümanı ile kendisine meyve ve çiçek gönderilir. Nameyi vermek üzere geleceği gün yine kendisiyle maiyetinin bineceği kayıklar ve atlar çavuşbaşı tarafından hazır edilip alay ile Bâbıâli'ye getirilir, name burada törenle teslim alındıktan ve kendisiyle maiyetine hilatler giydirildikten sonra çavuşlar kâtibi, çavuşlar emini ve çavuşlar eşliğinde alayla evine geri götürülür. Çavuşbaşı gelenek olmadığı için dönüş yolunda elçiye eşlik etmezdi.

Venedik elçisi, aynı şekilde alayla saraya gelir, divan toplantısından ve sadrazamın sofrasında yemeğini yedikten sonra padişahın huzuruna çıkarılıp name ve hediyelerini

takdim eder. Padişaha değerli kumaşlardan oluşan 72 parça hediye getiren elçi, ayrıca gelenek olduğu üzere harem için getirmiş olduğu hediyeleri de bu törenden birkaç gün sonra tercümanıyla Bâbıâli'ye gönderirdi. Aralarında dikiş yüksüğü, değerli kumaşlar (24 top), sabunlar, iğnelikler, kokular, taraklar, çiçeklikler gibi daha ziyade kadınların ilgisini çekebilecek eşyaların bulunduğu armağanları getirenlere hilatler giydirmenin yanı sıra nakit paralar da ihsan edilirdi.[188]

III. Selim'in cülusunda aynı şekilde cülus tebriki için özel olarak yetkilendirilip hükümdarlarının namelerinin yanında padişaha hediyeler de getiren Prusya, İspanya ve Venedik'in İstanbul'daki elçileri, resmî törenle Kireç iskelesinden alınarak saraya getirilir; armağanlarını takdim edip hilatleri giydirildikten sonra padişaha arza çıkarılır. Buna karşılık hediye getirmeyip yalnızca hükümdarlarının cülus tebrik namelerini sunacak olan Fransa, Hollanda (*Felemenk*) ve İngiltere elçileri padişahın huzuruna çıkarılmayıp kendi imkânlarıyla Bâbıâli'ye gelerek namelerini teslim eder; ayrıca hediyesiz gelen elçiler ile maiyetlerine hilat giydirilmez, kendilerine sadece sadaret hazinesinden yağlık ve boyama verilirdi.[189]

II. Ahmed'in cülusunda İran Şahı I. Süleyman'ın (s. 1666-1694) cülus tebriki için görevlendirdiği Gence Hâkimi Kelb-i Ali Han, şahın hediyeleriyle birlikte Edirne'ye geldiğinde kendisi ve yaklaşık 200 kişilik maiyeti büyük bir teşrifat ile karşılanır, eski sadrazamlardan Mustafa Paşa'nın sarayı ikametine tahsis edilir, kendisine ve heyetine birkaç kere ziyafet verilir ve name teslim töreniyle birlikte iki kere padişahın huzuruna çıkarılır. Kelb-i Ali Han, padişaha bir fil, beş Acem çapkun beygiri, 45 deve, mücevher kalkan, murassa kılıç ve farklı sayıda Acem kemanından, tabak ve kâselere, çok değerli kumaşlara ve halılara kadar türlü türlü armağanlar getirir. Padişah da mukabil hediyelerle elçiyi şaha geri gönderirse de bu hediyelerin şahınkilerle boş ölçüşemeyeceğinin altının çizilmesi gerekir.[190]

II. Mustafa'nın cülusunu tebrik için gelen İran şahının elçisi Horasan Hâkimi Ebulmasum da yine fil, deve ve her devenin üzerinde ibrişim nihalisi olduğu hediyelerle birlikte namesini padişaha sunar, yeni padişah buna karşılık hem elçiye hem de İran şahına çok zengin mücevher armağanlar vermenin yanı sıra nakit ihsanlarda da bulunur. Elçinin Edirne'de kaldığı iki buçuk aylık süre zarfında ve İran sınırına kadar geçtiği yerlerde yaptığı masraflar gelenek olduğu üzere hazinece karşılanır.[191]

188 *An Ottoman Protocol Register*, s. 81-85. Benzer bir şekilde ortaelçilikle gelen Rus elçisinin karşılanma ve Bâbıâli ile saraya getirilme merasimleri için bkz. s. 89-92. Rus elçisinin Ayasofya Camii'ni görmek ve ziyaret etmek istemesi üzerine bu konuda izin verilerek İstanbul'daki selâtin camileri kayyumbaşılarına birer buyuruldu yazılır (s. 93).

189 *An Ottoman Protocol Register*, s. 144-48.

190 Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 418; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 33-34.

191 Elçinin masraflarının toplamı 261,5 keseye (2.353.500 $) ulaşır (Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 604-605).

İran Elçisi'nin getirdiği değerli çadırın III. Murad'a takdimi
(Metin And, *Minyatür*, s. 63)

Zaman zaman ifade edildiği gibi, Avusturya, Osmanlı Devleti ile komşu olduğu için genelde mahsus elçi ile cülus tebrikini yerine getirirdi; ancak I. Mahmud'un cülusunda geleneklere aykırı ve gerekçesi açıklanmaksızın İstanbul'daki elçisini (*kapı kethüdası*) bu iş için görevlendirir. Her ne kadar kendisine kurallar uygulanır, huzura kabulü gelenek olduğu üzere yeniçeri ve kapıkullarına ulûfelerinin dağıtıldığı Galebe Divanı'na denk getirilir, name ve hediyelerini saraya sunduktan sonra hilat giydirilerek gönderilirse de bu davranışı dönemin kaynaklarında eleştiri konusu olur; elçinin görevini yerine getirip saraydan ayrılması, "vücûd-ı nühûset-âlûdu"nun, yani uğursuz ve mülevves vücudunun defolup gittiği şeklinde ifade edilir.[192]

Cülus tebriki için gelmiş olan olağanüstü elçiler hediyesiz gelseler dahi yine Galebe Divanı'na denk getirilerek törenle karşılanır ve elçi ile maiyetine hilatler giydirilirdi.[193] Elçi kabul töreni şu şekilde olurdu: Arz Odası'nda padişahın huzuruna kabul edilen elçi, kendini ifade ettikten sonra miralem ağa tarafından getirdiği name alınıp vezire verilir ve sadrazam, vezirlerin elden ele kendisine ulaştırdığı nameyi tahtta minderin üzerine koyar; padişah bazen işaret ile bazen de bir konuşma yaparak mukabelede bulunur, ardından elçi dışarı çıkartılırdı. Padişahın namesinin elçiye tesliminde ise bu törenin tam tersi yapılır; sadrazam, Arz Odası'nda padişahın sağında yastık üzerinde duran nameyi alıp öper, yanındaki vezire verir, her vezir nameyi eline aldığında öpüp gerekli hürmeti gösterdikten sonra yanındakine uzatır ve nihayet miralem ağa nameyi elçiye verir; elçi, Arz Odası'ndan ve Bâbüssaade'den çıktıktan ve Orta Kapı'da nameyi sır kâtibine teslim ettikten sonra tören sona ererdi.[194]

Cülus tebriki için gelen olağanüstü elçiler, ülkelerine geri dönerken gelen elçinin durumuna ve temsil gücüne göre yine Bâbıâli'de veya sarayda yapılan bir törenle geri dönüş izinlerini (*avdetname*) hükümet yetkililerinden alırlardı. Bununla birlikte zaman zaman bu kuralların esnetildiği de olurdu. Nitekim III. Mustafa'nın cülus tebriki için hediyesiz olarak gelen ve ortaelçilik ile temsil edilen Rus elçisinin avdetnamesinin kurallara göre Bâbıâli'de verilmesi gerekirken, İstanbul'daki kapı kethüdasını görevinde bırakan Rus çariçesi adına padişaha başka bir name sunacağını belirten elçinin geri dönüş izninin törenle getirtildiği Divan-ı Hümayun'da verildiğini ve ayrıca Bâbıâli'ye çağırılarak sadrazamın Rus çariçesiyle başvekiline hitaben yazdığı mektupların da kendisine teslim edildiğini görüyoruz.[195]

---

192 Subhî Mehmed, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri*, s. 141.

193 I. Mahmud'un cülusunu tebrik için gelen Rus elçisi bu şekilde karşılanır (Subhî Mehmed, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri*, s. 139-140).

194 *Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifat-ı Kadime'si*, s. 117-18.

195 Geri dönüş izni verilmek üzere resmen sarayda ve Bâbıâli'de Venedik elçisine yapılan tören için bkz. *An Ottoman Protocol Register*, s. 95-101.

Osmanlı Sefirlerine Cülus Tebriki

Osmanlı Devleti'nin dış temsilciliklerinin II. Mahmud döneminde tekrar açılması ve bu dönemlerde daha da gelişip çoğalması, cülus programlarını da zenginleştirir. Berlin Sefiri Mehmed Kâmil Paşa'nın merkeze gönderdiği mektup bu anlamda ilginç ayrıntıları barındırır. Mektupta, II. Mahmud'un vefatı ve Sultan Abdülmecid'in cülusu haberi üzerine Prusya başvekili ile hariciye nazırının Osmanlı sefaretine giderek imparator adına taziye ve tebrik dilekleriyle iki devlet arasındaki dostluk ve barışa sadık kalacakları yönündeki düşünce ve niyetlerini ilettikleri; ayrıca Berlin'deki diğer sefirlerin de aynı amaçla elçiliğe geldikleri ve II. Mahmud'un ruhu için sefarette Kur'an okunduğu söz konusu edilir.[196]

Sultan Abdülaziz'in cülusu ile yeni padişahın iç ve dış kamuoyuna açıklamış olduğu hatt-ı hümayunun içeriği ve döneminde yapmak istediklerinin ana başlıklarının hem Avrupa siyasi çevrelerinde hem de kamuoylarında yarattığı akisler ve ilk izlenimler, diğer ülkelerin başkentlerinde görevli Osmanlı sefirleri tarafından İstanbul'a rapor edilir. Dönemin en önemli siyasi aktörü olan İngiltere'nin başkenti Londra'daki Osmanlı Sefiri Kostaki Musurus'un bu bağlamda anlattıkları açıklayıcı ve artık dünya sisteminin bir parçası olma yolunda ilerleyen Osmanlı Devleti'nin yeni ilgi ve duyarlılıklarını ortaya koyması açısından önemlidir. Musurus, padişahın yayımladığı hattın İngiliz gazeteleri tarafından yayımlanıp hakkında iyi yorumlar yapıldığını ve hatta Lord Wodehouse'nin Lordlar Kamarası'nda metinden bazı alıntılar yaptığını belirtir.

Diğer yandan 1854'ten itibaren dış borçlanma sürecine giren Osmanlı Devleti'nin, önceleri daha mahallî görülen yeni padişahın cülusu olayının devletin uluslararası siyasi itibarı kadar mali itibarı ve uluslararası borsalardaki tahvil hareketleri üzerindeki etkilerini de izlemeye başladığını görüyoruz. Cülus üzerinden İngiliz kamuoyunun nabzını tutmaya çalışan Musurus, konuyu Osmanlı tahvilleri ve borsa üzerinden açıklar; kamuoyunun en önemli göstergesinin "ezhân-ı nâsın mizanı", yani kamuoyunun hassasiyetlerinin ölçütü olarak nitelediği borsa ve borsada işlem gören Osmanlı tahvillerinin yükselmesinin siyasi mahfillerde mevcut havayla uyumlu olduğunu belirtir; buradan hareketle borç geri ödemelerinin devletin mali itibarı üzerindeki önemine vurgu yapar.[197]

Atina'da bulunan Osmanlı elçisinin merkeze gönderdiği yazı, hatt-ı hümayunun Yunan kamuoyu ile başkentindeki diplomatik çevrelerde de olumlu ve benzer bir etki uyandırdığını ortaya koymaktadır.[198]

[196] 17 Temmuz 1839, BOA, HAT, 1238/48162.

[197] 18 Temmuz 1861, BOA, HR.TO, 54/58.

[198] 11 Temmuz 1861, BOA, HR.SYS, 1723/26.

DARBE, ULUSLARARASI KAMUOYU ve MEŞRUİYET

IV. Mustafa'nın bir ihtilâl neticesinde tahta geçmesinden sonra yurt dışındaki başkentlerde görev yapan Osmanlı sefir ve maslahatgüzarlarıyla İstanbul'da görevli yabancı devletlerin elçilerine ihtilâlin gerekçelerinin ve bu süreçte yaşananların uzun uzun anlatılması, artık giderek önem kazanan uluslararası kamuoyunun doğru ve ayrıntılı bilgilendirilmesinin gereğini ortaya koyması açısından önemlidir. Fransa, Avusturya, İspanya ve Hollanda elçileriyle Danimarka, İsveç ve Prusya maslahatgüzarlarına gönderilen bu ilginç metnin, olayları ve III. Selim döneminde uygulamaya konulan Nizam-ı Cedit reformlarını ihtilâlcilerin bakış açısıyla değerlendirdiğini özellikle belirtmek gerekir.

IV. Mustafa'nın II. Mahmud döneminde yapılan resmi
(TSMK, Hazine, nr. 1896)

Bir devr-i sâbık yaratma amacındaki metinde, ileriyi göremeyip sadece nüfuz, para ve mal kazanmak hırsıyla hareket eden ve ülkeye zulmü reva gören insanlar olarak tanımlanan Nizam-ı Cedit ricalinin yaptığı reformlar da ulema, devlet görevlileri ve yeniçerilerin nefretini çeken bir menfaat aracı olarak nitelendirilerek halkın reformculardan şikâyetçi olduğu dile getirilir;

Boğaz'daki yamakların isyanıyla başlayan fiilî siyasi gelişmeler ve Nizam-ı Ceditçilere karşı gerçekleştirilen cinayetler masumiyet postuna büründürülerek özetlenir. Âmirlerini öldüren asileri harekete geçiren etkenin "ateş-i hamiyet", yani vatanseverlik duygusu olarak tanımlanması ve ilk etapta pek çok insanın öldürülmesinin, âsilerin içlerinde kabaran bu "vatan sevgisini" teskin edememiş olmalarıyla açıklanması, ilginç, garip, vatanseverlik gibi yüce kavramların dahi iktidar sahipleri tarafından nasıl siyasi çıkarlara alet edilebildiğinin güzel bir örneğidir.

Metinde, "Kavânîn-i Saltanat-ı seniyye'nin mugayiri olarak îcâd ü ihtirâ' olunan Nizâm-ı Cedîd", yani Osmanlı kanunlarına aykırı olarak teşkil edilen Nizam-ı Cedit ordusu ile onu finanse etmek üzere oluşturulan İrad-ı Cedit Hazinesi'nin kaldırıldığı, Nizam-ı Ceditçilerin dışında kimsenin canına ve malına dokunulmadığı, askerlerin itaat altında olduğu, taht değişikliğiyle sonuçlanan ihtilâli gerçekleştiren asilerin yaptıklarından dolayı sorumlu tutulmayacakları, ihtilâle karışanların görev yerlerine döndüğü, Nizam-ı Cedit reformlarından dolayı kalbi kırılanların sevindiği, olayların "ber-vech-i sühûlet" sona erdiği, âsayişin sağlandığı ve taht değişikliğinin bu şekilde gerçekleştiği bildirilerek Osmanlı Devleti'nin dostlarına karşı dostça davranacağı söz konusu edilir.[199]

Hem diğer ülkelerde görev yapan Osmanlı elçilerine hem de yabancı ülkelerin İstanbul'da bulunan sefirlerine gönderilen bu açıklayıcı metnin yanı sıra normalde diğer hükümdarlara iletilmesi gelenek olan cülus nameleri de IV. Mustafa'nın tahta geçişi vesilesiyle ayrıca gönderilir.[200] Sefirleri ve uluslararası kamuoyunu aydınlatmak amacıyla böyle ilginç bir metin hazırlanmasına rağmen, yabancı hükümdarlara gönderilen normal cülus namelerinde iktidarı elde ediş biçimini ve hatta bir ihtilâl neticesinde iktidara geldiğinin söz konusu dahi edilmemesi, cülus namelerinin eskiden intikal eden klasik formunun korunmasıyla alâkalı olduğu düşünülebilir.

1808'de IV. Mustafa'nın Alemdar Mustafa Paşa tarafından tahttan indirilip yerine II. Mahmud'un geçirilmesinin ardından uluslararası kamuoyuna böyle bir bilgilendirme yapıldığına dair herhangi bir veriye sahip değiliz. Sadece hükümdarlara normal nameler gönderilerek iktidarın değiştiği ve uluslararası anlaşmalara uyulacağına dair geleneksel mesaj iletilir.

V. Murad'ın tahta geçiş sürecinde de benzer bir meşruiyet krizi yaşanır. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği ve yerine V. Murad'ın geçirildiği haberini yabancı ülkelerin İstanbul'daki sefirlerine resmen

[199] BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 10, hüküm 64; *Âsım Efendi Tarihi*, II, 846-49.

[200] Fransa İmparatoru Napolyon (s. 1804-1814) ile diğer hükümdarlara gönderilen name metni için bkz. BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 10, hüküm 65; *Âsım Efendi Tarihi*, II, 851-853.

bildirmek amacıyla Divan-ı Hümayun tercümanı, Boğaziçi ve matbuat müdürü de Beyoğlu taraflarında bulunan elçiliklere gönderilir.[201] Ancak birkaç gün sonra Pera basınında Avrupa devletlerinin yeni iktidarı onaylamadığı için onayı geciktirdiğine dair bazı haberlerin yer alması, İstanbul'da özellikle ihtilâlcilerin morallerini bozmuş olmalıdır; ayrıca bu haber, artık dünya iktisadi sisteminin bir parçası olmaya başlayan Osmanlı ekonomisine de zarar verecek bir boyut kazanır ve Galata borsası bir miktar düşer. Bununla birlikte muhtemelen bu haber üzerine saraya gelen veya çağrılan sefaret tercümanları Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'nın yeni padişahın cülusunu onayladığını bildirir;[202] ayrıca Almanya ve Rusya sefirleri "metbu-i mufahhamım haşmetlü imparator hazretlerinin cülus-i hümayun-i padişahîyi tasdik eylediğini aldığım mezuniyet iktizasınca canib-i Bâbıâli'ye tebliğ ederim" şeklinde yazılı birer takrir de verirler.[203]

Bununla birlikte ne üç ay sonra sivil bir inisiyatif ile V. Murad'ın tahtından indirilip yerine kardeşi II. Abdülhamid ne de yaklaşık 33 yıl sonra 1909'da II. Abdülhamid'in ordu destekli bir darbe ile iktidarı kaybedip yerine kardeşi Mehmed Reşad geçirildiğinde, darbeleri gerçekleştirenlerin uluslararası kamuoyu önünde bu türden derin bir meşruiyet krizi yaşamadıkları anlaşılıyor.

[201] 2 Haziran 1876 (9 Cemaziyelevvel 1293), *Vakit*, nr. 235, s. 1.

[202] 5 Haziran 1876 (12 Cemaziyelevvel 1293), *Vakit*, nr. 238, s. 1.

[203] 6 Haziran 1876, BOA, HR.TO, 290/97. Sırp beyinin bu mealdeki yazısı için bkz. BOA, HR.TO, 516/57.

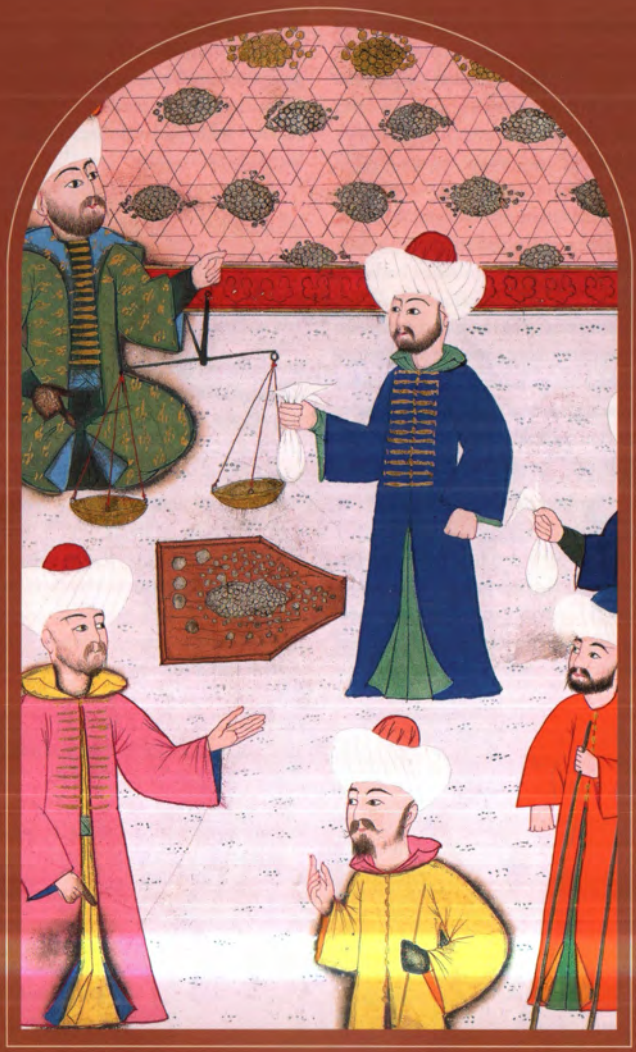

ALTINCI BÖLÜM

Türbeler Ziyaretinden Kılıç Alayına

"Cümlenin maksûdu bir ammâ rivâyet muhtelif"
Muhibbî[1]

Osmanlı Devleti, pek çok kural ve geleneği, kurulduğu coğrafyada kendinden önce hüküm süren siyasi organizasyonlardan ve büyük oranda da İslam devletlerinden devralmıştır. Bu geleneklerden biri de tahta geçen yeni padişahın baba ve atalarının türbelerini ziyaret edip fakirlere sadaka dağıtması, böylece toplum içine çıkarak ve kendini halka göstererek bir yerde meşruiyetini geniş kitlelere onaylatmasıydı. Anadolu Selçuklu sultanlarının tahta çıktıktan sonra atalarının mezarlarını ziyaret ettikleri ve fakir ve muhtaçlara sadakalar dağıttıkları bilinmektedir.[2]

Osmanlı Devleti'nde de tahta geçen padişahlar cülustan birkaç gün sonra İstanbul'da medfun olan atalarının mezarları ile Fatih Sultan Mehmed'in fetihten sonra 1456-57 yılları arasında cami ve tekke ile birlikte inşa ettirdiği Eyüpsultan'ın türbesini[3] ziyaret ederlerdi. Bu ritüel zaman içerisinde genel-

1 *Müntehabât-ı Mesâri' ve Ebyât*, s. 117.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 64.

3 N. Vatin, G. Veinstein, *Le Sérail ébranlé*, s. 306.

de şeyhülislam, nakibüleşraf veya başka bir görevli tarafından Eyüpsultan türbesinde yeni padişaha kılıç kuşandırılması törenine dönüşürse de bunun hangi tarihte başladığı hususu tartışmalıdır; bu konuda çoğu birbiriyle çelişen ve tarihî dayanaktan yoksun olan farklı rivayetler mevcuttur.

Büyük bir alay eşliğinde Eyüp'e gidilip Eyüpsultan türbesinde yapılan kılıç kuşanma töreninin, özellikle 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı padişahlarının tahta geçiş süreçlerinin en önemli ve tamamlayıcı bir ritüeli hâline geldiği ifade edilebilir. 16. yüzyılda gerçekleşen padişah cülusları inceleyen Tarım, III. Murad da dahil olmak üzere bu dönem cülusların ardından atalarının türbelerini ziyaret eden ve bu yolculuk güzergâhında Eyüpsultan'a da uğrayan padişahların burada kılıç kuşandıklarına dair dönemin kaynaklarında herhangi bir bilginin bulunmadığını belirtir.[4]

Bununla birlikte kaynaklarda *taklid-i seyf, takalliid-i şemşir, ta'lîk-i seyf, miyan-beste-i şemşir* gibi farklı ibarelerle geçen kılıç kuşanma merasiminin ilk dönemlerden itibaren yapıldığı hususunda sonraki dönemlerde dile getirilen bazı rivayetlerin olduğunun da altının çizilmesi gerekir. Nitekim Mevlevî Şeyhi Sultan Veled tarafından Konya'da Osman Bey'e; Ahî Evran, Hacı Bektaş-ı Veli ve Şeyh Edebâli tarafından yine Osman Bey'e; Mehmed Buharî veya daha yaygın ismiyle Emir Sultan tarafından Yıldırım Bayezid'e;[5] Emir Sultan tarafından Bursa'da II. Murad'a;[6] Edirne'deki Eski Cami'de II.

4 Z.T. Ertuğ, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s. 58-59, 77, 100.

5 Abdülkadir Özcan, "Kılıç Alayı", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 408. Kılıç kuşanmanın Osman Bey ile başladığına dair temelsiz bir yazı için bkz. Ali Emiri, "Taklid-i Seyf", *Tarih ve Edebiyat*, Sayı 20 (31 Teşrinievvel 1335), s. 458-66.

6 "Emir Sultan... mübarek elleriyle kılıç kuşanup" (*Solakzade Tarihi*, s. 139).

Murad ile oğlu II. Mehmed'e;[7] İstanbul'un fethinden sonra Akşemseddin tarafından Eyüp'te Fatih Sultan Mehmed'e ve nakibüleşraf tarafından Eyüp'te II. Bayezid'e kılıç kuşandırıldığı[8] yönünde yer yer birbiriyle çelişen ve hatta anakronik olan iddialar vardır; ancak bu söylentilerin tamamı sonraki dönemlerde yazılan eserlerde gündeme getirildiği için sıhhatleri tartışmalıdır. Konuyla ilgili literatürdeki genel kabul ise bu geleneğin I. Ahmed'in cülusuyla birlikte dönemin kaynaklarına yansıdığı yönündedir.[9]

Bazı araştırıcılar kaynaklara yansıyan ilk kılıç kuşanma töreni olduğu kabulüyle I. Ahmed için böyle bir yola başvurulma nedeninin 13 yaşındaki genç padişahın yaşının küçük olması ve sancağa çıkmamasıyla ilişkilendirmeye ve bu iki nedenden ötürü aynı zamanda ordunun başkumandanı da olan halife hakkında ortaya çıkan meşruiyet sorununun bu şekilde aşılmak istenmesiyle irtibatlandırmaya yatkındır.[10] Bazı dönem kaynaklarında da geçen kılıç kuşanma tabiri ile kılıç alayı ve Eyüp'te yapılan kılıç kuşanma töreni arasında bir mahiyet farkı olduğunu ve aynı ifade kullanıldığı için de bu konuda bir kafa karışıklığının yaşandığını düşünüyoruz. Bu konunun kaynaklar muvacehesinde biraz daha açılması ve açıklanması meseleyi bir nebze vuzuha kavuşturabilir ve tartışmalara farklı mecralar açabilir.

---

7 *Silahdar Tarihi*, II, 580.

8 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 189.

9 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 190; Abdülkadir Özcan, "Kılıç Alayı", s. 409; Cemal Kafadar, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", *Eyüp: Dün/Bugün*, haz. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 54-55; Gülru Necipoğlu, "Dynastic Imprints on the Cityscape: the Collective Message of Imperial Funerary Mosque Complexes in Istanbul", *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 25; Baha Tanman, "Kılıç Kuşanma Törenlerinin Eyüp Sultan Külliyesi ile Yakın Çevresine Yansıması", *Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul 1998, II, 11; Satoshi Kawamoto, "Courtyards and Ottoman Mosques in the 15th and 16th Centuries: Symbolism, Mimesis and Demise", *ITU Journal of the Faculty of Architecture*, XII/2 (July 2015), s. 39.

10 N. Vatin, G. Veinstein, *Le Sérail ébranlé*, s. 310-11.

Yıldırım Bayezid'in Kosova'da otağın önünde kurulan tahta çıkış töreni
(*Hünername*, I, vr. 96b)

SORUN: KILIÇ KUŞANMANIN ANLAMI

II. Murad dönemi şairlerinden Zaifî, padişah Bursa'da olduğu bir sırada rüyasında gördüğü Hz. Peygamber'in ona tahtını oğlu Mehmed'e bırakmasını tavsiye etmesi üzerine Edirne'deki vezirlerine bir mektup göndererek oğlunu tahta çıkarmaları gerektiğini ve kendisinin de Karaman'dan gelmesi muhtemel saldırılara karşı Bursa'da kalacağını bildirdiğini yazar. Zaifî'nin, II. Mehmed'in vezirler tarafından Edirne'de tahta çıkarılması vesilesiyle verdiği bilgiler kılıç kuşanma ritüeli ile ilgili ilginç ve açıklayıcı ip uçları sunmaktadır. Dönemin kaynağı olduğu için verdiği bilgiler çok değerli ve anlamlıdır. Zaifî'nin,

"Kodılar başına bir gevherî tâc,
Dahı arkasına bir saru dîbâc.
Dahı kılıcını ol gazi Hânun
Biline bağladılar ol gün anun" şeklindeki mısralarında,[11] II. Mehmed'in başına taç konulduğu, sırtına sarı kıymetli kumaştan yapılmış bir elbise giydirildiği ve babası II. Murad'ın kılıcının kendisine kuşandırıldığı belirtilir. Burada başa mücevher bir taçın konulması ve babasının kılıcının kuşandırılması bilgilerinin lafzıyla mı yoksa içerdiği anlamıyla mı değerlendirmek gerektiği sorusunun cevabı önem kazanmaktadır. Eğer bu bilgiler lafzıyla değerlendirilirse tahta geçiş törenleri esnasında padişahın başına mücevher bir taç giydirildiği ve babasının kılıcını kuşandığı ifade edilebilir; ancak Osmanlı padişahlarının ne o döneme kadar ne de daha sonra bir cülus alâmeti olarak başlarına taç giymiş olduklarına dair bir işarete veya veriye sahip değiliz. O hâlde burada söz konusu ifadelerle verilmek istenen mesajın anlamının önemsenmesi bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Bu durumda aynı gün taç giydiği ve babasının kılıcını beline kuşandığı ifadeleriyle

[11] "Gelibolulu Zaifî Muhammed, Gazavat-ı Sultan Murad Han, İnceleme Metin Sözlük", haz. Mehmet Sarı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 256-59; F. M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453*, s. 105.

II. Murad'ın II. Mahmud döneminde yaptırılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

II. Mehmed'in babasının yerine tahta çıktığı, onun yerini aldığı, onun hâliyle hâllendiği, yani padişah olmuş olduğu mesajının verildiği anlaşılıyor. Dolayısıyla bu ifadelerin anladığımız manada bir kılıç kuşanma ritüeli olmadığı açıktır.

Fatih dönemine ait bazı metinlerde geçen kılıç kuşanma tabiri de aynı şekilde yanıltıcı olabilir; zira bu ibare ile bu başlık altında incelediğimiz yeni padişahın kendisini halka gösterme ve iktidarının halk nezdinde meşruiyetini sağlamaya yönelik olan kılıç kuşanma ritüeli arasında bir mahiyet farkının olduğu kanaatindeyiz. Bu açıdan bakıldığında kılıç kuşanmanın, bir yandan iktidarı ve meşruiyeti, bir yandan da geniş anlamda mertliği ve sözünün eri olmayı temsil ettiği söylenebilir. Bunun yanı sıra dönemin tarihçisi Tursun Bey'in Fatih Sultan Mehmed'in "fî sebîli'llâh kılıç kuşandı"[12] şeklindeki ifadesi de yeni padişahın Allah rızası için savaşmayı kendisine hedef seçtiği anlamında değerlendirilebilir.

Bu anlamda yorumlanabilecek diğer bir ibare de Fatih Sultan Mehmed'in 1453'te Galata halkına vermiş olduğu eman-name metninde geçmektedir. "Yemin ederim ki yeri göğü yaradan Perverdigâr hakkîçün ve Hazret-i Resulün (aleyhi's-salatü ve's-selam) pâk, münevver, mutahhar ruhîçün ve yedi mushaf hakkîçün ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkîçün ve dedem ruhîçün ve babam ruhîçün ve benim başım içün ve oğlanlarım başîçün ve *kuşandığım kılıç hakkîçün*" şeklindeki ibarenin,[13] diğer kutsallarıyla beraber taşıdığı kılıç adına verdiği sözün arkasında duracağının bir işareti olarak değerlendirilmesi daha uygundur. Zira burada geçen kuşanılan kılıç, yani kılıç taşıma hakkı, yiğitlere ve verdiği sözün arkasında duran mertlere ait bir imtiyaz olarak tanımlanmaktadır.

[12] Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, s. 37.

[13] Mehmet İpşirli, "Eman", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 77. Sıralamaları farklı olmakla beraber aşağı yukarı aynı ibareler II. Bayezid'in Ocak 1482 tarihli olarak Venedik'e verdiği ahitnamenin yemin kısmında da geçer (M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Kolleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *TTK Belgeler*, Sayı 9-12 (1968-71), Ankara 1971, s. 40).

Tablo III. Osmanlı Padişahlarının Kılıç Kuşanma Tarihleri

Padişahın Adı	Kılıç Alayı Tarihi Hicri	Miladi	Kaynak
Osman Bey	Bilinmiyor	Bilinmiyor	
Orhan Bey	Bilinmiyor	Bilinmiyor	
I. Murad	Bilinmiyor	Bilinmiyor	
Yıldırım Bayezid	Bilinmiyor	Bilinmiyor	
I. Mehmed	Bilinmiyor	Bilinmiyor	
II. Murad	Bilinmiyor	Bilinmiyor	
II. Mehmed	Bilinmiyor	Bilinmiyor	
II. Murad	Bilinmiyor	Bilinmiyor	
II. Mehmed	Bilinmiyor	Bilinmiyor	
II. Bayezid	Bilinmiyor	Bilinmiyor	
I. Selim (Yavuz)	Bilinmiyor	Bilinmiyor	
I. Süleyman (Kanuni)	Türbe ziyareti	Bilinmiyor	Bostan Çelebi, *Cülusname*, vr. 13a-b.
II. Selim	Türbe ziyareti, 12 Rebiülevvel 974	27 Eylül 1566	Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevarih*, s. 257.
III. Murad	22 Ramazan 982	5 Ocak 1575	*Hasanbeyzade*, II, 251-52.
III. Mehmed	24 Cahir 1003	6 Mart 1595	*Topçular Kâtibi*, I, 54.
I. Ahmed	1 Şaban 1012	4 Ocak 1604	*TSMA.d*, nr. 34, vr. 234a; M. Safi, *Zübdetü't-Tevârih*, I, 15.
I. Mustafa	25 Zilkade 1026	24 Kasım 1617	M.Aktepe, "Mustafa I", *İA*, MEB, VIII, 692.
II. Osman	2 Rebiülevvel 1027	27 Şubat 1618	F. Emecen, *Osmanlı Sultanları*, II, 218.
I. Mustafa	Bilinmiyor	Bilinmiyor	

Padişahın Adı	Kılıç Alayı Tarihi Hicrî	Miladî	Kaynak
IV. Murad	15 Zilkade 1032	10 Eylül 1623	Evliya, *Seyahatname*, I, 100.
Sultan İbrahim	23 Şevval 1049	16 Şubat 1640	*Topçular Kâtibi*, II, 1135-36.
IV. Mehmed	26 Receb 1058	16 Ağustos 1648	Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 988; "Vecihî Tarihi", s. 84.
II. Süleyman	21 Muharrem 1099	27 Kasım 1687	Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 271.
II. Ahmed	16 Şevval 1102	13 Temmuz 1691	*Silahdar Tarihi*, II, 579; Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 398.
II. Mustafa	26 C.ahir 1106	11 Şubat 1695	Silahdar, *Nusretname*, s. 69.
III. Ahmed	6 C.evvel 1115	17 Eylül 1703	Silahdar, *Nusretname*, s. 786-87.
I. Mahmud	23 R.evvel 1143	6 Ekim 1730	*Subhî Tarihi*, *Sâmî ve Şâkir Tarihleri*, s. 37.
III. Osman	4 Rebiülevvel 1168	19 Aralık 1754	*Hâkim Efendi Tarihi*, I, 191.
III. Mustafa	20 Safer 1171	3 Kasım 1757	*An Ottoman Protocol Register*, s. 73.
I. Abdülhamid	14 Zilkade 1187	27 Ocak 1774	*Şem'dânizâde*, II-B, s. 17.
III. Selim	17 Receb 1203	13 Nisan 1789	*An Ottoman Protocol Register*, s. 128.
IV. Mustafa	4 Rebiülahir 1222	11 Haziran 1807	*An Ottoman Protocol Register*, s. 162-65.
II. Mahmud	18 C.ahir 1223	11 Ağustos 1808	*Saray Günlüğü (1802-1808)*, s. 239.
Sultan Abdülmecid	28 Rebiülahir 1255	11 Temmuz 1839	BOA, *A.d*, nr. 365, s. 99.
Sultan Abdülaziz	25 Zilhicce 1277	4 Temmuz 1861	BOA, A.MKT.NZD, 356/99; *Tercüman-ı Ahval*, nr. 49, s. 1.
V. Murad	-	-	Yapılamadı
II. Abdülhamid	17 Şaban 1293	7 Eylül 1876	*Vakit*, 8 Eylül 1876, nr. 312, s. 1.
V. Mehmed Reşad	20 Rebiülahir 1327	11 Mayıs 1909	BOA, DH.MKT, 2801/78.
Mehmed Vahideddin	20 Şaban 1336	31 Ağustos 1918	*Sabah*, nr. 10341, s. 1; *Takvim-i Vekayi*, nr. 3333, s. 1.

I. Selim'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

1514 yılında ordusuyla birlikte Şah İsmail'in üzerine yürüyen Yavuz Sultan Selim'in, ona hitaben yazmış olduğu mektupta ordusunun önünden kaçmasını ve karşısına çıkmaktan korkmasını eleştirirken kullandığı "hırz-ı selamette perde-nişinlik ihtiyar edenlere erlik adı hatadır ve *ölümden korkan kimesnelere kılıç kuşanup ata binmek nâ-sezâdır*",[14] yani selameti ve kurtuluşu için saklanmayı tercih edenlere yiğit denilemez, kılıç kuşanıp ata binmek ölümden korkanların harcı olamaz şeklindeki ifadesi, kılıç kuşanmanın bir mertlik, yiğitlik ve korkusuzluk anlamını içerdiğine işaret eder. Üstelik Yavuz Sultan Selim'in bu ifadesinin neredeyse aynısının yaklaşık yüz yıl sonra İran üzerine serdar tayin edilen Cigalazade Sinan Paşa tarafından bu sefer Şah I. Abbas (s. 1587-1629) için kullanıldığını görüyoruz.[15]

[14] Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, I, 384.

[15] Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, II, 189-90.

KILIÇ ALAYI NE ZAMAN BAŞLADI?

Padişahların Eyüp'teki kılıç kuşanma törenlerinin yukarıda söz konusu edilen kılıç kuşanmanın her iki anlamıyla da irtibatlı olduğu ve her ikisini de kapsadığı açıktır; ancak kılıç kuşanma töreninin zaman içerisinde ortaya çıkmış bir cülus ritüeli olduğunun da altının çizilmesi gerekir. Zira İstanbul'un fethinden, yani Fatih Sultan Mehmed'den sonra cülus eden II. Bayezid ve I. Selim'in tahta geçiş süreçlerinde kaynaklara geçmiş olan törensel bir Eyüpsultan ziyareti şimdilik bilinmemektedir.[16] Dolayısıyla İstanbul'da yaşayan Abbasi Halifesi III. Mütevekkil'in Eyüp'te Kanuni Sultan Süleyman'a kılıç kuşandırdığı yönünde Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bilginin de ihtiyatla karşılanması gerekir.[17]

Bununla birlikte Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusundan sonra türbeler ziyaretine çıktığını, Eyüpsultan türbesiyle birlikte Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve babası Yavuz Sultan Selim'in türbelerini ziyaret ettiğini biliyoruz. Konuyu bize aktaran ve dönemin kaynağı olan Bostan Çelebi, bu türbelerin her birinin "menba-ı husul-i muradat-ı dinî ve dünyevî ve ma'den-i is'âf-ı hâcât-ı sûrî ve mânevî", yani dinî ve dünyevi isteklerin yerine getirildiği birer kaynak ve manevi ihtiyaçların karşılandığı birer maden olduğunu vurgulayarak yeni padişahın atalarının ruhaniyetlerinden yardım

[16] Cemal Kafadar, I. Süleyman için de Eyüp'te törensel bir ziyaretin yapılmadığını ihtiyatlı bir şekilde belirtirse de ("Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", s. 57) Kanuni'nin Eyüp'e ve atalarının türbeler ziyaretine çıktığını biliyoruz.

[17] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, X, 30.

Kanuni'nin Sigetvar seferi öncesinde Eyüpsultan türbesini ziyareti (S. Balcı vd, *Ottoman Painting*, s. 122)

istediğine ve buralarda pek çok sadakalar dağıttığına tanıklık eder.[18]

Tahta geçtikten sonra "kanun-i kadîm-i Osmanî", yani eskiden beri uygulanagelen bir gelenek olduğu üzere Allah'a "vezayif-i şükrane edasiçün" türbeler ziyaretine çıkan II. Selim'in, öncelikle Eyüpsultan'dan başlayarak atalarının türbelerini ziyaret ettiği, Kur'an okuttuğu ve her bir türbede pek çok kurbanlar kestirip 30.000'er akçe (24.000 $) sadaka dağıttığı görülür. Bu törenin ne zaman yapıldığı belli değildir; ancak ilgili kısımda açıklandığı gibi, padişah 24 Eylül 1566 (9 Rebiülevvel 974) Salı günü İstanbul'a gelip tahta oturduğuna ve şehirde üç gün kalıp orduya yetişmek üzere yola çıktığına göre, bu törenin 10 veya 11 Rebiülevvel tarihlerinden birinde yapılmış olduğu düşünülebilir;[19] ancak padişahın Cuma namazını kıldıktan sonra türbeler ziyaretini yaptığını belirten Mehmed b. Mehmed ve Peçuylu'ya inanmak gerekirse[20] bu törenin 27 Eylül 1566 Cuma günü yapılmış olduğunu kabul etmemiz uygun olacaktır.[21] Öte yandan bu olay için ifade edilen *kanun-i kadim*in ne kadar geriye gidebildiği ve

[18] Bostan Çelebi, *Cülusname-i Sultan Süleyman*, vr. 13a-b.

[19] Selânikî, *Tarih*, I, 43; Feridun Ahmed Bey, *Nüzhetü'l-Esrâr*, vr. 74a-b.

[20] "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 257; Peçuylu, *Tarih*, I, 422.

[21] Benzer bir yorum için bkz. Nicolas Vatin, "Aux Origines du pèlerinage à Eyüp des Sultans Ottomans", *Turcica*, v. 27 (1995), s. 95.

Kanuni'nin ziyaretinden öncesine kadar inip inmediği konusunda dönemin kaynaklarında bir açıklık yoktur. II. Selim'in Eyüp ziyaretinden bahseden dönemin kaynakları padişahın burada kılıç kuşanıp kuşanmadığıyla ilgili herhangi bir ipucu sunmazlar.

II. Selim'in oğlu III. Murad da 22 Aralık 1574 (8 Ramazan 982) tarihinde tahta çıkmasından iki hafta sonra 5 Ocak 1575 (22 Ramazan 982) günü İstanbul'da defnedilmiş olan önceki Osmanlı padişahlarının türbelerini ziyaret eder. Yeni padişah kayıkla, devlet erkânı ise karadan Eyüp'e gider ve Eyüpsultan türbesinden sonra sırasıyla I. Selim, Fatih Sultan Mehmed, amcası Şehzade Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman, II. Bayezid ve babası II. Selim'in türbelerine uğrar.[22] Vatin ve Veinstein'in, padişahın Eyüp dönüşü Edirnekapı'dan büyük bir alayla şehre girişini şehrin fatihi II. Mehmed'in İstanbul'a giriş ritüelinin bir tekrarı olarak tanımlamaları, önemli ve ciddiye alınması gereken ilginç bir tespittir.[23]

Bununla birlikte sonraki dönemlerde genelde uyulan bir kurala dönüşen padişahın kılıç alayını yapmadan önce Cuma selamlığına çıkmama yönündeki kuralın bu dönemde henüz teşekkül etmemiş olduğu anlaşılıyor; çünkü yeni padişah tahta geçtikten yaklaşık bir hafta sonra 31 Aralık 1574 günü Cuma selamlığı için Ayasofya Camii'ne giderek kendini kamuoyuna gösterir, Eyüpsultan ziyaretini ise ifade edildiği gibi 5 Ocak 1575 tarihinde gerçekleştirir. O dönemde İstanbul'da bulunan Gerlach da *Selaniki* gibi burada yapılan bir kılıç kuşanma töreninden bahsetmez.[24]

Bu iki kaynağın kılıç kuşanma konusundaki suskunluğuna rağmen *Hasan Beyzâde*, III. Murad'ın Eyüpsultan türbesinde kılıç kuşandığını, kurbanlar kestirdiğini, sadakalar verip fakirleri sevindirdiğini ve ardından da atalarının türbelerini ziyaret ettiğini belirtir;[25] ancak ayrıntıya girmez. Bununla birlikte III. Murad döneminin sonlarına doğru devlet hizmetine girmiş, dönemi yaşamış veya en azından devrin şahitlerine

[22] Selânikî, *Tarih*, I, 105-106; Gülru Necipoğlu, "Dynastic Imprints on the Cityscape", s. 32.

[23] N. Vatin, G. Veinstein, *Le Sérail ébranlé*, s. 308. Bununla birlikte aşağıda açıklanacağı gibi, III. Ahmed ve I. Mahmud'dan sonra Sultan Abdülmecid'e kadar padişahların uzunca bir süre karadan Eyüp'e gidip bu iki padişah hariç denizden Topkapı Sarayı'na dönmeleri en azından 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ilk çeyreği için bu tezi geçersiz kılarsa da yüzyıllar içerisinde söz konusu ritüelin başlangıç amaçlarının unutulmuş olması da ihtimal dahilindedir.

[24] S. Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, I, 161, 165.

[25] "Pâdişâh-ı reşîd, kibâr-ı ashâb-ı Resûl-i muhtardan mukarreb-i Habîb-i Bârî, Ebî Eyyûb-i Ensârî -radiya'llâhu anhu ve sallâ alâ dayfihi'l-Kerîm- mezâr-ı lâmi'ü'l-envârı üzerinde kılıç kuşanup, zebh-i karâbîn ve bezl-i tasaddukat ile ignâ'-i fukarâ ve işbâ'-i mesâkin itdükte" (*Hasan Bey-zâde Târihi*, II, 251-52). Bununla birlikte eserini önce 1574'ten başlatan ve daha sonra bundan vazgeçip 1592 tarihini başlangıç olarak alan Naima, *Tarih*'inin yeni tertibine almadığı Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunan eserinin bir parçasında III. Murad'ın Eyüp'te kılıç kuşandığını, sadaka dağıtıp kurbanlar kestirdiğini belirtir (Naima, *Tarih*, IV, 1909-10).

III. Murad'ın cuma selamlığı için Topkapı Sarayı'ndan çıkışını gösterir minyatür.
Ön sırada arzuhallerini sunmaya çalışan halk dikkat çekmektedir
(Metin And, *Minyatür*, s. 184)

ulaşmış olduğu için Hasan Beyzâde'nin vermiş olduğu bu bilgilerin ciddiye alınması gerektiğini düşünüyoruz. Öte yandan Hasan Beyzâde'nin kılıç kuşanmayla ilgili vermiş olduğu bu bilgileri doğrulayan Mehmed b. Mehmed, ayrıca alayın ayrıntılarıyla ilgili de bilgiler verir.[26]

III. Murad'ın ölümü üzerine 27 Ocak 1595 (16 Cemaziyelevvel 1003) tarihinde tahta geçen oğlu III. Mehmed de aynen babası ve dedesi gibi türbeler ziyaretine çıkmak isterse de kışın şiddetinden dolayı yollar karla kaplı olduğu için bu niyetini biraz ertelemek zorunda kalır. Yeni padişah bu geleneksel görevi tahta çıktıktan 38 gün sonra, 6 Mart 1595 (24 Cemaziyelahir 1003) Pazartesi günü gerçekleştirebilir. Esasında konuyla ilgili bilgi veren kaynaklarda törenin yapıldığı tarihle ilgili doğrudan bir bilgi yoktur; ancak *Selânikî*, törenin Evâhir-i Cemaziyelahir'de, *Topçular Kâtibi* de isneyn, yani Pazartesi günü yapıldığını belirtir. Evahir, ayın son on günü olduğuna ve 20-29 Cemaziyelahir arasında Pazartesi günü olarak sadece 24 Cemaziyelahir bulunduğuna göre, tören bu gün yapılmış olmalıdır. Devlet erkânının karadan ve padişahın ise denizden gittiği Eyüp'te dualar edilir, kurbanlar kesilerek halka dağıtılır ve sırasıyla I. Selim, II. Mehmed, Şehzade Mehmed, Şehzade Cihangir, I. Süleyman, II. Bayezid, II. Selim ve III. Murad türbeleri ziyaret edilerek fakir ve muhtaçlar sadakalarla sevindirilir.[27]

Görüldüğü gibi, *Selânikî* kılıç kuşanma töreninden yine bahsetmez; ancak Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Eyüpsultan türbesinde dualar edilip III. Mehmed'e kılıç kuşandırıldığını ve Edirnekapı'da ve camilerde kurbanlar kesilip fakirlere dağıtıldığını yazar.[28] III. Mehmed tahta geçtiği sırada topçular kâtibi olan Abdülkadir Efendi, bir devlet memuru ve yetişkin olarak muhtemelen cülus törenlerinin içinde yer aldığı için verdiği bilgiler değerli ve doğru olarak kabul edilebilir.

III. Mehmed'in vefatı üzerine 22 Aralık 1603'te yerine geçen oğlu I. Ahmed için kaynaklarda 4 Ocak 1604'te "de'b-i müstahsen-i selâtin-i selef üzere ziyaret-i mezar-ı mağfiret-medar-ı Ebi Eyüb-i Ensarî ile müşerref olup taklid-i şemşir-i zernigâr buyurdukları"nın, yani önceki padişahların güzel bir geleneği olmak üzere Eyüpsultan'a gidilip burada kılıç kuşandığının ve ardından Edirnekapı'dan şehre girilip türbeler ziyaretinin gerçekleştirildiğinin söz konusu edilmesi,[29] yukarıda III. Murad ve III. Meh-

[26] "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 337.

[27] Selâniki, *Tarih*, II, 444-45, 455.

[28] "Hazret-i Eyyûb-i Ensârî aleyhi'r-rahmetü'l-Bârî Türbe-i şerifinde hayr duâlar ile sa'âdetlü Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerine kılıç kuşandurup" (*Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 54).

[29] Bu ibare Karaçelebizade'nin eserinde (*Ravzatü'l-Ebrar*, s. 497-98) geçer. Ayrıca bkz. *Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârîh'i*, haz. İbrahim H. Çuhadar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, I, 7, 15-17; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, 293; *Solakzade Tarihi*, s.

Şehzadenin atının ayakları altına değerli kumaş serilmesi
(*Tulips, Kaftans and Levni*, s. 51)

med'in kılıç kuşandığı yönünde kaynaklara yansıyan bilgileri daha da anlamlı ve değerli kılar. Sadrazam, vezirler, şeyhülislam, kadıaskerler, yeniçeri ağası ve diğer ileri gelenler "kanun üzere" tören için Eyüp'e intikal eder; padişah, saray halkı, Bâbüssaade ağaları, silahtar, çukadar, rikâptar ağalar ile diğer bütün maiyeti deniz yoluyla Eyüp'e gider. Bu sırada şenlikler yapılıp Sarayburnu'ndan ve gemilerden toplar atılır. Duaların ve kılıç kuşanma töreninin ardından kurbanlar kesilip sadakalar dağıtılır, daha sonra oluşturulan alay ile karadan gidilen Edirnekapı'da kurbanlar kesilir, esnaf ve tüccar tarafından padişahın atının ayakları altına değerli kumaşlar serilir. Yol boyunca sıralanan halkın hayır dualar ettiği[30] I. Ahmed'e kılıcın Şeyhülislam Ebülmeyamin Mustafa Efendi tarafından kuşandırıldığını biliyoruz.[31]

I. Ahmed'in vefatı üzerine tahta psikolojik sorunları bulunan kardeşi I. Mustafa geçer; bir iki gün sonra[32] denizden kayıkla Eyüpsultan türbesine giden yeni padişah,

685; Naima, *Tarih*, I, 265. "Mah-ı Şabanü'l-muazzamın gurresinde saadetlü padişah Eyüb-i Ensari'ye kılıç kuşanmağa buyurduklarında" (*TSMA.d*, nr. 34, vr. 234a).

30 *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 374-75; "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 561-62.

31 *Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, I, 16; "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 562.

32 Kâtip Çelebi, Eyüpsultan türbesine gidildiğini belirtirse de kılıç kuşanma töreninden bahsetmez (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 501). Naima ise III. Mehmed'i defnettikten sonra alayın gerçekleştirildiğini belirtir (Naima, *Tarih*, II, 439).

burada vüzera, ulema, şeyhler, defterdarlar, ağalar, yeniçeriler ve kapı halkı hazır olduğu hâlde yapılan dualar eşliğinde kılıç kuşanır; gelenek olduğu üzere, türbede ve Edirnekapı'da kurbanlar kestirip halka ve fakirlere dağıttırır; esnaf ve tüccar padişahın atının geçeceği yerlere kumaşlar serer. Atalarının türbelerini ziyaret ettikten sonra alayla saraya dönen[33] yeni padişah yaklaşık üç ay gibi kısa bir süre sonra tahttan indirilerek yerine geçirilen yeğeni II. Osman'ın Eyüpsultan'daki kılıç kuşanma töreni de aşağı yukarı aynı düzen içinde gerçekleştirilir.[34] Hem I. Mustafa'ya hem de II. Osman'a şeyhülislam tarafından kılıç kuşandırılır.[35]

II. Osman'ın öldürülmesi üzerine ikinci kere saltanat makamına getirilen I. Mustafa'nın ikinci kez kılıç kuşanıp kuşanmadığı konusunda şimdilik kaynaklara yansıyan herhangi bir bilgiye rastlanamadı. Bu durum, ihtilâl sonucu yaşanan iktidar değişikliğinin yarattığı karışıklık ve kaos ortamında bu önemli cülus ritüelinin unutulduğu veya böyle bir şeye cesaret edilemediği, kılıç kuşanma töreni yapıldığı hâlde dönemin kaynaklarına

Padişahların Eyüp'te kuşandıkları Hz. Peygamber'e isnat edilen kılıçlardan biri (H. Aydın, *Hırka-i Saadet Dairesi*, s. 278-79)

[33] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 666-67; *Hasan Bey-zâde Târihi*, III, 917.

[34] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 671-72; II, 763; Karaçelebizade, *Ravzatül-Ebrar*, s. 536; *Hasan Bey-zâde Târihi*, III, 921; Naima, *Tarih*, II, 441.

[35] Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 190.

Hz. Peygamber'e isnat edilen diğer kılıçtan ayrıntı (H. Aydın, *Hırka-i Saadet Dairesi*, s. 282-83)

yansımadığı veya zaten önceki saltanatında kılıç kuşanmış olduğu gerekçesiyle ikinci bir törene gerek görülmediği ihtimallerini akla getirmektedir.

9 Eylül 1623 tarihinde I. Mustafa'nın yerine tahta geçen IV. Murad'ın kılıç kuşanma töreni ertesi gün yapılır. Eyüp'te kılınan Cuma namazının ardından 11 yaşındaki padişahın biri Hz. Peygamber'e ve diğeri de Yavuz Sultan Selim'e isnat edilen iki kılıcı birden kuşanması o döneme kadar rastlanan bir durum olmadığı gibi[36] II. Mahmud dönemine kadar da bir daha vuku bulmaz. Devrin önemli mutasavvıfı, "kutbü'l-ârifîn" Üsküdarî Şeyh Mahmud Efendi veya daha yaygın bilinen adıyla Aziz Mahmud Hüdaî'nin elinden Eyüpsultan türbesinde kılıçları kuşanan yeni padişah, birkaç gün sonra da sünnet ettirilir.[37]

Hasluck her ne kadar İstanbul'da Hz. Peygamber'e ait bir kılıcın varlığından söz edilmediğini ve bunun diğer Muhammed'e, yani Fatih Sultan Mehmed'e ait bir kılıç olabileceğini[38] belirtirse de Topkapı Sarayı mukaddes emanetler kısmında Hz. Peygamber'e ait olduğu iddia edilen iki kılıcın varlığı bilinmektedir.[39]

---

[36] Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Robert Dankoff vd., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, I, 100.

[37] Karaçelebizade, *Ravzatü'l-Ebrar*, s. 555-56.

[38] F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Clarendon Press, Oxford 1929, II, 609-10.

[39] Söz konusu kılıçların görseli için bkz. Hilmi Aydın, *Hırka-i Saadet Dairesi*, s. 278-85.

Bu, o zamana kadar yapılan kılıç kuşanma törenleriyle ilgili en ayrıntılı bilgi sahibi olduğumuz merasimdir. Devlet erkânının Eyüp iskelesinden türbeye kadar sıralanıp saf tuttuğu sırada bir yandan şeyhler türbede hayır duaları ederken bir yandan da denizde bulunan gemi ve kadırgalardan toplar atılarak şenlikler yapılır. Saltanat kayığının yanaştığı iskelede koçlar kesilir; önünde kapıkulları olduğu hâlde girdiği türbede kılıçları kuşanan padişah, daha sonra mücevher donanımlı eyerli atına binerek oluşturulan alayla Edirnekapı'dan şehre girer. Burada gelenek olduğu üzere esnaf ve tüccar tarafından atının geçtiği yola kumaşlar serilir. Ardından alayla saraya dönen padişah,[40] Has Oda'ya gidip Hz. Peygamber'in Hırka-i Saadet'ine yüz sürer ve Hz. Yusuf'a isnat edilen destarı, yani başlığı takıp iki rekât namaz kılar.[41]

IV. Murad'ın hastalanıp ölmesi üzerine tahta geçen kardeşi Sultan İbrahim, 16 Şubat 1640 (23 Şevval 1049) tarihinde saltanat kayığıyla gittiği Eyüp'te kılıç kuşandıktan sonra alayın geçtiği güzergâhın iki yanında sıralanan halkı selamlar ve alay ile II. Mehmed, I. Selim, II. Bayezid ve babası I. Ahmed'in türbelerini ziyaret edip saraya döner. Aşağı yukarı IV. Murad'ın kılıç kuşanma töreniyle aynı olan bu merasim esnasında da kurbanlar kesilip fakirlere, türbedarlara ve cami görevlilerine bahşiş ve sadakalar dağıtılır.[42] Zinkeisen, kılıç kuşanma törenini Avrupa'daki hükümdarların taç

[40] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, II, 784-85.

[41] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I, 101.

[42] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, II, 1135-36; Naima, *Tarih*, II, 945.

Bir padişaha Eyüp türbesinde kılıç kuşandırılmasına dair gravür (Nurer Uğurlu, *Padişah*

giyme merasimlerine benzettiği için Sultan İbrahim'in saltanatının resmen bu törenden sonra başladığını belirtirse de[43] Osmanlı pratiğinde kılıç alayıyla ilgili böyle yaklaşımın mevcut olmadığını ifade etmemiz gerekir.

8 Ağustos 1648'de tahta geçen henüz 6,5 yaşındaki IV. Mehmed de 16 Ağustos 1648 Pazar günü deniz yoluyla Eyüpsultan türbesine gidip burada şeyhülislam eliyle kılıç kuşandıktan sonra büyük bir alay ile Edirnekapı üzerinden saraya döner. Binmiş olduğu atın yularını Büyük Mirahur Hüseyin Ağa'nın tuttuğu[44] çocuk padişahın kuşandığı kılıcın boyu kadar olduğu düşünüldüğünde bu sembolik törenin ilginç anlara sahne olduğu tahmin edilebilir.

Yine bir ihtilâl neticesinde tahta geçen II. Süleyman'ın kılıç kuşanma töreni ilginç ayrıntıları içerir. 27 Kasım 1687 (21 Muharrem 1099) Perşembe günü, vezirler, ulema ve devlet ileri gelenleri yanında olduğu hâlde kayıkla Sadrazam Siyavuş Paşa'nın ziyafet verdiği Ayvansaray iskelesi yakınındaki Musahip Mustafa Paşa yalısına giden ve öğleden sonra üzerinde beyaz samur kürk ve başındaki Yusufî destara iki sorguç takılı olduğu hâlde atı üzerinde büyük bir alayla Eyüpsultan'a geçen padişah, Şeyhülislam Debbağzade Mehmed Efendi ile Yeniçeri

[43] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, 370.

[44] Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 988; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'-nâmesi*, s. 9-10; "Vecihi, Devri ve Eseri", s. 84; Naima, *Tarih*, III, 1170; Müneccimbaşı Ahmed Dede, "Camiü'd-Düvel, Sultan IV. Mehmed Dönemi, Tercüme, Metin ve Değerlendirme", haz. Fahri Oluk, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2011, s. 13.

Ağası Mustafa Ağa eliyle kılıç kuşanır. Burada 50 kurban kesilip fakirlere dağıtılır.

Padişah, yapılan duaların ve dağıtılan sadakaların ardından oluşturulan bir alay ile Edirnekapı'dan şehre girerek saraya intikal eder. Kaynaklar o gün yol boyunca padişahı görmek ve alayı seyretmek üzere toplanan kapıkullarıyla İstanbul halkının daha önce görülmemiş derecede kalabalık olduğunu belirtir. Tören süresince ve yol boyunca görevlilere verilen dilekçelerdeki dirlik, terakki ve ihsan istekleri mümkün mertebe karşılanmaya çalışılır; yeni padişahın ilk Cuma selamlığı ertesi gün Ayasofya Camii'nde gerçekleştirilir.[45]

Bu tören vesilesiyle söz konusu edilen kılıç alayı sırasında halkın verdiği dilekçelerin görevlilerce toplanması ve sarayda her bir dilekçenin incelenerek gereğinin yerine getirilmesi için oluşturulan listenin sadrazama gönderilme geleneği imparatorluğun sonraki yüzyıllarında da aksatılmaksızın sürdürülür.[46] Bu törende Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'nın şeyhülislamla birlikte bir ihtilâl neticesinde tahta geçen II. Süleyman'a kılıç kuşatması herhâlde Osmanlı tarihinde bir ilk olmalıdır. Muhtemelen bu hareketle yeni padişaha kendisini saltanata getirenleri unutmaması ve sırtını dönmemesi yönünde açık ve güçlü bir mesaj verilmesi amaçlanmıştır.

Her ne kadar padişahların kılıç kuşanma törenleri Eyüp'te yapılırsa da II. Süleyman'ın 23 Haziran 1691'de Edirne'de vefatı üzerine yerine geçen II. Ahmed, bu önemli töreni Edirne'de yapmak zorunda kalır. Esasında II. Ahmed dar bir maiyetle de olsa kısa bir süreliğine İstanbul'a gidip Eyüp'te kılıç kuşanmayı tasarlar; ancak bu fırsattan istifade ile taraftarlarının IV. Mehmed'i tekrar tahta çıkarma ihtimalini ve siyasi ortamın belirsizliğini gerekçe gösteren devlet ileri gelenleri onu bu fikrinden caydırırlar. Muhtemelen söz konusu ihtimal ve tartışmalar yüzünden yeni padişahın kılıç kuşanma töreni tahta geçtiği tarihten yaklaşık üç hafta sonra yapılabilir.

II. Ahmed, ricalin bu uyarıları üzerine 13 Temmuz 1691 (16 Şevval 1102) Cuma günü vezirler, ulema, rical, divan ve rikâp ağaları, solaklar ve peykler önde olduğu hâlde atı üzerinde büyük bir alay ile Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış olan Eski Cami'ye gider. Burada kılınan Cuma namazının ardından sadaret kaymakamı, nişancı, şeyhülislam, kadıaskerler ve nakibüleşraf sultan mahfiline davet edilir; nakibüleşraf, yaptığı duanın ardından şeyhülislam ile birlikte padişaha kılıç kuşandırır. Duaların ve şeyhülislama erkân samur kürk giydirilmesinin ardından alayla saraya

[45] Silahdar, kılıç alayının 1 Aralık 1687 (25 Muharrem 1099) Perşembe günü yapıldığını yazar (*Silahdar Tarihi*, II, 308); oysa 25 Muharrem Pazartesi gününe denk gelmekte olup doğru tarih 21 Muharrem'dir (Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 271; Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid*, haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2013, I, 329).

[46] 4 Temmuz 1861, BOA, İ.DH, 1291/101526; BOA, MB, 928/50, lef 1.

II. Ahmed ve II. Mustafa'nın Edirne'de kılıç kuşandığı Çelebi Mehmed Camii veya nam-ı diğer Eski Cami
(İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90455/24)

dönülür.[47] Böylece ilk defa bu tören ile kılıç kuşandıranlar arasına yeni bir aktör olarak katılan nakibüleşraf padişaha kılıç kuşandırmış olur.

Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa'nın vermiş olduğu ancak dönemin kaynaklarının doğrulamadığı II. Murad ile oğlu II. Mehmed'in Edirne'de kılıç kuşanmış oldukları-na dair yukarıda zikredilen bilginin, önce II. Ahmed ve ardından da II. Mustafa'nın Edirne'de Eski Cami'de kılıç kuşanmak zorunda kalmaları bağlamında değerlendirilmesi uygun olacaktır. Fındıklılı'nın vermiş olduğu bu bilgiler, bir gerçeğe işaret etmekten ziyade, İstanbul'un fethinden ve Eyüp'te kılıç kuşanma geleneğinin başlamasından

[47] *Silahdar Tarihi*, II, 579-80. Ayrıca bkz. Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 398; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 24; Râşid, *Tarih*, I, 409.

sonra ilk defa Eyüpsultan türbesi dışında vuku bulacak böyle bir kılıç kuşanma ritüelini meşrulaştırmayı hedeflemiş görünüyor.[48]

II. Ahmed'in ölümü üzerine 7 Şubat 1695 (22 Cemaziyelâhir 1106) tarihinde Edirne'de tahta çıkan II. Mustafa, 11 Şubat 1695 Cuma günü büyük bir alay ile Eski Cami'ye gider. Cuma namazının ardından tören giysileri içerisindeki vezirler, ulema ve şeyhler sultan mahfiline davet edilip şeyhülislam, nakibüleşraf ve şeyhlerden üçü ayrı ayrı dualar ettikten sonra Hz. Peygamber'e ait olduğu iddia edilen kılıç, sadrazam, şeyhülislam ve nakibüleşraf tarafından yeni padişaha kuşandırılır. Nakibüleşrafın yaptığı duanın ardından yine alay ile saraya dönülür. *Silahdar*, bu kılıcın daha önce hiçbir padişah tarafından kuşanılmadığını ve bu şerefin II. Mustafa'ya nasip olduğunu belirtirse[49] de ifade edildiği gibi, IV. Murad'ın daha önce Hz. Peygamber'e isnad edilen kılıcı kuşanmış olduğunu biliyoruz.

Ağabeyi II. Mustafa'nın bir ihtilâl neticesinde tahttan indirilmesi üzerine 23 Ağustos 1703'te Edirne'de tahta çıkan ve Edirne'den İstanbul'a doğru hareket ettiği ve bir gün önceden gelip dinlendiği Davutpaşa'dan 17 Eylül 1703 (6 Cemaziyelevvel 1115) günü büyük bir alay ile doğrudan Eyüpsultan türbesine giden III. Ahmed, burada silahtar, nakibüleşraf ve yeniçeri ağası tarafından Hz. Peygamber'e ait olduğu iddia edilen kılıcı kuşanır; ardından fakir ve düşkünlere atiyye ve ihsanlarda bulunduktan sonra Edirnekapı'dan şehre girip Topkapı Sarayı'na geçer. Bu esnada Tophane ve Sarayburnu açıklarında bulunan gemilerden toplar atılıp şenlikler yapılır,[50] iktidar değişikliği ihtilâl sonucu vuku bulduğu için ertesi gün şehirde silah taşınmasını yasaklayan bir karar alınır.[51] Böyle bir ortamda gerçekleşen taht değişikliğinin ardından yapılan kılıç kuşanma töreninde yine yeniçeri ağasının ön planda ve padişaha kılıç kuşatanlardan biri olması anlamlıdır.

Edirne'den gelip doğrudan Eyüpsultan'a geçen III. Ahmed'in kılıç kuşanma töreni ister istemez karadan gidilip yine karadan dönülen ilk kılıç alayı olma özelliğini taşımaktadır. Esasında bir zorunluluk eseri olarak başlayan Eyüp'e karadan gidiş, o zamana kadar denizden gidilip karadan dönülen sistemi de tersine çevirir. Aşağıda açıklanacağı üzere, yine karadan gidip karadan dönen halefi I. Mahmud hariç, III. Osman'dan Sultan Abdülmecid'e kadar olan bütün padişahların kılıç alaylarında karadan gidip denizden dönmüş oldukları görülür. Sultan Abdülmecid bu kuralı tersine,

[48] N. Vatin, G. Veinstein, *Le Sérail ébranlé*, s. 309.

[49] Silahdar *Nusretname*, s. 69-70; "Teşrîfâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrifatı", s. 14-16. Silahdar, vermiş olduğu bu bilgi ile N. Vatin ve G. Veinstein'i de yanıltır (*Le Sérail ébranlé*, s. 295).

[50] Silahdar, *Nusretname*, s. 786-87; Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 822; Râşid, *Tarih*, II, 695-96.

[51] *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 254.

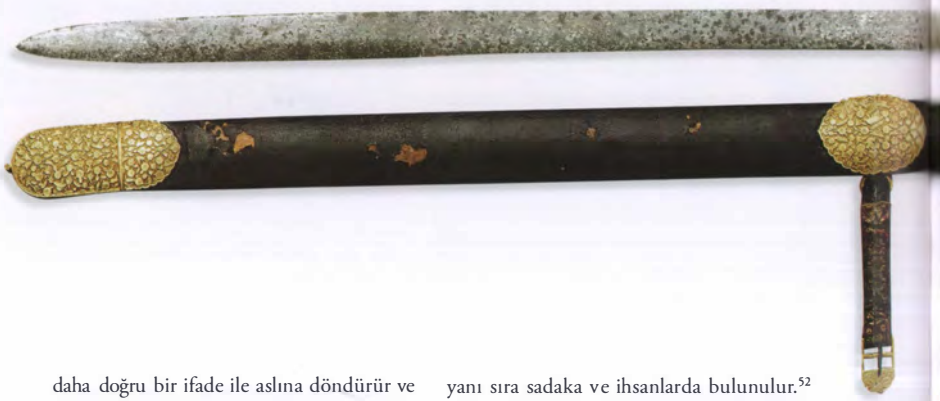

daha doğru bir ifade ile aslına döndürür ve imparatorluğun sonuna kadar da bütün padişahlar denizden Eyüp'e gidip kılıç kuşandıktan sonra karadan Edirnekapı üzerinden Topkapı Sarayı'na geri dönerler.

III. Ahmed'in tahttan indirilmesi üzerine 2 Ekim 1730 (19 Rebiülevvel 1143) tarihinde yerine I. Mahmud geçer. 6 Ekim 1730 (23 Rebiülevvel 1143) Cuma günü namazdan önce büyük bir alay eşliğinde karayolundan gittiği Eyüpsultan türbesinde Nakibüleşraf İmadzade Seyyid Mehmed Efendi eliyle Hz. Peygamber'in kılıcını kuşanan ve iki saat kadar türbede eğlenip dualar ve "istimdat talep" eden I. Mahmud, ardından alay ile Fatih Camii'nde Cuma namazını kıldıktan sonra yine karayoluyla saraya döner. O gün hem camilerdeki görevlilere hem de fakirlere dağıtılmak üzere padişah adına kurbanların kesilmesinin yanı sıra sadaka ve ihsanlarda bulunulur.[52] Dönemin kaynağı olan Destârî Salih, padişahın o gün Eyüpsultan türbesine giderek "tîr ve tîrkeş", yani ok ve okluk, daha açık bir ifade ile silah kuşandığını belirtmesi ve kılıçtan bahsetmemesi ilginçtir.[53] İlk Cuma selamlığını Yenicami'de yapan yeni padişah namazın ardından dedesi IV. Mehmed, babası II. Mustafa ve Turhan Valide Sultan'ın camiin bahçesindeki türbelerini ziyaret eder.[54]

Bir süreden beri rahatsız olan I. Mahmud'un hastalığına aldırmaksızın 13 Aralık 1754'te Ağa Camii'nde kıldığı Cuma

[52] *Destârî Salih Tarihi*, s. 22; Subhî Mehmed, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri*, s. 37-38; *Abdi Tarihi*, s. 45; *Şemdânî-zâde Tarihi*, I, 12.

[53] *Destârî Salih Tarihi*, s. 22.

[54] *Abdi Tarihi*, s. 48; *Destârî Salih Tarihi*, s. 22.

Padişahların Eyüp'te kuşandıkları Hz. Peygamber'e isnat edilen diğer kılıç
(H. Aydın, *Hırka-i Saadet Dairesi*, s. 284-85)

namazı dönüşünde rahatsızlığının iyice artması ve silahtar ve diğer görevlilerin yardımıyla güçlükle atına bindirilirse de yolda vefat etmesi üzerine yerine kardeşi III. Osman geçer. Yeni padişah 19 Aralık 1754 (4 Rebiülevvel 1168) Perşembe günü büyük bir alay eşliğinde karadan önce Fatih Sultan Mehmed türbesine gider ve burada Fatih tarafından yazılmış olduğu iddia edilen Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okunmasını ister. Hasta olduğu için alaya katılamayan Şeyhülislam Murteza Efendi doğrudan Eyüp'e geçer. Edirnekapı üzerinden gittiği Eyüpsultan türbesinde Nakibüleşraf Rıza Efendi'nin yaptığı duanın ardından şeyhülislam ve nakibüleşraf eliyle kılıç kuşanan padişah, kurbanların kesilip sadaka ve ihsanların dağıtılmasının ardından denizyoluyla Yalı Köşkü'ne geçtiği sırada daha önce süslenmiş olan Tersane'deki gemilerden, Tophane'den ve Kurşunlu Mahzen'den toplar atılarak şenlikler yapılır.[55] III. Osman, böylece kuralı tersine çevirmiş olur, yani kılıç alayı için Eyüp'e karadan gidip denizden geri döner.

[55] Geniş bilgi için bkz. *Hâkim Efendi Tarihi*, I, 191-201. Ahmed Vâsıf Efendi (*Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar'ı*, s. 47, 49-50) ve Şem'danizâde (I, 178) kılıç alayının tarihini 7 Rebiülevvel olarak verir; ancak hem Hâkim'in döneme daha yakın olması ve hem de Şem'danizade'nin tören gününü Perşembe olarak vermesi, Hâkim'in verdiği tarihin doğru olduğunu gösteriyor. Zira, 7 Rebiülevvel Pazar gününe denk gelmektedir.

KILIÇ KUŞANMANIN AMACI

Bu başlık altında kılıç kuşanma ritüelinin amacı, belgelere yansıyan veriler ışığında değerlendirilecektir. Esasında kılıç kuşanmanın yeni padişahın cülusunun ayrılmaz bir parçası hâline gelişinin İstanbul'un fethinden hayli sonraki bir tarihte başladığı söylenebilir. Hz. Peygamber 622 yılında Medine'ye göç ettiğinde evinde misafir kaldığı ve Müslümanların İstanbul'u kuşatması esnasında 669 yılında İstanbul önlerinde öldüğü rivayet edilen Eyüp el-Ensarî[56] adına Eyüp'te Fatih Sultan Mehmed tarafından bir cami ve türbe inşa edilmesi üzerine Hz. Peygamber dönemiyle doğrudan irtibatı sağlayan bu mekân, idareciler ve Müslümanlar için birdenbire İstanbul'un en önemli ve en kutsal yeri hâline gelir. Bu kutsallık Fatih'ten sonraki padişahların önemli kararlardan ve savaşlardan önce Eyüpsultan türbesine giderek Eyüp el-Ensarî'nin ruhaniyetinden yardım dileme ritüel ve pratiklerinde de açıkça görülür.

Bu konuyla ilgili hem Eyüp'te kılıç kuşanma töreninin henüz başlamadığı dönem hem de başladıktan sonraki devir için pek çok örnek verilebilir. Nitekim I. Selim'in 1514'te Safevilere karşı harekete geçtiği zaman babası ve dedesinin mezarlarının yanı sıra Eyüpsultan türbesine de gittiğini, aynı şekilde oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad'ın fethi ve beş yıl sonra da Macaristan seferi öncesinde Eyüp'e uğradığını ve bu tür ziyaretlerin sonraki padişahlar tarafından da sürdürüldüğünü biliyoruz.[57]

[56] Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 124.

[57] Nicolas Vatin, "Aux Origines du pèlerinage à Eyüp", s. 95-97.

Padişahların bu ziyaretlerinin nedenini ise Kanuni'nin tahta geçtikten sonra çıktığı türbeler ziyaretini anlatan Bostan Çelebi'de buluruz. Bostan Çelebi, yukarıda da açıklandığı gibi, söz konusu türbelerin her birinin dinî ve dünyevî isteklerin kabul edildiği bir kaynak ve manevi ihtiyaçların karşılandığı bir maden olduğuna vurgu yapar.

Zikredildiği üzere tahta cülus eden yeni padişahın halk içine çıkıp Eyüp el-Ensarî'nin ruhaniyetinden istimdat ile başlayan bu ziyaretlere III. Murad'dan itibaren türbede bir kılıç kuşanma töreni de ilave olunur. Kılıç kuşanmanın bu dönemler için zımnî olan askerî amacı zaman içerisinde alenî bir mahiyet kazanır. Bu dönemlere nazaran hayli geç sayılan 18. ve 19. yüzyıl metinlerinde kılıç kuşanmanın askerî anlamı daha açık olarak vurgulanır.

Taylesanizâde'nin III. Selim'in kılıç kuşanma törenini anlatırken kullandığı "niyyetü'l-gazâ ve'l-cihad miyân-ı şerîflerine taklîd buyurmuşlardır", yani gaza ve cihat niyetine kılıç kuşanmışlardır şeklindeki ifadesi,[58] padişahların Eyüpsultan türbesinde gerçekleştirdikleri cülusu tamamlayan kılıç kuşanma ritüelinin en azından askerî mantığını ve gaza ve cihatla ilişkisini yansıtması bakımından önemlidir. Benzer ifadeleri IV. Mustafa'nın kılıç kuşanması vesilesiyle kullanan Cevdet Paşa, yeni padişahın "kahr-ı a'da niyetine" kılıç kuşandığını vurgular.[59]

II. Mahmud
(TSMK, Hazine, nr. 1896)

[58] *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, s. 367.

[59] Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 185.

Bununla birlikte askerî amacın bu derece öne çıkarılmasının önemli bir nedeni de her iki taht değişikliği döneminde ülkenin Rusya ile savaşıyor olmasıdır. Dolayısıyla savaşta düşmana galip gelme yönündeki kamuoyunun beklenti ve temennisinin bir şekilde dönemin literatürüne de yansıdığı görülür.

Bu hususstaki en açıklayıcı bilgilere II. Mahmud'un kılıç kuşanma töreni vesilesiyle ulaşabiliyoruz. II. Mahmud, eski padişahların ruhaniyetinden yardım dilemek üzere gittikleri Eyüpsultan türbesinde kuşandıkları Osman Bey'in kılıcının türbeye gizlice değil de nakibüleşraf aracılığıyla açıktan, tekbirler eşliğinde ve hep bir ağızdan makamla dua etmek demek olan gülbang-ı Muhammedî çekilerek götürülmesi yönündeki teklifine şeyhülislamın verdiği cevap açıklayıcıdır. Padişahın, "cemi' memalik-i İslamiyede âmme-i ümmet-i Muhammed'in duası seyfe olduğu", yani bütün Müslümanların dualarının aslında kılıca olduğu yönündeki[60] görüşüne itiraz eden şeyhülislam, tekbir ile kılıca tâzimin değil, Müslüman gazilerin zaferi ve din düşmanlarının kahrının kastedildiğini söyler ve tekbir çekilerek gidilmesi durumunda bu esas amacın halka anlatılamayacağını belirterek tekbirin Hz. Peygamber'in sancağına mahsus olduğunu vurgular.[61] Şeyhülislamın verdiği cevabın da ortaya koyduğu gibi burada kılıç kuşanmaya atfedilen bir kutsallık yoktur; asıl amaç bu kutsal sayılan mekânda duaların yapılarak Müslümanların zaferi ve düşmanların kahrı hedeflenerek kılıç kuşanılmasıdır. Bu noktadan hareketle kılıcın bir araç ve ritüel olarak sonradan bu törene dahil edildiği söylenebilir.

Buraya kadar anlatılan amaç, kılıç kuşanma töreninin sadece bir yüzünü ortaya koymaktadır; madalyonun diğer yüzünde ise Eyüp'te ve Eyüp'ten Topkapı Sarayı'na varıncaya kadar olan güzergâh üzerinde toplanan kalabalıkların ve halkın yeni padişaha hayır dualar etmek ve esas olarak da yeni padişahı görmek vardı. Nitekim Sultan İbrahim'in kılıç kuşanma töreni günü "sa'âdetlü Pâdişâh'ın mübârek cemâllerin müşâhede etdiler. Herkes iştiyâk üzere idi" şeklindeki ibare,[62] bu törenin esas amaçlarından birinin yeni padişahın İstanbul halkının nazarlarına sunulması olduğuna işaret eder. Benzer ifadelere diğer cüluslar vesilesiyle de rastlanır.

[60] "Ecdâd-ı izâmım cülus-i hümayunlarında taklid-i seyf için alay-ı azim ile hazret-i Hâlid aleyhi rıdvanü'l-melikü'l-vâhid hazretlerinin türbe-i şeriflerine varılıp anların nur-i mahz olan ruh-i mükerremlerinden istimdâd ile taklid-i seyf olunmak kanun-ı devletimden olmağın" (BOA, HAT, 524/25602).

[61] "Seyfe tâzim kasdolunmayarak ancak Cenab-ı Hak'dan guzat-ı Müslimînin galebe ve nusreti ve a'dâ-yı dinin inhizam ve makhuriyeti istidası niyetiyle tekbir olunmakta şer'an beis yoktur. Lakin bu niyeti âmme-i nâsa teflhim mümkün olmadığı zâhirdir. Bu surette liva-i saadet-i Resûlullaha mahsus olan tekbir esnâ-yı tarikde terk olunup" (TSMA.e, 756/114). Bu belge arşivde III. Selim dönemine tarihlenirse de II. Mahmud dönemine aittir.

[62] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, II, 1135.

Kâtip Çelebi, IV. Mehmed'in Eyüp ziyaretini anlatırken "Pâdişâh-ı cedid alay ile Ebî Eyyûb-i Ensârî ziyâretine varup halka arz-ı dîdâr eyledi" ve Naima da aynı şekilde "ibâdullaha arz-ı cemâl eyledi" ibaresiyle yeni padişahın yüzünü halka gösterdiğini belirtir.[63] Yine IV. Mehmed'in bir ihtilâl neticesinde tahttan indirilmesiyle birlikte yerine geçen II. Süleyman'ın kılıç kuşanması vesilesiyle *Silahdar Tarihi*'nde geçen şu ifade açıklayıcıdır: "padişah hazretlerinin cülusundan beri halk cemaline intizar üzere idi".[64] Benzer ifadeler Enverî tarafından I. Abdülhamid'in kılıç alayı vesilesiyle kullanılır ve "müşâhede-i cemâl-i aftâb misâlleri ümîdiyle yemîn ü yesâr-ı tarîkde dûz-i intizâr olan halâyık-encüm şumâr" ifadeleriyle halkın padişahın yüzünü görmek amacıyla yolun sağında ve solunda toplandığına vurgu yapılır.[65]

Bu anlayışın 19. yüzyılda dahi devam ettiği söylenebilir. Sultan Abdülaziz'in cülusu münasebetiyle ifade edilen "temaşa-yı cemal-i bâ-kemal-i hazret-i şehinşahî arzusuyla can atarak her taraftan gelip etraf ve eknâfı tutan bunca yüzbinler",[66] yani padişahın yüzünü görmek amacıyla İstanbul'a yakın yerlerden gelen yüzbinlerce kişi ibaresi, esas amacın padişahın kendisini halka arz ederek hem onların merakını gidermek hem de askerî, ilmî ve sivil bürokrasiye biat ile kabul ettirmiş olduğu padişahlığını bir yerde kamuoyuna da onaylatmaktı.

Tahta çıktıktan sonra normal koşullarda her hafta yapılan Cuma selamlığı töreni, halkın padişahı görebildiği ve görevlilerin topladıkları dilekçelerle isteklerini devletin en yüksek makamına iletme imkânına sahip olduğu geleneksel bir ritüeldi. Bu anlamda Cuma selamlığının bir öncülü ve ilki olarak da değerlendirilebilecek olan kılıç alayı, İstanbul ve iki kere de olsa Edirne halkının yeni padişahla ilgili merak ve beklentilerini tatmin ettiği ve yoğun ilgi gösterdiği bir törendi. Bu alay esnasında da Cuma selamlığında olduğu gibi görevlilerin topladığı arzuhallerde dile getirilen istekler, hem kamuoyunda olumlu bir imaj oluşturabilme amacı hem de yeni padişah olmanın verdiği heyecan ile mümkün mertebe karşılanmaya çalışılırdı.

[63] Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 988; Naima, *Tarih*, III, 1170.

[64] *Silahdar Tarihi*, II, 308.

[65] "Vekayi'nüvis Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildi", s. 405.

[66] 8 Temmuz 1861 (29 Zilhicce 1277), *Tercüman-ı Ahval*, nr. 49, s. 1.

ALAYIN DÜZENİ

Her ne kadar yukarıda kılıç alayının tarihçesi açıklanırken törenin ayrıntılarına dair bazı bilgiler verildiyse de Eyüpsultan türbesine gidilerek gerçekleştirilen kılıç alayının törensel ayrıntılarını, esas olarak Osmanlı teşrifatının en gelişmiş ve kayda geçirilmiş dönemi olan 18. yüzyılda bulabiliyoruz. Bu dönemde imparatorluk kurumları ve teşrifatının hemen bütün alanlarda en olgun dönemini idrak ettiği söylenebilir. Kılıç alayının düzeni, 30 Ekim 1757 (16 Safer 1171) tarihinde III. Osman'ın vefatı üzerine tahta geçen III. Mustafa'nın[67] karadan alayla Eyüp'e giderek kılıç kuşanması ve denizden saraya dönmesi örneği üzerinden incelenecektir.

III. Mustafa'nın kılıç kuşanma merasiminin yapıldığı 3 Kasım 1757 (20 Safer 1171) Perşembe günü seher vakti, sadrazam, şeyhülislam, kaptan paşa, üst düzey ulema, defterdar, divan hâcegânı, müderrisler, selâtin camileri şeyhleri, yeniçeri ocağı ileri gelenleri, sipah, silahtar ve bölükât-ı erbaa ocakları, dergâh-ı âli kapıcıbaşıları, cebecibaşı, topçubaşı, top arabacıbaşı, gedikli müteferrikalar ve çavuşlar ocakları ricali tören elbiseleriyle sarayda toplanır; yeniçeri, topçu, cebeci ve top arabacı ocaklarına mensup askerler ve halk saraydan Eyüpsultan türbesine kadar olan güzergâhın iki tarafında sıralanır.

Alayın hazır olduğu haber verilip padişahın sarayın Orta Kapı'sından çıkmasıyla

[67] *An Ottoman Protocol Register*, s. 67; *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar'ı*, s. 102. Hâkim, III. Osman'ın vefat tarihini bir yerde 17 Safer 1171 (*Hâkim Efendi Tarihi*, I, 473) ve bir başka yerde ise 16 Safer 1171 olarak verir (s. 480).

birlikte divan çavuşları alkış ederken, padişah, Orta Kapı'nın dışında sol tarafta atlarına binmiş olarak bekleyen sadrazam, şeyhülislam ve kaptan paşayı selamlar; sadrazam padişaha temenna eder. Alay, Eski Odalar'ın önüne geldiği sırada 61. Yeniçeri Ortası'nın odabaşı gelenek olduğu üzere padişaha bir kâse şerbet sunar. Silahtar ağa atından inerek kâseyi alıp padişaha sunar ve o da içtiği şerbet kâsesini altınla doldurur. Kendisine sunulan şerbeti herhangi bir zehirlenme tereddütü yaşamaksızın içme ritüelinin padişahın askerlerine güvendiğini gösteren sembolik bir anlamı vardır. O sırada görevli divan çavuşları "afiyet olsun" diyerek alkış tutar. 61. Orta'nın vekilharcı da dârüssaade ağasına şerbet ikram edip aynı şekilde atiyyesini alır ve gelenek olduğu üzere burada üç kurban kesildikten sonra alay tekrar yola koyulur.

Sadrazam ve yeniçeri ağası Fatih Sultan Mehmed türbesini ziyaret için atından inen padişahı koltukladığı sırada tekrar alkış olunur. Alaya katılanlar Eyüp girişinden camiye kadar selama durur, o esnada şeyhülislam türbede bekler, sadrazam ve yeniçeri ağası binek taşında padişahı koltukladıktan sonra türbeye girilir. Ziyaretin ve şeyhülislamın dua etmesinin ardından[68] Hz. Ömer'e isnat edilen kılıç şeyhülislam tarafından padişaha kuşandırılırken[69] nakibüleşraf da türbe içerisinde bulunur.

Kılıç alaylarında çok önemli bir yeri olan Fatih Camii (Fruchtermann II, 345, nr. 1077)

[68] *An Ottoman Protocol Register*, s. 73-74; "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", haz. Üzeyir Yıldırım, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 33-34; Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, vr. 9a-10b. Hâkim, kılıç alayı tarihini 21 Safer (*Hâkim Efendi Tarihi*, I, 469) ve Ahmed Vasıf Efendi de 25 safer 1171 olarak verir (*Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar'ı*, s. 105). Şemdanizade, Nakibüleşraf Rıza Efendi, Şeyhülislam Seyyid Murtaza Efendi, Sadrazam Ragıp Paşa ve silahtar eliyle III. Mustafa'ya kılıç kuşandırıldığını belirtir (*Şemdânî-zâde Tarihi*, II.A, 12). Ayrıca bkz. Seyyid Hasan Muradi, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı (1754-1766)*, haz. Recep Ahıshalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 46.

[69] Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 193. Cevdet Paşa, bu kılıcın Hz. Ömer'e ait olduğunu, Hülagü Han Bağdat'ı işgal ettiğinde Mısır'a kaçan Abbasi hanedanı üyelerinden birinin kılıcı yanında götürdüğünü, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi üzerine İstanbul'a getirilen kılıcın Abbasi halifesi tarafından Yavuz'a kuşatıldığını belirtir (*Tezâkir 13-20*, s. 152). Öte yandan bu kılıcın 17. yüzyılın ilk çeyreğine ait metinlerde de zikredildiği anlaşılıyor (Uğur Demir, "Hilafetin Osmanlıya Devri Meselesi ve Buna Dair Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 40, İstanbul 2019, s. 101).

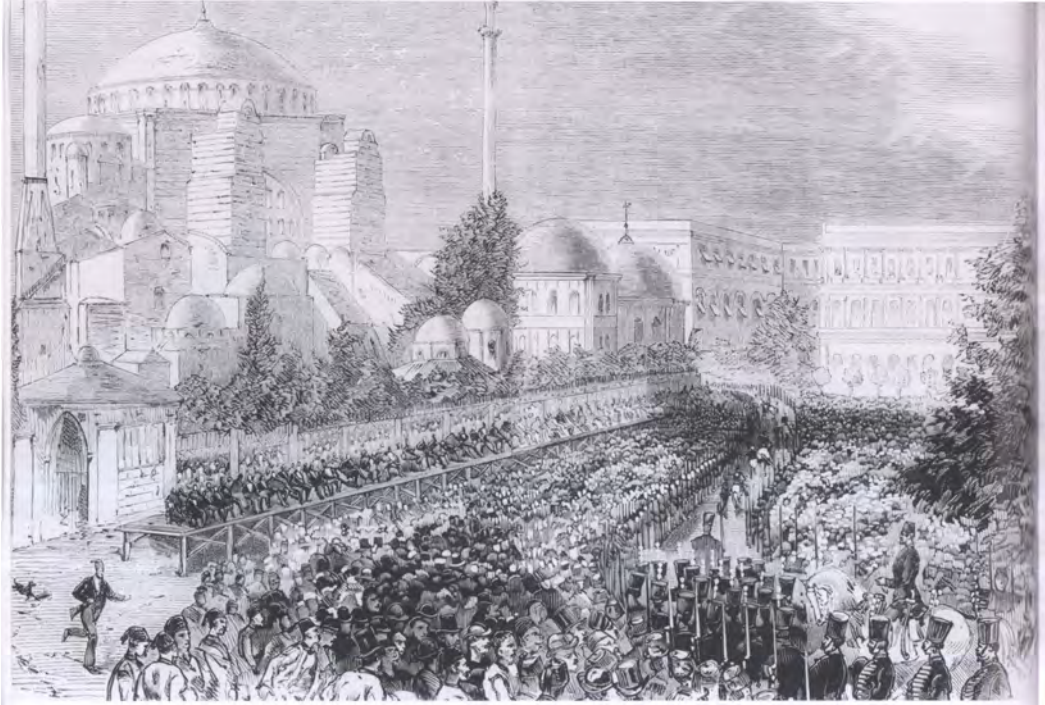

II. Abdülhamid'in kılıç alayı Ayasofya Camii'nin önünden Topkapı Sarayı'na giderken
(*Le Monde illustré*, nr. 1015, 23 Eylül 1876, s. 196)

Kılıç alayının düzeni teşrifat defterlerinde kayıtlı olan hiyerarşik sıraya göre gerçekleştirilir; belirlenmiş olan düzenin sıralamasında bir grubun diğerinin önüne geçmesi türünden olabilecek hatalar sıkıntılara yol açardı.[70]

Kılıç kuşanma töreninin ardından daha önce kasapbaşı tarafından hazırlanmış olan 50 kurban kesilip fakirlere dağıtılır, şeyhülislam türbede ve üst düzey ulema da türbenin dışında padişahı selamlayıp bekler. Caminin Bostan iskelesi tarafındaki kapıdan binek taşına kadar sadrazam ve yeniçeri ağası tarafından koltuklanan padişah atına bindiği sırada alkış olur. Sadrazam, kaptan paşa, yeniçeri ağası, defterdar, reisülküttap, çavuşbaşı, rikâp ağaları ve kapıcıbaşı, padişahın önünde yürürler. Yine buradaki binek taşında sadrazam sağından ve yeniçeri ağası da solundan koltuklayarak padişahı atından

[70] *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, s. 366.

indirip saltanat kayığına bindirir ve kafilenin Topkapı Sarayı'na dönmesiyle birlikte tören sona ererdi.[71] Bu esnada önceden süslenmiş olan gemilerden, Tophane'den ve Kurşunlu Mahzen'den toplar atılıp şenlikler yapılır.[72] Sadrazam ise maiyetiyle birlikte o civarda uygun bir sahilhanede bir kahve içip bir saat kadar bir süre dinlendikten sonra deniz veya karayoluyla konağına dönerdi.[73]

Dönemin bir müşahidi olarak verdiği bilgiler hayli değerli olan ve törenle ilgili bir ayrıntıya dikkat çeken Mouradgea d'Ohsson, kılıç alayında bulunan iki ağanın elinde kıymetli sorguçlarla süslü padişaha ait birer kavuk olduğunu, bu kavukları nöbetleşe halka doğru ileri geri eğerek selamladığını ve ahalinin de padişah adına yapılan bu selamlamalara karşılık verdiğini; diğer bir ağanın gümüşle işlenmiş bir iskemle taşıdığını ve padişahın atına binerken ve inerken bu iskemlenin kullanıldığını; padişahın ise gözlerini hafifçe sağa ve sola çevirerek sadece yolun iki tarafında dizili olan askerleri selamladığını belirtir.[74]

18. yüzyılda teşrifat kuralları artık iyice tekemmül etmiş olduğu için I. Abdülhamid'in ve III. Selim'in kılıç kuşanma törenleri de aşağı yukarı III. Mustafa'nınkiyle aynı şekilde gerçekleştirilir. Hemen hemen aynı tören düzeni içerisinde karadan gidilip denizden dönülen ve 27 Ocak 1774 (14 Zilkade 1187) Perşembe günü yapılan tören esnasında Hz. Peygamber'e atfedilen kılıç aynı zamanda önceki nakibüleşraf olan Şeyhülislam Mehmed Molla Efendi tarafından I. Abdülhamid'e kuşandırılır.[75] Prusya'nın İstanbul Sefiri Zegelin'in, 5 yaşından itibaren yaklaşık 44 yıl Şimşirlik'te yaşayan padişahın kılıç alayında ata binmeyi öğrenmek amacıyla birtakım talimler yapmış olduğunu dönemin bir şahidi olarak iddia etmesi,[76] Şimşirlik dönemi şehzadelerinin bedenî ve zihinsel olarak imparatorluk yönetimine ne derece uzak ve hazırlıksız olduklarını göstermektedir. Bu bilgi I. Abdülhamid'in Şimşirlik'te almış olduğu eğitimin zayıflığı ve yazısının bozukluğu bağlamında değerlendirildiğinde daha anlamlı olabilir. Netice itibariyle yaklaşık altı yıldan beri devam eden uzun bir savaş esnasında tahta çıktığı için I. Abdülhamid'in bazı cülus ritüellerinin sönük geçtiği söylenebilir.

III. Selim, tahta geçtikten sonra kılıç alayının yapılmasını beklemeksizin 11 Nisan 1789 Cumartesi günü valide alayı ile uzun yıllardır ayrı kaldığı annesi Mihrişah Valide Sultan'ı saraya getirtmeye karar verdiği için kılıç alayını 13 Nisan Pazartesi gününe erteler. O dönemlerde padişah cüluslarında

[71] *An Ottoman Protocol Register*, s. 74; "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", s. 34.

[72] *Şemdânî-zâde*, II.A, 12.

[73] *An Ottoman Protocol Register*, s. 133.

[74] İ.H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 198.

[75] "Vekayi'nüvis Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildi", s. 404-05; *Şemdânî-zâde Tarihi*, II.B, 117; BOA, *KKd*, nr. 676M1, s. 1; F. Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 5-6.

[76] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 7.

kılıç alayı yapılmaksızın Cuma selamlığına çıkılmaması şeklinde bir süreden beri uygulandığı anlaşılan bir gelenek vardı. Padişah, bu husus kendisine hatırlatılınca kılıç alayı uygulamasının padişahların sünneti (*sünnet-i pâdişâhân*), Cuma namazının ise Allah'ın emri olduğunu belirterek kılıç kuşanma törenini yapmadan Ayasofya Camii'nde Cuma selamlığına çıkar.[77]

13 Nisan 1789 (17 Receb 1203) Pazartesi günü yapılan III. Selim'in kılıç alayında da Eyüp'e karadan gidilip deniz yoluyla dönülür. Alay düzeni içerisinde saraydan ayrılan padişah, gelenek olduğu üzere yeniçerilerin şerbetini içip hediyelerini verdikten ve Fatih Sultan Mehmed türbesinde atından inip türbeyi ziyaret ve dua ettikten sonra alayla Eyüp Camii'ne geçer. Şeyhülislam ve nakibüleşraf bu sırada türbede padişahı bekler. Padişah türbeye girdikten sonra kılıç kuşanma törenine geçilir.[78] Eski bir nakibüleşraf olan Şeyhülislam Mehmed Kâmil Efendi, Kur'an okunmasının ve nakibüleşrafın yaptığı duanın ardından[79] Osman Gazi'ye isnat edilen kılıcı padişaha kuşandırır. Törenden sonra denizyoluyla Yalı Köşkü'ne ve oradan da saraya giden ve annesi Mihrişah Valide Sultan'ın elini öpmek üzere hareme geçen III. Selim, üç gün sonra gerçekleşen Cuma selamlığını babasının inşa ettirdiği Laleli Camii'nde yapar ve bu vesile ile babası III. Mustafa'nın türbesini de ziyaret eder.[80]

11 Haziran 1807 (4 Rebiülâhir 1222) Perşembe günü yapılan IV. Mustafa'nın kılıç kuşanma töreninde şeyhülislam, nakibüleşraf da türbenin içinde olduğu hâlde padişaha kılıç kuşandırdıktan sonra önce şeyhülislam, ardından sadaret kaymakamı, nakibüleşraf ve sekbanbaşı padişahın eteğini öper. Bunun dışındaki tören ritüelleri önceki üç kılıç alayıyla aynıdır.[81] Yeni padişah selefi III. Selim gibi, atası Osman Gazi'ye isnat edilen kılıcı kuşanır.[82] Bununla beraber Mütercim Âsım Efendi, teşrifat kaydındaki bu bilginin aksine, şeyhülislamın yaptığı duanın ardından nakibüleşraf tarafından IV. Mustafa'ya kılıç kuşandırıldığını belirtir ki[83] ifade edildiği üzere yanlıştır.

28 Temmuz 1808 tarihinde tahta geçen II. Mahmud, Sadrazam Alemdar Mustafa

77 "Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîh'i", s. 121.

78 *An Ottoman Protocol Register*, 128-30; "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", s. 111-117; "Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîh'i", s. 130.

79 Cevdet Paşa, *Tarih*, IV, 265.

80 *TSMA.d*, 721/460. Taylesanizâde, Hz. Ömer'in kılıcının Nakibüleşraf Esseyyid Mehmed Derviş Efendi tarafından III. Selim'e kuşandırıldığını belirtir (*Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, s. 367) ki ifade edildiği gibi bu doğru değildir. Padişah denizyoluyla saraya dönerken donanma gemilerinden toplar atılır ("Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîh'i", s. 130).

81 *An Ottoman Protocol Register*, s. 162-65; "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", s. 162-165; BOA, *A.d*, nr. 357, s. 39-40; *Âsım Efendi Tarihi*, II, 856-57.

82 Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 185.

83 *Âsım Efendi Tarihi*, II, 856-57.

II. Mahmud'un Cuma selamlığı için Topkapı Sarayı'ndan çıkışı
Modern üniformaları içindeki askerlerle halkın geleneksel kıyafetleri tam bir tezat teşkil etmektedir. François Dubois
(Metin Sözen, *Devletin Evi Saray*, s. 68)

Paşa'ya yazdığı bir hatt-ı hümayun ile atalarının öteden beri Eyüpsultan türbesine giderek ruhaniyetinden yardım dilediğini ve kuşandıkları Osman Bey'in kılıcının tören için gizlice türbeye götürüldüğünü belirterek kılıcın nakibüleşraf ve tekbirler eşliğinde gülbang-ı Muhammedî çekilerek götürülmesi için şeyhülislamın fetvasını talep eder; ayrıca eğer şeyhülislam bu isteğe olumlu bakmazsa şeriata aykırı bir şey yapmak istemediği için bu arzusunu göz ardı edebileceğini belirtir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, böyle bir isteğe gerekçe olarak Müslümanların dualarının esasında kılıca olduğunu belirtmesi, padişahın anlayışını göstermesi bakımından önemlidir. Padişah, "gülbang-ı Muhammedî" ibaresindeki "Muhammedî" kelimesini diğer kelimelerden daha kalın bir kalemle yazarak Hz. Peygamber'e olan sevgi ve saygısını simgesel bir biçimde ortaya koyar.[84]

Şeyhülislam, Bâbüssaade'de nakibüleşrafa teslim edildikten sonra sarayın Orta Kapı'sına kadar kılıcın tekbirlerle taşınmasında ve Eyüpsultan'da cami girişinden türbe kapısına kadar tekrar tekbir çekilmesinde şer'an bir sakınca olmadığı cevabını verir.[85] Neticede kılıç kuşanma töreni 11 Ağustos 1808 (18 Cemaziyelâhir 1223) Perşembe günü karadan alayla Eyüp'e gidilerek

[84] BOA, HAT, 524/25602.

[85] TSMA.e, 756/114. Bu belge arşivde III. Selim dönemine tarihlenirse de II. Mahmud dönemine aittir.

yapılır. Hırka-i Saadet Dairesi'nde muhafaza edilen Hz. Peygamber'in kılıcı, tıpkı sancak-ı şerif çıkarılırken yapıldığı gibi silahtar ağa tarafından törenle yerinden alınarak Bâbüssaade önünde nakibüleşrafa teslim edilir. Bu teslim-tesellüm de doğal olarak saray usulünce ve merasimle olur. Hırka-i Saadet Dairesi ile Bâbüssaade arasındaki yolun iki tarafında Enderun ağalarının tören düzeninde sıralandığı ve Enderun müezzinlerinin de kılıcın önünde tekbir getirerek yürüdüğü bir törenle Bâbüssaade önüne getirilen kılıç, burada Nakibüleşraf Dürrizâde Abdullah Molla Efendi tarafından karşılanıp teslim alınır ve Eyüp'e kadar omuzu üzerinde taşınır.

Oluşturulan alay ile gittiği Fatih'in türbesinde Kur'an okunduktan sonra doğrudan Eyüp Camii'ne intikal eden II. Mahmud, öğle namazının ardından türbeye geçer. Nakibüleşraf Dürrizâde Abdullah Molla Efendi, âşirhanların Kur'an okuyup padişahın birinci imamının tekbir getirdiği sırada yüzü kıbleye dönük olarak ayakta bekleyen padişahın sağ tarafına Hz. Peygamber'e isnat edilen kılıcı; birkaç dakika süren dua ve senanın ardından Hz. Peygamber'in kılıcını çıkarılarak bu sefer sol yanına Osman Bey'e isnat edilen kılıcı kuşandırır.[86] Alemdar Mustafa Paşa'nın 300 silahlı adamıyla kılıç alayında yürüdüğünü belirten Hasluck'un padişaha Mevlevî şeyhinin kılıç kuşandırdığı yönündeki iddiası ise hiçbir esasa dayanmaz.[87] Törenin ardından denizyolu ile Topkapı Sarayı'na dönen padişah, iki gün sonra sabahleyin amcası III. Selim'in mezarını ziyaret edip Kur'an okur, medrese, tekke ve zaviyeler ile fukaraya sadakalar dağıttırır.[88]

Çok kritik ve kanlı olayların yaşandığı bir dönemde tahta geçen II. Mahmud'un kılıç kuşanma töreni bu ortamın da bir sonucu olarak bazı yenilikleri barındırır. Verilen bu bilgiler, yukarıda işaret edilen kılıcın tekbirlerle ve nakibüleşraf aracılığıyla Eyüpsultan'a götürülmesi önerisinin şeyhülislam tarafından kısmen kabul edildiğini; ancak sonraki uygulamalar göz önüne alındığında bunun bir geleneğe dönüşemediğini gösteriyor. Öte yandan hem Hz. Peygamber'in hem de Osman Bey'in kılıcını ayrı ayrı kuşanması, halife olarak manevi otoriteyi ve sultan olarak da dünyevî iktidarı bünyesinde topladığı mesajını kamuoyuna vermeye yönelik olmalıdır.

[86] *Saray Günlüğü (1802-1809)*, s. 239-40; Adnan Giz, "2. Mahmud'un Otuz Günü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 5 (Şubat 1968), s. 52.

[87] F. W. Hasluck, *Christianity and Islam*, s. 614-15. Ayrıca bkz. F. R. Haslok, *Bektaşilik Tetkikleri*, çev. Ragıp Hulûsî, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2000, s. 102. Zinkeisen de 300 silahlı Arnavut muhafızla törene katıldığını belirtir (*Osmanlı Imparatorluğu Tarihi*, VII, 395).

[88] Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, III, 102-103; Şânî-zâde Mehmed Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târihi*, Çamlıca Basım Yayın Kitapları, İstanbul 2008, I, 47-48. Câbî, bu iki kaynağın açık ifadelerine rağmen, II. Mahmud'un kılıç kuşandıktan sonra karadan saraya döndüğünü belirtir, ayrıca törenin tarihini de yanlış olarak üç gün sonrası olarak verir (*Câbi Tarihi*, I, 191).

Hem III. Selim'in hem IV. Mustafa'nın hem de II. Mahmud'un Osman Bey'e isnat edilen kılıcı kuşanmış olmaları, en azından o dönemde bu aidiyetle bilinen bir kılıcın varlığına işaret etmektedir. Bununla birlikte mevcut literatüre ve bilgilerimize göre, Osmanlı döneminden günümüze intikal eden padişah kılıçları arasında Osman Bey'e ait bir kılıcın olmadığının da ifade edilmesi gerekir. Osmanlı padişahlarından intikal eden en eski kılıç Fatih Sultan Mehmed'e ait olup Topkapı Sarayı Müzesi envanterine kayıtlıdır.[89] Öte yandan II. Mahmud'un sadarete yazdığı hatt-ı hümayunda geçen "Osman Gazi merhumun teberrük kasdıyla mahfuz olan seyfleri"[90] şeklindeki ifade bu kılıcın veya Osman Bey'e isnat edilen bir kılıcın varlığını ortaya koymaktadır. Bu durumda ya bu tür geriye dönük hatırlamalarda pek çok kere yapıldığı gibi bir yanlışlık olduğu veya aradan geçen yaklaşık 200 yıllık süre içerisinde daha önce var olduğu kabul edilen bu kılıca dair bilgilerin unutulduğu ihtimalleri akla geliyor.

II. Mahmud'un 1 Temmuz 1839 tarihinde vefat etmesi üzerine tahta geçen 16 yaşındaki oğlu Sultan Abdülmecid'in kılıç alayı, 11 Temmuz 1839 Perşembe, yani cülusun 11. günü yapılır. Babasının gerçekleştirdiği kılık kıyafet düzenlemesine uygun olarak giyinen ve bu yönüyle geleneksel kıyafetler içerisindeki önceki padişahlardan ayrılan Sultan Abdülmecid, denizyoluyla Eyüp'e gitmeyi tercih eder; kılıç alayı öncesinde Sadrazam Hüsrev Paşa hangi güzergâhtan gidileceği konusunda fikrini sorduğu padişahı bir yandan da denizden gidilmesi hususunda yönlendirir. Sultan Abdülmecid de güçlü sadrazamının önerisi doğrultusunda denizyolunu seçer;[91] törene katılması teşrifat gereği olanlara önceden davetiyeler gönderilerek yapacakları görevlere ve giymeleri gereken elbiselere dikkat çekilir, alayın ve törenin güvenlik önlemlerini alması için serasker uyarılır ve tören erbabı Eyüp'te türbe civarında toplanır.

Sultan Abdülmecid'in kayıkla gelmesinin ardından daha önce kararlaştırıldığı üzere ikinci halife Hz. Ömer'e isnat edilen kılıç, Nakibüleşraf Abdurrahim Efendi tarafından padişaha kuşandırılır.[92] İsim vermeden padişaha Mevlevî şeyhinin kılıç kuşandırdığını söyleyen Hasluck, şeyhülislamın bu yüzden törenlere katılmaya güçlükle ikna edildiğini belirtirse de[93] bu konuda Osmanlı kaynaklarına yansıyan bir bilgiye tesadüf edilemediğini belirtmemiz gerekir. Törenin ardından türbede iki rekât

[89] Hilmi Aydın, "Topkapı Sarayı'ndaki Osmanlı Padişah Kılıçları", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, XI, 569; Hilmi Aydın, *The Arms of the Sultans. The Arms Collection of Topkapı Palace*, Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism Publications, Istanbul 2014, s. 77-78.

[90] BOA, HAT, 524/25602.

[91] 6 Temmuz 1839, C.SM, 1/29.

[92] BOA, *A.d*, nr. 365, s. 97-101; 28 Temmuz 1839 (16 Cemaziyelevvel 1255), *Takvim-i Vekayi*, nr. 182, s. 1.

[93] F. W. Hasluck, *Christianity and Islam*, s. 616.

Sultan Abdülmecid'in kılıç alayını gösterir resim, Pavlo Verona
(Topkapı Sarayı Müzesi, Envanter nr. 121/140)

namaz kılan yeni padişah, oluşturulan alay ile Edirnekapı üzerinden Fatih Sultan Mehmed türbesini ziyaret ettikten sonra Atpazarı, Beyazıt ve Divanyolu güzergâhı üzerinden saraya döner. Hazine-i Hümayun kethüdası ile vekili, yeni padişahı görmek üzere yol boyunca toplanan halk ve askerlere para saçarak ilerler; ayrıca tören sırasında Eyüpsultan türbesi, Edirnekapı, Fatih Sultan Mehmed türbesi ve Topkapı Sarayı'nın her birinde 20'şer olmak üzere toplam 80 kurban kesilerek fakirlere dağıtılır.[94] Aşağıda anlatılacağı üzere, İstanbul'daki elçiler ve ülkede yaşayan önde gelen yabancılar kendileri için hazırlanan özel tribünlerden kılıç alayını izlemek üzere ilk defa davet edilirler.

[94] BOA, *A.d*, nr. 365, s. 97-101; *Takvim-i Vekayi*, nr. 182, s. 1; Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1302, VI, 51. *Takvim-i Vekayi*'de kılıç alayının 29 Rebiülahir 1255 Perşembe, cülusun 11. günü yapıldığı belirtilir. Bu tarihin miladi karşılığı 12 Temmuz 1839 Cuma ve cülusun 12. gününe tekabül etmektedir. Abdülmecid'in 1 Temmuz'da tahta geçtiğini biliyoruz (Ali Akyıldız, "II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü Etrafındaki Tartışmalar", *Saray, Harem ve Mahrem*, s. 104-106). Dolayısıyla gazetede geçen tören tarihinin 29 Rebiülahir değil, 28 Rebiülahir olması gerekir. Nitekim gazete bir önceki sayısında padişahın cülus tarihini de yanlış olarak 19 Rebiülahir (2 Temmuz) olarak verir (nr. 181, s. 1). Bu konuda ayrıca önsözdeki açıklamalara bakılabilir.

Sultan Abdülmecid'in vefatı üzerine 25 Haziran 1861 tarihinde tahta çıkmış olan kardeşi Sultan Abdülaziz, 4 Temmuz 1861 Perşembe günü ağabeyi Abdülmecid gibi denizden Eyüp'e giderek kılıç kuşanır. Törene katılacak olanlara önceden davetiyeler gönderilir; bazı özel görevlilerin davetiyelerinde törende yerine getirecekleri görevlere dair birtakım hatırlatmalar da yer alır.[95] Padişah saltanat kayığıyla Dolmabahçe Sarayı'ndan hareket ettikten sonra önceden sancaklarla süslenmiş olan donanma gemilerinden ve tabyalardan toplar atılır; karada ve denizde şenlikler ve sevinç gösterileri yapılır.[96]

Zaman içerisinde türbede gerçekleştirilen kılıç kuşanma törenine katılan kişilerin sayısının arttığı anlaşılıyor. Nitekim öğle namazının ardından türbede Âli Paşa, Mustafa Paşa,[97] vükelâ, ulema ve mesnevihan Elhac Hüsam Efendi, Beşiktaş Yahya Efendi Türbedarı Nuri Efendi, Şahsultan Tekkesi Şeyhi Necati Efendi, Reisülkurra Hafız Feyzullah Efendi ve Şeyh Süleyman Efendi hazır oldukları hâlde daha önce belirlenen eşref saatte Şeyhülislam Sadeddin Efendi tarafından Hz. Ömer'e isnat edilen kılıç padişaha kuşandırılır.

Esasında teşrifattan hazırlanan taslak programda kılıç kuşatacak kişinin nakibüleşraf olduğu belirtilmesine rağmen, üzeri çizilerek yerine şeyhülislam yazılır. Padişahın böyle davranma nedeni muhtemelen o sırada nakibüleşraf olan Tahsin Efendi'nin Sultan Abdülmecid'e ve annesi Bezmiâlem Valide Sultan'a yakınlığı ve mensubiyetidir. Fatih Sultan Mehmed ve II. Mahmud türbelerinin ziyaretinin ardından alayın Topkapı Sarayı'na dönmesiyle birlikte tören sona erer.[98] Güzergâh boyunca yeni padişahı övücü pankartlar asılır, hatta bazıları dönemin hattatlarına yazdırdıkları afişleri daha sonra padişahın görmesi için sadarete gönderir. Nitekim erkân-ı harp yüzbaşılarından Hacı İsmet Bey, dönemin hattatlarından Seyyid Ahmed Hamdi Efendi'ye "Sultanuna Abdülazizu't-takiyy, Taklîdehu seyfu Fâruki'n-nakıyy", yani muttaki sultanımız Abdülaziz, tertemiz (duru) Faruk kılıcını kuşandı anlamına gelen Arapça bir ibareyi hat levhası olarak yazdırır.[99]

Sultan Abdülaziz, kılıç alayı dönüşünde saraya girdiği sırada bir yandan toplar

[95] Gönderilen davetiyede tören sırasında dua edip Fatiha okutması muhatabına hatırlatılır (1 Temmuz 1861, BOA, A.MKT.NZD, 356/99).

[96] 8 Temmuz 1861 (29 Zilhicce 1277), *Tercüman-ı Ahval*, nr. 49, s. 1-2. Cevdet Paşa, her hâlde yanlış bir hatırlama sonucu Eyüp'e karadan gidildiğini ve törenin 27 Zilhicce'de yapıldığını belirtir (*Tezâkir 13-20*, s. 151.

[97] Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 152.

[98] *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, haz. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1988, X, 13; *Takvim-i Vekayi*, nr. 616, 17 Muharrem 1278, s. 1; Mabeyn Başkâtibi Mehmed Âtıf Efendi, *Hâtıra-i Âtıf*, haz. Nurettin Gemici, Hikmet Toker, Milli Saraylar Yayınları, İstanbul 2016, s. 68-69.

[99] 7 Temmuz 1861, BOA, A.MKT.NZD, 357/33.

Yüzbaşı Hacı İsmet Efendi'nin Sultan Abdülaziz'in kılıç alayı için Hattat Ahmed Hamdi Efendi'ye yazdırdığı Arapça levha (A.MKT.NZD, 357/33, lef 2)

atılırken diğer yandan da askerler alkış yapar, Dolmabahçe Sarayı'na dönerken yine şehrin farklı yerlerinden toplar atılır. Bu arada belirtilmesi gereken bir husus da yeni padişahı görebilmek amacıyla Edirne, İzmir, Bursa, Tekirdağ, Gelibolu ve Çanakkale gibi civar şehirlerden gelen insanların İstanbul sokaklarını doldurmuş olduğudur.[100]

[100] 7 Temmuz 1861 (28 Zilhicce 1277), *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, nr. 170, s. 1.

Alay Dönüşü Haremde Tören

Bu başlık altında padişahların kılıç alayı dönüşünde sarayda, haremde, Hırka-i Saadet'te ve Enderun'da gerçekleştirilen ilginç bir tören söz konusu edilecektir. Abdurrahman Şeref, padişahların Topkapı Sarayı'nda yaşadıkları dönemde kılıç alayı için harem kapısından at üzerinde çıkıp törenin sonunda yine aynı kapıdan içeri girdiklerini, alay dönüşü kapıdan hareme doğru olan alanda değerli kumaşlardan yaygılar yayıldığını ve padişahın atıyla üzerinden geçtikten sonra bu kumaşların saray ve harem görevlileri

arasında paylaştırıldığını rivayeten aktarır.[101]

Haremde gerçekleştirilen bu törenin ne zamandan itibaren yapıldığını bilemiyoruz; ancak Sultan Abdülmecid'in kılıç alayı vesilesiyle bu törenin ayrıntısına ulaşabiliyoruz. Padişahın annesi Bezmiâlem Valide Sultan, kılıç alayından bir gün önce o dönemdeki adıyla İstavroz (Beylerbeyi) Sarayı'ndan kendine mahsus saltanat kayığına binerek Topkapı Sarayı'na geçip yerleşir. Sultan Abdülmecid kılıç alayı dönüşünde Topkapı Sarayı'na girdikten sonra *kalfa yeri* olarak bilinen haremin kapısından atının üzerinde olduğu hâlde girerek Bezmiâlem Valide Sultan'ın önceden satın aldırıp yol boyunca serdirdiği değerli şallar ve ağır ve sırma işlemeli süslü yaygılar üzerinden geçerek kendi dairesine (*daire-i hümayun*) gider. Burada kendisini bekleyen valide sultanla konuşup elini öper; halaları Esma Sultan ve Hibetullah Sultan ile ablası Saliha Sultan, diğer bütün sultanlar ve harem mevcudu ile görüşüp tebriklerini kabul eder. Daha sonra harem meydanında sıralanmış olarak bekleyen rikâp hademeleri biat ederken bir yandan da müzik çalınır. Bezmiâlem Valide Sultan, oğluna müzeyyen ve murassa takımla donanmış bir at hediye eder; bu esnada Mabeyn Müşiri Rıza Paşa hademelere ve oradakilere paralar saçar.

Daha sonra atına binerek haremden Enderun'a geçen Sultan Abdülmecid, doğruca Hırka-i Saadet Odası'na giderek ve hırkayı ziyaret ederek Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden yardım ister. Valide sultan, bu tören vesilesiyle sadrazam, şeyhülislam, serasker ile Mabeyn Müşiri Rıza Paşa'ya murassa kutular hediye etmenin yanı sıra diğer saray görevlileriyle Enderun halkına da ihsanlarda bulunur.[102] Bezmiâlem Valide Sultan bu tören vesilesiyle Mabeyn Müşiri Rıza Paşa'dan, hazinedar, başmusahip, teşrifatî, kapıcılar kethüdası, Hırka-i Saadet hademeleri, aşçılar, baltacılar ve saltanat kayıkçılarına varıncaya kadar çeşitli saray görevlilerine toplamda 933 keseye (447.840 $) ulaşan muazzam ihsanlarda bulunduktan sonra Beylerbeyi Sarayı'na geri döner.[103]

Sultan Abdülaziz'in kılıç kuşanma töreni sonrasında annesi Pertevniyal'i ve harem halkını ziyarete gittiğinde de yollara aynı şekilde 18 top fermayiş şal, 18 top sırma, kılaptan, tırtıl ve pul işlemeli atlas ve canfes, üstufe, ağır telli ve telli iskaki gibi değerli kumaşlar serilir. Valide sultanın önceden satın aldırdığı bu kumaşların 146.900 kuruş (63.167 $) gibi hatırı sayılır bir meblağa

[101] Abdurrahman Şeref, "Topkapı Saray-ı Hümayunu: Harem-i Hümayun Dairesi", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 1 Haziran 1327, Sayı 8, İstanbul 1329, s. 463-64.

[102] BOA, *A.d*, nr. 365, s. 98; BOA, C.SM, 16/840.

[103] Arzu Terzi, *Bezmiâlem Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 117-18; *Sultan Abdülmecid Atâyâ Defteri*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. T.8901, vr. 17b-18a.

ulaştığı görülür. Ayrıca valide sultan ile padişahın kadınlarının törende giyeceği çok değerli kumaşlardan yapılmış elbiseler ve kürkler hazırlanarak hareme teslim edilir.[104]

Kılıç alayının ardından haremde yapılan bu tören için valide sultanın padişahın atının ayakları altına sermiş olduğu bu değerli kumaşlar daha sonra saray ve harem görevlileri arasında paylaştırılırdı. Bu paylaşımda oturmuş belli kuralların olduğu ve belli yerlere serilen kumaşların belirli görevliler arasında paylaştırıldığı anlaşılıyor. Nitekim Sultan Abdülmecid'in alayından sonra haremde icra edilen bu tören sonrasında Bezmiâlem Valide Sultan'ın satın almış olduğu değerli kumaşlar, haremdeki cariyeler, musahip ağalar, harem ağaları, nöbetçi harem ağaları, rikâp hademeleri, Hırka-i Saadet hademeleri, harem baltacıları, Hazine-i Hümayun hademeleri, Bâbüssaade hademeleri ve zülüflü baltacılar arasında paylaştırılırdı. İfadeler biraz daha somutlaştırılacak olursa örneğin Harem-i Hümayun kapısından Şadırvan Kapısı'na kadar olan alanda serili olan kumaşlar, rikâb-ı hümayun hademelerinin hakkıydı.[105]

Bu törenin ne zaman sona erdiğine ve V. Murad ile II. Abdülhamid dönemlerinde

[104] TSMA.e, 563/22.

[105] A. Terzi, *Bezmiâlem Valide Sultan*, s. 115; *Sultan Abdülmecid Atâyâ Defteri*, vr. 18b-19a.

Ayasofya'nın minaresinden Topkapı Sarayı
(Fossati, *Ayasofya ve İstanbul*, levha 22)

uygulanıp uygulanmadığına dair herhangi bir veriye sahip değiliz. Sultan Abdülmecid döneminden itibaren hanedan artık Topkapı Sarayı'nda yaşamadığı için Sultan Abdülaziz'den sonra bir ihtilâl neticesinde tahta çıkan V. Murad ile yine bir meclis kararıyla padişah olan II. Abdülhamid'in bu olağanüstü geçiş koşullarında harem kadınlarını diğer saraylardan Topkapı Sarayı'na getirtecek böyle bir biat törenini gereksiz görmüş olmaları ihtimal dahilindedir. Bununla birlikte o sırada maarif nazırı olarak olayların içinde yer alan son vakanüvis Abdurrahman Şeref, Sultan Mehmed Reşad'ın tahta geçiş sürecinde Topkapı Sarayı hareminde yapılması gelenek olan bu ritüelin yerine getirilmediğini belirtir.[106]

Sultan Vahideddin'in kılıç kuşanma töreni Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır koşulların gölgesinde yapıldığı için bu imkânsızlıklar bir şekilde törenin asli unsurlarına da yansır. Nitekim sultanlar ile hanedana mensup diğer kadınların kılıç alayından sonra Topkapı Sarayı'nda toplanarak yeni padişahı tebrik etmelerine yönelik bu tören savaş şartlarından dolayı gerçekleştirilemez. Çünkü devlet savaşta kullanmak amacıyla her türlü nakliye aracına el koyduğu için İstanbul'un farklı semtlerine dağılmış olarak yaşayan hanedan kadınlarının saraya intikallerinde gerekli ulaşım vasıtalarını temin etmekte zorlanır. Bu yüzden gönderilen 20 Ağustos 1918 tarihli bir yazı ile, bu toplu törenin gerçekleşemeyeceği ve isteyenlerin töreni izleyen iki gün içerisinde kendi imkânları ile saraya giderek padişahı kutlayabilecekleri hanedan kadınlarına bildirilir.[107]

[106] Abdurrahman Şeref, "Harem-i Hümayun Dairesi", s. 464.

[107] BOA, MB, 1096/19, lef 1-5.

KILIÇSIZ PADİŞAH: V. MURAD

Sultan Abdülaziz'in 30 Mayıs 1876'da bir ihtilâl neticesinde tahttan indirilmesi sonucunda padişah olan V. Murad'ın zuhur eden psikolojik rahatsızlığı tahta çıkışının 10. günü artık iyiden iyiye belirginleştiği için padişahlığı halk nazarında meşrulaştıran bir ritüel olan kılıç alayının yapılması ciddi bir soruna dönüşür. İlk Cuma selamlığını Ayasofya Camii'nde gerçekleştiren padişahın, ikincisinde bazı anormal hareketler yaptığı için Eyüpsultan türbesindeki kılıç kuşanma töreni bir türlü gerçekleştirilemez ve bu konu kamuoyunun en önemli gündem ve sorunlarından biri hâline gelir.

Kılıç alayının gecikmesini, vücudunda çıkan bir çıbandan dolayı padişahın resmî elbise giyemediği gerekçesiyle açıklayan ve yeni sultanı kamuoyuna gösteremeyen ihtilâlci kadro, alayın birkaç güne kadar yapılacağı umudunu basın aracılığıyla kamuoyuna pompalamayı ve padişahın durumunda bir iyileşme olmadığı için de her seferinde yeni bahaneler bularak oyalama taktiğini sürdürür. Bu arada padişahı görmek ve töreni izlemek amacıyla Avrupa'dan bile insanların İstanbul'a geldiği rivayet edilir.[108]

Kamuoyu ise konuyu, İstanbul'da yeni padişahı öldürmek amacıyla bir komitenin kurulduğu ve bu komiteden korktuğu için hükümetin kılıç alayını sürekli ertelediği şeklinde değerlendirir. Çerkes Hasan olayı ve ardından pek çok kişinin tutuklanması gibi gelişmeler de bu söylentileri körükler. Hatta rivayetler törenin gerçekleştirileceği Eyüp Camii'nin altına patlayıcıların yerleştirilmiş olduğu noktasına kadar vardırılır.

[108] A. Akyıldız, *Sadullah Paşa*, s. 40-41.

Öte yandan yabancı ülke elçileri uluslararası hukukun gereği olarak itimatnamelerini yeni padişaha sunamadıkları için dedikodular yavaş yavaş yabancı basında da yer almaya başlar.[109]

Kılıç kuşanma töreninin önce 2 Haziran 1876'da Cuma selamlığıyla birlikte ve ardından da cülusun onuncu günü yapılacağı yönündeki duyumlar basında dillendirilir. Gerçekte ise sadaretin önerdiği alayın 8 Haziran 1876 Perşembe günü yapılmasıyla ilgili teklif saray tarafından da uygun bulunur. Hatta V. Murad, sadaretin saraya sunduğu törenin teşrifat tertibi ve programında değişiklikler yaparak kılıç kuşandıktan sonra dönüş yolunda babası Sultan Abdülmecid'in türbesini ziyaret etmeyi de gündemine alır. Padişahın hastalığının iyice ortaya çıkması üzerine bu karar da uygulanamaz ve 12 Haziran 1876 Pazartesi gününe ve ardından da herhangi bir gerekçe gösterilmeksizin ileri bir tarihe ertelenen tören, netice itibariyle padişahın rahatsızlığından dolayı hiçbir zaman yapılamaz.[110]

Bununla birlikte her seferinde alay yapılacakmış gibi güvenlik tedbirleri alınır ve bunlarla ilgili çalışmalar sürdürülür. Nitekim kılıç alayının yapılacağını belirten böyle bir karar öncesinde içlerinde padişahın ve maiyetinin bulunduğu kayık kafilesinin geçişi esnasında güvenlik amacıyla Galata köprüsü'nün üzerine halktan kimsenin alınmaması için köprünün her iki girişine güvenlik güçlerinin yerleştirilmesi yönünde tedbirler devreye sokulursa[111] da belirtildiği gibi sonraki gelişmelerden ötürü böyle bir tedbire zaten gerek kalmaz.

[109] Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, I, 91-93.

[110] A. Akyıldız, *Sadullah Paşa*, s. 41-42.

[111] 16 Haziran 1876, Deniz Tarihi Arşivi (DTA), Bahriye Nezareti Mektubi Kalemi (MKT), 238/32.

II. ABDÜLHAMİD'İN KILIÇ ALAYI

Bütün tedbirlere ve yurt dışından doktor getirtilip muayene ettirilmesine rağmen hastalığa çözüm bulunamamasının yeni arayışlara sürüklediği ihtilâlciler, 31 Ağustos 1876 tarihinde V. Murad'ı tahttan indirerek yerine kardeşi II. Abdülhamid'i geçirmek zorunda kalırlar. Yeni padişahın kılıç alayı 7 Eylül 1876 (26 Ağustos 1292) Perşembe günü gerçekleştirilir.[112] Katılacak kişilere gönderilen davetiyelerde belirlenen saatte Topkapı Sarayı'nda hazır bulunmaları ve yeni padişahın aldığı karar gereğince hiçbir şekilde hediye kabul edilmeyeceği hususları dile getirilir.[113] Törenin gerçekleştirileceği günün gazetelerine, askerlerin merasimde dar paçalı pantolon ve kısa etekli setreden oluşan yeni kıyafetleriyle katılacakları haberlerinin yansıması ilginç bir ayrıntıdır.[114] Bu elbiselerin renkleri konusunda bizi aydınlatan Ahmet Mithat Efendi, pantolonları mavi, setreleri kırmızı ve başlıkları mor kumaştan yapılan kıyafetin bütünlüğünü sırma şeritlerle başlıklara takılan tüy ve sorguçların tamamladığını belirtir.[115]

Tören günü halk erkenden alayın geçeceği güzergâhta toplanır, hatta alayın rahat görülebilmesi için bazı yerlerde kademeli tribünler yaptırılarak isteyenlere 2 mecidiye karşılığında kiralanır; ayrıca aşağıda izah edileceği gibi Sultan Abdülmecid döneminden beri yapıldığı üzere yabancı elçiler, görevliler ve gayrimüslimlerin ruhanî liderleri

[112] 8 Eylül 1876, *Vakit*, nr. 312, s. 1.

[113] 16 Şaban 1293, TSMA.e, 666/38; BOA, MB.İ, 32/9.

[114] 7 Eylül 1876 (17 Şaban 1293), *Basiret*, nr. 1900, s. 1; 19 Şaban 1293, *Sabah*, nr. 168, s. 2.

[115] Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, s. 280.

için çadırlar kurulur.[116] Kayıklarla bölgeye ulaşmaya çalışan insanların denizde yarattığı karmaşa ve curcunanın yanı sıra Haliç vapurları da su seviyesine inecek derecede yolcuyla doldurularak mütemadiyen Eyüp'e insan taşımayı sürdürür; Haliç'te bulunan donanmaya ve yabancılara ait gemiler de bayraklarla donatılır.

Tören günü hava gayet açık olup programa göre yeni padişahın öğleden iki saat önce Dolmabahçe Sarayı'ndan denizyoluyla gelip Çömlekçiler'de karaya çıkması, buradan at sırtında intikal edeceği Eyüpsultan türbesinde kılıç kuşandıktan sonra karayoluyla Edirnekapı'dan şehre girmesi, II. Mehmed ve I. Selim türbelerini ziyaret ettikten

[116] 8 Eylül 1876, *Vakit*, nr. 312, s. 1; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, I, 106.

II. Abdülhamid, ilk defa bu kılıç alayında kullanılan yeni elbiseleri içerisindeki muhafızların arasında
(*Le Monde illustré*, nr. 1015, 23 Eylül 1876, s. 197)

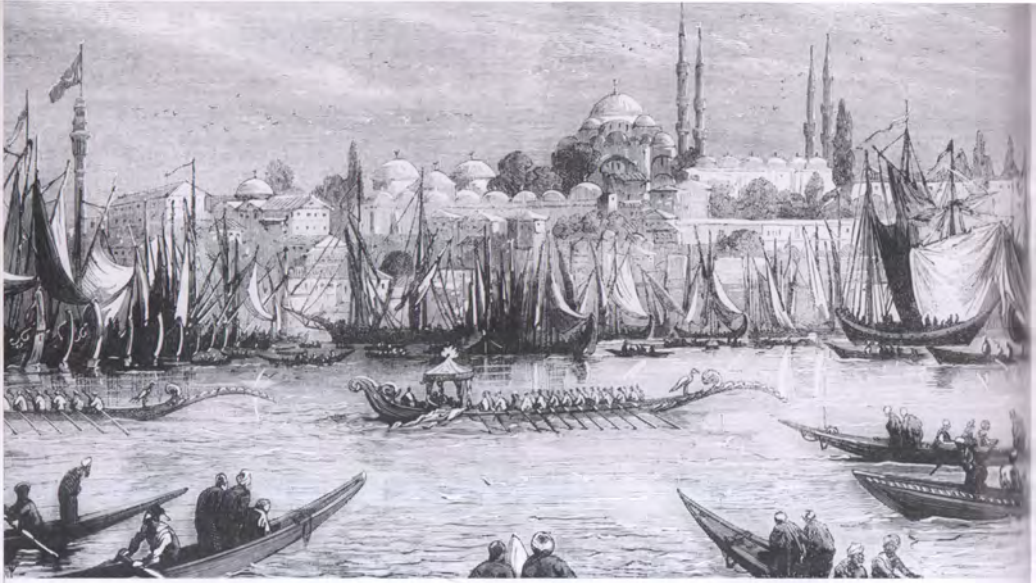

II. Abdülhamid'in kılıç kuşanmak için Haliç'ten gemilerin arasından geçip denizyoluyla Eyüp'e giderken. Padişahı görmek isteyen kayıklar üzerindeki halkın meraklı bakışları izlenebilir
(*Le Monde illustré*, nr. 1015, 23 Eylül 1876, s. 196)

sonra Divanyolu üzerinden Topkapı Sarayı'na ve oradan da denizden Dolmabahçe Sarayı'na gitmesi öngörülür. Ancak aradan iki saat geçtiği hâlde padişahın yola çıktığını belirtir toplar atılmadığı gibi kayıklarda ve karada güneşin altında padişahı bekleyen kalabalıklar homurdanmaya başlar. Nihayet beklenen işaret belirlenen plandan üç saat sonra gelir, Dolmabahçe Sarayı önünden padişahın hareket ettiğini duyurmak amacıyla atılan 7 pare topu Sarayburnu'ndaki bataryalar ile donanma gemilerinden atılanlar takip eder, bunun yanı sıra yabancı gemiler de attıkları toplarla yeni padişahı selamlarlar.

Denizde oluşturulan alay tertibi şu şekilde idi: alayın en önünde, içinde saray görevlileri ile yaverler bulunan ve yolu açmakla görevli olan üç kayık, bunların 200 metre gerisinde içinde II. Abdülhamid'in bulunduğu ve beyazlar içerisindeki kürekçilerin çektiği 14 çifte saltanat kayığı yer alır. Kırmızı kadifeden yapılmış ve kenarları sırmalarla süslenmiş padişah mahfilinde yeni padişahın yanı sıra Damad Mahmud Celâleddin Paşa, Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa ve Başyaver Mehmed Paşa vardı. İçinde padişahın ailesinin bulunduğu diğer bir saltanat kayığı, padişahın kayığını 200 metre geriden takip eder, en arkada ise içinde

saray erkânının bulunduğu üç kayık yer alır. Galata ve Unkapanı köprüleri hem güvenlik hem de saygı gereği olarak kayık alayı geçinceye kadar açık tutulur, Haliç'teki gemilerden atılan topların çıkardığı dumanın arasında kayık kafilesi bir müddet görünmez olur.[117]

Karaya çıktıktan sonra at üzerinde ve törenle intikal ettiği Eyüpsultan türbesinde Şeyhülislam Hayrullah Efendi eliyle Hz. Ömer'e isnat edilen kılıcı kuşanan II. Abdülhamid,[118] beyaz bir Arap atına biner ve karadan dönüş için alay oluşturulur. Askerlerden miralay ve mülkî memurlardan birinci sınıfın ikinci rütbesine kadar olanlar ile ilmiyeden Mekke payesine sahip olanlar alaya dahil olurlar. Dikiş yerleri sırma şeritli kırmızı elbiseler içerisinde ve alayın en önünde bulunan saray kavasları yolu açar; onları sırasıyla birkaç subay, altı yedek atla seyisler, padişaha yakın olan çoğu yaşlı mülkiye ve ilmiye memurları, bir müfreze mızraklı süvari, Arap atlarıyla askerî erkân ile şeyhler, vükelâ, şeyhülislam, Şûra-yı Devlet

II. Abdülhamid'in kılıç kuşanma töreni için saltanat kayığı ile Eyüp iskelesine çıkışı (*Le Monde illustré*, nr. 1015, 23 Eylül 1876, s. 193)

Başkanı Midhat Paşa ve gayet sade elbiseler içerisindeki II. Abdülhamid, Damad Mahmud Celâleddin Paşa, saray ileri gelenleri ve yaverler takip eder. Seyirciler, etrafı askerlerle sımsıkı çevrili olan padişahın muhtemelen sadece kafasını görebilirler.

II. Abdülhamid, Yavuz Sultan Selim, Sultan Abdülmecid ve Fatih Sultan Mehmed türbelerini ziyaret ettikten sonra Beyazıt

117 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, I, 106-108. Kılıç alayının farklı bir anlatımı için bkz. *Vakit*, nr. 312, 27 Ağustos 1292, s. 1; 20 Şaban 1293, *Sabah*, nr. 169, s. 3.

118 İ.H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 192. H. Karateke, *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, nr. 3184'e dayanarak padişahın biri Hz. Ömer ve diğeri de "saltanat kılıcı" olmak üzere iki kılıç kuşandığını belirtirse de (*Padişahım Çok Yaşa*, s. 54) diğer kaynaklar bu görüşü desteklemez ve sadece Hz. Ömer'in kılıcını kuşandığını yazar (*Vakit*, nr. 312, 27 Ağustos 1292, s. 1; *Basiret*, nr. 1902, 19 Şaban 1293, s. 1; *İstikbal*, nr. 179, s. 1).

II. Abdülhamid'in kılıç kuşanma töreni için Eyüp Camii avlusuna girişi
(*Le Monde illustré*, nr. 1015, 23 Eylül 1876, s. 200)

ve Divanyolu üzerinden Topkapı Sarayı'na ulaşır. Burada alayın dağıldığı sırada 21 pare top atışı yapılır, sarayda bir süre dinlenip Hırka-i Saadet Dairesi'ni ziyaret eden padişah, saltanat kayığına binerek ikamet ettiği Dolmabahçe Sarayı'na geri döner.

Fark edileceği üzere bu törenin en önemli eksiği, yeni padişahın kendisine danışmadan yapmış olduğu bazı üst düzey atamaları protesto etmek amacıyla istifa eden, ancak böyle kritik bir zamanda gelen üst düzey bir istifanın kendisini zora sokacağı düşüncesiyle II. Abdülhamid tarafından istifası reddedilen Sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa'dır. Padişahın bu kararına rağmen protestosunu sürdüren sadrazam, hastalığını bahane ederek kılıç kuşanma törenine katılmaz.[119]

Bilebildiğimiz kadarıyla böyle bir protesto biçimi Osmanlı cülus tarihinde bir ilkti. Bununla birlikte kılıç alayından önce bu protesto olayının kamuoyundan gizlenebilmesi için teorik altyapısı hazırlanır ve gazetede yer alan bir yazıda hekimlerin

[119] Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, I, 108-109; *Vakit*, nr. 312, 27 Ağustos 1292, s. 1; *İstikbal*, nr. 179, s. 1.

II. Abdülhamid'in Osman Bey'in kılıcını kuşanmak için Eyüp türbesine gidişi
(*Le Monde illustré*, nr. 1015, 23 Eylül 1876, s. 201)

sadrazamın alaya katılmasını uygun bulmadıkları için Rüşdi Paşa'nın denizyolu ile Eyüp'e gideceği yönünde bir haber kamuoyuna servis edilip zaman kazanılmaya çalışılırsa da[120] ifade edildiği gibi sadrazam buradaki törene de katılmaz.

Töreni padişahın yanında bulunarak içeriden biri olarak temaşa eden Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa, II. Abdülhamid'i görmek amacıyla toplanan yerli, yabancı, müslim, gayrimüslim halk ve seyircilerin sayısının beş-altı yüz bin[121] ve Ahmet Mithat Efendi ise altı-yedi yüz bin civarında[122] olduğunu belirtir ki, bu, aşağı yukarı o dönemde İstanbul nüfusunun neredeyse tamamına eşit bir rakamdır. Bu sayının üç yüzbin civarında olduğunu yazan *Basiret*, halkın ve arabaların yoğunluğundan dolayı Galata köprüsü dubalarının suya battığını

[120] *Vakit*, nr. 311, 7 Eylül 1876 (26 Ağustos 1292), s. 1; *Basiret*, nr. 1902, 19 Şaban 1293, s. 1. Ertesi gün Rüşdi Paşa'nın birkaç güne kadar iyileşip görevine başlayacağı ve padişahın hakkındaki tevecc ühünün sürdüğü söz konusu edilir (*Vakit*, nr. 312, 8 Eylül 1876/27 Ağustos 1292, s. 1).

[121] *Eğinli Said Paşa'nın Hâtıratı*, I, 80-81.

[122] *Üss-i İnkılap*, s. 279.

ve bu yüzden bazı araba ve askerlerin Mahmudiye (Unkapanı) köprüsüne yönlendirildiğini belirtir.[123]

Böyle bir tablonun ortaya çıkma nedeni tören haberinin ve alayın geçeceği güzergâhın ayrıntılarının önceden kamuoyuna duyurulmuş olması, İstanbul'daki Müslüman, Ermeni, Yahudi ve Rum mektep öğrencilerinin neredeyse tamamının törene iştirak etmesi, vapur ve köprülerin öğrencilere ücretsiz olması ve Edirne, Filibe, İzmit, Varna gibi civar ve hatta Çanakkale ve Sinop gibi uzak şehirler halkının töreni izlemek ve yeni padişahı görmek amacıyla İstanbul'a gelmesiydi. Bu arada saray ve harem halkı da unutulmaz ve Maliye Dairesi, töreni izleyebilmeleri için şehzadeler ile saray kadınlarına tahsis edilir.[124]

İstanbul halkı ile büyük devletlerin temsilcilerinin kılıç alayı süresince kendisine karşı gösterdikleri ilgi ve sevgiden büyük bir memnuniyet duyan II. Abdülhamid, törenin ardından Sadrazam Mehmed Rüşdi Paşa'ya hitaben bir hatt-ı hümayun yayımlayarak en büyük emelinin ülkenin kalkınmasıyla halkın refahı olduğuna ve bu amacın gerçekleşebilmesi için bütün devlet memurlarının iş birliği içerisinde çalışmalarının önemine dikkat çeker.[125]

[123] 9 Eylül 1876 (19 Şaban 1293), *Basiret*, nr. 1902, s. 1.

[124] H.T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa!*, s. 63; 8 Eylül 1876 (18 Şaban 1293), *Basiret*, nr. 1901, s. 1; nr. 1902, s. 1; Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, s. 279.

[125] BOA, YEE, 75/63; 10 Eylül 1876 (29 Ağustos 1292), *Vakit*, nr. 314, s. 1.

MEŞRUTİYETTE KILIÇ KUŞANMAK: MEHMED REŞAD

Bir Meşrutiyet hükümdarı olan ve ağabeyi II. Abdülhamid'in yerine tahta geçen Mehmed Reşad'ın 10 Mayıs 1909 tarihinde gerçekleştirilen kılıç alayında göze batan ilk değişiklik, son dönemlerde Perşembe günleri olması âdeta bir geleneğe dönüşmüş olan kılıç kuşanma merasiminin Pazartesi günü yapılmasıdır. Öncesinde alay günü neler yapılacağı en ince ayrıntısına kadar planlanarak bir tören programı hazırlanır ve bütün merasim buna göre uygulanır. Vükelâ, ulema, ümera, rical, Mebusan Meclisi ve Âyan Meclisi başkanları ile diğer davetlilerden büyük üniformalarını giyinmiş olarak belirlenen saatte Eyüp'te bulunmaları istenir.[126]

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa adına gönderilen davetiye, "Şevketlü Sultan Mehmed Han-ı Hâmis hazretlerinin kılıç alay-ı vâlâsının işbu bin üçyüz yirmi yedi senesi şehr-i Rebiülâhir'inin yirminci Pazarertesi günü teyemmünen icrası mukarrer olmağla alay-ı vâlâ-yı mezkûrde bulunmak ve mürettep olan arabalara râkip olmak üzere yevm-i mezkûrde saat üç buçukta Hazret-i Ebi Eyyüb-i Ensarî Cami-i şerifinde hazır bulunmaları sıyakında tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.

Fî 18 Rebiülâhir sene 327, 25 Nisan sene 325, Sadrazam Hüseyin Hilmi" ibarelerini taşır.[127]

[126] 11 Mayıs 1909 (20 Rebiülahir 1327), *Takvim-i Vekayi*, nr. 206, s. 1-2; "Kılıç Alay-ı Vâlâsı", *Kadıköyü*, 27 Nisan 1325, nr. 1, s. 2, Pazartesi.

[127] *Kadıköyü*, 10 Mayıs 1909 (27 Nisan 1325), nr. 1, s. 3, Pazartesi.

Sultan Mehmed Reşad, yanında oğulları, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Başmabeynci Lütfi Bey, Mabeyn Başkâtibi Halid Ziya Bey, hürriyet kahramanı olarak nitelenen Niyazi Bey olduğu hâlde maiyetiyle birlikte Söğütlü vapuruyla Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılırken tören için süslenmiş olan donanma gemilerinden 21 pare top atışı yapılır; ayrıca vapur Tersane önünden geçerken de yine 21 pare top ile selamlanan padişahın denizden geleceğini bilen halkın bir kısmı onu görebilmek amacıyla sandal ve kayıkların üzerinde bekleşir.

Eyüp iskelesine çıktığı sırada marşlar çalınan ve iskeleden türbeye kadar ata binen önceki padişahların aksine yürüyerek geldiği türbenin önünde vükelâ tarafından karşılanan Mehmed Reşad, burada kendisi için hazırlanmış olan özel yere, vükelâ ise yere serilmiş yaygılar üzerine oturur, o sırada önceden hazır edilmiş olan kurbanlar kesilir. Tören alanına girebilmek, daha önce teşrifattan gönderilen davetiyelerin görevlilere ibrazıyla mümkündü.

Üç imamın sıra ile Fetih suresini okumalarının ardından Konya'dan özel olarak İstanbul'a gelmiş ve İstanbul'daki Mevlevî tekkelerinin şeyhleri yanında olduğu hâlde türbeye intikal etmiş olan Konya Mevlevî Çelebisi Abdülhalim Efendi'nin yaptığı duadan sonra türbeye girilir. Tören sırasında türbenin içinin hayli kalabalık olduğu anlaşılıyor. İçeride Abdülhalim Efendi, Şeyhülislam Sahip Molla, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Şerif Ali Haydar Bey, Meclis-i Âyan Başkanı Said Paşa, Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmed Rıza Bey, Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Galip Paşa ve padişahın üç imamı vardı.

Hz. Ömer'e nispet edilen ve yeşil ipek ve sırma işlemeli bir kılıf içerisinde bulunan kılıç Hazine-i Hümayun Kethüdası Edhem Bey tarafından beş çifte kayıkla daha önce türbeye getirilmişti. Edhem Bey kılıcı kılıfından çıkararak Abdülhalim Efendi'ye ve o da padişaha verir. Padişahın kılıcı alıp öpmesinden sonra iade ettiği Abdülhalim Efendi, bir yandan Fetih suresini okuyup dualar ederken bir yandan da kılıcı padişaha kuşandırır. Vükelâ o sırada dışarı çıkar ve padişah türbede iki rekât şükür namazı kıldıktan sonra Meclis-i Meşayih Başkanı Elifî Efendi tarafından padişahın sakal bırakma (*irsal-i lihye*) duası yapılır.

Kılıç kuşanma töreninin ardından askerî, mülki ve ilmî bürokrasinin önde gelenleri önceden belirlenmiş olan teşrifat düzenine göre ikişer kişi birer arabaya binerek alay düzeni oluşturulur. Eyüp Camii'nden Topkapı Sarayı'na kadar olan yolun her iki tarafında insanlar sıralandığı gibi, âdeta birbiriyle yarışırcasına süslenmiş olan güzergâh üzerindeki ev ve dükkânlar da padişahı görmek isteyen meraklı seyircileri barındırır. Yol üzerindeki uygun mekânlarda insanların rahat edebilmeleri için tribün şeklinde oturulacak yerler ve Edirnekapı'nın girişinde bayraklarla süslü bir zafer takı inşa edilir.

Farklı etnik yapılara mensup kadın, erkek ve çocuklar ile diplomatik misyon,

Mehmed Reşad'ın kılıç alayı için Edirnekapı'da kurulan elçi çadırı ve önünde yer alan sefirler ile eşleri
(Fruchtermann, III, 1009, 813)

yabancı iş adamları, bankerlerle gazetecilere tahsis edilen süslü çadırlara yerleşmiş olan Avrupalı kadınların oluşturduğu renk cümbüşünü, Edirnekapı dışı, Fatih Camii avlusu, Beyazıt ve Ayasofya meydanlarını hıncahınç dolduran kalabalıkların hoş ahengi ve çeşitliliği tamamlar. Yanında İstanbul'un bütün belediye başkanları olduğu hâlde Edirnekapı'da alayı karşılayan İstanbul Şehremini Hazım Bey, şehir adına padişaha bir teşekkür belgesi takdim eder. Evler ve resmî binalar bayraklarla ve sokaklar da "Yaşasın Sultan Mehmed Han-ı Hâmis Hazretleri" afişleriyle donatılır.

Mektep öğrencilerinin yerleştirildiği Beyazıt ve Ayasofya meydanlarında birer zafer takı kurulur. Yol boyunca birikmiş olan kalabalıkların arasına ve uygun yerlere güvenliği sağlamak amacıyla ciddi miktarda asker yerleştirilir; ayrıca bir kısmı bando olmak üzere tören alayını selamlamak amacıyla Meclis-i Mebusan binasının önünde iki-üç tabur asker bulundurulur. Yeni padişah bir ihtilâl sonucunda tahta çıktığı için bütün bunlar alınan askerî ve güvenlik tedbirleri cümlesindendi.

Bir yandan dönemin anlayışına ve yeni yönetim biçimine uygun olarak askerî

bandolar tarafından vatan şarkıları ve değişik havalar çalınırken bir yandan da halkın coşkulu tezahüratları, 300'ün üzerinde arabanın katıldığı alaya eşlik eder. Büyük üniformasını giyinmiş ve Hanedan-ı Âl-i Osman Nişanı'nı göğsüne takmış olan padişahın bulunduğu dört atlı saltanat arabasında Mehmed Reşad'ın karşısında Meclis-i Âyan Üyesi Gazi Ahmed Muhtar Paşa; arabanın etrafındaki askerlerin en önünde atının üzerinde Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa yer alır; saltanat arabasını Mekteb-i Harbiye süvari talebeleri takip eder.

Alay, Yavuz Sultan Selim ve Fatih Sultan Mehmed türbelerinin ziyaretinin ardından Şehzadebaşı, Beyazıt ve Divanyolu üzerinden Topkapı Sarayı'na ulaşır. Bâbüssaade önünde tören düzeni içerisinde bekleyen vükelâ ve diğer ileri gelenleri selamlayan padişah, onlarla birlikte saraya girip Hırka-i Saadet Dairesi'ni ziyaret eder ve Bağdat Köşkü'nde bir süre dinlendikten sonra açık bir fayton ile önce Sirkeci'ye ve oradan da Söğütlü vapuruyla Dolmabahçe Sarayı'na geri döner.[128] *Yeni Gazete*, İstanbul'un nüfusu 1,5 milyon ise 1 milyonunun bu törene katılmış olduğunu yazar.[129] Kılıç alayı kutlamaları kapsamında akşamları da devlet daireleri aydınlatılır. İster cülus ister kılıç alayı ve isterse başka bir vesileyle olsun devlet dairelerinin aydınlatma faturası daha sonra hazineye yansırdı.[130]

Bu alayın en önemli yeniliklerinden biri Mevlevî çelebisinin ilk defa bir padişaha kılıç kuşandırmış olmasıdır. Böyle bir tercihin Mehmed Reşad'ın Mevlevî olmasından ziyade, şeyh Abdülhalim Çelebi'nin daha önce çektiği II. Abdülhamid aleyhtarı telgraf vesilesiyle İttihatçılarla kurmuş olduğu iyi ilişkilerden kaynaklanmış olduğu söylenebilir;[131] zira böyle kritik bir dönemde padişahın tercihlerinin kaale alınmış olacağı pek ihtimal dahilinde değilse de iki tarafın tercihlerinin aynı noktada buluşmuş olduğunu söylemek daha gerçekçi ve rasyonel bir izah olur.

Alayın diğer bir yeniliği de önceleri atla gerçekleştirilen kılıç alayının Mehmed Reşad'la birlikte arabalarla yapılmaya başlanmasıdır. Dönemin şahidi ve padişahın başmabeyncisi olan Lütfi Simavi, böyle bir tercihin yapılma nedenini Mehmed Reşad'ın yaşlı ve şişman oluşuna ve o hâliyle ata binmesinin zorluğuna bağlar; hatta padişahın

[128] BOA, DH.MKT, 2801/78; 12 Mayıs 1909 (21 Rebiülahir 1327), *Yeni Gazete*, nr. 261, s. 1-3; Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 52-53, 185-87; 23 Rebiülevvel 1327, *Servet-i Fünun, Tevcihat ve Havadis Kısmı*, nr. 936, s. 174-75; Mehmed Zeki, "Taklid-i Seyf", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, Sayı 76, 13 Temmuz 1918, s. 850-52; 30 Nisan 1325, *Kadköyü*, nr. 2, s. 1.

[129] 12 Mayıs 1909 (21 Rebiülahir 1327), *Yeni Gazete*, nr. 261, s. 1.

[130] 12 Mayıs 1909, BOA, ZB, 84/34.

[131] Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâdan Sonra Mevlevilik*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1983, s. 276-77; H. T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa!*, s. 58.

sadaret alaylarının da at yerine arabayla yapılmasını istemesini bürokrasinin olumlu karşıladığına, zira ömründe ata binmemiş sadrazam ve şeyhülislamın at üzerindeki tuhaf tavırlarının ve beyaz donlarının görünmesinin "pek gülünç" olduğuna işaret eder.[132]

Bir Meşrutiyet padişahı olan Sultan Mehmed Reşad'ın[133] kılıç alayından sonra Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'ın bileşiminden oluşan parlamentoda (*Meclis-i Umumî*) bir konuşma yapması ve bundan birkaç gün sonra da Meclis-i Vükelâ, yani hükümetin bir bildiri yayımlaması kararlaştırılır. Her iki metni hazırlama görevi, Dahiliye Nazırı Mehmed Ferid Paşa'nın başkanlığında Ticaret ve Nafıa Nazırı Gabriel Noradunkyan ile Maarif Nazırı Nail Bey'den oluşan bir komisyona havale edilir.[134]

Mehmed Reşad tahta geçtikten yaklaşık yirmi gün sonra 20 Mayıs 1909 Perşembe günü yanında oğulları, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Mahmud Şevket Paşa ve mabeyn ileri gelenleri olduğu hâlde denizyoluyla Sirkeci'ye ve oradan da dört atlı saltanat arabasıyla Ayasofya'nın karşısındaki Meclis-i Umumî binasına giderek toplantıya katılır; komisyonun daha önce padişah adına hazırlamış olduğu metin Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından parlamento üyelerine okunur.

Esasında komisyonun yazdığı, sadrazamın okuduğu ve kendisinin dinleyici olarak orada bulunmaktan başka bir şey yapmadığı konuşmasında, Allah'ın takdiri, Hz. Peygamber'in ruhani yardımı ve milletin arzusu üzerine Osmanlı tahtına çıktığını ve Osmanlı milletini temsil eden parlamentoda bulunmaktan mutluluk duyduğunu belirten padişah, ayırım yapmaksızın bütün tebaanın refahı için çalışmanın en büyük emeli olduğuna ve Osmanlılık adı altında yaşayan bütün kavim ve unsurların milletin birliği için gayret sarf edeceği beklentisine vurgu yapar. 1909 Adana Ermeni olaylarının kendisini çok üzdüğünü ifade ile din ve insaniyet şiarlarıyla vatandaşlık duygularına aykırı olan bu gibi durumların ülkenin diğer yerlerinde vuku bulmaması için hükümetin her türlü tedbiri alması gerektiği yönündeki beklentisini dile getirir.

Ülke evlatlarının el birliği ile memleketin zenginliklerinden yararlanacakları ve refah içerisinde yaşayacakları günlere olan özlemini ifade eder; mülki, adli ve mali reformların yapılması, deniz ve kara kuvvetlerinin güçlendirilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması, ülkenin bayındırlığı için çalışılması yönündeki hayal ve ümitlerini parlamento üyelerine iletir. Ciddi ve sağlam temeller üzerinde kurulan meşrutiyetin ülkenin

[132] Lütfi Simâvi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin*, I, 63.

[133] 29 Mayıs 1909 günü Harbiye Nezareti'nde askerlere yönelik olarak Mahmud Muhtar Paşa'nın okuduğu padişahın nutkunda "birinci meşrutiyet padişahı olarak" tahta cülus ettiği belirtilir (Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 56-57).

[134] 9 Mayıs 1909, BOA, MV, 127/54.

haysiyet ve itibarını arttırdığını belirterek büyük devletler ile iyi ilişkilerin sürdürülüp geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapar.[135] Netice olarak bu düşünce, ilke ve beklentilerin hükümetin padişahın ismi üzerinden topluma vermek istediği mesajlar olduğunu söylemek daha doğru olur.

Harbiye Nezareti'nde alelacele yapılan cülus ve biat töreni esnasında sınırlı sayıda âyan ve mebusan önünde yemin eden padişahın, bu parlamento ziyareti esnasında bütün üyelerin huzurunda yeniden yemin etmesi gündeme gelir. Padişah, "ahkâm-ı şer'iyyeye ve Kanun-i Esasi'ye, hukuk-i âmmeye riayet edeceğime biat günü yemin etmiştim. Sizin dahi mütekabilen yemin etmenizi arzu ediyorum" dedikten sonra bütün üyeler tek tek yemin eder. Padişahın bu önemli ziyaretinin ardından parlamentonun padişaha hitaben bir teşekkür yazısı kaleme alması kararlaştırılır.[136]

[135] Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 53-55.

[136] Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 55-56.

SON ALAY: VAHİDDEDDİN'İN KILIÇ KUŞANMASI

İmparatorluğun son kılıç alayı olan Mehmed Vahideddin'in kılıç kuşanma töreni, 31 Ağustos 1918 Cumartesi günü gibi geç bir tarihte gerçekleştirilir ve törende uygulanacak program, son dönem cüluslarında yapıldığı gibi, alay günü gazetelerle kamuoyuna duyurulur.[137] Burada ilk bakışta dikkat çeken husus padişahın cülusu ile kılıç kuşanma töreni arasındaki sürenin uzunluğudur. 4 Temmuz'da tahta cülus eden padişahın kılıç alayının neredeyse iki ay sonra yapılmış olması pek alışılmış bir durum değildir; zira Tablo I ile Tablo III karşılaştırıldığında bu törenin bazen cülusun ertesi günü, bazen birkaç gün sonra, genelde bir hafta-on gün içerisinde ve nadiren de birkaç hafta sonra yapıldığı görülür. Bu anlamda önceki dönemlerde yapılan iki tören arasındaki en uzun sürenin kış şartları yüzünden Eyüp ziyaretini 38 gün geciktirmek zorunda kalan III. Mehmed'e ait olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte Mehmed Vahideddin'in kılıç alayı ve kılıç kuşanma töreninin onu dahi geçtiği ve tahta çıktıktan 58 gün sonra yapılabildiği görülüyor. Bu durumun yeni padişahın olağanüstü bir dönemde ve savaş şartlarında tahta çıkmasıyla alakalı olduğu açıktır.

Âdeta bir geleneğe dönüşmüş olan bu alayın Perşembe günü yapılma âdetinin imparatorluğun son iki kılıç kuşanma merasiminde terkedildiği görülür. Bunun modern bir devletin inşa sürecinde geleneklerin arka plana itilmesinden mi yoksa pek sık yapılmayan böyle bir törenin ayrıntılarının yaklaşık 33 yıl süren II. Abdülhamid döneminden dolayı unutulmaya yüz tutmuş olmasından mı kaynaklandığını bilemiyoruz.

[137] 31 Ağustos 1918, *Sabah*, nr. 10341, s. 1.

Padişahların Eyüp'te kuşandıkları Hz. Ömer'e isnat edilen kılıçlardan biri (H. Aydın, *Hırka-i Saadet Dairesi*, s. 298-99)

Ancak *Takvim-i Vekayi*'de konuyla ilgili çıkan yazıda, Osmanlı padişahlarının Topkapı Sarayı'nda bulunan Hz. Ömer'in kılıcını Eyüpsultan türbesinde kuşanmalarının gelenek olduğunun belirtilmesi, geleneğin unutulmuş olduğu izlenimini vermektedir; zira Hz. Ömer'e isnat edilen kılıcı daha ziyade son dönem padişahları kuşanmıştır; dolayısıyla bu, eski bir gelenek değil devletin modernleşme döneminde teşekkül eden yeni bir âdet idi.

Üzerinde pelerin olan Mehmed Vahideddin de babası Sultan Abdülmecid'in başlatıp haleflerinin sürdürdüğü gibi denizyoluyla Eyüp'e gitmeyi tercih eder. Bunun bir nedeni de Sultan Abdülmecid döneminde taşınılan Dolmabahçe Sarayı'nın karayoluyla Eyüp'e gitmek için biraz ters bir mevkide kalmasıydı. Sabahleyin Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan şehzadeler, damatlar, başmabeynci, Tevfik Paşa, mabeyn başkâtibi ve diğer bazı davetliler yemek yedikten sonra Söğütlü vapuru ile Eyüp'e geçerler. Padişah ise Yaver-i Ekrem İzzet Paşa ile Seryaver Naci Bey yanında olduğu hâlde on çifte saltanat kayığı ile Eyüp'e intikal eder.

Padişahın geçişi esnasında daha önce açılmış olan Unkapanı ve Galata köprülerinin üzerlerinde bahriye askerlerinin bulundurulması ve geçiş esnasında kayık ulaşımının engellenmesi alınan güvenlik tedbirleri cümlesindendi. Geçiş esnasında donatılmış ve önceden alay sancakları çekilmiş limandaki gemiler 21 pare

top atışıyla padişahı selamlar. Bostan iskelesinde sadrazam, şeyhülislam, Âyan Meclisi ile Mebusan Meclisi başkanları, mülki, askerî ve ilmî erkân tarafından karşılanan padişah, yanında devlet ricali ve önde ellerinde buhurdan bulunan görevliler olduğu hâlde, ağabeyi Mehmed Reşad gibi, Evkaf Nezareti'nin sermiş olduğu halıların üzerinden iskeleden türbeye kadar yürüyerek gider.

Camiin iç avlusunda Veliaht Abdülmecid Efendi, şehzadeler ve hanedan damatları tarafından karşılanan Mehmed Vahideddin, burada şehzadelerle birlikte biraz dinlenir; vükelâ, damatlar ve mabeyn ileri gelenleri ise bu esnada karşısında durur. Türbenin içinde Fetih suresi ile Kur'an okunmasının ve duaların edilmesinin ardından kılıç kuşanma törenine geçilir. Türbede sandukanın arka tarafındaki pencerenin önünde Hazine-i Hümayun Kethüdası Refik Bey'in yardımıyla Şeyh Ahmed Senûsî tarafından Hz. Ömer'e isnat edilen kılıç padişaha kuşandırılır. Refik Bey, kural gereği kılıcı önce padişaha vermek isterse de Vahideddin, Şeyh Senûsî'yi işaret eder. Senûsî, bir yandan Fetih suresini okurken bir yandan da kılıcı padişaha kuşandırır. Bu sırada şehzadeler, damatlar, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Veled Çelebi, Nakibüleşraf Ahmed Muhtar Efendi ve vükelâ da türbenin içerisindeydi. Yapılan dualardan sonra türbenin içindeki rical dışarı çıkarken Sultan Vahideddin iki rekât şükür namazı kılar.

Camiin dış avlusunda ileri gelenler tarafından selamlanan padişah, saltanat arabasına biner. Askerî erkân atlarına; diğer rical ise daha önce kıdemleri göz önünde bulundurularak oluşturulmuş düzen içerisinde arabalarına binerek kılıç alayı tertip edilir. Padişah alayla Edirnekapı üzerinden Fatih Sultan Mehmed ve dedesi II. Mahmud'un türbelerine uğradıktan ve Topkapı Sarayı'nda bir süre dinlenip Hırka-i Saadet Dairesi'nde mukaddes emanetleri ziyaret ettikten sonra denizyoluyla Dolmabahçe Sarayı'na döner. Önceki alaylarda yapıldığı gibi güzergâh üzerinde insanların oturacağı yerler ile Edirnekapı, Beyazıt ve Sultanahmet meydanlarında taklar inşa edilir, etraf defne dalları ve bayraklarla süslenir; Eyüp, Edirnekapı, Fatih Camii ile Topkapı Sarayı girişinde gelenek olduğu üzere kurbanlar kesilir.

Alay Edirnekapı'dan şehre girdiğinde şehremini vekili, İstanbul'daki belediye başkanları ve meclis üyelerinden oluşan bir heyet tarafından İstanbul halkı adına istikbal edilen padişaha bir tebrik ve teşekkür mesajı iletilir; ayrıca teşekkür metninin süslenmiş bir nüshası padişaha takdim edilir.[138] Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad Türkgeldi, devrin önde gelen bir şahidi olarak şehremini

[138] 1 Eylül 1918 (25 Zilkade 1336), *Takvim-i Vekayi*, nr. 3333, s. 1; A.F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 145-146; BOA, MB, 1034/47. Belediye heyetinin Vahideddin'e sunduğu yazının metni ve padişahın verdiği cevap için bkz. 1 Eylül 1918, *Sabah*, nr. 10342, s. 1.

vekilinin şehrin anahtarını padişaha verdiğini ve bu şekilde anahtar vermenin bir "âdet-i kadîme" olduğunu belirtirse de[139] hem önceki kılıç alaylarından hem de bu kılıç alayı hakkında bilgi veren diğer kaynaklardan intikal eden böyle bir bilginin olmadığını belirtmemiz gerekir.

Kılıç alayından birkaç gün sonra yanına Ali Fuad Türkgeldi'yi de alarak annesi Gülüstü Kadınefendi, II. Mahmud'un annesi Nakşidil Valide Sultan ile Yavuz Sultan Selim türbelerini ziyaret eden Sultan Vahideddin, her türbede ruhları için Kur'an okutur.[140]

Sultan Vahideddin'e kim tarafından kılıç kuşandırılacağı hususunun tören öncesinde ciddi bir krize dönüştüğü anlaşılıyor. Padişahın, bu iş için pek hevesli olan Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'ye sıcak bakmadığı, kılıcı takmasını istediği Nakibüleşraf Ahmed Muhtar Efendi'nin şerif olmadığı ve ağabeyi Mehmed Reşad gibi Mevlevî Şeyhi Veled Çelebi'nin kılıcı takma olasılığı da Çelebilerin esiri olmak ve tahakkümleri altına girmek istemediği için bu olasılıkların ortadan kalktığı iddia edilir. Hâl böyle olunca Trablusgarp savaşları sırasında İtalyanlara karşı devletin yanında yer almış ve bir gün önce İstanbul'a gelmiş olan Şeyh Ahmed Senûsî padişahın imdadına yetişir.[141] Başmabeynci Lütfi Simavi, bu ihtimaller arasında gidip gelen padişaha, Napolyon'un (s. 1804-1814) tacı Papa'nın elinden alarak kendi başına koyduğu gibi, kılıcı doğrudan kendisinin kuşanabileceğini söylediğini ve Vahideddin'in bu ihtimali de ciddi olarak düşündüğünü belirtmesi, konuyla ilgili ilginç bir anekdot olarak zikre değerdir.[142]

Mehmed Vahideddin, kılıç alayının ardından yayımladığı bir irade ile törene ve kendisine karşı gösterdikleri ilgi, iyi niyet, samimiyet ve desteklerinden ötürü İstanbul halkına ve basınına teşekkür eder. Padişahın bu tebliği ve düşünceleri basın aracılığıyla da kamuoyuna duyurulur;[143] ayrıca muhtemelen kılıç alayı için davet edilmiş olmalılar ki hem Almanya İmparatoru II. Wilhelm (s. 1888-1918) hem de Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Karl (s. 1916-1918) birer telgraf çekerek kılıç kuşanma töreninden dolayı padişahı kutlarlar.[144]

Bu töreni yakından takip eden Ruşen Eşref, Sultan Vahideddin'in kılıç alayı ve kılıç kuşanma töreni hakkında resmî metinlere yansımayan bazı ayrıntı ve gözlemlerini

[139] A.F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 146.

[140] A.F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 147.

[141] A.F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 145-46. Mevlevî postnişini Veled Çelebi, muhtemelen padişaha kılıç kuşandırma beklentisi ile İstanbul'a gelmek istediğini Konya valisi aracılığıyla hükümete iletir (BOA, DH.ŞFR, 588/132).

[142] Lütfi Simâvî, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin*, III, 617.

[143] 3 Eylül 1918, BOA, İ.DUİT, 1/74; BOA, DH.KMS, 48/78; 4 Eylül 1918, *Takvim-i Vekayi*, nr. 3336, s. 1.

[144] Padişah da birer telgraf göndererek teşekkürlerini iletir (3 Eylül 1918, *Takvim-i Vekayi*, nr. 3335, s. 1).

bize aktarır. Törende padişahın omuzunda yakası sırma dallı gümüş renginde uzun bir pelerin; belinde ise Yavuz Sultan Selim'e ait olduğu ifade edilen fildişi kabzalı, yassı ve kıvrık kılıç vardı. Padişah, caminin iç avlusunda dinlenirken III. Ahmed dönemine ait olduğu ifade edilen sırma dal işlemeli bir beyaz minder üzerinde oturur. Ruşen Eşref, kılıç kuşanma töreninin ardından iki rekât şükür namazı kılan padişaha veliaht Abdülmecid Efendi'nin de eşlik ettiğini belirtir ki bu, diğer kaynaklarda geçmeyen bir bilgi ve o döneme kadar olmayan tamamıyla yeni bir uygulamaydı.[145]

İlgili kısımda açıklandığı gibi, saltanatın kaldırılması, Sultan Vahideddin'in yurtdışına kaçması ve ardından TBMM hükümeti tarafından azledilip yerine halife unvanıyla Abdülmecid Efendi'nin seçilmesiyle birlikte Ankara'daki hükümet ile İstanbul'daki halife arasında bu yeni duruma uygun törenlerin nasıl yapılacağı hususunda görüşmeler başlar. Uzun süre Abdülmecid Efendi'nin maiyetinde bulunup halifeliği döneminde seresvapçılığını yapan İsmail Baykal, TBMM hükümeti ile halife arasında kılıç kuşanma töreni hususunda Eyüpsultan türbesine gidilip sadece dua edilmesi yönünde bir ara çözüm bulunduğunu ve biat töreninden sonra "hazırlanmış program gereğince ve büyük bir alayla Eyüpsultan'a gidilmişti. En önde Büyük Millet Meclisi heyetinin

Halife Abdülmecid Efendi
(Murat Bardakçı koleksiyonu)

[145] Ruşen Eşref, *İki Saltanat Arasında*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1334, s. 39-42.

arabaları, bir müfreze maiyet süvari bölüğü, Halifenin bindiği dört atlı saltanat arabası, yaverler, yine bir müfreze maiyet bölüğü, Halifenin sarayı maiyet erkânı arabaları ve nihayetinde yine maiyet bölüğünden bir müfreze takip ediyordu. Eyüpsultan türbesi ziyaret edildikten sonra aynı alay ve törenle avdet olunmuştu" diye gayet açık ve net ifadelerle Eyüp'e gidilmiş olduğunu belirtir.[146]

Halifenin en yakınındaki bir görevlinin bu şahitliğine rağmen ne dönemin basınında ne konuyla ilgili literatür ile yapılan tezlerde ne de konuyla ilgili olarak TBMM zabıt ceridelerine yansıyan görüşme metinlerinde Eyüpsultan'la ilgili en ufak bir işaret vardır. Konuya çok yakın olduğu için kaynak değeri yüksek olmasına rağmen İsmail Baykal'ın yaklaşık 30 yıl sonra hatıralarını yazarken bu hususu yanlış hatırlamış olması ihtimal dahilindedir. Öte yandan yukarıdaki alıntıya biraz daha dikkatli bakıldığında bu alay düzeninin 24 Kasım 1922 tarihinde Fatih Camii'nde yapıldığı yukarıda zikredilen Cuma selamlığı tertibine benzediği görülür. Bununla birlikte bahsetmiş olduğu Eyüpsultan ziyareti hususu, yine de o dönemde en azından konunun halife sarayı çevrelerinde düşünülüp tartışıldığını göstermesi açısından zikre değerdir.

[146] İ. Baykan, "Abdülmecid Efendi ve Sarayında Cereyan Eden Bazı Olaylar", s. 278.

ALAY İÇİN YAPILAN HAZIRLIKLAR

Zaman içerisinde giderek tekemmül ve ritüelleri teşekkül eden kılıç kuşanma töreni için önceden bazı hazırlıklar yapılırdı. Kılıç alayı öncesindeki hazırlıkların belki de en önemlisi, tören için en hayırlı gün ve zamanın, yani *eşref saat*in müneccimbaşı tarafından belirlenmesiydi.[147] Sultan Abdülaziz'in kılıç kuşanma töreni için müneccimbaşının hazırladığı zayiçe metni "bi-lütfihi Teâlâ işbu şehr-i Zilhiccetü'ş-şerifenin bi-hasebi'r-rü'ye yirmi beşinci Perşembe günü ezanî saat ile beş saat yirmibeş dakika iken taklid-i seyf-i hümayun buyurulmak için vakt-i muhtar olduğu" şeklindeydi. Ayrıca teşrifat defterlerinden bu alaylarla ilgili kayıtlar ile önceki uygulamalar çıkartılır ve alay düzeninin çerçevesi oluşturulurdu.[148]

Her ne kadar kılıç kuşanma töreni yapılamamış olsa da V. Murad'ın kılıç alayı günü ve tertibi belirlenmiş; hatta padişah törenin akışına babası Sultan Abdülmecid'in türbesinin ziyaretini de eklemişti.[149] Yine alayın gün ve saatini ve Eyüp'e denizden gidilip alayla karadan dönüleceğini sadarete bildiren II. Abdülhamid, hazırlıkların bu genel çerçeveye göre yapılmasını ister.[150]

[147] IV. Mustafa'nın kılıç kuşanmasının eşref saati için bkz. BOA, *A.d*, nr. 357, s. 39. Kılıç alayı ve cülus gibi önemli olaylar için başvurulan eşref saati için bazen hesap farkı ortaya çıkabilirdi (TSMA.e, 1210/55).

[148] Önceki teşrifat kaydında yer alan kılıç alayından birkaç gün sonra üst düzey yöneticilerin padişahı tebrik için Mabeyn'e gelmesi kuralı, daha önce cülus tebriki gerçekleştiği düşüncesiyle terk edilir (30 Haziran 1861, BOA, İ.DH, 1291/101523).

[149] 3 Haziran 1876, BOA, İ.DH, 723/50458.

[150] 4 Eylül 1876, BOA, İ.DH, 730/50882.

Padişahın törende hangi kılıcı kuşanacağı önceden belirlenir ve mukaddes emanetlerin muhafazasıyla görevli Hazine-i Hümayun kethüdası, kararlaştırılan gün ve saatte kılıçla birlikte Eyüpsultan türbesinde hazır bulunması için uyarılırdı. Nitekim Sultan Abdülaziz'in kılıç kuşanma töreniyle ilgili kethüdaya gönderilen bir yazıda belirlenen gün ve saatte tören elbiseleri ve maiyetiyle birlikte Hz. Ömer'e isnat edilen kılıç da yanlarında olduğu hâlde türbeye gitmesi, 20 adet yaygı ile bir çift gümüş buhurdanı yanında götürmesi ve kılıç kuşanma töreninden sonra oluşturulacak olan kılıç alayını takip etmesi istenir.[151] Kethüda ve maiyetinin bu istekler doğrultusunda kılıcı denizden Eyüp'e götürdüğü anlaşılıyor.[152]

18. yüzyılda gerçekleştirilen kılıç alaylarında törenler için önceden yapılması gelenek olan bazı hazırlıkların ayrıntılarına ulaşabiliyoruz. Bunlardan biri kılıç alayının takip edeceği güzergâhın önceden temizlenip hazırlanması ve kum dökülerek düzeltilmesidir. III. Selim'in kılıç alayı için belgede geçen "de'b-i dîrîn-i müstahsene üzere bâ-ferman-ı âli ferş olunan kum", yani güzel bir gelenek olduğu üzere yola serilen kum ibaresi, bu hazırlıkların önceki dönemlerde de yapıldığını göstermektedir.[153]

İstanbul'da törenler vesilesiyle yolların düzenlenmesi uygulamasının imparatorluğun sonuna kadar devam ettiği anlaşılıyor.[154] Esasında bunun en önemli sebebi İstanbul'daki yolların düzensiz, bakımsız ve perişan bir vaziyette olmasıydı. Nitekim Mehmed Reşad'ın kılıç alayı münasebetiyle Şehremaneti'ne yazılan bir yazıda, alayın geçeceği güzergâhtan sarayla Edirnekapı arasının nispeten iyi durumda olduğu, ancak Edirnekapı-Eyüp kısmının onarılması gerektiği belirtilerek acilen tedbir alınması istenir.[155]

Bunun dışında denizden gelecek padişahın alayında bulunan deniz araçlarının yanaşacağı Bostan iskelesinin durumu önceden gözden geçirilir ve gerekli onarımları tersane emini aracılığıyla yapılır;[156] ayrıca törenden önceki akşam süslenen iskeleden türbeye kadar olan yola kıymetli halılar serilir, yolun her iki tarafına saksılar dizilir, ayrıca yabancı sefirler için hazırlanan çadırlarla ilgili bir eksiklik olup olmadığı bir gün önceden denetlenirdi.[157] Ancak bu tür törenler

[151] 2 Temmuz 1861, TSMA.e, 563/22. Üzerlerinde tören elbiseleri ile nişan ve kılıçları olduğu hâlde II. Abdülhamid'in kılıç kuşanma töreni için gerekli eşyalarla birlikte Eyüp'te bulunmaları konusunda Hazine-i Hümayun kethüdasıyla kâtiplerine davetiyeler gönderilir (6 Eylül 1876, TSMA.e, 423/9).

[152] TSMA.e, 613/58.

[153] 27 Nisan 1789, BOA, C.DH, 334/16673.

[154] Sultan Abdülaziz'in kılıç kuşanma töreni için yapılan çalışmalar ve giderleri için bkz. Arzu T. Terzi, "Sultan Abdülaziz'in Kılıç Kuşanma Merasimi", s. 469-70.

[155] 4 Mayıs 1909, BOA, BEO, 3541/265556.

[156] *An Ottoman Protocol Register*, s. 129.

[157] 12 Mayıs 1909 (21 Rebiülahir 1327), *Yeni Gazete*, nr. 261, s. 1.

vesilesiyle öteden beri yapılan bu düzeltme ve onarımların geçici, palyatif ve günü kurtarmaya yönelik olduğu, Mehmed Reşad'ın mabeyn başkâtibi olan Halid Ziya'nın aşağıdaki ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Yolların ve alayın geçtiği yerlerin çevresi ile alaya katılan devlet yöneticilerinin giysi ve şatafatı arasında oluşan dehşetli tezat ve çelişkinin trajik bir tasvirini, bu törene bizzat katılan Halid Ziya'nın hatıralarında buluruz:

"Sultan Reşad'ın kılıç alayı dışından belli bir çerçeve arasından değil, ta Eyüb camiinden başlayarak surların toz kasırgaları içinde bulanmış dış caddesini takib ederek, sonra İstanbul'un fakir, sefil iç mahallelerinden Divanyolu'nu -oh! Bu Divanyolu! İsmi ne büyük bir yalan söyleyen bir yoldu bu!..- daha sonra Köprüyü, oradan ta Dolmabahçe'ye kadar hep birbirinden harap, fakir sokaklardan geçerek, ta içinden görüyordum; alayı dışından değil, içinden, geçilen yerleri görerek ve muhteşem olmak arzusunda bulunan bu alayla sefaleti insana ağlamak hisleri veren çerçeve arasındaki tezaddan üzülerek, sırmalı elbisemin içinde sarsıla sarsıla, şaşkın ve yorgun gidiyordum."

Halid Ziya, törenin ardından saraya döndüğünde üniformasının "tozlara batmış" olduğunu ve çıkartıp yıkattığını belirtir.[158] Benzer eleştirileri dile getiren ve padişahların Eyüp'e geliş ve gidişlerini denizyoluyla yapmalarının daha uygun olacağını belirten Başmabeynci Lütfi Simavi, çirkin, harap ve ahşap evlerle çevrili dar sokaklardan arabalarla geçişin at üzerinde yapılan kılıç alaylarına göre daha sönük olduğunu ifade eder.[159]

Kılıç alayı öncesinde sadece alayın resmi kısmı için değil, İstanbul sokaklarında yolun iki yanında dizilerek alayı selamlayacak olan kalabalıklar için de bazı tedbirler alınır, törene katılımı sağlamak için bazı kolaylıklar sağlanırdı. Her ne kadar gerçekleşmese de V. Murad'ın kılıç alayının geçeceği güzergâh üzerinde sıralanacak ve padişah ile alayı selamlayacak öğrencilerden köprü ve vapur ücreti alınmaması için Şirket-i Hayriye ve ilgili makamlar nezdinde girişimlerde bulunularak öğrencilerin parasız taşınması kararı alınması[160] bu tedbirler cümlesindendi. Öte yandan II. Meşrutiyet döneminde tahta geçen Mehmed Reşad'ın kılıç kuşanma töreni için devlet dairelerinin tatil edilerek vatandaşların işlerinin görülebilmeleri amacıyla dairelerde sadece nöbetçi memurlar bırakılır.[161]

Padişah, sadrazam, şeyhülislam, serasker, vükelâ, nakibüleşraf, özetle bütün devlet ileri gelenleriyle üst düzey bürokrasinin yer aldığı böyle önemli bir tören için doğal olarak en fazla titizlik ve özen gösterilmesi gereken şey

158 Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İnkılâp ve Aka Yayınevi, İstanbul 1981, s. 231-32.

159 Lütfi Simâvi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin*, 1, 63.

160 29 Haziran 1876, BOA, MF.MKT, 38/122; 41/4.

161 9 Mayıs 1909, BOA, DH.MKT, 2807/25.

alayın ve geçeceği güzergâhın güvenliğiydi. Esasında törenin güvenliği, sanki teşrifatın bir parçasıymış gibi, adı konulmamış bir şekilde alay teşrifatının içine dahil edilirdi. Nitekim teşrifatî olarak Topkapı Sarayı'ndan Karagümrük'e kadar yeniçerilerin, Karagümrük'ten Edirnekapı'ya kadar cebecilerin, surların dışından Eyüp'e kadar da topçular, arabacılar, humbaracılar, denizciler (*tersanelî*) ile diğer askerlerin alayın geçeceği yolun iki yanında sıralanmaları geleneği[162] tam da bu konuyla alakalı olup törenin güvenliğini sağlamaya yönelik bir tedbirdi.

İmparatorluğun son dönemlerinde alınan güvenlik tedbirleri ve yapılan hazırlıklarla ilgili ayrıntılı bilgilere sahibiz. Muhtemelen önceki dönemlerdeki uygulamalar da mahiyet açısından çok farklı değildi. Sadrazam Mehmed Talat Paşa, Mehmed Vahideddin'in kılıç alayı öncesinde hem törenin eksiksiz yürütülmesini planlamak hem de yapılacakları ve alınacak önlemleri belirlemek üzere Bâbıâli'de teşrifat umum müdürünün başkanlığı altında polis genel müdürü ve şehremini vekilinden oluşan bir komisyon kurdurur.[163] Böylesine büyük ve halka açık bir törenin ilgili olduğu bütün taraflar, yani belediye, emniyet ve teşrifat bir araya gelerek gerekli hazırlıkları yapıp önlemleri alırdı. Benimsenen kararlar, alayın geçeceği güzergâhın ayrıntıları ve tören programı devletin ilgili birimleriyle de paylaşılarak alayın güvenliği için önlem alınması istenirdi.[164]

Mehmed Reşad sıkıyönetim ortamında kılıç kuşandığı için güvenlik tedbirleri her zamankinden daha sıkı tutulur. Hem II. Meşrutiyet'in ilanının hem de uzun süren II. Abdülhamid döneminin sona ermiş olmasının yarattığı coşku neticesinde Edirne ve İstanbul'a yakın vilayetlerin halkı özel trenler kiralayarak İstanbul'a gelmek ve kılıç alayını seyretmek isterlerse de sıkıyönetim idaresi güvenliği gerekçe göstererek buna izin vermez. Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa, bu kalabalıkların İstanbul'da izdihama neden olacağını belirterek Dahiliye Nezareti'nden bu durumun uygun bir dille halka anlatılmasını ister.[165]

[162] "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", s. 161.

[163] 15 Temmuz 1918, BOA, DH.KMS, 48/6.

[164] 6 Mayıs 1909, BOA, ZB, 631/76.

[165] 5 Mayıs 1909, BOA, DH.MKT, 2803/36; 2803/74; 2804/69.

ALAYIN SEYRİ İÇİN SEFİRLERİN DAVET EDİLMESİ

Sultan Abdülmecid'in kılıç alayı vesilesiyle daha önce olmayan bir uygulama devreye sokulur ve sonrasında da bu bir geleneğe dönüşür. Kılıç alayının geçişini seyredebilmeleri için muhtemelen ilk defa resmen davet edilen İstanbul'daki bazı itibarlı yabancılar ile elçiler için Edirnekapı yakınlarındaki Eğrikapı'da Kuyubaşı denilen yerde çadırlar kurulur; hatta padişah, alayın geçişi sırasında Mabeyn Kâtibi Tevfik Bey'i göndererek elçilerin hatırlarını sordurur; genç padişahın bu davranışından memnun kalan sefirlerin kimi bir yazı yazarak kimi de tercümanını Bâbıâli'ye göndererek şifahen saygılarını padişaha iletirler.[166] Tören öncesinde İstanbul'da bulunan yabancı elçilerle aile ve maiyetlerini ve diğer önemli davetlileri töreni izleyecekleri yere naklet-mek üzere valide kethüdası, maliye nazırı, darphane müşiri ve ticaret nazırı gibi üst düzey görevlilerden fayton ve atlar sağlanır,[167] çadırlarda ağırlanan sefirler ile diğer itibarlı konuklara dondurma ve şekerleme ikram edilir, misafirlerle ilgilenmek üzere teşrifatçılar ile Gümrük Emini Tahir Bey görevlendirilir.[168]

Aynı şekilde Sultan Abdülaziz'in kılıç alayını seyretmek üzere davet edilen yabancı sefirler için de Defterdar iskelesinin üst tarafında çadırlar kurulur ve sefirlerle ailelerini çadıra götürmek üzere önceden üst düzey bürokratlar, ıstabl-ı âmire ve askeriyeden temin edilen arabaların tören günü

166 28 Temmuz 1839 (16 Cemaziyelevvel 1255), *Takvim-i Vekayi*, nr. 182, s. 1; Ahmed Lütfi, *Tarih*, VI, 51.

167 12 Temmuz 1839, BOA, C.SM, 132/6636.

168 BOA, *A.d*, nr. 365, s. 101.

Mehmed Reşad'ın kılıç alayı münasebetiyle Beyazıt'ta kurulan zafer takını gösterir kartpostal

iskelede hazır bulundurulmaları istenir.[169] Araba sayısı, planlamanın esas sorumlusu olan teşrifatînin isteği üzerine belirlenir ve arabalar belli bir ücret karşılığında belediye tarafından kiralanır, arabacılar için yeni eldivenler satın alınır,[170] bu önemli misafirlere yapılan yiyecek, içecek, kahve ve dondurma gibi ikramların faturası da devletçe ödenirdi.[171] Mehmed Reşad'ın kılıç alayında ağırlanan sefirler için yapılan ikramların Tokatliyan Mıgırdıç Efendi'nin lokantasınca hazırlandığını biliyoruz.[172]

169 BOA, HR.MKT, 382/93, lef 1-2.

170 Mehmed Reşad'ın kılıç alayı için kiralanan 130 arabalar için toplam 15.094 kuruş (8.452 $) ödenmişti (1 Haziran 1909, BOA, DH.MKT, 2827/47).

171 Sultan Abdülaziz'in kılıç alayında elçilerin yiyecek ve içecek harcamalarının tutarı olan 16.168 kuruş (6.952 $) Maliye Hazinesi'nden ödenir (BOA, İ.HR, 187/10432).

172 Lokanta, bu ikramlar için Maliye Hazinesi'ne 150 liralık (8.400 $) ciddi bir fatura çıkarır (13 Mayıs 1909, BOA, DH.MKT, 2810/46; 12 Mayıs 1909 (21 Rebiülahir 1327), *Yeni Gazete*, nr. 261, s. 2).

Seyretmeleri için II. Abdülhamid'in kılıç alayına da davet edilen elçiler, gazeteciler ve yabancılar için Edirnekapı dışında Eyüp'ün üst taraflarında donanımlı dört çadır hazırlandığı gibi, sefirlere burada bir de öğle yemeği verilir. Elçi çadırlarının ilerisinde itibarlı davetliler için de ayrı bir çadır kurulur. II. Abdülhamid, alay sefir çadırları hizasına geldiğinde Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'yı en kıdemli elçi olmak sıfatıyla İngiltere Sefiri Sir Henry Elliot'a göndererek selamlarını iletip hatırlarını sordurur.[173] Töreni izlemek üzere İstanbul'a gelen İngiltere'nin Akdeniz filosu komutanı Amiral James Robert Drummond da davetliler arasındaydı.[174] Söz konusu misafirler için hazırlanan ve 240 lira (13.680 $) gibi ciddi bir rakama ulaşan yiyecek ve içecek giderleri hazineden karşılanır;[175] bu özel davetlilerin söz konusu seyir çadırlarına nakilleri de saray arabalarıyla ve devlet aracılığıyla gerçekleştirilirdi.[176]

Diplomatlar ve İstanbul'da bulunan önde gelen yabancılar, Mehmed Reşad'ın[177] ve Sultan Vahideddin'in kılıç alayı törenlerinde de aynı şekilde kurulan çadırlarda konuk edilerek ağırlanır; ancak Vahideddin'in kılıç alayında yeri değiştirilen sefir çadırları Kuyubaşı'nda değil, ilk ve son kez olarak Beyazıt Meydanı'nda kurulur.[178] Tören ister istemez Birinci Dünya Savaşı'nın izlerini taşıdığı için burada kurulan çadıra sadece ittifak devletleriyle tarafsız devletlerin elçileri çağırılır. Mehmed Vahideddin, alayın geçişi sırasında yaveri Ahmed İzzet Paşa'yı sefirlere göndererek iyi dileklerini iletir.[179]

Görüldüğü gibi, Sultan Abdülmecid döneminde ilk defa gerçekleştirilen yabancı sefirlerin kılıç alayına davet edilip ağırlanması zaman içinde bir geleneğe dönüşür. Yabancı sefirlerin, gazetecilerin ve dolayısıyla da dış kamuoyunun memnun edilmesi yeni göreve gelen padişahlar tarafından önemsendiği için bu çadırların hazırlanması ve burada verilecek hizmetlerin planlanması hassasiyetle takip edilirdi.

Kuyubaşı'nda alayın geçeceği caddenin her iki yanında yabancılar için kurulan bu süslü ve işlemeli çadırlarla ilgili hazırlıklarda herhangi bir aksamanın yaşanmaması için belediye başkan yardımcısı ve bazı üst düzey yöneticiler tarafından alay günü sabahleyin hazırlıklar tekrar gözden geçirilip kimin nereye oturacağı belirlenir; ayrıca teşrifat-ı umumiye nazırı, hariciye teşrifatçısı ve yardımcısı son hazırlıkları denetler, çadırlardan biri sakinlerine hizmet ve servis etmek amacıyla büfe olarak düzenlenir. Bunların dışında hariciye teşrifatçısı, yardımcıları ve İstanbul Şehremaneti umur-i ecnebiye müdürü de yabancı misafirlerin karşılanması ve mihmandarlık görevlerini üstlenir.[180]

---

173 Osmanlı Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, I, 106, 109; 8 Eylül 1876, *Vakit*, nr. 312, s. 1.

174 14 Eylül 1876 (24 Şaban 1293), *Sabah*, nr. 173, s. 2.

175 19 Kasım 1876, BOA, İ.HR, 272/16425.

176 9 Eylül 1876 (19 Şaban 1293), *İstikbal*, nr. 178, s. 1.

177 12 Mayıs 1909 (21 Rebiülahir 1327), *Yeni Gazete*, nr. 261, s. 2; Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 52.

178 31 Ağustos 1918, *Sabah*, nr. 10341, s. 1.

179 1 Eylül 1918, *Sabah*, nr. 10342, s. 1.

180 *Yeni Gazete*, nr. 261, s. 2.

KILIÇ ALAYININ DÜZENİ

Kılıç alayının tertip ve düzeni, 13 Nisan 1789'da gerçekleştirilen III. Selim'in kılıç kuşanma töreni vesilesiyle izah edilecektir. Kılıç alayı, karadan Eyüp'e gidilmesi durumunda, saray, Divanyolu, Destereciler, Sultan Bayezid Hamamı, Vezneciler, Eski Odalar, Saraçhane, Devehanı, Atpazarı kapısı, Fatih Camii, Çörekçi kapısı, Tavukçular, Edirnekapı, Otakçılar, Çömlekçiler Hamamı, Acıçeşme, Sultan Sarayı önü, Kaymakçılar ve Eyüp Camii güzergâhını izler; dönüşte de deniz yoluyla yine belli bir düzen içerisinde hareket edilerek saraya dönülürdü.

Kılıç alayının önden arkaya doğru olan düzeni şu şekildeydi: en önde kılavuz çavuş, ardında asesbaşı, sübaşı, divan çavuşları, kapıcılar kâtibi, pişkeşçi, hayme-i hassa mehterbaşısı, humbaracıbaşı, arabacıbaşı, cebecibaşı, topçubaşı, sipah ve silahtarın kethüda yerleri ile çavuşları, yeniçeri ileri gelenleri, yeniçeri kâtibi, Divan-ı Hümayun hâcegânından Anadolu muhasebesine kadar olan mansıp sahipleri, büyük müderrisler, selâtin cami şeyhleri, eminlerden büyük ruznamçeye kadar olan efendiler, kapıcıbaşı ağalar, şikâr-i hümayun ağaları, Üsküdar mevleviyetinden Mekke mevleviyetine kadar olan büyük âlimler, şıkk-ı sani ve salis defterdarları, tevkiî, defter emini, defterdar, sekbanbaşı, İstanbul kadısı ve mazul ve payelileri, büyük âlimler, nakibüleşraf, kaptan paşa, çavuşlar kâtibi, çavuşlar emini, sadaret kaymakamının kapıcılar kethüdası, selam ağası, sadaret mektupçusu, tezkire-i evvel ve sani, reisülküttap, çavuşbaşı, şeyhülislam, sadaret kaymakamı, solakbaşı ağalar, arpa emini, ahır kethüdası, sarraçlar halifesi, sarraçlar kâtibi, arpa ruznamçesi, seyisler, eski oğlanlar takımı, rikâb-ı hümayun ağaları,

Valide ve kılıç alaylarının değişmez güzergâhı: Divanyolu ve Çemberlitaş
(Fruchtermann, II, 631, nr. 1562)

padişah, silahtar, çukadar, Enderun ağaları, miralem ağa, tören elbiseleri ve maiyetleriyle sıralanır; daha sonra saltanat arabası, saltanat tahtırevanı, mehterhane kösleri ile padişahın tabl ü alemi gelirdi.[181]

[181] *An Ottoman Protocol Register*, s. 130-32. IV. Mustafa'nın kılıç alayının tertibi için bkz. s. 165-68.

Bu alay tertibinde yer alan makam sahipleri doğal olarak dönemine, süreç içerisinde gerçekleşen bürokratik değişikliklere veya ihtiyaçlar doğrultusunda yeni müesseselerin devlet teşkilatına katılmasına uygun olarak farklılıklar gösterirdi. Nitekim 600 yılı aşkın bir süredir devam eden bir imparatorluğun diğer törenlerinde olduğu gibi

kılıç alayı da bu değişikliklerden nasibini alır. Bu bakımdan törensel ve idari tekemmülün zirvesini oluşturan 18. yüzyıl alayları ile bürokratik değişimin hızla aktığı 19. yüzyılın özellikle ikinci çeyreğinden sonraki tören düzenleri ile bürokratik isimlendirmelerin çok daha farklı olacağı aşikârdır.

18. yüzyılda teşrifat kurallarının tekemmül etmesi ve kayıt altına alınmasıyla birlikte söz konusu genel kılıç alayı teşrifatının yanı sıra törene katılacak ve önemli görevler üstlenecek olan sadrazam, şeyhülislam, nakibüleşraf, yeniçeri ağası veya sekbanbaşı, defterdar ve reisülküttaba törende neler yapacaklarına dair ayrı birer teşrifat kaydı ve görev talimatının verildiğini ifade etmek gerekir.[182]

[182] *An Ottoman Protocol Register*, s. 132-33, 170-73; "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", s. 118-19, 170-75; BOA, *KK.d*, nr. 696M, s. 158-59.

KILIÇ KUŞANMA MERASİMİ

17. ve 18. yüzyıllarda gerçekleştirilen kılıç kuşanma törenleri esnasında Eyüpsultan türbesinin içindeki ritüeller hakkında fazla bir ayrıntıya sahip değiliz. Kroniklerde genelde alay ile türbeye gidildiği ve farklı dinî ve tarihî şahsiyetlere ait olduğu iddia edilen kılıçların şeyhülislam, nakibüleşraf veya başka bir görevli tarafından padişaha kuşandırıldığına dair genel bilgiler verilir. Bununla birlikte türbede yapılan ritüellerin ayrıntılı bir dökümünü, sürece göre hayli geç bir tarih olsa da Sultan Abdülaziz'in kılıç kuşanma töreniyle ilgili tutulan bir teşrifat kaydında buluruz; ancak bunun önceki dönemler için veya önceki dönemlerin hangi kesitine kadar ne derece bir temsil kabiliyetine sahip olduğunu bilemiyoruz.

İfade edildiği üzere, denizden saltanat kayığıyla Eyüp'e gelen Sultan Abdülaziz, orada daha önce hazırlanmış olan tahtta biraz dinlenir, sadrazam, şeyhülislam ve vükelâ o sırada türbe dışına serilen yaygılar üzerinde oturur. Eyüp Camii hatibi ile üç imam Fetih suresini ve ardından birer *aşr-i şerif* okuduktan sonra duacılar dua eder, o sırada türbeye giren padişah sandukanın sağ tarafında yüzü kıbleye dönük olarak ayakta durur. Bu esnada türbenin içerisinde padişah dışında sadrazam, şeyhülislam, nakibüleşraf ve vükelâ bulunur.[183] Bununla birlikte IV. Mustafa'nın kılıç kuşanma merasimi esnasında teşrifatî ile teşrifatî kisedarının eşref saati (*vakt-i muhtar*) bildirmek amacıyla türbede bulundukları teşrifat kaydından anlaşılıyor.[184]

[183] BOA, İ.DH, 1291/101523. Cevdet Paşa, Nakibüleşraf Tahsin Efendi'nin türbenin dışında vükelânın yanında bulunduğunu belirtir (*Tezâkir 13-20*, s. 152).

[184] "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", s. 161.

I. Abdülhamid'in Eyüp'te kılıç kuşanması
(Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları*, s. 132)

Daha önce türbeye gönderilmiş olan ve o sırada Hazine-i Hümayun kethüdasının elinde bulunan Hz. Ömer'in kılıcı, müneccimbaşı tarafından belirlenen eşref saat geldiğinde şeyhülislam tarafından padişaha verilir ve padişah öptükten ve iade ettikten sonra şeyhülislam kılıcı padişaha kuşandırır ve yapılan duaların ardından vükelâ padişaha temenna ederek türbeden çıkar.[185] Şeyhülislam, kılıcı padişaha kuşandırırken önce Arapça olarak "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım, Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun, kılıçla gönderilen nebi Muhammed Aleyhisselama, bütün ailesine ve ashabına dua ve selam ederim. Yardımcı (*Muîn*) olan Allaha sığınırım" şeklindeki duadan sonra "Kuşkusuz biz sana apaçık bir fetih verdik. Böylece Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru yola iletir. Ve Allah sana şanlı bir zafer ile yardım eder" şeklinde Fetih Suresi'nin 1-3. ayetlerini okur ve sonunda "Yüce Allah'ım (bu) kılıcı kılıçlarından bir kılıç ve (bu yiğidi) yiğitlerinden bir yiğit eyle. Gönderilenlerin Efendisi'nin hürmetine âmin, âmin, âmin. Âlemlerin Rabbine hamd olsun. El fatiha"[186] duasıyla tamamlar.

Padişah, daha sonra belindeki kılıcı çıkarıp mahfazasına koyar, kıldığı iki rekât şükür namazının ardından Eyüp el-Ensarî'nin ruhaniyetinden yardım diledikten sonra dışarı çıkarak bir süre dinlenir. Ardından teşrifat defterine göre oluşturulan kılıç alayı eşliğinde karadan Edirnekapı üzerinden saraya intikal eder. O gün gelenek olduğu üzere Eyüpsultan türbesinde 20, Edirnekapı'da 20, Fatih'in türbesinde 20 ve Topkapı Sarayı girişinde de 20 olmak

Mehmed Reşad'ın Eyüp'te Mevlevi Çelebisi Abdülhalim Efendi eliyle kılıç kuşanması (*Le Petit Parisien*, no 1059, 23 Mayıs 1909, kapak resmi)

185 BOA, İ.DH. 1291/101523.

186 BOA, YEE. 36/92; Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 152.

üzere toplam 80 kurban kesilip fakirlere dağıtılır.[187]

Kılıç kuşanmanın içeriğiyle ilgili en ayrıntılı bilgiyi her hâlde Mehmed Vahideddin'in törenini izleyip tasvir eden Ruşen Eşref verir: "Şeyh [Ahmed Senûsî], yeşil atlas örtülü bir ufak kürsüde duran, damla damla altın benekli, uçuk yeşil kadife kaplı kında mahfuz kılıcı aldı. Faruk-ı âzamın eli sürülmüş emaneti bir mukaddes emele kavuşmuş gibi kucakladı, öptü, öptü. Esmer alnına, parlak siyah gözlerine, hafif siyah sakallarına sürdü. Ve sonra padişahın elmaslar içinde pırıldayan göğsüne ellerini hürmetle hafif hafif dokundurarak kılıcın ince kurdelalarını omuzuna geçirdi. Halifenin göğsüne doğru eğilmiş durarak 'Sure-i Fethi' fasih ve müessir okudu. Huşu' bu Kur'an'dan başka her şeyi boğmuştu". Padişah, Şeyh Senûsî'ye iltifatlar edip türbedeki şehzadeler ve vükelâ da padişahı kutladıktan sonra Sultan Vahideddin, kuşandığı kılıcı öpüp başına koyar ve yine kürsüye bırakır; ardından eflatun bir seccade üzerinde Veliaht Abdülmecid Efendi'yle birlikte iki rekât namaz kılar.[188]

[187] BOA, İ.DH, 1291/101523.

[188] Ruşen Eşref, *İki Saltanat Arasında*, s. 41-42.

KILIÇ ALAYI VESİLESİYLE DAĞITILAN İHSANLAR

13 Nisan 1789'da gerçekleştirilen III. Selim'in kılıç alayı vesilesiyle kılıç kuşanma merasimleri için dağıtılan ihsanların ayrıntısına ulaşabiliyoruz. Nitekim o gün tören hizmetinde bulunan hassa bostancı kayıkçılarına 200, hassa mataracılarına 15, teşrifatîye 40, hassa iskemlecisine 15, hassa pişkeşçisine 20, dergâh-ı âli kapıcı nöbetçilerine 30, türbede padişahın seccadesini seren ferraşa 5, dergâh-ı âli kapıcı bölükbaşısına 15, dergâh-ı âli çavuş nöbetçilerine 30, hassa solaklarına 50, hassa peyklerine 60, teşrifatî halifesine 20 ve teşrifatî kisedarına 20 olmak üzere toplam 520 altın ihsan edilir.[189] II. Mahmud'un kılıç alayı vesilesiyle 30 altın daha zam edilen bu meblağ 550 altına çıkarılırsa da[190] diğer ve daha ayrıntılı bir veriden bu meblağın 66.455 kuruşa (227.940 $) ulaşmış olduğu anlaşılıyor. Bu meblağa yol boyunca etrafa para saçan hazinedar ağa ile hazine kethüdasının yaptığı 12.955 kuruşluk (44.435 $) harcamalar ile hareme verilen 35.000 kuruş (120.050 $) da dahildir.[191]

Bununla birlikte III. Selim'in selefi I. Abdülhamid'in kılıç kuşanması dolayısıyla yazılan bir teşrifat kaydında bu görevliler dışında kalanların atiyye ve ihsanları Enderun'dan verildiği için teşrifat defterinde

[189] TSMA.c, 696/48; *An Ottoman Protocol Register*, s. 132; "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", s. 117, 161.

[190] *An Ottoman Protocol Register*, s. 132; "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", s. 117, 161.

[191] *TSMA.d*, nr. 118, vr. 29a-b.

bunlarla ilgili herhangi bir bilginin bulunmadığı belirtilir.[192] Gerçekten de gerek söz konusu paralar gerekse valide alayı için yapılan harcamalar Hazine-i Hümayun kethüdasınca ödenirdi.[193] Sultan Abdülmecid'in kılıç alayı için gerek Eyüpsultan ve gerekse de Fatih Sultan Mehmed türbelerindeki törenlerde görev alan türbedar, imam, duacı, teşrifatçı, kasap ve saltanat kayığı kayıkçılarına toplamda 32.500 kuruş (31.200 $) ihsan edilir; kılıç alayı geçerken yolun her iki yanında toplanan halka saçılan paralar da bu meblağa dahildi.[194]

Padişah adına dağıtılan ihsanların tam bir listesini Sultan Abdülaziz'in kılıç alayı vesilesiyle öğreniyoruz. Eyüpsultan, Fatih Sultan Mehmed ve II. Mahmud türbelerinin türbedarları, alay sırasında görev yapan arzuhalci, teşrifatçılar, kasaplar, saltanat kayıkçıları, Hırka-i Saadet ve Bâbüssaade görevlileri, baltacılar, matbah-ı âmire hademeleri, kılıç kuşanma esnasında türbede Kur'an, dua ve Fetih suresini okuyanlar ile diğer bazı görevlilere toplam 198.800 kuruş (85.484 $) nakit para dağıtılır. Bu miktara Hazine-i Hümayun görevlilerinin alayın ardından yol boyunca halka saçtıkları 50.000 kuruş (21.500 $) da dahildi.[195] Daha sonraki bir veriden bu tören için dağıtılan ihsanların 221.050 kuruşa (95.051 $) ulaştığı anlaşılıyor.[196]

Padişahın annesi Pertevniyal Valide Sultan da kılıç alayı münasebetiyle Has Oda, Hırka-i Saadet, Hazine-i Hümayun, Bâbüssaade, Enderun, matbah-ı âmire, odun anbarı, ebniye anbarı, Topkapı Sarayı görevlileri ile sakalardan su yolculara varıncaya kadar yüzlerle ifade edilen görevlilere kıdem ve makamlarının önemine göre mücevherli zarf ile farklı miktarda nakit paralar arasında değişebilen ve toplam değeri 103.700 kuruşa (44.591 $) ulaşan zengin ihsanlarda bulunur.[197]

Kılıç alayının ertesi günü sadrazam ile şeyhülislamın padişahı ziyaret etmeleri gelenekti. Öncesinde reisülküttap tarafından davet edilen şeyhülislam Bâbıâli'ye gelmesinden sonra padişahın huzuruna beraberce gidilirdi. IV. Mustafa'nın kılıç alayının ardından söz konusu ziyaret Ağa Bahçesi'nde yapılır ve burada şeyhülislama yeşil çuka erkân samur kürk ve sadaret kaymakamına da göğez çuka erkân samur kürk giydirilir;

192 *An Ottoman Protocol Register*, s. 104.

193 17 Nisan 1789, *TSMA.d*, nr. 5138.

194 *Sultan Abdülmecid Atiyâ Defteri*, vr. 10b-11a.

195 BOA, *HH.d*, nr. 25233. Bu meblağdan yol boyunca hangi kısımlarda ne kadar para saçıldığı ve hangi görevlilere ne kadar verildiğine dair ayrıntı için bkz. TSMA.e, 613/58; 607/103.

196 22 Temmuz 1861, BOA, MB.İ, 16/5; TSMA.e, 573/54. Bir belgede bu meblağ 223.200 kuruş (95.976 $) (*TSMA.d*, nr. 462/1), diğerinde ise 226.700 kuruş (97.481 $) olarak zikredilir (BOA, Y.PRK.HH, 1/16, lef 1-2).

197 *TSMA.d*, nr. 462/1. Ayrıca bkz. BOA, Y.PRK.HH, 1/16, lef 3.

şeyhülislama hilat giydirilirken alkış yapılması gelenek olmamasına rağmen bu tören esnasında alkış yapılır; ayrıca sadaret kaymakamına mücevherli bir hançer hediye edilir.[198] Aynı gerekçelerle ertesi gün Cuma namazının ardından Bâbıâli'ye gelen sekbanbaşıya sadaret kaymakamının huzurunda erkân samur kürk giydirilirdi.[199]

[198] *An Ottoman Protocol Register,* s. 168-69; "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", s. 169-70; BOA, *A.d*, nr. 357, s. 41.

[199] "Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", s. 169; BOA, *A.d*, nr. 357, s. 40.

YEDİNCİ BÖLÜM

Cülus ve Bürokrasi

"Şâh vâkıf gerekdir ahvâle
Vükelâya kalursa vay hâle"[1]

Bu bölümde tahta geçen yeni padişahın hem yönetime alışma hem de bürokrasisini tanıma adına yapmış olduğu bazı faaliyetler, daha açık bir ifade ile yazışmalara koyduğu hatt-ı hümayunlarla ilgili formları öğrenme, vekil-i mutlakı olan sadrazamı görevlendirme hatt-ı hümayunu ile yeni padişahın altın mührünü törenle sadrazama verme, kapıkullarıyla bürokrasinin önde gelenlerine cülus bahşişi dağıtma, imparatorluktaki tüm beratları yenileme, cülus pişkeşi ve berat harcını tahsil etme, padişah değişikliği vesilesiyle üst düzey bürokratik kadroları yenileme, merkez bürokrasisinin önde gelenlerine umumi hilat giydirme ve yeni bir başlangıç olarak görülen cülus gerekçesiyle tutuklulardan belli şartları taşıyanları affetme gibi cülus sonrası gerçekleştirilen önemli bürokratik uygulamalar ele alınıp incelenecektir.

[1] *Âsım Efendi Tarihi*, II, 763.

YENİ PADİŞAHIN ACEMİLİK DÖNEMİ

Yeni padişahın cülus sonrasında yaptığı ilk işlerden biri bürokrasisini oluşturan kadroyu tanımak, bir diğeri de yönetim işini ne derece ciddiye aldığına göre değişebilen oranda hazinenin, bürokrasinin, ülkenin ve özetle devletin durumunu öğrenmeye çalışmaktı. Böyle bir alışma devresinin özellikle dünya ahvalinden pek haberdar olmayan ve tahta çıkıncaya kadar izole bir yaşam sürmek zorunda bırakılan Şimşirlik dönemi padişahları için söz konusu olduğu söylenebilir. Sancağa çıkılan dönemde ise bütün bu acemilik dönemi sancak yönetiminde aşıldığı ve bu görev âdeta bir padişahlık stajı gibi olduğu için eğer başka ve kişisel bir sıkıntı yoksa yönetim anlamında bir zaaf ve sıkıntı hissedilmezdi. Cülusunun üzerinden bir ay dahi geçmeden gayretle işe başlayan III. Selim, aşağıda tam metnini verdiğimiz ilginç ve önemli hatt-ı hümayunu ile ileride yapacaklarının ve bürokrasinin oyuncağı sıradan bir hükümdar olmayacağının açık işaretlerini verir; bu kısa süre içerisinde kendisine intikal eden sorunları ve hükümdarlık tarzını sadaret kaymakamına ve topladığı Meşveret Meclisi aracılığıyla üst düzey bürokrasiye iletip hükümet üyelerini ciddi bir biçimde uyarır.

III. Selim, tahta çıktığı sırada Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Habsburg (Avusturya) savaşları devam ettiği için sadaret kaymakamına hitaben kaleme aldığı hattın başında, zulüm yüzünden âlemin harap olduğu, halkın dayanma gücünün tükendiği, kadı, naip, voyvoda, âyan ve cizyedar gibi kamu görevlilerinin her türlü zulmü ve kötülüğü yaptığı ve bütün bu olumsuzlukların, makamların ve emanetin ehline

verilmemesinden kaynaklandığı tespitinde bulunarak yarın Allah bunun hesabını sorduğunda ne cevap verileceği sualini sorar. Ayrıca şeyhülislam, diğer ilmiye mensupları ve devletin ileri gelenleriyle müzakere edip bu sorunların çözümüne yönelik önerilerin kendisine aktarılmasını ister. Önceki padişahların dünyaya nizam vermelerine rağmen kendilerinin bu nizamı ve mirası yağma ettiklerinden yakınır.

Yeni padişah bu tespitlerinin ardından ipek eldiven içerisindeki demir yumruğunu gösterir, eğer bu sorunlara çözüm bulunmazsa Allah'ın yardımıyla sebep olanları cezalandırmaktan çekinmeyeceği mesajını açık ve net bir biçimde verir, düzenin siyaset ve adaletle sağlanacağını söyler ve iki devlete karşı yürütülen savaşta hazine, asker, mühimmat ve zahire olarak ordunun durumunu sorar. Tahta henüz yeni geçtiği için sorunların geçmişini ve o anki durumunu bilmediğini belirterek hiçbir şeyin gizlenmeksizin kendisine aktarılmasını ister. "Bu âlem bana emanettir" sözüyle üstlendiği büyük sorumluluğu hatırlatarak ahirette iki elinin kendisini doğru bilgilendirmeyen devlet adamlarının yakasında olacağını belirtir.

Allah'ın huzuruna çıkıldığında "'Ya Rab! bu kullarım bana bildirmediler' diyerek kendini kurtaracağını söyleyen III. Selim, o andan itibaren rüşvet alan, zulmeden veya bu gibi olumsuzlukları bildiği hâlde saklayan olursa kendi evladı ve babası olsa dahi kıyacağı ve siyaset edeceği, yani ölümle cezalandıracağı yönündeki tehdit ve mesajını çok açık bir biçimde verir. Önemine binaen 4 Mayıs 1789 tarihli bu ilginç hatt-ı hümayunu buraya aktarmak konu açısından açıklayıcı olacaktır:

"Kaymaka[m] Paşa,

Kesret-i mezâlimden âlem harap oldu, reayada takat kalmamıştır, kadılar ve naipler ve voyvodalar ve âyanlar ve cizyedarların etmedikleri zulüm yok. Hep emanet ehline sipariş olunmadığından neşet etmiştir. Gerek manasıb-ı ilmiye ve gerek sair manasıb-ı Devlet-i Aliyye [ve] vezaif-i askeriye yarın Cenab-ı Allah ruz-i cezada cümleden sual eder, ne cevap vermeli? Sana tenbih eylediğim hususu semahatlü efendi daimize ve sair efendiler dailerimize ve rical-i devletimiz ile birer birer müzakere edip ref' ilâcın bulup arz edesin. Bizden evvel gelen selâtin-i Osman ve rical ve eshablar bir bir nizam vermişler, biz onların nizamın yağmadayız. Onlar da bizim gibi insan değil midir?

Ben avn ü inayet-i Bârî ile cezasında, siyasette ve re'fette kusur etmem. Dünya siyaset ve adalet ile nizam bulur ve el-yevm devletimin iki düşmana seferi var, hâl nasıldır, hazineler malum, zahire malum, asker ve barut ve mühimmatın nizamı ve keyfiyeti nicedir? Cülus-i hümayunum henüz vaki olmağla işlerin evvel ve ahirine ve devletimin nicedir ketm etmeyip doğruca müzakere edip badehu hakikaten bildirmekte kusur etmeyesiz. Bu âlem bana emanettir, bildirmeniz matlubumdur, bir gûna mülâhaza edip bildirmezseniz, yarın huzur-i Bârî'de iki elim yakanızdadır. 'Ya Rab! bu kullarım bana bildirmediler' deyip ben halas olurum.

Gaetano Collejo'nun çizdiği III. Selim'in yağlıboya portresi (G. Kürkman, Ermeni Ressamlar, I, 35)

Eğer bugünden sonra rüşvet alıp ve zulmedip ve edenleri bilip müraile ketm ederseniz, vallahi ben elbet duyarım, eba ve ceddim ruhîçün evladım ve babam dahi olsa kıyarım ve siyaset ederim, böyle bilip öyle hareket edesin. Din ü devletime sadakat edenlere haklarında efzûn riayet ederim, ben doğru söze muğber olmam ve devletimize hayırlı olan ne ise hakikatiyle bana bildiresin. Allahı zü'l-celâl cümleyi hayra muvaffak eyleye, âmin!"[2]

Bununla da yetinmeyen ve 16 Mayıs 1789 tarihinde Revan Köşkü'nde huzurunda topladığı bir Meşveret Meclisi'yle devlet erkânını yeniden uyaran padişah, kadı ve naiplerin halka yaptığı zulüm ve eziyetleri ortadan kaldırılmasını şeyhülislamdan; vüzeranın yaptıklarını Sadaret Kaymakamı Salih Paşa'dan; asker işlerini ve asker tedarikini sekbanbaşıdan ve mali işleri de defterdardan soracağını belirterek herkese sorumluluklarını hatırlatır ve "her kim dine ve devletime hıyanet eder ise başını keserim ve yerine adam bulurum, evlâdım olsa himayet etmem" diyerek tehdit eder, ayrıca şeyhülislamın konağında bu sorunlara çözüm aranması için görüşmelerin sürdürülmesini ister. Mecliste kararlaştırılan bu hususlar padişahın hatt-ı hümayunuyla onaylanıp ayrıntılı birer emir hâline getirilerek taşrada görev yapan kadı, naip, asker ve mülki görevlilere de bildirilir.[3]

Şehzadelerin 17. yüzyılın başından itibaren Şimşirlik'te devlet ve dünya işlerinden uzak, habersiz ve her gün ölüm korkusu ile çoğu kere müteredditi ve verimsiz bir ömür geçirmelerinin bedeli, padişah olduklarında ortaya çıkardı. Bu dönemin faturasını hem kendileri hem de devlet ağır bir biçimde

[2] BOA, AE.SSLM.III, 4/199.

[3] "Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târih'i", s. 132-38.

öder; iç işlerinden, iç ve dış siyasi dengelere, diplomasiye, bürokratik muamelelere kadar hemen her konuda büyük bir acemilik çekmelerine neden olur. Padişahların iktidar oyunu ile devlet işlerini öğrenme süreci, III. Selim'de olduğu gibi yönetme ve irade kullanma işine karşı bizzat gösterdikleri arzu ve istekleri ve doğal olarak da yetenekleri oranına göre uzayıp kısalabilirdi.

Bununla birlikte bürokratik sürekliliğin ve devletin sağlam bir idari yapısının olmasının bu öğrenme ve acemiliği mümkün mertebe az hasarla atlatma sürecindeki önemi ve başarısı inkâr edilemez. Bu hususta padişahın en mühim görevlerinden biri sadaretten ve üst düzey bürokrasiden kendisine sunulan ve *maruzat* denilen devlet işlerine ait dosyaları karara bağlamak ve bunlarla ilgili son kararı temsil eden hatt-ı hümayunları yazmaktı. Türlü türlü sorunlarla boğuşan muazzam bir coğrafya ölçeğinde düşünüldüğünde ve irili ufaklı her konunun padişahın onayıyla gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda bu mesainin ne derece külfetli ve zaman alıcı bir iş olduğu daha iyi anlaşılır. Mamafih bürokrasinin padişahın işini kolaylaştırmak amacıyla son derece ilginç ve mümkün mertebe kısa hatt-ı hümayun formülleri düzenleyerek padişahın kullanımına sunduğunu ve padişahın da hatları yazarken bu formülleri kullandığını görüyoruz. Bunlar kısa, cümle düşüklüğü ve anlam bozukluğu olmayan net ve anlaşılır metinlerdi.

Sultan Abdülmecid dönemine ait olan ve aşağıda metni verilen bu ilginç kılavuzun daha önceki hükümdarlar için düzenlenip düzenlenmediğini bilemiyoruz; zira bu belge şimdilik elimizdeki tek örnektir. Ancak bürokratik devamlılık ve özellikle tezkire, takrir ve arz üzerinde çıkan hatt-ı hümayunların gelişim formu ve bu konuda yüzyıllar içerisinde oluşan geleneğin sürekliliği göz önünde bulundurulduğunda her iki ihtimalin de söz konusu olabileceği söylenebilir. Diğer bir ifade ile, şimdilik başka bir örneğinin olmaması, bunun, birdenbire ortaya çıkan ve öncesinde örneği mevcut olmayan bir uygulama olduğunu göstermez; dolayısıyla bir geleneğin üzerine oturan bir uygulama olma ihtimali daha yüksektir.

Bununla birlikte, aynı durum, yani örneğinin olmaması, III. Selim döneminden itibaren yavaş yavaş oluşturulmaya çalışılan modern, merkezî bürokratik devletin bir gereği olan standartlaşma/formelleşme çabalarının bir sonucu olarak ve önceki fiilî uygulamaların bir forma dönüştürülerek bir bürokratik model oluşturulmuş olma ihtimali de gözden ırak tutulmamalıdır. Zira kendinden önceki padişahların pek çoğundan daha iyi bir eğitim almış olduğu bilinen Sultan Abdülmecid'in bu yönüyle önceki sultanlara nazaran böyle bir kılavuza daha az ihtiyaç duyacağı âşikârdır. Her ne ise ileride diğer padişahlar için hazırlanmış bu tür kılavuzların ortaya çıkma ihtimalini göz ardı etmeden bu ilginç belgenin ayrıntılarına bakabiliriz.

Tablo IV. Sultan Abdülmecid'e sunulan maruzata vereceği cevap örneklerini içeren hatt-ı hümayun kılavuzu.[4]

Arzedilen Konu	Padişaha Önerilen Hatt-ı Hümayun Metni
Her bir maslahata dair sadaret takriri üzerine	*Benim vezirim,* *İşbu takririn mucebince icra olunsun*
İki şıklı olarak izin isteyen sadaret takriri üzerine	*Benim vezirim, İşbu takririnde gösterilen şıkkeynden şıkk-ı evvel vechile icra olunsun.* Yahut, *Şıkkeynden şıkk-ı sani vechile icra olunsun.* Yahut, *Şıkkeynden kangısı münasip ise icra olunsun.*
Meclis müzakeratını mutazammın sadaret takriri üzerine	*Benim vezirim,* *İşbu takririnde beyan ve mecliste müzakere ve istihsan olunduğu üzere hususat-ı muhorrerenin iktizaları icra olunsun.* Yahut, *İşbu takririnde beyan olunduğu vechile icra-yı iktizasına mübaderet olunsun.*
Seraskerlik, Maliye, Darphane ve diğer nezaretlerin takdim ettiği takrir ve tezkireler üzerine	*Manzurum olmuştur, İşbu takrirde beyan ve sürhde istizan olunduğu vechile iktizası icra olunsun.* Yahut, *İşbu takrirde gösterilen şıkkeynden şıkk-ı evvel veyahut şıkk-ı sani veyahut şıkk-ı sâlis vechile tesviye ve tanzimine mübaderet olunsun.*
Askerî hiyerarşiye dair serasker arzı üzerine	*Manzurum olmuştur.* *Serasker Paşa'nın işbu arzında istizan olunduğu vechile mumaileyhin yahut mumaileyhümanın veya mumaileyhimin memuriyeti veyahut memuriyetleri icrasına ibtidar olunsun.*
Asakir-i Muntazama'nın mevcudu ile vukuatı konusunda sunulan jurnal özetleri üzerine	*Manzur-i hümayunum olmuştur.*
Askerî jurnal özetleriyle beraber olan serasker tezkiresi üzerine	*Manzurum olmuştur.* *Zikrolunan hülasa bâlâsı hatt-ı hümayunumuzla tavşîh ve tezyîn olunmuştur.*
Hitabet hülasaları üzerine	*Manzurum olmuştur.* *İşbu hülasada beyan ve sürhde istizan olunduğu vechile icra-yı iktizalarına ibtidar olunsun.*
Pazar ikamesine dair Maliye ve Darphane takrirleri üzerine	*Manzurum olmuştur.* *Maliye nazırının işbu takririnde inha ve sürhde beyan ve istizan olunduğu vechile korye-i merkumede haftada bir defa müceddeden Pazar ikame olunmak üzere lazım gelen emri isdarile icrasına ibtidar olunsun.*
Ramazanda ayın görünmesi, Ramazan ve Kurban bayramlarıyla mübarek gecelere dair İstanbul kadısının ilâmı üzerine	*Manzurum olmuştur.* *İşbu ilâmda beyan olunduğu vechile leyle-i merkumeden itibaren bed'-i siyam ve ikad-ı kanadil olunsun. Cenab-ı Hak cümle ümmet-i Muhammed hakkında hayırlı eyleyerek emsaliyle müşerref eylesin.* Yahut, *Manzurum olmuştur.* *İşbu ilâmda beyan olunduğu vechile beher yevm beş nevbet top endaht olunmak üzere iktizasına ibtidar olunsun.*
Meclis-i Vâlâ'nın arzı üzerine	*Meclis-i Vâlâ'mızın işbu arzı ve Dâr-ı Şûrâ-yı mezkûrenin mazbatası manzur ve malum-i hümayunum olmuş ve hususat-ı muhorrere yolunda müzakere ve tedkik olunmuş olmağla al-vechile iktizaları icra olunsun.*
Meclis-i Vâlâ'nın bir maddeye dair arz üzerine	*Meclis-i Vâlâ'mızın arzıyla Dâr-ı Şûrâ-yı mezkûrenin mazbatası manzur ve malum-i hümayunum olmuştur. Müzakere ve tensip olunduğu vechile iktizası icra olunsun.*
Şeyhülislamın işareti ve tezkire üzerine	*Manzurum olmuştur.* *Efendi-i müşarünileyh dâimizin inhası vechile iktizası icra olunsun.*
Hatt-ı hümayun çekilecek emirlerin üzerine	*Mucebince amel oluna.*
İlmiye tevcihatına dair şeyhülislamın görüşlerini içeren sadaret tezkiresi üzerine	*Benim vezirim,* *İşbu takririnde beyan olunduğu ve efendi dâimizin işaretleri vechile tevcih ve icra olunsun.*

[4] TSMA.e, 570/2.

Bu önemli konuyla ilgili diğer bir ipucuna da II. Abdülhamid döneminde rastlıyoruz; ancak cülus dönemine değil, tahta geçtikten yaklaşık beş yıl sonrasına ait olan bu belge, padişahın Beylikçi'ye bir emir göndererek Mabeyn Başkitabeti'nde mevcut olan *emsal ve elkab defteri*nin yenilenmesini istemesine dairdir. Bu önemli belge ile bu tür defterlerin ismini de bize öğreten padişah, "daire-i kitabette mevcut *emsal ve elkab defteri*nin suret-i mükemmelede tebdil ve tecdidi muktezi olmasına mebni huzur-i meâli-mevfur-i hazret-i padişahîye arz olunmakta olan evraktan *bâlâları hatt-ı hümayun-ı mülûkâne ile tezyin ve tavşih buyurulmakta olan emr-i âliler ve nizam ve mukavelenameler ile saireye ne ibare ile ve nerelerine hatt-ı hümayun keşide buyurulmakta olduğu*nun emsaline müracaatla ve tahkikat-ı kâfiye icrasiyle iş'ar ve inbâsı"nı ister.[5]

Vurgulu olarak belirtilen ifadelerden, o dönemde padişahın el yazısıyla onaylanması gereken emir, nizamname, sözleşme gibi belgelerin hangi kısmına ne tür ibareleri içeren hatt-ı hümayunların yazılması gerektiğini önceki örneklere bakarak kendisine bildirmesini Beylikçi'den istediği anlaşılıyor. II. Abdülhamid'in iktidara geçtikten beş yıl sonra bile bu şekilde bir bürokratik acemilik çekmesi veya diğer bir ifadeyle kuralına uygun iş yapmaya çabalaması modern bürokrasiye geçişle ve iş hacminin artmasıyla birlikte hatt-ı hümayun formunun artık daha az kullanılması veya böyle bir geleneğin ve defter serisinin bir süreden beri var olması ihtimallerini ön plana çıkarır; bununla beraber yukarıda yayımladığımız defter benzeri örneklerin çoğalmasıyla birlikte bu konudaki tereddütlerimizin daha da azalacağı ifade edilebilir.

[5] 3 Eylül 1881, BOA, MB.İ, 81/10.

TAHT DEĞİŞİKLİĞİ ve SADRAZAM

Cülusun ve biat töreninin ertesi günü sadrazamın padişaha meyve ve çiçek tablaları göndermesi gelenekti. Ancak 18. yüzyıldan itibaren belgelerde rastladığımız bu geleneğin tam olarak ne zaman başlamış olduğunu bilemiyor isek de bu dönemden itibaren başlamış olduğunu tahmin ediyoruz. Yemişçibaşı, III. Mustafa'nın tahta çıktığının ertesi günü armalı, süslü ve Polonya yapımı tabak ve tablalarda hazırladığı 30 tabla meyve ve 20 tabla çiçeği, telhisî ağa aracılığıyla saraya gönderir.[6] IV. Mustafa'nın cülusunda saraya ve valide sultana çiçek ve meyve gönderenlerin arasına şeyhülislam ile kaptan-ı deryanın da eklendiği ve birer gün arayla sadrazam, şeyhülislam ve kaptan-ı derya adına çiçek ve meyve tablalarının gönderildiği görülür.[7]

Padişahın da cülusun ertesi günü sadrazama bir hatt-ı hümayun göndermesi ve bunu karşılamak amacıyla Bâbıâli'de bir törenin yapılması gerekirdi. Teşrifat kaydında hattın içeriği hakkında bilgi verilmemesine rağmen, bunun, padişah değişikliğinin sadrazamın konumunu etkilemeyeceğini ve onu görevde bıraktığını göstermeye yönelik olarak sadrazama gönderilen hatt-ı hümayun olduğu tahmin edilebilir; nitekim Bâbıâli'de yapılan hatt-ı hümayunu karşılama törenine mali ve askerî bürokrasinin önde gelenlerinin hazır bulunması da bu tahminin doğruluğunu gösterir. Defterdar, Anadolu muhasebecisine kadar olan üst düzey maliye

[6] 31 Ekim 1757, *An Ottoman Protocol Register*, s. 72; Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, vr. 7a.

[7] 31 Mayıs 1807, *An Ottoman Protocol Register*, s. 156.

bürokrasisinin belirlenen saatte Bâbıâli'de bulunmalarını ister; sadaret kethüdası, yeniçeri ağası, sipah ve silahtar ağaları, cebecibaşı, topçubaşı, top arabacıbaşı ve bölükât-i erbaa ağalarına davetiyeler gönderir, kaptan-ı derya da bu törene katılırdı.

Hazır bulunanlar Arz Odası'nda tören düzeninde sıralanır; hattı getiren kapı kethüdasını karşılayan sadrazam, padişahın hattını zarfından çıkarıp öptükten sonra okuması için reisülküttaba verir. Kapı kethüdasına samur kürk giydirilir, ayrıca gelenek olmadığı hâlde kendisine 1.000 kuruş (14.400 $) ihsanda bulunulur. Hattın cevabı olarak sadrazamın ağzından hazırlanan *telhis*in kethüdaya verilmesiyle birlikte tören de sona ermiş olurdu.[8]

Padişahın gönderdiği hattın içeriği, bazen II. Süleyman'da olduğu gibi, padişahın kendi yaşadıklarına ve ikinci kere hayata geliş olarak gördüğü cülus olayına atıfta bulunarak da doldurulabilirdi. Bir ihtilâl sonucunda tahta geçmiş olan yeni padişahın bu heyecanla kaleme almış olduğu hattın içeriği ilginç ve ibretamizdir: "Seni kendime veziriazam [ve] vekil-i mutlak ettim. Şer'-i şerif üzere hareket edip hilâfından hazer ile cümlemizi Hak celle ve alâ hazretleri bir avuç topraktan halk edip dünyaya getirdi ki rıza-yı şerifinde olavuz ve *kırk yıldır bir karanlık yerde mahpus ve hayattan meyus iken yeniden dünyaya gelip gözüm açtım* ve âlemi herc ü merc buldum. Gereği gibi hidmet-i ibadullahı yerine getürmeğe sa'y edelim. Hazret-i Hakkın emr-i şerifi ve Peygamberimizin şeriat-ı mutahharası üzere hareket edip eşkıya def'ine çare görüp dağıtmak gereksin."[9]

Her ne kadar cülus ve biat törenlerinden sonra sadrazam ve şeyhülislamın yeni padişahı tebrik etmesi bir gelenek ise de

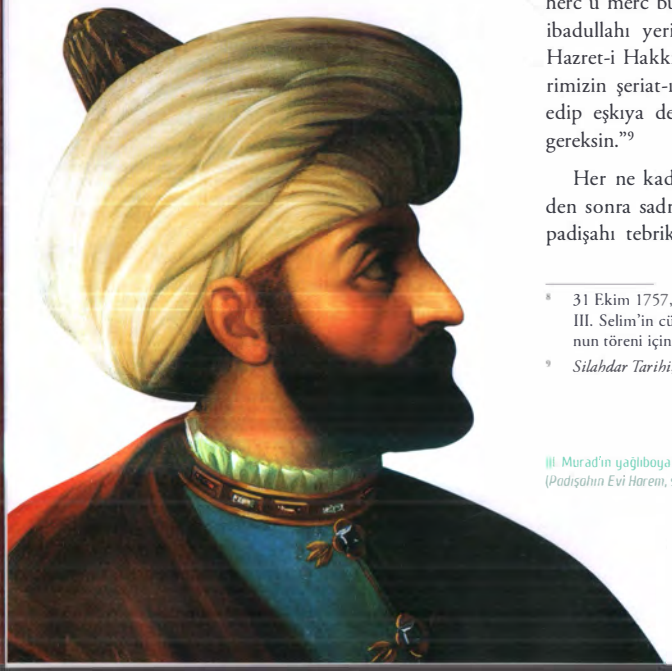

III. Murad'ın yağlıboya portresi
(*Padişahın Evi Harem*, s. 85)

[8] 31 Ekim 1757, *An Ottoman Protocol Register*, s. 72. III. Selim'in cülusunda gönderilen hatt-ı hümayunun töreni için bkz. s. 124-25.

[9] *Silahdar Tarihi*, II, 299.

sadrazamın üst düzey bürokratlarını yeni padişaha tanıtması ve takdim etmesi de öteden beri yapılan bir uygulamaydı. Yeni padişahın bürokratları hakkında yeterli bilgi sahibi olamayabileceği gerçeğinden hareketle bu tanışma merasiminin yapılması gerekli idi. Nitekim II. Selim[10] ve III. Murad tahta geçtiklerinin ertesi günü ricalin padişahı tebrik ziyaretinde veziriazam tarafından her birinin tek tek padişaha takdim edildiğini biliyoruz.[11] Öte yandan III. Murad'ın emri üzerine yazılmış olan *Hünername*'deki cülus minyatürlerinin hemen hepsinde padişahın yüzünün dönük olduğu veziriazamın, yeni padişahın eteğini öpen görevliyi padişaha tanıtma ve takdim sahnesinin mevcudiyeti,[12] tanıtım işinin önemini ve sürekliliğini ortaya koymaktadır.

Modern dönemde gerçekleştirilen bürokratik değişikliklerin de bir sonucu olarak yeni padişahı tebrik amacıyla yapılan ilk rikâp töreninde katılımın biraz geniş tutulduğu ve bu merasimin yeni padişahın bir yerde üst düzey bürokrasi ile tanışması anlamını taşıdığı da söylenebilir. Sultan Abdülmecid de bu gelenek çerçevesinde görüşme için yer ve zamanın belirlenmesini isteyen Sadrazam Hüsrev Paşa'ya Beylerbeyi Sarayı'nda randevu verir. Törene, sadrazam, şeyhülislam ve seraskerin yanı sıra Meclis-i Vâlâ Başkanı Rauf Paşa, Ticaret Nazırı Said Paşa, Maliye Nazırı Nafiz Paşa, Darphane Müşiri Hasip Paşa, Dâr-ı Şûra-yı Bâbıâli Başkanı Davud Paşa, Valide Sultan Kethüdası Ali Necip Bey, Dahiliye Müsteşarı Sarım Efendi ve Hariciye Müsteşarı Nuri Efendi'nin katılması kararlaştırılır.[13]

Sultan Abdülmecid döneminde Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilan edilmesi ve merkez ile taşra teşkilatlarında pek çok düzenlemenin yapılması gibi gelişmeler Sultan Abdülaziz'in rikâp törenine katılanların mahiyetini de belirler. Yeni padişahın rikâp töreni daha önce hiç de alışık olunmayan isimlere ev sahipliği yapar, üstelik ön plana alarak. Bu merasim vesilesiyle törenin düzeni hakkında da fikir sahibi oluyoruz. Tören için görevlendirilen zabitler, çavuşlar ve hassa hademeleri Muayede Salonu'nun iki tarafında sıralanır, tahtın her iki yanında sadrazam, hariciye nazırı, kaptan-ı derya, serasker, mabeynciler ile mabeyn kâtipleri yer alır.

Padişahın gelip tahta oturmasıyla birlikte önce yabancı ülke sefirleri maiyetleri yanlarında olduğu hâlde cülus tebriki için gelir; elçi, arkasında yarım daire şeklinde sıralanmış maiyeti olduğu hâlde tahtın önünde durur; en yaşlı elçi olması hasebiyle diplomatlar adına tebriklerini ileten bir

[10] Selânikî, *Tarih*, I, 51.

[11] Selânikî, *Tarih*, I, 103.

[12] Mehmet Nuhoğlu-Ahmet Dolunay, "*Hünername*'deki Cülus Merasimleri Sahnelerinin Mekânsal Tasarımı ve Kuramı", *Osmanlı'da Mimari, Sanat ve Yemek Kültürü*, ed. Mükerrem Bedizel Zülfikar-Aydın, Ravza Aydın, Mahya Yayınları, İstanbul 2017, s. 149-170.

[13] BOA, HAT, 1632/4.

Sultan Abdülaziz'den itibaren pek çok törenin gerçekleştirildiği Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu

konuşma yapan İngiltere sefiriyle konuşan padişah, ayrıca elçiler tebrik için önüne geldikçe hem onların hem de hükümdarlarının hatırlarını sorar. Bu şekilde tebriklerini ileten her bir elçi maiyetiyle birlikte salondan çıkar.

Törenin sefirlerle ilgili kısmı tamamlandıktan sonra salonda bulunan vükelâ ve rical de çekilir; ardından önce sadrazam ve sonra sırasıyla şeyhülislam, vükelâ, müşirler, üst düzey ulema (*sudur*), bâlâ rütbesindeki rical, büyük ferikler, birinci rütbenin birinci sınıfında olan memurlar ve mirliva paşalar salona girerek padişaha tebriklerini sunarlar. Bununla birlikte Meclis-i Vâlâ başkanına kadar olan üst düzey yöneticiler padişahı tebrikten sonra salonu terk etmeyip törenin sonuna kadar huzurda beklerler. Ricalin tebrikinin ardından artık bundan sonra bu tür törenlerin bir parçası hâline gelen gayrimüslim cemaatlerin ruhanî liderleri ve patrikler yanlarında cemaatlerinin üst düzey ruhbanı olduğu hâlde ilk defa rikâp resminde yer alıp padişahın cülusunu tebrik ederler.[14]

[14] BOA, A.AMD, 94/16. Rikâp resmi 27 Haziran'da, yani cülustan iki gün sonra yapılır (5 Muharrem 1278, *Takvim-i Vekayi*, nr. 615, s. 2).

Padişahın Mührünün Sadrazama Teslimi

Görevinde bırakılan sadrazama yeni padişahın mutlak vekili olduğunu belirtir altın mührünün verilmesi de törenle olurdu. Yeni padişahın doğal olarak en başta yapması gereken işlerden biri, en azından görüntü olarak kendi rengini ve damgasını devlet aygıtına vurmaktı. Bu ise kendi tuğrasının kompozisyonunun hazırlanması, adına sikke basılıp hutbe okunması ve altın mühürlerinin kazınması ile olurdu. Bu açıdan ilk dönemlerden itibaren bunların yapılmasına öncelik verildiği söylenebilir.

Tevkiî, II. Osman'ın cülusu sırasında padişahın tuğrasını hazırlattığı gibi mühürlerini de hemen kazdırtır.[15] Bütün bu işlemler, yani yeni padişahın tuğra resmi ile bu resme uygun olarak kazınması gereken altın mühürlerin hazırlanması çalışmalarına, III. Mustafa'da olduğu gibi, hemen cülus günü de başlanabilirdi.[16]

Bir saray görevlisi aracılığıyla öncelikle padişah adına üç adet altın mühür (*mühr-i hümayun*) hazırlatılır; bunlardan biri padişahta kalır, biri sadrazama ve diğeri de Has Odabaşına verilir; eski padişahın mühürleri ise bulundukları görevlilerden geri alınırdı.[17] Bununla birlikte II. Ahmed'in cülusunda hazırlanan mühürlerden padişah için olanının diğer altın mühürlerden farklı, zümrüt bir yüzük mühür olduğunu ve padişahın hazırlanan bu yüzüğü parmağına taktığını öğreniyoruz.[18]

Altın mührü bizzat padişahın sadrazama vermesi gelenekti.[19] Eğer sadrazam seferde veya İstanbul dışında ise kazdırılan sadaret mührü, görevde bırakıldığına dair hatt-ı hümayun, bir mücevher top sorguç, murassa kılıç, hançer ile biri kürklü ve biri sade olmak üzere iki hilat bir görevli aracılığıyla kendisine gönderilir;[20] bu kıymetli hediyeler ve mühür "azim alay" ile İstanbul'dan yolcu edilirdi.[21] Bu gibi durumlarda mührü getiren kişiler bazen padişahın sadrazama iletmek istediği gizli mesaj ve talimatlarına da aracılık ederlerdi. Nitekim III. Selim'in görevde bıraktığı serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa'ya altın mührün yanı sıra gizli bir

15 *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 670.

16 *An Ottoman Protocol Register*, s. 67.

17 30 Ekim 1757, *TSMA.d*, nr. 1061, s. 2. III. Osman'ın üç altın mührüne harcanan altın ve işçilik ücreti için bkz. *TSMA.d*, nr. 1049, vr. 2a. Ayrıca bkz. BOA, HAT, 26/1277.

18 *Silahdar Tarihi*, II, 576.

19 II. Süleyman (*Silahdar Tarihi*, II, 299), II. Mustafa (Silahdar, *Nusretname*, s. 68), III. Osman (*Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar ve Hakaiku'l-Ahbâr*, s. 49) ve II. Mahmud (Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 324) görevde bıraktıkları sadrazamlara yeni mühürleri bizzat verip eskilerini geri aldırırlar.

20 II. Ahmed, bu hediyeleri Sadrazam Köprülüzade Mustafa Paşa'ya gönderir (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 24). I. Abdülhamid, Muhsinzade Mehmed Paşa'ya (TSMA.e, 806/5, lef 1) ve IV. Mustafa da Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa'ya hattın yanı sıra kürk, kılıç ve altın mühürlerini gönderirler (*Âsım Efendi Tarihi*, II, 913).

21 III. Selim'in sadarette bıraktığı Yusuf Paşa'nın mührü ve hediyeleri büyük bir alay eşliğinde yola çıkarılır (*Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, s. 365).

III. Mustafa'nın altın mührü
(*Sultan III. Selim Han*, s. 106)

talimat da gönderdiğini ve sadrazamın da bu talimata uzun uzun cevaplar verdiğini biliyoruz.[22]

Mühür verme töreninin zamanı padişahça belirlenirdi. Sadrazam, o gün Bâbıâli'ye gelmesi için reisülküttabı şeyhülislama gönderir, Bâbıâli'de Arz Odası'nda öğle namazı kılındıktan sonra baltacılar kethüdası aracılığıyla yapılan davet üzerine maiyetleriyle birlikte saraya giderlerdi. Padişah, mührü bizzat sadrazama verir, ayrıca ona samur bir kürk giydirmenin yanı sıra donanmış bir at; şeyhülislama da ilmiyeye mahsus kürk (*ferve-i beyza*) giydirir, ayrıca iyi cins bir de at hediye ederdi. Sadrazam ve şeyhülislam maiyetleri yanlarında oldukları hâlde Bâbıâli'ye dönüp Arz Odası'nda sohbet ederlerken bir yandan da mehterhane müzik terennüm eder; ardından mehterler ile maiyetlerindekilere sadrazam tarafından ihsanlarda bulunulur.[23]

[22] TSMA.e, 355/28. Ayrıca bkz. "Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târih'i", s. 129.

[23] 1 Kasım 1757, *An Ottoman Protocol Register*, s. 73; Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, vr8b-9a; *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar'ı*, s. 104. Cülusunun üçüncü günü mühür töreni yapılan III. Osman, yeni mührü vermenin yanı sıra sadrazama bir de kürk giydirir; diğer hedi-

IV. Mustafa, İstanbul'da sadrazamı temsil eden ve onun görevlerini üstlenen sadaret kaymakamına da donanmış iki at ile bir beygir gönderir; atların Bâbıâli'ye getirilişi sırasında tören yapılmaz, ancak görevlilere hilatler giydirilir, ayrıca nakit ihsanlarda bulunulur.[24] Tahta geçtikten dört gün sonra kazdırılan altın mührünü Hırka-i Saadet Dairesi'nde Alemdar Mustafa Paşa'ya bizzat veren II. Mahmud, sadrazama ve şeyhülislama samur kürkler giydirir.[25] Ancak dönemin bir kaynağının verdiği, biat günü elde padişahın mührü olmadığı için II. Mahmud'un Hazine-i Hümayun'dan I. Mahmud'un mührünü getirtip Alemdar'a verdiği yönündeki ilginç bilgi, diğer kaynaklar tarafından teyid edilmez.[26]

II. Abdülhamid döneminde ise padişah adına hazırlatılan yeni altın mührün artık törenle ve sadrazam saraya çağrılarak değil, Damad Mahmud Celâleddin Paşa gibi temsil gücü yüksek bir görevli aracılığıyla Bâbıâli'ye gönderildiği görülüyor.[27] Bu durum bürokrasinin modernleşmesi ve merkezî bir devletin tesisiyle birlikte teşrifatın da giderek sadeleştiğini göstermesi açısından önemlidir. Mehmed Reşad'ın Darphane'de kazdırılan ve üzerinde "Sultan Mehmed Hân bin Abdülmecid" yazılı olan 22 mm çapındaki altın mührü sadrazama verilirken II. Abdülhamid'in altın mührü ise alınıp saklanmak üzere Hazine-i Hümayun'a gönderilir.[28]

İhtilâl dönemleri doğal olarak teşrifatî geleneği değil, olağanüstü uygulamaları gündeme getirdiği için ilginç olaylara da sahne olurdu. Genelde ve normalde padişah sadrazamdan altın mührünü alıp onu görevden azlettiğini belirtirdi; ancak Sultan Abdülaziz tahttan indirildikten ve Seraskerlik'te V. Murad'a biat edildikten sonra ihtilâlin önderlerinden Sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa'nın, elindeki Sultan Abdülaziz'in mührünü bir görevliye vererek "millet Abdülaziz Han hazretlerini hâl' eyledi. Artık bu mührün hükmü kalmadı. Bunu zat-ı şahanelerine bi't-teslim vuku-ı tebeddülü haber veriniz" deyip Dolmabahçe Sarayı'na gönderdiğinin iddia edilmesi,[29] bu olayda hükmün tersinden icra edilmiş, yani bir yerde sadrazamın padişahı azletmiş olduğunu gösteriyor.

yeler ise söz konusu edilmez (*Hâkim Efendi Tarihi*, I, 186-87, 201; *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar'ı*, s. 49). Sultan Abdülmecid'in cülusunda da bu teşrifat kaydı defterlerden çıkarılarak padişaha sunulur (TSMA.e, 754/3).

24 17 Haziran 1807, *An Ottoman Protocol Register*, s. 169-70.

25 *Saray Günlüğü (1802-1809)*, s. 237.

26 "Pehlivan İbrahim Paşa Vakayi'-nâmesi (Baba Paşa Tarihi)", haz. Salih Erol, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007, s. 186.

27 7 Eylül 1876 (17 Şaban 1293), *Vakit*, nr. 310, s. 1.

28 21 Mayıs 1909, BOA, İ.ML, 84/25; Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 59.

29 Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, s. 147. Gazetedeki yazıda mührün Mabeyn Kâtibi Âtıf Bey'e teslim edildiği belirtilir (8 Cemaziyelevvel 1293, *Vakit*, nr. 83, s. 2).

III. Selim'in mührü ve sureti
(*Sultan III. Selim Han*, s. 133)

Padişah, yukarıda açıklanan görevde bırakma (*ibka*) hattının dışında, devlet işlerinde mutlak vekili olan sadrazamı taltif etmek ve görevinde bağımsız olduğunu bildirmek amacıyla da bir yazı gönderirdi. Bu hat, ileride görüleceği üzere, sonraki dönemlerde yeni padişahın kendi döneminde yapılacakları açıklayan modern bir hükümet programına ve anayasal metne dönüşecektir. Bu hattın Bâbıâli'ye gönderilmesi de teşrifatla olurdu. Padişah, hattın yanı sıra bir samur kürk, bir hançer ve mücevherlerle süslü bir bıçağı sadrazama gönderir; hatt-ı hümayun ve hediyelerle gelen görevli Bâbıâli'de kapıcılar kethüdası ve selam ağası tarafından binek taşında; sadaret kethüdası, reisülküttap, çavuşbaşı, tezkireciler, sadaret mektupçusu ve teşrifatî tarafından merdiven başında ve sadrazam tarafından da Arz Odası girişinde karşılanırdı. Kürk, bohçasından çıkarılıp sadrazama giydirilir, hançer ve bıçak beline takılır; sadrazam hatt-ı hümayunu zarfından çıkarıp öptükten sonra yüksek sesle okuması için reisülküttaba verirdi.

Hediyeleri getiren görevliye sadrazam tarafından samur kürk giydirildikten ve tatlı ve kahve sunulduktan sonra padişahın

gönderdiği hatta cevap olmak üzere hazırlanan telhis mühürlenip teslim edilir; ayrıca gelen görevlinin maiyetine hilat giydirilir, kendisine 5.000 kuruş (72.000 $), diğerlerine değişen miktarlarda nakit ihsanlarda bulunulur, saraya da mükemmel donanmış bir at gönderilirdi.[30]

Yeni padişahın, tam bir istiklâl ve bağımsızlık içerisinde görevini yapması gerektiğine dair sadrazama gönderdiği hatt-ı hümayunda bazen IV. Mustafa'da olduğu gibi geleneğin hayli dışına çıkılıp tabir caizse aşırı davranılabildiği görülüyor. Padişah, İbrahim Hilmi Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümayunda geçen, 'sana her yönüyle ruhsat ve istiklâl içinde davranma yetkisi verdim, küçük ve büyük işlerde benden izin alman gerekmez, senin emrin ve tercihin benim emrim ve tercihimdir, sana sadakat gösterip hizmet edenler, din ve devlete hizmet ve yardım etmiş, aksi davrananlar ise din ve devlete ihanet etmiş olurlar, sadakat gösterenleri taltif ve işini yapmayanları da cezalandırarak istiklâlinin gereğini yerine getiresin, sana her yönden bağımsız hareket etme yetkisi verdim' şeklinde özetlenebilecek cümlelerle sadrazamını bir nevi padişah yetkileriyle donatması[31] muhtemelen Osmanlı tarihinde o zamana kadar eşi ve benzeri görülmemiş bir yetkilendirme olmalıdır.

Bununla birlikte sadrazam bu geniş yetkilerini kullanma fırsatını bulamaz; zira IV. Mustafa bu kadar güven verdiği sadrazamı yeniçerilerin isteği üzerine kısa bir süre sonra görevinden almak zorunda kalır. İşin ilginç yanı, yerine getirdiği Çelebi Mustafa Paşa'ya da aşağı yukarı aynı ifadeleri içeren bir hatt-ı hümayun göndermiş ve ayrıca bu metinde İbrahim Hilmi Paşa'nın devlet işlerini ve askerî konuları beceremediğine vurgu yapmış olmasıdır.[32]

Hattı Bâbıâli'ye götürme törenleri zaman içerisinde ortaya çıkan bürokratik ve idari tasarrufların bir neticesi olarak giderek sadeleşirse de imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürür. Zamanın getirdiği değişiklikler doğal olarak katılımcıların mahiyetini de belirler. Padişah, önceleri bu tören ile bütün merkez bürokrasisini, yani asker, ulema, mali ve sivil bürokrasinin üst düzey yetkililerini Bâbıâli'de toplayarak ve gönderdiği hatt-ı hümayunu okutarak sadrazamın onun mutlak vekili ve işlerin fiilî yetkilisi olduğuna dair güçlü bir mesaj verirdi; amaç da zaten bu idi. Zaman içerisinde hem merkezdeki dengelerin değişmesi hem de devletin uluslararası arenadaki gücünün

[30] 7 Kasım 1757, *An Ottoman Protocol Register*, s. 75-76; Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, vr. 11b-12b.

[31] "Sana her vechile ruhsat ve istiklâl-i Şâhâne'm derkâr olup, senden cüz'i ve küllî bir mâddede taraf-ı hümâyûnuma arz ve istizân iktizâ etmez; emr u re'yin benim emr u re'yimdir. Sana sadâkat üzere hıdmet edenler dîn ü devletime hıdmet ü i'ânet ve hılâfı hareket edenler dîn ü devletime hıyânet etmiş olurlar. Sen dahi sadâkat edenleri taltîf ve tekâsül edenlerin cezâlarını tertîb ederek, muktezây-ı istiklâlini icrâya sa'y eyleyesin. Ve'l-hâsıl sana her vechile istiklâl-i tâm verdim" (*Âsım Efendi Tarihi*, II, 914-15).

[32] *Âsım Efendi Tarihi*, II, 921-23.

azalması, uluslararası aktörlerin iç siyasetteki etkinliğini öne çıkarır.

Hâl böyle olunca da Sultan Mehmed Reşad'ın Sadrazam Tevfik Paşa'yı görevde bıraktığına dair hatt-ı hümayunun intikali için Bâbıâli'de yapılan ve Âyan ve Mebusan meclis başkanları, nazırlar, merkez bürokrasisinin üst düzey memurları, yabancı elçiliklerin tercümanları, banka ve şirket yöneticileri ile gazetecilerin hazır bulunduğu tören şu şekilde gerçekleşir: Resmî elbiseleri içerisindeki Mabeyn Başkâtibi Halid Ziya Bey, bir atlas keseye konulmuş olan padişahın hattıyla birlikte bir istimbotla Dolmabahçe Sarayı'ndan denizyoluyla geldiği Sirkeci'de askerler ile Bâbıâli erkânı tarafından karşılanır. Burada oluşturulan küçük bir alayın önünde müzika takımı olduğu hâlde intikal edilen Bâbıâli'de hatt-ı hümayunu karşılayan sadrazam, Arz Odası'nda Halid Ziya Bey'den keseyi alıp yüksek sesle okuması için Sadaret Mektupçusu Ali Fuad Bey'e verir. Görüldüğü gibi eskiden reisülküttabın yerine getirdiği bu görev, bürokratik değişimle birlikte artık sadaret mektupçusuna intikal eder. Bütün bu törenin o sırada henüz yerinden kaldırılmamış olan eski padişah II. Abdülhamid'in tuğrasının önünde yapılmış olması ise tarihin garip bir tecellisi olarak kayıtlar arasındaki yerini alır.[33]

[33] Abdurrahman Şeref, *Tarih*, s. 48-49.

CÜLUS BAHŞİŞİ

Yeni tahta çıkan hükümdarın maaşlı askerlerine cülus bahşişi vermesine benzer uygulamalara, Osmanlı öncesinde aynı coğrafyada yer alan Memlûk sultanlığında da rastlanır; tahta geçen yeni sultan, *nafakatü'l-bia* adı altında askerlerine cülus bahşişi verirdi.[34] Osmanlı Devleti'nde taht değişikliği söz konusu olduğunda bir beklenti içerisine giren kapıkulları, ya mevcut ulûfe ve maaşlarına zam yapılarak ki buna *cülus terakkisi* denirdi ya bir kereye mahsus olmak üzere kendilerine *cülus inamı* veya daha yaygın ismiyle *cülus bahşişi* tahsis edilerek ya da hem terakki hem bahşiş verilerek memnun edilirdi.

Osmanlı padişahlarının cülus vesilesiyle görevlilere bahşiş verme geleneğinin ne zaman başladığı hususunda farklı görüşler vardır. Bazı araştırıcılar cülus bahşişini Osman Bey'in meşhur rüya hikâyesinin yorumunda kendisine padişahlık verilmesi müjdesi üzerinden değerlendirir ve yanındakilerden birinin "bize şükrane ne virürsin" diye sorarak bir beklenti içerisine girmesine, yani devletin kurucusuna kadar indirirken[35] bazıları bu geleneğin Yıldırım Bayezid[36] ve bazıları da Fatih Sultan Mehmed ile başladığını belirtir;[37] ancak genel kanı Yıldırım Bayezid ile başladığı yönündedir.

[34] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 303.

[35] Z. T. Ertuğ, *Cülûs ve Cenaze Törenleri*, s. 81.

[36] İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, I, 337; Abdülkadir Özcan, "Cülûs", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 112.

[37] Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1982, I, 110.

Yıldırım Bayezid'in
II. Mahmud döneminde
yapılan resmi
(TSMK, Hazine, nr. 1896)

Tahta geçtikten sonra babası Fatih Sultan Mehmed dönemi kayıtlarını ölçü alarak cülus bahşişi veren II. Bayezid, devlet ricalini de bahşiş verilecekler listesine dahil ederek yeni bir uygulamayı başlatır.[38] Dağıttığı bahşiş miktarı daha sonraki dönemlerde ölçü olarak alınacak olan Yavuz Sultan Selim, babasının vermiş olduğu 2.000 akçelik bahşişe %50 zam yaparak[39] her bir yeniçeriye 3.000 akçenin (2.340 $) karşılığı olarak 50 altın cülus bahşişi ve ayrıca cülus terakkisi verir.[40] Oğlu Kanuni Sultan Süleyman da tahta geçtikten sonra yeniçerilere aynı miktar bahşiş verdiği gibi sipahi ve silahtar bölüklerinde görev alanların her birine beşer, gureba zümresine dörder ve ulûfecilere üçer akçe terakki ile 1.000'er akçe (780 $) ihsan eder; ayrıca Saruhan sancağında maiyetinde bulunan görevlilerin dirliklerini de arttırır.[41]

Ordu seferdeyken tahta çıkan II. Selim'in cülus bahşiş serüveni biraz daha sorunlu olur. İstanbul'a gelmek için yola koyulduğu Kütahya'dan beri bahşiş istekleriyle karşılaşan şehzade, Topkapı Sarayı'nda tahta çıktıktan sonra hazineye el sürmeyip gerektiğinde kullanılmak üzere kız kardeşi Mihrimah Sultan'dan 50.000 altın borç alır ve Belgrad'da orduya ulaşır. Ancak yeni padişahın cülus bahşiş ve terakkilerinin kabulü olduğunu askerin önünde söylemesi yönündeki geleneğe aykırı olarak burada kılınan babasının cenaze namazının ardından hiçbir şey söylemeden ve askerlere söz vermeden doğrudan çadırına girmesi, bahşiş beklentisi içerisindeki askerler arasında ciddi bir rahatsızlık yaratır; isyan emarelerinin görülmesi üzerine

38 Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 338.

39 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 408.

40 *Solakzade Tarihi*, s. 346.

41 Celâlzâde Mustafa, *Tabakatü'l-Memâlik*, vr. 26b-27a; "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 148; Z. Tarım, *Cülus ve Cenaze Törenleri*, s. 82.

Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın devreye girmesiyle sorun kısmen de olsa çözülür; zira susmaları için verilen 2.000'er akçe (1.600 $) bahşişin tatmin etmediği yeniçeriler, bu meblağın 3.000'er akçeye (2.400 $) tamamlanması konusunda diretirler. Ayrıca farklı asker gruplarıyla saray görevlilerine değişen oranlarda terakkiler verilir. Netice itibariyle memnuniyetsizliklerini İstanbul'da da sürdüren ve padişahı Topkapı Sarayı'na sokmak istemeyen yeniçeriler, istekleri karşılandıktan ve bahşişleri 3.000'er akçeye (2.400 $) tamamlandıktan sonra padişahın saraya girmesine müsaade ederler.[42]

II. Selim'in cülusunda kapıkulları, vezirler ve devlet ricaline ek olarak ilk defa üst düzey ulema da cülus bahşişi alanlar arasına katılır ve sonraki cüluslarda onlara da aynı şekilde ödeme yapılır.[43] İhsan alan kesimlerin bu şekilde genişletilmesinin iştahlarını kabarttığı Şehrizol'daki alaybeyi, timarlı sipahi ve zaimlerin de terakki istemeleri üzerine güncellenmiş defterlerinin İstanbul'a gönderilmesi ve onlara da terakki verilmesi kararlaştırılır.[44]

II. Selim'in cülusunda yaşanan olaylardan ders aldığı anlaşılan merkez bürokratları ve III. Murad aynı hataya düşmez; tahta geçtiğinin üçüncü günü, divan toplantısının akabinde her birinde 10.000 altın bulunan 110 kese, yani 1.100.000 altın iç hazineden çıkartılarak cülus bahşişi olarak dağıtılır. Defterdarlar ile nişancıya 500'er altın bahşiş verilir, ayrıca üst düzey görevlilere değerli kürk ve hilatler giydirilir.[45] Yeni padişah, kapı ağası, hazinedarbaşı, kilercibaşı, odabaşı, saray ağası, silahtar ağa, çukadar, rikâptar ve tülbent oğlanı ve diğer saray ve Enderun görevlilerine hatırı sayılır, Sadrazam Mehmed Paşa'ya 6.000, ikinci vezire 3.000 ve diğer beş vezire de 2.000'er altın cülus bahşişi verir.[46]

III. Mehmed'in merkez bürokrasisi, ulema ile kapıkullarına dağıtmış olduğu cülus bahşişlerinin tüm ayrıntılarına sahibiz. Bu aynı zamanda artık neredeyse bütün merkez bürokrasisinin pay aldığı ve o zamana kadarki en gelişkin cülus bahşişi örneği olduğu için daha ayrıntılı olarak incelenebilir. Yeni padişah tahta çıktığının üçüncü günü toplanan divanın ardından cülus bahşişi olarak iç hazineden her birinde 10.000 altın olan 136 kese, yani 1.336.000 altın çıkartarak 550.000 altınını yeniçerilere dağıttırır. O sırada seferde olan ordu ve

[42] Selânikî, *Tarih*, I, 41, 43-44, 48-51, 56. Yeni padişahın kapıkullarının cülus beklentisi karşısında "cümlesi virilsün makbûlümdür" şeklinde bir cevap vermesi gelenekti (s. 48). Ayrıca bkz. "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 259; Feridun Ahmed Bey, *Nüzhetü'l-Esrâr*, vr. 15a-b-17a-b.

[43] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 341.

[44] 22 Mart 1568, BOA, *A.DVNSMHMd*, nr. 7, hüküm 1118.

[45] Selânikî, *Tarih*, I, 102, 104. Mehmed b. Mehmed rakam zikretmeksizin cülus bahşişlerinin verildiğini belirtir ("Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 338).

[46] *TSMAd*, nr. 34, vr. 21a-b.

Yüzyıllarca Osmanlı Devleti'ne yönetim merkezliği yapan Topkapı Sarayı, Antoine de Favray, 1773
(*Kesişen Dünyalar*, s. 121)

donanmadakilerin payları ise ayrılıp daha sonra verilir. III. Mehmed, ayrıca babasından kalan 80 milyon akçe (28.000.000 $) gibi yüklü miktardaki borcu da iki taksit hâlinde öder.[47]

Bahşişlerin ayrıntısına bakıldığında, sadrazam, şeyhülislam ve nişancıya 30.000'er (10.500 $); vezirler, kadıaskerler ve defterdarların her birine 20.000 (7.000 $); ilmiyenin önde gelenleri, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdasına 15.000'er (5.250 $); rikâp ağalarıyla yeniçeri ağasına 10.000'er (3.500 $); reisülküttaba 7.000 (2.450 $); bostancıbaşıya 6.000 (2.100 $), büyük müderrislerle defter-i hakanî eminine 5.000'er akçe (1.750 $) bahşiş ve görevlilerin bazılarına elbiselik kumaşlarla hilatler verilir. Ayrıca kapıkulu askerlerinin yevmiyeleri de arttırılır (*terakki*). Netice itibariyle kapıkulları ve merkez bürokrasisi de dahil olduğu hâlde cülus bahşişinden yararlananların sayısının toplam 26.600 kişiye ulaştığını

47 Selânikî, *Tarih*, II, 438, 440, 443-44, 457; *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 54-55; *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 435-36; T. Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*, s. 63. Naima (I, 86) ve Mehmed b. Mehmed ("Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 443) yeniçerilere 660.000 altın verildiğini yazar.

görüyoruz.[48] III. Murad'ın defnedildiğinin ertesi günü matem elbiselerini çıkarıp sevinç giysilerini giyen vüzera, rical, ulema ve şeyhler, cülus bahşişi ve terakkilerden dolayı yeni padişahı ziyaret ederek teşekkür ve saygılarını iletirler.[49]

I. Ahmed'in cülus bahşişi muhtemelen iç hazinenin durumunun uygun olmaması yüzünden iki parti hâlinde ancak verilebilir. Öncelikle babası III. Mehmed'in defninin ertesi günü toplanan divandan sonra o sırada matem elbisclerini çıkarıp mutluluk libasına bürünmüş olan rical ve merkez bürokrasisinin önde gelenlerinin bahşişleri verilir; asker ve kapıkullarının bahşiş ve terakkilerinin ödenmesi ise o esnada Mısır hazinesiyle birlikte İstanbul'a gelmek üzere olan yeni atanan Sadrazam Yavuz Ali Paşa'nın getirdiği paralarla mümkün olur.[50] Dönemin bazı kaynakları sadece yeniçerilere verilen miktarın 700.000 altına ulaştığını[51] ve arşiv belgeleri ise toplam 135 kese, yani 1.350.000 altının bürokrasi ve askerlere ve 14.935 altının da saray halkına cülus bahşişi olarak dağıtıldığını ortaya koymaktadır.[52]

I. Ahmed'in vefatı üzerine başlayan istikrarsız süreç hazineyi de doğal olarak zora sokar. Altı yıl gibi kısa bir süre içerisinde dört kere padişah değişikliğinin yapılması ve her seferinde de cülus bahşişinin dağıtılması bunun en önemli nedenidir. Zira her bir cülusun hazineye maliyeti çok büyüktü. Önceki dönemlerde belki iktidara gelen yeni padişahın bir cemile olarak başlattığı bahşiş uygulaması bir süre sonra sıkı bir ödeve ve yükümlülüğe dönüşür, kapsamı gittikçe genişleyerek neredeyse bütün yönetici kadroyu içine alır ve zaman zaman da devleti ciddi mali krizlerin eşiğine getirir.

I. Ahmed'in ölümü üzerine tahta geçen kardeşi I. Mustafa da kendinden öncekilerin oluşturduğu geleneğe uygun olarak vezirler, merkez bürokrasisinin ileri gelenleri, kapıkulları, ulema, şeyhler ve sultanlar da dahil saray görevlilerine varıncaya kadar 100 kese (1.000.000 altın) cülus bahşişi dağıtır.[53] Ancak zaten var olan psikolojik sorunlarının giderek artması üzerine yaklaşık üç ay sonra tahttan indirilerek yerine geçirilen yeğeni II. Osman da tahta geçtiğinin beşinci günü aynı şekilde 100 kese cülus bahşişi dağıtmak zorunda kalır.[54] Kısa bir

[48] Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der-Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Diwan*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1280, s. 108-112. Saray görevlileriyle sadrazam, vezirler ve padişahın Manisa'dan beraberinde getirdiği görevlilere dağıtılan cülus bahşişlerinin ayrıntısı için bkz. *TSMA.d*, nr. 34, vr. 180a-b-181a.

[49] *Hasan Bey-zâde Târihi*, III, 435.

[50] *Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârih'i*, I, 13-14; *Hasan Bey-zâde Târihi*, III, 808-810; Karaçelebizade, *Ravzatü'l-Ebrar*, s. 497-98; Naima, *Tarih*, I, 265; "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 560-61.

[51] Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, 292; "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 561.

[52] *TSMA.d*, nr. 34, vr. 234a.

[53] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 667; *Hasan Bey-zâde Târihi*, III, 916.

[54] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 672; *Hasan Bey-zâde Târihi*, III, 922.

Levnî'nin çizdiği II. Osman minyatürü (*Tulips, Kaftans and Levnî*, s. 89)

süre içerisinde iki kere iktidar el değiştirdiği için İran seferine çıkmış olan Sadrazam Halil Paşa'nın maiyetindeki askerlerin I. Mustafa'nın ve II. Osman'ın cülus bahşişlerinden kaynaklanan payları birleştirilerek sadrazama gönderilir. Kâtip Çelebi, her cülusun hazineye 300 milyon akçeye (108.000.000 $) mal olduğunu belirtir.[55] Birkaç ay arayla iki cülus bahşişinin verilmesi ve II. Osman'ın açtığı Hotin seferinin maliyeti, hazinenin mevcut durumunu daha da ağırlaştırır.

Sıkıntılı bir sürecin sonunda tahtından indirilip öldürülen II. Osman'ın yerine ikinci kere tahta geçen amcası I. Mustafa, yeniden cülus bahşişi dağıtır. Kötü bir yazı ile "kul in'amîçün yetmiş beş kese altun veresiz" şeklinde çıkan hatt-ı hümayunun metninden 75 keselik (750.000 altın) miktarın[56] cülus bahşişinin tamamı mı yoksa belli bir kısmı mı olduğu anlaşılamıyor; ancak bu meblağın bahşişin tamamı olduğu da düşünülebilir, zira aynı padişahın kısa bir süre içerisinde gerçekleşen ikinci cülusu olduğu için cülus bahşişi bu şekilde 25 kese daha az verilmiş olabilir. Karaçelebizade, bu kısa süreli taht değişiklikleri ve bahşiş dağıtımı yüzünden hazinenin düştüğü durumu, "hızâne-i âmire-i sultaniyye dest-i garet-gerânda hane-i dervişâna döndü", yani devlet hazinesi yağmacıların elindeki derviş hanesine döndü şeklinde ilginç bir benzetmeyle tasvir eder.[57]

[55] Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, 507; Peçuylu, *Tarih*, II, 363. Ayrıca bkz. Naima, *Tarih*, II, 441.

[56] 24 Mayıs 1622, TSMA.e, 1202/80; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 564.

[57] Karaçelebizade, *Ravzatü'l-Ebrar*, s. 549.

IV. Mehmed'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

İkinci iktidarı yaklaşık 14 ay süren I. Mustafa'nın ruhsal sorunlarının sürmesi üzerine yerine IV. Murad tahta geçtiği sırada hazinenin içinde bulunduğu durumu tahmin etmek pek de zor olmasa gerek. Öte yandan hazinenin içler acısı durumu kendilerine açıklandığında cülus bahşişini almama sözü veren kapıkullarının, âmirleri ile Bektaşilerin kışkırtmaları neticesinde verdikleri sözleri tutmayıp sorun çıkarmaya başlamaları üzerine sarayda ve hazinede bulunan değerli eşyaların eritilerek elde edilen paralarla bahşişleri ödenebilir.[58]

Sultan İbrahim'in cülus bahşişi ve terakkileri, tahta çıkışından dokuz gün sonra ödenir.[59] Ardından tahta geçen altı buçuk yaşındaki oğlu IV. Mehmed'in cülus bahşişi için gerekli olan para hazinede çıkışmadığı için eksik kısım cahil olduğu hâlde Sultan İbrahim döneminde ilmiyenin en üst kademelerine kadar çıkarak ilmiye makamlarını parayla satan ve Cinci Hoca adıyla şöhret bulan Cinci Hüseyin Efendi'nin müsadere edilen paralarından tamamlanabilir.[60] Cülus bahşişi olarak sadrazama 300.000 (90.000 $), vezirlere 200.000'er (60.000 $), şeyhülislama 30.000 (9.000 $), kadıaskerlere 20.000'er (6.000 $), yeniçeri ağasına 100.000 (30.000

[58] Karaçelebizade, *Ravzatü'l-Ebrar*, s. 556; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 584; *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 979; Naima, *Tarih*, II, 514; Peçuylu, *Tarih*, II, 399.

[59] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, II, 1137; Naima, *Tarih*, II, 945.

[60] Kâtip Çelebi (*Fezleke*, II, 989) ve Müneccimbaşı ("Camiü'd-Düvel, Sultan IV. Mehmed Dönemi", s. 13) 3.000 kese gibi muazzam bir parasına el konulduğunu belirtirler. Ayrıca bkz. Karaçelebizade, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 15.

II. Süleyman'ın II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

$), kâtibine 9.000 (2.700 $), kethüdasına 7.000 (2.100 $), yeniçerilere 3.000'er (900 $) ve sekbanbaşıya ise 30.000 akçe (9.000 $); bazı görevlilere ayrıca elbiselik kumaş veya elbise bedeli (*hilat-baha*) verilir.[61] Abdi Paşa ve Karaçelebizade, dönemin şahitleri olarak cülus bahşişi olarak hazineden toplam 4.080 kese (48.960.000 $) para çıktığını belirtirler.[62]

Yaklaşık olarak bu döneme ait olması gereken bir defter, Enderun halkının cülus bahşişlerinden aldığı payın ayrıntılarını ortaya koymaktadır. İç Hazine'den Has Odalılara 60'ar, Hazineli, Kilerli ve Seferlilere 28'er, kapı oğlanlarına 40'ar, Büyük Odalı ve Küçük Odalılara 8'er ve baltacılara da 17'şer altın; dış hazineden ise Has Odalılar ile kapı oğlanlarına 2.000'er (600 $), Hazineli, Kilerli, Seferliler ile baltacılara da 1.000'er akçe (300 $) ödeme yapılır.[63]

Bir ihtilâl sonucu tahta çıkan II. Süleyman'ın cülus bahşişinin verilmesi de sorunlu olur. Cülusun onuncu günü divanın toplanmasının ardından öncelikle askerlerin üç ayda bir aldıkları *mevacip* denilen maaşları ödenip hazinenin uygun olmamasından dolayı cülus bahşişi daha sonraya bırakılırsa da bu karar askerlerin itiraz ve taşkınlıklarına neden olur. Sadrazam, parasızlık yüzünden bahşiş vermenin zor olduğunu, ancak daha sonra para bulunduğunda terakkilerinin verileceğini bildirirse de bahşiş talebinden vazgeçmeyen askerlerin ileri gelenleri

[61] Cülus vesilesiyle dağıtılan bahşişlerin ayrıntısı için bkz. Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fi Kavânin-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, 246-47; *Eyyubi Efendi Kanûnnâmesi*, haz. Abdülkadir Özcan, Eren Yayınevi, İstanbul 1994, s. 56-58.

[62] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'-nâmesi*, s. 11; Karaçelebizade, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, s. 14.

[63] *TSMA.d*, nr. 9590, s. 2. Bu kadar ayrıntılı olmasa da III. Osman dönemine ait diğer bir örnek için bkz. *TSMA.d*, nr. 2399/47,

sadrazam sarayına çağırılarak sipahilere verilen 5'er akçe terakkinin 6'ya çıkarılması ve buna karşılık bahşişten vazgeçilmesi önerilir. Bu teklif kabul edilip anlaşma sağlanırsa da taşkınlıklarını daha sonra da sürdürmeleri üzerine iç hazinede bulunan kıymetli eşyalar paraya dönüştürülmek üzere Darphane'ye gönderilir; ancak bu şekilde kesilen sikkelerin de yeterli gelmemesi üzerine bir kısmı Enderun Hazinesi'nden ve büyük bir kısmı ise Mısır vergisi ile caizelerden karşılanan 4.557 kese (51.949.800 $) tutarındaki cülus bahşişi ve terakkiler peyderpey ödenerek sorun çözülebilir. Öte yandan II. Süleyman'ın cülusunda yeniçeri emeklilerine de bahşiş verildiğinin altının çizilmesi gerekir.[64]

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, askerlerin türlü rezaletler çıkarıp defterdar ve sadrazamın saraylarını taşladığını, çarşı pazarda insanları soymağa, hatta öldürmeğe başladıklarını, İstanbul'da bazı ileri gelenlerden ve tüccarlardan zorla para toplandığını ve cülus bahşişi olarak hazineden çıkan ve halktan zorla toplanan paraların miktarının 8.600 keseden (98.040.000 $) fazla olduğunu belirtir.[65]

Bu döneme ait bir teşrifat defterine göre sipahi ve silahtarlara 5'er akçe terakki ve 1.000'er akçe (190 $) bahşiş; yeniçerilere 1'er akçe terakki ve 3.000'er akçe (570 $) bahşiş; cebeci, top arabacı ve topçulara da 1'er akçe terakki ile 1.000'er akçe (190 $) de bahşiş verilmesi kanundu.[66] Osmanlı-Avusturya Savaşı devam ettiği bir dönemde tahta geçen II. Ahmed'in cülus bahşişi için iki akçe terakki ve 3.000'er akçe (450 $) yerine de 6'şar kuruş (108 $) verilirse de yeniçeriler bunu kabul etmez ve bunun üzerine kendilerine bahşişlerinin geri kalan kısmının sefer dönüşü ödenmesi sözü verilir.[67]

II. Mustafa'nın cülus bahşişi öncekilerle kıyas kabul etmez derecede düşüktür. Nitekim sefer zamanı olduğu ve hazinede para bulunmadığı gerekçesiyle divan toplantısının ardından yeniçeri, cebeci, topçu, sipahi ve silahtarlara toplam 300 kese (3.240.000 $) cülus bahşişi dağıtılır.[68] Ancak yeniçerilerin bunu kabul etmemesi ve ikişer akçe terakki ile 3.000'er akçe (540 $) bahşiş istemeleri üzerine hazinenin durumu kendilerine anlatılıp her birine 4'er kuruş bahşiş verilerek bu hesap kapatılır.[69]

64 *Silahdar Tarihi*, II, 303-10; Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 268-271; Râşid, *Tarih*, I, 327-29.

65 *Silahdar Tarihi*, II, 311-12. Ayrıca bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 206, 266-67.

66 "Teşrîfâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrîfâtı", s. 20-21.

67 *Silahdar Tarihi*, II, 583-84.

68 Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 533; Râşid, *Tarih*, II, 492.

69 Silahdar, *Nusretname*, s. 91, 96-98. Kroniklerin zikrettiği bu bilgilerin yanı sıra arşiv belgeleri toplam 20 milyon akçelik (3.600.000 $) bir rakamın verildiğini belirtir (10 Nisan 1695, BOA, İE.ML, 57/5394).

Çelebi Mehmed döneminde askerlere bahşiş ve inam dağıtımını gösterir minyatür
(*Hünername*, I, vr. 127b)

Yine bir ihtilâl neticesinde ağabeyinin yerine tahta geçen III. Ahmed'in bahşiş dağıtımı da sorunlu olur. Cebeciler henüz ödenmemiş olan üç aylık maaşlarını (*mevacip*) ve yeniçeriler de cülus bahşişlerini talep edip sadrazam ile defterdarı sıkıştırırlar. Ancak Kutsal İttifak devletleri olan Avusturya, Polonya, Venedik ve Rusya'ya karşı uzun süren savaşların boşaltmış olduğu hazine bu ödemeleri yapacak durumda olmadığı gibi dönemin defterdarı Sarı Mehmed Paşa'nın güzel deyimi ile hazine "mevcut u nukuddan âri", yani paradan tamamen arındırılmış idi. Neticede 3.688 keselik (64.171.200 $) cülus bahşişinin üçte biri İç Hazine'den ve gerisi ise başta Gülnuş Valide Sultan olmak üzere bazı kişilerden temin edilip ödemeler yapılır; bazı serhat kale görevlilerinin bahşişleri ise uygun yerlerden gelecek paralardan havale edilerek sorun çözülür.[70] Bununla birlikte tahta geçtikten sonra dağılmamakta ısrar eden ve kendilerine birkaç kere hatt-ı hümayun gönderen III. Ahmed'in işlerine güçlerine dönmeleri için yeniçerilere verdiği 100, silahtar ve sipahi ocaklarına da 15'er kese ihsanın yukarıdaki meblağa dahil olup olmadığını bilemiyoruz.[71]

Yine bir isyan neticesinde tahta çıkan I. Mahmud'un cülus bahşişi ilginç olaylara sahne olur. Asiler, askerlere verilen bahşişlerin dışında dışarıdan bazı kişilere ve seyyid olmadıkları hâlde kendilerini seyyid olarak gösteren *müteseyyid*lere de cülus bahşişi verilmesini sağlar, ödenen bütün bu paralar öldürülen Damad İbrahim Paşa ile III. Ahmed dönemi ricalinin müsadere edilen mallarından karşılanır. Bu müsaderelerde toplam 29.530 kese (407.514.000 $) tutarındaki paralar ile değerli eşyalara el konulur,[72] ayrıca piyasadan da para toplanır.[73] 9 Ekim 1730 günü ödenen cülus bahşişiyle ilgili ayrıntıları dönemin diğer bir kaynağında buluruz. Her bir yeniçeriye 25 kuruş bahşiş ve 1 akçe terakki; diğer ocakların mensuplarına ise 1.000'e akçe (230 $) bahşiş ve 5'er akçe terakki verilir. Burada ilginç ve üzerinde durulması gereken bir ayrıntı ise bahşişlerin gelenek olduğu üzere Kubbealtı'nda divan toplantısı sonrasında verilmeyip Bâb-ı Hümayun önünden at arabalarına yüklenerek Ağa Kapısı'na, yani yeniçeri kışlalarına gönderilmesidir. Cülus bahşişleri verildiği için artık dağılmaları gerektiğinin Sultanahmet Meydanı'ndaki asilere

[70] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesâyihü'l-Vüzera ve'l-Ümerâ/Devlet Adamlarına Öğütler*, haz. Hüseyin Ragıp Uğural, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, s. 59; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 249-51; Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 819-20; Silahdar, *Nusretname*, s. 779-80; Ahmed Hasib Efendi, *Ravzatü'l-Küberâ*, s. 114, 118-20; Râşid, *Tarih*, II, 690-91.

[71] BOA, *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, hüküm 6-10.

[72] *Şemdânî-zâde Tarihi*, I, 12-13; Subhî Mehmed, *Subhî Tarihi, Sâmi ve Şâkir Tarihleri*, s. 42.

[73] BOA, C.ML., 720/29465.

III. Mustafa'nın yağlıboya portresi (*Padişahın Evi Harem*, s. 87)

bildirilmesi üzerine yeniçeriler kışlalarına çekilir.[74]

III. Osman'ın cülusunda gelenek olmadığı hâlde II. Süleyman'ın cülusunda olduğu gibi, ocakların emeklileri de dahil olduğu hâlde toplam 2.394 divanî kese (25.855.200 $) bahşiş dağıtılır[75] ve hak sahiplerinin bir kuruşunun dahi geride kalmamasına özen gösterilir.[76] III. Mustafa'nın cülus bahşişi de aynı şekilde emeklileri de kapsadığı hâlde tahta çıkışının onuncu günü sorunsuz bir şekilde ödenirse[77] de askerlere terakki verilmez.[78] Öte yandan III. Osman'ın cülusu ile aralarında üç yıl gibi kısa bir süre olmasına rağmen III. Mustafa'nın cülus bahşişine ciddi bir zam yapmış olduğu görülür; bu dönemde 2.865 divanî kese (20.628.000 $) bahşiş dağıtılır.[79]

Cülus Bahşişinin Sonu

Ağabeyi III. Mustafa zamanında başlayıp uzun süren Rus savaşı devam ederken tahta geçen I. Abdülhamid'in bulduğu hazine, değil cülus bahşişini, yeniçeri maaşlarını dahi ödeyemeyecek bir durumdaydı. Hâl böyle olunca önceki yüzyılların tecrübelerini de göz önünde bulunduran padişah ve sadrazam doğal olarak yeniçerilerden gelebilecek

74 *Abdi Tarihi*, s. 47.

75 *Hâkim Efendi Tarihi*, s. 207-10; *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar'ı*, s. 51; *Şem'dânî-zâde Tarihi*, I, 179.

76 16 Aralık 1755, BOA, C.AS, 374/15500.

77 *Hâkim Efendi Tarihi*, I, 496-97; *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar'ı*, s. 108; *Şem'dânî-zâde Tarihi*, II.A, 13; Muradi, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı*, s. 47.

78 Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 343.

79 Verilen bahşişlerin icmal ayrıntıları için bkz. *TSMA.d*, nr. 10109. İki bahşiş arasında 471 keselik bir fark olmasına rağmen, III. Mustafa'nın verdiği bahşişin dolar bazında rakamının daha düşük olması, Osmanlı parasının arada uğradığı değer kaybından kaynaklanır (Ş. Pamuk, *500 Yıllık Fiyatlar*, s. 28).

tepkilerden çekinir. Nitekim sadaret arzında geçen "atiyye-i cülusiyenin ihsan buyurulmaması mülâhaza götürür mevaddan olduğu" şeklindeki ibare bu korkunun veciz bir ifadesidir.[80] Öte yandan savaşın getirdiği şartlardan ve parasızlıktan ötürü yeniçerilerin üç aylık mevacipleri uzun süre ödenemediği gibi hazine de tamtakırdı.

Sorunun muhatabı ve olmayan paranın ve hazinenin sorumlusu olan defterdarın bu şartlarda cülus bahşişinin telaffuz edilmesine dahi tahammülü yoktu;[81] ancak istenmeyen olaylardan çekindiği için bahşişi ödeme taraftarı olan I. Abdülhamid, "gerek mevacip ve gerek atiyye-i cülusiye maddeleri[nin] tab'-ı hümayun"una "endişe-i azîme" olduğunu belirterek ve yaşadığı korkuya işaret ederek soruna bir çözüm bulunmasını isterse de[82] elde sihirli bir formül olmadığı için neticede cülus bahşişleri ödenemez.[83]

III. Selim de aynı şekilde iki cephede savaşın devam ettiği bir dönemde tahta geçtiği ve hazine müsait olmadığı için cülus bahşişi ödeyememişti. Bir ihtilâl neticesinde tahta çıkan IV. Mustafa, önceki iki padişahın uygulamalarını emsal göstererek bu yükümlülükten kurtulmak isterse[84] de kendisini iktidara taşıyan Kabakçı Mustafa ile diğer asilerin padişahın bu düşüncesine karşı çıkmaları üzerine yeni padişahtan 180.000 (610.200 $) ve ana baba bir kardeşi Esma Sultan'dan da 20.000 (67.800 $) kuruş alınarak toplamda 200.000 kuruş (678.000 $) ve kale yamaklarına da ayrıca 100.000 kuruş (339.000 $) cülus bahşişi verilerek sorun çözümlenmiş olur.[85] Bu, imparatorlukta cülus bahşişi adıyla ödenen son bahşişti.

Bir kriz döneminde ve ihtilâl neticesinde tahta geçmiş olan II. Mahmud'un cülusunda askerlere bahşiş ödenmiş olduğuna dair herhangi bir veriye rastlanamadı. Nitekim tahta geçtikten beş gün sonra ulûfe dağıtıldığı hâlde cülus bahşişi söz konusu dahi edilmez.[86] Bunun bir nedeni önceki iktidar değişikliklerinin aksine İstanbul'a ve iktidara kapıkullarının değil, Alemdar Mustafa Paşa ile askerlerinin, yani âyanın hâkim olmuş olması olabilir. Öte yandan 1826 yılında yeniçeriler ve diğer ocaklar ortadan kaldırılmış olduğu için cülus bahşişinin en önemli tarafı ve aktörleri de tarihe mal olmuş olur. Dolayısıyla Sultan Abdülmecid'in tahta cülusunda bahşiş veya terakki verilmesi gibi geniş kapsamlı bir uygulamaya rastlanmıyor. Bunun bir nedeninin de

80 29 Ocak 1774, TSMA.e, 803/7.

81 TSMA.e, 526/46.

82 TSMA.e, 806/4.

83 İ. Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 7, 163.

84 18 Haziran 1807, BOA, C.AS, 1139/50601.

85 Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 184. Âsım, meblağ belirtmeksizin Kabakçı Mustafa, Boğaz yamakları ve yeniçerilere çok paralar ihsan edildiğini belirtir (*Âsım Efendi Tarihi*, II, 838-39, 870). Boğaz yamaklarına gönderilen 21.453 kuruş (72.725 $) bahşiş için bkz. 13 Eylül 1807, BOA, C.SM, 18/905.

86 2 Ağustos 1808, BOA, *A.d*, nr. 357, s. 113-14.

kapıkulluğundan II. Mahmud döneminde oluşturulmaya çalışılan modern merkezî bürokratik devlete ve onun bir gereği olan düzenli ve daimi bir ordu ile maaşlı bürokrasiye geçiş süreci ve devletin âdeta yeniden yapılandırılması[87] olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte Sultan Abdülmecid de dahil olmak üzere sonraki dönemde tahta geçen padişahlar, yeni iktidar olmanın heyecan, coşku ve sevinciyle saray erkânına, harem görevlilerine ve hatta askerlere ihsan ve bahşiş verme geleneğini sürdürürlerse de aşağıda açıklanacağı üzere bu ıstılahî anlamda bir cülus bahşişi sayılamaz. Neticede Sultan Abdülmecid'in cülusunda sadece Yıldız Köşkü'ndeki görevlilerle cariyelere 1.000 lira (96.000 $)[88] ve Seraskerliğin organizasyonuyla askerlere de Bezmiâlem Valide Sultan adına 2.500 kese, diğer bir ifade ile 1.250.000 kuruş (1.200.000 $) bahşiş dağıtıldığını biliyoruz.[89]

Sultan Abdülaziz'in, Serasker Rıza Paşa'ya "ben birader gibi karı ve oğlan ile eğlenemem. Beni işe alıştırın. Ben mühimmat ile ve gemi teçhiziyle ve asker tertibiyle meşgul olmak isterim" dediğini iddia eden ve Kaptan-ı Derya Damad Mehmed Ali Paşa ile Pertevniyal Valide Sultan'ın Kethüdası Mazlum Bey'in padişahı kışla kışla dolaştırıp askerlere ihsanlarda bulundurduğunu belirten Cevdet Paşa, yeni padişahın Tophane'de 100.000 (43.000 $), Tersane'de yaklaşık 100.000 (43.000 $) ve Seraskerlik'te de 500.000 kuruş (215.000 $) dağıttığını, Seraskerlik'te erlere 120'şer (51,6 $) ve miralaylara da 2.000'er kuruş (860 $) düştüğünü söyler.[90]

Benzer bir durumun II. Abdülhamid'in cülusunda da yaşandığını ve padişahın tahta çıktığı dönemde maddî birikiminin 65.000 liraya (3.705.000 $) ulaştığını biliyoruz. Tutumlu bir insan olarak tanınan II. Abdülhamid, bu paranın şehzadeliği döneminde gerek maaşından gerekse de yapmış olduğu ticarî faaliyetlerden gelen paraları özel bankeri George Zarifi aracılığıyla işletmesi neticesinde biriktirdiğini ve cülus bahşişlerini bu paradan ödediğini belirtir.[91] Bahriye nazırının yazısında geçen "cülus-i hümayun-ı cenab-i mülûkâne esnasında *atiyye-i seniyye olarak asakir-i bahriyye-i şahaneye tevdi olunmak üzere* ceyb-i hümayun-ı cenab-ı mülûkâneden i'ta buyurulan mebaliğ" ibaresi, bu veriş biçiminin de cülus bahşişini çağrıştırdığını ortaya koyuyor.[92] Nitekim bu ödemenin cülustan

87 G. Yıldız, "Yeniçerisiz Tahta Çıkmak", s. 340.

88 TSMA.e, 255/42.

89 A. Terzi, *Bezmiâlem Valide Sultan*, s. 119; *Sultan Abdülmecid Atâyâ Defteri*, vr. 11a.

90 Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 151.

91 Âtıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri, Hususi Doktoru Âtıf Hüseyin Bey'in Hatıraları (1909-1918)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 135, 185, 268. Tahsin Paşa, hatıralarında padişahın dağıttığı meblağı 60.000 lira (3.420.000 $) olarak zikreder (*Sultan Abdülhamid. Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 10-11.

92 Askerlere dağıtıldıktan sonra kalan 56.514 kuruş

hemen sonra yapılmış olması da bu görüşü desteklemektedir.[93]

Bununla birlikte hem Sultan Abdülmecid'in hem Sultan Abdülaziz'in hem de II. Abdülhamid'in askerlere ve çevresine yaptığı ihsanlar ile cülus bahşişi arasında yine de bir mahiyet farkının olduğunu düşünüyoruz. Zira cülus bahşişi, bir geleneğe dayandırılarak kapıkulları tarafından bir hak olarak görülür ve ödenmediği takdirde büyük olay ve sorunlara sebebiyet verirdi. Oysa her üç padişah da askerlerin herhangi bir talebi olmaksızın kendi içlerinden geldiği için gönüllerinden koparak böyle bir ihsanı askerlere verirler. Bu paralar verilmezse herhangi bir soruna neden olmazdı ki V. Murad'ın cülusunda bu türden bir ödeme yapılmadığı hâlde herhangi bir olumsuz durumun ortaya çıkmadığını biliyoruz. Dolayısıyla söz konusu iki durum arasında bir mahiyet farkının bulunduğu açıktır.

Önceki dönemlerin cülus bahşişleri ile son dönem padişahlarının yapmış olduğu ihsanların boyutları değerlendirilip kıyaslandığında da bu mahiyet farkı daha açık bir biçimde ortaya çıkabilir. Örneğin III. Mustafa'nın cülus bahşişi ile Sultan Abdülmecid veya Sultan Abdülaziz adına dağıtılan ihsanların mukayesesi bu konuda açıklayıcı olabilir. Yukarıda açıklandığı gibi, 1757 yılında tahta geçen III. Mustafa, toplam 2.865 divanî kese veya 171.900.000 akçe (20.628.000 $) cülus bahşişi dağıtır. Bu meblağ, yeni padişahın tahta geçtiği döneme en yakın olarak bulabildiğimiz devletin 1761-62 senesi bütçe gelirlerinin toplamı olan 1.741.714.560 akçenin (209.005.747 $)[94] yaklaşık %10'u gibi muazzam bir rakama denk gelmektedir. Oysa Sultan Abdülmecid adına dağıtılan bahşişlerin toplamı 1.750.000 kuruştur (1.680.000 $) ki bu tahta geçtikten hemen sonraki, yani 1841-42 yılının bütçe gelirlerinin toplamı olan 562.911.000 kuruşun (540.394.560 $) yaklaşık %0,3'üne; aynı şekilde Sultan Abdülaziz'in askerlere dağıttığı bahşiş de toplam 700.000 kuruş (301.000 $) olup bu meblağ da padişahın tahta geçtiğinin ertesi, yani 1862-63 yılının toplam bütçe gelirleri olan 1.661.184.160 kuruşun (714.309.188 $)[95] %0,04'üne tekabül eder.

Görüldüğü gibi aradaki fark kıyas kabul etmez derecede büyüktür. Dolayısıyla bunlar bir cülus bahşişi olarak nitelendirilemez; belki bayram veya yıldönümleri gibi vesilelerle ve anlamlı günlerde padişahların

(33.908 $) fazlanın seraskerliğe iade edilmesi, zikredilen rakamın önemli bir kısmının askerlere verilmiş olduğu şeklinde yorumlanabilir (8 Kasım 1878, BOA, Y.PRK.ASK, 2/28).

[93] Topçulara dağıtılmak üzere gönderilen paranın toplamı 380.670 kuruş (216.982 $) idi (18 Eylül 1876, BOA, Y.PRK.ASK, 3/3).

[94] *Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler*, haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, II, 371.

[95] 1841 ve 1862 bütçe rakamları için bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler, 1841-1918*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s. 8.

dağıttıkları rutin ihsanlar olarak değerlendirilmesi daha uygun olur. Nitekim Sultan Abdülaziz'in hem Seraskerlik'e hem Tersane'ye yapmış olduğu söz konusu ziyaretlerden sonra buralardaki asker ve komutanlara "atâyâ-yı seniyye-i külliye ihsan" etmesi de görüşlerimizi doğrular.[96]

Tahta geçtikten üç gün sonra saraydaki görevlilere cülus hediyesi vermek isteyen Sultan Mehmed Reşad'ın da bu amaçla bahşiş almaya müstehak olanlar ile verilecek para miktarlarının yazılı olduğu bir defter hazırlattığı, deftere göre cülusiye alacaklar içerisinde bulunan Başmabeynci Lütfi Bey'in saray görevlilerinin maaşlarının devlet hazinesinden verildiğini belirterek parayı kabul etmediği iddia edilir.[97] Her ne kadar cülus bahşişi olarak değerlendirilemeyecekse de bu davranışı bir Meşrutiyet padişahı olarak tahta geçen Mehmed Reşad'ın yetişme ve yaşama tarzından dolayı eski davranış biçimlerinden ve ihsan kültüründen birden bire sıyrılmasının hiç de kolay olmadığını göstermesi açısından ilginçtir.

Cülus bahşişi ödemeleri sırasında yapılan törenin ayrıntılarını III. Mustafa'nın cülusu dolayısıyla öğreniyoruz. Padişahın cülus bahşişinin Enderun Hazinesi'nden verilmesi yönündeki emri üzerine divan toplanır, normal divan üyelerinin dışında yeniçeri, topçu, top arabacı ve tersaneli ocakları ricaline defterdar tarafından haber gönderilir, ocak ileri gelenleri Ulûfe Divanı'nda olduğu gibi yerlerini alır, reisülküttap telhis kesesini yerine koyar ve divan toplanır. Normal rutin işler görülüp divan sona erdiğinde önceden hazırlanmış olan para keseleri Kubbealtı'na nakledilir.

Bahşiş divanında Ulûfe Divanı gibi padişaha arza çıkılmaz, sadece sadrazamın cülus bahşişi dağıtılmasına dair önceden hazırladığı telhis padişaha sunulur, padişahın kararı onaylayan hatt-ı hümayununu kapıda karşılayan sadrazam öperek ayakta açtığı hattı gizlice okuduktan sonra tekrar öpüp koynuna koyar ve yerine oturur. Ruznamçe-i evvel, dağıtım defterini okuduktan sonra önce yeniçeri, daha sonra da diğer ocakların bahşişleri dağıtılırdı.[98]

[96] 25 Temmuz 1861 (17 Muharrem 1278), *Takvim-i Vekayi*, nr. 616, s. 2-3; 29 Zilhicce 1277, *Tercüman-ı Ahval*, nr. 49, s. 4.

[97] Lütfi Simâvî, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin*, I, 51, 53.

[98] *An Ottoman Protocol Register*, s. 76-77; BOA, *KK.d*, nr. 676M1, s. 7-8.

BERATLARIN YENİLENMESİ

Padişahın bir ihtilâl veya vefat yoluyla değişmiş olması, bütün ülkede mevcut beratların değiştirilmesini gerektirirdi. Yapılan işe berat yenileme, tam tabiriyle *tecdîd-i berat* veya *tecdîd-i berevat* denilirdi. Bu işlem, hem beratların yeni padişahın tuğrasını taşıması hem merkezdeki berat kayıtlarına bir çekidüzen verilmesi hem de merkezî hazine için bir gelir kapısı aralanması amacıyla yapılırdı. Çünkü yenilenen beratlardan ciddi bir harç alınırdı. Bununla birlikte bu harçların alınma amacının ne olduğu hususu üzerinde ilgili tarih literatüründe neredeyse hiç durulmadığının da ifade edilmesi gerekir.

Yeniçeri ve kapıkullarıyla başlayıp daha sonra sivil bürokrasiye, ilmiyeye ve emeklilerine doğru genişletilen cülus bahşişi uygulaması, izah edildiği gibi, zamanla bir bahşiş olmaktan çıkarak verilmediğinde büyük sorunlar doğurmaya gebe sıkı bir yükümlülüğe ve dolayısıyla her padişah değişikliği hazine açısından çok ciddi ve masraflı bir ritüele dönüşürdü. Almadan vermek Allah'a mahsus olduğuna göre yapılan bu yüklü ödemelerin bir şekilde hazineye girmesi gerekiyordu. Yeni padişahın daha iktidarının başında yapılan bu büyük harcamalarla devletin hazinesinde oluşan açık, beratların yenilenmesinden alınan harçlar ile merkez ve taşra yöneticilerinden alınan cülus pişkeşleriyle kapatılırdı.

Cülus pişkeşi ve berat harçlarının yanı sıra merkezî idarenin bu anlamda başvurduğu diğer bir kaynak da yetişkin gayrimüslim erkeklerden alınmakta olan baş, yani cizye vergisiydi. Cülus vuku bulduğunda yeni idarenin kaynak yaratma bağlamında

başvurduğu yöntemlerden biri de cizye vergilerinin bir kereye mahsus olmak üzere arttırılmasıydı. Nitekim II. Selim'in tahta çıkması üzerine Şam vilayetinde Hıristiyanların cizye vergisine 5 (4 $) ve Yahudilerinkine ise 10 akçe (8 $) zam yapıldığını görüyoruz.[99] III. Murad'ın cülusunda İskenderiye'deki bazı köylerde yaşayan gayrimüslimlerin cizyelerini verip cülus vergisini vermek istememeleri ve isyan etmeleri önemli bir ayrıntı olarak zikre değerdir.[100] Öte yandan I. Mustafa'nın cülusunda Anadolu ve Trabzon'daki Ermeni ve Rumlardan kişi başına 205 akçe (73,8 $) gibi II. Selim'in cülusundakilerle asla kıyas kabul etmeyecek derecede yüksek oranda "cülus akçesi" alınması önemlidir.[101]

Cülus Pişkeşi

Konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla öncelikle yöneticilerden alınan cülus *pişkeşi*nin ve daha sonra da berat yenilenme konusunun ele alınması yönüne gidilecektir. Esasında pişkeş, bürokraside geniş bir kullanım alanına sahip olup cülusun dışında, sultanların evlilik ve şehzadelerin sünnet düğünleri, nevruz, herhangi bir yerin fethi, padişahın huzuruna çıkma gibi değişik vesilelerle de alınır; cülus pişkeş ve hediyeleri, hazineye yeni gelir getirmenin yanı sıra üst düzey bürokrasinin ve tabi hükümet yöneticilerinin yeni padişaha biat ve bağlılıklarının bir ifadesi anlamını da taşırdı.[102] Cülus pişkeşleriyle berat yenileme ile ilgili terminolojinin bazen iç içe geçtiği görülür; örneğin metropolit ve piskoposluk berat tecditleri için ödenen harçlar da pişkeş olarak tanımlanırdı.[103]

II. Selim'in cülusunda Kaptan-ı Derya Piyale Paşa'nın yeni padişaha sunduğu para ve hediyelerin zenginliğine vurgu yapılırken, bunların "teşrîfât defterlerinde *mütekaddimînün*" verdiği hediyelere benzemediğinin altının çizilmesi ve ikinci vezir Pertev Paşa'nın cülus pişkeşini kanunda belirlenmiş olan oran üzerinden vermesi, cülus pişkeşi uygulamasının daha eskilere dayanan uzun bir geçmişe ve geleneğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Diğer merkez ve taşra yöneticilerinin de padişah Edirne'ye intikal ettiğinde birer birer gelip "cülus-i saltanat pişkeş ü hedâyâ"larını yeni padişaha sundukları görülür.[104] Üst düzey bürokrasinin dışında Osmanlı Devleti'ne

[99] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, VII, 787.

[100] 22 Kasım 1575, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 27, hüküm 47.

[101] 12 Şubat 1618, BOA, İE.ML, 3/196. II. Mustafa'nın cülusu vesilesiyle Dimetoka ve Zağra-i Atik kazaları cizyelerinden alınan cülus vergisi için bkz. BOA, İE.ENB, 5/499. Ayrıca diğer örnekler için bkz. *TSMAd*, 1470/1.

[102] Muzaffer Doğan, "Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Caize", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7, İstanbul 2002, s. 36.

[103] 17 Kasım 1703, BOA, İE.ML., 68/6353; 80/7505; BOA, C.ADL., 79/4765; BOA, AE.SMST.III, 248/19859.

[104] Selânikî, *Târih*, I, 57, 67.

tabi olan hükümetlerin yöneticileri de adamları aracılığıyla padişaha cülus pişkeşi sunar;[105] bazen de III. Murad'ın cülusunda olduğu gibi, yeni padişah Erdel voyvodasının gönderdiği yıllık haraca cülusu gerekçe göstererek 5.000 filori zam yapar.[106]

III. Mehmed'in cülusunda beratların yenilenmesi emrinin yanı sıra valiler ile diğer üst düzey taşra görevlileri, cülus pişkeşlerini geciktirmeksizin İstanbul'a ulaştırmaları konusunda sıkı sıkıya uyarılırlar.[107] Emri izleyen günlerde pişkeşini tamamlayabilenler merkeze gönderirlerse de[108] Şam Mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın pişkeşinin başına geldiği gibi bazen de bu değerli hediyelerin yolda bir kazaya uğrama ihtimali vardı.[109] Defterde miktarı konusunda bir bilgi olmamasına rağmen Sadrazam Ali Paşa'nın da padişaha pişkeş verdiğini biliyoruz.[110]

Hediyelerin görkemi, göndereni padişah ve merkezî idare nezdinde öne çıkarırdı. Esasında bu, karşılıklı bir ilişki olup zengin hediyeler sunanların en azından bir kısmı bu davranışının karşılığını çok geçmeden misliyle geri alabilirdi. Nitekim o zamana kadar görülmemiş zenginlikte bir pişkeşi padişaha sunduğu yukarıda ifade edilen Piyale Paşa'nın sahip olduğu has gelirlerine, aradan bir ay dahi geçmeden 400 bin akçelik (320.000 $) yeni hasların eklenmesi,[111] bu karşılıklı ilişkinin nasıl işlediğine dair güzel bir örnek teşkil eder.

Berat Yenilemenin Amacı

Padişah değişikliklerinde beratların yenilenmesi için öncelikle bir hatt-ı hümayun çıkarılır, ardından hem konuyla ilgisi olan merkezdeki bütün bürokratik birimlere[112] hem de bütün taşraya emir ve fermanlar gönderilerek beratların yenilenmesi için yapılacaklara işaret edilirdi.[113] Bununla birlikte bu konunun ayrıntılarına girmeden önce bilebildiğimiz kadarıyla bugüne kadar üzerinde hemen hiç durulmayan bir husus, yani berat harçlarının cülus bahşişi ile ilişkisini ortaya koymak yararlı olacaktır.

Bu durum II. Ahmed'in cülusu dolayısıyla İstanbul gümrük eminine yazılan bir emirde geçen "kadîmü'l-eyyamdan cülus-i hümayun vaki oldukta memalik-i

[105] Gürcistan vilâyeti hâkimi III. Mehmed'in cülus pişkeş ve hediyelerini kethüdası aracılığıyla İstanbul'a gönderir (Selânikî, *Tarih*, II, 536).

[106] 5 Aralık 1575 (2 Ramazan 983), BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 27, hüküm 307.

[107] *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 436.

[108] Selânikî, *Tarih*, II, 588; 20 Nisan 1605, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 75, hüküm 335.

[109] 25 Mart 1605, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 75, hüküm 488.

[110] Pişkeşi getiren görevliye padişah adına 15 altın ihsan edilir (*TSMA.d*, nr. 34, vr. 234b).

[111] Selânikî, *Tarih*, I, 58.

[112] 16 Aralık 1754, BOA, *MAD.d*, nr. 10197, s. 4; BOA, HAT, 1356/53074.

[113] I. Mustafa'nın birinci iktidarında beratların yenilenmesi için Bosna eyaletine yazılan hüküm için bkz. 6 Ocak 1618, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 82, hüküm 68.

II. Ahmed'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

mahrusede vaki gerek selâtin ve vüzera-i izam evkafından ve evkaf-ı saireden ve [gerek] gümrük ve sair mukataattan ve kıla' neferatından berat-ı âlişanım ile vazife ve ulûfeye mutasarrıf olan mütekaidin ve duagüyan ve kıla' neferatı ve cevâmi ve mesacid hüddâmıdır, *bilcümle beratları tecdid ve cülus-i hümayun bahşişi için birer aylık vazife ve ulûfelerin mirî için tahsil olunmak mutâd-ı kadîm olmağın... dergâh-ı muallam yeniçerileri ve sair kapım kullarının mutâd-ı kadîm üzere verilecek bahşişleri için memalik-i mahrusede vaki berat-ı âlişanım ile vazife ve ulûfeye mutasarrıf olanların birer aylık resm-i beratları tahsil olunmak lâzım ve mühim olmağla...*"[114], özetle öteden beri padişah değişikliklerinde vakıflar ile gümrük ve mukataalardan maaş ve ulûfe alanların birer aylıklarını yeniçeri ve kapıkullarına verilen cülus bahşişi karşılığı olmak üzere hazineye ödemeleri gerektiği şeklindeki ibare, berat yenilemenin ve bu vesile ile alınan harçların cülus bahşişi için olduğunu herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde açıklığa kavuşturur. Benzer bir vurgu "*meblağ-ı mezbur dergâh-ı muallam kapıkullarının bahşişleri içündür*, ana göre ziyadesiyle takayyüd ve ihtimam

[114] 28 Kasım 1691, BOA, İE.ML, 34/3353; İE.DH, 15/1366; 15/1394.

edip" şeklinde ağabeyi II. Süleyman'ın cülusunda da dile getirilir.[115]

II. Mustafa'nın cülusu sonrası konuyla ilgili yaşanan gelişmeler de ilginç ve açıklayıcıdır. Yeni padişah tahta geçer geçmez hemen Avusturya seferi hazırlıklarına başladığı için bir emir yayımlayarak zamanı olmadığı gerekçesiyle berat yenilemenin daha sonra yapılmasını ancak emekliler ile duacıların dışında kalan 7.135.400 akçelik (1.284.372 $) berat harçlarının hemen tahsil edilmesini ister.[116] Bu husus, para tahsilinin berat yenilemeden önce geldiğinin de açık ve çarpıcı bir göstergesidir. Zira açıklandığı üzere, sefer yüzünden fazla masraf olduğu gerekçesiyle cülus bahşişi de sus payı kabilinden eksik verilmişti.

III. Ahmed'in cülusu dolayısıyla bir kronikte geçen "cülus-i humâyûn vuku'unda memâlik-i mahrûsada gerek mîrî mukata'ât ve gerek evkafdan vezâyife mutasarrıf olanların birer aylığı mîrî içün tahsîl ve teslîm-i hazîne olunmak mu'tâd-ı kadîm olup *sipâh ve yeniçeri ve sâir kapu kullarına cülus-i hümâyûn bahşişleri bundan çıka*" şeklindeki ibare, kapıkullarına verilen cülus bahşişlerinin berat gelirlerinden karşılandığını ortaya koyan diğer bir delildir. Böylece cülus bahşişleri berat yenileme gelirlerinden ve verilen terakkiler ise *nev-yâfte*, yani yeni cizye mükellefi gayrimüslimlerden alınan vergilerden karşılanarak aşırı cülus harcamaları hazineye yük olmaksızın atlatılırdı.[117]

I. Abdülhamid'in savaşın getirdiği imkânsızlıklar yüzünden cülus bahşişi veremeyeceğine dair olan belgede geçen "*atiyye-i cülus-i hümayun i'tası[nın] resm-i cülus tahsiline menut ve meşrut*", yani cülus bahşişi verilmesinin cülus vergisinin tahsiline, diğer bir ifade ile berat harcına bağlı olduğu[118] şeklindeki ifade de berat yenileme ücretleri ile cülus bahşişi arasındaki ayrılmaz ilişkiye işaret etmektedir.

III. Osman, cüluslarda "mâlikâne eshabı ve gedikli zuemâlar ve erbâb-ı vezâyif ve cihat ve taşra kıla'ın yerli neferatı resm-i cülus vermek kanun-i kadîm" olduğu hâlde gerek vakıflardan maaş alan kişilerin (*erbâb-ı vezâyif*) gerekse mâlikâne ve zeamet tasarruf edenler ile kalelerde görevli yerli neferlerin berat yenilemeden dolayı verecekleri harç ve cülus vergisinin tamamını affeder;[119] hazinenin durumu müsait olduğu için III. Mustafa da aynı şekilde davranır.[120] Bununla birlikte cülus bahşişinin verilemediği I.

115 BOA, AE.SSÜL.II, 31/3094; 31/3025.

116 Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 534; Râşid, *Tarih*, I, 492.

117 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 260-61.

118 29 Ocak 1774, TSMA.e, 803/7.

119 BOA, HAT, 1448/52; *Hâkim Efendi Tarihi*, s. 208; *Şemdânî-zâde Tarihi*, I, 179.

120 TSMA.e, 80367. Mehmed Hâkim Efendi ve Ahmed Vasıf Efendi, mukataa, timar ve zeametten alınan cülus vergisinin affedildiğini ancak berat yenileme işleminden alınan harcın da yarısının alındığını belirtirler (*Hâkim Efendi Tarihi*, s. 497; *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mesâsinü'l-Âsâr'ı*, s. 107).

Abdülhamid döneminde bu konu tartışılırken sadrazamın[121] ve bir hatt-ı hümayunda da padişahın III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde hazine dolu olduğu için söz konusu afların uygulanabildiğini belirtmesi ve bu belgede berat yenileme ücretlerinin "resm-i cülus", yani cülus vergisi olarak nitelendirilmesi anlamlıdır.[122]

III. Mustafa'nın yaptığına benzer bir kısmi affı önceki yüzyılın ortalarında, 1640 yılında tahta geçen Sultan İbrahim'in de gerçekleştirdiğini biliyoruz. Padişah, sadrazamın başvurusu üzerine timar, zeamet ve kale görevlilerinin dışındaki memleketin her tarafından bulunan vakıflardan beratla yararlanan ve toplumun en fakir kesimlerinden biri olan insanların (*ehl-i cihat duacıları ziyade fukara olmağla*) berat yenilenmesi için vermeleri gereken 5.150.000 akçelik (1.442.000 $) cülus vergisini affeder.[123] Berat ile vakıflardan yararlanan fakirlerin söz konusu verginin kendilerinden alınmaması için yaptıkları bireysel veya lokal başvurular genelde kabul edilir;[124] durumunu dile getirmeyip emre itaat edenler ise ödemeyi sürdürürdü. Bu kesimin bazen de vergiyi vermemek amacıyla görevlilere zorluk çıkardıkları bilinmektedir.[125]

Burada dikkat edilmesi gereken esas konu, cülusun faturasının her zaman olduğu gibi toplumun alt kesimlerine kesilmesi ve gerek cülus pişkeşi olarak idarecilerin merkeze göndermiş olduğu hediyelerin gerek cülus vergisi olarak vakıflardan ve sair yerlerden maaş alanlardan genelde bir maaş tutarında alınan vergilerin ve gerekse beratların yenilenmesi için berat sahiplerinin ödediği harçların her hâlükârda halkın cebinden çıkıyor olmasıdır. Zira padişah, hazineden kapıkullarına ödediği paraları söz konusu yöntemlerle zaten geri almaktaydı; valiler ve diğer yöneticiler de yerlerini koruduklarını sürece merkeze gönderdikleri cülus pişkeşinin belki daha fazlasını yerine koyma imkânına sahip olabilirlerdi. Çünkü onlar da bu paraları ya Piyale Paşa'da olduğu gibi padişahın yaptığı yeni tahsislerle veya halkın ve vergi mükelleflerinin üzerine biraz daha yüklenerek telafi etmeye çalışabilirdi. Ayrıca kendilerinin de altlarında bulunan görevlilerden pişkeş ve hediyeler aldıklarının ifade edilmesi gerekir.

Bununla birlikte idarecilerin söz konusu paraları geri almaları her zaman mümkün olmayabilirdi; ancak sistemin bir yerde kimin gücü kime yeterse şeklinde işlediğinin de belirtilmesi gerekir. Dolayısıyla altta kalan ve zarar gören her zaman toplumun alt

[121] 29 Ocak 1774, TSMA.e, 803/7.

[122] "Atiyye-i cülusiye eslâf-ı izâmım... zamanlarında mutad olup lakin resm-i cülus tahsiline merbut olan mevaddan iken" (TSMA.e, 806/4).

[123] Sultan İbrahim telhisi "ehli cihâtın vazifehoranın muaf eyledim" şeklinde imlâ ve ifadesi bozuk bir hatla onaylar (TSMA.e, 794/2).

[124] 17 Şubat 1692, BOA, İE.EV, 24/2863; BOA, İE. DH, 14/1281.

[125] 11 Mart 1692, BOA, AE.SAMD.II, 5/407.

kesimleri ve özellikle de esas vergiyi veren *reaya* olurdu. Cülus bahşişi ile berat yenileme arasındaki irtibatı bu şekilde ortaya koyduktan sonra padişah değişikliklerinde beratların yenilenmesi konusunun incelenmesine geçilebilir.

Beratların Yenilenmesi

II. Süleyman'ın cülusundan sonra Silistre ve Niğbolu sancaklarına gönderilen fermanda bütün beratları yenileme kararı çerçevesinde ülkedeki vakıflardan maaş alan veya bir şekilde beratla yararlanan kişilerle kale erlerinin birer aylık maaşlarını berat harcı olarak hazineye bırakmaları gerektiğine işaret edilir; ayrıca harçların ilgililere teslim edilerek geciktirilmeksizin merkeze gönderilmesi istenir.[126]

Alınan harç ve cülus vergisinin miktarı, timar, zeamet, mâlikâne, maaş ve cihetin büyüklüğüne göre değiştiği için bu konuyla ilgili rakam zikretmek anlamlı olmaz;[127] ancak mâlikâne sahiplerinden mâlikâne peşinatının (*muaccele*) %25'i oranında bir vergi tahsil edildiğini biliyoruz.[128] Bununla birlikte bazı yerel yöneticilerin durumu fırsata çevirmeye çalıştıklarına ve halktan normal harcın birkaç katı ücret talep ettiklerine yönelik şikâyetlerin merkeze kadar ulaştığının da ifade edilmesi gerekir.[129]

II. Mustafa'nın tahta çıkışı vesilesiyle de Rumeli ve Anadolu'da mutasarrıfı ister kâtip ister çavuş isterse müteferrika olsun cebelü denilen atlı askerlerle sefere gitme yükümlülüğü olmayan *gedikli timar ve zeametler*in[130] dışındaki timar ve zeamet sahiplerinin beratlarını değiştirmeleri için emirler çıkar; kendileri herhangi bir memuriyette olsalar dahi görevlendirdikleri kişilerin eski beratlarını değiştirmek üzere gerekli belgelerle birlikte Defterhane'ye başvurmaları istenir. Bunların bir kısmının sefer zamanlarında tahsis edilen ve bir kısmının da vâris bırakmaksızın vefat eden sipahilere ait *sepet timarı* denilen timarlar olduğu tahmin edilmekteydi. Amaç, cülus vesilesiyle timar ve zeamet kayıtlarında olması muhtemel karışıklığı ortadan kaldırmak ve bunları kayıt altına alıp bir düzene sokmaktı.[131]

Bununla birlikte çok geniş topraklara sahip bir imparatorlukta ve dönemin şartlarında böyle muazzam bir işin gerçekleştirilebilmesi kolay bir şey değildi. Burada

[126] 8 Temmuz 1688, BOA, AE.SSÜL.II, 31/3094; BOA, İE.DH, 8/805. Kastamonu sancağına gönderilen ferman için bkz. BOA, AE.SSÜL.II, 31/3025.

[127] Birkaç örnek için bkz. BOA, İE.ML, 81/7615; 81/7622; 68/6395; 80/7488; 80/7518.

[128] 24 Nisan 1733, BOA, C.ML, 482/19689; BOA, HAT, 1448/52.

[129] 18 Ekim 1576, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 28, hüküm 551; hüküm 568.

[130] Abdülkadir Özcan, "Gedikli", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 549. Gedikli kâtipler için bkz. Recep Ahıshalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttaplık (XVIII. Yüzyıl)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 164-65.

[131] *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 109. III. Selim'in cülusu üzerine berat yenilenmesi konusundaki hatt-ı hümayun için bkz. BOA, HAT, 181/8239.

berat sahiplerini endişelendiren esas sorun, bizzat veya aracılarla yapacakları berat yenileme sürecinde yolda beratlarının başına bir şey gelme ve kaybolma ihtimaliydi. Esasında bu, dönemin şartlarında hiç de yabana atılacak bir olasılık değildi; zira II. Selim'in cülusu münasebetiyle bir adamları aracılığıyla beratlarını yenilemek üzere İstanbul'a gönderen Kayserili bir grup mâlikâneci adamları yolda öldürüldüğü için beratlarını kaybederler.[132] Hatta bazen gönderdiği adamı yolda katledildiği için beratını yenileyemeyen kişinin timarının, beratını yenilemediği gerekçesiyle beylerbeyi tarafından elinden alınıp başkasına verildiği ve oluşan mağduriyetinin giderilmesi için divana başvurulduğu durumlar da olabiliyordu.[133]

II. Selim'in cülusunun üzerinden neredeyse iki yıl geçtiği hâlde beratlarının büyük bir kısmının yenilenmeme sebebi Diyarbekir eyaletinden sorulunca[134] gerekçe olarak yol güvenliği ileri sürülür. Merkezî idare, doğru olsun veya olmasın bu ikna edici cevap üzerine tezkire verilip beratların Diyarbekir'de yenilenmesi ve yenilenen berat sayısı ile elde edilen gelirlerle ilgili İstanbul'un bilgilendirilmesi yönünde bir karar alır.[135] Diyarbekir ile ilgili bu sorunun III. Ahmed döneminde de devam etmesi ve padişahın cülusundan dört yıl sonra benzer problemlerin gündeme gelmesi, berat yenilemeyle ilgili bu tür aksaklıkların sonraki dönemlerde de sürdüğünü veya en azından bazı bölgeler için bu işlemin kronik bir soruna dönüştüğünü gösteriyor.[136]

Özellikle III. Ahmed döneminde berat yenileme işi tam bir kördüğüme dönüşür. Anadolu, Sivas, Maraş, Özi ve Rumeli valilerine gönderilen bir hükümde mevcut beratların küçük bir kısmının yenilendiği, esas büyük bir kesimin eski berat ve belgeleriyle tasarruflarını sürdürdüğü belirtilerek altı ay içerisinde beratları yenilenmediği takdirde timar ve zeametlerinin ellerinden alınıp başkalarına verileceği söz konusu edilir.[137]

Bütün bu tedbirlere rağmen 20 yıl sonra dahi III. Ahmed'in cülusu vesilesiyle yenilenen beratlara rastlanıyor olması, *tecdîd-i berat* sürecinin belgelerde yazıldığı şekilde sorunsuz yürümediğini göstermesi bakımından önemlidir.[138] Bu tespitin sadece III.

[132] 14 Ekim 1568, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 7, hüküm 2258.

[133] 13 Temmuz 1571, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 15, hüküm 429.

[134] Bu konuda farklı tarihlerde yazılan hükümler için bkz. 27 Eylül 1567, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 7, hüküm 253; hüküm 679.

[135] 29 Eylül 1568, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 7, hüküm 2173.

[136] BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 115, hüküm 1616. Aynı hüküm benzer sorunların yaşandığı Ergani, Siverek, Birecik, Trabzon, Çemişkezek, Harput ve sair yerlerin alaybeylerine de gönderilir (hüküm 1617-1625).

[137] BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 115, hüküm 831, 832, 833, 834, 835, 836. Bu defterin ve diğer mühimmelerin içinde bu konuyla ilgili ülkenin farklı yerlerine gönderilmiş pek çok hüküm vardır.

[138] 27 Nisan 1723, BOA, AE.SAMD.III, 6/505.

Ahmed dönemiyle sınırlı olmadığı ve diğer padişah cülusla rında[139] da benzer durumların yaşandığı söylenebilir. Hatta ulaşım şartlarının ve imkânların çok daha iyi olduğu 19. yüzyılda dahi Sultan Abdülmecid'in cülusunun üzerinden 14 yıl geçtiği hâlde hâlâ beratını yenilemeyenlerin olduğu görülür.[140] Berat yenilememiş olmak, şikâyet durumunda timarın mutasarrıfının elinden alınıp başkasına verilmesinin gerekçesi dahi olabilirdi.[141]

Bu önemli sorun bazen de belli bir miktarın altında timar tasarruf edenlere ait beratların mahallinde yenilenmesi şeklinde bir karara dönüştürülerek çözümlenebilirdi. Nitekim II. Süleyman'ın cülusunda genel berat yenileme kararının ardından Kars eyaletine gönderilen bir hüküm ile 6.000 akçenin (1.140 $) altındaki timar sahiplerinin beratlarını eyalette yenilemelerine izin verilir; zira Kars eyaletinde bu miktara kadar olan timarlar zaten öteden beri mirimiran beratı ile tevcih edilmekteydi.[142] Benzer bir hükmün Erzurum eyaletine de gönderilerek beylerbeyinin bu konuda yetkilendirildiği görülüyor. Bu miktarın üzerindeki beratlar ise normal olarak merkezden değiştirilirdi.[143]

Bezestan Kethüdalığı'na atanan Hacı Ali'nin III. Ahmed'in cülusu münasebetiyle hazırlanan beratı (BOA, MFB, nr. 31)

Geniş ve devasa bir imparatorluktaki bütün beratların yenilenme işlemi konuyla ilgilenen merkez bürokrasisinin iş yükünü doğal olarak ziyadesiyle arttırır, ancak işini gücünü bırakıp beratını yenilemek üzere İstanbul'a gelenlerin devlet kapılarında süründürülmemeleri için de ilgili memurlar işleri

[139] 13 Ocak 1748, BOA, AE.SMHD.I, 58/3718; 58/3716.

[140] 26 Mayıs 1853, BOA, *MAD.d*, nr. 10135, s. 162.

[141] 7 Kasım 1574, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 25, hüküm 2928.

[142] BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 98, hüküm 53.

[143] BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 102, hüküm 180; hüküm 194.

geciktirmemeleri konusunda sıkıca uyarılırdı.[144] Ayrıca Divan-ı Hümayun kisedarı da timar ve zeamet beratlarının yenilenip hazırlanması için tahvil ve beylik kalemlerindeki kâtipleri görevlendirir, kâtiplerin yazdığı berat taslakları berat mümeyyizi tarafından tashih edilirdi.[145]

II. Abdülhamid dönemi gibi ülke topraklarının nispeten daraldığı geç bir tarihte bile sayılarının 50.000 civarında olduğu tahmin edilen beratların değişiminin yaratacağı büyük iş yoğunluğunun aşılabilmesi amacıyla ilgili kalemlere dışarıdan memur takviyesi yapılırdı.[146] İşleri hızlandırmak amacıyla yapılan diğer bir uygulama da berat yenileme konusunda genel bir emir verildiğinden dolayı daireye gelen iş sahiplerinden ayrıca ferman istenmemesi için Haremeyn mukataacısının yetkilendirilmesiydi.[147]

Berat hazırlama işinin pek bilinmeyen bir yönü de berat yazımında kullanılan malzemelerin teminiydi. On binlerce beratın ve özellikle de yüksek memuriyetlere ait olanların hazırlanmasında kullanılan altın varak, kozak ve özel kâğıtlar gibi malzemeler önemli bir yekûn tutar; bunlar devletin belirlediği fiyat (*miri fiyatı*) üzerinden satın alınırdı.[148] Öte yandan beratlardan alınan harçların beratın sağladığı imkânların büyüklüğüne göre değiştiğini de belirtmek gerekir.

Berat yenilemeyle ilgili zaman zaman taşra idarecilerini sorgulayan[149] merkezî hükümet, beratını değiştirmeyen ve dolayısıyla harcını vermeyen kişilere karşı bazen hükümet olma kozunu kullanırdı. III. Murad döneminde berat yenilemeyen Yemen sancakbeylerine karşı onlardan gelen istekleri yerine getirmeme veya bekletip geciktirme yönünde bir siyaset uygular; berat harçlarının toplanarak İstanbul'a gönderilmesi emrini yineler, kendilerine verilmiş olan terakkileri alabilmeleri için gerekli olan hükümleri vermeyerek ve bir yerde onları maddî anlamda sıkıştırarak beratlarını yenilemeye zorlardı.[150] Bu tutumu daha da ileri götüren III. Mehmed, İstanbul'a gelip berat yenilemeyenlerin maaşlarının (*vazife*) ödenmemesi yönünde bir karar alır.[151] Sonraki dönemlerde iktidara gelen padişahların da benzer kararları yürürlüğe soktukları görülüyor.[152]

13 yaşında tahta geçen I. Ahmed ise bu konuda gayet sertti. Silistre'deki kadılara gönderdiği bir fermanda bütün Rumeli

[144] 31 Ekim 1757, BOA, AE.SMST.III, 53/3856.

[145] R. Ahıshalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık*, s. 77.

[146] 1 Ağustos 1877, BOA, İ.ŞD, 35/1772.

[147] 26 Ekim 1730, BOA, C.ML, 527/21596.

[148] 5 Nisan 1774, BOA, C.DH, 329/16450.

[149] 30 Eylül 1692, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 73, hüküm 1157 ve 1158.

[150] 25 Şubat 1577, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 24, hüküm 485.

[151] Şam beylerbeyisine gönderilen 17 Temmuz 1595 tarihli hüküm, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 73, hüküm 889.

[152] 13-23 Nisan 1707, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 115, hüküm 1186.

eyaletindeki beratların üç ay içerisinde değiştirilmemesi durumunda timar, zeamet ve maaşlarının ellerinden alınarak kendilerinin reaya statüsüne indirileceğini belirtir.[153] Mısır'daki ulûfe, saliyane ve vazife sahiplerinin beratlarını yenilememeleri üzerine benzer bir emri oraya da göndererek bu gibilerin imtiyazlarının ellerinden alınmasını ister.[154]

Berat, bir şeye tasarruf etme veya bir gelirden yararlanma hakkını mutasarrıfına verdiği için Osmanlı bürokrasisinde en fazla taklit edilen ve sahtesi üretilen belgelerin başında gelir; insanlar işin sonunda ciddi cezaların olduğunu bile bile bu riski göze alarak sahte berat tanzimi için çaba gösterirlerdi. Cülus vesilesiyle yapılan genel berat tecditleri, merkezdeki kayıtlarla karşılaştırma olanağı sağladığı, sahte beratların yakalanabildiği ve bu tür karışıklıkların düzeltilme imkânının ortaya çıktığı dönemler[155] oldukları için merkezî hükümet tarafından ayrıca önemsenirdi.

Kırım, Kuban ve Bucak gibi halkı Müslüman olan yerlerdeki berat sahipleri de cülüslarda beratlarını yenileyip harçlarını öder;[156] bunun dışında sefaret tercümanlarıyla[157] hazine sarraflarının[158] beratları da cülus vesilesiyle yenilenirdi.

Padişah değişikliklerinde berat yenileme uygulaması Sultan Mehmed Reşad'ın cülusuna kadar devam eder. Yeniçeriliğin kaldırıldığı II. Mahmud döneminde gerçekleşen bürokratik dönüşümün de bir parçası olarak kurulan Maliye Nezareti, devletin bütün gelir ve giderlerinin yetkili mercii olduğu ve memurlara düzenli maaşlar bağlandığı[159] için berat yenilemeden alınan harçlar da doğal olarak hazine gelirlerinin bir parçasına dönüşür.[160] I. Abdülhamid[161] ile II. Mahmud'un tahta geçiş süreçlerinde cülus bahşişi verilmemesine rağmen beratlar yenilenerek harçları tahsil edilir; ancak Sultan Abdülmecid, beratla bir gelire veya maaşa tasarruf edenlerin zaten fakir ve ihtiyaç sahibi oldukları gerekçesiyle harçlarının tamamını ve esham ve mukataa mutasarrıflarının harçlarının ise yarısını affeder; tahsil edilecek berat harçları Mansure Hazinesi'ne gelir olarak kaydedilir.[162]

---

153 TSMA.e, 888/47.

154 2 Eylül 1604, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 75, hüküm 194, 197, 360.

155 Van eyaletine bağlı Bargiri'de yenileme için getirilen sahte hitabet beratı için bkz. 5 Eylül 1567, BOA, *A.DVNSMHM.d*, nr. 7, hüküm 301.

156 23 Mayıs 1755, BOA, AE.SOSM.III, 80/6133.

157 4 Ağustos 1755, BOA, C.HR, 21/1036; 175/8713; BOA, AE.SMST.III, 1/4; BOA, AE.SABH.I, 353/24729; 227/15027.

158 9 Ağustos 1756, BOA, AE.SOSM.III, 18/1180.

159 Bu bürokratik gelişmeler konusunda geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 114-152.

160 22 Şubat 1876, BOA, *EV.d*, nr. 23716, s. 1; BOA, MB.İ, 16/122.

161 26 Ocak 1774, BOA, *D.BRZ.d*, nr. 20930, s. 4.

162 3 Ağustos 1839 (22 Cemaziyelevvel 1255), *Takvim-i Vekayi*, nr. 183, s. 4; BOA, İ.ŞD, 35/1772; BOA, *MAD.d*, nr. 10135, s. 3-6.

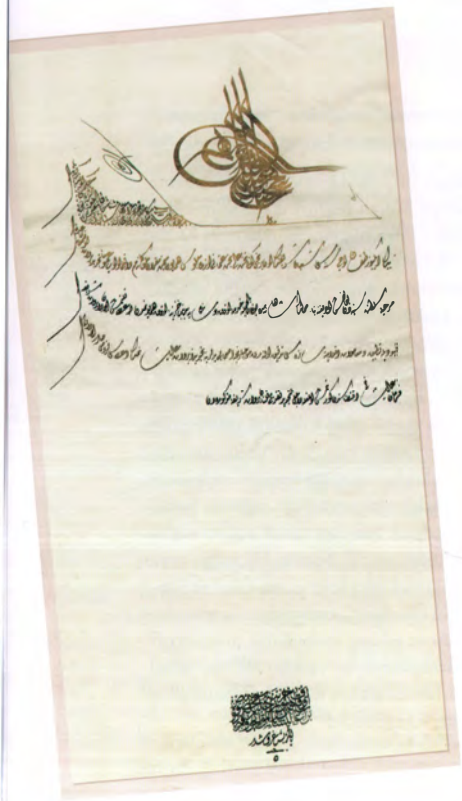

II. Abdülhamid'in cülus beratının tuğra ve genel ifadelerin olduğu kısımlarının bastırılarak berat yazımının kolaylaştırılması. 5 kuruşluk matbu berat örneği (BOA, EV.BRT, 255/13)

Sultan Abdülaziz, berat harçlarından gelen gelirin büyük bir meblağ olmadığı yönündeki Meclis-i Vâlâ'nın önerisi üzerine beratların tamamının ücretsiz değiştirilmesi kararını alır.[163] Sağlık sorunları yüzünden yaklaşık üç ay sıkıntılı bir saltanat süren V. Murad ise ilgili kısımda da anlatıldığı gibi, değil berat yenilemeye, kılıç kuşanmaya dahi vakit bulamaz. II. Abdülhamid ise Şûra-yı Devlet'in önerisi doğrultusunda harçları tamamen affedip sadece kâğıt ve diğer masrafların berat sahiplerinden alınmasını yeterli bulur.[164] Bürokratik formelleşmenin bir neticesi olarak Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'ne ait son dönem beratlarının altında berat yenilemeden alınan harçların miktarı matbu olarak yer aldığının da ifade edilmesi gerekir.[165]

Modern Dönem Beratları

Modern dönemlerin imkânlarının berat yenileme işlemlerine birtakım kolaylıklar getirdiği anlaşılıyor. Beratlara çekilmesi zaman alan ve estetik ve güzel olması gereken padişah tuğrasının işlemleri hızlandırmak amacıyla matbu olarak basılma uygulaması Sultan Abdülmecid dönemine kadar inmektedir.[166] Sultan Abdülaziz döneminde de sürdürülen bu uygulamanın[167] işleri kolaylaştırıp hızlandırdığına vurgu yapılır;[168] II. Abdülhamid döneminde ise bu form daha da geliştirilir. Tuğra ile beratlar

163 BOA, *MAD.d*, nr. 10135, s. 183-86; 4 Eylül 1861, BOA, İ.MVL, 453/20225.

164 17 Kasım 1876, BOA, İ.DH, 733/60117; BOA, İ.ŞD, 35/1772.

165 14 Ağustos 1861, BOA, EV.BRT, 140/14; 324-13; 324/15; 325/1. Örnekler çoğaltılabilir.

166 29 Ağustos 1860, BOA, EV.BRT, 136/17.

167 14 Ağustos 1861, BOA, EV.BRT, 140/14.

168 8 Ekim 1861, BOA, A.MKT.NZD, 370/41.

için oluşturulan standart giriş metni basılıp matbu hâle getirildikten sonra alt kısım ilgili kâtipler tarafından şahsın ve görevin niteliğine göre doldurulup özelleştirilir, böylece beratlar hazırlanırken zamandan ciddi bir tasarruf sağlanmış olurdu. II. Abdülhamid'in cülusunda vakıflardan yararlanan kişilere verilen beratlarda kullanılan tuğranın altındaki ortak ve matbu berat metni şu şekildeydi:

"Bin iki yüz doksan üç senesi Şaban-ı şerifinin on birinci günü taht-ı âli-baht-ı Osmanî üzere cülus-i hümayun-i meymenet-makrun-i mülûkânem vaki olup tecdid-i berevat olunmak kaide-i mer'iyye-i Saltanat-ı Seniyye'den bulunmuş olduğuna binaen Memalik-i Şâhânem'de bulunan bilcümle hademe-i evkaf ve saireye canib-i Hazine-i Evkaf-ı Hümayun'dan i'ta kılınmış olan berevat-ı şerife kuyudiyle tatbik ve muamelât-ı aklamiyye-i sairesi tedkik olunarak muciplerince eshabı yedlerine tecdiden berevat-ı âlişânım i'tası lüzumu sadır olan ferman-ı âlişânım iktizasından görünmüş olmağla liecli't-tecdid takdim kılınan berevat-ı şerife-i mezkûreden."[169] Bu genel ifadeden sonrası beratın ait olduğu şahsa ve göreve uygun olarak özelleştirilerek doldurulur;[170] böylece memurlar hem tuğra çekme hem de beratın neredeyse yarısını yazma zahmetinden kurtulmuş olurdu.

II. Abdülhamid'in cülus beratının tuğra ve genel ifadelerin olduğu kısımlarının bastırılarak berat yazımının kolaylaştırılması. 10 kuruşluk matbu berat örneği (BOA, EV.BRT, 255/10)

Bu uygulama Sultan Mehmed Reşad döneminde de sürdürülür.[171] Ancak görülebildiği

[169] BOA, EV.BRT, 255/10. Bu belgenin lef 10'dan 17'ye kadar olan ekleri, matbu berat örneklerini içermektedir.

[170] 5 Kasım 1876, BOA, EV.BRT, 255/19; 255/25 ve 26; 256/4.

[171] 20 Mayıs 1909, BEO, nr. 3553/266452.

II. Abdülhamid'in cülusu münasebetiyle matbu kısmının altı şahsa göre doldurulmuş olan bir berat (BOA, EV.BRT, 255/19, lef 1)

kadarıyla matbu kısımlar bu dönemde II. Abdülhamid dönemi kadar fazla değildi; sadece tuğra, altındaki nişan formülü ve Sultan Abdülmecid döneminden beri berat metninin altında yer alan "Evkaf-ı hümayun hazine-i celilesine mahsus berat-ı âlişân yazılmak içün varakadır. Yalnız yirmi guruştur, 20" gibi ibarelerle sınırlı idi.[172] Bütün bu yazılanlara ilave olarak kısmî matbu berat kâğıtlarının dışında, klasik ve tamamen elle yazılan beratların da kullanılmaya devam ettiğini belirtmemiz gerekir.

Sultan Mehmed Reşad'ın tahta geçmesinden sonra ise muhtemelen Osmanlı tarihinde bir ilk yaşanır; eskisiyle değiştirileceklerin çok olduğu gerekçesiyle beratların yeni padişah adına düzenlenmesi uygulamasından vazgeçilerek II. Abdülhamid döneminde verilmiş olan beratların geçerli olduğu yönünde bir karar alınır. Bu durum ilgili belgede "cevâmi ve hayrat-ı şerifenin kesret-i miktarına mebni hakan-ı sâbık canibinden [verilmiş olan] berevat-ı mevcudenin kemâkân ibka edilmiş olduğu" şeklinde geçer.[173] Bununla birlikte beratın kaybolması veya yeniden verilmesi gibi nedenlerle yapılan değişikliklerde yeni padişahın tuğrasını taşıyan beratların verildiğinin de altının çizilmesi gerekir.

V. Murad'ın hastalığı ve o dönemde yaşanan siyasi karışıklıklar yüzünden beratların yenilenememesi dışında iradî olarak eski padişahın beratlarının geçerli olduğu yönündeki böyle bir uygulamanın Osmanlı

[172] 29 Ağustos 1860, BOA, EV.BRT, 136/17; 324-13; 324/15; 325/1. Örnekler çoğaltılabilir.

[173] 18 Haziran 1909, BOA, İ.EV, 49/60. Konunun muhatabı olan Evkaf Nezareti'ne bu hususla ilgili yazılan yazıda "cevami ve mesacid-i şerife ve hayrat-ı saire cihat-ı muhtelifesi eshabı yedlerinde bulunan berevat-ı şerifenin ibka ettirildiği" (BOA, BEO, 3580/268451).

tarihinde daha önce var olduğuna dair herhangi bir veriye sahip değiliz. V. Murad döneminde yaşanan durum ise padişahın teorik olarak kabul ettiği bir uygulamadan ziyade fiilî şartların ortaya çıkardığı zorunlu bir sonuçtu. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı esnasında tahta geçen son padişah Sultan Vahideddin döneminde de beratların cülus bağlamında yenilendiğine dair bir veriye sahip değiliz. Savaş ve yaşanan büyük kaos ortamında siyasi kadroların bu ayrıntıya ayıracak zamanlarının olmadığı veya Sultan Mehmed Reşad döneminde yapılan bu uygulamaya dayanılarak son padişahın da aynı şekilde davrandığı düşünülebilir.

BÜROKRATİK KADROLARIN YENİLENMESİ

Yeni padişah tahta cülus edip ilk sevinç dalgasını atlattıktan ve tahta geçiş ritüellerini tamamladıktan sonra kendinden önce hüküm süren padişahın izlerini tedricî olarak bürokrasiden ve devlet yönetiminden silme ve doğal olarak kendi ekibini oluşturma aşamasına geçerdi. Sancağa çıktıkları dönemlerde sancak yönetimi şehzadeler için bir nevi padişahlık stajı gibi olur, sancakta imparatorluk teşkilatının küçük bir örneği üzerinden idari yapıyı öğrenip sorunların üstesinden gelme becerisini kazanır ve taht müyesser olduğunda da merkez yönetiminin hem saray hem de bürokrasi kısmında ihtiyaç duyacağı yetişmiş ve sadakatini ispat etmiş güvenilir bir ekiple başkente gelirlerdi.

Bu yapı çok önemlidir; çünkü iktidar gibi değil çevredekilere, en yakın olduğu varsayılan aileye, eşe, oğula, kardeşe bile güvenilemeyen bir vasatta sadakatini ispat etmiş insanların varlığı paha biçilemeyecek büyük bir zenginlikti. I. Ahmed'den itibaren bu yapının değişmesi ve şehzadelerin Topkapı Sarayı'ndaki Şimşirlik Dairesi'nde tutulmaya başlanması, sadece şehzadelerin dünyadan habersiz kalmalarına değil, I. Ahmed'de olduğu gibi hem yakın muhitinde hem de bürokraside çevresiz ve yapayalnız kalmalarına neden olur.

Esasında ihtilâlle değil de doğal yollardan tahtın sahibi olan yeni padişahlar ilk günlerin heyecanıyla özellikle sadrazama ve üst düzey bürokrasiye pek dokunmak istemezler. Ancak biraz çevreye ve iktidara alıştıktan sonra durum yavaş yavaş değişir ve bürokratik atamalar birbirini izlerdi. İşin doğasına da uygun olan bu durum hemen

bütün taht değişikliklerinde görülür. Öte yandan eldeki verilere göre Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren saltanat tebriklerinin ardından bir yandan mevcut bürokratlar birileri tarafından doğru veya yanlış ifade ve isnatlarla yeni padişaha gammazlanarak[174] sadakat gösterileriyle yeni padişahın dikkati çekilmeye çalışılırken bir yandan da kendileri için görev ve ihsan talepleri gündeme getirilir.[175]

II. Selim'in vefatı üzerine tahta geçen oğlu III. Murad, cülus kutlamalarından birkaç gün sonra bazı makamlara yeni atamalar yapar, hocasını ve şeyhini taltif ettiği gibi sancaktaki lalası Mehmed Bey'e paşalık ve vezaret vererek Rumeli eyaletine tayin eder ve defterdarı Üveys Paşa'yı da Şıkk-ı Sani Defterdarlığı'na getirir; ayrıca çevresinin yönlendirmeleriyle bürokraside ciddi bir hesaplaşmaya girişir.[176]

Oğlu III. Mehmed'in cülusu, şehzadelerin sancağa çıktığı dönemin cülus atamaları için temsil kabiliyeti yüksek bir örnektir. Taht sırasının geldiği haberini Manisa'ya getiren Bostancıbaşı Ferhat Ağa'ya, Mısır; Mudanya'dan kadırga ile İstanbul'a gelirken yanında bulunan bir beye de Kıbrıs eyaletini verir; ayrıca bu kadırganın personelini Tersane'ye aldırır; ardından babası döneminden kalan ağalar, cüceler, dilsizler ile içoğlanları saraydan çıkarılır. Tahta geçtikten 20 gün sonra Veziriazam Sinan Paşa'yı görevden alarak yerine Ferhat Paşa'yı getirir.[177]

Şehzadelik maiyetinin yeni padişahla birlikte merkeze taşınması örneğini de yine en bariz şekilde III. Mehmed'in iktidarında görürüz. Hemen vezir yaptığı lalası Mehmed Bey'e ayrıca haslar da tahsis eder; kilercibaşılığa ve mirahurluğa Manisa'dan beri yanında bulunan yakın adamlarını getirir; kapudanlık, defterdarlıklar, reisülküttaplık, Rumeli ve Anadolu kadıaskerlikleri ile İstanbul, Bursa ve Edirne kadılıkları el değiştirir; bu görevlilerden üst düzey olanlar padişahın huzurunda hilat giyer. Öte yandan bazı kaynakların köylü ve devlet âdabından nasibini almamış insanlar olarak nitelediği Manisa takımı ciddi bir biçimde eleştirilir.[178]

III. Mehmed'in ani vefatı dolayısıyla tahta geçen 13 yaşındaki oğlu I. Ahmed'in cülusu, pek çok açıdan ilginçtir. Önceki padişahlar gibi sancağa çıkamadan Topkapı Sarayı'nda yaşarken tahta geçtiği için ne yönetim tecrübesi ne güvenebileceği maiyeti ve ne de hane halkı vardı. Babası III. Mehmed'in güçlü bir figür olan annesi Safiye Sultan ile haremi maiyetini Eski Saray'a gönderdikleri zaman annesi Handan Sultan'la birlikte âdeta sarayın hareminde yapayalnız kalakalırlar. Öte yandan bu cülus

[174] TSMA.e, 592/16.

[175] TSMA.e, 857/2.

[176] *Hasan Bey-zâde Tarihi*, II, 251-59.

[177] Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 63, 67.

[178] Selâniki, *Târih*, II, 437-48, 456. Ayrıca bkz. *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 436-37.

tam bir hazırlıksız yakalanma hâli idi. Nitekim tahta geçtiğinde padişahın daha henüz sünnet dahi olmamış olması muhtemelen Osmanlı tarihinde bir ilk olarak kayda geçer.[179] Haremin yeniden teşekkülü önemli bir problem olmasa da hem sarayda hem de bürokraside önemli görevlere getirebileceği güvenilir insanların yokluğu, sadakatin ön planda olduğu dönemin anlayışında ciddi, büyük ve telafisi zor bir eksiklikti.

O sırada Mısır hazinesiyle İstanbul'a gelmekte olan Yavuz Ali Paşa'yı veziriazamlığa getirir. Bir yandan ekibinin olmaması, bir yandan tahta geçtikten sonra sünnetinin yapılması ve ardından cülustan yaklaşık iki buçuk ay sonra ciddi bir şekilde hastalanması,[180] muhtemelen padişahın bürokratik düzenlemelere fazla zaman ayıramamasına neden olur. Aynı şekilde psikolojik sorunları bulunan kardeşi I. Mustafa'nın bu tür sorunlara kafa yoracak imkân ve arzusunun olmadığı düşünülebilirse de birkaç ay sonra tahta çıkan atak bir genç olan II. Osman, Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa'yı görevden alarak yerine Damad Mehmed Paşa'yı getirir; amcasını tahta çıkardıkları için kırgın olduğu Şeyhülislam Esad Efendi'yi görevden almaz; ancak yetkilerini sınırlandırıp kendi hocası Ömer Efendi'ye aktarır.[181]

17. yüzyılın ilk yarısı ya çocuk veya aklî melekelerinde sorunlar olan padişahların tahta geçtiği bir devir olduğu için bu başlık altında incelediğimiz konu açısından anlamlı bir dönem değildir. Çünkü ancak muktedir padişahlar kendi iradelerini yönetime yansıtabilirler. Bu dönem ise daha ziyade saray ve merkez bürokrasisinin ön planda bulunduğu ve bürokrasinin muhatabının padişahtan ziyade valide sultanlar olduğu için I. Mustafa'nın ikinci iktidarı, 11 yaşında tahta geçen IV. Murad, yine aklî melekelerinde sorun olan Sultan İbrahim[182] ve 6,5 yaşında padişah olan IV. Mehmed'in cülusları sonrasında yapılan atamalar,[183] padişahların kendi iradelerinden ziyade saray çevreleri ile imparatorluğun başkentindeki güç dengeleriyle alakalıdır.

Dolayısıyla I. Ahmed'in iktidarından, yani sancağa çıkma uygulamasının terkinden sonraki dönemlerde tahta çıkan ve taht sırası gelinceye kadarki dönemde Şimşirlik'te yaşadıkları için dışarıdaki gelişme ve dengelerden habersiz olan padişahların iktidar oyununda saray ve bürokrasideki dengelerin esas rolü oynadığını ifade etmek yanlış olmaz. Bu değerlendirme söz konusu güç odaklarının önceki dönemlerde etkisiz oldukları anlamını tabii ki gelmez; burada kastedilen olayların akışına bir aktör olarak padişahın ve çevresinin etki oranıdır.

[179] G. Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan", s. 87, 90.

[180] *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 807, 811; G. Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan", s. 92.

[181] *Hasan Bey-zâde Tarihi*, III, 922-23; Karaçelebizade, *Ravzatü'l-Ebrar*, s. 536-37.

[182] Bu dönem atamalarına örnek olmak üzere Sultan İbrahim'in cülusu sonrası için bkz. *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, II, 1136-38.

[183] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'-nâmesi*, s. 9-12.

Özellikle ihtilâl ve kriz dönemlerinde iktidar padişahtan ziyade ihtilâlci kadronun elinde olduğu için en azından ihtilâlcilerin etkilerinin sürdüğü müddetçe böyle bir padişah iradesinden bahsedilemez doğal olarak.

Kendi maiyetleri olmadığı için tahta çıkan padişahlar yakınlarındaki görevlileri ister istemez başkentten ve muhtemelen etraftan yapılan tavsiyeler üzerine istihdam ederlerdi. Nitekim II. Süleyman'ın cülusunda önceki padişahın birinci imamı görevden alınarak yerine Süleymaniye Hatibi Şeker Mehmed Efendi getirilirken padişah hocalığına atanan Süleymaniye Vaizi Abdülvehhap Efendi'nin Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa'nın öneri ve iltimasıyla bu göreve tayin edildiğini biliyoruz.[184] Asilerin iş başına getirdiği ve ister istemez yeni padişahın da görevinde bıraktığı Sadrazam Siyavuş Paşa ile şeyhülislama huzurunda hilat ve kürkler giydirilir. Çavuşbaşı, silahtar ve bazı saray görevlileri değiştirildiği gibi IV. Mehmed'in harem halkı da gelenek olduğu üzere Eski Saray'a gönderilir; ayrıca Enderun odalarındaki ağalar ile baltacılar birer görev verilerek çıkarılır veya sipahi olarak bölüklere yazdırılır.[185] II. Ahmed'in cülusunda da benzer şekilde hekimbaşıdan harem halkına ve Enderun görevlilerine varıncaya kadar bir dizi değişiklik yapılır.[186]

Yanında Has Odalılar olduğu hâlde IV. Mehmed (İnalcık-Renda, *Osmanlı Uygarlığı*, I, 145)

II. Mustafa da tahta geçtikten sonra iki ay içerisinde yeniçeri kethüdasından sadaret kaymakamı, yeniçeri ağası, mirahur, kapıcılar kethüdası, Anadolu kadıaskeri, dârüssaade ağası, sadaret kethüdası, nişancı, şeyhülislam, Rumeli kadıaskeri, defterdar ve Mısır valisine varıncaya kadar bir dizi azil ve atamaları gerçekleştirip üst düzey bürokrasiyi yeniden şekillendirir.[187]

184 Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 265.

185 *Silahdar Tarihi*, II, 298-300, 302.

186 Râşid, *Tarih*, I, 409; Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 398.

187 Silahdar, *Nusretname*, s. 69, 72-73, 89-91; Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 523-35.

III. Ahmed'i tahtından indiren isyanın elebaşlarından Patrona Halil, Jean Baptiste Vanmour, 1730 (Rijksmuseum, Amsterdam, Envanter nr. SK-A-4082-02)

Bir ihtilâl neticesinde tahta geçen kardeşi III. Ahmed'in cülusunda ise veziriazam ve şeyhülislam başta olmak üzere üst düzey bürokrasi neredeyse tamamen değiştirilir; Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Ağa'ya vezaret verilir.[188]

[188] Silahdar, *Nusretname*, s. 775, 777; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 248-49, 259-60.

İhtilâl dönemlerinde bu konuyla ilgili yaşanan kaos ve karmaşayı açıkça ortaya koyabilmek için III. Ahmed'in tahttan indirilip yerine yeğeni I. Mahmud'un geçirilmesi sonrasındaki uygulamalar iyi bir örnek teşkil eder. İhtilâlcilerin ve onlarla iş birliği içerisinde olanların borusu öttüğü için Damad İbrahim Paşa ve ekibinin önde gelenleri feci bir şekilde öldürülürken III. Ahmed de şehzadeleriyle birlikte Şimşirlik Dairesi'ne çekilir. Doğal olarak sadrazam, şeyhülislam, kazasker, reisülküttap gibi üst düzey bürokratik değişikliklerin yanı sıra isyana katılan esnaf ve bazı gruplar hak etmedikleri hâlde ocaklara kaydedilir.[189] Bu durum, dönemin bir kaynağına "bir âdemin evinde kaç evlâdı varsa, dişi-erkek ve iyaline ve karnında olan veled-i zinasına bile odasından birer esami tahrir eyledi"ği şeklinde yansır. Patrona ve diğer asi liderlerin hiçbir bilgi ve tecrübeleri olmadığı hâlde Karaman valisi, Boğdan beyi ve hatta Kırım hanını değiştirmeleri,[190] İstanbul'da işlerin vardığı noktayı göstermesi açısından önemlidir.

Sonraki dönemlerde de aynı şekilde III. Osman'ın cülusu üzerine I. Mahmud'un;[191] III. Mustafa'nın tahta geçmesi üzerine III. Osman'ın;[192] I. Abdülhamid'in tahta geçişi

[189] *Abdi Tarihi*, s. 42-43; Subhi Mehmed, *Subhi Tarihi, Sâmi ve Şâkir Tarihleri*, s. 35-36, 50; *Destârî Salih Tarihi*, s. 20vd.

[190] *Abdi Tarihi*, s. 43, 52-53.

[191] "Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakayıku'l-Ahbâri", s. 47-49.

[192] "Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakayıku'l-Ahbâri", s. 98-101.

üzerine III. Mustafa'nın[193] ve III. Selim'in tahta geçmesi üzerine de I. Abdülhamid'in ekipleri dağıtılıp yerlerine yenileri getirilir;[194] zira tahta geçen yeni padişah doğal olarak kendi etrafında önceki padişaha hizmet edenlerin değil, her şeye rağmen kendi atadığı için daha fazla güven ve sadakat duyabilme ihtimali olan insanların bulunmasını ister. Zira her ne kadar kendilerinin göreve getirdikleri bu insanları sancağa çıkma döneminde olduğu gibi uzun vadede denememiş olsalar da netice itibariyle kendi sayesinde makam ve mevkilere ulaşan bu görevlilerden minnet, güven ve sadakat görme ihtimali daha yüksekti.

Bir ihtilâl sonucu tahta çıkan IV. Mustafa'nın iktidarında bürokratik dönüşüm çok daha cebrî ve kanlı olur. Kısa süre önce iktidarda olanların büyük bir kısmı, değil makam ve mevkilerini, hayatlarını sürdürecek imkânlardan dahi mahrum kalırlar.[195] Kendileri de yaptıklarının ve sonlarının ne olacağının bilincinde olan asiler, I. Mahmud'u tahta çıkaran isyancıların yaptığı gibi,[196] ihtilâl sürecindeki faaliyetlerinden dolayı sorumlu tutulmayacaklarına dair IV. Mustafa'dan onaylı bir hüccet almayı ihmal etmezler. Hücceti düzenleyen âsi liderlerinin Nizam-ı Cedit'i önceden benzeri görülmemiş büyük bir bidat, yeni orduyu finanse etmek için kurulmuş olan İrad-ı Cedit Hazinesi'ni zulüm aracı ve Nizam-ı Cedit önderlerini de bina, elbise ve işlerinde kâfirleri taklit eden kişiler olarak resmeder.

Hazırlanan hüccetin, reis vekili olarak atanmış olan Halet Efendi tarafından düzenlenen mutantan ve gösterişli bir tören ile yeniçeri ocağına götürülerek teslim edilmesi, o güne kadar örneği olmayan bir uygulama olarak öne çıkar. Bir nüshası devletin arşivinde ve diğeri de yeniçerilerde kalmak üzere iki nüsha olarak düzenlenen[197] bu hüccet dahi asileri kurtaramaz ve daha sonra tahta geçen II. Mahmud, III. Selim'in ölümünde rolü olanların listesini hazırlayarak hepsini birer birer cezalandırır.[198] Bütün bu olaylar esnasında IV. Mustafa döneminin hazine kethüdası olan Ebe Selim'in o sırada

193 *Şemdânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, Müri'i't-Tevârih*, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, II-B, 117-18; Muradi, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı*, s. 45-vd.

194 "Vekayi'nüvis Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildi", s. 404, 408vd; Cevdet Paşa, *Tarih*, IV, 265-67; "Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîh'i", s. 124-25, 129.

195 Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 175-177 vd.; *Âsım Efendi Tarihi*, II, 801 vd.

196 *Abdi Tarihi*, s. 48.

197 Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 4, İstanbul 2001, s. 33-48; *Âsım Efendi Tarihi*, II, 829-837; Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, 182-83. Hüccetin imzalarının bir kısmı ve hatt-ı hümayunu eksik bir sureti için bkz. TSMA.e, 447/23. Ayrıca bkz. Ubeydullah Kuşmânî Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler, Kabakçı Mustafa Risalesi*, haz. Aysel Danacı Yıldız, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 123-25.

198 TSMA.e, 1117/51; 447/23; *Câbî Tarihi*, I, 181.

yaşanan kargaşadan istifade ile padişaha ait sorguçla bazı mücevherleri alarak kaçmayı düşünebilmiş olması ve daha sonra da yakalanıp öldürülmesi[199] ilginç ve kayda değer bir ayrıntıdır.

Modern cülus larda da benzer bir tablo ortaya çıkar. Merkez bürokrasisini esaslı bir biçimde değiştiren II. Mahmud'un ardından tahta çıkan 16 yaşındaki oğlu Sultan Abdülmecid tahta geçer geçmez ihtilâl dönemlerindeki radikal değişiklikleri aratmayacak şekilde merkezî idarede hızlı bir bürokratik değişim başlar. Esasında yaşanan bu büyük dönüşümde genç padişahtan ziyade o dönemin güçlü figürü olan Hüsrev Paşa'nın etkisini aramak daha doğru olur; zira yeni göreve başlayan genç padişahın bu derece radikal kararlar aldığını düşünmek pek rasyonel olmaz. Başvekil Mehmed Rauf Paşa'dan padişahın altın mührünü alarak Başvekâlet'i kaldıran ve sadrazamlığı yeniden ihdas eden Hüsrev Paşa, genç sultana kendisini tam yetkili sadrazam olarak tayin ettirtir. Taht değişikliğiyle beraber sadaretten seraskerliğe, nezaretlere ve mabeyn müşirliğine kadar bütün önemli görevler el değiştirir.[200]

II. Mahmud döneminden beri devlet teşkilâtında ve bürokraside gerçekleştirilen Avrupai reformların da bir neticesi olarak Sultan Abdülaziz'in cülusunda sadrazam, şeyhülislam ve vükelâ görevlerinde bırakılırken veliaht değişikliği tartışmalarında Sultan Abdülmecid'in hanedanı için kendisini ortaya koyanların başında gelen Serasker Rıza Paşa görevinden alınır, ayrıca Hariciye Nezareti ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye başkanlığı gibi bazı üst düzey makamlarda görev değişiklikleri yapılır.[201] Sultan Abdülaziz, aşağıda açıklandığı gibi, yayımladığı cülus hattında sadrazamın yanı sıra bütün memurları görevlerinde bıraktığını vurgulayarak önceki padişahların yayımlamış oldukları cülus hatlarından ayrılır. Bununla birlikte bu ilk açıklamaların ardından zikredilen Serasker Rıza Paşa, hariciye nazırı ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye başkanlığı örneklerinde olduğu gibi bürokratlar yavaş yavaş değiştirilerek üst yönetimin şekillendirilmesi yönüne gidilir ve bu yöntem sonraki iktidar değişikliklerinde de sürdürülür.

Hilat Giydirilmesi

Üzerindeki elbiseyi çıkarıp başkasına vermek anlamındaki hâl' kökünden gelen hilat, terim anlamı olarak halife veya hükümdarın şereflendirmek istediği devlet adamlarına vermiş olduğu değerli elbiseleri nitelerdi. İslam öncesinde Türklerde de görülen bu geleneğin muhtemelen Çinlilerden alındığı ve Çin imparatorlarının üzerlerindeki elbiseleri çıkarıp Türk beylerine verdikleri ifade edilir. Yakındoğu kültürlerinde de mevcut

[199] *Şânî-zâde Târihi*, I, 28-33.

[200] Görev değişikliklerinin ayrıntısı için bkz. BOA, *A.d*, nr. 365, s. 92; Ahmed Lütfi, *Tarih*, VI, 38-39; Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, III, 259.

[201] Ahmed Lütfi, *Tarih*, X, 10-12, 15.

I. Murad'ın II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

olan ve eski Mısır'dan beri bu coğrafyada görülen söz konusu geleneğin Abbasiler döneminden itibaren yaygınlaştığı genelde kabul edilir.[202]

Önceki devletlerden devraldığı geleneğin de bir sonucu olarak Osmanlı uygulamasında ve idari sisteminde çok önemli ve yaygın bir yeri olan hilat giydirme ritüelinin aynı zamanda hükümdarın ve idari otoritenin meşruiyetinin ve alt rütbedekilerin padişaha bağlılığı, biati ve himayeyi kabul ettiklerinin bir aracı ve işareti olarak da sembolik bir anlamı vardı. Nitekim Timur'un oğlu Şahruh'un 1436 yılında Anadolu'daki beylere giymeleri için göndermiş olduğu hilat II. Murad tarafından istemeyerek de olsa giyilir; zira gönderdiği hilatı giymek Şahruh'un hakimiyetini kabul etmek anlamını içerir.[203] Bu yüzden ciddi bir gider kalemi olmasına rağmen hazinenin durumu iyi olmasa dahi hilat giydirme uygulaması bir şekilde sürdürülürdü.

Hilat giydirme ritüeli coğrafyada hüküm süren önceki devletlerden devralındığı için hayli erken dönemlere kadar indirilebilir. I. Murad'ın, fethetmiş olduğu Gümülcine, Siroz ve civarına emir tayin ettiği Gazi Evranos Bey'e gönderdiği hatt-ı hümayun bu konuda açıklayıcıdır. Padişah, Evranos Bey'i üç şekilde yücelttiğini belirtir: "evvelâ, sana emirü'l-mü'minîn hitap eyledik; saniyen, *hil'at-i fâhire ilbas eyledik*; sâlisen, tabl ü alem ve sancak gönderdik. Cidden sana bunlardan özge ihsan olmaz" diyerek İslam dünyasındaki hakimiyet sembollerinin önemlilerini söz konusu eder.[204]

202 Mehmet Şeker, "Hil'at", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 22-23. Kökeni hakkındaki tartışmalar için ayrıca bkz. Banu Mahir, "Türk Minyatürlerinde Hil'at Merasimleri, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Sayı 238, Aralık 1999, s. 745-46.

203 H. İnalcık, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usûlü", s. 79.

204 Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, I, 87; Ekim-Kasım 1386 (Evail-i Şevval 788), HAT, 1655/1. Hemen aynı ifadeler Kanuni Sultan Süleyman'ın Semendire Bey'i Bali Bey'e gönderdiği

Bir görev tevcihi veya görevde olan birini yerinde bırakma (*ibka*), tebrik veya taltif, tören, elçi kabulü, *sûr-i hümayun* denilen padişahın kızlarının evlilik veya oğullarının sünnet düğünleri gibi çok farklı vesilelerle hilatler verilir; sonraki dönemlerde olduğu gibi bazen "hilat-baha" adıyla bedeli nakit olarak da ödenirdi. Kullanılan kumaş ve yapılan işçiliğe göre farklı değerde olanları vardı. Üst düzey devlet adamlarına daha ziyade samur, kakum ve sincap gibi hayvanların kürklerinden yapılan değerli hilatler verilir; göreve getirilen her memura hilat giydirilir, hilatler, verilme amacına göre "arz hilati", "ulûfe hilati", "veda hilati" veya "umum hilati" gibi isimlerle anılırdı.[205]

Umumî hilat, sefer,[206] her yıl memurlar için yapılan genel atama (*tevcihat*) veya görevde bırakma[207] ve cülus gibi önemli olaylar için başvurulan bir uygulama olup bunlardan konumuzu ilgilendireni aşağıda ayrıntıları verilecek olan cülus vesilesiyle giydirilen umumi hilatlerdir. Zaman zaman zikredildiği üzere yeni padişahın tahta cülusu ile birlikte vezirler, asker, ulema ve sivil bürokrasinin önde gelenlerine farklı değerlere sahip hilatler giydirilir, tabi hükümdarlara birer name ile birlikte kendilerine güvenilip görevde bırakıldıklarına dair birer hilat gönderilirdi. Böyle davranılmasının nedeni, önceki padişahın atamış olduğu bu görevlilerin padişahın ölümüyle birlikte görevlerinin sona ermiş sayılması ve yeni padişahın başta sadrazam olmak üzere bürokratlara hilat giydirmesi veya göndermesiyle birlikte onları görevlerinde bıraktığını göstermesiydi.

Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusunda taht değişikliği haberini taşraya ileten fermanların yanı sıra bütün naipler ile diğer büyük taşra görevlilerine hilatlerin de gönderildiği ve bunun "âdet-i kadîme"den olduğu ifade edilir.[208] Bununla birlikte bu âdetin ne zaman başladığı konusunda bir fikir ileri sürmenin mümkün olmadığının da ifade edilmesi gerekir.[209]

Cülus münasebetiyle saray ağırlıklı devlet adamları ile bazı ricale sarayda giydirilen hilatlerin bir dökümüne III. Ahmed'in tahta geçişi münasebetiyle rastlıyoruz. Sadrazam, şeyhülislam, dârüssaade ağası, bostancıbaşı, Edirne Sarayı bostancıbaşısı, birinci

mektupta da geçer (Kemal Edip Kürkçüoğlu, "Kanuni'nin Bâli Beğ'e Gönderdiği Hatt-ı Hümayun", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, Ankara 1950, s. 227).

205 F. Karaca, "Osmanlılarda Hil'at", XVIII, 25-27.

206 Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 21, 90; 4 Şubat 1695, BOA, İE.HLT, 3/256.

207 Her yıl yapılan senelik tevcihattan sonra sadrazamın huzurunda görev alanlara veya görevlerinde bırakılanlara hilat giydirilirdi. Bununla birlikte bir sene farklı değer ve nitelikte 101 hilat giydirilirken (22 Nisan 1763, BOA, C.DH, 199/9944) üç yıl sonra 94 hilat giydirildiğini görüyoruz (18 Mart 1766, BOA, C.DH, 98/4880).

208 Celâlzâde Mustafa, *Tabakatü'l-memâlik*, vr. 31a.

209 Geniş bilgi için bkz. Hakan T. Karateke, "Osmanlı Devletinde 'Adet-i Kadime' Üstüne", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları, Hasibe Mazoğlu Armağanı*, eds. Şinasi Tekin, Ahmet Turgut Kut, c. 23 (1999), III, 117-33.

ve ikinci mirahurlar, topçubaşı, kapıcılar kethüdası, haseki ağa, silahtar, çavuşbaşı, aşçıbaşı, vekilharç, sarraçbaşı, ahır kethüdası, karakulak, hazinedar, yazıcı efendi, başçukadar, haremeyn muhasebecisi, telhisî, yeniçeri ağası kethüdası, eski saray ağası, sadaret kethüdası gibi bazı görevlilere, görevlerinin önemine ve büyüklüğüne göre *hâssü'l-hâss* (mükemmel), *âlâ*, *evsat* ve *kuşaklık* olarak nitelenen farklı değer ve nitelikte toplam 191 adet hilat giydirilir.[210]

Hilat giydirme konusunda yapılan esas merasim ise vefat etmiş olan padişahın defin töreninin ardından padişahın vekil-i mutlakı olan sadrazamın mekânında, Bâbıâli'de icra edilen umum hilat giydirme törenidir. Defin töreninden sonra sadrazam, şeyhülislam, kaptan paşa ve teşrifat gereği hilat giydirilmesi gereken diğer rical hep birlikte Bâbıâli'ye geçer; burada şeyhülislama tatlı, kahve ve şerbet ikram edilir; ancak sadrazamın şeyhülislama hediye ettiği samur kürk ona giydirilmeyip bir bohça içerisinde adamlarına verilirdi; zira hilat, üst makam sahibi tarafından maiyetindekilere giydirildiği için eşitler arasında böyle bir hilat giydirme ilişkisi söz konusu olamazdı. Ayrıca Arz Odası'nda kaptan paşaya serasere kaplı kürk, Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri, nakibüleşraf ile İstanbul kadısına samur kürkler giydirilir; sadrazamın Divanhane'ye geçip makamına oturmasının ardından bütün rical ile ocak ileri gelenlerinin genel hilat giydirme töreni yapılırdı.[211] Böylece bu hilat giydirme töreniyle birlikte, üst düzey devlet görevlilerine vazifelerinde bırakılmış oldukları anlamına gelecek[212] güçlü bir mesaj verilmiş olurdu.

Umum hilatı giydirme töreninin en son IV. Mustafa ile II. Mahmud'un tahta geçişleri vesilesiyle yapıldığını görüyoruz.[213] İfade edildiği gibi, II. Mahmud döneminde 11 Nisan 1829'da çıkarılan Elbise Nizamnamesi'yle memurların kıyafetleri değiştirilip hilat giydirme geleneğinden vazgeçilirse de zaman zaman sembolik, seremonik ve sivil alanda az da olsa hilat giydirme uygulaması sürdürülür.[214] Bu dönemden sonra taltif edilmek istenen memurlar için bazı yeni araçlar devreye girer; üst düzey bürokrat ve memurlar saat, altın tabaka, kılıç, köstek, enfiye kutusu, nişan ve madalya gibi yeni taltif araçlarıyla ödüllendirilir.[215]

[210] 23 Ağustos 1703, BOA, *D.BRZ.d*, nr. 20788, s. 2-3.

[211] *Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifât-ı Kadîmesi*, s. 147-48; 30 Ekim 1757, *An Ottoman Protocol Register*, s. 70, 123, 155. III. Selim'in cülusunda yapılan umumî hilat töreni için bkz. "Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîh'i", s. 122.

[212] 6 Haziran 1807, BOA, HAT, 1361/53576.

[213] *Câbi Tarihi*, I, 140, 179; "Pehlivan İbrahim Paşa Vakayi'-nâmesi", s. 186-87.

[214] F. Karaca, "Osmanlılarda Hil'at", XVIII, 27.

[215] Banu Mahir, "Türk Minyatürlerinde Hil'at Merasimleri, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Sayı 238, Aralık 1999, s. 479.

TUTUKLULARIN SALIVERİLMESİ

Tahta geçen padişahlar bir yandan etrafına zengin ihsanlarda bulunurken bir yandan da zorunlu olarak asker, rical, ilmiye ve saray mensuplarına cülus bahşişi verir; önceki padişahın almış olduğu bazı sürgün cezalarını af veya çeşitli gruplarla ilgili aldığı cezalandırma kararlarını iptal eder; böylece daha iktidarının başında kamuoyuna olumlu bir mesaj vermeye çalışırdı. Tahta geçer geçmez babasının daha önce vermiş olduğu bazı sert kararları bu bağlamda geri alan Kanuni Sultan Süleyman, babasının Arap coğrafyasına yaptığı sefer sırasında İstanbul'a sürgün ettiği 600 ailenin vatanlarına geri dönmelerine izin verir, yine babası döneminde el konulmuş olan bazı tüccar mallarını iade eder, ayrıca koymuş olduğu İran'la ticaret yasağına uymadıkları için Yavuz Sultan Selim'in müsadere etmiş olduğu tüccar mallarını sahiplerine veya varislerine geri verir.[216]

Tahta yeni geçen padişahlar zaman zaman da hapistekiler için aflar çıkararak kitleler nezdinde meşruiyet alanını genişletmeye ve saltanatlarının henüz başlangıcında iktidarları etrafında olumlu bir algı oluşturmaya çalışırlardı. Bununla birlikte bazen de cülus münasebetiyle tutukluların salıverilmesi padişahın iradesi dışında olabilirdi. Nitekim II. Osman'ı tahttan indirmek amacıyla isyan eden yeniçerilerin I. Mustafa'yı ikinci kere tahta çıkardıklarında cülus şükranı olarak Baba Cafer, Galata

[216] *Müneccimbaşı Tarihi*, II, 512; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 440.

ve Tersane zindanları ile taş gemilerindeki mahkûmları salıverdiklerini biliyoruz.[217]

Tahta geçtikten sonra borcundan dolayı hapis yatanların kurtulmalarını sağlamak amacıyla yarı borçlarını kendisi ödeyen III. Mustafa, diğer yarısının da alacaklılar tarafından affedilmesi yönünde bir karar alarak tutukluların tahliyesine vesile olur.[218] Ayrıca eski padişahın ters düşüp İstanbul dışına sürmüş olduğu bazı eski üst düzey bürokratlar da yeni padişah tarafından cülus vesilesiyle affedilerek kamuoyuna olumlu bir mesaj iletilirdi.[219]

Önceki dönemlerde yapılan bu tür uygulamalar, cülus gibi önemli olaylarda hapishanelerde bulunan suçlu ve tutuklulara ister istemez bu yönde bir beklenti yaratırdı. Nitekim Sultan Abdülaziz'in tahta geçişi vesilesiyle böyle bir af çıkarma umudunun yeşermesi üzerine Tersane zindanındaki mahkûmlar ile farklı dönemlerde işledikleri suçlardan ötürü ülkenin değişik yerlerine sürgün edilmiş olan kişilerle ilgili bir çalışma yapan Meclis-i Vâlâ, herkesi etkileyen cülus sevincinden tutuklu ve sürgünlerin de pay sahibi olmaları ve onların da sevindirilmeleri gerektiğini belirterek suçluları af veya cezalarını azaltma yetkisinin kanunen padişahta olduğuna işaret eder.

Meclis-i Vâlâ'nın yaptığı çalışma ile affı istenen tutukluların kalan süreleri 5 ay ile 11 sene arasında değiştiği ve sürgün veya mahkûm olarak aftan yararlanabileceklerin sayısının da toplam 200 kişiye ulaştığı görülür. Meclis, hafif suçlardan tutuklu olan bir kısmının ıslah-ı nefs, yani durumdan ders alarak kendilerini düzeltmiş, bir kısmının tahliyelerine az bir süre kalmış ve bir kısmının da ceza sürelerinin azaltılmasını hak etmiş oldukları gerekçesiyle padişahın cülusunun "sadakası" ve merhametinin açık bir göstergesi olarak 121'inin kalan sürelerinin affedilmesini ve 23'ünün de cezalarında indirime gidilmesini önerir. Neticede padişahın bu teklifleri onaylamasıyla birlikte af tasarısı hukuki bir mahiyet kazanırsa[220] da 1861 Şam olaylarından ötürü iki sene hapis cezası alanlar af kapsamı dışında bırakılır.[221]

Balkanlardaki karışıklıkların devam ettiği bir dönemde tahta geçen V. Murad, hükümetin aldığı tavsiye kararı üzerine ve cülusu vesilesiyle o sırada Bosna Hersek'te isyan hâlinde olan asiler için genel bir af çıkarır. Nikşik Muharebesi'nin ardından fazla bir faaliyetleri görülmeyen asilere düzeni kabul edip yerlerine dönmeleri ve şikâyetlerini yerel yöneticilere iletmeleri için altı

217 Naima, *Tarih*, II, 484; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 555.

218 *Hâkim Efendi Tarihi*, I, 523-24; *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, Müri't-Tevârih*, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, II.A, 16; *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar'ı*, s. 114-15.

219 "Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîh'i", s. 129.

220 9 Temmuz 1861, BOA, İ.MVL., 449/20060; BOA, A.MKT.MVL, 129/48.

221 12 Kasım 1861, BOA, A.MKT.MVL, 135/39.

haftalık bir süre tanınır ve yerlerine dönecek ailelere yardımcı olmaları için mahallî yetkililer uyarılır; öte yandan halka güven vermek ve bir iyi niyet göstermek amacıyla bu süre zarfında askerî operasyonlar da durdurulur. Bu konuyla ilgili Türkçe ve Boşnakça olarak hazırlanan beyannamelerin içeriği[222] Hersek valiliği tarafından halka duyurulur.[223]

Pera basını da denilen Beyoğlu'nda çıkan yabancı dildeki gazetelerin en önemlilerinden biri olan *Levant Herald* gazetesinin imtiyaz sahibi Edgar Whiteker'in bir dilekçesinden V. Murad'ın cülusu dolayısıyla basın suçlarına yönelik bir affın devreye girdiği anlaşılıyor. O sırada kapatılmış olan kendi gazetesinin de diğer gazeteler gibi af kapsamına alınmasını isteyen Whiteker, bu yönde alınacak bir kararın ülkede yaşayan İngilizleri de memnun edeceğine dair cepheyi genişletmeye yönelik mütalaalarını dilekçesine eklemeyi unutmaz.[224] Bununla birlikte bu dönemde basın suçlarının affedildiğine dair bu mektuptaki iddiaların dışında başka bir veriye rastlayamadığımızı da belirtmemiz gerekir.

Kitabın son bölümünde de açıklandığı üzere Sultan Vahideddin, tahta geçtikten sonra Bâbıâli'ye gönderip kamuoyuna da açıkladığı cülus hattıyla hapiste veya geçici sürgünde olan siyasi suçlulardan iyi hâli görülenler ile âdi suçlulardan cezasının üçte ikisini tamamlayanların serbest bırakılmaları için isim listelerinin hazırlanmasını, o sırada devam eden Birinci Dünya Savaşı'nın geçtiği alanların dışında kalan yerlerden sıkıyönetimin kaldırılabilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasını ve sıkıyönetimin kaldırılacağı yerlerdeki Divan-ı Harplerde görülen davaların da normal mahkemelere sevkedilmesini ister.

Daha sonra çıkarılan bir kararname ile alınan bu ilke kararının ayrıntıları belirlenir. Böylece cülus tarihi olan 4 Temmuz 1918'e kadar siyasi suçlardan dolayı haklarında kesinleşmiş mahkeme kararı olsun veya olmasın tamamı affedilir. Bazı grupların zorla göç ettirilmesinden (*tehcir*) kanunen sorumlu olanlar, siyasi amaçlarla bir etnik grubun diğeri aleyhine işlemiş oldukları suçlardan dolayı tutuklananlar, bu tür suçlara karışanlar ve düşman ordusuna katılanlar veya yardım edenler bu karar kapsamı dışında tutulurlar.[225]

[222] 5 Haziran 1876, BOA, YEE, 77/36; BOA, HR.SYS, 1916/44; 2930/7.

[223] 13 Haziran 1876, BOA, HR.SYS, 2940/53.

[224] 3 Haziran 1876, BOA, HR.TO, 516/45.

[225] 23 Aralık 1918, BOA, DH.İ.UM.EK, 112/39; BOA, MV, 249/231. Ayrıca affın firari askerlerle ilgili yorumu için bkz. BOA, DH.EUM.6.Şb, 55/80.

GAYRİMÜSLİMLERE KIYAFET YASAĞININ YENİLENMESİ

Cülustan sonra yapılan uygulamalardan biri de gayrimüslimler için 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uygulandığı bilinen kılık kıyafet sınırlamalarının[226] ve öteden beri bazı gayrimüslim görevlilere uygulanan muafiyetlerin yenilenmesiydi. 1 Aralık 1757 tarihinde, yani tahta çıktıktan yaklaşık bir ay sonra İstanbul'da yaşayan bazı Rum, Ermeni ve Yahudilerin Müslümanlar gibi giyindikleri ve kılık kıyafet kurallarını ihlâl ettikleri gerekçesiyle Rum ve Ermeni patrikleriyle Yahudi hahamını çavuşbaşı nezdine çağırtıp gayrimüslimlerin elbiseleriyle ilgili emri yüzlerine karşı okutturan III. Mustafa,[227] bu kıyafet sınırlamalarına uymayanları şiddetli bir şekilde cezalandırır. Nitekim şehirde tebdil gezerken cülustan sonra çıkardığı kılık kıyafet kurallarına aykırı olarak sadece Müslümanların giyebileceği sarı ayakkabı ile renkli (*elvan*) elbiseler giydiğini gördüğü bir gayrimüslim fırıncı ile Yahudi'yi idam ettirir.[228]

Yine oğlu III. Selim'in tahta geçişi dolayısıyla bir yandan kılık kıyafet kısıtlamaları yenilenirken[229] bir yandan da Eflak ve Boğdan voyvodaları ile damatları, aile bireyleri ve bazı adamları, tercümanlar, Osmanlı maliyesinin vazgeçilmezlerinden olan sarraflar, gayrimüslim tabip ve cerrahlar söz konusu kılık kıyafet sınırlamalarından muaf tutulur; ayrıca görevliler tarafından rahatsız edilmemeleri için bu konuda kendilerine birer muafiyet yazısı verilir; sarraflarla tabip, cerrah ve saraya yönelik üretim yapan kuyumcu gibi bazı meslek erbabının, Müslümanların bindiklerine benzememek kaydıyla, ata binmelerine dahi müsaade edilir.[230]

[226] Mehmet İpşirli, "Kıyafet", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 510-12.

[227] Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, vr. 20a; *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr'ı*, s. 113.

[228] *Şemdânî-zâde Tarihi*, II.A, 12; *Hâkim Efendi Tarihi*, I, 515-16.

[229] "Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târih'i", s. 141-42.

[230] 21 Mayıs 1789, BOA, HAT, 196/9780.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Modern Cüluslar ve Bürokratik Teamüller

"Aceb sarây-ı fenâdur bu dâr-ı mülk-i cihân
Ne bunda *bende* muhalled kalur ne *pâdişâhân*
Gelen geçer konan elbette dâr-ı hulde göçer
İki kapulı bir ev gibidür bu tarfe mekân"[1]

Bu başlık altında Osmanlı padişahlarının tahta çıktıklarında sadrazama hitaben kaleme aldıkları cülus hatt-ı hümayunlarındaki içerik değişimi ve özellikle II. Mahmud döneminden itibaren devlet yapısında gerçekleştirilen bürokratik reformların sonucunda bu belgelerin bir hükümet programına ve tabir caizse bir anayasal metne dönüşme süreçleri incelenecektir.

Önceki dönemlerde de aynı şekilde cülus hatları yayımlanmış olmasına rağmen, bunlarda daha ziyade padişahın mevcut sadrazamı görevinde bıraktığı, eğer savaş hâli mevcutsa ordunun ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği ve zafer temennilerinin yer aldığı bir söylem söz konusuydu. Dolayısıyla konu 18. yüzyılın son çeyreğinden, yani I. Abdülhamid'den itibaren tahta çıkan padişahların yayımlamış oldukları cülus hatları bağlamında incelenecektir. Her padişahın tahta çıktığı şartlar aynı olmasa da genelde geleneklere riayet edildiği, yayımlanan hatlarda belli unsurların dile getirildiği, özellikle modernleşme döneminde yapılan reformların bir sonraki padişahın yayımladığı cülus hattına referans olduğu ve bürokratik dönüşümlerin padişahların yaklaşımlarına da yansıdığı ifade edilebilir.

1 "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı", s. 659-60.

CÜLUS HATLARININ HÜKÜMET PROGRAMINA DÖNÜŞMESİ

I. Abdülhamid, III. Selim ve IV. Mustafa tahta geçtiklerinde ülkede olağanüstü şartlar ve Rus savaşları hüküm sürmekte olup dönemin sadrazamları olan Muhsinzade Mehmed Paşa, Yusuf Paşa ve İbrahim Hilmi Paşa padişah değişikliği sırasında doğal olarak cephede bulunmaktaydı. Dolayısıyla savaşların gidişatıyla ilgili konuların ağırlıklı olarak yer aldığı bu hatlar incelenen konuyla ilgili fazla bir ipucu taşımazlar.

III. Selim, Sadaret Kaymakamı Salih Paşa'ya yazdığı hatt-ı hümayunda Sadrazam Yusuf Paşa'yı görevinde bıraktığına dair yazı ile sadaret mührünün yakında cepheye gönderileceğini ve Avusturya ve Rusya yenilinceye kadar bu savaş süreceği için İstanbul ile ordunun ihtiyaçlarının karşılanması isteğini;[2] sadrazam, vezirler ve komutanlara gönderdiği diğer bir hatt-ı hümayunda da amcası I. Abdülhamid'in ölümü üzerine hilâfet ve saltanatın kendisine intikal ettiğini ve Yusuf Paşa'yı "bi'l-istiklâl" sadarette bırakıp altın mührünü gönderdiğini ve onlardan hizmet, gayret ve sadakat beklediğini ifade eder.[3]

Kabakçı Mustafa önderliğinde gerçekleştirilen bir isyan neticesinde tahta çıkan IV. Mustafa'nın o sırada Rusya'ya karşı savaşan ordunun başında bulunan İbrahim Hilmi Paşa'ya gönderdiği kısa hatt-ı hümayun tamamiyle ordu ve savaşla ilgili olup[4] incelenen konu açısından fazla bir öneminin olmadığı ifade edilebilir.

[2] BOA, C.DH, 74/3669; TSMA.e, 784/7.

[3] TSMA.e, 784/7. Yusuf Paşa'nın cülus haberini orduya duyurduğuna ve bahsedilen konulara dikkat edildiğine dair cevabı için bkz. BOA, HAT, 178/7877.

[4] *Âsım Efendi Tarihi*, II, 845.

Robert Manas'ın çizimiyle Sultan Abdülmecid (G. Kürkman, *Ermeni Ressamlar*, II, 588)

Yine olağanüstü şartlarda tahta geçmesine rağmen II. Mahmud'un cülus hattı, sanki döneminde yapacağı yeniliklerin bir habercisi gibidir. Alemdar Mustafa Paşa'ya hitaben yazdığı ve buhran dönemi olmasına rağmen içerik açısından hayli doyurucu olduğu görülen bu metinde, bütün tebaanın işlerinin görülmesi, şeriatın yani kanunların uygulanması, devlet işlerinin vezir, âlim, rical ve ordu komutanlarıyla işbirliği içerisinde yürütülmesi, herkesin kendi göreviyle ilgilenip başkasının sorumluluk alanına müdahale etmemesi, askerî ocakların disiplininin sağlanıp ihtiyaçlarının giderilmesi, cephedeki orduların asker, cephane ve zahire yönünden desteklenmesi, çarşı ve pazarda düzenin sağlanıp belirlenen resmî fiyatların (*narh*) üzerine çıkılmaması, fakirlerin gözetilip zulmün önlenmesi, iç karışıklıklar ve âyanlık mücadeleleriyle tahrip olan şehir ve kasabalar ile halkın güvenliğinin sağlanması gibi pek çok esaslı konuyu gündeme getirir.[5]

Görüldüğü gibi, öncekilerden farklı olarak değişik siyasi, idari, iktisadi ve sosyal konuları ele alan bu hatt-ı hümayun, daha sonra ortaya çıkan modern hükümet programları gibi, yeni padişah döneminde yapılacak işlerin esaslarını ortaya koyan ve bir temel yasaya dönüşen cülus hatlarının da bir habercisi sayılabilir.

II. Mahmud'un ölümünün ardından 16 yaşında tahta geçen oğlu Sultan Abdülmecid'den itibaren babası döneminde gerçekleştirilen reformların da bir neticesi olarak cülus hatlarında yeni dönemde yapılacakların esasları yer almaya başlar. II. Mahmud, bilindiği gibi, 30 Mart 1838'de Başvekâlet'i kurarak ve o güne kadar padişahın vekil-i mutlakı olarak sadaretin üstlendiği büyük sorumluluğu yeni oluşturduğu nezaretler arasında paylaştırarak sadrazamın padişahın mutlak vekili olma ayrıcalığına son verir ve nezaretler arasında koordinasyonu sağlayan sembolik bir görevli konumuna indirir. Her ne kadar artık vekil-i mutlakı değilse de padişahın altın mührü yine de başvekilde bulunurdu.

Sultan Abdülmecid, babasının ölümü üzerine kendisini sadrazam ve vekil-i

[5] Cevdet Paşa, *Tarih*, VII, 361-62. Eksik bir sureti için bkz. TSMA.c, 751/24. Cevdet Paşa, çoğu kere yaptığı gibi bu metne de müdahale etmiş ve yer yer kısaltmıştır.

Sultan Abdülmecid'in Tanzimat'ı ilanı üzerine bir gayrimüslimin
yazdığı etrafı süslenmiş Türkçe ve Fransızca şiir
(BOA, PLK.p, nr. 1083)

mutlak olarak tayin ettirmeyi başaran Hüsrev Mehmed Paşa'ya hitaben kaleme aldığı hatt-ı hümayunda, II. Mahmud döneminde yapılan reformların da bir sonucu olarak artık modern devletin doğasına uygun bazı yaklaşımların devreye girdiği, her işin kanunlara uygun (*şer'-i şerif*) bir biçimde yürütülmesi gerektiği, halkın emniyet ve huzurunu kendi rahatına tercih ettiği, ayrıca o güne kadar büyük görevlerde bulunmuş ve "şeyhü'l-vüzerâ" namını almış olan Hüsrev Paşa'yı "umur-ı dâhiliye ve hâriciye ve mesâlih-i mâliye ve askeriyeye ve'l-hâsıl kâffe-i hususata nezaret-i şâmile ile sadaret-i uzma ve vekâlet-i mutlaka-i kübra" makamına "istiklâl üzere" getirdiği belirtilir.[6] Bütün işlerin bu şekilde birer birer sayılıp sonunda da *vekâlet-i mutlaka*'ya vurgu yapılması, yukarıda belirtilen Başvekâlet'in lağvı süreci ile ilgili olup bu hattın kaleme alınmasında Hüsrev Paşa ve ekibinin etkisini göstermektedir.

Bu hatt-ı hümayundan yaklaşık iki hafta sonra şeyhülislamlıktaki Meclis-i Vükelâ toplantısında okutulan ve Sultan Abdülmecid tarafından sadrazama hitaben kaleme alınan 17 Temmuz 1839 tarihli hat incelenen konu açısından fevkalâde önemlidir. Zira bu metin, Hüsrev Paşa'ya yazdığı görevlendirme hattının bir devamı mahiyetinde olup döneminde yapılacakların esaslarını tespit geleneğinin başlangıcı ve Tanzimat'ın bir öncülü gibidir. Burada, her işte kanuna ve hakkaniyete uyulması, bütün işlerin kanunlara uygun yapılması, kanun ve din nazarında çirkin olup ülkeyi ve halkı zarara uğratan ve kötülüklerin nedeni olan rüşvetin önlenmesi, zengin fakir herkesin emniyetinin sağlanması, can, mal ve mekânından emin olması ve eziyet ve zulüm görmemesi, saraya mücevher, para ve hediye sunulmaması, vükelâ, rical, ulema ve memurların hediye almaması, rüşvet alanların II. Mahmud'un Mayıs 1838'de çıkardığı kanunlara göre cezalandırılması ve halkın rencide edilmemesi gibi toplumsal ve temel sorunlara dikkat çekilir; taşraya da bildirilmesi kararlaştırılan bu hattın içeriği biraz daha geliştirilerek *Takvim-i Vekayi*'de haber olarak yayımlanır.[7]

Görüldüğü gibi, bu metin 3 Kasım 1839'da yayımlanan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun pek çok ilkesini bünyesinde barındıran bir öncülü gibidir. Dolayısıyla Sultan Abdülmecid'in bu iki hattıyla cülus hatları farklı bir boyut kazanır; âdeta modern hükümet programları gibi yeni dönemde yapılacakların esaslarını belirleyen çok önemli metinlere dönüşür. Öte yandan babası dönemindeki düzenlemelere vurgu yapılıp bu reformların sürdürüleceği kararı, önceki dönemde gerçekleştirilen reformların bir sonraki dönem için belirleyici olduğu yönündeki tezle de uyum içerisindedir.

6 BOA, *A.d.*, nr. 365, s. 92-93; 11 Temmuz 1839 (28 Rebiülâhir 1255), *Takvim-i Vekayi*, nr. 181, s. 2.

7 "Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümâyûnları", haz. Güller Karahüseyin, s. 2 ve ek 1-2; 16 Cemaziyelevvel 1255, *Takvim-i Vekayi*, nr. 182, s. 2.

25 Haziran 1861'de tahta geçen Sultan Abdülaziz'in 2 Temmuz'da Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'ya hitaben kaleme aldığı cülus hattı, artık iç ve dış siyasetin esaslarını belirleyen tekemmül etmiş bir hükümet programı niteliği taşır. Cülustan bir hafta sonra yayımlanmış olması da muhtemelen bu metnin içeriğinin doldurulmasıyla ve esaslarının belirlenmesiyle alâkalı olmalıdır. Sultan Abdülaziz, sadece Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yı değil, önceki bütün cülus hatlarından farklı olarak diğer vükelâ ve memurları da görevlerinde bıraktığını ilan eder. Bu husus önemlidir, zira II. Mahmud döneminden itibaren gerçekleştirilen reformlarla memuriyetlere dönüşümlü olarak birer yıllığına memur istihdamını sağlayan *tevcihat sistemi* 1838'de kaldırılmış ve bir suç işlemediği ve başarısız olmadığı müddetçe memurlara dokunmama esası benimsenmiş olduğu için diğer memurlar da yerlerinde bırakılır.

En büyük amacının bütün tebaanın refah ve mutluluğunu sağlamak olduğunu belirten padişah, tebaanın can, mal ve ırzının korunması için konulmuş olan bütün kanunların kendi döneminde de geçerli olduğunu kamuoyuna duyurur. Ülkenin tek kurtuluş yolu olarak nitelediği şeriata ve şer'î işlere özen gösterilmesi, devletin güçlenmesinin mevcut kanunlara uyulup büyük küçük herkesin görev ve haklarının sınırlarını aşmamasıyla mümkün olduğunu, bu hususlara uyanların ödüllendirilip aksi davranışların cezalandırılacağını belirtir. Devletin mevcut mali ve idari yapısını, çözüm bulunması gerekli başlıca meseleler olarak nitelendirir ve memurların doğruluk, sadakat ve birlik içerisinde çalışmaları hâlinde Allah'ın yardımıyla bu sorunların çözülebileceğine olan inancını ortaya koyar; ayrıca hazine gelirlerinin tahsilinin ve giderlerde tasarruf edilmesinin önemini vurgular; kara ve deniz kuvvetlerinin düzenli, disiplinli ve eğitimli tutulmasının ve ihtiyaçlarının karşılanmasının önemine dikkat çeker.

Sultan Abdülaziz'in cülus hattına giren yeni bir konu da öncekilerin aksine, devletin dış siyasetidir. Önceki dönemlerde yabancı hükümdarlara gönderilen namelerde söz konusu edilen bu konu, artık devletin iç siyasetinin bir unsuru ve parçası olarak cülus hatlarındaki yerini alır; devletin dış siyasetiyle iç siyasetinin birlikte değerlendirilmesi şeklindeki modern yaklaşım bu metin ile vücut bulmuş olur. Dost ülkelerle ilişkilerin sürdürüleceği ve mevcut anlaşmalara uyulacağı mesajını veren padişah, ayrıca ülkede yaşayan farklı din ve ırktan insanlara eşitlik ve adaletle davranılacağına ve gerçek ilerleme olan ülkenin kalkınması ve zenginliğin tedricî olarak çoğalmasının en büyük hedefi olduğuna vurgu yapar.[8]

[8] BOA, İ.DH, 474/31794; 5 Muharrem 1278, *Takvim-i Vekayi*, nr. 615, s. 1; *Tercüman-ı Ahval*, nr. 48, s. 1; 1 Temmuz 1861 (22 Zilhicce 1277), *Ceride-i Havâdis*, nr. 1046, *İlave-i Ceride-i Havâdis*; *Düstûr*, I. Tertip, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289, I, 14-15.

Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışını tasvir eden bir gravür. Bu resmin görgü tanığından ziyade tarif üzerine çizildiği ve dekor daha ziyade Avrupai bir tören esintisi taşıdığı görülüyor (*l'illustration*, nr. 960, 20 Temmuz 1861)

Sultan Abdülmecid'in ölümü üzerine kamuoyunda ortaya çıkmış olan Tanzimat'ın kaldırılacağı yönündeki söylenti ve korkuları da yok ettiği anlaşılan[9] bu hatt-ı hümayun yaklaşık iki hafta sonra matbu olarak çoğaltılıp önüne ve sonuna tanımlayıcı bazı ifade ve uyarılar eklenerek bir ferman hâline getirilir ve merkez ve taşra bürokrasisiyle ilgililere iletilir. Normal prosedürün gereği olarak taşra vali ve mutasarrıflarına fermanın elle yazılı tuğralı metni de ayrıca gönderilir. Basılı nüshalar ise vali

[9] Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 151.

ve mutasarrıfların bürokratik işlerini kolaylaştırmak amacıyla daha ziyade vilayetlere bağlı sancak ve kazalara gönderilir; içeriğinin defter ve sicillere kaydedilmesi ve bu ilkelere dikkat edilmesi istenir.[10]

Sultan Abdülaziz'in yerine tahta çıkarılmış olan V. Murad, dönemin aydınlarının çok şey beklediği bir hükümdardı; ancak ihtilâlci ekibin güçlü figürü Hüseyin Avni Paşa, meşrutiyet, Kanun-i Esasi ve parlamento gibi beklentileri olmayan bir askerdi. Oysa bu ilke ve kavramların gerçekleşmesi, Midhat Paşa başta olmak üzere ekibin ve aydın kamuoyunun pek çok üyesinin hayallerini süslemekteydi. İhtilâlciler arasındaki bu görüş ayrılıkları artık iyice su yüzüne çıkar ve ihtilâlden sonra söz konusu ideal, fikir ve beklentileri gündeme taşıyan bazı basın organlarına baskılar uygulanmaya ve uyarıları dikkate almayanlar ise kapatılmaya başlar.[11]

Neticede hazırlanan cülus hattı dağın fare doğurduğunu ortaya koyan ve beklentilerin çok uzağında kalan bir metindi. Hem şahsi görüşlerinin hem de Yeni Osmanlıların beklentilerinin bir tezahürü olarak tahta çıkış hadisesinde Allah'ın ezelî iradesine "bilcümle teb'a"nın "icma ve arzusu"nu da ilave ederek meşruiyet zeminini genişleten V. Murad, Sadrazam Mehmed Rüşdi Paşa ile vükelâyı görevlerinde bırakır. Bir süreden beri içte ve dışta devleti zor duruma sokan sorunların önüne geçilip halkın ve ülkenin emniyetini sağlayacak bir siyaset izlenmesi gerektiğini belirterek bunun ancak devlet yönetiminin sağlam esaslar üzerine kurulmasıyla mümkün olabileceğine vurgu yapar. Halkın yararına kanun çıkarılması ve fark gözetilmeksizin halkın özgürlük alanlarının genişletilmesi, ayrıca vatanı, milleti ve devleti sevme ve koruma konusunda aynı ülküler etrafında birleştirilmesini sağlayacak kuralların oluşturulup Şûra-yı Devlet, adliye, maarif, maliye ve sair idari birimlerin bu amaçlar doğrultusunda yeniden düzenlenmesi, devletin genel idaresi için söz konusu ettiği diğer esaslardı.

En büyük sorunlardan biri olarak gördüğü maliyeye özel bir yer ayıran ve bütçe haricinde harcama yapılmamasını isteyen padişah, sarayın ve hanedanın gelir ve giderleriyle ilgilenen Hazine-i Hassa'nın tahsisatında yaptığı 300.000 liralık (17.100.000 $) bir indirimle işe başlayarak Hazine-i Hassa'ya bağlı olan Ereğli kömür madeni başta olmak üzere bazı maden ve fabrikaları Maliye Hazinesi'ne aktarır. Son olarak Sultan Abdülaziz'in yaptığı gibi, dış siyasette diğer ülkelerle imzalanmış olan anlaşmalara uyulacağına ve dostane ilişkilerin sürdürüleceğine vurgu yapar.[12]

Hatt-ı hümayunda geçen tebaanın vatan, millet ve devlet sevgisi etrafında

[10] BOA, C.DH, 9/444; BOA, A.AMD, 94/68.

[11] Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, s. 153.

[12] BOA, DUİT, 190/42; BOA, *YEE.d*, nr. 1093, s. 4-5; 2 Hazıran 1876 (10 Cemaziyelevvel 1293), *Vakit*, nr. 236, s. 1; Ahmed Saib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, s. 75-77.

birleşmesi, hürriyet ve kanun vurgusu, devlet teşkilâtının yeniden yapılandırılması ve maliyenin güçlendirilmesi gibi genel ilkeler her ne kadar Yeni Osmanlı rayihası taşıyorsa da bu metin kamuoyunun ve özellikle de meşrutiyeti ilan etmeyi düşünen Midhat Paşa ve arkadaşlarının beklentilerini karşılamaktan hayli uzaktı; zira ne meşrutiyete ne de Kanun-i Esasî'ye bir atıf vardı. Metin, o sırada Midhat Paşa ve arkadaşlarını mümkün mertebe yeni padişahtan uzak tutmaya çalışan Hüseyin Avni Paşa'nın etkisiyle kaleme alınmış olup bu durum daha sonra Midhat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa'nın arasını iyice açacaktı. Hattın beklentileri karşılamaması, dönemin Mabeyn Başkâtibi Sadullah Bey tarafından da söz konusu edilir. Mehmed Rüşdi Paşa'ya hitaben bir cülus hattı kaleme alması kendisinden istendiğinde hazırladığı müsveddeyi padişaha sunan Sadullah Bey, kamuoyunun beklentilerini karşılayacak olan cümlelerin üzerinin daha sonra çizilmiş olduğunu söyler.[13]

Cülus hattında, sadrazam, vükelâ ve memurları yerlerinde bıraktığına vurgu yapan II. Abdülhamid, en önemli amaç ve beklentisinin devletin esaslarının güçlendirilmesi ve bütün tebaanın hürriyet, güvenlik ve adaletten hissemend olması olduğunu belirtir. Ülkedeki sorunların, kanun ve kuralların uygulanmaması, memurların görevlerinde keyfî davranması, mahkemelerde adaletin tecelli etmemesi, ülkenin sanayi, ticaret ve tarım potansiyelinin yeterince kullanılamaması ve idari ve mali yapının düzensiz olmasından kaynaklandığı ve bunların çözümüne yönelik olarak atılan adımların bir süre sonra terk edilerek kalıcı politikaların sürdürülemediği tespitini yapar.

Kanunların herkese güven verecek şekilde düzenlenip eksiksiz uygulanması, vükelânın devletin gelir-gider dengesine (*bütçe*) nezaret edecek bir parlamento (*Meclis-i Umumi*) kurulması konusunu görüşüp kendisine sunması, makamlara uzman ve donanımlı kişilerin atanması, sağlam bir gerekçe olmaksızın memurların görevden alınmaması, Avrupa'nın ilim ve eğitim sayesinde ilerlediği tespiti yapılarak ve tahsisatı arttırılarak eğitimin yaygınlaştırılması, taşrada idari, mali ve inzibati düzenin sağlanması, Bosna-Hersek ve Sırbistan'daki isyanların ve akan kanın durdurulması, metinde dikkat çekilen diğer hususlardı. Dış politikada ise uluslararası anlaşmalara uyulacağı ve diğer devletlerle olan barış ilişkilerinin sürdürüleceği yönündeki niyet vurgulanır.[14]

Sultan Mehmed Reşad'ın Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdiği cülus hattı, meşrutiyet rejiminin getirdiği yeniliklerin izlerini taşır. Kanun-i Esasi'nin gereği ve Osmanlı milletinin görüş birliği ve arzusuyla tahta geçtiğine vurgu yapan padişah, 1909

[13] A. Akyıldız, *Sadullah Paşa*, s. 39.

[14] 13 Eylül 1876 (23 Şaban 1293), *Takvim-i Vekayi*, s. 1-2, BOA, HR.SFR.1, 67/84; BOA, Ali Fuad Türkgeldi Evrakı (İSDAFT), 3/64; 22 Şaban 1293, *Vakit*, nr. 315, s. 1; 23 Şaban 1293, *İstikbal*, nr. 181, s. 1.

anayasa değişikliklerine uygun olarak sadrazamla şeyhülislamı atamanın yanı sıra yeni sadrazamın sunduğu Heyet-i Vükelâ'yı, yani hükümeti de onaylar. Ayrıca Sultan Abdülaziz'den beri yapılageldiği üzere bütün memurları görevinde bıraktığını açıklar. En büyük amacının, istisnasız bütün tebaaya özgürlük, eşitlik ve adaletle davranılması, kanunların uygulanması, devletin üzerine oturduğu esasların güçlendirilmesi, ülkenin kalkınması için çalışılması olduğunu ifade eder; Anayasa'nın bütün bu amaçların kefili olduğunu, en büyüğünden en küçük memura kadar herkesin bu amaç için çalışacağına inandığını belirtir. Ülkenin bazı yerlerinde süren karışıklıklara üzüldüğünü ve tebaa arasındaki anlaşmazlıkların sona ermesi ve farklı kavimlerin birbirleriyle iyi geçinerek hürriyet, eşitlik ve adaletten yararlanması gerektiğini vurgular.

Cülus hattında iç siyasette yapılacakların esasları da önemli bir yer tutar. Bu hususta kara ve deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi, adli ve mali sistemin ıslahı, eğitimin yaygınlaştırılması, ülkede ticaret, tarım, sanayi ve bayındırlığın geliştirilebilmesi için gerekli olan kanunların Kanun-i Esasi ve Osmanlı milletinin ihtiyaç ve öncelikleri düşünülerek çıkarılması ana ilkeler olarak belirlenir. Dış politikada ise diğer devletlerle yapılmış antlaşmaların geçerli olduğu ve dostluk ilişkilerinin sürdürüleceği şeklindeki söylem ve niyetler tekrarlanır.[15]

Modern dönemlerde cülus hatlarının içeriğinin belirlenme sürecinin, saray, bürokrasi ve başkentteki güç odakları arasında büyük çekişme ve mücadelelere sahne olduğu zaman zaman ifade edilirse de bu hususla ilgili en ayrıntılı bilgiyi Sultan Vahideddin'in aşağıda içeriği açıklanan cülus hattının hazırlanma sürecinde buluruz. Saltanat değişikliği gerekçesiyle istifasını sunmak üzere saraya gelen Talat Paşa'yı görevinde bıraktığını açıklayan yeni padişah, cülus hattını hazırlama görevini de sadrazama havale eder. Bâbıâli'de hazırlanıp saraya sunulan taslağı genel olarak onaylayan Vahideddin, kendi mütalaa ve ilavelerini 10 madde hâlinde Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad Bey aracılığıyla hükümete iletir. Bir kısmını kabul eden ve bir kısmının da değiştirilmesini isteyen hükümetin görüşleri padişahça da uygun görüldükten sonra iki taraf arasında mutabık kalınan metin kamuoyu ile paylaşılır.[16]

Anayasa gereği olarak şeyhülislam ile Heyet-i Vükelâ listesini onaylayan Mehmed Vahideddin, cülus hattında bütün memur ve yargıçları yerlerinde bıraktığını, ağabeyi Mehmed Reşad'ın devlet ve milletin selametinin tek dayanağı olan meşrutiyetin istikrarı için çaba gösterdiğini ve en büyük emelinin Anayasa ve kanunların uygulanması olduğunu ifade eder. Varolmak amacıyla girilen Birinci Dünya Savaşı'ndan başarıyla

[15] 2 Mayıs 1909 (19 Nisan 1325), *Takvim-i Vekayi*, nr. 198, s. 1.

[16] İki tarafın ileri sürdüğü görüş ve tartışmalar için bkz. A.F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 139-45.

çıkabilmek için millete ait bütün güçlerin birleştirilmesini en önemli görev olarak niteler; bu amaca ulaşabilmek için adaletle davranılması, güvenliğin sağlanması ve İslam adabıyla Osmanlı haysiyetinin korunmasına özen gösterilmesi gerektiğini belirtir.

Savaş yüzünden artan eşya fiyatları için acil önlem alınması, hapiste olan veya geçici olarak sürgün edilen siyasi suçlulardan iyi hâli görülenler ile âdi suçlulardan cezasının üçte ikisini çekenlerin affı için listelerinin hazırlanması, hükümetin savaşın geçtiği alanlar dışındaki yerlerden örfî idarenin kaldırılabilmesi için gerekli çalışmaları yapması, örfî idarenin kaldırılacağı yerlerdeki Divan-ı Harplerde görülen davaların normal mahkemelere sevkedilmesi ve üretimin arttırılarak iktisadi durumun düzeltilmesi, padişahın çözüm bulunmasını istediği diğer iç sorunlardı.

Allah'ın inayeti, Meclis-i Umumî-i Millî'nin (parlamento) yardımı ve memurların çok çalışmalarıyla devletin kurtulup ülkenin medeniyetin gerektirdiği gelişmişlik düzeyine çıkarılabileceğini belirtir, dış siyasetin esaslarına da değinir, Mehmed Reşad döneminde merkezî devletler ile Bulgaristan'la oluşturulan ittifak ve iyi ilişkilerin sürdürülmesi yönündeki niyetini açıklar; ayrıca savaşın kazanılabilmesi için kara ve deniz kuvvetlerinin bütün cephelerde başarı göstereceğinden ve cephe gerisinde de milletin fedakârane yaklaşımlarını sürdüreceğinden şüphe duymadığını ifade eder.[17]

Sadrazamlara gönderilen cülus hatlarının Sultan Abdülmecid'den sonra bu şekilde devletin genel siyasetinin belirlendiği metinlere ve iç ve dış kamuoyuna verilen sözlere dönüşme süreci ile II. Mahmud döneminden itibaren basının devreye girmesi ve yavaş yavaş oluşmaya başlayan modern kamuoyunun istek ve beklentilerinin dikkate alınması yönündeki gelişmeler arasında yakın bir ilişki vardır. Bürokratik değişimin yanı sıra basın sayesinde kamuoyunun güçlenmesi önemli bir belirleyen olarak öne çıkar. Zira ifade edildiği gibi, taşraya gönderilen ve halkın önde gelenlerinin huzurunda okunup ilan edilen cülus fermanlarında geniş bir meşruiyet vurgusu varken sadrazamı ve merkez bürokrasisini hedef alan bu hatt-ı hümayun metinlerinde matbuat öncesinde herhangi bir meşruiyet referansına başvurulmazdı; basının gelişmesi ve cülus hatlarının kamuoyuna yansıtılmaya başlamasıyla birlikte yukarıda söz konusu edilen halkı ve iç ve dış kamuoyunu ilgilendiren mesajlar bu metinlere yerleştirildiği için metinlerin üslûbu da farklılaşır. Çünkü artık kamuoyunun yeni padişahın niyetine hâkim olması da meşruiyet için önemli bir parametre olarak öne çıkar.

V. Murad'ın cülus hattında olduğu gibi, sadarete gönderilinceye ve basın yoluyla kamuoyuna duyuruluncaya kadar her an bir müdahale ile bu metinlerin değiştirilme ihtimali mevcuttu. Hem bu olay hem de

[17] BOA, BEO, 4524/339227; 9 Temmuz 1918, *Takvim-i Vekayi*, nr. 3289, s. 1; *İkdam*, nr. 7693, s. 1; *Ceride-i İlmiye*, nr. 37, s. 1099-1101; *Türk Yurdu*, nr. 159, s. 300-01.

Sultan Mehmed Vahideddin'in Topkapı Sarayı'nda yapılan cülus merasimi. Yeni padişahın sağ tarafında Veliaht Abdülmecid Efendi görülüyor
(Murat Bardakçı koleksiyonu)

II. Abdülhamid'in cülus hattı etrafındaki tartışmalar[18] hep söz konusu iktidar odaklarının çatışmalarıyla alâkalıdır. Nitekim Midhat Paşa, Sadullah Bey, Namık Kemal, özetle Yeni Osmanlıların meşrutiyet konusundaki beklentilerini engelleyen, V. Murad değil, meşrutiyet gibi bir derdi hiçbir zaman olmayan ve askerî gücü elinde bulunduran ihtilâlin kudretli komutanı Hüseyin Avni Paşa'ydı.

Sultan Abdülmecid'den sonra tahta çıkan Osmanlı padişahlarının cülus hatlarının tamamında kanun vurgusu olup yetersizliğine rağmen mevcut kanunların uygulanması söz konusu edilerek yenilerinin yapılma arzusu dile getirilir. Öte yandan Sultan Abdülaziz'den itibaren birer anayasal metne ve hükümet programına dönüşen cülus hatlarının kaleme alınma süreci,

[18] Midhat Paşa'nın hatıralarını yayımlayan oğlu Ali Haydar Midhat, babasının hazırladığı hatt-ı hümayun taslağında padişaha "köle alım satımı, şeriatın emirlerine aykırı olduğu için sarayımızdaki köleleri ve haremağalarını azat ediyor ve bundan böyle gerek alış, gerek satış olsun bütün köle ticaretinin, imparatorluğunuz bünyesinde resmen yasaklandığını ilan ediyoruz" şeklinde bir yükümlülük yüklemek istediğini iddia eder (Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu (1800-1909)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 160-161).

istisnasız İstanbul'daki güç odaklarının bir gövde gösterisine ve iktidar savaşlarına sahne olur. Her ne kadar padişah adına yazılmış olsalar da bu metinlerin, yeni padişahı tahta çıkaran iktidar odaklarının etkisiyle kaleme alındığı açıktır. Yeni padişahın bu odaklara direnebilme veya bunlara rağmen kendi düşüncelerini metinlere yansıtabilme ihtimali zayıftır. 16 yaşındaki Sultan Abdülmecid'e Hüsrev Paşa'yı tekrar sadrazam ve vekil-i mutlak olarak tayin ettirten hatt-ı hümayunun yeni padişahın kaleminden çıkmış olması bir anlam ifade etmez; ona böyle bir metni yazdırtan gücün, o sırada devleti bir ahtapot gibi sarmış olan Hüsrev Paşa ve ekibi olduğu açıktır.

57 gibi olgun bir yaşta tahta çıkan son padişah Mehmed Vahideddin'in cülus hattına girecek konuların belirlenmesinde hükümete verilen resmî görev ve daha sonra belirlenen ilkeler üzerinde Sultan Vahideddin ile yapılan müzakereler de iktidar odaklarının bu ilkeler üzerindeki etkisinin boyutuna işaret eder. Esasında mümkün mertebe farklı grupların ve güç odaklarının bakış açıları ve taleplerinin bu şekilde söz konusu metinlere girmesi ve idareye yansıtılmış olması, yönetimin yapısı ve toplumsal gerilimlerin azaltılması açılarından doğal olarak sağlıklı bir duruma işaret eder. Dolayısıyla böyle bir etkiye vurgu yapmamız, sadece vakıayı tespit amacını taşımaktadır.

Netice olarak II. Mahmud'dan itibaren cülus hatlarının içeriğinin değişmeye başladığı, Sultan Abdülmecid'le birlikte esaslı bir dönüşüme uğradığı ve Sultan Abdülaziz'in iktidarından itibaren de tamamen şekillendiği ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle Sultan Abdülmecid döneminde Mustafa Reşid Paşa, Keçecizade Fuad Paşa ve Âli Paşa'nın çabalarıyla şekillenen güçlü bürokrasi geleneği, artık işi şansa bırakmaz ve tahta çıkan her yeni padişahın kendi döneminde yapılacakların esaslarını kamuoyuna açıklamaları ve bir yerde bu esaslarla ilgili kamuoyu önünde söz vermeleri şeklinde bir geleneğin ortaya çıkmasını sağlar. Bütün bu sürecin Avrupa ile giderek artan ilişkilerden âzade geliştiğini düşünmek doğru bir yaklaşım olamaz. Öte yandan II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi, zaman zaman verilen bu sözler unutulursa da kamuoyunun taleplerinin, yine aynı dönemin sonunda olduğu gibi, çok daha güçlü bir şekilde geri döndüğü ve devlet yönetimini şekillendirdiği görülür.

CÜLUS YILDÖNÜMÜ KUTLAMALARI

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud'un iktidarının sonlarından itibaren cülus yıldönümlerinin kutlanmaya başlanması, yeni bir uygulama ve modern bir gelenektir. Bununla birlikte bu tarihten yaklaşık 240 yıl önce, III. Mehmed'in tahta cülusunun hicrî takvime göre birinci yıldönümüne dönemin kroniklerinde dikkat çekilmesi, her ne kadar anladığımız anlamda bir yıldönümü yaklaşımı olmasa da ilginç ve pek üzerinde durulmayan bir bilgi olarak zikre değerdir. Bu husus *Selânikî*'de "evâsıt-ı şehr-i cumâdelûlâda hazret-i pâdişâh-ı zıllu'llah-ı saltanat-penâh culûs-ı taht-ı cihân-bânî ideli bir sene-i kâmil oldı", yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan padişah Osmanlı tahtına oturalı tam bir sene oldu şeklinde geçer.[19]

Bir süreden beri oluşturulmaya çalışılan modern bürokrasinin bu konuyla ilgili hareket noktası büyük bir ihtimalle Avrupa'da hükümdarların bu gibi yıldönümlerini kutladıkları bilgisi olsa[20] da pratikte bu yeni uygulamanın meşruiyet temellerini Avrupa örneği üzerine değil, devletin her yıl resmî olarak kutlamakta olduğu Hz. Peygamber'in Mevlid yıldönümü geleneği üzerine oturtmayı tercih ettiği anlaşılıyor.

II. Mahmud, 1835 yılında yaptığı bir düzenlemeyle şehzade/sultan doğumları, bayramlar ile her yıl kutlanan Mevlid törenlerinde sabah, öğle ve ikindi olmak üzere günde üç kere yapılan top atışlarına akşam ve yatsıyı da ekleyerek beş nöbete çıkarır ve o sene yapılan törenlerde de bu

[19] Selânikî, *Tarih*, II, 555.

[20] BOA, HAT, 1289/50022.

kararını uygular. Akşam ve yatsı gibi geç vakitlerde yapılacak olan top atışlarının halkı korkutup endişelendirmemesi için önceden gerekli uyarılar yapılır. Dönemin ricali, şehzade ve sultan doğumları öteden beri İstanbul'da ve taşrada toplar atılıp eğlencelerle kutlanırken, padişahın doğum ve cülus günlerinde bu şenliklerin yapılmamasını haksızlık olarak değerlendirir ve bu uyarı üzerine padişahın doğum günü ile cülus yıldönümlerinin de top ve fişek atılarak ve ev, dükkân ve kamu binaları süslenip geceleri aydınlatılarak kutlanması kararı alınır.[21]

Bundan sonra asıl sorun kutlamalarda hangi takvimin esas alınacağı hususuydu. Bilindiği gibi, 14 Ramazan 1199 (21 Temmuz 1785) tarihinde doğmuş olan II. Mahmud, 4 Cemaziyelahir 1223 (28 Temmuz 1808) tarihinde tahta cülus eder. Dolayısıyla her iki tarih de Temmuz ayına ve yılın ortasına denk geldiği için "hayrü'l-umuri evsatuhâ", yani işlerin en hayırlısının orta yol olduğu yönündeki genel kabule dayanılarak yıldönümlerinin Temmuz ayında, diğer bir ifade ile güneş yılına göre kutlanması ve bu tür kutlamalar için iyi bir dönem olan yaz mevsimine sabitlenmesi kararlaştırılır.[22]

İrade bu şekilde çıkmış ve basın yoluyla kamuoyuna duyurulmuş olmasına rağmen, bir süre sonra padişahın isteği üzerine yıldönümlerinin güneş (*şemsî*) takvimine göre değil de Hz. Peygamber'in doğumunda (*Mevlid*) olduğu gibi ay (*hicrî*) takvimine göre kutlanmasına karar verilir. Bu karar, bir süreden beri her cülus yıldönümünde sikkelerin üzerine vurulmakta olan ve o yılın padişahın kaçıncı cülus yıldönümü olduğunu gösteren rakam üzerinden gerekçelendirilir. Kararın gerekçesi, o yıl hicrî takvime göre padişahın 31. cülus yıldönümü olmasına rağmen güneş yılı esas alındığında bunun 30. yıl olarak değiştirilmesi gerekeceği ve bu durumun muamelelerde karışıklığa yol açacağı şeklinde ortaya konulur.[23]

Bununla birlikte bu açıklamanın çok da tatmin edici olmadığı ve kararın geri alınmasının metinlere yansımayan başka bazı nedenlerinin bulunduğu anlaşılıyor. Kararın ardında muhafazakâr kesimlerden gelen itirazların etkisi olduğu söylenebilir; zira eğer sorun, iddia edildiği gibi olsaydı, alınan karar uygulanmaya başladıktan sonra geçerli kılınarak, yani geriye doğru işletilmeyip 31. cülus yıldönümünün üzerine yeni seneler ilave edilerek çözülebilirdi. Ama böyle yapılmayıp üstelik kamuoyuna yansımış bir kararın geri alınması, ileri sürdüğümüz tezi güçlendirmektedir. Böylece yıldönümünün yılın sabit bir gününde değil de her yıl 11 gün önce gelen hicrî takvime göre kutlanması kararı alınır.

[21] 23 Aralık 1835 (3 Ramazan 1251), *Takvim-i Vekayi*, nr. 119, s. 2-3.

[22] 12 Ocak 1836 (23 Ramazan 1251), *Takvim-i Vekayi*, nr. 120, s. 2-3.

[23] BOA, HAT, 492/24119; 1651/17; 22 Haziran 1836 (7 Rebiülevvel 1252), *Takvim-i Vekayi*, nr. 130, s. 1.

II. Mahmud'un cülusunun 10. yılı vesilesiyle İstanbul'da basılan altın sikkenin ön ve arka yüzü
(*Saltanatın İki Yüzü*, s. 106)

Kararın ardından Avrupa devletlerinde bu tür yıldönümlerinin nasıl kutlandığı hususları da araştırılır;[24] ilk cülus yıldönümü tören ve şenlikleri 16 Eylül 1836 (4 Cemaziyelahir 1252) tarihinde gerçekleştirilir. İstanbul ve Boğaziçi'nin uygun yerleriyle Beşiktaş açıklarındaki donanma gemilerinden günde beş kez top atışları yapılır; akşam ise Beşiktaş ve Beylerbeyi saraylarıyla sultanlara ait sahil sarayları, Boğaz'ın her iki yanındaki yalılar, kamu binaları, elçilikler ve evler kandillerle süslenip aydınlatılır. Ertesi gün damatlar, vezirler, birinci rütbeye kadar olan rical huzura çıkarak padişahı kutlar; Darphane defterdarının cülus yıldönümü için bastırıp getirdiği yeni paralardan *rikâp resmi* için gelmiş olan devlet adamlarına bizzat kendi eliyle dağıtan padişah, inşası tamamlanan Bebek Camii'ni kılınan Cuma namazıyla birlikte ibadete açar. Ertesi gün ise ikinci rütbede bulunan memurlar cülus yıldönümünü tebrik için padişahın huzuruna çıkarlar.[25]

Cülus yıldönümü 1837[26] ve 1838 yıllarında da aşağı yukarı aynı esaslar üzerinden kutlanır; ancak aynı zamanda II. Mahmud'un son cülus yıldönümü de olan 1838 kutlamaları, sahilhane ve köşklerin süslenme ve aydınlatılma derecelerinin sahibinin görevde olup olmamasına ve hanedanla ilişkisine göre değişebildiğini ortaya

[24] BOA, HAT, 684/33242.

[25] 1 Ekim 1836 (19 Cemaziyelahir 1252), *Takvim-i Vekayi*, nr. 136, s. 1.

[26] BOA, HAT, 742/35091; 18 Eylül 1837 (17 Cemaziyelahir 1253), *Takvim-i Vekayi*, nr. 154, s. 1.

Orhan Bey'in II. Mahmud döneminde yapılan resmi (TSMK, Hazine, nr. 1896)

koyuyor. Devlet adamları kendilerine tanınan sınırların üzerinde bir süsleme ve aydınlatma yapamazlardı; zira yaktığı kandillerin şekli ilgili devlet adamının görevde olup olmadığına göre değişmekteydi. Görevde bulunan, Halil Rifat Paşa gibi hanedana damat olan ve Hüsrev Paşa ve Davud Paşa gibi görevde olmadığı hâlde daha önce önemli vazifeler üstlenen devlet adamları yakacakları kandillerin tepesinde tuğra bulundurma imtiyazına sahipti. Görevde olmayan vezirler ise kandillerin tepesine tuğra koyamaz, sadece bulundukları rütbeye mahsus olan ve önceden belirlenen bir süsleme yapabilirlerdi. Buna rağmen konumlarının üzerinde süsleme yaptığı belirlenen bazı devlet adamlarının uyarıldığı anlaşılıyor.[27]

Sultan Abdülmecid dönemi ise cülus yıldönümü kutlamaları için bir ara dönemdir; zira yeni padişah, babasının son yıllarında başlattığı bu yeni uygulamayı "lütfen ve tevazuen terk" eder.[28] Gerçekten de bu dönemde yıldönümleri söz konusu edilmez; ancak bu, cülus yıldönümlerinin hatırlanmadığı anlamını gelmez; böyle bir şey zaten mümkün de değildi. Çünkü ifade edildiği gibi, padişahın tahta çıkış yıldönümlerinde yeni sikkeler basılır ve padişahın kaçıncı cülus yıldönümü olduğu yenilenen sikkelerin üzerine işaret edilirdi. Söz gelişi 11. cülus yıldönümünde basılan paranın üzerinde 11 rakamı bulunur, her seferinde basılan yeni para örnekleri padişaha sunulur ve padişah bunları nezdinde alıkoyardı.[29] Bu uygulama, daha sonra tahta geçen padişahlar tarafından da aynen uygulanır.[30]

27 3 Eylül 1838 (13 Cemaziyelahir 1254), *Takvim-i Vekayi*, nr. 170, s. 1-2.

28 13 Mart 1840, BOA, İ.DH, 9/410; BOA, HAT, 1425/58322.

29 15 Mart 1849, BOA, D.DRB.İ, 25/46; 4 Kasım 1860, BOA, MB.İ, 15/89; BOA, HH.İ, 8/22; 11/22; 22/14.

30 "İşbu Haziran'ın on üçüncü günü mebde-i saadet-i hal-i mülk ü millet olan cülus-i hümayun-i meyme-

Cülus yıldönümlerinde paraların yenilenmesi ve üzerine padişahın kaçıncı cülus yıldönümü olduğunun yazılması hususunun ne zamandan itibaren uygulandığı problemi önemli ve ayrı bir çalışmanın konusudur. Eğer Uzunçarşılı, İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk'a inanmak gerekirse bu uygulamanın ilk paranın basıldığı Orhan Bey döneminden itibaren başlatılması gerekir. İzahlarına göre, paranın alt kısmında yer alan divan rakamlı 3 işareti, Orhan Bey'in üçüncü cülus yıldönümü olduğuna işaret eder.[31] Ancak yayımlanmış olan Osmanlı paraları konusunda yapılacak kısa bir araştırma 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar paraların üzerinde bu yönde bir işaretlemenin olmadığını ortaya koyacaktır. Belirleyebildiğimiz kadarıyla bu anlamda cülus yıldönümü paraların üzerine kazınan ilk örnek III. Mustafa'ya ait olup onun başlattığını düşündüğümüz bu geleneğin sonraki padişahlar tarafından da benimsenerek devletin sonuna kadar sürdürüldüğü anlaşılıyor.[32]

Sultan Abdülaziz, ağabeyi Sultan Abdülmecid döneminde verilen aradan sonra babasının uygulamasına geri döner. Kürdistan Valisi Halil Kâmilî Paşa, birinci cülus yıldönümü yaklaşırken Diyarbekir'den gönderdiği bir telgraf ile padişahın doğum günü ile cülus yıldönümlerinin kutlanıp kutlanmayacağını sorar. Sadaretten verilen cevapta, bu günlerde topların atılarak ve halktan istekli olanların ev ve işyerlerinin önlerinde kandil yakarak şenliklere katılabileceği belirtilir.[33] Böylece Sultan Abdülmecid döneminde alınmış olan karardan vazgeçilerek cülus yıldönümleri tekrar kutlanmaya başlar.

Sultan Abdülaziz döneminde yapılan bir değişiklik de ay yılı ve hicrî takvim yerine güneş yılının esas alınarak cülus yıldönümü törenlerinin her yıl 25 Haziran (Rumî 13 Haziran) günü yapılması esasının benimsenmesidir. Bu tarihte kalelerden ve top bulunan yerlerden günde beş kere 21 pare top atılması ve geceleri kamu binalarıyla halktan istekli olanların ev ve işyerlerinde kandil ve fenerler yakılarak şenlik yapılması kararlaştırılır.[34] Şenliklerin üç gün üç gece olması

net-makrun-i hazret-i mülûkânenin beşinci sene-i bâhiretü'l-meymenesi mes'adet-bahş-i duhul olduğuna mebni mezkûr beşinci sene tarih-i mesuduyla kat' ve darp olunan meskûkât-ı cedide" (24 Haziran 1865, BOA, MB.İ, 21/8; 21/74). Sultan Abdülaziz takdim edilen yeni paraları nezdinde alıkoyar.

31 İ.H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi", s. 35; İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, II, 454.

32 *Saltanatın İki Yüzü, Yazı ve Tuğra*, haz. Şennur Şentürk, Brian Johnson, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 87. I. Abdülhamid (s. 82), IV. Mustafa (s. 93), II. Mahmud (s. 106, 107, 108), Sultan Abdülmecid (s. 110), Sultan Abdülaziz (s. 111), V. Murad (s. 113), II. Abdülhamid (s. 114), Mehmed Reşad (s. 115) aynı geleneği sürdürür.

33 12 Haziran 1861, BOA, A.MKT.UM, 571/7. Ayrıca bkz. 571/53; 571/78

34 BOA, A.MKT.UM, 571/82; BOA, A.MKT.NZD, 424/69; *Teşrifat-ı Devlet-i Aliyye*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 8894, s. 38. "...yevm-i mesud-i mezkûr merasiminin şuhûr-i şemsiye itibariyle işbu şehr-i Haziran'ın on üçüncü günü ve bundan böyle

III. Mustafa'nın cülusunun 9. yılında basıldığını gösteren 9 rakamının ve basıldığı yer olarak da İslambol kelimesinin bulunduğu gümüş sikkenin ön ve arka yüzü
(*Saltanatın İki Yüzü*, s. 87)

yönünde Sivas'tan gelen istek ise konunun ruhuna aykırı olduğu gerekçesiyle kabul edilmez.[35] Bu dönemde Rum, Ermeni ve Katolik patrikleri, Hahambaşı ve birinci derecedeki maiyetleri ruhbanı, sarayda yapılan cülus yıldönümü törenlerine resmen davet edilir; aynı şekilde yabancı sefirler ile maiyetleri de resmî elbiseleriyle bu törenlere katılırdı.[36]

Cülus yıldönümü kutlamalarının ertesi günü padişahı tebrik etmek amacıyla saraya gidilerek gerçekleştirilen *rikâp resmi* II. Mahmud döneminde de yapılırdı. Osmanlı Devleti'nde öteden beri kutlanan dinî bayramlarda yapılan rikâp törenlerinin padişahın doğum ve cülus yıldönümlerinin kutlanmaya başlanmasıyla birlikte kaldırıldığını belirten Cevdet Paşa, padişahın doğum ve cülus yıldönümü rikâplarının dinî bayramların yerini aldığını, bu düzenlemenin Keçecizade Fuad Paşa'nın eseri olduğunu ve böylece yabancı diplomatlar, Osmanlı uyruklu gayrimüslimler ve ruhanî liderlerin de yıldönümü kutlamalarına katılımlarının sağlandığını iddia eder.[37]

Belgeler Cevdet Paşa'nın bu değerlendirmelerini kısmen doğrulamaktadır.

dahi beher sene ol-günde îfası..." (14 Haziran 1862, BOA, MB.İ, 17/121).

35 BOA, A.MKT.UM, 572/4.

36 *Teşrifat-ı Devlet-i Aliyye*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 8894, s. 38.

37 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 41.

Öncelikle sorunu Fuad Paşa'nın değil, taşra görevlilerinin gündeme getirdiğini belirtmek gerekir. Bu gibi resmî törenlere katılmaları gerektiği hâlde bazı konsolosların dinî bayramlara katılmadıkları yönünde taşradan gelen şikâyetler üzerine dinî kutlamalara katılmak istemeyenlerin zorlanmamasını ancak padişahın doğum ve cülus yıldönümü kutlamalarına resmî katılımın sağlanması gerektiğini taşra görevlilerine bildiren hükümetin hareket noktası, mütekabiliyet esası, yani Osmanlı görevlilerinin de diğer hükümdarların doğum ve cülus yıldönümlerini kutlamalarıydı.[38]

Kudüs Mutasarrıfı İbrahim Hakkı'nın II. Abdülhamid döneminde Kudüs'teki Rus konsolosunun iki seneden beri Ramazan Bayramı'nda göndere bayrak çekmediğini belirterek şikâyetçi olması, mefhumun muhalifinden hareketle diğer konsolosların dinî bayramlara saygılı davrandıklarını gösterir ki bu durum hükümetin aldığı kararın zaman içerisinde bir kurala dönüşemediğini ve konsolosların genelde dinî merasimlere de saygı göstermeyi sürdürdüğünü ortaya koyar. İbrahim Hakkı'nın konsolosların bu tür törenlere katılım zorunluluğu ile ilgili elde bir talimat olmadığını vurgulaması,[39] Fuad Paşa döneminde alınan serbestiyet kararının o sırada hâlen geçerli olduğunu gösterir.

Yabancı ülke konsolosları 19. yüzyılın ikinci yarısında taşradaki resmî kutlamaların önemli bir figürü hâline gelirler.[40] En yüksek mülki âmirin bulunduğu yerde veya hükümet konağında yapılan taşradaki kutlamalara konsolosun veya en azından konsolos tercümanının katılması gerekirdi. Bu tür törenlerde ülkeler arasında mütekabiliyet esası uygulanır, vali veya vilayet tercümanı da konsoloslukta yapılan ilgili ülkenin resmî kutlamalarına katılırdı. Yanya valisinin, cülus yıldönümü kutlamalarına katılmayan ve törene tercümanının oğlunu gönderen Fransa konsolosunun özür diletilmesi (*tarziye*) amacıyla Hariciye Nezareti'ne yaptığı başvuru da[41] bu kuralla alakalıdır.

Daha geç tarihli bir belgede geçen "arz-ı tebrik edilen günler mine'l-kadim *îd-i fitr* ve *adha* ile *viladet-i hümayun* ve *cülus-i hümayun*a müsadif eyyam-ı muhtereme olup" şeklindeki ifadeden, devletin kutladığı resmî günlerin Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, padişahın doğum günü ile tahta cülus yıldönümleri olduğu ve II. Meşrutiyet'le birlikte bunlara bir de millî bayram (*id-i millî*) olarak kabul edilen II. Meşrutiyet'in ilan tarihinin eklendiği anlaşılıyor. Diğer ülkelerin bir veya iki millî günü varken Osmanlı Devleti'nde bu kadar fazla olmasının diğer devletlerin itirazlarına uğrama

38 1 Temmuz 1863, BOA, A.MKT.UM, 267/75.

39 22 Nisan 1893, BOA, HR.TH, 129/35.

40 22 Temmuz 1863, BOA, İ.DH, 511/34752; 511/34773; BOA, A.MKT.MHM, 413/90.

41 18 Eylül 1886, BOA, DH.MKT, 1366/45. Bu konuda Rus konsolosunun davranışı için bkz. BOA, HR.TO, 83/16.

ihtimaline karşı, söz konusu günlerin devletin resmî günü olarak benimsenmesi, ancak yabancı diplomatların Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı tebriki için zorlanmaması yönündeki siyasetin sürdürülmesi kararlaştırılır.[42]

Esasında bütün bu veriler, teorik olarak Fuad Paşa'nın sadaretinden beri uygulanagelen seküler kuralın arka planda hep geçerli olduğunu, ama devletin söz konusu iki dinî bayramı resmen kutlamayı sürdüğünü göstermektedir.

Taşra birimleri, cülus yıldönümü kutlamalarıyla ilgili kendi bölgelerinde yapılan şenlikler hakkında merkezî hükümeti bilgilendirir;[43] buna karşılık padişahın yapılanlardan çok memnun olduğu yönünde her birine padişah adına uygun cevaplar yazılırdı.[44] Ayrıca aynen cülusta olduğu gibi cülus yıldönümü kutlamalarına da şairler tarafından tarihler düşülür; saraya ulaşabilme imkânına sahip olanlar yazdıkları dizeleri mabeyne iletirdi.[45] Öte yandan cülus kutlamaları kapsamında yapılan top atışları esnasında zaman zaman bazı kazalar yaşanır; bu kazalarda yaralanan, sakat kalan ya da ölen kişilere veya ailelerine maaşlar bağlanırdı.[46]

Hariciye Nazırı Âli Paşa, Sultan Abdülaziz'in ilk cülus yıldönümü kutlamaları kapsamında İstanbul'da bulunan diplomatlarla yabancı misyon şeflerine bir ziyafet verir. Sarayda bulunan alafranka yemek ve sofra takımları, bu ziyafette kullanılmak amacıyla sandalyeleriyle birlikte getirtilir; ayrıca cülus gününün akşamı verilmesi planlanan 70 kişilik[47] ziyafet kapsamında Seraskerlik ile Tophane'den müzik heyetleri istenir;[48] öte yandan sadrazam da üst düzey devlet adamlarına kendi yalısında aynı gece yemekten sonra bir *cemiyet*, daha açık bir ifade ile bir parti verir.[49]

Bu dönemde yıldönümü vesilesiyle yapılmakta olan rikâp resmi kutlamaları katılımcılar bakımından biraz daha genişletilir[50] ve kutlamalara önde gelen devlet adamlarının yanı sıra yabancı devletlerin İstanbul'daki elçi ve misyon şefleri de katılır; zaman içerisinde Hariciye Nezareti tarafından verilen ziyafetin kapsamı da genişletilir. 1866'daki ziyafette Hariciye Nazırı Âli Paşa'nın Bebek'te bulunan yalısı 50.000

42 30 Ağustos 1917, BOA, BEO, 4482/336131; BOA, MV, 207/111.

43 BOA, İ.DH, 492/33361; 492/33413; 494/33529; 527/36379; BOA, A.MKT.UM, 572/39; 572/44.

44 29 Ağustos 1863, BOA, A.MKT.MHM, 274/64.

45 12 Ağustos 1862, BOA, İ.DH, 494/33555; 526/36373.

46 BOA, A.MKT.MHM, 341/47; BOA, MVL, 714/22; 1060/75; BOA, ZB, 2/50; BOA, DH.MKT, 1730/107; 1762/6; 2025/110; 2029/61; 262/4; BOA, BEO, 157/11754.

47 18 Haziran 1862, BOA, HR.MKT, 399/84.

48 21 Haziran 1862, BOA, HR.MKT, 400/9.

49 24 Haziran 1862, BOA, A.MKT.NZD, 427/6; 10 Haziran 1865, BOA, İ.DH, 537/37287. Sonraki yıllara ait ziyafetler için bkz. BOA, HR.MKT, 484/98; 486/20; *Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, haz. M. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, XII, 70; Ankara 1991, XIV, 26.

50 23 Haziran 1864, BOA, İ.DH, 526/36316.

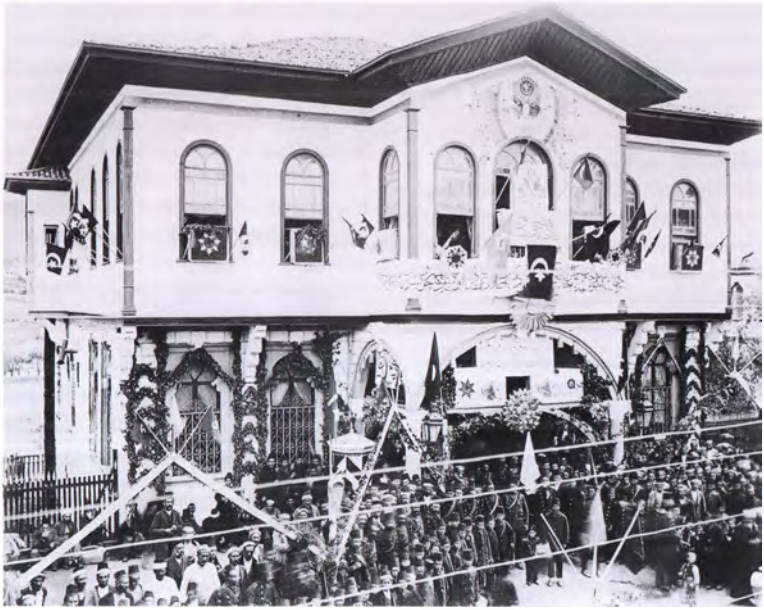

II. Abdülhamid'in cülus yıldönümünde Yozgat hükümet konağı önünde yapılan kutlama töreni
(İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90574/3)

kandil ve 20.000 fenerle süslenir, denizdeki salın üzerinde ışık gösterileri ve ateş oyunları yapılır, ziyafete katılan devlet adamları ile diplomatlar için Şirket-i Hayriye'den iki vapur kiralanır.[51]

Sultan Abdülaziz'in 2 Temmuz 1863 tarihli bir iradesiyle cülus yıldönümü kapsamında verilen ziyafetler, resmî ziyafet kapsamına sokularak giderlerinin Maliye Hazinesi'nden ödenmesine imkân tanınır.[52] Bununla birlikte zaman içerisinde gözden düşen bazı devlet adamlarının görevde bulundukları dönemde cülus yıldönümü

[51] 24 Haziran 1866 (10 Safer 1283), *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, nr. 431, s. 1; nr. 432, s. 1.

[52] BOA, İ.DH, 510/34681.

kutlamaları için yapmış oldukları harcamaların daha sonra soruşturmaya konu olduğunun da belirtilmesi gerekir.[53]

Sonraki yıllarda da ülkede cülus yıldönümü kutlamaları aynı üslup üzere yapılmaya, yıldönümü vesilesiyle kabiliyetli olanlar tarih düşürmeye devam eder; hatta bazıları padişahın cülus yıldönümü ile ilgili olarak Fransızca kaside yazar,[54] askerler tarafından geçit resmi ve atış gösterileri yapılır;[55] Sultan Abdülaziz ve annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından şenliklerde kullanılmak amacıyla Krupp topları sipariş edilir,[56] bazı askerlere Mecidî ve Osmanî nişanlarının verilmesi[57] veya paşaların nişanlarının yükseltilmesi[58] kutlamalara denk getirilirdi.

1874 yılındaki cülus yıldönümü gecesinde yapılan ışıklandırma ve kutlamalar ile sokaklardaki insan manzaraları, o gece İstanbul sokaklarını gezen Basiretçi Ali Efendi'nin canlı anlatımıyla hayat bulur. Yazıda, yüzlerinde neşe ve sevinç olan her kesimden insanın doldurduğu sokakların yapılan ışıklandırmalarla âdeta billur bir çarşıya dönüştüğü, dükkânların değişik şekillerdeki rengârenk kandil, avize ve aynalarla süslendiği, cami minareleri, resmî daireler ile kulelerin giydikleri nurdan kaftanlarla birbirleriyle yarıştığı, Üsküdar kıyılarının parlaklığı ufku kaplamış bir ateş dağı (*kûh-i âteşîn*) gibi göründüğü, ışıklarla donatılmış olan Boğaziçi sahilleriyle arkalarındaki bahçelerin sanki melekler ellerinde nurdan birer fenerle İstanbulluları tebrik için yere inmiş hissini verdiği ve özellikle sadrazamın, şeyhülislamın ve Hıdiv İsmail Paşa'nın yalılarıyla yaslandıkları dağlardaki ağaçların farklı renkli kandillerle süslendiği söz konusu edilir; Bahriye Nazırı Ahmed Paşa'nın yalısı önünde, denizin üzerinde ışıklarla güzel bir gemi resminin yapılmış olduğu belirtilerek resmî ziyafetin verildiği Beykoz Kasrı bir nur topuna benzetilir; ayrıca burada ışıktan bir Osmanlı arması hazırlanır.[59]

Cülus yıldönümüne yetiştirilmek üzere büyük paralar verilerek bazı sanatçılara padişahın portresinin sipariş edilmesi ayrıca zikre değerdir.[60] Avrupalı sanatçı ve bestekârların zaman zaman çeşitli vesilelerle padişahlar için marşlar besteleyip saraya sundukları ve ihsan veya nişan beklentisi içerisine girdikleri bilinmektedir. Bu vesilelerden biri de cülus veya cülus yıldönümü kutlamalarıdır. Nitekim Peşte Tiyatrosu müzisyenlerinden Pierre Dubies, Sultan Abdülaziz'in cülus yıldönümü için bestelediği

[53] 12 Ağustos 1863, BOA, TŞR.BNM, 3/45.

[54] 22 Temmuz 1863, BOA, İ.DH, 511/34752; BOA, A.MKT.MHM, 271/100.

[55] 13 Ağustos 1863, BOA, İ.DH, 512/34828.

[56] Ahmed Lütfi, *Tarih*, XV, 22.

[57] 8 Temmuz 1864, BOA, A.MKT.MHM, 305/24; 307/26; 336/63; 12 Haziran 1865, BOA, İ.DH, 537/37329; 553/38438.

[58] 3 Temmuz 1866, BOA, İ.DH, 551/38325.

[59] Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, haz. Nuri Sağlam, Kitabevi, İstanbul 2001, s. 298-301.

[60] Padişahın resmini yapma teklifi götürülen Bogos Bey, bu iş için 200.000 kuruş (106.000 $) talep eder (8 Haziran 1865, TSMA.e, 1092/11).

iki marşı Viyana Elçisi Haydar Efendi aracılığıyla İstanbul'a gönderir. Macar asilzadeleri aracı olduğu için konuyu arza mecbur kaldığını belirten elçi, Dubies'e 5. dereceden bir Mecidi Nişanı verilmesinin yeterli olacağını ifade eder.[61] Öte yandan bu tür yıldönümlerinin memurlar açısından da aynı zamanda kendi kariyerleri için rütbe veya nişan isteme vesilesi olduğunun da belirtilmesi gerekir.[62]

Tutukluların Tahliyesi

Padişahların cülusunda olduğu gibi, cülus yıldönümü vesilesiyle de tutuklulardan durumları uygun veya tahliyesine az bir süre kalmış olanların salıverilmesi yönünde bir siyaset izlenirdi. Sultan Abdülaziz'in üçüncü cülus yıldönümünde üç ay cezası kalmış 121 mahkûmun tahliyesi kararlaştırılır.[63] Belgede geçen "cülus-i mes'adet-menusta beher sene bazı mücrimînin kayd-ı hapisten tahlisleri *mutad olduğu*" şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı gibi her yıldönümünde tahliyesine az bir süre kalan bazı tutuklular hapisten çıkarılır; borcundan dolayı hapis yatanlar, ayrılan bir tahsisatla borçları ödenerek serbest bırakılırdı.[64] Cülusun altıncı sene-i devriyesi münasebetiyle çıkarılan affın kapsamı, cinayet gibi ağır suçların dışındaki suçlardan hapis yatmakta olup cezasının üçte ikisini çekmiş olanlara kadar genişletilir.[65]

Muhtemelen padişahın ve bürokrasinin bu yaklaşımı yabancılar tarafından da biliniyor olmalı ki cülus vesilesiyle Yunan uyruklu mahkûmların affedilmesi yönünde bazı taleplerin geldiğini, ancak Şûra-yı Devlet'in bu isteklere olumsuz cevap verdiğini biliyoruz.[66]

II. Abdülhamid dönemi cülus yıldönümleri için de tahliye edilmeleri yönünde tutuklulardan istekler geldiği görülüyor.[67] Bu mektuplara nasıl bir cevap verildiği hususu açık değilse de daha sonraki bir tarihe ait af talebi, cülus yıldönümüyle ilgili önceki dönemlerden devralınan anlayışın sürdürülüp her yıldönümünde benzer afların çıkarıldığını,[68] hazineye borcu olduğu için hapis yatanların borçlarının ödenerek[69] ser-

---

61 3 Temmuz 1868, BOA, HR.TO, 107/12.

62 31 Ağustos 1890, BOA, Y.PRK.AZJ, 17/84.

63 26 Haziran 1864, BOA, MVL, 863/7.

64 Borcundan dolayı yatanların borçlarının ödenmesi için önceki cülus yıldönümünde yapıldığı gibi 100.000 kuruş (53.000 $) tahsis edilir (26 Haziran 1865, BOA, İ.MVL, 533/23920; BOA, A.MKT.MHM, 335/54). Bu uygulama sonraki yıllarda da sürdürülürse de (29 Haziran 1866, BOA, A.MKT.MHM, 359/29) tahsisat 15.000 kuruşa (8.100 $) kadar düşürülür (28 Haziran 1871, BOA, İ.DA, 9/257; 10/326; 13/539; BOA, İ.MMS, 52/2304; BOA, A.MKT.MHM, 457/5).

65 21 Haziran 1866, BOA, A.MKT.MHM, 358/66. Daha sonraki cülus yıldönümleri vesilesiyle çıkarılan aflarda aynı oran korunur (28 Haziran 1871, BOA, İ.DA, 9/257; 10/326).

66 20 Mart 1865, BOA, HR.TH, 4/15.

67 30 Eylül 1885, BOA, HR.TO, 390/64 ve 68.

68 8 Eylül 1886, BOA, DH.MKT, 1364/54; 1370/109; BOA, Y.MTV, 66/19; BOA, ML.EEM, 194/95.

69 Bu iş için 35.000 kuruş (20.650 $) tahsis edilir (30

best bırakıldıklarını ve ülkenin farklı yerlerine sürgün edilmiş olanların[70] affedildiğini göstermektedir. Bu dönemde af kapsamı dışında bırakılan suçların cinayetin yanı sıra siyasi suçlar, suikast ve tecavüzü de içine alacak şekilde genişletildiği;[71] bununla birlikte zamanla bazı siyasi suçluların da af kapsamına alındığı görülür.[72]

II. Abdülhamid'in 25. cülus yıldönümü dolayısıyla alınan kararlar kapsamında cezalarının üçte ikisini tamamlamış olan tutuklulardan altı aydan az cezası kalanların tahliyesi kararlaştırılır; ayrıca bu önemli gün vesilesiyle müebbet kalebentliğe ve kürek cezasına çarptırılmış olanların da aftan yararlanabilmeleri için düzenleme yapılır ve söz konusu tutuklulardan 30 yılını dolduran yaşlı, hasta ve iyi hâli görülenler de af kapsamına alınır.[73]

Cülus yıldönümlerinde mahkûmların affına yönelik uygulamalar Sultan Mehmed Reşad[74] ve Sultan Vahideddin[75] dönemlerinde, yani imparatorluğun sonuna kadar devam eder; hatta Mehmed Reşad döneminde fakir tutukluların memleketlerine dönebilmeleri için gerekli olan yol ve diğer masraflarının karşılanabilmesi için hükümet tarafından bir tahsisat dahi ayrılır.[76]

Cülus yıldönümü münasebetiyle yapılması istenen faaliyetlerden biri de kimsesiz ve fakir çocukların sünnet ettirilmesiydi. Büyük Çekmece'den gelen bu isteğe "böyle cemiyetler akdiyle masraf edilmesi kat'a caiz olmadığı" cevabı verilerek belediye bütçesinden ayrılacak küçük bir parayla çocukların sünnet ettirilmeleri önerilir.[77] Merkezî hükümet muhtemelen böyle bir uygulamanın diğer taşra birimlerine de yaygınlaşacağından ve böylece hazineye büyük bir masraf kapısı açılacağından korkmuş olmalıdır. Daha sonra merkez ve taşradan benzer önerilerin gelmesi,[78] hükümetin bu endişelerinde haklılık payı olduğunu gösterir. Bununla birlikte sonraki yıllarda konu Selanik'te bulunan askerî kıtalardaki kumandanların çocuklarının sünneti olarak gündeme getirilince padişah tarafından kabul ve sünnet giderleri için Hazine-i Hassa'dan 100 lira tahsis edilir.[79] Daha sonra

Ağustos 1892, BOA, ML.EEM, 159/52).

70 29 Ağustos 1887, BOA, DH.MKT, 1443/71; BOA, Y.PRK.ZB, 9/7; BOA, BEO, 219/16374.

71 3 Eylül 1890, BOA, Y.PRK.UM, 18/46; BOA, Y.MTV, 66/7; 103/94.

72 Siyasî suçlardan tutuklu olan 24 Bulgar'ın bir daha devlete karşı suç işlemeyeceklerine dair din adamlarının huzurunda yemin ettikten sonra bırakılmaları kararlaştırılır (29 Ağustos 1897, BOA, A.MTZ(04), 48/1).

73 *Tebrikname-i Milli, Cülus-i Meyâmin-menus-i Hilâfet-penah-ı Uzmânın Yirmibeşinci Devr-i Senevî-i Kudsîsi*, Malumat-Tahir Bey Matbaası, İstanbul 1318, s. 57, 60.

74 16 Mayıs 1910, BOA, İ.HB, 32/41; BOA, İ.MMS, 138/13.

75 16 Ekim 1919, BOA, MV, 253/43.

76 21 Ocak 1913, BOA, MV, 173/21.

77 3 Ağustos 1889, BOA, DH.MKT, 1645/59.

78 9 Ağustos 1890, BOA, YEE, 5/23.

79 31 Ağustos 1893, BOA, Y.MTV, 81/134.

kısmî de olsa fukara çocuklarının sünnet ettirilmesi uygulaması sürdürülür.[80]

Yaşadığı psikolojik sorunlar yüzünden tahta çıktıktan yaklaşık üç ay sonra iktidarı kaybeden V. Murad cülus yıldönümüne erişemediği için incelenen konu açısından iktidarının bir anlamı yoktur. Psikolojik rahatsızlığının ilerlemesi üzerine kılıç alayı dahi yapılmaksızın tahtı bırakmak zorunda kaldığı kardeşi II. Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz gibi cülus yıldönümlerini kutlamayı sürdürür;[81] bununla birlikte iktidarının başlarında cülus tarihi Ramazan ayına rastladığı için şehrayin ve şenlikler yapılmazsa[82] da sarayda verilen iftarda bir araya gelen vükelâ padişahın cülus yıldönümünü tebrik eder.[83]

Daha sonra normal cülus kutlama programına geçilir ve törenin yapılacağı Beykoz Kasrı onarılarak kutlamalar için hazır hâle getirilir;[84] ayrıca donanma gemilerinin gündüz sancaklarla gece ise kandillerle donatılması, öğleyin gemilerden top atılması[85] ve isteyenlerin ev ve bahçelerini aydınlatması kararlaştırılır.[86]

II. Abdülhamid, 1885 senesi yıldönümü için ilginç bir karar alır ve taşra görevlileriyle farklı dinî grupların ruhani liderlerinin padişahın ömür ve iktidarının devamı için dualar edip sadakatlerini bildirmelerini ve bu vesileyle eğlenmelerini ister. Bunun üzerine din adamlarıyla birlikte Kamame Kilisesi'ne giderek dua eden Kudüs Rum Patriği, yapılanları bir telgrafla İstanbul'a bildirir. Taşrada karma nüfusun olduğu yerlerde müfti ile diğer dinlere mensup ruhban aynı amaç için kendi inançlarına göre dualar eder, resmî binalarla evler geceleri kandillerle süslenir, belediye dairelerinde bulunan bandolar konserler verir.[87] Cülus yıldönümü kutlamaları daha sonraki yıllarda da bu üslup üzere ve yeni durumlara göre daha da geliştirilerek sürdürülür.[88] Bununla birlikte özürsüz bir biçimde kutlamalara katılmamanın memurlar ve taşra yöneticileri için soruşturma nedeni olduğunu da belirtmekte yarar vardır.[89]

Zaman içerisinde giderek daha mutantan ve seyir zevkini ön plana çıkaran bir mahiyet kazanan bu şenlikler kapsamında özellikle gece eğlencelerinde kullanılacak fişek ve maytapların temini için önceden hazırlıklar yapılırdı. Nitekim Mısır'daki Osmanlı Komiseri Ahmed Muhtar Paşa'nın

80 30 Ağustos 1894, BOA, ML.EEM, 194/95; 348/7.

81 12 Eylül 1878, BOA, İ.DH, 773/62968.

82 4 Ağustos 1879, BOA, İ.DH, 790/64146; BOA, Y.PRK.BŞK, 2/31; BOA, MB.İ, 54/85.

83 31 Ağustos 1880, BOA, Y.PRK.SGE, 1/52; BOA, YEE, 147/50.

84 28 Ağustos 1881, BOA, Y.PRK.TKM, 4/33.

85 31 Ağustos 1881, BOA, MB.İ, 80/185.

86 31 Ağustos 1881, BOA, Y.A.RES, 13/1.

87 2 Eylül 1885, BOA, Y.A.HUS, 182/95; 194/50.

88 22 Ekim 1885, BOA, Y.PRK.ASK, 29/53; BOA, DH.MKT, 1362/67; BOA, Y.MTV, 23/14; BOA, İ.DH, 1045/82107.

89 23 Ekim 1889, BOA, DH.MKT, 1668/125; 132/43.

Yıldız Sarayı, Büyük Mabeyn Dairesi

burada yapılacak kutlamalar için istediği malzemeler İdare-i Mahsusa'nın posta vapuruyla İskenderiye'ye gönderilir.[90] İfadesine göre o döneme kadar Mısır'da adeta unutulmuş olan cülus yıldönümü kutlamaları tekrar hatırlanır; halkın ve hıdivin de katıldığı ve sabaha kadar sürdüğü[91] belirtilen bu kutlamalar, sonraki yıllarda Resüttin Kasrı'nda yabancı konsolosların da aralarında olduğu 120 kişiye ziyafetlerin verildiği ve çeşitli şenlik ve eğlencelerin yapıldığı bir boyut kazanır.[92]

1886, yani cülusun 10. yılı kutlamaları çok önemsendiği için kimin bina veya konağını nasıl süsleyip kaç kandil veya fenerle geceleri şehrayin yaptığı devlet birimleri tarafından sıkıca denetlenip çetelesi tutulur. Boğaziçi'nin Anadolu ve Rumeli yakası ile

[90] 19 Ağustos 1886, BOA, YMTV, 22/67; 22/90.

[91] 14 Eylül 1886, BOA, YEE, 130/14.

[92] 2 Eylül 1890, BOA, YEE, 130/45.

Üsküdar, Beyoğlu, Galata ve Tophane civarlarında bulunan otel, misafirhane, patrikhane, ev, konak, köşk, cami, kamu binası ve elçilik konutu olmak üzere toplam 259 binanın ne şekilde süslendiğine dair bir defter düzenlenir. Ayrıca Yıldız Sarayı yakınındaki Millet Bahçesi'nde büyük bir levhaya "Padişahım Çok Yaşa" ibaresi yazılarak aydınlatılır, fişek ve maytaplar atılır, bando takımı müzik terennüm eder. Önceki yıllara nazaran çok daha büyük bir sevinç ve heyecanla yapılan kutlamalara, Fransa, İngiltere, İspanya, Romanya ve Karadağ sefaretleri de binalarını kandil ve fenerlerle aydınlatarak destek verir.[93]

Hatıralara yansıyan bazı ipuçları, padişahın ve sarayın konuyu bu şekilde izleyip önemsemesinin piyasada kendine göre bir sektör yarattığına işaret ediyor. 19. yüzyılda özel basının da devreye girmesiyle ve yıldönümlerinde ev ve konaklarını süsleyenlerin gazetelere yansıtılmasıyla birlikte kendini saraya beğendirme telâşındaki insanların gazetecilere para vererek ev, konak veya köşklerini süslediklerine dair basında haber yaptırdıkları iddia edilir: "Bir iki gazete muhabiri evleri dolaşır, para toplardı. Ertesi gün gazetede okurduk. Beş kuruş veren için 'evini donatmışdır' diye yazardı. Bir Mecidiye verenlerin donanması daha şatafatlı yazılırdı. Bir lira verilirse 'kanâdil-i süreyyâ-misil ve tâk-ı zafer-nitâk' diye târif edilir ve ilave olunurdu: 'züvvâre şerbetler dağıtıldı ve tâbe sabâh icrây-ı şehrâyin edildi".[94]

Bilindiği gibi, hanedan üyeleri, bayram, dinî günler, nevruz, hicrî yılbaşı ve cülus yıldönümü gibi önemli günlerde hem padişahı hem birbirlerini kutlar, bu vesilelerle düzenlenen törenlere katılır ve bazen de yazdıkları birer mektup ile kutlama görevini yerine getirirlerdi. Daha sonra tahta geçecek olan kardeşi Vahideddin Efendi,[95] şehzadeler, sultanlar ve diğer saray kadınları, yazdıkları[96] mektuplarla II. Abdülhamid'in cülus yıldönümünü kutlarlardı. Bu tebrik yazılarına padişah adına kısa bir yazı ile uygun bir cevap verilmesi gelenekti.[97]

Bunların dışında bazı gazete sahipleri de zaman zaman cülus yıldönümü münasebetiyle ziyafet veya balolar tertip eder ve bürokrasi de imar faaliyetlerini bu özel günlere denk getirirdi. *l'Orient* gazetesi Fransız-Rum ve Osmanlı Ziyafeti başlığı altında bir balo düzenlediği gibi,[98] merkez ve taşra bürokrasisi de denize gemi indirme,[99] ya-

[93] 2 Eylül 1886, BOA, Y.PRK.BŞK, 11/12.

[94] Seniha Sami Moralı, "Sultan Hamid Devrine Dair Hatırladıklarım", *Hayat Tarih Mecmuası*, Şubat 1978, Sayı 2, s. 67.

[95] 31 Ağustos 1887, TSMA.e, 1197/63.

[96] 3 Eylül 1892, BOA, Y.PRK.SGE, 5/1.

[97] 31 Ağustos 1888, BOA, Y.PRK.NMH, 4/2; BOA, Y.PRK.SGE, 5/1.

[98] 30 Ağustos 1891, BOA, Y.PRK.BŞK, 23/50.

[99] 30 Ağustos 1894, BOA, Y.PRK.MYD, 15/37.

pılan bina,[100] tezgâh,[101] hastahane[102] ve demiryolu hatlarının[103] açılış veya temel atma törenleri[104] gibi faaliyetlerini cülus yıldönümüne denk getirerek programı zenginleştirmeye çalışırdı. Bürokrasinin bu çabalarının şâhikasını ise aşağıda açıklanacak olan II. Abdülhamid'in 25. cülus yıldönümü faaliyet ve kutlamaları oluşturur.

II. Abdülhamid zamanında cülus yıldönümünün bir dönemden sonra resmî tatil sayıldığı anlaşılıyor. Nitekim Mekteb-i Mülkiye'de derslerin başlamasının bir yanlış hesaplama sonucu cülus yıldönümü ile çakışması ve açılışın basın aracılığıyla kamuoyuna duyurulması, Yıldız Sarayı'nın tepkisini çeker. Durumu okul yönetiminden sorduran Maarif Nazırı Münif Paşa, bunun bir kasıt sonucu değil, unutkanlıktan kaynaklandığını ve okulun tatil edilip öğrencilerin evlerine gönderileceğini saraya bildirir.[105]

Bu dönemde dikkat çeken hususlardan biri de sadrazamın her yıl kutlamaların kapsamı konusunda padişahın görüşünü aldığı ve "sene-i sabıka misillü muamele ifası" yönünde çıkan irade doğrultusunda faaliyetleri başlattığıdır.[106] Ancak 1890'lı yılların ortalarında meydana gelen bazı doğa ve terör olayları artık yeknesak bir hâle gelmiş olan faaliyetleri sekteye uğratır ve yıldönümü kutlamalarının tadını ciddi olarak kaçırır. Birincisi İstanbul'u etkileyen 1894 depremiydi. Can kaybı çok fazla olmasa da deprem İstanbul'da yaşayan insanların iktisadi ve sosyal dengesini bozar. *Moniteur Oriental* gazetesinde çıkan bir yazıda II. Abdülhamid'in o yıl şehrayin yapılmaması ve kamu binalarının aydınlatılmaması yönünde bir karar aldığı ve bu iş için ayrılan paraları depremden zarar görenlere bağışlayacağı dile getirilir.[107]

Bunun bir temenni mi yoksa içeriden alınan istihbarî bir bilgi mi olduğunu bilemiyoruz; ancak belki de bu haberden sonra gerçekten de kutlamalar için harcanacak parayı bağışlamayı ve hatta şenlik ve kutlamaları iptal etmeyi dahi ciddi olarak düşünen II. Abdülhamid, Sultan Abdülaziz döneminden beri uygulanıp halk tarafından benimsenen bu geleneğin devletçe pek çok yararının görüldüğü, bazı tecrübeli devlet adamlarının da bu yönde görüş bildirdiği,

[100] Siroz sancağı Cuma kasabasında halkın yardımlarıyla yapılan hapishanenin açılışı cülus yıldönümüne denk getirilir (6 Eylül 1892, BOA, DH.MKT, 1997/48). Bir diğer örnek için bkz. BOA, DH.MKT, 1997/8.

[101] 31 Ağustos 1893, BOA, Y.A.HUS, 279/121.

[102] Cisr-i Mustafa Paşa Hastahanesi'nin açılışı da cülus yıldönümünde yapılır (3 Eylül 1893, BOA, Y.MTV, 82/35).

[103] 5 Eylül 1892, BOA, Y.A.HUS, 264/81.

[104] Eskişehir-Konya demiryolunun inşasına cülus yıldönümünde başlanır (5 Eylül 1893, BOA, Y.A.HUS, 279/159).

[105] 22 Ağustos 1889, BOA, Y.PRK.MF, 1/74.

[106] 29 Ağustos 1889, BOA, İ.DH, 1151/89961; 1240/97145; 1297/3; 1306/63; 1325/40.

[107] 23 Ağustos 1894, BOA, Y.A.HUS, 307/26.

bu iş için yapılacak harcamaların büyük bir yekûn tutmadığı, hatta tam aksine yapılan alışverişlerin piyasayı canlandırıp halka yarar sağladığı gerekçeleriyle cülus yıldönümünü kutlama kararı alır; ancak yıldönümü Cuma gününe rastladığı için saraydaki tebrik töreni Cuma selamlığı sonrasına bırakılır.[108]

Yıldönümü faaliyetlerini aksatan ikinci önemli olay, 1896 yılında bazı Ermeni grupların gerçekleştirdiği Osmanlı Bankası baskınıdır. Beş gün önce meydana gelen bu olay henüz sıcaklığını koruduğu ve Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki gerilim sürdüğü için kutlamalarda maytap, fişek veya silah atılması ve sokak eğlencelerinin yapılması yasaklanır; ancak isteyenlerin ev ve iş yerlerini kandil veya fenerlerle süslemesine izin verilir. "Türlü mâna verileceği", yani dedikodulara neden olacağı gerekçesiyle yasakların basın yerine imam ve muhtarlar aracılığıyla kamuoyuna duyurulması tercih edilir.[109] Ancak hükümetin yıldönümüyle ilgili hazırladığı kamuoyu duyurusunda geçen ve "İslam ve Hıristiyan arasında küçük bir vesile ile münazaa zuhuru" ve "halk arasında telâş vukuu melhuz olduğu" gibi, halkı yanlış düşüncelere sevketme potansiyeli taşıyan ifadeler, saray tarafından metinden çıkarılır.[110] Ertesi yıl da yangın çıkma ihtimali gerekçe gösterilerek aynı şekilde havai fişek ve maytap gibi yanıcı maddelerin kullanımı yasaklanır;[111] sonraki cülus yıldönümü şenlikleri de benzer terör olaylarının olabileceği tehdit ve endişelerinin gölgesinde yapılır.[112]

1898 yılı kutlamaları kapsamında İstanbul'daki medreselerde Mevlid okutulması kararlaştırılarak yapılacak masraflar ve alınacak şekerlerin bedeli olarak her medreseye 1.500 kuruş (1.020 $) tahsis edilir. II. Abdülhamid, bu harcamalardan sonra kalan paraların geri gönderilmeyip medreselerde eğitim gören öğrenciler arasında bölüştürülmesini ister. Bu vesile ile o dönemde İstanbul'da mevcut 180 medresede yaklaşık 5.000 civarında öğrencinin eğitim aldığını öğreniyoruz.[113]

II. Abdülhamid'in 25. Cülus Yıldönümü Kutlamaları

II. Mahmud döneminin sonlarında başlayan cülus yıldönümü kutlamaları, II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı olan 1900 senesinde yaptığı büyük tören ve şenliklerle zirvesine ulaşır. Yine onun döneminde iyice dikkat çekmeye başlayan bazı

[108] 28 Ağustos 1894, BOA, İ.DH, 1315/11.

[109] 28 Ağustos 1896, BOA, Y.A.RES, 81/43; BOA, A.MKT.MHM, 628/22.

[110] Bu ilan iki gün üst üste yayımlanır (29 Ağustos 1896, BOA, İ.HUS, 49/41; 49/44).

[111] 26 Ağustos 1897, BOA, BEO, 998/74817. Kandil ve fener yakılması serbestti (999/74889).

[112] 5 Eylül 1898, BOA, Y.PRK.TKM, 41/7; BOA, YE-E,KP, 9/875.

[113] 29 Ağustos 1898, BOA, Y.PRK.HH, 30/60. Mevlid için toplam 270.000 kuruş (183.600 $) tahsis edilir (BOA, ML.EEM, 290/65).

İstanbul Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası'nın II. Abdülhamid'in 25. cülus yıldönümü için sunduğu arizanın zarfı (YEE, 57/3)

bina ve kurumların açılış ve temel atma törenlerinin cülus yıldönümüne denk getirilmesi çabaları 25. cülus yıldönümü kutlamaları çerçevesinde bütün ülkeyi kapsayan devasa bir imar ve eğitim seferberliğine dönüştürülür. Bu açıdan boyutları önceki yıllarla kıyas kabul etmez derecede büyük olan 1900 yılı törenlerine ayrı bir bahis ayırmak yerinde olacaktır.

Aylar öncesinden hazırlıkları başlatılan bu büyük kutlamaların İstanbul'daki adresi Yıldız Sarayı'ydı. II. Abdülhamid, üzerinde büyük üniforması olduğu hâlde ve Hamidiye Marşı eşliğinde Sadrazam Halil Rifat Paşa, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, nazırlar, patrikler, ulema ile ileri gelen devlet adamlarının tebriklerini Şale Köşkü'nde kabul eder. Saat 9.30'da başlayan ve sabahki bölümü saat 12'de tamamlanan resmî tören, sarayda yenilen öğle yemeğinin ardından diğer hükümdarların gönderdikleri tebrik heyetlerinin kabulüyle sürer.[114]

İngiltere, Almanya, Rusya, Fransa, İtalya, Sırbistan, Romanya ve İran, bu kutlamalar için İstanbul'a özel heyetler gönderirken diğer devletler tebrik görevi için İstanbul'daki elçi veya maslahatgüzarlarını görevlendirirler. Törenden birkaç gün önce İstanbul'a ulaşan bu heyetler, mihmandarlar tarafından karşılanarak dönemin önemli otelleri olan Pera Palace, Hotel Bristol ve Hotel Royal ile İngiltere sefirinde olduğu gibi bazen de kendi sefarethanelerinde misafir edilirler. Heyetlerin bütün masrafları

[114] Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, Güven Yayınevi, İstanbul 1960, s. 76; 2 Eylül 1900, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 6952, s. 2.

Ceyb-i Hümayun, yani padişahın özel hazinesinden karşılanır.[115]

Diplomatların en kıdemlisi olduğu gerekçesiyle Avusturya heyetiyle başlayan kabul merasimi, İran, İtalya, Almanya, Rusya, İngiltere, Fransa, Romanya, Karadağ, İspanya, Belçika, Felemenk, Sırbistan, Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan heyetleri, İsveç ve Norveç maslahatgüzarı, Bulgaristan emareti ve Papalığın İstanbul'daki temsilcisi ile devam eder. Padişah, her bir heyeti kabulünde bir yandan o ülkenin hükümdarının kendisine vermiş olduğu nişanları takarken bir yandan da arka planda ilgili ülkenin millî marşı çalınır. Tebrik ve hükümdarının namesini padişaha sunma görevlerini tamamlayan heyetler birer birer saraydan ayrılırlarsa da iş bu kadarla bitmez; gece yapılacak şehrayin ve kutlamaları daha iyi izleyebilmeleri amacıyla Şirket-i Hayriye'den iki vapur kiralanır;[116] ayrıca törenden iki gün sonra heyetler, şehzadeler, İstanbul'da görev yapan diplomatlar, hatırı sayılır misafirler ile devlet ricaline sarayda padişahın da katıldığı muhteşem bir ziyafet verilir; ziyafet esnasında her devletin marşı ayrı ayrı çalınarak misafirlere bir cemile yapılır.[117]

İstanbul Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası'nın II. Abdülhamid'in 25. Cülus yıldönümü için sunduğu müzeyyen tebrikname (YEE, 57/3)

İstanbul'da önceki yıllarda olduğu gibi şehrin her tarafı, evler, kamu binaları, köşkler, gemiler, yalılar süslenip ışıklandırılır, bayraklar asılır, birçok yerde zafer anıtları dikilir, şehrin farklı yerlerine padişaha duaları içeren pankartlar açılır, gece geç saatlere kadar süren eğlencelerden dönenler için ek tren seferleri konulur, zaman zaman yapıldığı üzere süslenen ve aydınlatılan binaların listeleri

[115] Sevim Çakmak, "Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülûs Yıldönümü Kutlamaları", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000, s. 88, 99.

[116] 2 Eylül 1900, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 6952, s. 2.

[117] 3 Eylül 1900, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 6953, s. 1-2.

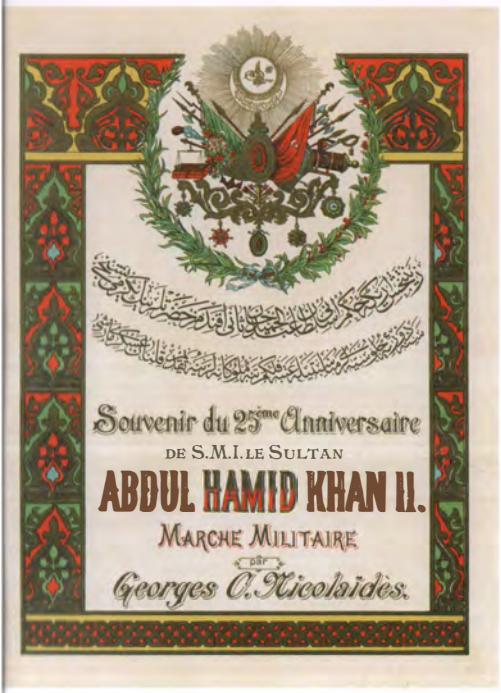

Georges C. Nicolaides'in II. Abdülhamid'in 25. cülus yıldönümü vesilesiyle bestelediği askerî marşın kapağı (İ.Ü. Kütüphanesi, nr. 90696)

dönemin basını aracılığıyla kamuoyuna da duyurulur.[118]

Mülki âmirlerin başkanlığında hükümet dairelerinde yapılan resmî törenlerin yanı sıra fakir çocukların sünnet töreni, atılan toplar, süslenip aydınlatılan binalar, gece yapılan şenlik, eğlence ve ziyafetler anlamında benzer kutlamaların yapıldığı taşraya imar ve bayındırlık bakımından ayrı bir bahis açılması gerekir. Bu bağlamda önceden inşasına veya hazırlığına başlanan bina ve sairenin açılışları da yıldönümü faaliyetlerine dahil edilerek kutlama coşkusu daha da artırılır.

II. Abdülhamid döneminin en önemli projelerinden biri olan Hicaz demiryolunun temel atma töreni de bu kapsamda Suriye'de yapılır. Taşranın hemen her tarafında, çeşme, namazgâh, hükümet binası, hastahane, saat kulesi, cami, rıhtım, şose yollar, kız ve erkek okulları, eczahane, köprü, kadın hapishanesi, karakol binası, su yolu, şadırvan, hamam, fabrika, kütüphane, medrese, telgrafhane, tiyatro, askerî bina, değirmen, hapishane gibi çoğu kamu hizmeti vermeye yönelik binaların temel atma veya açılış törenlerinin denk getirildiği cülus yıldönümü âdeta bir bayındırlık seferberliğine dönüştürülür. Aynı durum İstanbul için de geçerlidir. Darülfünun'un eğitime başlaması, Orman ve Maadin Nezareti binası ile şehrin değişik yerlerinde yapılan çeşme, mektep, karakol, saat kulesi ve hanların açılışı, Darüleytam binası ile Haydarpaşa rıhtımının temel atma törenleri aynı gün yapılır; ayrıca kitaplar basılır, öteden beri olduğu gibi, müzisyenler besteledikleri marşları, şairler de padişaha yazdıkları kaside ve şiirleri saraya takdim ederler.[119]

[118] S. Çakmak, "Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülûs Yıldönümü Kutlamaları", s. 13-14.

[119] S. Çakmak, "Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülûs Yıldönümü Kutlamaları", s. 53-71.

25. cülus yıldönümü sıradan insanın hayatına dokunacak bazı uygulamaları da gündeme getirir. Hükümetin hazırladığı bir öneri ile Hicrî 1299 (1882) yılının sonuna kadar olan döneme ait halkın vergi borçları (*bekaya*) af kapsamına alınarak fakirlerin sevindirilmesi yönüne gidilir. Burada niçin 1299 yılının tercih edildiği ile ilgili bir açıklama yoktur. Bu tarih, o dönemlerde de kabul edilen Osmanlı Devleti'nin Miladî 1299 yılında kurulmuş olduğuna atıf yapılan bir sembolizmden dolayı mı yoksa devletin vergi alacaklarına dair olan hesaplamaları sonucunda kabul edilebilir bir meblağı ortaya koyduğu için mi tercih edilmiştir, bilemiyoruz. Yapılan hesaplar neticesinde güncele doğru arttırılacak her bir yılın affedilecek meblağı daha da büyüteceği görüldüğü için böyle bir tercih yapılmış olabilir; ancak 25. yılın 18 yıl öncesine ait böyle bir sınırlama bile devletin affettiği alacağının 11.371.000 liraya (784.599.000 $) ulaştığını gösteriyor ki bu çok büyük bir rakamdır.[120] Zira 1900 senesinde hazinenin bütçe gelirlerinin tamamının 18.829.322 lira (1.299.223.218 $) olduğunu belirtmek,[121] affedilen vergi miktarının büyüklüğü hakkında bir fikir verebilir. Neticede bu önerinin padişah tarafından kabul edilmesiyle birlikte büyük bir vergi affı devreye girmiş olur.[122]

Uncuyan Apik Efendi'nin 25. cülus yıldönümü vesilesiyle II. Abdülhamid'e sunduğu gümüş vazo
(TSM, Envanter nr. 16/1614)

II. Abdülhamid'in bu bağlamda yaptığı önemli ve kamuoyunu yanına çekmeye yarayacak uygulamalardan biri de öteden beri Türkçe gazetelerden alınan ve Türkçe basın üzerine ciddi bir baskı oluşturan pul vergisini kaldırmasıydı. Üzerinde "gazeteye mahsus pul" ibaresi bulunan iki para değerindeki bu pullar baskıdan önce alınıp gazete kâğıdına yapıştırıldığı ve bir çeşit peşin vergi olduğu[123]

[120] 30 Ağustos 1900, BOA, İ.ML., 39/76; 31 Ağustos 1900, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 6950, s. 1.

[121] T. Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler, 1841-1918*, s. 135.

[122] 30 Ağustos 1900, BOA, İ.ML, 39/76; 31 Ağustos 1900, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 6950, s. 1. Kararın alınmasıyla iş bitmez; Adliye Nezareti, bu kararın daha önce bekayadan dolayı haklarında dava açılan kişileri de kapsayıp kapsamadığını Maliye Nezareti'nden sorar (BOA, BEO, 1577/118259).

[123] Birkaç örnek olmak üzere bkz. 6 Haziran 1876 (13 Cemaziyelevvel 1293), *Sabah*, nr. 87, s. 1; *İstikbal*, nr. 115, s. 1.

Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin 25. cülus yıldönümü vesilesiyle II. Abdülhamid'e sunduğu üç ayaklı gümüş tuvalet masası
(TSM, Envanter nr. 16/1642)

için gazete sahiplerini maddî olarak zorlardı. Dönemin şartlarında zaten güçlükle ayakta duran gazetelerin bir de böyle doğrudan bir vergi vermeleri basını zor duruma soktuğu için gazeteler af haberini iri puntolarla ve büyük bir sevinçle sayfalarına taşırlar.

Trajik bir çelişki olarak döneminde ve sonrasında sansürle özdeşleştirilen II. Abdülhamid, bu icraatından dolayı gazetelerde matbuatı yeniden ihya eden kişi olarak tanımlanır. Muhtemelen hükümetin dikte ettirdiği "sevgili padişahımız efendimiz hazretlerinin âtıfet-i ulyası ve matbuat-ı Türkiye'nin tarih-i ihyası" başlığını taşıyan bir metin ufak tefek değişikliklerle gazetelerin birinci sayfalarında yer alır. Metinde kaldırılmasıyla birlikte basının taze hayat bulduğu belirtilen bu verginin II. Abdülhamid'in cülusundan önce konulduğuna da ayrıca vurgu yapılır. Türkçe gazetelerin imziyaz sahipleri bu karar üzerine Mabeyn Başkitabeti'ne giderek hem teşekkür hem de "derkâr bulunan ubudiyet-i kadîmelerini teyid", yani öteden beri bilinen kulluk görevlerini tekrar ederler.[124]

Önceki yıldönümlerinde olduğu gibi, 25. cülus yıldönümü devletin dış temsilciliklerinde de kutlanır; beklenebileceği gibi bu kutlamalar "emsali nâ-mesbuk", yani daha önce görülmemiş bir biçimde canlı, eğlenceli, mutantan ve büyük boyutta olur. Sefaret, maslahatgüzarlık ve şehbenderliklerde verilen davet ve ziyafetlere diplomatların yanı sıra ilgili ülkenin devlet adamları ile orada yaşayan Osmanlı vatandaşları da iştirak ederdi. Paris sefaretindeki kutlama törenine 800'ün ve Uluslararası Paris Sergisi Osmanlı Seksiyonu'ndaki davete de 2.000'in üzerinde davetlinin

[124] 5 Eylül 1900, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 6955, s. 1; *Servet-i Fünûn, Tevcihat ve Havadis Kısmı*, nr. 495, s. 1.

katıldığı görülüyor. Londra, Berlin, Viyana, Lahey, Cenevre, Stockholm gibi önemli başkentlerde benzer törenler düzenlenir; ayrıca Balkanlar, Seylan, Güney Afrika, Hindistan, Cava, Rusya gibi dünyanın değişik yerlerinde yaşayan Müslüman topluluklar düzenledikleri tören, şenlik, eğlence ve faaliyetlerle halife/padişah ile olan bağlarını daha da güçlendirirler.[125]

II. Abdülhamid'in kendi ailesi ve harem halkının tebriklerini kabul etmesi ise ancak bütün kutlamalar tamamlanıp hareme geçtikten sonra mümkün olur. Güzel ve yeni elbiseleri içerisindeki kadınlar sahip oldukları nişanları da takılı olduğu hâlde büyük salona geçip padişahı kutlar, hanedan üyeleri olan sultanlarla başlayan kutlama merasiminde daha sonra hazinedarlar ve haremin diğer mensupları olmak üzere bir hiyerarşi takip edilir, herkes kendi dairesini bayraklarla ve geceleri de kandil ve fenerlerle donatır, her bir dairede müzikli eğlence ve ziyafetler düzenlenirdi.[126]

Kendi çocukları, hanedanın kız ve erkek üyeleri, damatlar, sadrazam, şeyhülislam, serasker, nazırlar, saray görevlileri, önde gelen devlet adamları, valiler, patrikler, sarayla iş yapan kuyumcu, tüccar, terzi gibi iş adamları, tebrik için İstanbul'a gelen yabancı hükümdarların özel temsilcileri, Osmanlı Bankası idarecileri, cülus yıldönümü vesilesiyle II. Abdülhamid'e zengin ve değerli

ثروت فنون

II. Abdülhamid'in 28. cülus yıldönümü vesilesiyle süslü bir kapakla çıkan Servet-i Fünun dergisi (*Servet-i Fünun*, Sayı 644-45, 19 Ağustos 1319)

hediyeler sunarlar. Bunlar arasında Sultan Abdülmecid imzalı hat levhası, vazolar, seccadeler, yazma Kur'an-ı Kerimler, hilalar, saatler, bastonlar, yazı ve çay takımları, kitaplar, kılıçlar, tespihler, tuvalet takımı, albümler, hilyeler, ıtriyat, Dikilitaş ve III. Ahmed çeşmesinin maketleri ile büyük piyano bilhassa zikre

125 S. Çakmak, "a.g.tez", s. 24vd.

126 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, s. 74, 76.

değerdir. Tahmin edileceği üzere hediyelerin hemen hepsi padişaha takdime değecek derecede güzel, süslü ve değerliydi.[127]

Son Cülus Yıldönümleri

Cülus yıldönümü kutlamaları Sultan Mehmed Reşad döneminde de bu şekilde zenginleşerek sürer gider. Kutlama programlarını önceden belirleyen hükümet, II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi, resmî daireleri tatil eder. Devlet ricali, dinî grupların ruhani liderleri ve iktisadi kurumların yöneticilerinin üniformalarıyla katıldıkları Muayede Salonu'ndaki törende sadrazamın ardından heyetler birer birer padişaha tebriklerini sunar. Alınan güvenlik tedbirleri kapsamında akşam yapılacak şenliklerde silah atışı yasaklanarak sadece gemilerden atılacak fişeklerin ve müziğin eşliğinde eğlenilmesine izin verilir. Taşrada ise sıkıyönetimin uygulandığı bölgelerin dışında yaşayan halkın silah atıp atmaması valilerin sorumluluğuna bırakılır.[128]

Enver Bey'in 23 Ocak 1913 tarihinde Bâbıâli'yi basarak Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa'yı istifa ettirip yerine Mahmud Şevket Paşa'yı getirtmesi üzerine gelişen olayların tedirginliği sürdüğü için o yılın cülus yıldönümü kutlamalarında merkez ve taşradaki devlet dairelerinin açık bulundurulması, şehrayin için sadece camilerle kamu binalarının aydınlatılıp halkın bu yükümlülükten muaf tutulması ve devlet dairelerinden dahi olsa fişek atılmaması kararlaştırılır.[129] Ertesi yıl tekrar eski sisteme dönülüp resmî daireler tatil edilirse de[130] Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması münasebetiyle geceleri şehrayin yapılıp bina ve bahçelerin aydınlatılması yönündeki uygulamalar kaldırılır.[131]

Cülus yıldönümlerini kutlamayı sürdüren Sultan Vahideddin döneminde yapılan tören ve şenlikler doğal olarak Birinci Dünya Savaşı'nın ve krizlerin gölgesinde kalır; saray ve taşradaki hükümet dairelerinde yapılan resmî törenin dışında şehrayin, top atışı, cami, mescit ve kamu binalarının aydınlatılması gibi faaliyetler yasaklanır ve bu hususlar taşraya da duyurulur.[132] 1922 senesinin cülus merasimi de aynı yasaklar kapsamında gerçekleştirilir.[133]

II. Abdülhamid döneminde özellikle dış siyasette hilâfete vurgu yapılması ve

[127] Nedret Bayraktar, "Sultan II. Abdülhamid'e Gelen 25. Cülûs Hediyeleri Defteri", *Tarih ve Toplum*, Sayı 21 (Eylül 1985), s. 12-19. Bir kısmı bugün müzelerde sergilenen veya kataloglarda kayıtlı olan bu hediyelerden bazılarının görüntüleri için bkz. *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülûs Hediyeleri*, Yıldız Sarayı Vakfı Yayını, İstanbul 2014.

[128] 23 Nisan 1910, BOA, İ.DH, 1481/31; MV, 139/63; BOA, İ.MMS, 138/20.

[129] 22 Nisan 1913, BOA, İ.MMS, 163/22.

[130] 22 Nisan 1914, BOA, İ.A, 1/49; 19 Nisan 1915, 1/62.

[131] 26 Nisan 1917, BOA, DH.KMS, 44/35.

[132] 29 Haziran 1920, BOA, BEO, 4639/347917; BOA, DH.İ.UM, 19/1.

[133] 2 Temmuz 1922, BOA, BEO, 4714/353516; BOA, DH.İ.UM.EK, 63/26.

halifeliğin ön plana çıkarılması, dünyadaki Müslüman cemaatlerin bakışlarını İstanbul'a çevirmelerine neden olur. Cülus yıldönümleri de bu irtibatı güçlendiren vesilelerden biri idi. Nitekim Londra ve Liverpool İslam cemaatleri liderlerinin birer mektup yazarak halife/padişahın cülus yıldönümünü kutlamaları bu bağlamda değerlendirilebilir. Londra Camii'nde bir araya gelen İngiltere'deki Müslümanlar, yıldönümü vesilesiyle Mevlid okutup dualar ettikten sonra bir de ziyafet verirler.[134] Aynı şekilde Cape Town, Rangon ve Bombay gibi dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Müslümanlar da Mehmed Reşad'ın cülus yıldönümünü kutlamalarının yanı sıra bu vesileyle yaptıkları faaliyet ve şenliklerle ilgili olarak İstanbul'u bilgilendirmeyi de ihmal etmezler.[135]

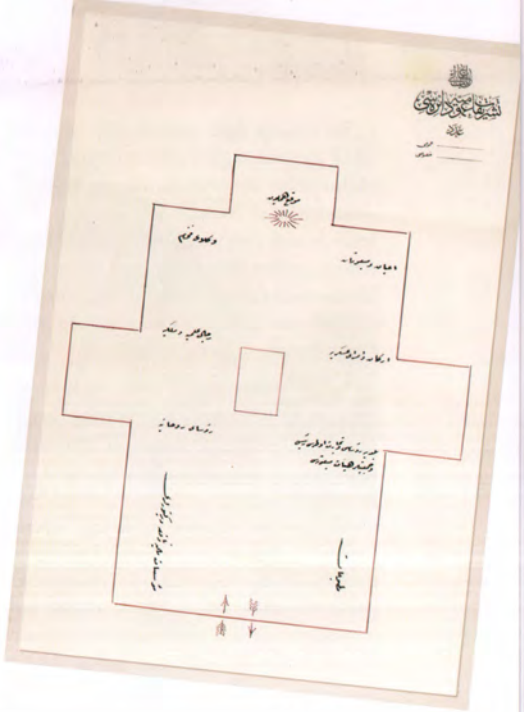

Mehmed Reşad'ın 1914 cülus yıldönümü vesilesiyle Muayede Salonu'nda yapılan kutlama töreninin düzenini gösterir kroki (BOA, İ.A, 1/49, lef. 2)

Cülus Yıldönümünün Dış Temsilciliklerde Kutlanması

Sultan Abdülmecid dönemi hariç tutulursa, cülus yıldönümleri, 1836 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin dış temsilciliklerinde de kutlanır. 1835 yılında gündeme getirilip kutlanma kararı alınan cülus yıldönümleri için dış temsilciliklerle ilgili herhangi bir düzenleme ve düzgün bir bilgilendirme yapılmadığından dolayı ilk kutlamalarda bazı sıkıntılar yaşanır. Nitekim *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan yazı dışında kendilerine bir bilgi iletilmediği için törenin yapılış şekli hakkında talimat beklediğini[136] belirten Paris sefiri, kutlamalarda güneş yılının mı yoksa ay yılının mı esas alınacağı sorusunu sorar.[137] Her ne kadar ayrıntıları hakkında bilgi sahibi değilsek de o yıl Paris sefaretinde kutlamanın yapıldığı anlaşılıyor.[138]

134 4 Ekim 1898, BOA, Y.A.HUS, 389/87.

135 BOA, HR.TO, 541/74; BOA, İ.MBH, 8/46; 9/10; 9/15.

136 8 Mayıs 1836, BOA, HAT, 676/33014.

137 BOA, HAT, 676/33014.

138 BOA, HAT, 1184/46714. Yıldönümünün Eflak'ta da kutlandığına dair bkz. BOA, HAT, 1328/51815.

Bu hususla ilgili yaşanan diğer bir aksaklık da törenin gününde yapılmamasıydı. Muhtemelen dönemin şartları içinde iletişimde yaşanan sorunlardan dolayı Berlin Sefiri Kâmil Paşa'nın cülus yıldönümünü olması gereken tarihten iki gün sonra kutlamasından rahatsız olan hükümet, gönderdiği bir yazı ile kutlamaları gününde yapmaları konusunda sefirleri uyarır.[139]

Cülus yıldönümünü zamanında kutlayanlardan biri olan Londra Sefiri Sarım Efendi, sefarethanenin dışını yeni tekniklerle yapılmış renkli gaz lambalarıyla, içini ise kandillerle süsleyip aydınlatır. Işıklarla ve büyük harflerle yazılmış "Çok Yaşa Sultan Mahmud" ibaresinin bulunduğu sefaretin dışında yer alan lambaların üzerinde üstte parlak bir güneş, altta hilâlin içerisinde bir yıldız ve bunların altında padişahın tuğrası ile defne yapraklarıyla süslü Sultan Mahmud'un baş harfleri olan SM'nin işlendiği inisiyaller mevcuttu. Kraliçe Victoria'nın (s. 1837-1901) taç giyme merasimi için Londra'da bulunan Ahmed Fethi Paşa'nın da iştirak ettiği eğlenceler sabaha kadar sürer. Askerî bando gece boyunca Donizetti'nin II. Mahmud için bestelediği marşı, İngiliz Millî Marşı'nı ve katılımcıları eğlendirecek değişik parçaları çalar.[140]

Sultan Abdülmecid döneminde terk edilmesine rağmen Sultan Abdülaziz'den itibaren içte ve dışta tekrar yıldönümü kutlamalarına geri dönülür. Atina Sefiri Fotyadis Bey'in kutlama kararını Yunan makamlarına iletmesi üzerine, Yunan kralı adına üst düzey bir saray görevlisi, yabancı sefirler, Yunan hükümet üyeleri ve Mecidiye ve İftihar nişanları sahibi Yunan uyruklular, 25 Haziran'da elçiliği ziyaret ve sefiri tebrik ederler. O günün akşamı, diplomatlar, Yunan saray görevlileri, hükümet yetkilileri ile diğer ileri gelenlere Fotyadis Bey tarafından bir ziyafet verilir. Yabancı sefirlerin en kıdemlisinin padişahın şerefine kadeh kaldırması üzerine Fotyadis Bey de ona eşlik eder, gece sefaret binası aydınlatılır, yemek esnasında bir yandan orkestra "millet havaları" çalarken, bir yandan da Pire limanındaki Yunan gemilerinden tören kapsamında kutlama topları atılır.[141]

Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelerde bulunan sefir ve maslahatgüzarları da aynı şekilde bulundukları ülkelerdeki görevliler ile sefir ve diplomatik misyona ziyafetler verip kutlamalar yapardı.[142] Bu ziyafet ve kutlamaların bir de mali boyutunun olduğunun ve hazineye büyük bir yük getirdiğinin ifade edilmesi gerekir. Nitekim Atina, Petersburg, Londra, Torino, Paris, Viyana ve Berlin sefaretlerinin vermiş olduğu ziyafetlerin toplam tutarının 1.444 liraya (69.312 $)

[139] 6 Ocak 1839, BOA, HAT, 697/33637; 1197/47023.

[140] 1 Eylül 1838, BOA, HAT, 1187/46763.

[141] 26 Haziran 1862, BOA, HR.SYS, 1724/28.

[142] Viyana Sefiri Kalimaki Bey'in yazısı için bkz. 6 Temmuz 1862, BOA, HR.TO, 106/5. Ayrıca bkz. BOA, HR.TO, 86/13.

II. Abdülhamid'in cülus yıldönümünün Atina Sefareti'nde kutlanması
(İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90854/61)

ulaşmış olduğunu ifade etmek bu konuda bir fikir verebilir.[143]

Bir sonraki sene beklenebileceği gibi daha düzenli ve önceden planlanarak hareket edilir. Paris Sefiri Mehmed Cemil Paşa'nın diplomatlar ile Fransa hariciye nazırı ve diğer ileri gelenlere verdiği ziyafet sabahın ilk ışıklarına kadar sürer. Bu vesile ile sefaret binasının bu tür davetler için uygun olmadığı ve en fazla 10-15 kişilik bir kapasitesi bulunduğu için ziyafetin sefaretin bahçesinde kurulan özel bir platformun üzerinde verildiğini öğreniyoruz. Paris'te yaşayan Osmanlılar da 24 Haziran 1863 akşamı, yani cülus yıldönümünden bir gün önce Paris'teki Mekteb-i Osmanî'nin bahçesinde yaklaşık 100 kişilik bir ziyafet düzenler. Askerî bandonun eşlik ettiği eğlenceler gece yarısına kadar devam eder. Böylece bu sivil toplantı normalden bir gün önce yapılarak Paris sefirinin de kutlamalara katılması

143 16 Temmuz 1862, BOA, İ.HR, 193/10940; BOA, HR.MKT, 403/55.

sağlanmış olur.[144] Diğer sefaretler de aynı şekilde kutlama programları düzenler,[145] elçiliklerin faaliyetlerine şehbenderlikler de eklenir,[146] balolar verilir[147] ve kutlamalar sonraki yıllarda da sürdürülür.[148]

Sultan Abdülaziz'in üçüncü cülus yıldönümü vesilesiyle Viyana sefirinin burada yaşayan Osmanlı uyruklu gayrimüslimlerden kilise ve havralara giderek padişaha dua etmelerini istemesi ve bu istek üzerine Viyana'da yaşayan Hıristiyan ve Yahudilerin devlete bağlılıklarının bir göstergesi anlamına gelen bu faaliyetlere katılmaları önemlidir.[149]

Bazı yabancı hükümdar[150] veya veliahtların[151] ülkelerinde bulunan Osmanlı sefirlerini aracı kılarak padişahın cülus yıldönümünü kutladığı, İran şahı[152] ve Belçika kralı[153] gibi bazı hükümdarların gönderdikleri birer telgraf ile doğrudan padişahı kutlamayı tercih ettiği görülür; cülus yıldönümlerinde hükümdarların birbirlerini kutlamaları zaman içerisinde riayet edilmesi gereken diplomatik bir ritüele dönüşür.[154]

II. Abdülhamid döneminde de cülus yıldönümleriyle ilgili önceki dönemlerden devralınan gelenekler aynen sürdürülür.[155] Osmanlı Devleti'nin katıldığı Uluslararası Chicago Sergisi'nde cülus yıldönümü münasebetiyle yapılacak olan şehrayin için sergi komiseri Hakkı Bey'in istediği bayrak, sancak ve üzerinde "Padişahım Çok Yaşa" yazılarının bulunduğu afişlerin İstanbul'dan gönderilmesi ve maytap ve fişeklerin ise Amerika'dan satın alınması kararlaştırılır.[156] Neticede cülus yıldönümü günü bayraklar ve kandillerle donatılan Osmanlı sergi binasında 600 kişiye ziyafet verilir, gece Jackson Parkı'nda konserler düzenlenir, danslar yapılır ve o geceki şenliklere yaklaşık 1.200 kişi katılır.[157]

Osmanlı Devleti'nin dış temsilciliklerinde cülus yıldönümlerinin kutlanması, Sultan Mehmed Reşad ve Sultan Vahideddin dönemlerinde de aynı üslup üzere devam eder.

144 22 Temmuz 1863, BOA, İ.HR, 201/11490.

145 BOA, İ.HR, 201/11480; 202/11511; BOA, HR.TO, 55/57; 86/32.

146 3 Temmuz 1863, BOA, HR.TO, 322/62; 325/2; BOA, İ.HR, 202/11538; 251/14925; BOA, A.MKT.MHM, 360/8 ve 9.

147 22 Temmuz 1863, BOA, HR.MKT, 447/51.

148 BOA, HR.SFR.3, 89/15; BOA, HR.SYS, 1726/25; 27 Haziran 1871, 1898/24; BOA, HR.TO, 106/34.

149 19 Temmuz 1864, BOA, İ.HR, 208/11990.

150 Belçika kralı, burada görev yapan Kâmil Bey'i padişaha tebriklerini iletmek üzere resmen aracı kılar (25 Haziran 1871, BOA, HR.TO, 549/74).

151 3 Temmuz 1872, BOA, İ.HR, 255/15184.

152 24 Haziran 1874, BOA, HR.TO, 551/73.

153 1 Eylül 1884, BOA, HR.TO, 499/33.

154 8 Ocak 1886, BOA, HR.TO, 32/79; BOA, Y.PRK.NMH, 4/84; 6/4; BOA, Y.PRK.BŞK, 27/52; 31/96 ve 97.

155 7 Eylül 1886, BOA, HR.TO, 46/115.

156 25 Temmuz 1893, BOA, YTV, 80/67; BOA, Y.PRK.ASK, 93/33.

157 2 Eylül 1893, BOA, Y.MTV, 82/37.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

"Âşık-ı sâdıkda dîl birdir olur mu yâr iki
Hiç bir taht üstünde mümkün müdür hünkâr iki"

II. Selim[158]

Osmanlı padişahlarının tahta cülusu ve ardından iktidar değişikliğine bağlı olarak gerçekleştirilen bazı uygulama ve ritüellerin incelendiği bu kitap, konuyu başlangıcından itibaren imparatorluğun sonuna kadar bir bütünlük içerisinde ele alan yegâne çalışma olma özelliğine sahiptir. Konunun bu şekilde bütüncül ve uzun periyotlu bir yöntemle incelenmesi, hanedanın 600 yılı aşan tarihi boyunca teşrifat kurallarının ve müesseselerin gelişimine paralel olarak cülus ve cülus ritüellerinde ortaya çıkan değişim ve kırılma noktalarının daha rahat görülmesini sağladığı ve problemi anlama ve anlamlandırma açılarından uygun bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Öte yandan konuyu ana hatlarıyla ele alan bu çalışmanın bundan sonra yapılacak daha derinlikli akademik araştırmalara zemin hazırlama potansiyeli taşıdığının da ifade edilmesi gerekir.

İlk dönem Osmanlı padişahlarının tahta geçiş tören ve teşrifatı hakkındaki bilgilerimiz, kaynakların azlığı ve var olanların da bu konulardaki suskunluğu yüzünden gayet sığdır. Bu suskunluk, teşekkül döneminde olan devletin bu tür teşrifatî ritüellerinin

[158] *Müntehabât-ı Mesâri' ve Ebyât*, s. 188.

henüz yerleşmemiş veya basit de olsa var olan kural ve merasimlerin dönemin sınırlı sayıdaki kaynak yazarlarının dikkatlerini çekmemiş olma ihtimallerini akla getirmektedir. Bu olasılıkların hangisi veya hangileri doğru olursa olsun ortadaki gerçek 14. ve 15. yüzyıl cülusları hakkındaki bilgilerimizin sınırlı olduğu ve bu dönem cüluslarının büyük ölçüde taht çekişmeleri ve siyasi olaylar bağlamında kaynaklarda yer bulabildiğidir.

Türklerde tahtın intikaline dair genel kabul gören bir kural ve gelenek olmadığı için hanedanın her erkek üyesi taht üzerinde eşit haklara sahipti. Bu açıdan mevcut padişah kendinden sonra tahta geçmesini istediği kişiyle ilgili bir niyete sahip olsa ve bu tasavvurunu açıkça ortaya koysa dahi söz konusu geleneksel yaklaşım ve anlayıştan dolayı hanedan üyesi diğer şehzade/şehzadeler padişahın veliaht belirleme kararına uymadığı için 17. yüzyılın başlarına kadarki dönemde padişahın ölümünden önce veya sonra taht kavgalarının başladığı ve bu yüzden ortaya çıkan mücadelelerin toplumun ve devletin enerjisini ciddi ölçüde tükettiği görülür. Galip gelip tahta sahip olan şehzadenin taht mücadelelerini sona erdirmek amacıyla hanedanın diğer erkek üyelerini öldürerek veya gözlerine mil çektirerek iktidar oyununda safdışı bırakması yönündeki uygulamalar Fatih Kanunnamesi ile hukuki bir kılıfa büründürülürse de nizam-ı âlem için kardeş katline cevaz veren bu kuralın da soruna çözüm olamadığı anlaşılıyor.

16. yüzyılda ve özellikle de bu yüzyılın son çeyreğinde tam bir şehzade kıyımı şeklinde tezahür eden nizam-ı âlem için kardeş katli anlayışı, dönemin yazarlarının yanı sıra kamuoyunda da büyük tepki çeker. Osmanlı kronikleri her ne kadar bu durumu "zarar-ı hâss zarar-ı ânımdan evlâdır", yani birkaç hanedan üyesinin bu şekilde öldürülmesinin, iktidar mücadelesine kalkışan şehzadelerin arasındaki çatışma ve savaşların çok daha yüksek sayıda ölüme neden olmasına tercih edilmesi şeklinde açıklarlarsa da tahtın veraseti sorunu kalıcı ve hukuki bir çözüme kavuşturulamadığı için bu konuyla ilgili sıkıntılar sonraki dönemlerde de devam eder.

Tahta çıktığı sırada 19 kardeşini öldürten III. Mehmed'in cülusundan yaklaşık 8 yıl sonra 1603'te aniden vefat etmesi, fiilî olarak yeni bir dönemin başlamasına neden olur. 13 yaşında tahta geçen ve kısır olup olmadığı dahi belli olmayan oğlu I. Ahmed'in kardeşi Mustafa'yı öldürmesine izin vermeyen dönemin ricalinin, I. Ahmed'in 1617'de genç yaşta vefat etmesi üzerine kardeşi I. Mustafa'yı tahta geçirmeleri sonucunda fiilî olarak ortaya çıkan ekberiyet sistemi her ne kadar iktidar etrafındaki gerilimleri azaltıyor gibi görünürse de biraz daha yakından bakıldığında sorunun mahiyet değiştirerek sürmekte olduğu fark edilir. 1687 yılında çıkan isyanın gidişatından tahttan indirileceğini anlayan IV. Mehmed'in yerine oğlu Mustafa'nın geçirilmesini ve benzer şekilde bazı padişahların ekber veliaht yerine kendi

oğullarını veliaht olarak atamak istemesi aradan geçen uzun süreler içerisinde ekberiyet sisteminin hanedan çevrelerinde içselleştirilemediğini ve esasında hiçbir zaman da içselleştirilmeyeceğini ortaya koymaktadır. Nitekim veraset sistemi tartışmalarının sonraki dönemlerde de sürdüğü ve 1876 Kanun-i Esasi'siyle birlikte hukuki bir mahiyet kazanmasının dahi ekberiyet sistemi etrafındaki tartışmaları sonlandıramadığı görülür.

17. yüzyılın karışık, kaotik ve buğulu ortamında kendilerini "cumhur" olarak tanımlayan İstanbul'daki güç odaklarının ön plana çıkarak iktidar değişikliklerinde belirleyici bir rol oynamaya başladığı görülür. Nitekim bu yüzyılda meydana gelen 10 iktidar değişikliğinden yarısının bir isyan neticesinde vuku bulması, "cumhur"un beğenmediği veya çıkarlarına uygun bulmadığı padişahı tahtından indirerek yerine mevcut alternatiflerden birini geçirdiğini gösteriyor. Öte yandan "cumhur"un isyan neticesinde iktidara taşıdığı padişaha atalarının tahtında kendileri sayesinde oturmakta olduğunu belirterek zaman zaman gözdağı vermesi ve diyet hatırlatması da ihtilâl sonucu tahta çıkmanın bedelidir. Bu durum, büyük şair Namık Kemal'in, "Kimsenin lütfuna olma tâlip, Bedeli cevher-i hürriyettir"[159] dizelerindeki anlamın vücut bulmuş hâlidir.

Bu dönemde hem şehzadelerin sancağa çıkarılmayıp Topkapı Sarayı'ndaki Şimşirlik'te yaşamak zorunda bırakılması ve hem de Kafes'te yaşayan şehzadelerin çocuk sahibi olmalarına izin verilmeyip bu hakkın sadece padişaha tanınması, bir yandan şehzadelerin dünyadaki gelişmelerden ve yönetim becerilerinden habersiz kalmalarına ve diğer yandan da şehzade sayısının azalıp zaman zaman küçük yaştakilerin iş başına gelmelerine yol açar. Uzun yıllar Kafes'te ölüm korkusu içinde geçirdikleri günlerin mirası olarak aklî melekelerinde sorunlar oluşan I. Mustafa ve Sultan İbrahim gibi padişahların yanı sıra küçük yaşta tahta çıkan I. Ahmed, IV. Murad ve IV. Mehmed gibi çocuk padişahların iş başına gelmesi, bir yandan bürokrasinin muhatabı olarak annelerini ve saray ağalarını ön plana çıkarırken bir yandan da bu padişahların imametinin meşruluğu konusunda kamuoyunda ciddi kuşkuların ortaya çıkmasına neden olur ve iktidarlarının etrafındaki bu tartışma ve şüpheler esasında büyük bir meşruiyet krizine dönüşür.

17. yüzyılın başlarına kadar tahta geçen padişahların taşra yöneticilerine gönderdikleri cülus fermanları ile cülusu bildirmek amacıyla yabancı hükümdarlara yazdıkları namelerde Allah'ın takdiri ve soydan gelen bir hakla Osmanlı tahtına çıktıkları söz konusu edilirken bu dönemden itibaren halkın bütün kesimlerinin ortak kararı ve yüksek ulema ve vezirlerin oy birliği ile tahta çıkıldığına vurgu yapılmasının, yani iktidarlarıyla ilgili böyle geniş bir mutabakata ve meşruiyet referanslarına müracaat

[159] Ö. Göçgün, *Namık Kemal'in Bütün Şiirleri*, s. 392.

edilmesinin, aklî melekelerinde sorun olan veya küçük yaşta tahta çıkan padişahların halife/sultanlığı etrafında ortaya çıkan söz konusu kuşku ve tartışmaları sona erdirme çabalarıyla alakası olduğu açıktır.

Taht değiştiğinde yeni padişahın en önemli ve öncelikli görevi, babası veya kardeşi olmasına bakılmaksızın önceki padişahın devlet yönetiminden gölgesini ve izlerini silmek, daha doğrusu devlet aygıtına kendi damgasını vurmak olurdu. İktidarın bu şekilde yeniden biçimlendirilme operasyonu harem mevcudundan saray ve Enderun görevlilerine ve merkez ve taşra bürokrasisinin önemlilerine kadar uzanabilirdi. Önceki padişahın harem halkı Eski Saray'a gönderilir, Enderun halkı da görev değişikliği ve çeşitli vesilelerle saraydan çıkarılarak yerlerine yenileri getirilirdi. Her ne kadar tahta geçer geçmez mevcut sadrazam genelde görevinde bırakılırsa da kısa bir süre sonra başta sadrazam olmak üzere yavaş yavaş değiştirilen üst düzey bürokratik kadrolar bu büyük operasyondan nasibini alır; bu büyük yeniden yapılanma sürecini, yeni padişahın isminin sikkelere kazınması, tuğrasının ferman ve beratları süslemesi ve adının hutbelerde zikredilmesi faaliyetleri tamamlardı. Şimşirlik öncesi dönemde yeni padişah ve sancaktan getirdiği ekibi bu değişime öncülük edip eski görevlilerin yerlerine yerleşirken, kendi ekibi ve haremi olmayan Şimşirlik dönemi padişahlarının yeni kadrolarının oluşturulmasında ister istemez "cumhur" ve İstanbul'daki güç odakları belirleyici olurdu.

Yeni padişahın tahta geçtiğine dair taşraya gönderilen cülus fermanlarına taşra yöneticilerinin cevap vermesi veya kendilerini temsilen bir görevliyi başkente göndererek padişahı tebrik etmesi merkezî hükümet tarafından çok önemsenen bir ritüeldi; zira bu, bir nevi ilgili taşra görevlisinin yeni padişaha biatı olarak değerlendirilirdi. Taşradan gelen cevaplarda daha ziyade yeni padişahın cülusu vesilesiyle bölgelerinde yapılanlara işaret edilip ölen padişahın vefatından duyulan üzüntüye pek yer verilmez ve 'kral öldü, yaşasın kral' düşüncesi hâkim olurken, yabancı hükümdarların gönderdiği cevabî namelerde eski hükümdarın vefatından duydukları üzüntüye vurgu yapmaları[160] ve bazı yabancı kaynakların sarayda önceki padişah için yas tutulmasının yasak olduğuna dikkat çekmeleri ilginç bir tezat ve çelişki olarak öne çıkar. Bununla birlikte en azından 16. ve 17. yüzyıllarda padişah ve üst düzey bürokratların sureten de olsa ilk birkaç gün matem elbisesi giydiklerinin vurgulanması gerekir.

Tahta geçen padişahların Eyüpsultan türbesinde kılıç kuşanma törenlerinin ne zaman başladığı hususu ilgili literatürde tartışmalı olup bazı yazarlar bu tarihi devletin kurucusu Osman Bey'e kadar indirirler; ancak yaygın kanı dönemin kaynaklarında da açıkça belirtildiği için bu törenlerin I.

[160] BOA, HR.MTV, 746/20; 748/28; 749/23.

Ahmed ile başladığı yönündedir. Bununla birlikte Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim gibi padişahların sefer veya önemli bir girişim öncesinde veya cülustan sonra kutsal sayılan bir mekân olarak Eyüpsultan türbesini ziyaret ile dua ettiklerini ve yardım dilediklerini biliyoruz. 17. yüzyılın öncesine ait bazı dönem kaynaklarında geçen kılıç kuşanma kavramı, sorunun çözümüne katkı yapmaktan ziyade mevcut karışıklığı daha da arttırır; zira bazı yazarlar bu metinlere dayanarak kılıç kuşanma ile ilgili ritüelleri daha erken tarihlere kadar indiğini ileri sürerler. Oysa II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim dönemlerine ait metinlerde geçen kılıç kuşanma ibaresinin farklı anlamları olduğunu düşünüyoruz. Nitekim bazı metinlerde geçen "kuşandığım kılıç hakkîçün" ibaresindeki kılıç kuşanmanın yiğit, mert ve korkusuz insanlara mahsus bir imtiyaz olduğu veya bir diğerinde geçen "fî sebilillah kılıç kuşandı" cümlesinin padişahın Allah rızası için savaşmayı kendine hedef olarak seçtiği anlamında kullanıldığı ve bu kullanımların söz konusu törensel kılıç kuşanma ritüeliyle doğrudan bir ilişkilerinin olmadığı tezi bu çalışma ile ileri sürülmektedir.

Diğer taraftan ilgili literatürde kabul edilen I. Ahmed'in ilk defa Eyüpsultan türbesinde kılıç kuşandığı yönündeki bu ritüelin başlangıç noktasının da biraz daha erken bir tarihe alınmasına ve 16. yüzyılın son çeyreğinde, yani III. Murad ile III. Mehmed'in tahta çıkış süreçlerinde Eyüpsultan türbesinde kılıç kuşanıldığına dair güçlü veri ve deliller de yine bu eserde söz konusu edilmektedir. Dönemin bazı kaynaklarına yansıyan bilgiler ve I. Ahmed'in kılıç kuşanması vesilesiyle Karaçelebizade'nin *Ravzatü'l-Ebrâr* isimli eserinde geçtiği yukarıda zikredilen "de'b-i müstahsen-i selâtin-i selef", yani önceki sultanların güzel bir geleneği olduğu üzere Eyüpsultan türbesini ziyaret edip kılıç kuşandıkları şeklindeki ibare, bu ritüelin daha önce başladığını ve ilk defa burada işaret edilen dönemin kaynaklarının vermiş olduğu III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde de bu törenin yapıldığına dair görüşlerimizi desteklemektedir. Dolayısıyla kılıç alayı ve Eyüpsultan türbesinde kılıç kuşanma ritüeli ile ilgili literatürde mevcut I. Ahmed kabulünün III. Murad olarak değiştirilmesinin yerinde olacağının ifade edilmesi gerekir.

Bu kitabın ortaya çıkardığı önemli sonuçlardan biri de tahta çıkan yeni padişahın ilk dönemlerinin üst düzey bürokratlar ile bürokratik kural ve teamülleri tanıma ve alışma süreciyle geçtiğini göstermesidir. Bu alışma süresinin padişahın yönetim yeteneğine ve idari konulara karşı gösterdiği ilgi ve isteğin derecesine göre azalıp kısalabildiği söylenebilir. Cülus minyatürleri, biat törenlerinde sadrazamın biat eden kişileri padişaha tanıttığını ve cülusun ertesi günü gerçekleştirilen rikâp resminin de padişahın üst düzey bürokrasiyle bir tanışma merasimi mahiyetinde olduğunu gösteriyor. İlk defa burada yayımladığımız, saraya sunulan

ve *maruzat* denilen dosyalara padişahın verdiği kısa ve yoruma kapalı net ifadeli hatt-ı hümayun örneklerini içeren hatt-ı hümayun emsal defteri, tahta geçen yeni padişahı geçmiş bürokratik tecrübe ve birikimlerin ışığında iş görebilmesi için yönlendiren ve işini hayli kolaylaştıran bir şablon ve kılavuz olma özelliğini haizdir. Şu an için elimizde bulunan yegâne nüshası Sultan Abdülmecid dönemine ait olan bu defterin kadim bir geleneğin üzerine oturtulmuş olduğunu tahmin ediyoruz.

II. Abdülhamid döneminde de bu tür defterlerin izlerine rastlıyoruz, ancak böyle bir emsal defterinin ikinci bir nüshasına henüz ulaşamadığımızı da belirtmemiz gerekir. Öte yandan biraz daha dikkatli bakıldığında her iki padişah döneminde de artık irade formunun bürokratik muamelelere hâkim olduğu ve hatt-ı hümayunun iradeye nispetle çok daha az ve sınırlı bir kullanım alanı bulduğu görülür. Dolayısıyla artık çok yaygın olarak kullanılmayan hatt-ı hümayun formu konusunda modern dönem padişahlarının acemilik çekebileceği veya modernleşme çabalarının bir gereği olarak bu dönemlerdeki bürokratik formelleşme ve merkezileşme çabalarının da bu tür bir şablonun hazırlanmasına ihtiyaç duyurmuş olabileceği ihtimallerini gözden uzak tutmamak gerekir.

Yıldırım Bayezid döneminden beri tahta geçen padişahların özellikle kapıkullarına verdikleri cülus bahşişinin zamanla merkezdeki askerî, ilmî ve sivil bürokrasinin tamamını ve hatta bir kısmının emeklilerini de içerecek şekilde genişletildiği, cülus bahşişinin merkezî hazineye ciddi bir yük yüklediği, hazinenin durumunun müsait olmadığı dönemlerde ödenemeyen veya geciktirilen bahşişlerin daha başlangıcında padişahların iktidarlarını sarsıcı bir mahiyet aldığı ve her ne kadar adı bahşiş olsa da ödenememesi durumunda büyük krizlere gebe sıkı bir yükümlülüğe dönüştüğü görülür. Yeni padişah ve çevresi, hazinede yeterli nakit olmadığı durumlarda kriz yaşanmaması için saraydaki değerli madenlerden mamul kap-kacağı Darphane'ye gönderip para kestirerek veya borçlanarak bir şekilde bu parayı bulup bahşişleri ödemek zorundaydı.

Esasında yeni padişah için esas sorun bu parayı bir şekilde bularak cülus bahşişinin sorunsuz bir biçimde ödenebilmesini sağlamak olup bunu yaptıktan sonra gerisi kolaydı; zira zaman zaman devletin genel bütçe gelirlerinin yaklaşık %10'una tekabül edecek derecede büyük bir meblağa ulaşan cülus bahşişleri, iktidar tarafından daha sonra kolaylıkla telafi edilip yerine konulabilirdi. İlgili literatürde bu konuyla alakalı herhangi bir bilgi yoksa da cülus vesilesiyle gayrimüslimlerden alınan cizye vergisine bir kereye mahsus olarak yapılan zamlar, devlet adamlarından alınan cülus pişkeşleri ve bütün ülke çapında beratların yenilenmesinden alınan harçlar cülus bahşişiyle ödenen yüksek meblağları karşılamak amacıyla toplanırdı. Böylece devlet kapıkullarına ve merkez bürokrasisine ödemiş

olduğu yüksek cülus bahşişlerini bir şekilde askerîlerin bir kısmı ile reayanın sırtına yükleyiverirdi.

Taht değişikliklerinde değiştirilmesi gelenek olan ve padişah ve merkez bürokrasisi tarafından çok önemsenen berat yenileme için berat sahiplerinden tahsil edilen harçların cülus bahşişlerinin karşılığı olduğu tespiti ilk defa bu kitap ile ortaya konuldu. Cülus bahşişi ile berat yenileme arasındaki bağlantı belgelerde hiçbir şüpheye yer vermeyecek derecede açık bir biçimde ifade edilir; öte yandan zaman zaman berat yenileme işi sonraya bırakılmasına rağmen berat harçlarının hemen tahsili yoluna gidilmesi de bu tezi destekler. Bununla birlikte hazinenin vaziyetinin uygun olması durumunda bazı padişahların berat harçlarını kısmen veya tamamen halka bağışladıklarını da biliyoruz.

Tahta cülus eden padişahlar, gerek yeni bir dönemin başlamasına işaret eden cülus gerekse II. Mahmud döneminin sonlarından itibaren kutlanmaya başlanan cülus yıldönümleri vesilesiyle borcundan dolayı hapis yatan veya cezasının dolmasına az bir süre kalan tutukluların salıverilmesi, eski padişahın sürgün ettiği insanların yurtlarına dönmesi veya malları müsadere edilenlerin zararlarının karşılanması yönünde bazı kararlar alarak kamuoyuna yeni yönetimle ilgili güçlü ve olumlu bir mesaj vermeye gayret gösterirlerdi.

II. Mahmud döneminde 1836 tarihinden itibaren padişahların doğum ve cülus yıldönümlerinin resmen kutlanmaya başlandığını görüyoruz. Ancak bu konuda bir istisna teşkil eden Sultan Abdülmecid, kendi döneminde cülus yıldönümlerinin kutlanmasına ara verirse de sonraki padişahlar bu modern geleneği sürdürürler. Dönemin şairleri hem cülus hem de cülus yıldönümleri için tarih düşürür, bu şiirleri bir elemeye tabi tutan Bâbıâli saraya sunulmaya değer olanları padişahın emri üzerine birtakım nakdî ihsanlarla ödüllendirirdi. İşin ilginç tarafı bu geleneği bilen, ancak kabiliyeti olmayan bazı fakir insanların şiirimsi bir şeyler karalayarak Bâbıâli'ye sunmaları ve herhangi bir şiir değeri olmasa dahi bu şiirlerin ayrı bir kategoriye sokularak "şairleri"nin yeni yönetim tarafından "merhameten" ihsanlarla sevindirilmeleridir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul (BOA)

a. Belgeler

1. Sadaret Evrakı
   - Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.AMD).
   - Sadaret Name-i Hümayun Evrakı (A.DVN.NMH).
   - Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM).
   - Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL).
   - Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD).
   - Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM).
   - Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A.MTZ(04).
   - Sadaret Eyalet-i Mümtaze Mısır Evrakı (A.MTZ(05).
2. Ali Emiri Tasnifi
   - Ali Emiri, Abdülhamid I (AE.SABH.I).
   - Ali Emiri, Ahmed II (AE.SAMD.II).
   - Ali Emiri, Ahmed III (AE.SAMD.III).
   - Ali Emiri, Mahmud I (AE.SMHD.I).
   - Ali Emiri, Mustafa III (AE.SMST.III).
   - Ali Emiri, Osman III (AE.SOSM.III).
   - Ali Emiri, Selim III (AE.SSLM.III).
   - Ali Emiri, Süleyman II (AE.SSÜL.II).
3. Ali Fuad Türkgeldi Evrakı (HSD.AFT).
4. Bâbıâli Evrak Odası Evrakı (BEO).
5. Cevdet Tasnifi
   - Cevdet, Adliye (C.ADL).
   - Cevdet, Askeriye (C.AS).
   - Cevdet, Dahiliye (C.DH).
   - Cevdet, Evkaf (C.EV).
   - Cevdet, Hariciye (C.HR).
   - Cevdet, Maarif (C.MF).
   - Cevdet, Maliye (C.ML).
   - Cevdet, Saray Mesalihi (C.SM).
6. Darphane-i Âmire Evrakı, İrade (D.DRB.İ).
7. Dahiliye Nezareti Tasnifi
   - Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube (DH.EUM.6.Şb).
   - Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı, Ek (DH.İ.UM.EK).
   - Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS).
   - Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT).
   - Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR).
8. Hatt-ı Hümayun (HAT).

9. Hazine-i Hassa İrade (HH.İ).
10. Hariciye Nezareti Tasnifi
    Hariciye Nezareti Mütenevvia Evrakı (HR. MTV).
    Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti Evrakı (HR.SFR.1).
    Hariciye Nezareti Londra Sefareti Evrakı (HR. SFR.3).
    Hariciye Nezareti Paris Sefareti Evrakı (HR. SFR.4).
    Hariciye Nezareti Belgrad Sefareti Evrakı (HR. SFR(3).
    Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS).
    Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Odası (HR.TH).
    Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO).
11. İrade Tasnifi
    İrade, Sadaret (İ.A).
    İrade, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (İ.DA).
    İrade, Dahiliye (İ.DH).
    İrade, Dosya Usulü (İ.DUİT).
    İrade, Eyalet-i Mümtaze Yunanistan (İ.MTZ(01).
    İrade, Evkaf (İ.EV).
    İrade, Harbiye (İ.HB).
    İrade, Hariciye (İ.HR).
    İrade, Hususi (İ.HUS).
    İrade, Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH).
    İrade, Maliye (İ.ML).
    İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MMS).
    İrade, Meclis-i Vâlâ (İ.MVL).
    İrade, Şura-yı Devlet (İ.ŞD).
12. İbnülemin Tasnifi
    İbnülemin, Dahiliye (İE.DH).
    İbnülemin, Ensab (İE.ENB).
    İbnülemin, Evkaf (İE.EV).
    İbnülemin, Hilat (İE.HLT).
    İbnülemin, Maliye (İE.ML).
13. Mabeyn Tasnifi
    Mabeyn Evrakı (MB).
    Mabeyn İradeleri (MB.İ).
14. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT).
15. Maliye Nezareti Emlâk-i Emiriye (ML.EEM).
16. Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV).
17. Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL).
18. Plan Proje (PLK.p), nr. 1076.
19. Rumeli Müfettişliği
    Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.I.KV).
    Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı TFR.I.MN.
20. Bosna Müfettişliği Evrakı (TŞR.BNM).
21. Yıldız Tasnifi
    Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A. HUS).
    Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES).
    Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV).
    Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK. ASK).
    Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK. AZJ).
    Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK).
    Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa (Y.PRK. HH).
    Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti (Y.PRK. MF).
    Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Evrakı (Y.PRK.MYD).
    Yıldız Perakende Evrakı Name-i Hümayunlar (Y.PRK.NMH).
    Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri (Y.PRK.SGE).
    Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM).
    Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB).
    Yıldız Esas Evrakı (YEE).
    Yıldız Esas Evrakı Kâmil Paşa Evrakı (YEE.KP).
22. Zaptiye Nezareti Evrakı (ZB).

b. Defterler

Sadaret Defterleri *(A.d)*, nr. 357; nr. 365.

Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri *(A.DVNSMHM.d)*, nr. 7; 10; nr. 15; nr. 24; nr. 25; nr. 27; nr. 28; nr. 31; nr. 35; nr. 69; nr. 73; nr. 75; nr. 82; nr. 98; nr. 101; nr. 102; nr. 108; nr. 115; nr. 136.

Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri *(A.DVNSNMH.d)*, nr. 1; nr. 2; nr. 4; nr. 5; nr. 6; nr. 7; nr. 8; nr. 9; nr. 10; nr. 11; nr. 17.

Bâb-ı Defteri Büyük Ruznamçe Kalemi Defterleri *(D.BRZ.d)*, nr. 20788; nr. 20930.
Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Matbah Emini Defterleri *(D.BŞM.MTE.d*, nr. 10521.
Darphane-i Âmire Defterleri *(D.DRB.d)*, nr. 164.
Evkaf Defterleri *(EV.d)*, nr. 17841; nr. 23716.
Hazine-i Hassa Defterleri *(HH.d)*, nr. 3753; nr. 25233.
Kâmil Kepeci Defterleri *(KK.d)*, nr. 676M1; nr. 696M.
Maliyeden Müdevver Defterler *(MAD.d)*, nr. 10135; nr. 10197.
Yıldız Esas Evrakı Defterleri, *(YEE.d)*, nr. 1093.

B. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BOA)
Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu 202, Gömlek 379, Sıra 18;
Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu 9, Gömlek 15, Sıra 13.
Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 13, Gömlek 113, Sıra 66).
Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 13, Gömlek 113, Sıra 62.
Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 2, Gömlek 4, Sıra 3.
Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 2, Gömlek 12, Sıra 8.
Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 2, Gömlek 4, Sıra 7.
Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 2, Gömlek 12, Sıra 8.
Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 2, Gömlek 1, Sıra 30.
Diyanet İşleri Reisliği, Kutu 5, Gömlek 43, Sıra 9.

B. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, İstanbul (TSMA)
1. Defter *(TSMA.d)*, nr. 34; nr. 116; nr. 118; nr. 462/1; 721/460; nr. 1049; nr. 1061; nr. 1470/1; nr. 2399/47; nr. 5138; nr. 7767/3; nr. 9590; nr. 10109.
2. Evrak (TSMA.e).

C. Deniz Tarihi Arşivi, İstanbul (DTA)
Bahriye Nezareti Mektubi Kalemi (MKT).
Deniz Tarihi Arşivi, *Meclis-i Bahriye Defterleri (MB.d)*, nr. 52.

D. The National Archives, London (NA)
Foreign Office (FO), 95/496.

E. Biblioteka Czartoryskich, Krakov
rkps. 608.

F. Şer'iye Sicilleri
Adana Şer'iyye Sicilli, nr. 129; nr. 133.
Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri, Amid Mahkemesi, c. V, ed. Ahmet Zeki İzgöer, haz. Mehmet Y. Okutan vd., Dicle Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2015.
Erzincan-Eğin (Kemaliye) Şer'iyye Sicilli, nr. 4.
Halep Şer'iyye Sicilli (Evamir-i Sultaniyye), nr. 11; nr. 31; nr. 41; nr. 60.
37 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1102-1103/1691-1692, Transkripsiyon ve Dizin), haz. İzzet Sak, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya 2010.
Urfa Şer'iyye Sicilli, nr. 211.

G. Yazmalar
Bostan Çelebi, *Cülusname-i Sultan Süleyman*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan nr. 1283.
Feridun Ahmed Bey, *Nüzhetü'l-Esrâri'l-Ahbâr der Sefer-i Sigetvar*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine nr. 1339.
Georges C. Nicolaides'in II. Abdülhamid İçin Bestelediği Marş, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90696.
İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, T.6624.
Mehmed Efendi, *Lehistan Sefaretnamesi*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat nr. 1641.
Osmanlı Padişah Resimleri, TSMK, Hazine nr. 1896.
Seyyid Lokman, *Hünername I-II*, TSMK Hazine nr. 1523, 1524.
Seyyid Lokman, *Şehinşahname*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, F.1404.
Sultan Abdülmecid Atâyâ Defteri, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. T.8901.
Teşrifat-ı Devlet-i Aliyye, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 8894.

II. Kaynak Eserler ve İncelemeler
Abdi Tarihi, 1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser, haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1943.

Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'-nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)], haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

Abdurrahman Şeref, "Topkapı Saray-ı Hümayunu", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sayı 7, 1 Nisan 1327, s. 393-421; "Topkapı Saray-ı Hümayunu: Harem-i Hümayun Dairesi", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 1 Haziran 1327, Sayı 8, İstanbul 1329, s. 457-83.

Adâ'i-yi Şirâzi ve Selim-nâmesi, haz. Abdüsselam Bilgen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

A. F., "Veraset-i Saltanat Meselesi", *İctihad*, Mayıs 1905, nr. 6, s. 83-84.

Ahıshalı, Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttaplık (XVIII. Yüzyıl)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, VII, VIII, Matbaa-i Osmaniyye, Dersaadet 1309.

Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, c. IV, VI, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1302.

Ahmed Saib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, Hindiye Matbaası, Kahire 1326.

Ahmed Vâsıf Efendi, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsar ve Hakayiku'l-Ahbar'ı*, haz. Nevzat Sağlam, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Ahmedî, *Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman*, *Osmanlı Tarihleri I*, haz. Çiftçioğlu N. Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949.

Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılab*, haz. İdris Nebi Uysal, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c. VII, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, Eren Yayınevi, İstanbul 1997.

Aksan, Virginia, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı, Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Akyıldız, Ali, "II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü Etrafındaki Tartışmalar", *Saray, Harem ve Mahrem*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 81-118.

Akyıldız, Ali, "Osmanlı Saltanat Veraset Usulünü Değiştirme ve Sultan Abdülaziz'in Yusuf İzzeddin Efendi'yi Veliaht Yapma Çabaları", *Saray, Harem ve Mahrem*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 203-228.

Akyıldız, Ali, "Yusuf İzzeddin Efendi", *DİA*, İstanbul 2013, c. 44, s. 13-16.

Akyıldız, Ali, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Akyıldız, Ali, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

Akyıldız, Ali, *Saray, Harem ve Mahrem*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

Akyıldız, Ali, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Algül, Hüseyin, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 123-125.

Ali Cevat Bey, *İkinci Meşruti yetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

Ali Emiri, "Taklid-i Seyf", *Tarih ve Edebiyat*, Sayı 20 (31 Teşrinievvel 1335), s. 453-76.

Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtırâtı, Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim*, haz. Osman Selaheddin Osmanoğlu, YKY, İstanbul 2004.

Ali, "Emir Süleyman Han Sikkeleri", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sayı 83, 1 Teşrinisâni 1340, s. 353-57.

Ali, "İsa Çelebi Sikkeleri", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sayı 85, 1 Mart 1341, s. 101-106.

Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, c. II, haz. Faris Çerçi, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000.

Alp, Ruhat, "Osmanlı Devleti'nde Veliahtlık Kurumu (1908-1922)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1918.

An Ottoman Protocol Register, Containing Ceremonies from 1736 to 1808: BEO Sadaret Defterleri 350 in the Prime Ministry Ottoman State Archives, İstanbul, ed. Hakan T. Karateke, The Ottoman Bank Archive and Research Centre, İstanbul 2007.

And, Metin, *Osmanlı Tasvir Sanatları I: Minyatür*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

And, Metin, *Osmanlı Tasvir Sanatları II: Çarşı Ressamları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

Anonim Osmanlı Tarihi, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, F. Giese Neşri, haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.

A. R., *Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri, Hayat-ı Maziyye ve Hususiyyesi*, Kütüphane-i İslam ve Askerî, İstanbul 1324.

Artuk, İbrahim, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1980, s. 27-33.

Artuk, İbrahim, "Zer-i Mahbûb", *DİA*, İstanbul 2013, c. 44, s. 281-82.

Artuk, İbrahim; Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, c. II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1974.

Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. Atsız, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Âtıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri, Hususi Doktoru Âtıf Hüseyin Bey'in Hatıraları (1909-1918)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Aydın, Hilmi, *The Arms of the Sultans, The Arms Collection of Topkapı Palace*, Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism Publications, Istanbul 2014.

Aydın, Hilmi, "Topkapı Sarayı'ındaki Osmanlı Padişah Kılıçları", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, XI, 561-72.

Aydın, Hilmi, *Hırka-i Saadet Dairesi ve Mukaddes Emanetler*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2004.

Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der-Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1280.

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınevi, İstanbul 2003.

Bağcı, Serpil, F. Çağman, G. Renda, Z. Tanındı, *Ottoman Painting*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Baktıaya, Adil, "19. Yüzyıl Suriyesinde Hıristiyan-Müslüman İlişkilerinde Değişim: 1860 Şam Olayları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 58, Sayı 2, İstanbul 2008, s. 23-44.

Baktır, Mustafa, "Hutbe", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 425-28.

Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, haz. Nuri Sağlam, Kitabevi, İstanbul 2001.

Başar, Fahamettin, "Fetret Devri", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 480-82.

Baykal, İsmail, "Abdülmecid Efendi ve Sarayında Cereyan Eden Bazı Olaylar", *Yakın Tarihimiz*, Türkpetrol Yayınları, İstanbul ty, IV, 276-80.

Bayraktar, Nedret, "Sultan II. Abdülhamid'e Gelen 25. Cülûs Hediyeleri Defteri", *Tarih ve Toplum*, Sayı 21 (Eylül 1985), s. 12-19.

Behiştî Ahmed Çelebi, *Târîh-i Behiştî, Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı Osmânî (791-907/1389-1502)*, haz. Fatma Kaytaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

Beydilli, Kemal, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 4, İstanbul 2001, s. 33-48;

Börekçi, Günhan, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 26 (2009), s. 45-96.

Buzpınar, Tufan, "Osmanlı Hilâfeti (1725-1909)", *Hilafet ve Saltanat, II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2016, s. 41-95.

Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sânî)*, c. I, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, *Hadikatü's-Selâtîn*, haz. Hasan Yüksel, İbrahim Delice, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Celâlzâde Mustafa, *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, yay. Petra Kappert, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1981.

Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

Çakmak, Sevim, "Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülûs Yıldönümü Kutlamaları", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.

Çöm, Erol, "Nev'î Divanı'nda Günlük Hayat", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11, Konya 2002, s. 201-22.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesâyihü'l-Vüzera vel'-Ümerâ/Devlet Adamlarına Öğütler*, haz. Hüseyin Ragıp Uğural, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Demir, Uğur, "Hilafetin Osmanlıya Devri Meselesi ve Buna Dair Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 40, İstanbul 2019, s. 87-142.

Destârî Salih Tarihi, haz. Bekir Sıtkı Baykal, AÜ.DTCF Yayınları, Ankara 1962.

Doğan, Muzaffer, "Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Caize", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7, İstanbul 2002, s. 35-74.

Doğan, Serhat, *Yakup Bey ve Kaşgar Hanlığı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.

Düstûr, I. Tertip, c. I, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289.

Düstûrnâme-i Enverî, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2012.

Eken, Halit, "Abdülmecid Efendi'nin Halifeliğe Seçilmesi", Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990.

Eldem, Edhem, *İstanbul'da Ölüm, Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2005.

Emecen, Feridun M., "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018, s. 37-61.

Emecen, Feridun M., *Fetih ve Kıyamet 1453*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019.

Emecen, Feridun M., *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları*, c. II, İSAM Yayınları, İstanbul 2016.

Emecen, Feridun M., *Yavuz Sultan Selim*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016.

Emecen, Feridun, "Selim II", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 414-18.

Erdem, Y. Hakan, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1909)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Ersöz, Burçak, "III. Mustafa'nın Kızı Beyhan Sultan ve Hayatı (1766-1824)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.

Ertuğ, Zeynep Tarım, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus ve Cenaze Törenleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, c. X, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. I, haz. Robert Dankoff vd., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi, haz. Abdülkadir Özcan, Eren Yayınevi, İstanbul 1994.

Fatih Sultan Mehmed, *Atam Dedem Kanunu, Kanunnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdülkadir Özcan, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013.

Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, c. I, Dârü't-Tıbaati'l-Âmire, İstanbul 1274; c. II, Dârü't-Tıbaati'l-Âmire, İstanbul 1275.

Fisher, Sydney Nettleton, *Sultan Bayezid Han, 1481-1512*, çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Fossati, Gaspare, *Ayasofya ve İstanbul*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2014.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, c. II, haz. M. Hüdai Şentürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, haz. Faris Çerçi, c. II, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000.

"Gelibolulu Zaifî Muhammed, Gazavat-ı Sultan Murad Han, İnceleme Metin Sözlük", haz. Mehmet Sarı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, Homer Kitabevi, İstanbul 2006.

Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü, 1573-1576*, c. I, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Giese, Friedrich, "Das Seniorat im osmanischen Herrscherhause", *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II (1923-1926), Biblio Verlag, Osnabrück 1972, s. 248-56.

Giovan M. Angiolello, *Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor, Fatih Sultan Mehmed*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayıncılık, İstanbul 2011.

Giz, Adnan, "2. Mahmud'un Otuz Günü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 5 (Şubat 1968), s. 49-52.

Göçgün, Önder, *Namık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Kolleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *TTK Belgeler*, Sayı 9-12 (1968-71), Ankara 1971, s. 1-151.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1983.

Güran, Tevfik, *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler, 1841-1918*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003.

Hadîdî, *Tevârîh-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1991.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, c. II-III, haz. Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Haslok, F. R., *Bektaşilik Tetkikleri*, çev. Ragıp Hulûsî, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2000.

Hasluck, F. W., *Christianity and Islam under the Sultan*, c. II, Clarendon Press, Oxford 1929.

Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânin-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Hitchins, Keith, "Kaşgar", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 7-9.

Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1279; c. II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1280.

Hüseyin Tugi, *Musibetnâme*, haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV. Defter, haz. Koji İmazawa, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000; VII. Defter, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991; VIII. Defter, haz. Ahmet Uğur, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997; X. Defter, haz. Şefaettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

İdrîs-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, çev. Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt, VII. Ketibe, Fatih Sultan Mehmed Devri, 1451-1481*, c. II, çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtırâtı (1876-1880), haz. Davut Erkan, Bengi Yayınları, İstanbul 2011.

İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Beyin Fezlekesi, haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

İmparatorluğun Meşalesi, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve Ignatius Mouradgea d'Ohsson, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

İnalcık, H., "Murad I", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 156-64.

İnalcık, H., "Murad II", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 164-72.

İnalcık, H., "Orhan Bey", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 375-86.

İnalcık, H., "Osman I", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 443-53.

İnalcık, H., *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmaları*, c. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

İnalcık, Halil, "İstanbul'un Fethinden Önce Fâtih Sultan Mehmed", *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 69-136.

İnalcık, Halil, "Kırım", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 450-58.

İnalcık, Halil, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *A.Ü.*

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XIV/1, Ankara 1959, s. 69-94.

"İngiltere'nin İstanbul Elçisi Thomas Roe'nun Diplomatik Yazışmaları (1621-1628)", haz. Ahmet Büyükaksoy, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

İpşirli, Mehmet, "Eman", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 77-79.

İpşirli, Mehmet, "Kıyafet", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 510-12.

"İshak Çelebi ve Selim-nâmesi", Hamdi Savaş, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1986.

Kafadar, Cemal, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", *Eyüp: Dün/Bugün*, haz. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, 50-62.

Kafadar, Cemal, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, İki Cihan Âresinde*, çev. Ceren Çıkın, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010.

Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, c. III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, haz. Nevzat Kaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Karabey, Turgut, "Tarih Düşürme", *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, s. 80-82.

Karaca, Filiz, "Osmanlılarda Hil'at", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 25-27.

Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrar*, Bulak Matbaası, Bulak 1248.

Karal, Enver Ziya, *Selim III.'ün Hatt-ı Humayunları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1942.

Karateke, Hakan T., "Osmanlı Devletinde 'Adet-i Kadime' Üstüne", *Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Hasibe Mazıoğlu Armağanı, eds. Şinasi Tekin, Ahmet Turgut Kut, c. 23 (1999), III, 117-33.

Karateke, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

"Kâşifî'nin *Gazânâme-i Rûm* Adlı Farsça Eseri ve Türkçe'ye Tercüme ve Tahlili", haz. M. Ebrahim M. Esmail, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

Kâtib Çelebi, *Fezleke, Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)*, c. I-II, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.

Kawamoto, Satoshi, "Courtyards and Ottoman Mosques in the 15th and 16th Centuries: Symbolism, Mimesis and Demise", *ITU Journal of the Faculty of Architecture*, XII/2 (July 2015), s. 35-48.

"Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selim-nâme'si", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, haz. Necdet Öztürk, Sayı 50, s. 9-108.

Kemal, *Selâtîn-nâme (1299-1490)*, haz. Necdet Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 2001.

Kesişen Dünyalar, Elçiler ve Ressamlar, haz. R. Barış Kıbrıs, İstanbul 2014.

Kırım Hanlarına Nâme-i Hümâyûn, 2 Numaralı Name Defteri, haz. Murat Cebecioğlu vd., Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013

Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli (haz. Ali Özek, Hayreddin Karaman, vd., Medine-i Münevvere 1992) esas a.

Kuran, Ercümend, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1968.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip, "Kanunî'nin Bâlî Beğ'e Gönderdiği Hatt-ı Hümayun", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, Ankara 1950, s. 225-231.

Kürkman, Garo, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Ressamlar*, c. I-II, Matüsalem Yayınları, İstanbul 2004.

Kütükoğlu, Bekir, "Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülus Tebriki", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 15, İstanbul 1960, s. 1-11.

Kütükoğlu, Mübahat S., "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Armağan*, XXVII/1-2, Ankara 1989, s. 199-231.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c. IV, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

Mabeyn Başkâtibi Mehmed Âtıf Efendi, *Hâtıra-i Âtıf*, haz. Nurettin Gemici, Hikmet Toker, Milli Saraylar Yayınları, İstanbul 2016.

Mahir, Banu, "Türk Minyatürlerinde Hil'at Merasimleri, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Sayı 238, Aralık 1999, s. 745-54.

Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, c. I, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1326.

Max Fruchtermann Kartpostalları, II-III, haz. Mert Sandalcı, Koçbank Yayınları, İstanbul 2000.

Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, haz. Reha Bilge, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 2015.

"Matrâkçı Nasûh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)", haz. Davut Erkan, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

"Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)", haz. Abdurrahman Sağırlı, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

"Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîh'i", haz. Ali Osman Çınar, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.

Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrîfât-ı Kadîme'si, Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşrîfât, haz. H. Ahmet Arslantürk, Miraç Tosun, Serdal Soyluer, Okur Kitaplığı, İstanbul 2012.

Mehmed Galib Bey, *Sadullah Paşa yahud Mezardan Nidâ*, haz. Nazir Akalın, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.

Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166,1180/1752-1766)*, c. I, haz. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2019.

Mehmed Zeki, "Taklid-i Seyf", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, Sayı 76, 13 Temmuz 1918, s. 847-52.

Menavino, Giovan Antonio, *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Harun Mutluay, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.

Mollaoğlu, Ferhan K., "Chalkokondyles'in Anlatımına Göre Sultan II. Murad'ın Tahta Çıkışı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 47, Ankara 2010, s. 217-26.

Moralı, Seniha Sami, "Sultan Hamid Devrine Dair Hatırladıklarım", *Hayat Tarih Mecmuası*, Şubat 1978, Sayı 2, s. 62-68.

Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârih'i, c. I, haz. İbrahim H. Çuhadar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi, *Ravzatü'l-Küberâ*, haz. Mesut Aydıner, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Müneccimbaşı Ahmed Dede, "Camiü'd-Düvel, Sultan IV. Mehmed Dönemi, Tercüme, Metin ve Değerlendirme", haz. Fahri Oluk, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2011.

Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, c. II, çev. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser, Ty.

Müntehabât-ı Mesâri' ve Ebyât, der. Bursalı Mehmet Tahir, haz. Orhan Kemal Tavukçu, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1997.

Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c. II, haz. Ziya Yılmazer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2015.

Naima Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, c. I-II-III-IV, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Necipoğlu, Gülru, "Dynastic Imprints on the Cityscape: the Collective Message of Imperial Funerary Mosque Complexes in Istanbul", *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 23-36.

Nuhoğlu, Mehmet; Ahmet Dolunay, "*Hünername*'deki Cülus Merasimleri Sahnelerinin Mekânsal Tasarımı ve Kuramı", *Osmanlı'da Mimari, Sanat ve Yemek Kültürü*, ed. Mükerrem Bedizel Zülfikar-Aydın, Ravza Aydın, Mahya Yayınları, İstanbul 2017, s. 149-170.

Onaran, Burak, *Padişahı Devirmek, Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, çev. Saadet Özen, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Oruç Bey Tarihi, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

Oruç, Cihan, "Şah Cihan Döneminde Babürlü-Osmanlı Diplomatik İlişkileri", *Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2 (Güz 2017), s. 191-215.

Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Hususiyye ve Siyasiyyesi*, c. I, Kitaphane-i İslam ve Askerî, İstanbul 1327.

Osmanlı Anayasası, Kanun-ı Esasî, haz. Filiz Karaca, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009.

Osmanlı Hanedan Defterleri (1909-1922), Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2018.

Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler, c. II, haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006.

Osmanlı Uygarlığı, c. I, haz. Halil İnalcık ve Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.

"Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser", haz. Üzeyir Yıldırım, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Abdülhamid*, Güven Yayınevi, İstanbul 1960.

Özcan, Abdülkadir, "Cülûs", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 108-14.

Özcan, Abdülkadir, "Gedikli", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 548-49.

Özcan, Abdülkadir, "Kılıç Alayı", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 408-10.

Özer, Fatih, "16. Yüzyıl Türk Edebiyatında Manzum Cülûsiyyeler", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, I/1, Kış 2017, s. 1-14.

Pamuk, Şevket, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Peçuylu İbrahim, *Tarih*, c. I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283.

"Pehlivan İbrahim Paşa Vakayi'-nâmesi (Baba Paşa Tarihi)", haz. Salih Erol, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, c. I-II, haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Reyhanlı, Tülay, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Ruşen Eşref, *İki Saltanat Arasında*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1334, s. 39-42.

Saltanatın İki Yüzü, Yazı ve Tuğra, haz. Şennur Şentürk ve Brian Johnson, Yapı Kredi Kültür Merkezi Yayını, İstanbul 1995.

Saray Günlüğü (1802-1809), haz. Mehmet Ali Beyhan, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2007.

Sarıca, Murat, *Siyasal Tarih*, Ar Basım Yayım ve Dağıtım, İstanbul 1983.

Sarıcaoğlu, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001.

Satan, Ali, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 1908.

Seidel, Friedrich, *Sultanın Zindanında, Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü, 1591-1596*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, c. I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Serpil Bağcı, "İslam Toplumlarında Matemi Simgeleyen Renkler: Mavi, Mor ve Siyah", *Cimetières et traditions funéraires dans le monde Islamique/ İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, eds. Jean-Louis Bacqué-Grammont et Aksel Tibet, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, II, 163-68.

Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı (1754-1766)*, haz. Recep Ahıshalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. I, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1982.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, haz. Mehmet Topal, TÜBA Yayınları, Ankara 2018.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, II, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928.

Simâvî, Lütfi *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefi'nin Sarayında Gördüklerim*, c. I, III, Milli Saraylar Yayınları, İstanbul 2017.

Solakzade Mehmed Hemdemî, *Solakzade Tarihi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1297.

Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909), haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

"Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümâyûnları", haz. Güller Karahüseyin, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülûs Hediyeleri, Yıldız Sarayı Vakfı Yayını, İstanbul 2014.

Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi Fotoğraf Albümü, Milli Saraylar Yayınları, İstanbul 2017.

Şânî-zâde Mehmed Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi*, c. I, Çamlıca Basım Yayın Kitapları, İstanbul 2008.

Şehsuvaroğlu, Halûk Y., *İstanbul Sarayları*, TBMM Milli Saraylar Yayınları, İstanbul 2014.

Şehsuvaroğlu, Halûk Y., *Sultan Aziz, Hayatı, Hal'i, Ölümü*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2011.

Şeker, Mehmet, "Hil'at", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 22-25.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, Mür'it-Tevârih, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, I, İstanbul 1976; İstanbul 1978, II.A; II-B, İstanbul 1980;

Şükri-i Bitlisi, *Selim-name*, haz. Mustafa Argunşah, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997.

Şükrullah, *Behcetüttevârih, Osmanlı Tarihleri I*, çev. Çiftçioğlu N. Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949.

Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 206, 266-67.

Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

Tanman, Baha, "Kılıç Kuşanma Törenlerinin Eyüp Sultan Külliyesi ile Yakın Çevresine Yansıması", *Eyüp Sultan Sempozyumu II*, İstanbul 1998, s. 76-93.

Tansel, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969.

Tansel, Selâhattin, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

Tansel, Selâhattin, *Yavuz Sultan Selim*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1969.

Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789), c. I, haz. Feridun M. Emecen, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi, Târih-i Enderûn*, c. I, III, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

Tebly, Karl, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, çev. Selçuk Ünlü, GK Yayınları, Konya 2013.

Tebrikname-i Millî, Cülus-i Meyâmin-menus-i Hilâfet-penah-ı Uzmânın Yirmibeşinci Devr-i Senevî-i Kudsîsi, Malumat-Tahir Bey Matbaası, İstanbul 1318.

Tekin, Oğuz, "Sikke", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 179-84.

Tekindağ, M.C. Şehabeddin, "Fatih'in Ölümü Meselesi", *Tarih Dergisi*, Sayı 21, s. 95-108.

Tekindağ, Şahabeddin, "II. Bayezid'in Ölümü Meselesi", *Tarih Dergisi*, Sayı 24, İstanbul 1970, s. 1-16.

Tekindağ, Şehabeddin, "Bayezid II.'in Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", *Tarih Dergisi*, Sayı 14, s.85-96.

Terzi, Arzu, *Bezmiâlem Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

Terzi, Arzu T., "Sultan Abdülaziz'in Kılıç Kuşanma Merasimi", *Osmanlı'nın İzinde, Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, haz. Feridun M. Emecen vd, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, II, 465-84.

Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultân Mustafa Han-ı Sâlis*, Tıpkıbasım, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012.

"Teşrîfâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrîfâtı", haz. Halil Mercan, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996.

Topaktaş, Hacer, "Osmanlı Diplomasisinde 'Tayinat' Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, X/1 (2015), s. 31-49.

Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi, c. I-II, haz. Ziya Yılmazer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

"Topkapı Sarayı'nda Cülus-i Hümayun", *Harp Mecmuası*, Sayı 27 (Haziran 1334), s. 418-19.

Tulips, Kaftans and Levni, ed. Deniz Erduman-Çalış, München 2008.

Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüş İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Türkmen, Zekeriya, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1993.

Ubeydullah Kuşmânî Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler, Kabakçı Mustafa Risalesi*, haz. Aysel Danacı Yıldız, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

Uçan, Lâle, "Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Hayatı -Şehzâdelik, Veliahtlık ve Halifelik Yılları-, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

Uğurlu, Nurer, *Gravürlerle Osmanlı Sarayı, Padişah Kadınları*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2011.

Uslu, Kaan; Fatih Beyazıt, Tuncay Kara, *Osmanlı İmparatorluğu Madeni Paraları*, Mas Matbaacılık. İstanbul 2007.

Uşaklıgil, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, İnkılâp ve Aka Yayınevi, İstanbul 1981.

Uzun, Mustafa, "Muhammediyye", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 586-87.

Uzunçarşılı, İ.H., "Gazi Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 33-36.

Uzunçarşılı, İ.H., "Sultan II. Murad'ın Vasiyetnamesi", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 87-108.

Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Uzunçarşılı, İsmail H., "II. Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 587-631.

Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Tarihi*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.

Ülman, Haluk, *1860-61 Suriye Bunalımı: Osmanlı Diplomasisinde Bir Örnek Olay*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.

Ünal, Sadettin, "Kâbe", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 14-21.

Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, c. IX, haz. Münir Aktepe, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984; c. X, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1988; c. XII, Ankara 1989; c. XIV, Ankara 1991; c. XV, Ankara 1993.

Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte, 1730-1744*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Varol, Muharrem, *Tekkede Zaman, Üsküdar'da Rifâî Sandıkçı Dergâhı ve Vukuât-ı Tekâyâ*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

Vatin, Nicolas, "Aux Origines du pèlerinage à Eyüp des Sultans Ottomans", *Turcica*, v. 27 (1995), s. 91-99.

Vatin, Nicolas; Gilles Veinstein, "II. Mehmed'den I. Ahmed'e Osmanlı Padişahlarının Cenaze

Törenleri (1481-1616)", *Osmanlı ve Ölüm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 253-98.

Vatin, Nicolas; Gilles Veinstein, *Le Sérail ébranlé, Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans Ottomans, XIVe-XIXe siècle*, Fayard, Paris 2003.

"Vecihî, Devri ve Eseri", haz. Ziya Akkaya, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1957.

"Vekayi'nüvis Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)", haz. Muharrem Saffet Çalışkan, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

"Vekayi'nüvis Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)", haz. Hikmet Çiçek, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2018.

"Viyana Avusturya Kütüphanesi nr. H.O.180D'de Kayıtlı Münşeât-ı Divân-ı Hümâyûn (Nâme-i Hümâyûn Sûretleri) (Muharrem 1099-Cemaziyelâhir 1108/Kasım 1687-Ocak 1697) (İnceleme-Metin)", haz. Nihal Metin, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Woodhead, Christine, *Tâlîkî-zâdeś Şehnâme-i Hümâyûn. A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-94*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1983.

Yıldız, Gültekin, "Yeniçerisiz Tahta Çıkmak: Kadîm ve Cedîd Arasında Sultan Abdülmecid'in Cülûsu", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, İstanbul 2008, s. 329-53.

Yılmaz, Hakan, "Osman Gâzî'nin Kayıp İkinci Sikkesi ve Osmanlı Kuruluş Tartışmalarına Etkisi", *Âb-ı Hayât'ı Aramak: Gönül Tekin'e Armağan*, haz.: Ozan Kolbaş-Orçun Üçer, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 763-788;

Yılmaz, Hakan, "Osman Gazi'nin 700/1300-1301'de Yenişehir'de Bastırdığı Üçüncü Sikkesi", *Vakanüvis, Söğüt Özel Sayısı*, c. IV (Aralık 2019), s. 81-120.

Zinkeisen, J. W., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c. I-VII, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011

Ziya Şakir, *Çırağan Sarayında 28 Sene Beşinci Murad'ın Hayatı*, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul 1943.

Zülfikâr Paşa'nın Viyana Sefâreti ve Esâreti, Ceride-i Takrirât-ı Zülfikâr Efendi (1099-1103/1688-1692), haz. Mustafa Güler, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

III. Gazete ve Dergiler

Basiret.
Ceride-i Havâdis.
Ceride-i İlmiye.
Ceride-i Sufiye.
Harp Mecmuası
İkdam.
İctihad.
İstikbal.
Kadıköyü.
Le Monde illustré.
Le Petit Journal. Supplément illustré.
Le Petit Parisien.
L'Illustration.
Ruzname-i Ceride-i Havadis.
Sabah.
Servet-i Fünun, Tevcihat ve Havadis Kısmı.
Takvim-i Vekayi.
Tercüman-ı Ahval.
Tercümanı-ı Hakikat.
Tevhid-i Efkâr.
Türk Yurdu.
Vakit.
Yeni Gazete.

DİZİN

A

Abbas Hilmi Paşa (Mısır hıdivi), 115, 133, 136.
Abbas I (İran şahı), 225, 234, 269, 290.
Abbasi halifesi, 311; —hanedanı, 311; —ler dönemi, 419.
Abdullah Efendi, Paşmakçızade (şeyhülislam), 84.
Abdullah Han (Buhara hâkimi), 225.
Abdullah Molla Efendi, Dürrizâde (nakibüleşraf), 316.
Abdurrahim Efendi (II. Abdülhamid'in oğlu), 257.
Abdurrahim Efendi (nakibüleşraf), 317.
Abdurrahim Efendi (şeyhülislam), 80, 123.
Abdurrahman Cemal el-Leyl (sâdâtın İstanbul'a gönderdiği temsilci), 193.
Abdurrahman Nühasî Efendi (Beyrut nakibüleşraf kaymakamı), 167.
Abdurrahman Şeref (vakanüvis), 112.
Abdülaziz (Osmanlı padişahı), 20-21, 57, 76, 78-79, 98-99, 103-05, 108, 125, 152, 159, 164, 167, 170, 172-73, 175, 177, 185, 187-88, 190, 193, 196-98, 202-03, 212, 218, 220-21, 236-39, 241, 253-55, 267, 276, 278, 289, 309, 319, 321, 323-24, 345-46, 349-50, 355, 360, 373, 377, 394-96, 408, 418, 423, 433, 435, 437, 439-40, 444-45, 448-51, 453, 466, 468; —dönemi, 236, 238, 240, 408, 445, 456; —türbesi, 121.
Abdülaziz Efendi, Karaçelebizade (şeyhülislam ve tarihçi), 80, 82, 122.
Abdülaziz Han (Özbek hanı), 234.
Abdülbaki Efendi (Bağdat meclis-i kebiri üyesi), 167.
Abdülhalim Efendi (Konya mevlevi çelebisi), 334, 336.
Abdülhamid I (Osmanlı padişahı), 57, 79, 94, 99, 131, 150, 156, 184, 186-87, 207, 211-12, 219, 235-36, 239, 250-51, 262, 264, 289, 309, 313, 359, 375, 392-93, 401-02, 407, 416, 428-29, 445; —'in harem halkı, 142; —'in türbesi, 103.
Abdülhamid II (Osmanlı padişahı), 23-24, 57, 76, 98, 106-09, 111, 125-26, 132-33, 149, 152, 164, 173, 188-90, 193-96, 202-03, 205, 210, 218, 221, 237, 240-41, 255, 257, 279, 289, 322-23, 326, 328-33, 336, 339, 345-46, 351, 370, 377, 380, 394-95, 406, 408, 436, 439, 445, 452-53, 455-58, 461-62, 463; —dönemi, 348, 408, 410, 440, 447, 451, 460, 464, 468.
Abdülkerim Han (İran şah vekili), 235.
Abdülmecid (Osmanlı padişahı), 20-21, 23, 57, 90, 96-99, 103, 106, 121, 134-35, 146, 152, 159, 164, 166, 170-71, 173, 184-85, 187, 190, 193, 196-97, 202-03, 207, 212-14, 228, 235-36, 238-40, 253-54, 276, 289, 293, 303, 317, 319, 321-23, 340, 349, 351, 360, 368-69, 373, 376, 393-95, 405, 407, 410, 418, 430, 432, 434, 438-40, 445, 463, 465; —dönemi, 170, 238, 326, 340, 408, 444, 445, 466; —türbesi, 325, 329, 345.
Abdülmecid Efendi (halife), 57, 76, 115, 117-21, 136, 153, 206, 341, 343, 358.
Abdülvehhap (vehhabiliğin kurucusu), 201.
Abdülvehhap Efendi (II. Süleyman'ın hocası), 415.
Abdülvehhap Salih (Aziziye camii baş imamı), 205.
Âbidin sarayı meydanı, 195.
Acem çapkun beygiri, 273; —kemanı, 273.
acemi oğlanları, 66.
Acıçeşme, 352.
adak, 173.
Adalar, 195.
Adana Ermeni olayları (1909), 337.
adliye, 435; —nezareti, 461.
af, 424, 452; —kapsamı, 423-24, 452, 461; —talebi, 451.
ağa bahçesi, 103, 360; —camii, 304; —kapısı, 391.
ahır kethüdası, 352, 421.
Ahi Evran (debbağ esnafının piri), 283.
ahitname, 227, 244-45, 261, 287.
Ahmed (II. Bayezid'in oğlu), 18, 45-47, 88.
Ahmed (II. Murad'ın oğlu), 40.

Ahmed Ağa (kapıcıbaşı), 246.
Ahmed Fethi Paşa, damat (tophane müşiri, ticaret nazırı), 466.
Ahmed Hamdi Efendi, Seyyid (hattat), 319.
Ahmed I (Osmanlı padişahı), 19, 56, 70-72, 74-75, 79, 85, 128, 143, 169, 181-82, 200, 209, 226, 284, 288, 295-96, 299, 385, 406, 412-14.
Ahmed II (Osmanlı padişahı), 20, 57, 87, 91-92, 128, 129, 142, 150, 164, 183, 201, 210, 217, 219, 235, 273, 289, 301-03, 375, 389, 399, 415.
Ahmed III (Osmanlı padişahı), 57, 76, 82-84, 87, 123-24, 129, 150, 158, 201, 211, 216, 219, 227, 235, 239, 244, 259-60, 262, 289, 293, 303-04, 391, 401, 404, 416, 420; —çeşmesi maketi, 463; —dönemi, 343, 405.
Ahmed ibn Zeyd, Şerif (Mekke emiri), 217.
Ahmed İzzet Paşa (Vahideddin'in yaveri), 257, 340, 351.
Ahmed Muhtar Efendi (nakibüleşraf), 341-42.
Ahmed Muhtar Paşa, Gazi (meclis-i âyan başkanı), 111-12, 157, 256-57, 334, 336-37, 453.
Ahmed Paşa (bahriye nazırı), 450.
Ahmed Resmi Efendi (Viyana'ya gönderilen elçi, tarihçi), 248-49.
Ahmed Rıza Bey (mebusan meclisi başkanı), 112, 157, 334.
Ahmed Senûsî, Şeyh (Senûsiye tarikatı şeyhi, Vahideddin'e kılıç kuşatması), 341-42, 358.
Ahmed Zülküf Paşa, damat (Sultan Abdülaziz'in kızı Saliha Sultan'ın eşi), 153.
akağalar kapısı (bâbüssaade), 120.
Akşemseddin (Fatih'in hocası, mutasavvıf), 284.
Âl-i Cengiz (Cengizoğulları), 25.
âlâ (hilat cinsi), 421.
Alâeddin (II. Murad'ın oğlu), 38.
Alatini köşkü (Selanik), 126.
Alaüddevle (Dulkadirli beyi), 215.
alay köşkü (Edirne sarayı), 92, 128.
alaybeyi, 383, 404.
Aleksandr, İskerletoğlu (divan tercümanı), 247.
Ali Ağa (saray görevlisi), 147.
Ali Ağa, Hacı (hassa silahşörü), 217.
Ali Ağa, Ziştovili (kapıcıbaşı), 246.
Ali Bey (Vahideddin'in cülusunu hükümdarlara ileten heyeti üyesi), 257.
Ali Efendi (berberbaşı), 151.
Ali Efendi (padişah imamı), 91.
Ali Efendi, Paşmakçızade (nakibüleşraf), 91.
Ali Fuad Bey (mabeyn başkâtibi), 341-42, 380, 437.
Ali Halid Paşa, damat (Sultan Abdülaziz'in kızı Nazime Sultan'ın eşi)153.
Ali Necip Bey (valide kethüdası), 373.
Ali Paşa (sadaret kaymakamı), 91.
Âli Paşa (sadrazam), 238, 267, 319, 440, 448.
Ali Paşa (sadrazam), 244.
Ali Paşa (sadrazam), 399.
Ali Paşa, Çandarlı (sadrazam), 34.
Ali Paşa, Sürmeli (sadrazam), 91, 92.
Ali Paşa, Yavuz (sadrazam), 385, 414.
Ali, Küçük Hacı (korucubaşı), 259.
Almanya, 137, 240-41, 257, 279, 458-59; —imparatoru, 157, 242, 255; —sefareti, 279.
altın mühür, 63, 75, 89, 186, 208, 212, 364, 375, 377, 418, 429-30; —saat, 104; —sorguç, 148; —tabaka, 421; —taht, 50, 103; —varak, 406.
Amasya, 34, 38, 42, 45; —sancakbeyi, 35.
Amerika, 241, 468; —Birleşik Devletleri, 241, 254, 256, 459.
Anadolu kadıaskeri, 61, 82, 91.
Anadolu, 19, 180, 202, 234, 398, 403-04, 419, 454; —beyleri, 33, 34, 47; —defterdarı, 61; —kadıaskeri, 413; —kadıaskerliği, 93, 415, 421; —muhasebecisi, 371; —muhasebesi, 352; —Selçuklu sultanları, 282
Ankara savaşı (1402), 33.
Ankara, 121, 343.
Anna (İngiltere kraliçesi), 229.
Apafi Mihal (Erdel hâkimi), 219.
araba, 120, 126, 145, 264, 332, 334, 350; —cıbaşı, 352; —cılar, 348, 350; —lar, 103, 142, 336, 341, 347, 349, 350.
Arabistan camileri, 205.
Aram Efendi (II. Abdülhamid'e hal'i bildiren heyet üyesi), 126.
Arap atları, 269; —aydınları, 191; —coğrafyası, 167, 422; —harfleri, 162; —lar, 162.
Arapça tarihler, 167.
Arasat günü, 175.
Arif Hikmet Paşa (bahriye nazırı), 126.
Ârifi Beyefendi (divan tercümanı), 267.
Aristidi Paşa (İzmir mebusu), 111.
armağan. bkz. hediye.
Arnavutlar, 205.
arpa emini, 352; —ruznamçesi, 352.
Arslan Ağa (Şah Cihan'a gönderilen elçi), 233.
Arslan Giray (Kırım hanı), 230.
arslanhane, 88.
arz ağaları, 155; —hilati, 420; —odası, 73, 77, 96, 102, 107, 130, 134, 146, 151, 271, 275, 372, 376, 378, 380, 421; —hane, 88.

arzuhalci, 360.
âsa, 157.
asesbaşı, 352.
asi liderleri, 80, 100, 124.
askeri bando, 106, 335, 466, 467; —bürokrasi, 91; —erkân, 136; —kumandanlar, 196; —teşrifat memurları, 135; —uzmanlar, 137; —üniforma, 120.
aşçıbaşı, 421; —lar, 321.
aşr-i şerif (Kur'an'ın orta uzunluktaki on ayetine Türkler arasında verilen isim), 355.
at, 147-48, 260, 267, 300, 320, 329, 334, 337, 347, 376; —arabaları, 391; —lar, 269, 272, 341, 349; —oğlanları, 50; —sırtı, 327; —takımı, 148.
Ataullah Efendi, Topal (şeyhülislam), 100, 124.
ateş oyunları, 195, 449.
Âtıf Bey (mabeyn kâtibi), 377.
Atik Ali Paşa, 153.
Atina, 276; —sefareti, 466.
atlas bohça, 156; —perde, 156.
Atpazarı, 318; —kapısı, 352.
Augustus II (Leh kralı), 227, 247-48, 263.
Augustus III (Leh kralı), 227, 249.
Austerlitz, 231.
avcı taburları, 110.
avdetname (sefirlerin geri dönüş izni), 275.
Avrupa, 43, 105, 224, 231-32, 267, 324, 436, 440; —başkentleri, 266; —devletleri, 23, 255, 261, 266, 279, 443; —elçilik heyetleri, 266; —hükümdarları, 239, 254, 267; —örneği, 441; —siyasi çevreleri, 276
Avrupai, 96, 97; —bando, 97; —reformlar, 418.
Avrupalı kadınlar, 335; —sanatçılar, 450; —lar, 105.
Avusturya, 67, 106, 137, 226, 231, 240-41, 248, 255, 257, 268, 275, 277, 279, 391, 429; —heyeti, 459; —imparatoriçesi, 105; —imparatoru, 227, 231, 242, 262; —-Macaristan, 157, 241; —seferi, 401; —tarafı, 231, 247.
âyan meclisi, 111-12, 115-16; —başkanı, 131-33, 333, 341, 380.
Ayasofya, 115, 136, 169, 337; —camii, 62, 106, 110, 128-29, 273, 293, 301, 314, 324; —meydanı, 335; —şeyhi, 135.
Ayasoluğ, 39.
Ayaz İshaki (Türk-Tatar millet meclisi üyesi), 119.
âyin, 98.
Aynalıkavak tenkihnamesi (1779), 191.
Aynişah Sultan (II. Bayezid'in kızı), 147.
Ayrılık Çeşmesi, 159.
Ayşe Sineperver Valide Sultan (IV. Mustafa'nın annesi), 146, 168.
Ayvansaray iskelesi, 300.
Azerbaycan, 115.
Aziz Bey (emniyet-i umumiye müdürü), 135.
Aziz Mahmud Hüdai (Celvetiye tarikatının kurucusu mutasavvıf), 298.

B

bâb-ı hümayun, 50, 91, 135, 391.
Baba Cafer zindanı, 422.
Bâbıâli, 72, 92-93, 96-98, 100-01, 109, 125-26, 130-31, 146, 151, 160-62, 165-66, 198, 214, 245, 249-51, 253-54, 262, 267, 270-73, 275, 279, 348-49, 360-61, 371-72, 376-79, 380, 421, 424, 437, 464; —duacısı, 160; —erkânı, 380.
Babikyan, Agop (Tekirdağ mebusu), 111.
Babürlü kuvvetleri, 233.
Bâbüssaade, 50, 61, 64, 74-75, 90, 93-96, 98, 101-02, 107, 115-16, 120, 125, 130, 134-36, 275, 315, 336, 360; —ağası, 90, 91, 296; —ağası baş kapıgulamı, 155; —görevlileri, 360; —hademeleri, 152, 322.
Bağdat, 167, 235, 311; —beylerbeyi, 53; —köşkü, 112, 115, 120, 136, 153, 157, 336; —seferi, 233.
Bahadır Han Şadbaht (Harezm hanı), 260.
Bahçekapı, 160.
bahriye askerleri, 132, 340; —muhafız taburu, 133; —müzikası, 133; —nazırı, 394; —nezareti, 132, 135.
bahşiş divanı, 396
Baht Giray Han (Kuban hanı), 217.
bakır para, 39, 221.
bâlâ rütbesi, 374.
balıkçıl teli, 269.
balıkhane, 103.
Balkan savaşları (1912-13), 126, 423; —lar, 39, 463.
balmumu mühür, 155.
balo, 455.
baltacılar, 131, 321, 360, 388, 415; —kethüdası, 376.
bando, 335; —mızıka, 97; —takımı, 455; —lar, 453.
bank-ı Osmani, 194; —erler, 105, 194, 335.
Bapheus (Koyunhisar) savaşı (1302), 30.
Bargiri (Van), 407.
barut, 101.
basın suçları, 424.
Basra, 235.
baş kullukçu, 155; —lala, 155; —çukadar, 421; —defterdar, 61; —mabeynci, 116, 131, 340; —musahip, 321; —vekâlet, 96-97, 418, 430, 432; —vekil, 96, 244, 262, 275, 430.
bataryalar, 328.

Batılı devletler, 191.
Bayezid (I. Ahmed'in oğlu), 86.
Bayezid (Kanuni'nin oğlu), 53, 232.
Bayezid II (Osmanlı padişahı), 18-19, 42-43, 45-47, 49, 56, 60, 76, 172-73, 177, 215, 284, 287-88, 291, 293, 295, 299, 382; —dönemi, 171.
bayındırlık seferberliği, 460.
bayrak, 447, 468; —lar, 115, 327, 334-35, 341, 459, 463, 468.
bayram, 199, 201, 205, 395, 447, 455.
Bebek, 448; —camii, 443.
Bektaşiler, 387; —lik, 98.
Belçika, 241, 255-56, 459; —kralı, 468.
belediye, 350; —başkanları, 335, 341; —bütçesi, 196, 452; —çavuşu, 132; —daireleri, 453.
Belgrad, 54-55, 67, 87, 255, 306, 382.
berat, 204, 207, 217; —gelirleri, 401; —harcı, 364, 397, 399, 401, 403, 406-08; —kayıtları, 397; —mümeyyizi, 406; —sahipleri, 402, 404, 407-08; —taslakları, 406; —yenileme, 213, 264, 397-408, 410.
berberbaşı, 151-52.
Berlin, 255, 276, 463; —sefareti, 205, 466.
Berliner Tageblatt (Alman gazetesi), 205.
Beşiktaş sarayı, 443.
Beyazıt, 103, 111, 141, 318, 329, 336; —karakolu, 145; —meydanı, 335, 341, 351.
beygir, 260, 377.
Beyhan Sultan (III. Mustafa'nın kızı), 147-48.
Beykoz, 195; —kasrı, 450, 453.
Beylerbeyi sarayı, 96, 126, 133, 321, 373, 443.
beylerbeyi, 34, 192, 225, 404-05.
beylik gemisi, 253, 254; —kalemi, 406; —çi, 370.
Beyoğlu, 267, 279, 424, 455.
Beyrut, 167, 196-98; —halkı, 198; —tophane meydanı, 197.
Beyt-i Muazzama (Kâbe), 176.
Beytullah, 201.
bezesten, 66.
Bezmiâlem Valide Sultan (Sultan Abdülmecid'in annesi), 146, 319, 321, 322, 394; —camii, 136.
Biga, 193, 202; —mutasarrıfı, 160.
bilâd-i selâse (Üsküdar, Galata, Eyüp), 202.
binbaşı, 108.
binek taşı, 311-12, 378.
Birecik, 404.
birinci dünya savaşı, 114, 242, 257, 323, 351, 411, 424, 437, 464.
birun hademeleri, 146.
Bizans, 34, 37.
Bogos Bey (ressam), 450.
Boğaz, 443; —yamakları, 393; —hisarları, 264.
Boğaziçi, 279, 443, 454; —sahilleri, 450.
Boğdan, 48, 267, 268; —beyi, 416; —voyvodası, 196, 425.
Bolu, 45.
Bombay, 465; —müslümanları, 237.
Bonapart, Napolyon (Fransa imparatoru), 231, 242, 278.
borsa, 276.
Bosna eyaleti, 399; —Hersek, 423, 436.
Bostan iskelesi, 136, 312, 341, 346.
bostancı, 264; —başı, 81, 94, 384, 420.
bot, 133, 135.
boyama, 145, 271, 273.
Bozcaada, 264.
bölük ağaları, 90; —başı ağa, 146.
bölükât-ı erbaa ocakları, 310; —ağaları, 93, 372.
Brankoviç, Mara (II. Murad'ın eşi), 40.
Brezilya, 254.
Brüksel, 194.
Bucak, 217, 407; —Türkleri, 217.
Buhara, 236, 266; —büyükelçisi, 266; —hanı, 265.
Bulgar, 452; —kralı, 242, 257.
Bulgaristan, 137, 438; —emareti, 459; —komiserliği, 241.
Bulgarov, Sergey (Rus elçisi), 244.
Burhaneddin Efendi (II. Abdülhamid'in oğlu), 23.
Burma müslümanları, 237.
Bursa, 31-32, 34-35, 37, 43, 126, 283, 286, 320; —kadısı, 413.
buzluk, 59.
Bükreş, 255.
bürokratik atamalar, 412; —reformlar, 188, 197, 428.
Büyük Çekmece, 452.
büyük millet meclisi heyeti, 120, 343.
büyük ruznamçe, 352; —üniforma, 133, 336, 458.

C

Cafer Ağa (has odalı), 54.
Cafer Bey (lala), 61.
cahiliye dönemi, 158.
caize, 389.
cami minareleri, 104, 450.
Camondo (banker), 194.
Canpulatoğlu (Kilis, Halep civarında yaşayan ve devlete isyan eden Dürzi aile), 200.
Cape Town, 465.

cariye, 77, 123, 140-42, 148; —ler, 34, 79, 141-42, 322, 394.
Carlos IV (İspanya kralı), 229.
casuslar, 67.
Cava, 463.
cebeci, 93, 310, 389; —başı, 61, 145, 310, 352, 372; —ler, 348, 391.
cebehane, 101, 145, 430.
cebelü (atlı asker), 403.
Celal Bey (mebus), 205.
Cem Sultan (Fatih'in oğlu), 42-43.
cemaat önderleri, 105.
Cemaleddin Efendi (şeyhülislam), 458.
cenaze alayı, 43, 51, 62, 64, 97, 128-33, 136; —namazı, 42, 51, 54, 62, 91, 99, 115, 127-28, 130, 133, 135-36, 216, 382; —töreni, 90, 94, 98, 127, 130-32.
Cenevre, 463.
Cengiz Han (Moğol imparatorluğunun kurucusu), 17.
cerrah, 425.
Cevat Paşa (merkez kumandanı), 135.
ceyb-i hümayun (padişahın özel hazinesi), 213, 459.
Cezayir, 224; —-i Bahr-i Sefid, 193.
Choiseul Gouffier, Auguste de (Fransa elçisi), 245.
Cihangir (Kanuni'nin oğlu), 53, 295.
cihat bayrağı, 232.
cinayet, 125, 451, 452; —ler, 278.
Cisr-i Mustafa Paşa hastahanesi, 456.
cizye, 398; —mükellefi, 401; —vergisi, 397-98; —dar, 365.
Clemenceau, Georges (Fransa başbakanı), 257.
Codrington, William (İngiliz generali), 255.
cuma hutbesi, 201; —kasabası, 456; —namazı, 64, 201, 204, 292, 298, 301, 303-04, 314, 361, 443; —salası, 64; —selamlığı, 120-21, 136, 153, 293, 301, 304, 309, 314, 324-25, 344, 457.
cumhur, 25, 71, 79, 81, 84, 87, 102; —cemiyeti, 25; —şeyhülislamı, 84.
cüceler, 413.
cülus bahşişi, 54-55, 209, 364, 381-89, 391-97, 399-401, 403, 407, 422; —fermanı, 180-81, 183-85, 188, 193, 196-97, 203, 218, 246, 438, 472; —harcamaları, 401; —hattı, 181, 185-86, 188, 190, 208, 238, 240, 418, 428, 430, 432-440; —hediyesi, 396; —*inamı*, 381; —kutlamaları, 195; —namesi, 182, 215, 219, 224-26, 231, 234-42, 246-48, 253, 254-55, 263, 270, 278; —pişkeşi, 364, 397-99, 402; —şenlikleri, 195; —tebriki, 47, 104, 108, 146, 192, 193, 224, 235, 249, 251, 253-55, 260, 262, 264, 267, 270, 273, 275, 345, 373; —*terakkisi*, 381, 382; —vergisi, 398, 401-03; —yıldönümü, 198, 213, 441-457, 460-64, 467-68.
cülusiye, 164, 396.
cünûn, 106.

Ç

çadır, 51, 62, 197, 269, 351; —lar, 159, 264, 269, 327, 335, 349, 351.
Çalık Ahmed Ağa (yeniçeri ağası), 24, 416.
Çamurlu ovası (Samakov), 34.
Çanakkale, 320, 332; —boğazı, 160.
Çatalca, 195.
çavuşbaşı, 73, 93, 97, 130-31, 253, 272, 312, 352, 378, 384, 415, 421, 425; —lar, 145, 272, 373; —lar emini, 272, 352; —lar kâtibi, 272, 352.
çay takımı, 463.
Çek, 267.
Çekmece, 195.
çelebi efendi (mevlevi şeyhi), 98.
Çelebi Mehmed. bkz. Mehmed I.
Çemberlitaş, 267.
Çemişkezek, 404.
Çerkes Hasan olayı, 324.
çıban, 324.
Çırağan sarayı, 126, 135.
çiçek, 146, 264, 272; —ler, 212; —tablaları, 371; —likler, 273.
çil para, 145, 148.
Çin, 220, 221; —imparatorları, 418; —liler, 418.
Çorlu, 49, 60.
Çömlekçiler, 327; —hamamı, 352.
çörekçi kapısı, 352.
çubuk, 151.
çukadar, 155, 296, 353, 383.

D

Dağıstan hanları, 219.
dahiliye nezareti, 348; —vekâleti, 118, 206.
daimi elçi, 244; —elçilikler, 244, 249.
daire-i hümayun (saraydaki padişahın dairesi), 112, 321.
Danimarka, 249, 257, 270, 277; —elçisi, 245.
darbe, 75, 103, 193, 279.
darphane, 209, 210, 212, 213, 369, 377, 389; —defterdarı, 443; —müşiri, 349.
darüleytam binası, 460.
darülfünun, 460.

dârüssaade ağası, 73, 87-88, 90-91, 93, 99, 101, 125, 130-33, 144-46, 155, 251, 311, 420; —ağalığı, 131, 176, 415; —odası, 128.
Davud Ağa (başmimar), 65.
Davud Paşa (dâr-ı şûra-yı Bâbıâli başkanı), 373, 444.
Davutpaşa, 303.
daye, 142.
defin işlemleri, 131, 132; —töreni, 131, 136.
defne dalları, 213, 341; —yaprakları, 466.
defter emini, 50, 93, 130, 352; —dar, 91, 93, 130, 310, 352, 354, 367, 371, 389, 391, 393, 396; —dar iskelesi, 349; —darlar, 50, 64, 90, 93, 97, 130, 297, 383-84; —darlıklar, 413; —hane, 403; —-i hakanî emini, 384.
demiryolu hatları, 456.
deprem (1894), 456.
dergâh-ı âli çavuş nöbetçileri, 359; —kapıcı bölükbaşısı, 359; —kapıcı nöbetçileri, 359; —kapıcıbaşıları, 310.
Dersaadet, 202; —ordusu, 164.
dervişler, 132, 170.
destar, 260, 299.
Destereciler, 352.
Deşt-i Kıpçak, 224.
deve, 273.
Devehanı, 352.
Deyyan (Kâbe'nin direklerinden biri), 158.
Dikilitaş maketi (II. Abdülhamid'e verilen hediye), 463.
dikiş yüksüğü, 273.
dilenci, 51.
dilsizler, 413.
Dimetoka, 46, 47, 60, 398.
dini bayram, 448; —lar, 446-47.
divan çavuşları, 130, 145-46, 311, 352; —elbiseleri, 145; —hâcegânı, 90, 93, 310, 352; —tercümanı, 249, 264, 271-72, 279; —toplantısı, 61, 72, 91, 253, 272, 275, 383, 389, 391, 406; —üyeleri, 74, 91, 102, 396.
divan-ı harp, 438; —ler, 424.
divanhane, 146, 421.
Divanyolu, 133, 318, 328, 330, 336, 347, 352.
diyanet işleri reisliği, 206.
Diyarbekir, 404, 445; —eyaleti, 404.
Dolmabahçe, 136, 347; —sarayı, 98, 103, 105-06, 108, 111-12, 126, 133, 136, 153, 157, 319-20, 327-28, 330, 334, 336, 340-41, 377, 380.
donanma, 327, 387; —gemileri, 314, 319, 328, 334, 453.
donanmış at, 146, 321, 376-77, 379; —lar, 130, 272.
dondurma, 349, 350.
Donizetti, Giuseppe (İtalyan bestekâr), 466.
dört halife, 176.
Drummond, James Robert (İngiliz Akdeniz filosu komutanı amiral), 351.
duacı, 360; —lar, 401.
Dubies, Pierre (Peşte tiyatrosu müzisyeni), 450.
Dubrovnik, 225, 267.
dullar, 35, 128.
Dündar Bey (Osman Bey'in amcası), 31.
Dürziler, 197.
ebcet hesabı (Arap alfabesinin sayı değerlerine dayanan hesap sistemi), 162, 164.

E

Ebe Selim (hazine kethüdası), 417.
ebniye anbarı, 360.
Ebulmasum (Horasan hâkimi, İran elçisi), 273.
eczacı, 64; —hane, 460.
Edhem Bey (Beyrut valisi), 196.
Edhem Bey (hazine-i hümayun kethüdası), 334.
Edirne, 24, 34, 37, 39-40, 49, 60, 87, 91, 121, 123, 128-29, 143-45, 150, 219, 267, 273, 283, 286, 301-03, 320, 332, 348, 398; —halkı, 309; —kadısı, 413; sarayı, 91, 128, 143; —sarayı bostancıbaşısı, 420; —vakası (1703), 24.
Edirnekapı, 46, 51, 136, 293, 295-97, 299-301, 303-05, 318, 327, 334-35, 341, 346, 348-49, 351-52, 357.
Eflak, 48, 267, 268, 465; —voyvodası, 196, 425.
Eğrikapı, 349.
ehl-i sünnet, 232.
ekberiyet (*senioratus*) usulü, 17, 19-20, 23, 87.
elbise bedeli (*hilat-baha*), 388; —nizamnamesi, 97, 421; —lik kumaş, 384, 388.
elçi, 251, 253, 271, 458; —çadırları, 351; —hanı, 267; —kabulü, 420; —ler, 48, 135, 247, 250-51, 253, 255, 264, 266-67, 271, 326, 349, 351, 374; —lik heyeti, 64, 264, 266; —lik konutu, 455; —likler, 266, 279, 443.
Elenora (İsveç kraliçesi), 229.
Elifî Efendi (meclis-i meşayih başkanı), 334.
Elizaveta I (Rus çariçesi), 244.
Elliot, Sir Henry (İngiltere sefiri), 351.
Elmas Mehmed Paşa (sadaret kaymakamı), 91, 144.
emanname, 287.
Emeviler, 207.
Emin Efendi (Londra başşehbenderi), 256.
Emir Sultan (Bursalı sufi ve Yıldırım Bayezid'in damadı), 283.

Emir Süleyman (Yıldırım Bayezid'in oğlu), 34.
emlâk-i hümayun şubeleri, 196.
emsal ve elkab defteri, 370.
Enderun, 90, 93, 101-02, 141-42, 151, 168, 320-21, 359, 360; —ağaları, 53,75, 82, 90, 102, 141, 151, 353; —görevlileri, 383, 415; —hademeleri, 132, 146; —halkı, 83, 91, 135, 142, 321, 388; —hazinesi, 389, 396; —müezzinleri, 132, 316; —odaları, 415.
enfiye kutusu, 421.
Enver Paşa (sadrazam vekili, harbiye nazırı, 133, 464.
Erdel, 219; —elçileri, 267; —hâkimi, 215, 219.
Ereğli kömür madeni, 435.
Ergani, 404.
ermeni, 425, 457; —öğrenciler, 332; —patriği, 425; —ler, 398; —istan heyeti, 115.
Ertuğrul Gazi (Osman Bey'in babası), 160.
Erzurum eyaleti, 405.
Esad Efendi (vakanüvis), 166.
Esad Efendi, Hocazade (şeyhülislam), 74-75, 78, 128, 414.
Esad Toptani (Draç mebusu), 126.
esham-ı umumiye, 105.
esirler, 63, 67, 236.
Eski Cami (Edirne), 283, 301-03.
eski odalar, 311, 352.
Eski Saray, 40, 46, 72, 78, 82, 140-46, 413, 415; —ağası, 421; —hademeleri, 131; —şeyhi, 146.
Eskişehir-Konya demiryolu, 456.
Esma Sultan (I. Abdülhamid'in kızı), 25, 321, 393.
eşref saati (vakt-i muhtar), 89, 319, 345, 355, 357.
et meydanı. bkz. Sultanahmet meydanı.
etek öpme, 92.
evkaf nazırı, 132; —nezareti, 204, 341, 410; —-hazinesi, 408; —-nezareti, 202.
Evliya Çelebi (seyyah), 291.
Evranosoğulları (Osmanlı'nın kuruluş yıllarının akıncı ailesi), 24.
evsat (hilat cinsi), 421.
Eyüge Han (Kalmuk hanı), 260.
Eyüp el-Ensari (sahabe), 306-07, 357.
Eyüp, 120, 136, 283-84, 291, 293, 295-96, 298-99, 301, 303-06, 308, 310, 314-15, 317, 319, 327, 331, 333, 340-41, 344-48, 351-52, 355; —camii, 314, 316, 324, 334, 347, 352, 355; —iskelesi, 299, 334; —şeyhi, 151; —ziyareti, 293, 309.
Eyüpsultan, 54, 283, 291-92, 295, 297, 300, 303, 306, 315-16, 344; —türbesi, 136, 282-83, 293, 295-96, 298, 300, 303-08, 310, 315, 318, 324, 327, 329, 340, 343-44, 346, 355, 357, 360; —ziyareti, 291, 293, 344.

F

faiz-i hümayun, 213.
fakir tutuklular, 452.
Fas, 236; —hakimi, 236, 248.
Fatımatüzzehra (Hz. Peygamber'in kızı), 175.
Fatih camii, 51, 120, 129, 136, 304, 335, 341, 344, 352; —dönemi, 287; —kanunnamesi (*Kanunnâme-i Âl-i Osman*), 41.
Fatih Sultan Mehmed (Osmanlı padişahı), 19, 29, 38-42, 48, 56, 60, 66-67, 76, 120-21, 128, 141, 160, 215, 282, 284, 286-88, 291, 293, 295, 298-99, 302, 306, 317, 319, 381-82; —türbesi, 305, 311, 314, 316, 318, 327, 329, 336, 341, 357, 360.
fayton, 336, 349.
feleç (*nüzul*), 129.
Felemenk (Hollanda), 459.
Fenerbahçe, 264.
Fer'iye sarayı, 125.
Ferenc, Rakoczi (Macar bağımsızlık hareketi lideri), 243.
Ferhat Paşa (sadaret kaymakamı), 62-63, 413.
Feridun Ahmed Bey (nişancı), 61.
ferman, 180, 183-85, 193, 196-97, 202, 207, 210, 218, 221, 235, 346, 399, 403, 406, 409, 434; —lar, 182, 185, 197.
fermayiş şal, 321.
ferraş, 359.
Ferriol, Charles de (Fransa elçisi), 262.
Fetih suresi, 334, 341, 355, 360.
fetihname, 53.
fetret devri, 34.
fetva, 64, 79, 81, 107, 111, 117, 123-24, 126.
fevkalade elçilik heyeti, 257.
Feyyaz (şair), 164.
Feyzullah Efendi (şeyhülislam), 91.
Feyzullah Efendi, Damatzade (şeyhülislam), 93.
Feyzullah Efendi, Hafız (reisülkurra), 319.
Feyzullah Fakih (Hisarbeyi camii hatibi), 199.
fil, 50, 273.
Filibe, 332.
Finlandiya müslümanları, 119-20.
firari askerler, 424.
Firdevsi (İran'ın milli destanı *Şehname*'nin yazarı), 269.
fişek, 193, 442, 453, 455, 457, 464; —ler, 464, 468.
Fotyadis Bey (Atina sefiri), 466.
Frankfurter Zeitung (Alman gazetesi), 205.
Fransa, 225, 228, 239-41, 243, 245-46, 248-49, 251, 254, 256, 262, 267, 270, 273, 277, 458-59; —başvekili, 262; —beylik gemisi, 198; —hariciye nazırı, 467; —konsolosu, 447; —maslahatgüzarı, 231; —sefareti, 455.

Fransız, 194; —elçisi, 248, 271; —gemisi, 198.
Franz I (Avusturya imparatoru), 231.
Franz II (Kutsal Roma imparatoru), 231.
Friedrich II (Prusya kralı), 244, 245.
Fuad Paşa. bkz. Mehmed Fuad Paşa.

G

Galata, 66, 248, 272, 455; —borsası, 279; —halkı, 287; —köprüsü, 325, 329, 331, 340; —hocaları, 151; —zindanı, 422.
galebe divanı, 275.
Galip (Mekke şerifi), 201.
Galip Paşa (teşrifat-ı umumiye nazırı), 256, 334.
gayrimüslim cemaatler, 115, 374; —tabip ve cerrahlar, 425; —ler, 425, 446, 457.
Gazanfer Ağa (Bâbüssaade ağası), 62.
Gazi Evranos Bey (I. Murad dönemi devlet adamı), 419.
Gazi Giray II (Kırım hanı), 225.
Gebze, 41, 60, 195.
gedikli çavuşlar, 93; —kâtipler, 403; —müteferrikalar, 310; —*timar*, 403; —zuema, 401.
Gelibolu, 168, 320.
gemi, 299; —resmi, 450; —ler, 268, 296, 303, 305, 313, 327, 340, 443, 459, 464.
genel af, 423.
Georg (Sırp despotu), 40.
George I (İngiltere kralı), 229.
George II (İngiltere kralı), 229.
George III (İngiltere kralı), 228, 243.
Gilan (Rumeli), 195.
Girit, 195.
Giustinian, Ascanio (Venedik elçisi), 244.
Golkowski (Polonyalı diplomat), 271.
göze mil çektirmek, 37.
gülbang-ı Muhammedî (makamlı müşterek dua), 308, 315.
Gülhane hatt-ı hümayunu. bkz. tanzimat fermanı.
Gülnuş Emetullah Sultan (II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi), 123, 144, 391.
Gülüstü Kadınefendi türbesi, 342.
Gümülcine, 419.
gümüş buhurdanı, 346.
Gün Han (Oğuz Han'ın büyük oğlu), 18.
Güney Afrika, 205, 463.
Gürcistan, 115; —hakimleri, 225, 399.

H

Habeş, 224.
Habsburglar, 228, 232, 247.
hac, 43, 154, 171, 172; —farizası, 154; —mevsimi, 218.
hacc-ı ekber, 159.
Hacı Bektaş-ı Veli (Türk sufi), 283.
Hacı Halil Efendi (divan hâcegânı), 228.
hacı, 173, 177, 217, 268.
hademe-i hümayun kumandanı, 132.
hafız-ı kütüp (kütüphaneci), 151; —lar, 51, 64, 128, 133.
Hafsa Sultan (Kanuni'nin annesi), 141.
Hafsa, 144.
hahambaşı, 108.
Hakkı Bey (Uluslararası Chicago Sergisi Osmanlı komiseri), 468.
hal' fetvası, 105, 189; —kararı, 125.
Halep, 53.
Halet Efendi (reisülküttap vekili), 417.
halılar, 269, 273, 341, 346, 463.
Haliç, 327, 329; —vapurları, 327.
Halid Efendi (İstanbul kadısı), 125.
Halid Ziya Bey, Uşaklıgil (mabeyn başkâtibi), 204, 334, 347, 380.
halife, 117, 118, 120, 158, 172, 191, 199, 202, 205-06, 237, 284, 316, 343, 418, 463, 465; —sarayı, 344; —lik, 191; —lik görevi, 176.
Halil (Orhan Bey'in oğlu), 33.
Halil Efendi (ikinci tezkireci), 246.
Halil Kâmili Paşa (Kürdistan valisi), 445.
Halil Paşa (sadrazam), 386.
Halil Paşa, Çandarlı (sadrazam), 39.
Halil Paşa, Ferik (Birinci Ordu Erkân-ı Harp Başkanı), 255.
Halil Rifat Paşa (sadrazam), 458.
Halil Rifat Paşa, damat (Serasker), 444.
halvet, 103.
Hamid Efendi (şeyhülislam), 61-62.
Hamideli sancakbeyi, 37.
Hamidiye marşı, 458.
hamile, 64, 79, 141, 142.
hançer, 146, 375, 378.
Handan Valide Sultan (I. Ahmed'in annesi), 72, 413.
hanedan cenazeleri, 131; —kadınları, 323; —üyeleri, 18, 19, 29, 131, 148, 149, 215, 455, 463; —-ı âl-i Osman nişanı, 336; —-ı saltanat nizamnamesi, 24; —ın devamlılığı, 70.
Hanefî âlimleri, 79.

Hanefî Efendi (Anadolu kadıaskeri), 79, 81.
Hannan (Kâbe'nin direklerinden birinin adı), 158.
Hanya, 195.
hapis, 87; —hane, 456, 460; —haneler, 423.
haraç, 48, 232.
harbiye müzikası, 133; —nazırı, 132; —nezareti, 111-12, 257, 337-38.
hareket ordusu, 110, 126.
harem-i şerif-i hazret-i Nebevi örtüleri, 133.
harem, 20, 53, 62, 70, 72, 74, 90, 99, 102, 127-28, 136, 141, 251, 273, 314, 320-22, 359; —ağaları, 131-33, 135, 145, 322, 439; —arabası, 78; —baltacıları, 322; —görevlileri, 320, 322, 394; —halkı, 142, 321, 332, 415, 463; —kadınları, 20, 72, 140, 323; —kapısı, 130, 320; —mevcudu, 321; —meydanı, 321.
Haremeyn, 201, 218, 230, 234; —ahalisi, 236; —hademeleri, 145-46; —muhasebecisi, 421; —mukataacısı, 406; —'in hizmetkârı, 175.
hariciye nazırı, 136, 253, 276, 373, 418; —nezareti, 194, 205, 241, 253, 418, 447-48; —teşrifatçısı, 351.
Harput, 404.
harvani (giysi), 97.
has fırın, 145.
has gelirleri, 399; —oda, 60, 82, 91, 151, 299, 360; —oda köşkü, 82, 91; —odabaşı, 155, 375; —odalılar, 82, 91, 151, 388.
Hasan Bey (mebus), 205.
Hasan Hayrullah Efendi (şeyhülislam), 105-07.
Hasan Paşa (Budin muhafızı), 226.
Hasan Paşa (İstanbul muhafızı), 269.
Hasan Paşa (kaptan-ı derya), 95.
Hasan Paşa (Van beylerbeyi), 192.
haseki, 86, 142; —ağa, 421; —başı, 146.
Hasip Paşa (darphane müşiri), 212, 373.
hassa baltacıları, 152; —bostancı kayıkçıları, 359; —cariyeleri, 123; —hademeleri, 373; —iskemlecisi, 359; —kapıcıları, 145; —mataracıları, 359; —müezzinleri, 130; —peykleri 145-46, 359; —solakları, 145-46, 359; —pişkeşçisi, 359; —tellalbaşısı, 94.
hâssü'l-hâss (hilat cinsi), 421
hastahane, 456, 460.
hatayi (kumaş), 146.
Hatice Turhan Sultan (IV. Mehmed'in annesi), 82.
hatim duası, 153.
hatip, 206; —ler, 192, 202-04, 206.
havai fişek, 457; —şenlikleri, 193; —ler, 195.
havra, 468.
Haydarpaşa, 264; —rıhtımı, 460.
Hayır Bey (Mısır beylerbeyi), 182, 209.
hayme-i hassa mehterbaşısı, 352.
Hayreddin Paşa, Tunuslu (sadrazam), 210.
Hayri Efendi (şeyhülislam), 133.
Hayrullah Efendi (şeyhülislam), 106, 329.
Hazım Bey (İstanbul şehremini), 335.
hazine kethüdası, 155, 359; —sarrafları, 407; —vekili, 155.
hazine-i hassa, 133, 135, 435, 452; —genel müdürü, 132; —nezareti, 196.
hazine-i hümayun, 132-33, 135, 140, 155, 157, 160, 255, 360, 377; —başkâtibi, 155; —görevlileri, 360; —hademeleri, 152, 322; —kethüdası, 132, 156-57, 160, 318, 346, 357, 360; —memurları, 133.
hazinedar, 103, 155, 249, 321, 421; —ağa, 359; —başı, 155, 383; —lar, 463.
hediye, 51, 173, 251, 255, 267, 269-70, 273, 326; —ler, 35, 48, 140, 145-52, 233, 251, 253, 264, 267, 269, 271-73, 375-76, 399, 402, 463; —leşme geleneği, 35, 149; —siz elçiler, 273.
hekimbaşı, 415.
Helsingford, 119.
helvahane, 64.
Herbert (Kutsal Roma İmparatorluğu elçisi), 245.
Hersek valiliği, 424.
heyet-i vükelâ (hükümet), 437; —listesi, 437.
hıristiyan, 67, 248, 468; —ahali, 196; —hükümdarlar, 232, 236; —lar, 67, 195, 197, 235, 398.
hırka-i saadet, 91, 177, 299, 320, 360; —dairesi, 91, 93-94, 96, 102, 106, 108, 112, 114-15, 120, 133, 135, 151-53, 160, 173, 177, 316, 330, 336, 341, 377; —hademeleri, 152, 321, 322; —imamı, 160; —odası, 82-83, 88, 90-91, 94-95, 321.
hırka-i şerif camii, 153.
Hibetullah Sultan (I. Abdülhamid'in kızı), 321.
Hicaz, 193, 217-18, 224; —demiryolu, 460; —valisi, 218.
hilâfet, 23, 81, 117-20, 176-77, 182-84, 186-88, 190-91, 202, 206, 220-21, 228-29, 233-35, 237, 239, 241, 429, 464.
hilat, 54, 83, 97, 131, 145, 151, 201, 217, 219, 264, 267, 269, 273, 275, 361, 364, 375, 379, 413, 415, 418, 420-21; —giydirme, 54, 97, 419, 421; —-baha, 420; —ler, 54-55, 62, 95, 102, 146, 151, 156, 264, 269, 272-73, 275, 377, 383-84, 420.
Hilmi Bey (ön yüzbaşı), 164

Hind denizi, 224.
Hindistan, 191, 232, 463; —müslümanları, 191; —hükümdarı, 233.
Hokand hâkimi, 236.
Hollanda, 228, 241, 246, 249, 251, 257, 270, 273, 277.
Hotel Bristol (İstanbul), 458.
Hotel Royal (İstanbul), 458.
Hotin seferi, 386.
hulefâ-yı râşidîn (dört reşit halife), 177.
humbaracıbaşı, 352; —lar, 348.
humbarahane, 101.
humma, 59.
hutbe, 34, 37, 43, 63, 180, 183, 192, 199-206, 209-10, 216-17, 219-21, 226, 228, 235, 239, 375; —ler, 206.
hüccet, 84, 417.
Hükmi Efendi (tevkii), 75.
hükümet binası, 460; —daireleri, 464; —konağı, 447; —programı, 428, 430, 432-33, 439.
Hülagü Han (İlhanlı Devleti'nin kurucusu, Moğol hanı), 311.
hünkâr dairesi. bkz. daire-i hümayun.
Hürrem Sultan (Kanuni'nin eşi), 53, 141.
Hüsam Efendi, Elhac (mesnevihan), 319.
Hüseyin Ağa (büyük mirahur), 300.
Hüseyin Ağa, Abdipaşalı (Nakşidil Sultan'ın kethüdası), 103.
Hüseyin Avni Paşa (serasker), 103, 125, 435-36, 439.
Hüseyin Efendi, Cinci (Anadolu kadıaskeri), 387.
Hüseyin el-Cisr (Trablusşamlı şair), 164.
Hüseyin Hilmi Paşa (sadrazam), 242, 333-34, 337.
Hüseyin Hüsnü Efendi (mekteb-i sultani hocası), 164
Hüsrev Mehmed Paşa (sadrazam), 97-98, 166, 187, 317, 373, 418, 432, 440, 444.
Hz. Ali (Hz. Peygamber'in damadı), 173, 232.
Hz. Hasan (Hz. Peygamber'in torunu), 175.
Hz. Hüseyin (Hz. Peygamber'in torunu), 161, 175.
Hz. İbrahim'in makamı (Mekke), 158.
Hz. Mevlâna (mevlevîliğin kurucusu büyük Türk mutasavvıfı), 98.
Hz. Muhammed. bkz. Hz. Peygamber.
Hz. Ömer (hülefa-yı raşidinin ikincisi), 311, 329; —'in kılıcı, 314, 317, 319, 329, 334, 340-41, 346, 357
Hz. Peygamber, 94, 108, 114, 145, 150, 153-55, 160, 171-73, 175-77, 183, 193, 202, 228, 232-34, 286, 298-99, 303-04, 306, 308, 313, 315, 321, 337, 441-42; —'in kılıcı, 316.
Hz. Yusuf (peygamber), 81, 91, 299.

I-İ

ıslahat fermanı, 197, 373.
ıstabl-ı âmire, 349.
i'lâ-yi kelimetullah (Allah'ın ismini yüceltme), 235.
İbn Ebi Nümey (Haremeyn hakimi), 225.
İbrahim (Orhan Bey'in oğlu), 33.
İbrahim (Osmanlı padişahı), 57, 76, 78-81, 86-87, 90, 122-23, 144, 192, 201, 209, 224, 232-33, 289, 299, 308, 387, 402, 414; —dönemi, 387.
İbrahim Ağa (berber), 150.
İbrahim Ağa (tersane emini, elçi), 243, 260.
İbrahim Hakkı (Kudüs mutasarrıfı), 447.
İbrahim Hakkı Paşa (Berlin sefiri), 242.
İbrahim Hilmi Paşa (sadrazam), 187, 375, 379, 429.
İbrahim Paşa (sadrazam), 270.
İbrahim Paşa (vezir), 62.
İbrahim Paşa, Nevşehirli, damat (III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın eşi), 391, 416.
İbrahimhanzâdeler (Sokullu ile İsmihan Sultan'ın oğlu İbrahim'in soyundan gelenler), 25.
iç hazine, 388, 391.
içki, 39, 86, 163.
içoğlan, 142; —ları, 82, 413.
idare-i mahsusa, 454.
İdris (Mekke şerifi), 200.
İdris Ağa (dârüssaade ağası), 94.
İdris, Şeyh (Asir'de isyan eden Seyyid Muhammed el-İdrisi), 205.
iftar, 453.
iftihar nişanı, 466.
İgnatiev (Rus general ve elçi, 254.
iğnelikler, 273.
ihsan kültürü, 166.
ihtilâl, 23, 49, 75, 77, 82-83, 86, 102-03, 105, 118, 124-25, 146, 148, 180, 188, 204, 207, 212, 236-37, 277-78, 297, 300-01, 303, 309, 323-24, 335, 372, 388, 391, 393, 397, 415-18, 435; —cı kadro, 109, 324, 415; —ciler, 103, 105, 125, 277, 279, 326, 435.
ikamet elçileri, 266.
ikinci veliahtlık, 24.
İlaldı Sultan (II. Bayezid'in kızı), 147.
ilâm, 192, 260.
İlhamî (III. Selim'in mahlası), 165.
ilmiye, 70, 93, 101, 108, 132, 136, 329, 387, 397, 422; —mensupları, 108, 130, 132, 366; —ricali, 93, 115
imam, 91, 206, 249, 355, 360, 457; —lar, 192.
inam, 47, 62.

İngiliz gemisi, 198.
İngiliz, 194; —elçisi, 271; —gazeteleri, 276; —gemisi, 117, 206; —hükümeti, 266; —kamuoyu, 276; —kaptanlar, 198; —milli marşı, 466; —sömürge güçleri, 220; —ler, 191, 266, 424.
İngiltere, 191, 195, 198, 225, 228, 230, 240-41, 246, 249, 251, 254, 256, 267, 273, 276, 458-59, 465; —beylik gemisi, 198; —sefareti, 455; —sefiri, 374, 458.
intihar, 125.
irad-ı cedit hazinesi, 278, 417.
İran, 53, 232-33, 235, 240, 269, 290, 458-59; —elçisi, 225, 267, 269; —körfezi, 224; —seferi, 386; —sınırı, 273; —şahı, 192, 225, 233, 236-37, 267, 269, 273, 468; —'la ticaret yasağı, 422; —lı hacılar, 235; —lı şairler, 269; —lı tüccar, 235; —lılar, 162.
irsal-i lihye (padişahın sakal bırakması), 150, 153.
İsa Çelebi (Yıldırım Bayezid'in oğlu), 34.
İsfendiyar Bey (Candaroğulları beyi), 40.
İshak Paşa (Anadolu beylerbeyi), 40.
İskenderiye, 118, 194, 398, 454.
İskenderköyü, 144.
İslam adabı, 438; —devletleri, 199, 207, 282; —dini, 191; —dünyası, 118, 207; —sancağı, 235.
İslambol (İstanbul), 211, 212.
İsmail Efendi (*Mesnevi* şarihi), 160.
İsmail Hakkı (Beyrut valisi), 196.
İsmail Hakkı Bey, damat (Sultan Vahideddin'in kızı Ulviye Sultan'ın eşi), 257.
İsmail Paşa (Mısır hıdivi), 194, 450.
İsmail tarafları, 217.
İsmet Bey, Hacı (yüzbaşı), 319.
İspanya, 236, 241, 273, 277, 459; —elçisi, 253; —kralı, 251, 253; —sefareti, 455.
istabl-ı âmire müdürü, 160.
İstanbul, 20, 41, 43, 47, 50-51, 54, 60-61, 63-64, 66-67, 71, 87, 91, 97-98, 101-02, 105-06, 110, 112, 115, 120-21, 124, 126, 128-29, 135, 140, 146, 155, 158-59, 160-61, 167-68, 169-70, 177, 185, 192-95, 197, 199, 201-02, 205, 210-12, 215, 218, 224-27, 231, 235-37, 239, 241, 244, 246, 249, 251, 253-57, 259-60, 262, 264-71, 273, 275-79, 282, 292-93, 298, 303, 306, 309, 311, 323-24, 332, 334-35, 341-42, 346-49, 351, 375, 382-83, 385, 389, 393, 399, 404-06, 413-14, 416, 422, 425, 440, 442-43, 448, 451, 453, 456, 458-60, 463, 465, 468; —darphanesi, 212; —dışı, 423; —gümrük emini, 399; —halkı, 67, 94, 102, 108, 115, 130, 301, 308, 332, 341, 342; —kadısı, 61, 90, 130, 160, 352, 369, 413, 421; —kaymakamı, 129, 219; —kuşatması, 37, 306; —nüfusu, 331; —önleri, 306; —sokakları, 320, 347, 450; —şehremaneti umur-i ecnebiye müdürü, 351; —valisi, 132; —yolu, 45; —'daki diplomatlar, 271; —'daki elçiler, 273, 318; —'daki medreseler, 457; —'daki sefirler, 278; —'un fethi, 130, 284, 291, 302; —'un nüfusu, 336.
İstanbulin (giysi), 120.
istavroz (Beylerbeyi) sarayı, 321.
istimbot, 380; —lar, 136.
İsveç, 246, 249, 255, 257, 270, 277; —kralı, 260; —orta-elçisi, 264; —ve Norveç maslahatgüzarı, 459.
İsviçre, 257.
İtalya, 240-41, 255-56, 279, 458-59; —kralı, 257; —lar, 342.
itfaiye alayı, 133.
itimatname, 240-41, 244-45, 254-55; —ler, 241, 254, 325.
ittihat ve terakki cemiyeti, 115; —çılar, 126, 336.
İvanovna, Anna (Rus çariçesi), 263.
İzmir, 320.
İzmit, 195, 332.
İznik, 31, 37.

J

Jackson Parkı (Chicago), 468.
Joseph, Franz (Avusturya-Macaristan imparatoru) 254.

K

Kabakçı Mustafa, 100, 124, 393, 429; —isyanı, 187.
Kâbe, 158, 171, 175; —örtüsü, 131, 135, 140, 158-60.
kadıasker, 132, 416; —ler, 50, 64, 90, 130, 296, 301, 384, 387.
kadın hapishanesi, 460.
kadınefendiler, 149, 160.
kadırga, 63, 413; —lar, 299.
kaftan, 47.
Kahire, 43, 107, 194, 210-11.
kahve, 151, 156, 266, 271-72, 313, 350, 378, 421; —cibaşı, 155.
kakum, 260, 420.
kale erleri, 403; —görevlileri, 402; —ler, 183, 185, 193-94, 445.
kalfa yeri (haremin kapısı), 321.
Kalimaki Bey (Viyana sefiri), 466.

Kamame kilisesi (Kudüs), 453.
Kâmil Bey (hariciye teşrifatçısı), 267.
Kâmil Efendi (şeyhülislam), 92.
kamu binaları, 194, 442-45, 455-56, 459, 464.
Kandahar, 233.
kandiller, 104, 194, 195.
Kandiye, 195.
Kansu Gavri (Memlûk sultanı), 48.
kanun-i esasi, 17, 23-24, 112, 181, 188-90, 199, 338, 435-37.
Kanuni Sultan Süleyman (Osmanlı padişahı), 19, 45, 47, 49-51, 53-54, 56, 59-60, 66, 89, 128, 136, 141, 158, 162, 164, 182, 199, 201, 208, 216, 224, 288, 291, 293, 295, 306, 382, 420, 422; —türbesi, 129.
kapı ağası, 86, 383; —kethüdası, 93, 214, 260, 275, 372; —oğlanları, 82, 388; cıbaşı, 93, 184, 312, 352; —cıbaşı ağalar, 131, 145; cıbaşılar, 93, 130; —cılar kâtibi, 352; —cılar kethüdası, 93, 321, 352, 378, 384, 415, 421; —kulları, 209, 275, 299, 301, 364, 381, 383-85, 387, 395, 397, 400-01; —kulu askerleri, 384.
kapitülasyon, 261.
kaptan paşa, 93, 95-96, 131, 146, 310-12, 352, 371-73, 413, 421.
kaptan-ı derya. bkz. kaptan paşa.
Karadağ, 241, 256, 459; —sefareti, 455.
Karagümrük, 348.
karakol, 460.
karakulak, 421.
Karaman, 286; —valisi, 416.
Karamanoğlu, 37.
Karasu, Emanuel (Selanik mebusu), 126.
kardeş katli, 19, 29, 41, 49.
Karıştıran menzili, 264.
Karl I, (Avusturya-Macaristan imparatoru), 342.
Kars eyaleti, 405.
Kartal, 195, 264.
kasap, 360; —başı, 312; —lar, 360.
Kasım (I. Ahmed'in oğlu), 86.
Kasım Ağa (hazinedar), 103.
Kasım Paşa (sadaret kaymakamı), 72, 73.
Kastamonu sancağı, 403.
Kaşgar, 220, 221; —hanlığı, 220.
Katerina I (Rus çariçesi), 229.
kavuk, 313.
Kayı boyu, 18.
Kayı Han (Oğuz Han'ın oğlu Gün Han'ın oğlu), 18.
kayık, 296, 317, 328, 334; —alayı, 329; —kafilesi, 325, 329; —ulaşımı, 340; —lar, 272, 327-28, 334.
Kaymakçılar, 352.
Kayseri metropolidi, 115; —li, 404.
kayyumbaşı, 273.
kaza kadıları, 192; —lar, 180, 183.
Kazan müslümanları, 160.
Kefe sancağı, 45-47.
Kelb-i Ali Han (Gence hâkimi, İran elçisi), 273.
Kesriye, 195.
kethüda, 103, 131, 145, 249.
kıble, 175, 176.
Kıbrıs eyaleti, 413.
kılavuz çavuş, 352
Kılıç Ali Paşa (kaptan-ı derya), 61, 268.
kılıç kuşanma, 91, 120, 149-50, 153, 284, 286-87, 293, 295, 302, 306, 310, 313, 355, 360, 408; —töreni, 91, 283-84, 288, 291, 293, 295-301, 303, 306-08, 310, 312-16, 319, 321, 323-25, 330, 333-34, 339, 341-43, 345-47, 352, 355, 359.
kılıç, 186, 287, 375, 421; —alayı, 106, 109, 151, 152, 164, 177, 195, 212, 284, 293, 301, 303, 305, 309-14, 316-17, 319-21, 323-26, 330, 332-33, 336-37, 339, 341-42, 345-52, 354, 357, 359-60, 453; —lar, 157, 269, 463; —taşıma hakkı, 287.
kılık kıyafet sınırlamaları, 425.
Kırım, 45, 187, 201, 208, 216-17, 407; —hanı, 25, 200, 208, 215-16, 219, 243, 246, 260, 416.
kışla, 197, 392.
kıyafet düzenlemesi, 317; —sınırlamaları, 425.
kızılbaşlık, 268.
Kızıldeniz, 224.
Kızkulesi, 93.
kilercibaşı, 155, 383; —lık, 413.
kilise, 468.
Kireç iskelesi, 273.
Kocaeli, 31.
konserler, 195, 453, 468.
konsolos tercümanı, 447; —lar, 193, 198, 447.
Konstantin XI (son Bizans imparatoru), 40.
Konstantinopolis. bkz. İstanbul.
Konya, 25, 42-43, 53, 98, 192, 266, 283, 334; —valisi, 342.
Korkut (II. Bayezid'in oğlu), 42, 45, 47, 147.
Kosova savaşı, 33.
Kostantiniye. bkz. İstanbul.
kozak, 406.
köle, 439; —ticareti, 439; —ler, 269.
kömür, 266.
köprüler, 332.

kös, 82.
Köse Musa Paşa (sadaret kaymakamı), 100, 124.
Kösem Sultan (I. Ahmed'in eşi), 79-82, 86, 143, 144.
köstek, 421.
köşe şiltesi, 156.
köşk, 455; —ler, 194, 443, 459.
Krupp topları, 450.
Kuban, 217, 407.
Kubbealtı, 21, 93, 98, 106, 391, 396.
Kudüs, 262, 447; —Rum patriği, 453.
kul kethüdası, 130.
kumaş, 146, 267; —lar, 146, 260, 269, 273, 296-97, 299, 320-22.
Kur'an, 51, 62, 64, 128, 132-33, 135-36, 151, 160, 164, 260, 269, 276, 292, 305, 314, 316, 341, 342, 360, 463.
kurban, 145, 301, 311-12, 318, 358; —bayramı, 447, 448; —lar, 145, 292-93, 295-97, 299, 304-05, 334, 341.
Kureyşliler, 191.
kurşunlu, 101; —mahzen, 305, 313.
Kuruçeşme, 106.
kuşaklık (hilat cinsi), 421.
kutsal beldeler, 218; —topraklar, 173, 177, 218.
kutsal ittifak devletleri (Avusturya, Polonya, Venedik ve Rusya), 391.
Kutsal Roma imparatorluğu, 226, 228, 231, 244-45, 249; —imparatoru, 239, 246-47, 249.
Kuyubaşı, 349, 351.
kuyumcu, 425.
Küçük Kaynarca antlaşması (1774), 187, 217.
kürek cezası, 452.
kürk, 91, 93, 146-47, 150-51, 156, 200, 375, 376, 383, 420; —bedeli, 152; —ler, 93, 101, 151, 269, 322, 415.
Kütahya, 53, 199, 382.
kütüphane, 151, 460; —hocası, 152.

L

Lahey, 463.
Laleli camii, 314.
Latin kiliseleri, 262.
Lazkiye sancağı, 204.
leğen, 156.
Leh kralı, 227, 249, 260; —ortaelçisi, 264.
Lehistan, bkz. Polonya.
Leidersdorf, Dr. (V. Murad'ın doktoru), 106.
Leopold I (Kutsal Roma imparatoru), 228, 243-44, 260.
Levant Herald (İstanbul'da çıkan İngilizce gazete), 424.
Liverpool İslam cemaati, 465.
Londra, 239, 254, 256, 276, 463, 466; —camii, 465; —İslam cemaati, 465; —sefareti, 466; —sefirliği, 255.
lordlar kamarası, 276.
Louis XIV (Fransa kralı), 261.
Louis XV (Fransa kralı), 262.
Louis XVI (Fransa kralı), 262.
Lübnan, 197.
Lütfi İshaki (Finlandiya müslümanları muhtesibi), 119.

M

maarif nazırı, 323.
mabeyn başkâtibi, 340; —başkitabeti, 104, 131-32, 370, 462; —erkânı, 96, 133; —görevlileri, 108, 131-33; —kâtipleri, 373; —memurları, 135; —müşirliği, 418; —ciler, 96, 155, 373.
Macar, 48, 224, 267, 451; —elçisi, 48.
Macaristan, 243, 244; —cephesi, 67, 209; —seferi, 306.
madalya, 421.
madeni mumya (ilaç olarak kullanılan değerli bir zift), 269.
mahkeme-i teftiş, 204.
Mahmud (III. Mehmed'in oğlu), 70.
Mahmud Bey (bahriye albayı), 256.
Mahmud Celâleddin Efendi (Sultan Abdülaziz'in oğlu), 108.
Mahmud Celâleddin Paşa, damat (Cemile Sultan'ın eşi), 108, 328-29, 377.
Mahmud I (Osmanlı padişahı), 57, 83-84, 123-24, 130, 143, 164, 183, 210-11, 216-17, 219, 227-28, 239, 247, 260, 263, 275, 289, 293, 303-04, 377, 391, 416, 417.
Mahmud II (Osmanlı padişahı), 25, 57, 79, 90, 96-98, 100-03, 121, 125, 146-48, 151, 159, 164, 169, 185, 187, 190, 197, 219, 228-29, 231, 238-39, 251, 253-54, 265, 276, 278, 289, 298, 308, 314, 316-17, 319, 342, 359, 375, 377, 393, 407, 417-18, 421, 428, 430, 432-33, 440-43, 445, 466; —dönemi, 190, 253, 315, 394, 407, 421, 438, 446, 457; —türbesi, 133, 341, 360.
Mahmud Muhtar Paşa (hassa ordusu birinci fırka kumandanı), 337.
Mahmud Nedim Paşa (sadrazam), 105.
Mahmud Sadreddin Çelebi (Konya mevlevi çelebisi), 98.
Mahmud Şevket Paşa (hareket ordusu komutanı), 110, 126, 336-37, 348, 464.

Mahmudiye (Unkapanı) köprüsü, 332.
maiyet süvari bölüğü, 135, 344.
Malachowski (Polonya kançıları), 262.
mâlikâne, 401, 403; —eshabı, 401; —peşinatı, 403; —sahipleri, 403.
maliye, 435; —bürokrasisi, 371; —dairesi, 332; —hazinesi, 213, 350, 435, 449; —nazırı, 349; —nezareti, 212, 369, 407, 461.
Maltalılar, 236.
Maltepe, 46, 268.
manda, 39.
Manisa, 19, 39-40, 50, 59-60, 62-63, 385, 413.
mansure hazinesi, 407.
Maraş, 404.
Mardin sancağı, 204.
Maria Theresa (Kutsal Roma imparatoriçesi), 228, 243.
Marie Louise (Kutsal Roma İmparatoru II. Franz'ın kızı), 231.
Maronit mektebi piskoposu, 194.
marş, 106, 334, 466; —lar, 450, 460.
Maruniler, 197.
maruzat (iradesi çıkmak üzere padişaha sunulan evrak), 368.
maslahatgüzar, 250-51, 253, 458, 462, 466.
mataracıbaşı, 82.
matbah-ı âmire, 360; —hademeleri, 152, 360.
matbu berat kâğıtları, 410.
matbuat, 279, 438, 462; —müdürü, 279.
matem elbiseleri, 42, 50-51, 54, 61, 62, 64, 128, 385; —işareti, 42, 128.
Maveraünnehr, 225.
maytap, 457, 468; —lar, 453, 455.
Mazlum Bey (Pertevniyal Sultan'ın kethüdası), 394.
mebusan meclisi başkanı, 131-33, 380.
mebusan meclisi, 111-12; —başkanı, 333, 341.
mecidi nişanı, 255, 450-51, 466.
meclis-i âyan, 110, 136, 337; —-i has, 153; —-i mebusan, 335, 337; — -i mebusan üyeleri, 110, 136; —-i umumi, 23, 106, 112, 337; —-i umumi-i milli, 110, 126, 188-89, 438; —-i vâlâ, 369, 374, 408, 418, 423; —vükelâ, 337, 432.
Medine, 132, 160, 193, 218, 236, 306; —halkı, 132, 161; —muhafızı, 218.
medrese, 316, 460; —ler, 457.
Mehmed (Karamani'nin oğlu Mustafa'nın oğlu), 53.
Mehmed Ağa, Hacı (Osmanlı Lehistan Elçisi), 227.
Mehmed Ali Paşa (kolordu komutanı), 135-36.
Mehmed Ali Paşa, damat (kaptan-ı derya), 20, 394.
Mehmed Ali Paşa, Kavalalı (Mısır valisi), 214.
Mehmed Bey (III. Murad'ın lalası), 413.
Mehmed Bey, Receppaşazade (seferli kethüdası) 102.
Mehmed Cemal el-Leyl Efendi (nakibüleşraf, sâdâtü'l-aleviye şeyhi), 193.
Mehmed Cemil Paşa (Paris sefiri), 467.
Mehmed Derviş Efendi, Esseyyid (nakibüleşraf), 95, 314.
Mehmed Efendi (Lehistan'a gönderilen elçi), 247-49.
Mehmed Efendi, Bostanzade (şeyhülislam), 64.
Mehmed Efendi, Debbağzade (şeyhülislam), 300.
Mehmed Efendi, Derviş (divan hâcegânı), 246.
Mehmed Efendi, Esseyyid (şeyhülislam), 95.
Mehmed Efendi, İmadzade Seyyid (nakibüleşraf), 304.
Mehmed Efendi, Şeker (II. Süleyman'ın birinci imamı), 415.
Mehmed Efendi, Yazıcızade (*Muhammediye*'nin yazarı mutasavvıf), 140, 168-69.
Mehmed Emin Efendi, Esseyyid (Yazıcızade türbesi şeyhi), 168-69.
Mehmed Emin Paşa, Kıbrıslı (sadrazam), 20, 187, 197, 433.
Mehmed Ferid Paşa (dahiliye nazırı), 337.
Mehmed Fuad Paşa, Keçecizade (sadrazam), 197, 238, 440, 446, 448; —dönemi, 447.
Mehmed Giray Han (Kırım hanı), 201, 216.
Mehmed I, Çelebi (Osmanlı padişahı), 18-19, 34-35, 56, 288, 301.
Mehmed II. bkz. Fatih Sultan Mehmed.
Mehmed III (Osmanlı padişahı), 19, 24, 56, 62-65, 67, 70, 72-73, 79, 85, 128, 142, 164, 209, 225, 269, 288, 295-96, 383-84, 385, 399, 406, 413, 441.
Mehmed IV (Osmanlı padişahı), 20, 57, 71, 76, 79, 81, 86-87, 123, 142, 144, 201, 209, 289, 300-01, 304, 309, 387, 414-15.
Mehmed Kâmil Efendi (şeyhülislam), 95, 314.
Mehmed Kâmil Paşa (Berlin sefiri), 276.
Mehmed Kâmil Paşa, Kıbrıslı (sadrazam), 464.
Mehmed Molla Efendi (şeyhülislam), 313.
Mehmed Murad Efendi (V. Murad), 20.
Mehmed Paşa (başyaver), 328.
Mehmed Paşa (sadrazam), 244, 383.
Mehmed Paşa (Şam mutasarrıfı), 399.
Mehmed Paşa, damat (II. Osman'ın sadrazamı), 414.
Mehmed Paşa, Karamani (sadrazam), 41.
Mehmed Paşa, Muhsinzade (sadrazam), 262.
Mehmed Paşa, Sarı (defterdar), 391.
Mehmed Paşa, Sofu (sadrazam), 209, 414.

Mehmed Paşa, Sokullu (sadrazam), 53-54, 59, 61, 67, 267, 269, 383.
Mehmed Ragıp Paşa (sadrazam), 92-93, 197, 311.
Mehmed Rauf Paşa (başvekil), 418.
Mehmed Reşad (Osmanlı padişahı), 23-24, 57, 111-12, 114-15, 126, 131-37, 153, 157, 188-90, 193, 195, 203, 205, 212-13, 237, 240-42, 255, 257, 279, 289, 323, 333-34, 336-37, 341-42, 346-48, 350-51, 377, 380, 396, 407, 409-11, 436-37, 445, 452, 464-65, 468; —dönemi, 438, 452.
Mehmed Rüşdi Paşa, Mütercim (sadrazam), 103, 106-07, 109, 125, 176, 188, 330, 332, 377, 435-36.
Mehmed Sahip Efendi (Anadolu kadıasker), 130.
Mehmed Talat Paşa (sadrazam), 111, 190, 196, 348, 437.
Mehmed Vahideddin (Osmanlı padişahı), 24, 57, 76, 78, 112, 114-15, 117-18, 121, 133-37, 153, 167, 190, 193, 196, 205-06, 240, 242, 257, 289, 323, 339-43, 348, 351, 358, 424, 437, 440, 452, 455, 464, 468; —dönemi, 411.
Mehmed Vehbi Efendi (şer'iye ve evkaf vekili), 117-18.
Mehmed Ziyaeddin Efendi (şeyhülislam), 111-12.
mehter, 97; —müziği, 101; —hane, 264, 376; —hane kösleri, 353.
Mekke, 158, 200, 218, 236; —emiri, 193, 214-15, 217-19; —eşrafı, 218; —fermanı, 218; —halkı, 132, 158; —kadısı, 158; —mevleviyeti, 352; —payesi, 329; —şerifi, 160.
mekteb-i harbiye süvari talebeleri, 336; —-i mülkiye, 456; —-i Osmani (Paris), 467.
melikü'l-mülûk, 32.
Memlûk sultanlığı, 381.
Menaha (Arabistan), 205.
Mennan (Kâbe'nin direklerinden biri), 158.
Mercan Ağa (dârüssaade ağası), 102-03.
mersiye, 43.
meskûkât müdüriyeti, 212; —müdürü, 213.
meşale, 59.
meşruiyet, 81, 105-06, 181-91, 196, 215-17, 219, 233-37, 278-79, 284, 287, 419, 435, 438; —alanı, 422; —krizi, 183; —temelleri, 441; —vurgusu, 185; —zemini, 181.
meşrutiyet, 23-24, 109, 113, 126, 189, 337, 347, 436-37, 439, 447; —'in ilânı, 348; —padişahı, 396.
meşveret meclisi, 125, 365, 367; —toplantısı, 248.
metropolitlik beratı, 398.
Mevlâ Muhammed bin Abdullah III (Fas hâkimi), 235-36, 265.
Mevlâ Muhammed Yezid (Fas hâkimi), 236.
mevlevi, 336; —çelebisi, 25, 98, 336; —dedeleri, 135; —şeyhi, 316, 317, 334.
mevlid, 465; —okutulması, 457; —törenleri, 441; —yıldönümleri, 441.
meyve, 146, 272; —tablaları, 371.
Mısır, 43, 158, 161, 184, 194, 197, 203, 214, 311, 407, 413, 419, 454; —darphanesi, 212; —hazinesi, 158, 160, 385, 414; —hıdivi, 193; —seyahati, 21; —ulaması, 118; —valisi, 210; —vergisi, 389; —vilayeti, 214; 'ın fethi, 155.
mide rahatsızlığı, 74, 128; —zafiyeti, 59.
Midhat Paşa (sadrazam), 103, 106-07, 125, 329, 435-36, 439.
Mihaloğulları (kuruluş döneminin akıncı ailesi), 24.
mihmandar, 264; —lar, 458; —lık, 351.
Mihrimah Sultan (Kanuni'nin kızı), 54, 382.
Mihrişah Valide Sultan (III. Selim'in annesi), 145, 313-14.
millet bahçesi, 455.
milli bayram (*id-i millî*), 447; —marş, 459.
mimar ağa, 130.
Mimar Sinan (meşhur Osmanlı başmimarı), 128.
mirahur, 415; —lar, 93, 421; —luk, 413.
miralay, 329; —lar, 160, 394.
miralem, 93, 145; —ağa, 275, 353.
mirimiran beratı, 405.
mirza sarayı, 51.
Mocenigo, Alvise II (Venedik docu), 261.
Moğol geleneği, 17.
Mohaç, 87.
Montebello, Kont (Fransa olağanüstü elçisi), 255.
muayede merasimleri, 115; salonu, 373, 464.
Mudanya, 59, 63, 413.
Muhammed Ağa (Kalmuk hanının elçisi), 260.
Muhammed Bahadır Han (Özbek hanı), 235, 259.
Muhammed Rıza (Harezm hanının elçisi), 260.
Muhammed Şah (İran şahı), 235.
Muhammed Yusuf (Buhara hanının elçisi), 266.
Muhammediye (Yazıcızade'nin meşhur eseri), 140, 168, 170.
Muhsinzade Mehmed Paşa (sadrazam), 183, 186, 197, 375, 429.
Muhtar Efendi (nakibüleşraf), 120, 153.
Muhterem Efendi, Esseyyid (nakibüleşraf), 128.
mukaddes emanetler, 106, 112, 121, 140, 155-57, 173, 177, 255, 298, 341, 346; —in anahtarı, 120.
mukim elçi, 261.
Murad (Cem Sultan'ın oğlu), 53.
Murad (şehzade Bayezid'in oğlu), 53.
Murad I (Osmanlı padişahı), 18, 32-33, 56, 288, 419.
Murad II (Osmanlı padişahı), 18, 24, 35, 37, 56, 283, 286, 288, 302, 419; —dönemi, 18, 286.

Murad III (Osmanlı padişahı), 56, 59-64, 67, 72, 142, 160-61, 164, 209, 267, 283, 288, 293, 295, 307, 373, 383, 385, 398, 413; —dönemi, 293, 406; —türbesi, 295; —'ın haremi, 142.
Murad IV (Osmanlı padişahı), 56, 71, 78-79, 86, 91, 128, 143, 144, 182, 201, 209, 224, 233, 289, 298-99, 303, 387, 414.
Murad V (Osmanlı padişahı), 21, 23, 57, 76, 98, 103-04, 106-07, 109, 125-26, 160, 167, 172-73, 175-77, 188, 190, 193-95, 202-03, 212, 221, 236-37, 240-41, 278-79, 289, 322, 324-26, 345, 347, 377, 395, 408, 410, 423-24, 435, 438, 445, 453; —dönemi, 411.
murassa kılıç, 273, 375; —kutu, 218, 321; —sorguç, 91; —takım, 321; —yüzük, 104.
Murtaza Efendi, Seyyid (şeyhülislam), 305, 311.
Musa Çelebi (Yıldırım Bayezid'in oğlu), 34.
Musa Kâzım Efendi (şeyhülislam), 133, 135, 341-42.
musahip ağalar, 322; —ler, 155.
Musahip Mustafa Paşa yalısı, 300.
musalla, 115, 127-28, 130, 135.
Mustafa (Kanuni'nin oğlu), 53.
Mustafa Ağa (dârüssaade ağası), 75.
Mustafa Ağa (Rusya'ya gönderilen elçi), 262.
Mustafa Ağa (yeniçeri ağası), 301.
Mustafa Asım Efendi (İstanbul mebusu), 111.
Mustafa Çelebi (*düzmece*, Yıldırım Bayezid'in oğlu), 35, 37.
Mustafa Çelebi (Fatih'in oğlu), 43.
Mustafa Efendi (Bolulu), 151.
Mustafa Efendi (şeyhülislam), 73.
Mustafa Efendi, Ebülmeyamin (şeyhülislam), 296.
Mustafa Fazıl Paşa, Mısırlı (maliye nazırı), 194.
Mustafa I (Osmanlı padişahı), 19, 56, 70-71, 74-79, 81, 85-86, 122, 143, 182, 226, 230, 234, 288, 296-98, 385-87, 398-99, 414, 422; —'nın annesi, 122.
Mustafa II (Osmanlı padişahı), 20, 57, 76, 87, 91, 123, 143-44, 150, 200, 210, 217, 230, 273, 289, 302-04, 375, 389, 398, 401, 403, 415.
Mustafa III (Osmanlı padişahı), 57, 92-93, 103, 150, 183-84, 186, 197, 210, 216, 219, 227, 239, 245, 247-49, 270, 275, 289, 310-11, 313-14, 371, 375, 392, 395-96, 401-02, 416, 423, 425, 445; —dönemi, 402.
Mustafa IV (Osmanlı padişahı), 57, 76, 78, 100-02, 124-25, 146, 148, 151-52, 164-66, 168, 183, 186-87, 207, 211, 228, 231, 235, 239, 248, 250, 277-78, 289, 307, 314, 317, 345, 353, 355, 360, 371, 375, 377, 379, 393, 417, 421, 429, 445; —dönemi, 417
Mustafa Kemal Paşa (Cumhuriyetin kurucusu), 117, 206.
Mustafa Paşa (sadaret kaymakamı), 415.
Mustafa Paşa (sadrazam), 90, 232, 273.
Mustafa Paşa, Alemdar (sadrazam), 101-03, 124-25, 185, 187, 197, 278, 314, 316, 377, 393, 430.
Mustafa Paşa, Çelebi (sadrazam), 124, 379.
Mustafa Paşa, Kemankeş (sadrazam), 201
Mustafa Paşa, Köprülüzade (sadrazam), 375.
Mustafa Reşid Paşa (hariciye nazırı, sadrazam), 238-39, 254, 440.
Musul vilayeti, 204.
Musurus, Kostaki (Londra sefiri), 240, 254, 276.
mücavir, 217; —ler, 236.
mücevher, 66, 104, 140, 149, 151, 299, 432; —armağanlar, 273; —kalkan, 273; —kutu, 151, 166; —taç, 286; —ler, 157, 418; —li hançer, 148, 150, 361; —li zarf, 360.
mücevveze (yukarıya doğru genişleyen yuvarlak kavuk), 81, 145.
müderrisler, 91, 93, 129, 310, 352, 384.
müebbet kalebentlik, 452.
müezzin, 130; —başı, 155; —ler, 130, 136, 206.
Müfid Efendi (TBMM heyeti başkanı), 120-21.
müftü, 197, 453; —lükler, 205, 206.
mühr-i hümayun, 97, 208, 375.
mühürdar, 249.
müjdeciler, 224.
mülkiye memurları, 108; —ricali, 136.
müminlerin annesi (*ümmü'l-mü'minât*). bkz. valide sultan.
münadiler, 62.
müneccimbaşı, 89, 345, 357.
Münif Paşa (maarif nazırı), 456.
müsadere, 387, 391, 422.
müslüman, 220; —cemaatler, 465; —esir, 236; —gaziler, 308; —gruplar, 98, 237; —hükümdarlar, 232, 259; —hükümdarların hakanı, 233; —öğrenciler, 332; —topluluklar, 463; —lar, 67, 118, 145, 187, 190, 195, 197, 200, 205, 237, 260, 306, 308, 315, 425, 457, 465; —ların halifesi, 191; —ların hâmisi, 175; —ların himayesi, 191.
müşir üniforması, 115; —ler, 50, 374.
müteferrika, 403; —lar, 93.
müteseyyid (seyyid olmadığı halde kendini seyyid olarak gösteren kişi), 391.
Mütevekkil III (Abbasi halifesi), 291.
müzik heyetleri, 448; —a takımı, 50, 115, 380; —a kumandanı, 132; —a-i hümayun, 103, 108.

N

Nâbi (şair), 122.
Naci Bey (başyaver), 340.
Nadir Şah (İran şahı), 235.
nafakatü'l-bia (cülus bahşişi), 381.
Nafiz Paşa (maliye nazırı), 373
Nail Bey (maarif nazırı), 337.
nakibüleşraf, 82, 91, 93, 96, 108, 115, 130, 132, 283-84, 301-03, 305, 308, 311, 313-16, 319, 347, 352, 354-55, 421.
Nakşidil Valide Sultan (II. Mahmud'un annesi), 103, 146, 169; —türbesi, 342.
name-i hümayun (padişahın mektubu), 216-21, 224, 228, 239-40, 246, 250.
Namık Kemal (şair), 65, 439.
Namık Paşa (serasker), 125.
narh (siyasi otoritenin fiyatları belirlemesi), 430.
Narva kalesi, 262.
Nasuh Paşa (sadrazam), 200.
Necati Efendi (Şahsultan tekkesi şeyhi), 319.
Necmeddin Efendi (Mehmed Reşad'ın oğlu), 112.
Nemçe kralı, 231.
nev-yâfte (yeni cizye mükellefi), 401.
Nev'i (şair), 128.
nevruz, 398, 455.
Niğbolu sancağı, 403.
nikâh, 145.
Nikşik muharebesi, 423.
nişan, 254-55, 346, 421; —formülü, 410; —cı, 82, 301, 383, 384; —cılık, 415; —lar, 157, 459.
Niyazi Bey (ittihatçı, hürriyet kahramanı), 334.
nizam-ı cedit, 124, 417; —ordusu, 278; —reformları, 277-78; —ricali, 101, 277; —çiler, 124, 278.
Noradunkyan, Gabriel (ticaret ve nafia nazırı) 255, 337.
Nurbanu Valide Sultan (III. Murad'ın annesi), 59, 60, 62, 141-42.
Nuri Efendi (hariciye müsteşarı), 373.
Nuri Efendi (Yahya Efendi türbedarı), 319.

O

ocak ağaları, 87, 90, 93, 130-31.
odun, 266; —anbarı, 360.
Oğuz Han (Cem Sultan'ın oğlu), 43.
Oğuz Han (Türklerin atası), 18.
olağanüstü elçi, 251, 255, 264, 267; —ler, 247, 249, 253, 264, 266-67, 270, 275; —lik, 271.
ordu komutanı, 137, 184, 187, 429-30.
Orhan Bey (Osmanlı padişahı), 31-32, 56, 288, 445.
orman ve maadin nezareti, 460.
otta kapı (Topkapı sarayı), 115, 130, 136, 145, 275, 310, 315.
ortaelçi, 244, 264; —lik, 275.
Osman Bey (Osmanlı Devleti'nin kurucusu), 30-32, 56, 194, 283, 288, 314, 317, 381; —'in kılıcı, 308, 315-17.
Osman II (Osmanlı padişahı), 56, 75-78, 81, 86, 90, 122, 182, 227, 288, 297, 375, 385-86, 414, 422.
Osman III (Osmanlı padişahı), 57, 92, 130-31, 143, 145-46, 164, 183, 210, 216, 228, 230, 239, 243-44, 246, 260, 264, 289, 303, 305, 310, 375-76, 392, 401-02, 416; —dönemi, 388.
Osman Paşa kasrı, 159.
Osmani nişanı, 450.
Osmanlı arması, 450; —bankası baskını (1896), 457; —bankası idarecileri, 463; —başkenti, 267; —beyliğinin kuruluşu, 30; —bürokrasisi, 217, 230, 232, 234, 407; —daimi elçileri, 254, 266; —ekonomisi, 279; —elçileri, 247, 257, 276, 278; —gemileri, 198; —görevlileri, 235, 447; —halifeleri, 191; —hanedanı, 19, 24-25, 260; —hilâfeti, 187, 191, 220; —hükümdarları, 199; —hükümeti, 266; —kanunları, 278; —ılar, 17, 33; —maliyesi, 425; —milleti, 189-90, 337, 436-37; orduları, 126, 217; —padişahları, 50, 158, 171, 177, 185, 187, 208, 224, 229, 232, 237, 283, 286, 293, 340, 428, 439; —paraları, 445; —sancağı, 220; —sarayı, 150; —sefareti, 276; —sefirleri, 136, 241, 254, 276-77, 468; —sergi binası, 468; —sultanları, 232-33; —tahtı, 40, 53, 67, 72, 184-85, 188, 216-17, 227, 234, 337; —tahvilleri, 276; —tarafı, 229-30, 243, 259-60, 262; —tecrübesi, 19; —teşrifatı, 92; —toprakları, 34, 67; —uyruklular, 194; —ülkesi, 205, 224-25, 268-69; —vatandaşları, 462; —yetkilileri, 271.
Osmanlı Devleti, 17, 30, 67, 70, 136, 191, 194, 197, 205, 215, 217, 220, 225-27, 230-33, 235, 239, 241, 246, 254-55, 257, 260, 264, 266-67, 275-76, 278, 282, 381, 398, 441, 446-47, 461, 465-66, 468.
Osmanlı-Avusturya Savaşı (1683-1699), 389; (1788-91), 365.
Osmanlı-Rus Savaşı (1768-74), 94, 184; (1787-92), 217, 365; (1806-12), 101; (1877-78), 191.
Osmanlılık, 337; —projesi, 190.
Otakçılar, 352.
otel, 455.

otomobil, 136; —ler, 120, 136.
Otto (Yunanistan kralı), 254.
31 Mart Olayı (13 Nisan 1909), 110, 126.

Ö

ölüm raporu, 135.
Ömer Efendi (II. Osman'ın hocası), 414.
Ömer Faruk Efendi (halife Abdülmecid'in oğlu), 153.
Ömer Hilmi Efendi (Mehmed Reşad'ın oğlu), 112.
Ömer Lütfi Efendi (şeyhülislam), 160.
örfi idare, 438.
Özbek hanı, 260.
Özi, 217, 404.

P

padişah cenazeleri, 42; —hocalığı, 415; —imamları, 130-31, 133, 152, 160; —kadınları, 322; —kılıçları, 317; —lık stajı, 365, 412; —müezzinleri, 133, 160; —mührü, 124, 246; —tuğrası, 408, 410.
padişahların sünneti (*sünnet-i pâdişâhân*), 314.
Palffy, Kont (Avusturya elçisi), 254.
pan-İslamist siyaset, 190.
pankartlar, 319, 459.
Papa, 241, 256, 342; —lık, 459.
pare (Mısır'da kullanılan bir para), 210; —kalıpları, 210.
Paris, 194, 256-57, 467; —sefareti, 462, 465-66; —sefiri, 465, 467.
parlamento (*Meclis-i Umumi*), 436; —binası, 110.
paşmaklık, 86.
patlayıcılar, 324.
patrikhane, 455; —ler, 108, 374, 458, 463.
Patrona (1730) ihtilâli, 83, 123; —Halil (1730 isyanı elebaşısı), 416.
pelerin, 340, 343.
Pera basını, 279, 424; —palace, 458.
Pertev Paşa (Vahideddin'in cülusunu bildirecek sefaret heyeti üyesi), 257.
Pertev Paşa Kervansarayı, 269.
Pertevniyal Valide Sultan (Sultan Abdülaziz'in annesi), 20, 103, 164, 170, 321, 360, 450.
Petersburg, 255; —sefareti, 466.
Petro I (Rus çarı), 229, 262.
peykler, 301.
Phélypeaux, Jean-Frédéric (Fransa başbakanı), 262.
Pire limanı, 466.
Piri Mehmed Paşa (sadrazam), 49-50.
piskoposluk beratı, 398.
pişkeş, 402; —çi, 93, 352.
Piyale Paşa (kaptan-ı derya), 267, 398-99, 402.
piyano, 463.
polis, 115, 132, 136; —genel müdürü, 348.
Polonya (Lehistan), 243, 246-48, 255, 262, 267-68, 391; —elçisi, 264; —heyeti, 264; —kralı, 224; —yapımı tabak, 371.
Poniatowski (Lehistan kralı), 248, 262.
Ponsonby (İngiliz sefiri), 254.
Port Elizabeth (Güney Afrika), 205.
posta tatarları, 184; —vapuru, 454.
Potocki, Piotr (Lehistan sefiri), 262, 271.
Prusya, 240, 251, 273, 277; —başvekili, 276; —kralı, 253.
pul vergisi, 461.

R

Ragusa, 268.
Rahim Han (İran şahının elçisi), 267.
ramazan bayramı, 447-48.
Rangon, 465.
Rauf Bey, kaptan (Vahideddin'in cülusunu bildirecek sefaret heyeti üyesi), 257.
Rauf Paşa (meclis-i vâlâ başkanı), 373.
Ravza-i Mutahhara, 171, 173, 175-77.
reaya, 234, 403; —statüsü, 407.
Redif Paşa (dâr-ı şûra-yı askeri başkanı), 103.
redingot, 112, 132.
Refet Paşa (Ankara hükümetinin İstanbul'daki temsilcisi), 120, 153.
Refia Sultan (Sultan Abdülmecid'in kızı), 173.
Refik Bey (hazine-i hümayun kethüdası), 341.
reisülküttap, 50, 61, 92-93, 97, 130-31, 151, 208, 231, 248, 271, 312, 352, 354, 360, 372, 376, 378, 380, 384, 396, 416; —lık, 413.
reisülulema, 132.
resmi binalar, 104, 335; —daireler, 115, 450, 464; —elbise, 324; —tatil, 456; —törenler, 447.
Resüttin kasrı (Mısır), 454.
Revan, 267; —köşkü, 367.
Rıza Efendi (nakibüleşraf), 305, 311.
Rıza Paşa (serasker), 20, 21, 125, 321, 394, 418.
Rifat Paşa (Berlin sefiri), 242.
rikâpağaları, 90, 145, 301, 312, 352, 384; —hademeleri, 321, 322; —resmi, 374, 443, 446, 448; —töreni, 195, 373; —dar, 155, 296, 383.

riyal (İspanyol parası), 212.
Rodos şövalyeleri, 43.
Roe, Thomas (İngiliz elçisi), 78.
Roma, 194, 256, 257.
Romanya, 241, 255, 458, 459; —sefareti, 455.
Rudolf II (Kutsal Roma imparatoru), 64.
ruhani liderler, 108, 115, 133, 198, 327, 374, 446, 453, 464.
Rum, 425; —öğrenciler, 332; —patriği, 108, 425; —patrik vekili, 115.
Rumeli, 33, 37, 45, 47, 82, 180, 195, 202, 403-04, 454; —beyleri, 47; —demiryolları direktörü, 108; —eyaleti, 406, 413; —kadıaskeri, 61, 82, 91, 93, 413, 415, 421; —lar, 398.
Rus, 220, 255; —çarı, 229, 249, 254; —çariçesi, 275; —elçisi, 273, 275; —gemisi, 198; —heyeti, 264; —konsolosu, 447; —lar, 217; —sefiri, 254.
Rusçuk, 243.
Rusya, 187, 195, 217, 219, 224, 228, 230-31, 235, 241, 246, 249, 254-55, 279, 308, 391, 429, 458-59, 463; —konsolosu, 195; —sefareti, 279.
ruznamçe-i evvel, 396.
Ruzzini, Carlo (Venedik elçisi), 244, 261.
Rüstem Paşa, damat (Kanuni'nin damadı), 53.
rüşvet, 123, 366-67, 432.

S

Sa'd (Mekke şerifi), 230.
saat, 421; —kesesi, 156; —kulesi, 460; —ler, 463.
Sabiha Sultan (Sultan Vahideddin'in kızı), 121.
sabun, 266; —lar, 273.
Sabya, 205.
saçak öptürme, 115.
sadakat, 112, 194, 227, 367, 379, 413, 417, 429, 433.
sadaret, 180, 194, 202-03, 212, 253, 319, 325, 368, 418, 429-30, 448; —hazinesi, 97, 151, 273; —kaymakamı, 75, 82, 91, 101-02, 130, 146, 151, 218, 262, 301, 314, 352, 360-61, 365, 377, 415; —kethüdası, 92-93, 97, 372, 378, 415, 421; —mektupçusu, 352, 378, 380; —mührü, 375, 429; —takriri, 369; —tatarları, 184, 208.
Sadeddin Efendi (şeyhülislam), 319.
Sadeddin Efendi, Yahyazade (Eyüp şeyhi), 151.
Sadık Rifat Paşa (Viyana sefiri), 254.
sadrazam, 62, 64, 83, 87, 89, 92-93, 96-97, 102-03, 106, 108, 112, 115, 125-26, 131-32, 144, 146, 160, 170, 185, 186-88, 195, 201, 209, 212, 216, 235-36, 238, 243-45, 260, 264, 267, 270-71, 275, 296, 301, 303, 310-12, 321, 330-31, 337, 341, 347, 354-55, 360, 364, 371-80, 384-87, 391-92, 396, 402, 412, 416, 418, 420-21, 428, 430, 432, 436-38, 440, 448, 450, 456, 463-64; —kapı kethüdası, 146; —sarayı, 389; —sofrası, 272; —lar, 181, 197, 243; —lık, 87, 96, 418.
Sadullah Paşa (mabeyn başkâtibi, Berlin sefiri), 104, 125, 436, 439.
Safa Beyefendi (Sofya elçisi), 242.
Safevi şahı, 267; —ler, 306.
Safiye Sultan (III. Mehmed'in annesi), 62-63, 164, 413.
sahilhane, 443.
Sahip Molla Efendi (şeyhülislam), 205, 334.
sahte berat, 407; —hitabet beratı, 407.
Said Mehmed Paşa (Mısır valisi), 184
Said Paşa (ticaret nazırı), 373.
Said Paşa, Eğinli (mabeyn feriki), 153, 328, 331, 351.
Said Paşa, Küçük (âyan meclisi başkanı), 110, 112, 334.
sakal bırakma (*irsal-i lihye*), 150-54; —duası, 154, 334; —töreni, 150-51.
sakalar, 360.
Sakız, 262.
sala, 62, 64, 98, 130.
Salih Efendi (valide kethüdası), 125.
Salih Paşa (sadaret kaymakamı), 92, 95, 367, 429.
Saliha Dilaşub Valide Sultan (II. Süleyman'ın annesi), 143-44.
Saliha Sultan (II. Mahmud'un kızı), 321.
Saliha Valide Sultan (I. Mahmud'un annesi), 143.
saliyane, 407.
Salkımsöğüt, 136.
saltanat, 24, 41, 53, 72, 75, 81, 86, 92, 98, 103, 106, 117, 119-20, 124, 134, 140, 181, 183-84, 187-90, 193, 196-97, 200, 215, 219, 221, 228, 235, 237, 239-41, 408, 422, 429; —arabası, 336-37, 341, 344, 353; —bayrağı, 112; —kayığı, 157, 299, 313, 319, 321, 328, 330, 340, 355, 360; —kayıkçıları, 321, 360; —makamı, 297; —tahtırevanı, 353; —tebrikleri, 413; —ın kaldırılması, 343.
Samakov, 34.
Sami Paşa, Ferik (âyan meclisi üyesi), 256.
samur, 420; —kapaniçe, 82, 90; —kürk, 101, 144, 146, 186, 201, 210, 300-01, 360-61, 372, 377-78, 421.
sancağa çıkma, 20, 28, 70, 72, 85, 284, 414, 417.
sancak meclisi, 202; —yönetimi, 412; —beyi, 34, 45; —ı şerif, 123; —lar, 180.

Sandri, Luigi (Avusturya imparatoriçesinin müzik kompozitörü), 106.
Saraçhane, 142, 352.
saray ağaları, 72, 90, 96, 155, 383; —arabaları, 351; —çevreleri, 414; —erkânı, 131, 329, 394; —görevlileri, 20, 103, 127, 321, 328, 383, 385, 396, 415, 463, 466; —halkı, 50, 296, 385; —hocaları, 151; —kadınları, 72, 169, 332, 455; —kavasları, 329; —kethüdası, 155; —mensupları, 422; —ricali, 102
Sarayburnu, 93, 114, 133, 135, 157, 296, 303, 328.
sarı ayakkabı, 425.
sarıkçıbaşı, 155.
Sarım Efendi (Londra sefiri), 373, 466.
sarraçbaşı, 421; —lar, 50; —lar halifesi, 352; —lar kâtibi, 352.
sarraflar, 213, 425.
Saruhan sancağı, 382.
savaş gemileri, 104, 108, 194.
seccade, 156, 358, 359; —ler, 463.
sefaret, 462; —binası, 466; —tercümanları, 116, 279, 407; —hane, 458, 466; —ler, 253; —lerin ataşemiliterleri, 137.
sefir, 466; —çadırları, 346, 351; —ler, 133, 136, 194, 241, 249, 255, 276, 346, 349, 466.
sekbanbaşı, 82, 97, 130, 145, 314, 352, 354, 361, 367, 388.
selam ağası, 146, 352, 378; —lama havası, 136.
Selanik, 35, 110, 126, 452.
selatin camileri, 273, 310, 352.
Selçuklular, 30-31.
Selim Giray (Kırım hanı), 230, 260.
Selim I. bkz. Yavuz Sultan Selim.
Selim II (Osmanlı padişahı), 19, 28, 51, 53-56, 59, 62, 64, 128, 140-42, 158, 163-64, 199, 232-33, 267, 288, 292-93, 295, 373, 382-83, 398, 404, 413; —'in haremi, 142.
Selim III (Osmanlı padişahı), 57, 76, 78, 88, 90, 92, 94-95, 99-103, 124-25, 142, 145, 147-48, 151, 164-65, 168-69, 180, 183-84, 186-87, 193, 201-02, 208, 211, 217-19, 228, 235-36, 239, 243, 245, 249-51, 253, 262, 264-66, 273, 277, 289, 307-08, 313-14, 316-17, 346, 352, 359, 365-66, 368, 372, 375, 393, 403, 417, 421, 425, 429; —dönemi, 315.
selimî kavuk (Yavuz Sultan Selim'e izafe edilen silindir ve taç şeklindeki başlık), 131.
Semendire sancağı, 45.
Semerkand, 225.
sepet timarı (varissiz vefat eden sipahilerin timarı), 403.
serasker, 317, 321, 347, 369, 373, 463.
seraskerlik, 103, 153, 267, 369, 377, 394, 396, 418, 448; —dairesi, 103.
seresvapçılık, 343.
seryaverlik, 131.
sevinç giysileri, 385.
Seydi Muhammed (Fas olağanüstü elçisi), 236, 265.
seyir çadırları, 351; —ler, 329, 352.
Seylan, 463.
Seyyid İbrahim Efendi (nakibüleşrafa vekâleten dua etmesi), 115.
sıkıyönetim, 110, 195, 348, 424, 464; —idaresi, 348.
sır kâtibi, 97, 275.
Sırbistan, 40, 241, 255, 436, 458, 459.
Sırp, 33; —beyi, 279.
Sırt köyü, 49.
Sicilyateyn, 249; —elçileri, 270; —kralı, 245.
Sigetvar, 60; —kalesi, 53; —seferi, 232.
sikke, 32, 34, 37, 43, 180, 183, 194, 199-200, 207-14, 216-17, 219-21, 226, 235, 239, 259, 375, 442; —kalıpları, 210, 213; —örnekleri, 210; —tecdidi, 211; —ler, 209-10, 213, 221, 389, 444.
silahtar, 82, 93, 97, 101, 151, 155, 169, 249, 296, 303, 305, 310-11, 316, 353, 372, 383, 389, 391, 415, 421; —bölükleri, 382; —lık, 102.
Silistre, 406; —sancağı, 200, 209, 403.
Simavi, Lütfi (başmabeynci), 153, 256-57, 334, 336, 342, 347, 396.
Sinan Paşa, Cigalazade (sadrazam), 290.
Sinan Paşa, Koca (sadrazam), 67, 209, 413.
Sinop, 332.
sipahi, 77, 93, 389; —bölükleri, 382; —ocakları, 391; —ler, 66, 389.
Sirkeci, 103, 112, 336-37, 380; —iskelesi, 136.
Siroz, 419; —sancağı, 456.
Sivas, 34, 404, 446.
Siverek, 404.
siyasi suçlar, 452; —suçlular, 438, 452.
Siyavuş Paşa (Rumeli beylerbeyi), 61, 268.
Siyavuş Paşa (sadrazam), 87, 123, 300, 415.
Sofya, 257.
solakbaşı ağalar, 352; —lar, 301.
sorguç, 46, 82, 90, 131, 300, 326, 375, 418.
Söğütlü vapuru, 114, 136, 334, 336, 340.
Stockholm, 255, 463.
su yolcular, 360.

suikast, 452.
Sultan Bayezid hamamı, 352; —mahfili, 301, 303; —Selim camii, 153; —lar, 131, 149, 160, 321, 323, 385, 455.
Sultanahmet meydanı, 83-84, 124, 128, 269, 341, 391; —camii, 129.
sultanü's-selâtin, 32.
Sunullah Efendi (şeyhülislam), 24.
sür-i hümayun (hanedan kızlarının evlilik ve şehzadelerinin sünnet düğünü), 420.
Suriye, 460.
surre emini, 218.
Süleyman (I. Ahmed'in oğlu), 86
Süleyman Ağa (dârüssaade ağası), 176.
Süleyman Bey (miralay), 192.
Süleyman I (İran şahı), 273.
Süleyman I. bkz. Kanuni Sultan Süleyman.
Süleyman II (Osmanlı padişahı), 20, 57, 82, 87-88, 91, 128, 142-44, 150, 158, 216-17, 219, 228, 234, 239, 243, 246-47, 289, 300-01, 309, 372, 375, 388-89, 392, 401, 403, 405, 415.
Süleymaniye camii, 129.
Sümerler, 89.
Sünbül Efendi, Şeyh (Halvetiliğin Sünbüliye kolunun kurucusu), 173.
Sünne, 198.
sünnet, 72, 74, 298, 414, 452-53; —düğünleri, 398; —odası, 93, 102, 150-52; —töreni, 460.
sürgün cezaları, 422.
süvari polisler, 135.
şadırvan kapısı, 322.

Ş

Şah Cihan (Babürlü hükümdarı), 232, 233.
Şah İsmail (İran şahı), 290.
Şahkulu Han (Nahcivan hâkimi), 267.
Şahruh (Timur'un oğlu), 419.
Şakir Paşa (Gelibolu mutasarrıfı), 170.
şale köşkü, 458.
Şam, 197, 198; —beylerbeyisi, 406; —olayları (1861), 423; —vilayeti, 398.
şarap, 266.
Şebinkarahisar sancağı, 45.
şehadet camii, 31.
Şehbaz Giray (Bucak Türkleri hanı), 217.
şehbenderlik, 462; —ler, 468.
Şehdi Osman Efendi (Rusya'ya gönderilen olağanüstü elçi), 249.
Şehname (Firdevsi'nin şaheseri), 269.
şehrayin, 194, 198, 453-54, 456, 459, 464, 468; —ler, 193, 195.
şehremaneti, 346.
şehremini, 61, 130, 132; —vekili, 341, 348.
Şehrizol, 383.
Şehsüvar Valide Sultan (III. Osman'ın annesi), 143, 145-46.
şehzade sancakları, 19, 72.
Şehzadebaşı, 336.
şeker, 135, 266; —hastalığı, 135.
Şekip Hakkı Bey (halife Abdülmecid'in başyaveri), 119.
şemle (başlığa sarılan örtü), 42, 128.
şenlik, 50, 195, 445, 454, 456, 460, 463; —ler, 101, 145, 180, 183, 185, 192, 194-95, 198, 216, 296, 299, 303, 305, 313, 319, 442, 445, 448, 450, 453, 457, 464-65, 468.
şerbet, 151, 156, 271-72, 311, 314, 421.
Şerif Abdullah (Mekke şerifi), 217.
Şerif Abdullah Paşa (Mekke emiri), 218.
Şerif Ali Haydar Bey (son Mekke şerifi), 112, 334.
Şerif Ali Paşa (Şerif Abdullah Paşa'nın kardeşi), 218.
Şevket Efendi (Halife Abdülmecid'in birinci imamı), 153.
Şevkiefsar Valide Sultan (V. Murad'ın annesi), 125-26.
Şeyh Edebâli (Osmanlı kadısı, mutasavvıf), 283.
Şeyh Sinan Erdebili Zaviyesi, 169.
Şeyh Vefa (Zeyniye tarikatının Vefaiye kolunun kurucusu mutasavvıf), 42.
şeyhler, 53, 62, 105, 119, 128, 132-33, 135, 192, 234, 297, 299, 303, 329, 385; —lik beratı, 98.
şeyhülharem, 160, 218.
şeyhülislam, 50, 64, 74-75, 80-83, 90-93, 96, 101, 115-16, 124, 127, 130-32, 144, 146, 160, 189, 195, 283, 296-97, 300-01, 303, 305, 308, 310-12, 314, 316-17, 319, 321, 329, 337, 341, 347, 352, 354-55, 357, 360-61, 366-67, 369, 371-74, 376-77, 384, 387, 415-16, 418, 420-21, 437, 450, 463; —fetvası, 315; —konağı, 248, 367; —lık, 165, 205, 415.
şıkk-ı salis defterdarı, 352; —-ı sani defterdarı, 61, 352, 413.
şikâr-i hümayun ağaları, 93, 145, 352.
Şimali Kafkasya, 115.
şimşirlik, 19, 21, 28, 72, 75, 79, 82-83, 85-88, 91, 122-25, 127, 143, 181, 313, 365, 367, 414; —dairesi, 412, 416; —hayatı, 85, 207.
şinel (kolsuz ve yakası kürklü Avrupai giysi), 97.
şirket-i hayriye, 347, 449, 459.
Şirvan, 219; —hanı, 215, 219.

şûra-yı devlet, 408, 435, 451.
şükür namazı, 82, 91, 334, 341, 343.

T

talîk-i seyf. bkz. kılıç kuşanma.
tabak, 273.
tabi hükümetler, 180, 215, 217, 230, 243, 267.
tabip, 425.
taç, 286, 342; —giyme merasimi, 466.
tağşiş, 209.
Tahir Bey (gümrük emini), 349.
Tahmasp I (İran şahı), 232, 267-69.
Tahsin Efendi (nakibüleşraf), 319, 355.
taht odası, 86; —veraseti usulü, 17.
tahtırevan, 145.
tahvil kalemi, 406.
takallüd-i şemşir. bkz. kılıç kuşanma.
takkeci camii, 129.
taklid-i seyf. bkz. kılıç kuşanma.
Talman, Michael von (Kutsal Roma imparatorunun elçisi), 260.
tanzimat, 190, 238, 432, 434; —dönemi, 188; —fermanı, 373, 432; —reformları, 190.
tarafsız devletler, 257.
tarih düşürme, 140, 162, 165, 450.
taş gemileri, 423.
taşkışla, 110.
taşra bürokrasisi, 166, 207, 434, 455; —darphaneleri, 210; —görevlileri, 35, 192, 399, 447; —yöneticileri, 98, 114, 185, 204, 453.
Tatar, 230.
Tatyos (mücevherci), 148.
Tavukçular, 352.
tayinat, 264-67; —bedeli, 264, 266, 272.
tazarrunâme, 171, 173, 175-76.
taziye, 51, 54, 131-33, 136, 254, 269, 276; —defteri, 132, 133; —mesajları, 136.
teberdarlar, 145.
teçhiz, 65, 127-28, 133.
tedfîn, 65.
tekbir, 308, 316; —ler, 316.
tekfîn, 65, 127, 128, 133.
Tekirdağ, 320.
tekke, 168, 282, 316; —şeyhi, 168.
telhis kesesi, 396; —i ağa, 371, 421.
tellallar, 54, 94, 97, 101, 104, 108, 197.
terakki, 385, 387, 388, 401.
terör olayları, 456, 457.
ters eyer vurmak, 128; —lenmiş atlar, 43.
tersane, 63, 93, 101, 153, 305, 334, 394, 396, 413; —zindanı, 423; —ocağı, 396.
teşrih-i lihye. bkz. sakal bırakma.
teşrifat genel müdürü, 131-32, 136, 348, 351; —memurları, 160; —müdürü, 133; —çılar, 360.
teşrifati, 321, 355, 359, 378; —efendi, 93, 146; —halifesi, 359; —kisedarı, 355, 359.
tevcihat sistemi (belli periyotlarla memuriyetlere dönüşümlü atama sistemi), 433.
Tevfik Bey (mabeyn kâtibi), 349.
Tevfik Paşa (sadrazam), 112, 188, 241, 255, 257, 340, 380, 436.
tevkii, 93, 130, 352, 375.
tezkire-i evvel ve sani, 352, 378.
timar, 401-407; —lı sipahi, 383.
Timur, 33, 34, 419; —lular, 34.
tiyatro, 460.
Tokat kalesi, 37.
Tokatliyan Mıgırdıç Efendi lokantası, 350.
Tokmak Muhammedî Sultan (Revan hâkimi), 268.
top, 93, 101, 112, 114-15, 121, 185, 193-94, 198, 218, 241, 253, 321, 328, 330, 334, 341, 369, 441, 443, 445, 448, 453, 464; —arabacı ocağı, 93, 310, 389, 396; —arabacıbaşı, 310, 372; —atışı, 121; —lar, 54, 93, 98, 101-02, 104, 108, 112, 121, 159, 183, 185, 194, 197-98, 216, 253, 268, 296, 299, 303, 305, 313-14, 319, 328-29, 442, 460.
topçu, 310, 389; —ocağı, 396; —okulu öğrencileri, 133; —başı, 94, 310, 352, 372, 421; —lar, 348, 389, 395.
tophane, 93, 101, 303, 305, 313, 394, 448, 455.
Tophanelioğlu, 159.
Topkapı sarayı, 20, 28, 43, 50, 59, 72, 78, 92, 96, 98, 103, 105-108, 112, 114-15, 120, 125, 127, 133-36, 140-45, 149, 152-53, 157, 159, 177, 293, 298, 303-04, 308, 313, 316, 318-21, 323, 326, 328, 330, 334, 336, 340-41, 348, 357, 360, 382-83, 412-13; —haremi, 141-42, 323.
Torino, 466.
tören elbiseleri, 93, 101, 130, 132, 155, 310, 346, 353.
Trablusgarp savaşları, 342.
Trabzon, 45, 398, 404.
tuğ, 54.
tuğra, 75, 194, 207-08, 210-13, 217-18, 221, 235, 239, 259, 375, 380, 397, 409-10, 444, 466; —formu, 212.
Tunus darphanesi, 212; —valiliği, 197; —vilayeti, 203.
Turhan Valide Sultan (IV. Mehmed'in annesi), 144; —türbesi, 304.

Turla, 217.
tutuklular, 451-52; —ın tahliyesi, 422-23, 452.
tüccar vekilleri, 241.
tüfenkcibaşı, 155.
tülbent ağası, 155; —oğlanı, 383.
türbedar, 360; —lar, 128, 169-70.
türbeler ziyareti, 291, 295.
Türk beyleri, 418; —devletleri, 18; —ler, 17, 162, 271, 418; —-Moğol devlet geleneği, 17, 19.
Türkçe cuma hutbesi, 121.
Türkiye büyük millet meclisi, 117-18, 121, 206; —Cumhuriyeti, 206.

U

ulaklar, 184, 209, 224.
ulema, 53, 61-62, 64, 74, 78-82, 91, 95, 98, 102-03, 106, 128, 130-31, 160, 165, 183, 185, 192, 216, 218, 230, 234-35, 237, 277, 297, 300-01, 303, 310, 312, 319, 333, 374, 379, 383, 385, 420, 432, 458.
ulûfe, 381, 407; —dağıtılması, 75; —divanı, 396; —hilati, 420; —ciler, 382.
uluslararası Chicago sergisi, 468; —kamuoyu, 277-79; —Paris sergisi, 462.
umum hilati, 97, 131, 420-21, 364.
unigeniture ilkesi (ülke topraklarının hanedanın tek erkek üyesine intikali), 20.
Unkapanı köprüsü, 329, 340.
Usta Rabi (yahudi hekim), 46.

Ü

Üsküdar, 50, 159, 225, 264, 268, 455; —kıyıları, 450; —mevleviyeti, 352.
Üveys Paşa (defterdar), 413.

V

Vahdeti, Derviş (*Volkan* gazetesi yazarı), 110.
vak'a-i hayriye, 105, 194.
Vali Ahmed Hâkim (Finlandiya müslümanları imamı), 119.
vali, 192-93, 218, 434, 447; —ler, 196, 203, 399, 402, 463-64.
valide alayı, 140, 143-46, 313, 360; —kethüdası, 145-46, 349; —sultan, 71-72, 79, 123, 126, 142, 145-46, 149, 164, 213, 321-22, 371, 414; —sultan baş ağası, 145-46.
Van eyaleti, 407.
vapur, 105, 332, 334, 347, 449, 459.
Varna, 332.
veda hilati, 420.
Vehbi, Sünbülzade (şair, İran'a elçi olarak gönderilmesi), 235.
vehhabilik, 201.
vekilharç, 421.
Veled Çelebi (mevlevi şeyhi), 283, 341-42.
veliahd, 18-20, 23-24, 45, 136, 418; —ı saltanat dairesi, 24; —şehzade, 19; —lık, 24; —lık kanunu, 18, 23; —lık statüsü, 24.
Venedik, 48, 63, 224-25, 227-28, 230, 244, 246, 249, 251, 261, 267-69, 273, 287, 391; —balyosu, 272; —büyükelçisi, 264; —cumhuru, 251; —doçu, 226, 244; —elçisi, 251, 253, 264, 272, 275; —tüccarları, 244, 261; —yetkililer, 227; —liler, 227.
veraset sistemi, 17, 20, 29.
vergi affı, 461.
Vernier, Marco (Venedik balyosu), 63, 67, 142.
vezirler, 46, 61, 64, 75, 85, 90-91, 108, 160, 183, 185, 187, 216, 269-70, 275, 286, 296, 300-01, 303, 383-85, 387, 420, 429, 443-44.
Vezneciler, 352.
Victoria (İngiltere kraliçesi), 198, 229, 239, 254, 466.
Viyana, 231, 242, 248, 249, 255, 257, 463; —elçiliği, 451, 466; —sefiri, 468.
Voronçov (Rusya başvekili), 245.
vükelâ, 99, 103, 105-06, 112, 132-33, 136, 153, 157, 160, 185, 195-96, 319, 329, 333-34, 336, 341, 347, 355, 357-58, 374, 418, 432-33, 435-36, 453.
vüzera, 74, 127, 184, 217, 235, 237, 297, 367, 385, 400.

W

Whiteker, Edgar (İngiliz, *Levant Herald*'ın imtiyaz sahibi), 424.
Wilhelm II (Almanya imparatoru), 342.
Wilhelm II, Friedrich (Prusya kralı), 251, 265.
Wodehouse, John, Lord (İngiliz liberal siyasetçi), 276.
yağlık, 271, 273.

Y

Yahudi, 425; —hahamı, 425; —öğrenciler, 332; —iler, 66, 398, 425, 468.
Yahya Efendi (şeyhülislam), 90.
Yahya Kaptan (Sünne'de gemi kaptanı), 198.
Yakup Çelebi (I. Murad'ın oğlu), 33.
Yakup Han (Kaşgar hanı), 220-21.
yalı köşkü, 108, 305, 314; —lar, 443, 459.

yangın kulesi, 112.
Yanya valisi, 447.
Yar Muhammed Bey (Özbek elçisi), 260.
yas kıyafeti, 42.
Yaş antlaşması (1792), 217.
yat kulübü, 110.
yaverler, 153, 328-29, 344.
Yavuz Sultan Selim, 18-19, 45-47, 49-51, 56, 60, 121, 147, 153, 155, 158, 177, 182-83, 201, 215, 288, 290-91, 293, 295, 298-99, 306, 311, 382, 422; —dönemi, 413; —türbesi, 99, 327, 329, 336, 342; —'in kılıcı, 343; —mührü, 155.
yaygı, 346; —lar, 320, 321, 334, 355.
yazıcı efendi, 421.
Yedikule, 78, 93, 122.
Yemen, 224; —sancakbeyleri, 406.
yemin, 112, 124, 287, 338, 452.
yemişçibaşı, 371.
yeni Osmanlılar, 188, 435-36, 439.
yenibahçe, 46, 47.
yenicami, 130, 304.
yeniçeri, 39, 41, 46, 50, 54-55, 61, 66, 77, 79, 87, 93, 100, 104-05, 129, 275, 277, 297, 310, 314, 348, 379, 382-83, 385, 388-89, 391-93, 396-97, 400, 417, 422; —ağası, 34, 61, 64, 90-91, 93, 97, 130, 145, 296, 303, 311-12, 354, 372, 384, 387, 415; —ağası kethüdası, 421; —bölüğü, 249; —çorbacısı, 264; —emeklileri, 389; —kâtibi, 352; —kışlaları, 78; —lik, 98, 407; —maaşları, 392; —ocağı, 96-97, 310, 396, 417.
Yenihan, 148.
Yenişehir, 43.
Yeşilköy (*Ayastefanos*), 110.
Yıldırım Bayezid (Osmanlı padişahı), 18, 33, 35, 56, 89, 283, 288, 381.
yıldız köşkü, 394; —sarayı, 111, 135, 455-56, 458.
Yunan gemileri, 466; —hükümet üyeleri, 466; —kamuoyu, 276; —kralı, 466; —lılar, 121; —makamları, 466; —uyruklu mahkûmlar, 451.
Yunanistan, 196, 240, 241, 256, 459; —maslahatgüzarı, 254.
Yusuf Âgâh Efendi (Londra büyükelçisi), 266-67.
Yusuf İzzeddin Efendi (Sultan Abdülaziz'in oğlu), 21, 108.
Yusuf Kâmil Paşa (meclis-i vâlâ başkanı), 267.
Yusuf Paşa, Koca (sadrazam), 187, 243, 262, 375, 429; —konağı, 269.
Yusufî destar, 74, 81-82, 91, 131, 300.
yüzük mührü, 375.

Z

zafer takı, 334, 335.
Zağra-i Atik kazası, 398.
Zaifî (II. Murad dönemi şairi), 286.
Zarifi, George (banker), 394.
zaviye, 170, 316.
zayiçe, 90, 345.
zeamet, 401-04, 406-07.
Zegelin (Prusya sefiri), 313.
zehirleme, 46.
zehirlenme, 311.
Zeki Paşa (Şerif Abdullah Paşa'nın adamı), 218.
Zeki Paşa (Vahideddin'in cülusunu hükümdarlara ileten heyeti üyesi), 257.
zemzem, 154.
zer-i mahbub (II. Mustafa döneminde basılan ve piyasada tutulan altın sikke), 210.
Ziver Efendi (meclis-i vâlâ üyesi, şair), 166.
Ziya Paşa (maarif nazırı), 256.
Ziya Paşa, mirliva (Vahideddin'in cülusunu hükümdarlara ileten heyeti üyesi), 257.
Ziyaeddin Efendi (Mehmed Reşad'ın oğlu), 112.
ziyafet, 89, 196, 264, 269, 273, 300, 448-49, 455, 459, 465-68; —ler, 193, 269, 448-49, 460, 462, 463, 466.
Zographo, Constantin (Yunan hariciye nazırı), 254.
Zülfikar Ağa (II. Süleyman'ın cülus namesini Viyana'ya götüren Osmanlı elçisi), 247.
Zülfikâr Han (Erdebil hanı, İran elçisi), 269.
zülüflü baltacılar, 132-33, 322.
zümrüt sorguç, 91.
zürafa, 50.

ALİ AKYILDIZ

KRAL ÖLDÜ YAŞASIN KRAL

"Âşık-ı sâdıkda dîl birdir olur mu yâr iki
Hiçbir taht üstünde mümkün müdür hünkâr iki"
II. Selim

Kral Öldü, Yaşasın Kral / Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet kitabı, Osmanlı tarihi alanında özellikle birinci el kaynaklara dayanarak yaptığı emsalsiz çalışmalarla tanıdığımız Prof. Dr. Ali Akyıldız'ın uzun yıllar emek verdiği bir çalışmanın ürünü...

Osmanlı padişahlarının tahta çıkışlarıyla buna bağlı olarak gerçekleştirilen uygulama, tören ve ritüellerin incelendiği bu kitap, konuyu devletin kuruluşundan itibaren bir bütünlük içerisinde ele alan yegâne çalışmadır. Konunun bu şekilde bütüncül ve uzun periyotlu olarak incelenmesi, devletin 600 yılı aşan tarihi boyunca teşrifat kurallarıyla müesseselerin gelişimine paralel olarak cülus ve cülus ritüellerinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümün daha rahat görülmesini sağladığı gibi problemi anlama ve anlamlandırma açılarından da uygun bir yöntemdir. Öte yandan konuyu ana hatlarıyla ele alan bu eserin bundan sonra yapılacak daha derinlikli akademik çalışmalara zemin hazırlama potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

Bu eser, Osmanlı padişahlarının tahta çıkışlarını ifade eden "cülus" kavramı bağlamında Osmanlı tarihine farklı bir açıdan bakmanızı sağlayacak.

TİMAŞ TARİH timas.com.tr timastarih
ISBN: 978-605-08-4285-2
9 786050 842852